

895-31
ค ๕๖๕๖
๖๖

วิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ตามหลักการละครใน

ปริชญานิพนธ์

ของ

ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ

๕-4 พ.ศ. 2535

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้า

ปริชญากาการศึกษาหาชีวิต

มกราคม 2529

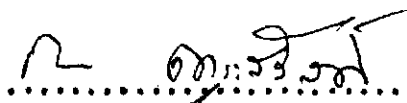
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

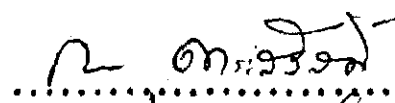
178126

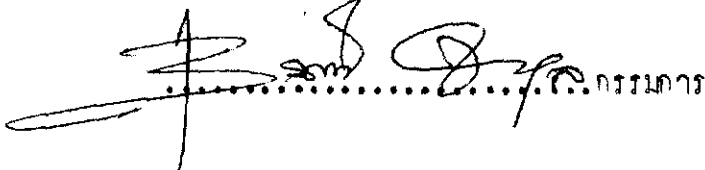
คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตและคณะกรรมการสอบ ใ้พิจารณาปริญญาโท
ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคณะหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

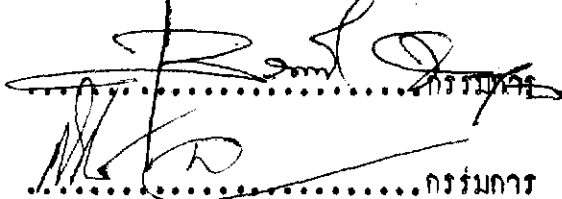
คณะกรรมการที่ปรึกษา

คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน

.....ประธาน

.....กรรมการ

.....กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญาบัตรฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์กานดา
การะสวัสดิ์ ประธาน และผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล กรรมการ ซึ่งกรุณา
ให้คำแนะนำตรวจทานแก้ไขจนงานวิจัยฉบับนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์ นอกจากนั้น
อาจารย์พฤษณี ศุภเศรษฐศิริยังมีส่วนช่วยแนะนำคำนำการละคร ทำให้ข้าพเจ้าทราบ
ช่องทางที่จะวิเคราะห์บทละคร ได้ถูกต้องยิ่งขึ้น ขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ข้าพเจ้าขอคารวะแก่ครูอาจารย์ทั้งภาควิชาการทั่วไปและภาควิชานาฏศิลป์
ทุกท่านที่เคยอบรมสั่งสอนถ่ายทอดวิชาความรู้ทุกแขนงวิชาแก่ข้าพเจ้ามาจนทำให้มีความรู้
สั่งสมพอที่จะเขียนงานวิจัยฉบับนี้ได้

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณท่านผู้ใหญ่และญาติมิตรสหายที่ต่างคอยสอบถามข่าวคราว
การเขียนปริญญาบัตรของข้าพเจ้าด้วยความห่วงใยและคอยให้กำลังใจอยู่เสมอ แม้จะ
มิได้เอ่ยนามของท่านในที่นี้ แต่กระลึกถึงไว้ในใจของข้าพเจ้าทุกผู้นาม

อนึ่งในปริญญาบัตรฉบับนี้ ข้าพเจ้าแสดงความคิดเห็นแตกต่างจากตำราเก่าๆ
ที่เคยเชื่อถือกันมาบ้าง ซึ่งข้าพเจ้ามิได้คิดลบหลู่วิชาการ เดิมแต่อย่างใด เพียงแต่เสนอ
ความคิดเห็นส่วนตัวซึ่งอาจผิดหรือถูกก็ได้ ถ้ามีสิ่งใดผิดพลาดลงไปข้าพเจ้าขอกราบอภัย
และขออนอมนับผิดทุกกรณี

นัทรชัย วงกสิกรณ

สารบัญ

บทที่	หน้า
1	บทนำ ..... 1 ภูมิหลัง ..... 1 ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า ..... 11 ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า ..... 11 นิยามศัพท์เฉพาะ ..... 11 วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า 12
2	เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าและหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของละครใน ..... 14 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า ..... 14 ความหมายของละครใน ..... 17 ที่มาของละครใน ..... 18 ลักษณะการแสดงละครในในอดีต ..... 24 การเขียนบทละครใน ..... 31 วิธีการแสดงละครใน ..... 36 การใช้ภาษาท่าของละครใน ..... 45 ท่าซึ่งใช้แทนคำพูด ..... 48 ท่าซึ่งใช้เป็นกิริยาอาการ ..... 52 ท่าซึ่งใช้แสดงอารมณ์ภายใน ..... 54 หลักการที่หาร่างกับค่ากลอนบทละคร 56

3	วิเคราะห์การแบ่งตอนเพื่อการแสดงตามบทละครเรื่อง รามเกียรติ์	
	พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ..	61
ตอนที่ 1	สร้างกรุงศรีอยุธยา	62
ตอนที่ 2	สร้างกรุงพิชัยลิงกา	65
ตอนที่ 3	ศึกอสุรพรม	67
ตอนที่ 4	วงศ์พรม	70
ตอนที่ 5	ศึกศรีบูรพ์	72
ตอนที่ 6	นนทก	75
ตอนที่ 7	ศึกอรชุน	78
ตอนที่ 8	ฤาษีเสียดลูก	81
ตอนที่ 9	กำเนิดวานร	83
ตอนที่ 10	เมขลา - รามสูร	86
ตอนที่ 11	กำเนิดมณโฑ	89
ตอนที่ 12	ศึกกาลนาค	91
ตอนที่ 13	ชิงมณโฑ	94
ตอนที่ 14	กำเนิดคองคต	96
ตอนที่ 15	ถอคทองใจ	99
ตอนที่ 16	มุขมุกฏ ^{ประสูติ} เรubin	101
ตอนที่ 17	กำเนิดกรมพิภคร์	103
ตอนที่ 18	กำเนิดไมยราพ	105
ตอนที่ 19	ตั้งนามอินทรีจิต	107
ตอนที่ 20	กำเนิดทรี	109
ตอนที่ 21	ไมยราพเรียนมนตร์	112
ตอนที่ 22	อภิเมกหัวทศรถ	114
ตอนที่ 23	หัวอชบาดแลกเนื้อ	117

ตอนที่ 24	ศึกพญทนต์	119
ตอนที่ 25	ดาเม็กโลโกฏ	122
ตอนที่ 26	นิมนต์ดาเม็ก	124
ตอนที่ 27	กวนข้าวทิพย์	126
ตอนที่ 28	ศึกเหรันตยุทธ	130
ตอนที่ 29	กำเนิดพระราม-สีดา	132
ตอนที่ 30	ศึกษาวิทยาการ	134
ตอนที่ 31	รัชทายาทแห่งกรุงไทยเกษ	137
ตอนที่ 32	ปราบกานาสูร	139
ตอนที่ 33	ยกมหาขุมโมลี	141
ตอนที่ 34	อภิเษกพระราม-สีดา	144
ตอนที่ 35	ศึกรามสูร	147
ตอนที่ 36	ศึกทรี	149
ตอนที่ 37	สัจจะท้าวทศรถ	152
ตอนที่ 38	บำเพ็ญพรต	156
ตอนที่ 39	พระพรตรำพัน	157
ตอนที่ 40	เข้าสวนพิราพ	162
ตอนที่ 41	พระรามเคียด	165
ตอนที่ 42	พระขรรค์กุมภกาศ	167
ตอนที่ 43	ตัดลิ้นชีวหา	169
ตอนที่ 44	สามนักขาหึง	171
ตอนที่ 45	ศึกพระยาขร	175
ตอนที่ 46	ศึกพระยาชมพู	177

ตอนที่ 47	ศึกษาศาสตร์	179
ตอนที่ 48	หลวงรูปเสียดา	181
ตอนที่ 49	ลักเสียดา	184
ตอนที่ 50	คามนาง	189
ตอนที่ 51	พาสีสอนน้อง	191
ตอนที่ 52	ประชุมพล	194
ตอนที่ 53	ประคนขรรพ	198
ตอนที่ 54	พบลงกา	199
ตอนที่ 55	ทศกัณฐ์ลงสวน	203
ตอนที่ 56	ศึกสหัสกุมาร	206
ตอนที่ 57	เขาลงกา	208
ตอนที่ 58	สร้างลงกา	211
ตอนที่ 59	ไลพีเอก	214
ตอนที่ 60	นางลอย	216
ตอนที่ 61	จองถนน	221
ตอนที่ 62	กำเนิดมัจฉานุ	223
ตอนที่ 63	ยาตราทัพสู่กรุงลงกา	226
ตอนที่ 64	ศึกกุมภสาคร	228
ตอนที่ 65	องคตสื่อสาร	231
ตอนที่ 66	สุครีพหักศอก	233
ตอนที่ 67	ไมยราพเรียนมนตร์	235
ตอนที่ 68	ไมยราพสะกดทัพ	239
ตอนที่ 69	ศึกไมยราพ	242

ตอนที่ 70	กุมภกรรณผู้ทรงธรรม	244
ตอนที่ 71	กุมภกรรณลับดอก	247
ตอนที่ 72	ดอกไมกษัตริย์	250
ตอนที่ 73	กุมภกรรณทศน้ำ	253
ตอนที่ 74	ศึกกุมภกรรณ	255
ตอนที่ 75	อินทรีทออาสา	257
ตอนที่ 76	อินทรีทชุมศร	260
ตอนที่ 77	ศึกมังกรักษ์	262
ตอนที่ 78	ศรนาคบาท	264
ตอนที่ 79	ศึกกำปั่น	267
ตอนที่ 80	ศรพรหมาสตร์	270
ตอนที่ 81	สุชาจารแปลง	273
ตอนที่ 82	ศึกอินทรีท	276
ตอนที่ 83	ทศกัณฐ์ออกศึก	279
ตอนที่ 84	ศึกมุลพลัม	282
ตอนที่ 85	ศึกสหัสเคชะ	285
ตอนที่ 86	ศึกแสงอาทิตย์	287
ตอนที่ 87	ทัพทศกัณฐ์	291
ตอนที่ 88	ศึกสัตตลุงตรีเมฆ	293
ตอนที่ 89	พิธีอุโมงค์	295
ตอนที่ 90	ศึกสัตตชาสุร	299
ตอนที่ 91	ศึกวิรุญจำบัง	302
ตอนที่ 92	ท้าวมาลีวราชว่าความ	306
ตอนที่ 93	ชบหอกกบิลพัท	310

ตอนที่ 94	ผูกขมนางมณีโท	312
ตอนที่ 95	ศึกทัพนาสุร	315
ตอนที่ 96	มณีโทหุงน้ำทิพย์	318
ตอนที่ 97	ยกรบ	321
ตอนที่ 98	ถวายลิง	323
ตอนที่ 99	สมโภชหนุมาน	326
ตอนที่ 100	ชุกลองควงใจ	328
ตอนที่ 101	ทศกัณฐ์ล้ม	331
ตอนที่ 102	ลีลาลุยไฟ	336
ตอนที่ 103	ศึกอัสกรรณ	339
ตอนที่ 104	ศึกมรรลัยกัลป์	342
ตอนที่ 105	ผ่านมรคา	344
ตอนที่ 106	ราชาภิเษก	347
ตอนที่ 107	หนุมานครองเมือง	350
ตอนที่ 108	ทศศิริวงศ์แห่งลงกา	352
ตอนที่ 109	หนุมานบวช	356
ตอนที่ 110	ไพนาสุริยวงศ์แค้น	358
ตอนที่ 111	อภิเษกไพนาสุริยวงศ์	361
ตอนที่ 112	หนุมานลี้ก	363
ตอนที่ 113	ชมพูนสือสาร	366
ตอนที่ 114	ศึกทศพิน	368
ตอนที่ 115	หักคานจักรวรรดิ	371
ตอนที่ 116	นิลนันทสือสาร	373

ตอนที่ 117	หอกเมฆพัต	375
ตอนที่ 118	ศึกสุริยาภพ	379
ตอนที่ 119	ทัพบรรลัยจักร	381
ตอนที่ 120	ซุบศรเหรา	383
ตอนที่ 121	ศึกเหรา	385
ตอนที่ 122	ศึกบรรลัยจักร	388
ตอนที่ 123	ทัพจักรวรรดิ	390
ตอนที่ 124	ศึกนนุพัทตร์	393
ตอนที่ 125	สงครามจักรวรรดิ	395
ตอนที่ 126	ทัพไวยताल	398
ตอนที่ 127	ศึกระบองताल	400
ตอนที่ 128	ศึกจักรวรรดิ	403
ตอนที่ 129	จักรวรรดิล้ม	405
ตอนที่ 130	เข้ากรุงมลิวัน	409
ตอนที่ 131	กลับอยุธยา	411
ตอนที่ 132	ศักดิ์ทางมีจนา	414
ตอนที่ 133	ประหารสีดา	417
ตอนที่ 134	กำเนิดพระกุมาร	420
ตอนที่ 135	ปล่อยมาอุปการ	422
ตอนที่ 136	จับพระมงกุฏ	425
ตอนที่ 137	พบสีดา	428
ตอนที่ 138	อุบายพระราม	432
ตอนที่ 139	สะเคาะเคราะห์	435
ตอนที่ 140	ศึกภูเวร	438

บทที่

หน้า

ตอนที่ 141	กุมภกัณฑ์นุราช	440
ตอนที่ 142	ศรกก	442
ตอนที่ 143	สินคี่	445
ตอนที่ 144	ศึกกรุงไทยเกษ	448
ตอนที่ 145	สงครามครั้งสุดท้าย	451
ตอนที่ 146	อวสานรามเกียรติ์	453

4 ความสัมพันธ์ระหว่างบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับท้าว	.....	459
บทที่ที่ท้าวไค้กลมกลืน	.....	463
บทที่ที่ท้าวไม้กลมกลืน	.....	523
ท้าวซำ	.....	523
ท้าวซัด	.....	529

5 อภิปรายผลและขอเสนอแนะ .....

อภิปรายผล	547
ขอเสนอแนะ	550

บรรณานุกรม .....

ภาคผนวก .....

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 ลักษณะการใช้มือในการผ่อนร่า	47
2 ท่าซึ่งใช้แทนคำพูด	49
3 ท่าซึ่งใช้เป็นกิริยาอาการ	53
4 ท่าซึ่งได้แสดงอารมณ์ภายใน	55
5 ท่าร่าแม่บทเล็ก	77
6 บทชมความงาม	186
7 นางลอย	219
8 ท่าร่าแม่บทใหญ่	465
9 วิธีแต่งกายเครื่องละครร่า	490

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

เรื่องราวเกียรติที่เป็นที่รู้จักของคนไทยมานานแล้ว เท่าที่ปรากฏหลักฐานคือ ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เพราะมีข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 กำนันที่ 3 บรรทัดที่ 23 และ 24 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชกล่าวถึงถ้าพระรามดังนี้

...จารึกอันหนึ่งมีในเมืองขุขันธ์ สรุบบอกไว้ด้วยพระศรีรัตนชาติ จารึก
อันหนึ่งมีในถ้าชื่อถ้าพระรามอยู่ฝั่งแม่น้ำลัมพาย จารึกอันหนึ่งมีในถ้า
รัตนธาร...¹

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเรื่องราวเกียรติของไทยคงจะเป็นที่รู้จักกันดีมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว แต่ยังมีผู้ใคร่รู้ว่าเรื่องราวเกียรติมาเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรไม่ จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการเขียนเรื่องราวเกียรติสำหรับใช้พากย์หนังและโขนคือ บทพากย์รามเกียรติ์ตั้งแต่ตอนสี่คานาจนถึงตอนกุมภกรรฐ์ล้มและยังมีเป็นตอน ๆ ไม่ติดต่อกันซึ่งยังไม่ได้พิมพ์อยู่อีก บทพากย์เหล่านี้หอสมุดแห่งชาติเคยพิมพ์ลงในหนังสือวิจิตรญาณและเคยพิมพ์เป็นภาค ๆ ตามโอกาส นายชนิต อยู่โพธิ์สันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงนำเอาคอน "นางลอย" ส่วนบนเกล้ามาทรงพระราชปิณฑ์แปลงใหม่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม และบทพากย์นางลอย ส่วนบนเกล้านี้จะแต่งขึ้นราวตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (เริ่ม พ.ศ. 2231) ถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (สิ้นสุด พ.ศ. 2301)

---

¹ เบื้อง ณ นคร ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา หน้า 37

นอกจากบทพากย์เรื่องรามเกียรติ์แล้วยังมีบทละครเรื่องรามเกียรติ์ความครึ่งกรุงเก่า บทละครนี้มีประวัติว่า "พระครูศรีถาวาที่อ่างศิลา พ.ศ. 2456" ค้นฉบับเป็นสมุดไทยขาวเขียนเส้นหมึก มีเนื้อเรื่องตั้งแต่ตอนพระรามประชุมพลถึงองค์ลือสาร นอกไว้ตอนท้ายเล่มว่า "นายฉายโตรฐ เขียนจบในเคียนเจก ไม่หมดคเสกเรื่องรามเกียรติ์" บทละครความนี้ยังไม่เคยได้ตีพิมพ์ให้แพร่หลาย มีหมายเหตุของเจ้าหน้าที่เขียนไว้ว่าเป็น "พระราชนิพนธ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรี" แต่นายชนิต อยู่โพธิ์ สันนิษฐานว่าคงจะไม่ใช่บทพระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเพราะการใช้คำขึ้นต้นกลอนบทละครมักจะไม่ใช้คำว่า "เมื่อนั้น" "บัดนั้น" แต่จะใช้คำอื่นเช่น "มาเถิง" "ฟังสาร" ฯลฯ คำขึ้นต้นบทละครดังกล่าวนิยมใช้กันมากในสมัยกรุงศรีอยุธยา บทละครเรื่องรามเกียรติ์ความนี้ได้มาเฉพาะตอนที่ไมตรงกับบทพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังนั้นจึงไม่อาจนำมาเปรียบเทียบกันได้ว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์หรือไม่ นายชนิต อยู่โพธิ์ เชื่อว่าน่าจะเป็นบทละครเรื่องรามเกียรติ์ความครึ่งกรุงเก่าฉบับเดียวที่มีเหลืออยู่¹

ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ไว้ 4 ตอน คือตอนพระมงกุฎ ตอนหนุมานเกี่ยวนางวานรินจนถึงท้าวมาลีวราชเสด็จตอนท้าวมาลีวราชพิพากษาความจนทศกรรฐ์เข้าเมืองและตอนทศกรรฐ์ตั้งพิธีทรายกรวด พระลักษณะของหอกกบิลพัสดุ์จนผูกฉมทศกรรฐ์กับนางมณฑิลา ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ไว้ 4 เล่มสมุดไทย ถ้าจะกล่าวตามลำดับเรื่องแล้วตอนพระมงกุฎควรจะอยู่ตอนท้ายสุด การที่ฉบับพิมพ์นำมาไว้ขึ้นต้นก่อนคงเป็นเพราะพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ตอนนี้ก่อนตอนอื่นก็ได้

¹ คุรุสภา บทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและเล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์ของนายก็ อยู่โพธิ์ หน้า 113

² คุรุสภา เล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์ของนายก็ อยู่โพธิ์ หน้า 155

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีบทละครรามเกียรติ์อีกหลายฉบับ ได้แก่บทละคร
รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งมี
เนื้อเรื่องสมบูรณ์ที่สุด ส่วนบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นทรงเลือกเฉพาะตอนที่นำไปใช้ในการเล่นละครมาทรง
พระราชนิพนธ์ เริ่มตั้งแต่ตอนหนุมานถวายแหวนถึงทศกัณฐ์ล้มและตอนนางสีดาคาทรูป
ทศกัณฐ์จนถูกเนรเทศแล้วอภิเษกพระรากับนางสีดาใหม่ และมีบทพากย์โขน 4 ตอน
คือตอนนางลอย นาคบาศ พรหมาสตร์ และเอราวัณ

บทละครรามเกียรติ์อีกฉบับหนึ่งคือบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นตอนขนาดสั้นมีตอนพระรามเดินดง นารายณ์ปราบหนทก
พระรามเข้าสวนพิราพ นอกจากนั้นยังมีบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีบทที่เป็นกลอนบทละครและบทพากย์รวมอยู่ด้วยกัน
มีทั้งหมด 10 ตอน คือ ตอนสีดาหาย เวาลงกาภิเษกณฤชชัย จองถนน ประเคิมศึกลงกา
นาคบาศ อภิเษกสมรสนางลอย พิธีกุมภินิยา และพรหมาสตร์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินเรื่องตามคัมภีร์รามณะของวาลมิกีฉบับแปลลงเป็นภาษา
อังกฤษ และยังทรงพระราชนิพนธ์บทละครตีกคำมรพเรื่องรามเกียรติ์สำหรับเล่น
เบิกโรงคือบทละครตีกคำมรพตอนณฤชเสียดงลูก และตอนอรชุนรบกับทศกัณฐ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ที่เขียนขึ้นส่วนมากมักจะใช้เพื่อแสดงโขนและละครใน
ฉะนั้นผู้พนธ์จึงได้แต่งไว้เป็นตอนๆ คงมีเฉพาะรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เป็นเรื่องยาว และฉบับที่มีเนื้อเรื่องละเอียด
ครบถ้วนคือบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทั้งนี้
เพราะพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์เพื่อให้สกนิกรไว้สำหรับอ่านเพื่อความเพลิดเพลิน
และใช้สำหรับแสดงละครตั้งเนื้อความตอนท้ายเรื่องว่า

ข	เรื่องราวเมศลาง	อสุรพงศ์
บ	ศึกรชรรวมมิกทรง	แดงไว้
ริ	ว่าพรา้ประสงค้	สมโภช พระนา
บุรณั	บ้ำเรอรวมยี้ให้	อ่านร้องร่าเกษม ¹

โคลงคังกล่าวข้างคั้นแสดงพระราชนประสงค้ของพระบาทสมเด็จพะพุทธชยอกพ้าจุฬาโลกมหาราชไว้อย่างช้คเจน พระองค์จึงทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์เป็นกลอนบทธละครพร้อมทั้งกำหนดชื่อเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ประกอบไว้ด้วย ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะวิเคราะห์นับถลละคร เรื่องรามเกียรติ์ในแง่ของการแสดงละครในเพราะมีนักวรรณคดีหลายท่านได้แสดงความคิดเห็นว่าบทธละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพะพุทธชยอกพ้าจุฬาโลกมหาราชนั้นใช้แสดงละครมิได้ หรือถ้าจะใช้ก็ใช้แสดงละครไม่ได้คั้งเช่น สมพร สิงห์โตเสนอความเห็นว้า

...พระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 แต่งเป็นกลอนบทธละครคั้งกำหนดเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้คัมแบบของหนังสือบทธละครโดยทั่วไป ลักษณะคังกล่าวบ่งชี้ค้วคองจะใช้แสดงละครค้วยแน่ รามเกียรติ์สำนวนนี้เติมไปค้วยบทธระสรงทรงเครื่องและบทชม การค้ำเนินเรื่องมิได้แบ่งเป็นบทเป็นตอน แต่เล่าเรื่องคึคค้อกันไปคั้งค้คั้นจนจบ ...รามเกียรติ์ฉบับนี้ไม่อาจจะใช้เล่นละครได้สะควกนักเพราะผู้ทรงพระราชนิพนธ์มิได้ทรงค้ำนึ่งถึงศิลปะในการแสดงออกโรงจริง ๆ ค็ือทรงบรรยายหรือพรรณนาคความละเอียคถี่ถ้วนมากเกินไป เวลาแสดงค้วละครค้องร่านานและผู้ชมก็เกิดคความเบื่อหน่ายได้งาย...²

¹พระบาทสมเด็จพะพุทธชยอกพ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ ฉ่ม 11 หน้า 308

²สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามยณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หน้า 102

ชนิต อยู่โพธิ์ ใต้แสงทัศนะต่อบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในทำนองเดียวกับคำว่าข้างต้นว่า

... สมัยรัชกาลที่ 1 การละครนิยมเล่นตามแบบแผนครั้งกรุงเก่า บทละครที่ ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 1 ก็ทรงไว้เพื่อให้มีแบบฉบับ สำหรับที่จะ เป็นสมบัติของชาติเป็นหลักสำคัญ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้อย่างไรครูละครก็ ต้องหัดและฝึกซ้อมไปตามนั้น ค้วยเหตุนี้ละครที่แสดงตามบทพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 1 จึงถูกชกซ้ำจนรำคาญเพราะมิได้ปรับปรุงบทกับวิธีแสดงให้ กลมกลืนกัน ครั้นมาในรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งคงจะเคยทรง เป็นกวีร่วมแต่งบทถวายมาแต่ในรัชกาลที่ 1 แล้ว และทรง มีคณะละครของพระองค์อยู่ก่อนค้วย่อมทรงทราบแง่ เจื้อนของศิลปะทางนี้ได้ดี แต่ไม่สามารถทรงคัดบทหรือปรับปรุงเสียใหม่ในรัชกาลที่ 1 นั้นค้วย เกรง พระบารมีสมเด็จพระบรมชนกนาถ...

จากความเห็นดังกล่าวแสดงให้เห็นทราบว่าบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังไม่เหมาะสมที่จะนำไปจัดแสดงละคร ผู้วิจัยยังมีความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องนี้อย่างมาก จึงได้นำความเรื่องนี้ไปปรึกษา และขอทราบความเห็นจาก เสรี หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญการทำบทโขน ละคร ของ กรมศิลปากร ท่านได้ให้ความเห็นว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราช บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับนี้คงจะเป็นบทที่ดีที่สุด เพราะเวลานั้นยังไม่มีบท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมา เปรียบเทียบ บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถ้านำมา ปรับปรุงให้มีบทพากย์ บทเจรจาบ้างแล้วนำไปแสดงเป็น โขนจะเล่นได้ดีกว่าบทละคร รามเกียรติ์ฉบับอื่น ๆ เพราะใช้คำและสำนวนหนักแน่นเหมาะสมกับตัวละครส่วนใหญ่

ที่เป็นยักษ์ลิงและสามารถแสดงได้ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง เสรี หวังในธรรม เคยนำบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาทดลองแสดงแล้วเห็นว่าเล่นได้ดี เพียงแต่ตัดบทมาเล่นเป็นตอน ๆ และตัดคำบรรยายลงบ้างเท่านั้น ปัจจุบัน เสรี หวังในธรรม ได้ปรับปรุงบทโชนโดยอาศัยบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นหลักสำคัญ¹

จากข้อคิดเห็นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสามารถนำไปจัดแสดงโชนหรือละครในได้ การแสดงนาฏศิลป์โชนและละครในนี้เป็นศิลปะที่มุ่งแสดงความงดงามทางก้านกั้นและร่ามากกว่าการดำเนินเรื่อง ดังนั้นจึงไม่อาจตำหนิพระราชนิพนธ์ของพระองค์ท่านว่าเมื่อนำไปใช้แสดงละครแล้วจะชักช้า สาลี ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับละครในว่า

... ละครในถือศิลปะแห่งการรำเป็นสำคัญยิ่ง ส่วนเนื้อเรื่องนั้นไม่สำคัญ
ในการแสดงคืนหนึ่งอาจได้เนื้อเรื่องนิกเดียวแต่เพลงรำและบทบาทท้องที่
ที่สุด...²

เบญจมาศ พลอินทร์ เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีความเห็นว่าการแสดงละครในไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงความซ้ำเร็วของเนื้อเรื่องมากนักดังคำกล่าวว่า

---

¹ เสรี หวังในธรรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่กองการสังคีต กรมศิลปากร เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2527

² สาลี ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา นาฏศิลป์ไทย หน้า 12

...วรรณคดีการละคร เป็นบทประพันธ์ที่ใช้สำหรับเล่นละครมิได้มุ่งหมายให้เป็นเรื่องสำหรับอ่าน แต่วรรณคดีการละครบางเรื่องใช้ เป็นประโยชน์ทั้ง การอ่านและการเล่นละคร... หากเป็นบทละครว่าความสำคัญอยู่ที่เนื้อความคือ เพลงไพเราะและประกอบท่าทำได้สวยงาม การดูละครว่าอยู่ที่ศิลปะการ ร่ายรำมากกว่าเนื้อเรื่อง... ลักษณะละครในการเดินเรื่องไม่สำคัญจะเล่น ซ้ำอย่างไรก็ได้แต่ใช้ศิลปะเป็นสิ่งสำคัญ...¹

จากทัศนะของบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวทำให้เห็นว่าผู้มองบทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ ในแง่ของการจัดการแสดงต่างกัน อย่างไรก็ตามก็หลงวิจิตรวาทการได้ กล่าวรวมความคิดเห็นของบุคคลทั้งหมดว่า

... โชนละครที่แสดงกันอยู่ในเวลานี้ข้อตำหนิมีอยู่สองทาง ทางหนึ่งว่า ยึดขาดซ้ำซาก อีกทางหนึ่งว่าตัดของดีทิ้งเสีย คำตำหนิที่ตรงกันข้ามเช่นนี้ เราเข้าใจได้ง่าย การติว่ายึดขาดซ้ำซากเกิดจากความไม่เข้าใจ การติ ว่า ตัดของดีทิ้งเสียเกิดจากที่เข้าใจดีเกินไป เราจำเป็นจะต้องจงใจให้ ทั้งสองฝ่ายมาพบกันที่สายกลาง...²

จากปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเห็นสมควรที่จะได้วิเคราะห์บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตาม หลักการแสดงละครของไทย เพราะยังมีผู้ศึกษาวรรณคดีอีกมากที่ไม่ทราบความเกี่ยวของ ระหว่างวรรณคดีกับนาฏศิลป์อย่างเพียงพอครั้งที่ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ แสดงความ คิดเห็นว่า

¹ เบญจมาศ พลอินทร์ วรรณคดีการละคร หน้า 92

² หลวงวิจิตรวาทการ "นาฏศิลป์ไทย" วันคนตรีและนาฏศิลป์ไทย หน้า 11

... ท่านคงแปลกใจไม่ใช่น้อยเมื่อได้ยินว่าเด็ก ๆ ถูกบังคับให้เรียนบทละคร เรื่องสังข์ทอง เรื่องอิเหนา เรื่องรามเกียรติ์มาหลายชั่วอายุคนนักเรียน แต่ทำไมไม่เคยทราบความสัมพันธ์ระหว่างบทละครเหล่านี้กับการแสดงละครไทย เลย...¹

การที่ผู้วิจัยมีความสนใจใคร่ศึกษาวิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตามหลักการแสดง ละครของไทย เพราะเชื่อว่าบทละครเรื่องนี้ได้เคยนำไปใช้แสดงมาแล้วครั้งที่ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงอธิบายว่า

... รัชกาลที่ 1 ทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ขึ้นเพื่อใช้เล่นโขนฉลอง วัดพระเชตุพน...²

นอกจากนั้น ชนิต อยู่โพธิ์ ก็เชื่อว่าบทละครเรื่องนี้ได้เคยนำไปใช้แสดง มาแล้วจริง จึงได้ให้ความเห็นว่า

... เมื่อมีบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 1 ซึ่งมีเรื่องราวติดต่อกัน เป็นหลักฐานแล้วก็คงจะใช้ชมรัชกาลที่ 1 นั้น เป็นแบบฉบับสำหรับเล่นโขน เล่นละครกันต่อมา...³

ปัจจุบันบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังมีใช้เล่นและเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ได้แก่ บทตอน นารายณ์ปราบพนทกัณฑ์กล่าวกันว่า

¹ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "ข้อสังเกตเกี่ยวกับการละครในประเทศไทย ปัจจุบัน" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 119 - 129

² ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ ตัวละครในรามเกียรติ์ หน้า 15 (อ้างอิงมาจาก ชุมชุมพระนิพนธ์ หน้า 128 ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร)

³ ชนิต อยู่โพธิ์ โขน หน้า 91

เทพนมปฐมพรหมลีหน้า
ทั้งกว้างเกินคองหงส์บิน

สอกระสวยมาลาเนคฉิน
กินรินเสียบด้าอำไพ¹

บทละครตอนเมฆลารามสูตร ปัจจุบันกรมศิลปากรยังคงใช้บทเดิมพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นบทมาตรฐานตั้งค่างลอนที่บรรยาย
ว่า

เมื่อนั้น
เสียวลอรามสูตรอสุรี
ทำที่ประหนึ่งจะให้แก้ว
ครันรามสูตรโลเสียวมา

นวลนางเมฆลามารศรี
กรโยนมณีจินคา
กลอกแสงพรายแพรวบนหัตถา
กัลยาราล้ออสุรี²

เมื่อปี พ.ศ. 2506 มีคณะนาฏศิลป์กัมพูชาไปแสดงที่ประเทศสิงคโปร์ ได้
แสดงตอน เมฆลารามสูตรโดยใช้บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และตอนกินรีได้ใช้บทละครเรื่องจุมรุต
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เช่นเดียวกัน แต่ออก
สำเนียงเพี้ยนไปตามสำเนียงเขมร การที่ชาวเขมรเล่นละครตามบทพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพราะเมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินทร์เคชา
ไปซัดค้ำทัพที่เมืองอุคงมิไชย พ.ศ. 2382 ให้นำคณะละครผู้หญิงของท่านไปด้วย สมเด็จพระ
พระหริรักษ์ (นักองคักวาง) จึงได้ขอครูละครไทยไปสอนในราชสำนักเขมร เข้าใจว่า
บทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชคงจะใช้เล่น
ละครสมัยนั้นจริง บทจึงติดไปกับคณะละครไทย แล้วใช้เล่นกันในกัมพูชาสืบมา เป็นที่

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ หน้า 83

²ก. หน้า 134

นำตั้งเถกไว้ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีตัวละครที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์และมีชื่อเสียงก้าน
บทบาทการแสดงจนเรียกชื่อประจำต่อมาได้แก่ เพ็งพระราม มรกตพระลักษมณ์ บุญนาคสีดา
จุกหนุมาน ฯลฯ

จากข้อความดังกล่าวจึงน่าจะเชื่อว่าตัวละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชคงจะเคยใช้เล่นละครมาแล้วจริง
ส่วนจะเป็นบทร้องที่ตีหรือไม่นั้นผู้วิจัยจะได้นำหลักเกณฑ์ในการพิจารณาบทร้องที่ตี
ที่มีผู้ชำนาญทางนาฏศิลป์รวบรวมไว้วิเคราะห์ในบทต่อไป

อนึ่งอาจมีผู้เข้าใจว่าปัจจุบันเรื่องรามเกียรติ์ใช้เล่นเฉพาะโขนมิได้เล่น
ละครใน ความจริงแล้วแต่เดิมการเล่นโขนจะให้ผู้ชายแสดงล้วนและสวมศีรษะหมวก
ทุกคนแม้แต่ตัวพระหรือนาง มีบทบาทเจรจาให้ตัวแสดงเดินไปตามบท ต่อมาโขนได้
วิวัฒนาการโดยนำแบบแผนของละครในเข้าไปผสมผสานด้วยการให้ผู้หญิงแสดงเป็น
ตัวนาง และให้ตัวพระตัวนางไม่ต้องสวมหน้าเช่นเดียวกับละครในพร้อมก็นำเพลงร้อง
ของละครในมาร้องประกอบการบรรเลงสลับกับการพากย์เจรจา ส่วนขอบของการ
แสดง โขนกับละครในมีระเบียบวิธีการเหมือนกันแต่เดิมจึงผสมกลมกลืนกันได้
สนิทเรียกชื่อใหม่ว่า "โขนโรงใน" ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แล้ว ปัจจุบันคนนิยม
เรียกเพียงคำว่า "โขน" โดยทิ้งสัญลักษณ์ของคำว่า "ใน" ไปจึงทำให้เข้าใจกันว่า
รามเกียรติ์เล่นเป็นโขนเพียงอย่างเดียว

จากการที่รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราชเป็นบทร้องที่มีขนาดยาวมาก ถ้าจะนำมาจัดแสดงคงไม่สามารถแสดงให้จบได้
ภายในครั้งเดียว ดังนั้นจึงต้องมีการตัดแบ่งบทออกเป็นตอน ๆ เพื่อสำหรับนำไปแสดง
ละครในแต่ละครั้ง เหตุนี้ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์บทร้อง
รามเกียรติ์ในประเด็นเกี่ยวกับการแบ่งตอนแสดงและลักษณะของบทที่จะใช้แสดงละครใน
ว่ามีความเหมาะสมกลมกลืนกับวิธีการแสดงและวิธีการพ้องร่ามากน้อยเพียงไร

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อวิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตามหลักการแสดงละครใน
2. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับการที่ท้าว

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบว่าบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชสามารถนำไปใช้เป็นบทสำหรับแสดงละครตามหลักการแสดงละครในได้เพียงไร
2. เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนวรรณกรรมการละคร

นิยามศัพท์เฉพาะ

หลักการแสดงละครใน หมายถึง หลักที่ผู้เขียนบทและผู้แสดงต้องยึดถือเป็นแบบแผน ได้แก่ การเปิดเรื่องต้องเริ่มด้วยบทของตัวพระหรือยักษ์ การแสดงอารมณ์ต่าง ๆ มีขอบเขต เช่น ตัวกษัตริย์จะเล่นบทตกไม้ได้ ตัวนางเอกต้องประพฤติกิริยั้งกาย วาจา ใจ บทชมความงามจะต้องมีเพื่อให้ตัวละครได้แสดงความสามารถในการรำรำ บทชมความงามนั้น ได้แก่ บทชมคง ชมมหาปราสาทราชรถ ชมเครื่องแต่งกาย ชมลักษณะบุคคล ฯลฯ เนื้อเรื่องควรมีคติสอนใจและตอนจบต้องจบดีให้ตัวละครฝ่ายธรรมะประสบความสำเร็จ

การแบ่งตอน หมายถึง การใช้หลักของการแสดงละครในมาแบ่งโดยอาศัยนาฏการต่อเนื่องจากพฤติกรรมของตัวละครตั้งแต่เริ่มบทบาทจนจบเหตุการณ์ในตอนนั้น ความยาวของแต่ละตอนจะแบ่งตามบทบาทของตัวละครที่เป็นตัวพระ นาง ยักษ์ หรือลิง

เมื่อตัวละครดังกล่าวแสดงบทบาทก็ถือว่าเป็นตอนหนึ่ง ทั้งนี้ควรจะต้องพิจารณาถึง
เวลาในการจัดแสดงประกอบด้วย

การที่ท่าท่า หมายถึง การใช้ภาษาท่าทางของนาฏศิลป์เพื่อสื่อความหมายตาม
เนื้อหาในบทละคร

การเปิดเรื่อง หมายถึง จุดเริ่มเหตุการณ์ของละครในท้องเรื่องแรกของตัว
พระหรือยักษ์ ไม่นิยมเริ่มด้วยบทของลิงหรือนาง

การปิดเรื่อง หมายถึง จุดจบของละครในแต่ละตอนต้องจบด้วยฝ่ายรักษารธรรม
เป็นผู้ชนะ ฝ่ายอธรรม

นาฏการต่อเนื่อง หมายถึง ความเป็นไปต่าง ๆ ที่เกิดจากการแสดงบทของ
ตัวละครในวรรณกรรมที่เป็นเรื่องราว¹

ท่าท่ากลมกลืน หมายถึง ท่าท่าที่สัมพันธ์สอดคล้องกับบทละครทำให้เกิดความ
สวยงาม

ท่าท่าไม่กลมกลืน หมายถึง ท่าท่าที่ไม่สัมพันธ์สอดคล้องกับบทละครทำให้ขาด
ความสวยงาม

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช 117 เล่มสมุดไทย

2. ศึกษาเกณฑ์การแบ่งตอนละครใน ในการจัดแสดงแต่ละครั้งแล้วนำบทละคร
รามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาวิเคราะห์
ตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น องค์กรประกอบในการใช้แบ่งตอนในการจัดแสดงแต่ละครั้ง
มีดังนี้

---

¹ พุทธิ ศุภเศรษฐศิริ ลักษณะซัดแย้งและความซัดแย้งในพระราชนิพนธ์
บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หน้า 14

- 2.1 การเปิดเรื่องตามชนบของละครใบ
  - 2.2 อารมณ์ที่ปรากฏในแต่ละตอน ได้แก่ อารมณ์รัก โศก รบ
- (คืนเต้น) คลกขบขัน
- 2.3 บทชมความงาม
  - 2.4 คติสอนใจ
  - 2.5 การปิดเรื่องตามชนบของละครใบ
  - 2.6 นาฏการต่อเนื่องและความยาวของเนื้อเรื่อง
3. ศึกษาท่ารำตามแบบแผนของนาฏศิลป์ไทย
  4. ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบทกับท่ารำ
    - 4.1 บทที่ตีท่ารำได้กลมกลืน
    - 4.2 บทที่ตีท่ารำไม่กลมกลืน
      - 4.2.1 ท่ารำซ้ำ
      - 4.2.2 ท่ารำขัด

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าและหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของละครใน

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

วิชาการด้านหลักการแสดงละครในและวรรณกรรมบทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้มีผู้ศึกษารวบรวมไว้เป็นจำนวนมาก ช่วยให้ผู้วิจัยได้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

กรมศิลปากรได้รวบรวมวิธีการพ้องรำตามแบบแผนโบราณอันได้แก่ รำแม่บท รำหน้าพาทย์ ท่ารบของโขนและนาฏยศัพท์ สำหรับใช้เรียกเฉพาะในวิชาการนาฏศิลป์ ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถนำไปใช้วิเคราะห์หลักเกณฑ์ในการตีทำรำได้อย่างถูกต้อง¹

โกษีย์ สาริกบุตร อธิบายถึงลักษณะละครในที่แสดงในสมัยโบราณว่ามีระเบียบวิธีเครื่องครุฑ โดยเฉพาะค่านการพ้องรำ การขับร้อง การใช้ภาษาในคำประพันธ์บทละครให้เป็นไปอย่างประณีตงดงามยิ่งถือเป็นแบบแผนของนาฏศิลป์ไทยได้²

ชำนานู รอดเหตุภัย ได้รวบรวมความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมบทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนั้นยังได้วิจารณ์บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในประเด็นที่ไม่เหมาะในการนำไปจัดแสดงละคร และได้เปรียบเทียบกับบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไว้ด้วย ทำให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางศึกษาวิเคราะห์บทของการตีทำรำได้อย่างมีเหตุมีผลละเอียดลึกซึ้ง³

¹กรมศิลปากร รวมงานนิพนธ์ของ นายอาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์
กรมศิลปากร 405 หน้า

²โกษีย์ สาริกบุตร ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับละครนอก 102 หน้า

³ชำนานู รอดเหตุภัย รามเกียรติ์ปริทัศน์ 189 หน้า

ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับการแสดงโขนโรงในละครใน และพยายามหาเหตุผลมาอ้างอิงว่า ละครในสามารถให้ผู้ชายแสดงได้ นอกจากนั้นยังได้อธิบายวิธีการแสดงละครในอย่างละเอียด เช่น เครื่องแต่งกาย คนตรี การขับร้อง การพ้องรำ ช่วยให้เห็นลักษณะของละครในได้อย่างชัดเจน¹

ธนิต อยู่โพธิ์ ได้รวบรวมงานชิ้นสำคัญที่ไม่เคยมีผู้ใดศึกษารวบรวมมาก่อน คือ ประวัติของละครว่าตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่องานศึกษาค้นคว้าของผู้วิจัยอย่างยิ่ง ทำให้การเขียนหัวข้อต่าง ๆ ในปฏิญานิพนธ์มีหลักเกณฑ์อ้างอิงได้²

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้รวบรวมบทความสัมภาษณ์เรื่อง นาฏศิลป์และคนตรีไทย ของนักวิชาการที่มีชื่อเสียงได้แก่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ สมภพ จันทระประภา มัทนี รัตตินิ ภาดา ซึ่งแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการแสดงนาฏศิลป์ไทยว่า ควรจัดละครให้ตรงตามพระราชประสงค์ของผู้ทรงพระราชนิพนธ์ เช่น บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ เป็นเรื่องที่แฝงปรัชญาชีวิตไว้มาก ผู้จัดละครควรแทรกคติและคุณค่าของชีวิตเพื่อให้ผู้ชมได้รับประโยชน์ในการชมบ้าง³

นอกจากบทความสัมภาษณ์ดังกล่าวแล้วยังมีบทความพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และข้อเขียนของ เณรฉิม เสวตนันท์ อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ์ ในบทความว่าด้วยพื้นฐานอารยธรรมไทยเรื่องเกี่ยวกับที่มาของละครใน วิธีการแสดงละครใน

¹ ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล การละครไทย 149 หน้า

² ธนิต อยู่โพธิ์ ศิลปะคอนราห์หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย 362 หน้า

³ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์ และคนตรีไทย
การสัมภาษณ์นาฏศิลป์และคนตรีไทย 207 หน้า

สมัยโบราณได้แก่ การเขียนบทการพ้องว่า การแต่งหน้า ฯลฯ ช่วยให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูล
ที่ถูกต้องเพื่อนำมาเขียนในปริณิญาฉบับนี้¹

วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ได้จัดทำหนังสืออนุสรณ์ สมุด ยมะคุปต์ โดย
รวบรวมวิธีการพ้องว่าตามแบบแผนสมัยโบราณไว้ได้แก่ ว่าจะหน้าพาทย์ ว่าจะลงสรจ ว่าจะ
เทพบุตร นางฟ้า ฯลฯ ช่วยให้ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางสำหรับวิเคราะห์บทที่ท่าว่าได้อย่าง
ถูกต้อง²

ประทีน พวงสำลี อธิบายวิธีการใช้อวัยวะของร่างกาย เช่น มือ เท้า ลำตัว
ใบหน้า ในการพ้องว่าให้ถูกแบบแผน ผู้วิจัยจึงนำไปใช้วิเคราะห์บทที่ท่าว่าได้อย่างถูก
หลักเกณฑ์ของนาฏศิลป์ไทย³

วิมลศรี อุปรมย์ ได้อธิบายแบบแผนของละครในที่แสดงถึงความประณีตงดงาม
ตั้งแต่การประพันธ์บท การบรรเลงดนตรี การขับร้อง การพ้องว่า การดำเนินเรื่อง ฯลฯ
ซึ่งช่วยให้ผู้วิจัยใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงได้อย่างสมบูรณ์⁴

สมพร สิงห์โต ได้เปรียบเทียบเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน
รัชกาลที่ 1 กับรามณะของวาลมิกิและแสดงความคิดเห็นในแง่ของการนำไปจัดแสดง
ละครด้วย ช่วยให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางวิเคราะห์ในส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องรามเกียรติ์
ได้อย่างถูกต้อง⁵

นอกจากสิ่งพิมพ์ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยยังได้สัมภาษณ์และขอคำแนะนำจากผู้ที่มีความ
ชำนาญด้านนาฏศิลป์ไทยได้แก่ สุวรรณี ชลาบุเคราะห์, ประทีน พวงสำลี,

¹มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พื้นฐานอารยธรรมไทย 189 หน้า

²วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร สมุด ยมะคุปต์ 218 หน้า

³ประทีน พวงสำลี หลักนาฏศิลป์ 107 หน้า

⁴วิมลศรี อุปรมย์ นาฏกรรมการละคร 406 หน้า

⁵สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามณะของวาลมิกิและรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 302 หน้า

ศุภชัย จันทร์สุวรรณ์ ข้อความที่สัมพันธ์และข้อความแนะนำต่าง ๆ นั้นเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์บทและการที่ท่าทำได้ถูกต้องยิ่งขึ้น

จากเอกสารและวิทยากรบุคคลดังกล่าว ผู้วิจัยเชื่อว่า สามารถใช้เป็นแนวทางการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ถูกต้องสมควรมุ่งหมาย

ความหมายของละครใน

ละครใน มีผู้เชื่อกันว่า เป็นชื่อที่เรียกให้ต่างกับคำว่า ละครนอก กล่าวคือ ละครนอกเป็นละครที่แสดงกันในหมู่ประชาชนนอกพระราชฐาน ส่วนละครใน คือ ละครที่แสดงภายในพระราชฐาน อีกทางหนึ่งเชื่อว่า คำว่าละครในได้กร่อนมาจากคำว่า ละครนางใน ซึ่งแสดงโดยนางในราชสำนัก

ละครในมีลักษณะเด่น คือ มุ่งหมายแสดงศิลปะแห่งการพ้อนรำมากกว่าการดำเนินเรื่อง ฉะนั้นเมื่อกล่าวถึงสิ่งที่เป็นความงมงายต่าง ๆ อันได้แก่ บทมขบวน พุทธยาตรา บทมเครื่องทรง บทมธรรมชาติ ฯลฯ ละครในจึงต้องแสดงการรำร่าเพื่อบรรยายถึงความงมงายดังกล่าวอย่างละเอียด นอกจากนั้นบทที่แสดงอารมณ์หรือความรู้สึกต่าง ๆ จะต้องแสดงท่ารำร่าเพื่อบรรยายความรู้สึกออกมาอย่างชัดแจ้ง จึงเห็นได้ว่า บทละครในจำเป็นต้องเขียนพรรณนาความงาม ความรู้สึกและเหตุการณ์อย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้ตัวละครได้มีโอกาสแสดงฝีมือการพ้อนรำได้เต็มความสามารถ

ละครใน คือ ศิลปะการแสดงที่รวบรวมความงามไว้ทุกด้าน นอกจากการพ้อนรำ ซึ่งเป็นหัวใจของการแสดงแล้วจะต้องคำนึงถึงความประณีตด้านเพลงบรรเลงให้ไพเราะ เครื่องแต่งกายสวยงาม ตัวละครมีลักษณะรูปร่างงดงาม บทประพันธ์เพื่อการขับร้องไพเราะ จึงจัดว่า ละครในเป็นศิลปะชั้นสูงแขนงหนึ่งของศิลปะไทย และยึดถือเป็นแบบแผนได้

ละครในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและกรุงธนบุรี นิยมใช้ผู้หญิงแสดงล้วน ถือว่าเป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับพระมหากษัตริย์ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การแสดงละครในที่ใช้ผู้หญิงแสดงยังคงเป็นของหลวงแต่ก็มีพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายขุนนางจัดแสดงละครในได้โดยให้ผู้ชายแสดงล้วนแทน จึงกล่าวได้ว่า ละครในเป็นการแสดงของผู้หญิง ถ้าจะให้ผู้ชายแสดงก็ย่อมกระทำได้ แต่ไม่เป็นที่นิยม ละครในแสดงเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ คาคาหลัง อีเหินา และอุณรุท ปัจจุบันเรื่องรามเกียรติ์นำไปแสดงผสมกับการแสดงโขน เรียกว่า โขนโรงใน เรื่องคาคาหลังไม่นิยมใช้แสดงละครในเพราะเนื้อเรื่องสับสนและชื่อตัวละครจำยาก เรื่องอุณรุทก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากหาผู้หญิงแสดงบทบาทยาก และบทบาทของยักษ์มีจุดเด่นอยู่แล้วในเรื่องรามเกียรติ์ จึงไม่นิยมนำมาแสดงละครใน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ละครในมักเล่นเรื่องอีเหินากับรามเกียรติ์เป็นส่วนมาก ส่วนคาคาหลังและอุณรุทมักแสดงเป็นครั้งคราวในสมัยโบราณ ปัจจุบันนี้คงเล่นเฉพาะเรื่องอีเหินา เพราะเนื้อเรื่องและวิธีการพ้องว่าเหมาะสมกับการใช้ผู้หญิงแสดง

ที่มาของละครใน

เดิมการพ้องรำของไทยมีเพียงการรำเพื่อการสนุกสนานรื่นเริง อันเกิดจากความรู้สึกของสามัญชนโดยไม่ต้องฝึกหัดหรือฝึกหัดเพียงเล็กน้อยเรียกว่า รำพื้นเมือง (Folk dance) ต่อมาจึงมีการพ้องรำที่มีครูอาจารย์กำหนดกฎเกณฑ์และฝึกหัดยึดถือเป็นแบบมาตรฐานปฏิบัติสืบต่อกันมาเรียกว่ารำแบบแผน (Classical dance) ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ แสดงความเห็นว่าการพ้องรำตามแบบแผนนี้มีมาไม่ต่ำกว่า 200 ปีแล้ว¹ ส่วน ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล แสดงความเห็นว่าการพ้องรำสุโขทัยนั้นมีเพียงการแสดงระบำรำเต้นประกอบการขับร้องดนตรีแต่ยังมีได้แสดงเป็นสิ่งที่เรียกว่า

¹ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "ข้อสังเกตเกี่ยวกับการละครในประเทศไทยปัจจุบัน" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 119

"ละคร" แม้ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก็ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่า ได้มีการแสดงละคร นอกจากการเล่นของหลวงที่ใช้ผู้ชายแสดงคำเป็นเรื่องสั้น ๆ ได้แก่การเล่นระเบ็ง ภูลาตีไม้ โมงครุ่ม ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางได้ปรากฏคำว่า "ละคร" เป็นครั้งแรกในจดหมายเหตุของ มงลิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส บันทึกถึง นาฏศิลป์แบบแผนว่าได้ชมโขน ละคร และระบำ ซึ่งโขนและละครนั้นใช้ผู้ชายแสดงล้วน ส่วนระบำใช้ผู้หญิงแสดง จึงเชื่อว่าแต่เดิมมีเล่นเพียงละครผู้ชาย คือ ละครนอก ส่วน ละครในคงเกิดขึ้นภายหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) แต่อย่างไรก็ดี ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. 2275 - 2301) ได้มีละครผู้หญิงเกิดขึ้นแล้ว เนื่องจากมีกล่าวในหนังสือ ปุณโณวาทคำฉันท์ของ พระมหานาค วัดท่าทราย ว่ามีการแสดงละครในเป็นเรื่องราวและใช้ผู้หญิงแสดงล้วน ดังนี้¹

ละครก็ผ่อนร้อง	สุรศัททลัษฐาน
ฉับฉ่าที่ค่านาน	อนิรุทธกินรี
ฝ่ายช่อนละครใน	บริวารจักษุ
โรงริมศิริมี	กลดบิ บ แลชาย
ล้วนสรรสกรจันาง	อรอนลอออาย
ไครยล บ อยากวาย	จิตรจงมเมอฝัน
ร้องเรื่องระเค่นโคย	บุษบาตุนาหงัน
พักพาคุหาบร	พทรวมฤดีโลม

การแสดงละครในเจริญรุ่งเรืองมากในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชธิดาทั้งสองพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ คือ เจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์ กับ เจ้าฟ้าหญิงมณฑุกษัตริย์ทรงมีหน้าที่ในการฝึกซ้อมละครจึงทรงพระนิพนธ์บทละครในไว้

สำหรับแสดง เจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์ ทรงพระนิพนธ์เรื่องคาหลัง เจ้าฟ้าหญิงมณฑลทรง
พระนิพนธ์เรื่องอิเหนา ซึ่งเป็นการเริ่มมีการแสดงละครทั้งสองเรื่องนี้เป็นครั้งแรกด้วย
หลังจากสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศแล้ว การฝึกซ้อมละครในได้ถูก
ละเลยจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 ศิลปะการละครได้พลอย
เสื่อมสลายไปด้วย จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงสร้างนครหลวงที่กรุงธนบุรี
และได้ทรงฟื้นฟูการแสดงละครในโดยทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า ตัวละครและบทละครครั้ง
กรุงเก่าได้สูญหายกระจัดกระจายไปมาก จึงได้ทรงพยายามรวบรวมตัวละครที่เป็นของ
หลวงให้เข้ามาอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ เช่น เจ้าฟ้าพิณทวดี พระราชธิดา ในสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมโกศ ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รู้เห็นลักษณะของละครในและตัวละครอื่น ๆ ที่ล้นหนึ
พม่าไปอยู่นครศรีธรรมราชก็ได้นำมาบังกรุงธนบุรี และได้ก่อตั้งคณะละครขึ้นใหม่ประจำ
วังหลวงเช่นเดียวกับครั้งกรุงศรีอยุธยา นอกจากนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังได้
ทรงพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องรามเกียรติ์บางตอนไว้สำหรับแสดงด้วย

ในสมัยกรุงธนบุรี ละครในยังคงใช้ผู้หญิงแสดงล้วนเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา
มีตัวละครในที่มีชื่อเสียงได้แก่ มุนนาก ภู ศรี ตัวละครเหล่านี้ได้ครูละครแต่ครั้งกรุง
ศรีอยุธยาชื่อจัน เป็นผู้ฝึกซ้อมให้ (นางจัน ผู้ที่มีชื่อเสียงเป็นนางเอกในละคร เรื่องอุกฤษ
จนคนเรียกชื่อประจำกันว่า จันอุษา)

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงสนพระทัยควบคุมการฝึกซ้อมละครด้วยพระองค์
เอง ดังเช่นครั้งหนึ่งขณะฝึกซ้อมละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนหนุมานถวายตัวแก่ศกัณฐ์
บทที่หนุมานกล่าวร้ายพระรามว่า "กลางวันก็ใช้ กลางคืนก็ใช้ นั่งยามตามไฟ คีเกรา
เคาะไม้ อยู่ไม่ได้จึงหนีมา" ปรากฏว่า นักร้องตนเสียงร้องบทตอนนี้ไม่ได้จึงร้องให้
เขียนจนสามารถร้องได้ อีกครั้งหนึ่งขณะแสดงละครเรื่องอิเหนา ตัวละครที่แสดงเป็น
นางมะเคเหวีแสดงได้ไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยก็ให้มีร้องให้เขียนเช่นเดียวกัน¹

¹ ษนิค อยู่โพธิ์ ศิลปะละครคอนรา หรือคู่มืออนาฏศิลป์ไทย หน้า 26

อาจกล่าวได้ว่า การแสดงละครในสมัยกรุงธนบุรี ยังมีไต่แตกต่างจากสมัยกรุงศรีอยุธยา เพียงแต่เป็นยุคเริ่มต้นของการแสดงละครและมีการเขียนบทละครสำหรับแสดงขึ้นมาใหม่เท่านั้น

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสนพระทัยการแสดงละครและทรงฟื้นฟูให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี โดยทรงพระราชนิพนธ์บทละครในขึ้นใหม่ คือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ คหาสัง อีเหนา และอุณรุท เพื่อให้ละครในแสดงตามบทพระราชนิพนธ์นั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า วิธีการแสดงละครในได้วิวัฒนาการจากสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ดังนี้

1. เริ่มมีการใช้ผู้ชายแสดงละครใน คั้งที่ ทรงศักดิ์ ปรากฏว่าในเวลาอันบรรดาเจ้านาย ขุนนางต่างมีความต้องการที่จะฝึกหัดละครในไว้ประจำสำนักของตน แต่การฝึกหัดละครผู้หญิงเป็นการผิดระเบียบประเพณีของราชสำนัก จึงได้ฝึกหัดละครผู้ชายล้วนแสดงละครในคั้ง เช่นคณะของเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ มีตัวละครที่มีชื่อเสียง คือ นายทองอยู่ เป็นพระเอก นายรุ่ง เป็นนางเอก¹

2. เริ่มมีการนำละครในไปแสดงร่วมกับโขน คั้งที่ ชำนาญ รอคเหตุภัย กล่าวไว้ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการนำแบบแผนการแสดงละครในเข้าไปผสมกับการแสดงโขนแล้วเรียกชื่อใหม่ว่า "โขนโรงใน" ซึ่งเป็นที่นิยมมาจนถึงปัจจุบัน คือ การนำวิธีการร้องเพลง การรำตามแบบอย่างละครใน และนำวิธีการพากย์ การเต้น ตามแบบอย่างโขนมาผสมผสานกันทำให้สวยงามยิ่งขึ้น²

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ทรงสนับสนุนการแสดงละครในจนรุ่งเรืองถึงขีดสุด โดยทรงพระราชนิพนธ์บทละครในขึ้นใหม่เพื่อให้เหมาะสมแก่การจัดแสดงยิ่งขึ้น คือ บทละครเรื่องอีเหนาและรามเกียรติ์

¹ ทรงศักดิ์ ปรากฏว่า วิชาวรรณคดี การละครไทย หน้า 106

² ชำนาญ รอคเหตุภัย รามเกียรติ์ปริทัศน์ หน้า 65

วิธีการแสดงละครใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงยึดถือแบบแผนเดิมในสมัยรัชกาลที่ 1 และมีตัวละครผู้ชายที่มีชื่อเสียง คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ส่วนตัวละครผู้หญิงยังคงมีความสำคัญสำหรับการแสดงละครใน ตัวละครที่มีฝีมือในการรำ ได้แก่ แยม เอี่ยม พัน น้อย ฯลฯ แม้วิธีการแสดงละครในสมัยรัชกาลที่ 2 จะคงแบบแผนเช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 1 แต่ได้มีข้อเปลี่ยนแปลงบางประการเพื่อให้การแสดงงดงามน่าชมยิ่งขึ้นดังนี้

1. ถ้าจะแสดงละครตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะทำให้การแสดงซึกษา เพราะตัวละครต้องรำรำคาบระเบียบแบบแผนที่มีค่ากลอนชมราชประเพณีของกษัตริย์เป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นใหม่ให้สั้นลงเพื่อให้วิธีการดำเนินเรื่องรวดเร็วยิ่งขึ้น และการฟ้อนรำในบทชมความงามต่าง ๆ จะมีเฉพาะเท่าที่จำเป็นและพอดีกับการแสดงในแต่ละครั้ง

2. มีการทดสอบท่าฟ้อนรำให้กลมกลืนกับบทละครมากยิ่งขึ้นเพื่อให้ประดิษฐ์งดงามอย่างแท้จริง บทละครในที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้แล้วทรงให้ครูละครทดลองฟ้อนรำดูว่า จะรำรื่นสอคล้องกันหรือไม่ ถ้าตอนใดที่ติดขัดกับกระบวนการรำจะทรงแก้ไขจำนวนกลอนจนกว่าบทละคร สามารถออกท่ารำได้อย่างกลมกลืนและสวยงาม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การแสดงละครใน ซึ่งเคยเป็นของหลวงมีการเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่โปรดการมหรสพ จึงไม่ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้แสดงละครใน ในพระบรมมหาราชวัง เจ้านาย ขุนนางต่างขอพระบรมราชานุญาตจัดแสดงละครผู้หญิงขึ้นในวัง และบ้านของตน พระองค์ก็ไม่ทรงหวงห้าม บรรดาตัวละครจึงไปฝึกหัดเล่นละครในวังของเจ้านายทำให้ละครผู้หญิงเริ่มแพร่หลายออกไปนอกพระบรมมหาราชวัง นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกขั้นหนึ่ง

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อแรกขึ้นครองราชย์ ยังไม่มีละครหลวงเพราะยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ได้ทรงฝึกหัดละครเล็กอยู่หนึ่ง ในพระบรมมหาราชวังชั้นสุดหนึ่ง แต่ยังไม่ทันออกโรงแสดง สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมา มีช่างเผือกมาสู่บารมี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้รวมตัวละครของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี นำออกแสดงในงานสมโภชช่างเผือก เมื่อ พ.ศ. 2397 ละครในที่ เป็นของหลวงจึงได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ละครในเรื่องรามเกียรติ์ และอิเหนาบางตอนสำหรับให้แสดงด้วย

เมื่อคณะละครหลวงจัดตั้งขึ้นอีก บรรดาเจ้านายขุนนางที่เคยฝึกหัดละครอยู่หนึ่ง มาแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ค้างเกรงว่า จะผิดประเพณีจึงพากันหยุดจัดละคร ความทรงทราบถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่าทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ทุกคนแม้แต่สามัญชนทั่วไป จัดตั้งคณะละครผู้หนึ่งแสดงได้ เพียงแต่มีให้บังคับผู้ที่ไม่สมัครใจมาแสดงกับทรงห้ามตัวละครแต่งกายเลียนแบบเครื่องทรงของกษัตริย์และห้ามทำเครื่องยศบางอย่างเลียนแบบเครื่องสูงเท่านั้น

สมัยรัชกาลที่ 4 ละครในจึงเริ่มวิวัฒนาการจากการเป็นเครื่องเสริมบารมี เจ้านายขุนนางมาสู่การจัดทว่าเป็นงานอาชีพ ประชาชนที่นิยมดูละครผู้หนึ่งได้ว่าจ้างคณะผู้แสดงไปแสดงทำให้เจ้าของคณะละครมีรายได้ประจำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เก็บภาษีละครตั้งแต่นั้นมา

อาจกล่าวได้ว่า การแสดงละครในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ละครในมีพัฒนาการมากขึ้นหลายประการ จากเดิมซึ่งจัดแสดงได้เฉพาะในพระบรมมหาราชวังเท่านั้นก็ได้แพร่หลายไปสู่สามัญชนจนถึงมีการว่าจ้างและเสียภาษี ให้แก่ท้องพระคลัง สมัยนี้ยังจัดว่า เป็นยุคที่การละครแบบแผนเก่า ยังคงเป็นที่นิยมของคนทั่วไปอยู่

ละครในเริ่มเสื่อมความนิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมภพ จันทระประภา กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่โปรดละครใน จึงมิได้มีการเขียนบทละครในขึ้นใหม่ในสมัยนี้¹ คงมีจัดแสดงละครในเฉพาะต้อนรับ พระราชอาคันตุกะในบางโอกาส นอกจากนั้นก็มีละครแนวใหม่เกิดขึ้น คือ ละคร ดึกคำบรพพ์ ละครพันทาง ละครเสภา ละครร้อง ความนิยมละครในจึงตกต่ำลง ครั้นถึง รัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงฟื้นฟูการแสดงละครใน ขึ้นอีกครั้งหนึ่งแต่มิได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครในตามแบบแผนเดิม นอกจากบทละครว่า ที่ใช้วิธีการแสดงใกล้เคียงกับละครใน เช่น บทละครว่าเรื่องศกุนตลา ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงก่อตั้งการแสดงละครแนวใหม่ คือ ละคร พุค ละครพูดสดับคำ ละครสังคีต การแสดงละครในจึงไม่เป็นที่นิยมในหมู่ประชาชน ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดภาวะทาง เศรษฐกิจและการ เมือง การแสดงละครในจึงหมดความนิยมไป คณะละครไม่สามารถจะรับงานหรือเปิดโรงแสดง ได้อีก ปัจจุบันมีสถาบันบางแห่ง เช่น กรมศิลปากร จัดแสดงละครในขึ้น เพื่ออนุรักษ์ รักษา เอกลักษณ์ของชาติและให้ผู้ที่ศึกษาหรือสนใจได้ชมเป็นครั้งคราวเท่านั้น

ลักษณะการแสดงละครใน ในอดีต

เนื่องจากสมัยที่ละครในยังเป็นของหลวงนั้นไม่มีการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการ แสดงไว้เป็นหลักฐานอย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาลักษณะของละครในจากท่านผู้รู้ต่าง ๆ ในทางนาฏศิลป์ ทำให้ทราบการจัดการแสดงละครในสมัยโบราณดังนี้

๑. มีการสร้างโรงแสดง ชนิด อยุธยา กล่าวว่ามีท่านผู้ใหญ่พูดสืบทอดกันมา และได้นำไปตั้งสถานที่ให้คู่เป็นโรงที่ใช้เล่นโขนละครในสมัยรัชกาลที่ ๑ ตั้งอยู่ริมสนามหญ้า

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย
การสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย หน้า 224

หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามตรงข้ามกับศาลาสหทัยสมาคมในปัจจุบัน¹ ส่วน ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เสนอความเห็นที่ว่าโรงละครของไทยสมัยที่ยังมีเค้าแบบอย่างมาจาก ตะวันตก คงใช้แสดงบนพื้นราบไม่มียกพื้นบนเวที²

2. การจัดงาน สุนันทา โสรัจจ์ อธิบายเรื่องการจัดฉากในการแสดงละคร ในสมัยโบราณว่า การแสดงละครในสมัยโบราณไม่มีการจัดฉากประกอบการแสดง บนเวที มีเพียงตั้งกลางโรงสำหรับให้ตัวละครนั่ง³ ส่วน สุนนมาลย์ นิมเนตทิพันธ์ ใ้้อธิบายเรื่อง การจัดงานเพิ่มเติมว่า การจัดงานตามท้องเรื่องเพิ่งมีในสมัยรัชกาลที่ 5⁴

3. การแต่งหน้าของละครไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายว่า

... ความจริงการแต่งหน้านั้นมีมานานแล้ว พวกเล่นละครคงจะทำมาก่อน ... ละครไทยก็ฉีกหน้าเขียนคิ้ว ปากนั้นไม่ไค้ทา แต่บางคนก็ใช้ค้ำของรูป ซึ่ง ย้อมสีแดงให้หน้าขาวละลายสีที่ย้อมของรูปออกมาออกย้อมริมฝีปาก ก็เหมือนกับ ปากนั่นเอง แต่จัดว่า ฉลาดมากที่สีแดงอันปรากฏที่ปากนั้นประสานกันเป็นใน แก่ นอกอ่อน กุงามพอใช้ ที่ไม่เป็นนั้นเปรอะปรังคูไม่ได้ไม่ทาเสียดีกว่า ... 5

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เปรียบเทียบการแต่งหน้าละครไทยกับละครคาบูกิ ของญี่ปุ่นแล้วเห็นว่า ละครคาบูกิยังคงใช้แป้งฝุ่นตามแบบสมัยโบราณเหมือนของไทย ดัง กล่าววว่า

¹ฉนิต อยู่โพธิ์ โชน หน้า 205

²มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย การสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย หน้า 267

³สุนันทา โสรัจจ์ วรรณคดีการละคร หน้า 225

⁴สุนนมาลย์ นิมเนตทิพันธ์ ละครรำ หน้า 309

⁵คุรุสภา วัฒนธรรมไทยและตะวันออก หน้า 81 (อ้างอิงมาจาก สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ฉบับลงวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2481)

... เพื่อนยังฉัดหน้าขาว เขียนคิ้ว เขียนปาก และเขียนขอบตาแบบที่เราทำมาก่อนแต่ของเราสมัยนี้ เขาใช้แมกส์แฟกเตอร์ ...¹

4. การแต่งกาย อมรา กล้าเจริญ แสดงความเห็นว่ ละครสมัยโบราณ แต่งกายยื่นเครื่องนิมให้ตัวเสือกกับแขนเสื้อใช้สีต่างกัน² ส่วน พาลี สีสวย อธิบายว่า แต่เดิมเสื้อตัวพระนั้น เป็นเสื้อแขนยาว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ผู้หญิงมีลำแขนสวยงามดีไม่ควรให้แขนเสื้อมาปิดบังความงามในการรำรำจึงโปรดให้สวมเสื้อแขนสั้นมีกนกคิคล้ายแขนแทน³

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชกำหนดห้ามโขนละครแต่งกายเหมือนเครื่องต้นของกษัตริย์ ดังคำประกาศว่า

... ละครทุกวันนี้แต่งยื่นเครื่อง แต่งนางยอมท่ามวงกุฎฎา ชายไหวชายแครง กรรเจียกจอนคอกไม้หัก นุ่งโจงไว้หางหงส์ทองอย่างเครื่องต้นอยู่ไม่ควรหนักหนา ต่อไปห้ามมิให้ทำเช่นนั้นเป็นอันขาด กำหนดให้แต่งรวบยื่นเครื่องนุ่งผ้าสีปัก ผ้าจีบโจงอย่างโขนก็ตาม แต่งตัวนางแตรักเกล้าอย่าให้มีกรรเจียกจอนคอกไม้หัก ถ้าผู้ใดมิฟังทำให้ผิดกฎ รับสั่งเอาตัวเป็นโทษจงหนักดังนี้ ...

คำประกาศนี้ยอมแสดงว่า การแต่งกายยื่นเครื่องก่อนสมัยรัชกาลที่ 1 นิยมแต่งเหมือนเครื่องทรงของกษัตริย์ แต่เริ่มมีพระราชกำหนดใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมิให้แต่งเลียนแบบใกล้เคียงกับเครื่องต้น แต่อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เอกชนจักละครผู้หญิงเล่นได้ และมีข้อห้าม เรื่องเครื่องแต่งกายกับอุปกรณ์การแสดงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น คือ

¹โกชัย สาริกบุตร ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับละครนอก หน้า 11 (อ้างอิงมาจาก สยามรัฐรายวัน ฉบับลงวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2520)

²อมรา กล้าเจริญ สุนทรียนาฏศิลป์ หน้า 124

³พาลี สีสวย สุนทรียของนาฏศิลป์ไทย หน้า 222

... ผู้ใดจะเล่นก็เล่นเด็ก ขอบกแต่รักเกล้ายอดอย่างหนึ่ง เครื่องแต่งตัว
ลงยาอย่างหนึ่ง พานทองหีบทองเป็นเครื่องยศอย่างหนึ่ง เมื่อบทพำชัญญก
แตรสังข์อย่างหนึ่ง ...

สมภพ จันทรประภา แสดงความเห็นเกี่ยวกับการแต่งกายละครไทยสมัย
โบราณไว้ดังนี้

... ในสมัย พ.ศ. 2034 - 2072 อยู่ชวยังใช้ชฎาทำด้วยผ้ามีมาลาและ
จมที่รอบเคี้ยว ที่รอบมวยรัศมีด้วยเกี้ยวปลายผ้าม้วน เป็นเกลียวสูงพันเกี่ยว
ไปมาก เมื่อสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ. 2230 ตัวพระในละครสวมชฎา
ทำด้วยกระดาษปิดทองคงเป็นชฎาที่เรียกกันว่า ชีร์ก และลวดลายที่ติดกระดาษ
นั้นใช้รักกดแบบพิมพ์ติดแล้วปิดทอง ดูเหมือนโลหะทอง นางก็สวมชฎา เพราะ
ชฎานางที่ใช้ลวดทองแทนมงกุฎก็มี ... การสร้างมงกุฎขึ้นใส่เล่นละครแทน
ชฎาที่มีในปลายอยุธยาหรือรัตนโกสินทร์สันนิษฐานยากอยู่ แต่ถ้าวานจาก
ประกาศรัชกาลที่ 1 ที่ห้ามไม่ให้ทำมงกุฎชฎาเทียม เครื่องทรงก็ชวนให้เข้าใจ
ว่า ริเริ่มในกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะถ้าใช้ชฎาเหมือนครั้งอยุธยาก็คงจะไม่
ทรงห้าม เคยสงสัยว่า เมื่อถูกห้ามไม่ให้ใช้มงกุฎชฎาในครั้งนั้น จะสวมอะไร
แทนสำหรับตัวอื่น เครื่องจะใช้กรอบหน้าหรือบันจู่หรือเทริด แต่ก็ไม่มี
ความจำเป็นที่จะต้องคิดค้นหาเพราะข้อห้ามนี้พอสิ้นแผ่นดินก็กลับใช้กันอีก ...¹

5. การแสดงละครในสมัยเดิมมีระเบียบวิธีเคร่งครัดมาก ดังที่ น.ร.ว. กีกฤทธิ
ปราโมช กล่าวไว้

¹สมภพ จันทรประภา "ละครมิใช่ของเล่น" หนังสือประกอบคำบรรยาย
วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 55

... ละครในนั้นอยู่ในวังหลวง ส่วนผู้ชายเข้าไปไม่ได้จึงมีแต่ผู้หญิงล้วน
 ทาร่าและการแสดงตลอดจนบทละคร จึงต้องกำหนดและแต่งขึ้นเพื่อให้
 เหมาะสมแก่สตรีชาววัง ซึ่งเป็นสุภาพสตรีชั้นสูง จะแสดงได้ การร่ายรำ
 และการขับทึ่งสุภาพนุ่มนวล นอกจากนั้นก็ยังมีเครื่องระเบียบของราชสำนัก
 เช่น ทองกลานออกโรงถวายบังคมแล้วจึงลุกขึ้นรำ หรือการใช้อาวุธใน
 เรื่องละครก็ต้องเป็นไปตามระเบียบ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ หาก
 ละครมีอาวุธอยู่ในมือ แม้จะเป็นอาวุธละครซึ่งทำด้วยเขาค้างไม้ก็ต้องหัน
 หน้าไปทางที่ประทับจะเฉลอหันหลังให้ไม่ได้ การแสดงระบำรามสูรเมขลา
 นั้นถึงตอนรามสูรจะขว้างขวานจะยื่นขวานโครม ๆ ไม้ได้ ต้องลงนั่งพับเพียบ
 แล้วเสือกขวานไปกับพื้น ส่วนท่าร่าของละครในนั้นละเอียดละไมมาก การ
 ไซ้ไหล่นั้นต้องตีไหล้เข้าอยู่ตลอดเวลาเพราะคุ้นอบน้อมสุภาพดี จะตีไหล้ออก
 ไม่ได้ ละครนอกซึ่งเล่นกันนอกวัง ชาวบ้านด้วยกันจึงจะตีไหล้ออกได้ ...
 ต้องมีต้นเสียงร้องบทให้ร่า จะร้องเองเห็นจะไม่ได้ เพราะบทสำหรับเล่น
 ละครแต่ละตัวนั้นยืดยาวหลายคำกลอนเหลือเกิน จะให้ทั้งร้องทั้งร่าเห็นจะ
 ไม่ไหว ...¹

6. มีการบอกบทแก่ตัวละครและวงปี่พาทย์ดังนี้ เฉลิม เศวคพันธ์ อธิบายว่า

... การบอกบทต้องบอกซ้ำให้ร้องหรือร่าไค่ถนัด และเมื่อถึงคราวจะให้ปี่พาทย์
 ทำบรรเลงหน้าพาทย์อะไร เช่น เสมอ เข็ค เพลงอะไร คนบอกบทก็ต้อง
 บอกด้วย คนบอกบทมักนั่งอยู่หน้าคนร้องระหว่างวงปี่พาทย์กับหมู่คนร้อง บทที่

---

¹โกชัย สาริกบุตร ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับละครนอก หน้า 11
 (อ้างอิงมาจาก สยามรัฐรายวัน ฉบับลงวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2521)

เป็นเล่มสมุดไทยวางลงบนม้ายลายทอง เฝ้าสิ่งที่มีผ้าขาวปู แต่เดิมต้องมี
เชิงเทียนและซีตี่ง 1 ชุดด้วย ...¹

7. การใช้วงปีพาทย์บรรเลงสมัยโบราณนิยมใช้วงปีพาทย์เครื่องห้าอันประกอบด้วย
กัวย ปี่ใน ระนาดเอก ข้องวงใหญ่ ตะโพน กลองทัด และมีฉิ่งเป็นเครื่องกำกับจังหวะ
ตั้งที่ มนตรี ทราโมท อธิบายวิธีการใช้เครื่องดนตรีประกอบการแสดงละครในว่า

... โขนโรงในนี้คงจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายเพราะใน
สมัยกรุงธนบุรีมีการแสดงอย่างโขนโรงในอยู่และไม่ปรากฏว่า ได้ปรับปรุง
ขึ้นใหม่อย่างไร ปีพาทย์ที่บรรเลงประกอบตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมาจน
ถึงสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็คงเป็นวงเครื่องห้าอย่างเดิม
นอกจากกลองทัดได้เพิ่มขึ้นเป็น 2 ลูก ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ใน
ระหว่างสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น วงปีพาทย์เพิ่มเติมขึ้นเป็นวงเครื่องคู่และสมัย
รัชกาลที่ 4 วงปีพาทย์ก็วิวัฒนาการขึ้นเป็นวงเครื่องใหญ่ ...²

8. การแสดงลีลาท่าพ้อนรำในสมัยที่ละครในยังเป็นของหลวงนั้น มีหลักฐาน
เพียงภาพถ่ายเส้นปีกทองวาดลงสมุดข่อย ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช โปรดให้วาดเก็บรักษาไว้เป็นภาพตัวพระตัวนางรำแม่บทใหญ่ ต่อมาในสมัย
รัชกาลที่ 6 ขุนประสิทธิ์จิตรกรรม กับพระวิทย์ประวง วาดภาพถ่ายเส้นเขียนแบบของ
เดิมขึ้นมาใหม่มีประมาณ 64 ภาพ และได้ให้ตัวละคร คือ นายวง กาญจนรัตน์ กับ
นางสาวเสงี่ยม นาวิเสถียร ตั้งท่ารำถ่ายภาพบันทึกไว้เป็นแบบอย่างสืบมา

¹เฉลิม เศวคพันธ์ "ตำนานการละคร" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชา
พื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 53

²มนตรี ทราโมท "ดนตรีไทย" นิทรรศการหิวโชน หน้า 79

จากการศึกษาภาพลายเส้นตามแบบของโบราณและศึกษาท่ารำในปัจจุบันทำให้ทราบว่า ท่ารำยังคงรักษาแบบแผนเก่าอยู่ แสดงว่าวิธีการรำไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์นักฟ้อนรำสมัยรัชกาลที่ 7 แล้วทราบว่า มีข้อมูลบางประการเปลี่ยนแปลงไป เช่น อุคม ชีรานนท์ กับ สุวรรณี ชลานุเคราะห์ กล่าวตรงกันว่า การเดินถักเท้าของละครสมัยโบราณนั้นกำหนดให้ตัวพระเดินถักเท้าซ้าย ตัวนางเดินถักเท้าขวา และท่าเพลงเร็วตอนลาโรงให้แก้มมือขวาแล้วจึงวิ่งเข้าคานซ้ายของฉาก ช่วยให้ตัวละครหันหน้าไปทางผู้ชม แต่ปัจจุบันตัวพระตัวนางรำเดินถักเท้าขวาเหมือนกัน และจบเพลงเร็วด้วยการแก้มมือซ้ายแล้ววิ่งเข้าโรงจึงกลายเป็นหันหลังให้ผู้ชม ท่ารำท่าหนึ่งในระบำคาวคิงส์มีอธิบายท่ารำในสูจิบัตรการแสดงศรีสุชนาฏกรรมครั้งที่ 82 วันครบรอบ 72 ปีของกรมศิลปากรว่า "ท่ารำตอนหนึ่งซึ่งผู้แสดงยกมือทั้งสองขึ้นประสานไขว้กันไว้ที่ทรวงอกแล้วขยับฝ่ามือทำประหนึ่งตีลงไปเบา ๆ บนทรวงอกเป็นจังหวะพร้อมกับเต้นย้ำเท้าไปค้วย ประดิษฐ์จากลีลาท่าทางการเต้นของชนิกายเจ้าเซ็น" จากข้อความข้างต้นย่อมเป็นเครื่องแสดงว่าชื่อแม่ท่าทั้งหลายสูญหายไปมาก สง่า ศิวัฒน์ โชนหลวงในราชสำนักรัชกาลที่ 6 อธิบายให้ผู้วิจัยฟังเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2527 ว่าท่ารำในเพลงระบำคาวคิงส์ทำนี้ในสมัยโบราณ เรียกว่าท่าแมงมุมตีก ผู้วิจัยจึงเก็บรักษาชื่อไว้ไว้ในที่นี้เพื่อมิให้สูญ

จากลักษณะของละครในดังกล่าวทำให้ทราบว่า ละครในเป็นจุดรวมแห่งศิลปะแขนงต่าง ๆ ได้แก่

- นาฏศิลป์ - การฟ้อนรำ
- ดุริยางคศิลป์ - การดนตรี
- วรรณศิลป์ - การประพันธ์
- หัตถศิลป์ - การสร้างเครื่องแต่งกาย

การจัดแสดงละครในจึงต้องคำนึงถึงลักษณะสำคัญที่เป็นแบบแผนดังกล่าวข้างต้น

การเขียนบทละครใน

เฉลิม เศวตน์นัฏ อธิบายไว้ในหนังสือพื้นฐานอารยธรรมไทยว่า การเขียนบทละครในต้องเขียนลงในสมุดไทย คือ สมุดข่อยพับซ้อนกันหลายชั้นเขียนด้วยตัวทรงอย่างประณีต ถ้าใครต้องการนำบทไปเล่นต้องใช้วิธีคีตลอกด้วยมือทำให้หนังสือไทยไม่แพร่หลายหาคนฉบับสำหรับท่องจำได้ยาก ผู้ที่เรียนหนังสือจนสามารถอ่านเขียนได้มีเป็นจำนวนน้อย ดังนั้นการเล่นละครจึงต้องมีคนคอยบอกบทไว้เสมอจนเป็นประเพณี วิธีการบอกบทควรบอกให้ชัดเจนเพื่อให้ผู้ขับร้องกับผู้นำทราบบทล่วงหน้า โดยปรกติเวลาซ้อมเข้าบทละครผู้แสดงจะฟังคนอ่านบทให้จนจำบทของตนเองได้ แต่ที่จำเป็นต้องมีการบอกบทล่วงหน้าในระหว่างแสดงเพื่อให้รู้ว่าหมดบทของตัวละครอื่นแล้ว บทละครจึงต้องมีคำว่า "เมื่อนั้น" บัคนั้น เพื่อเป็นการเตือนให้ผู้รับบทคนต่อไปมีโอกาสรู้ว่า ถึงบทตนเองแล้วจะได้ทำให้หันบทในวรรคต่อไป

การเขียนบทละครในควรถือหลักดังนี้

1. บทละครในแต่เดิมไม่ได้แต่งไว้เฉพาะการแสดงเป็นตอน ๆ แต่แต่งไว้เป็นเรื่องยาวเมื่อมีการแสดงในโอกาสใด ผู้จัดละครจะเป็นผู้คัดเลือกใจว่าจะแสดงตอนใดแล้วคัดบทมาเล่นตามต้องการ
2. บทละครในต้องเขียนเพื่อให้ตัวละครได้แสดงการพ้องร่ามากกว่ามุ่งในการดำเนินเรื่องดังที่ สาสิ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา แสดงความเห็นว่าเป็นบทละครใน ต้องยึดถือการพ้องร่าสำคัญกว่าการดำเนินเรื่อง จึงต้องบรรยายเรื่องราวอย่างละเอียด ถ้าเหตุการณ์จะชักช้าเพื่อให้ตัวละครแสดงฝีมือรำก็ควรกระทำ¹
3. การขึ้นต้นสำหรับตัวละครสูงศักดิ์ใช้คำว่า "เมื่อนั้น" ตัวละครธรรมดาสามัญชนใช้คำว่า "บัคนั้น" ตอนท้ายต้องบอกจำนวนคำกลอนไว้ด้วย เช่น 2 คำ 8 คำ
4. ต้องมีชื่อเพลงร้อง เพลงหน้าพาทย์กำกับบท เพื่อให้คนร้องและนักดนตรีนำเพลงได้ถูกต้องว่าจะใช้เพลงใดประกอบเหตุการณ์ตอนใด

¹สาสิ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา นาฏศิลป์ไทย หน้า 231

5. บทละครในจะไม่เขียนให้ตัวละครพูดร่วมกันในช่วงของคำกลอนกลุ่มเดียวกัน ต้องแบ่งเป็นท่อน ๆ คือ ท่อนที่ตัวละครคนหนึ่งพูด อีกคนหนึ่งต้องเป็นฝ่ายฟัง เมื่อจบบทพูดของคนแรกแล้วจึงมีคำว่า เมื่อนั้น หรือบัดนั้นให้อีกฝ่ายพูดต่อไปได้

6. ถ้อยคำในบทกลอนควรสะท้อนออกมาเป็นท่ารำได้ กลวิธีในการถอดคำออกมาเป็นท่ารำต้องใช้ความประณีตในการศึกษาคิดค้นมาก เหตุที่บทละครในพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้รับการยกย่องว่า ดีเด่นในด้านการถอดคำออกมาเป็นท่ารำ เพราะพระองค์ให้ครูละครมาแสดงท่ารำไปด้วยระหว่างตรวจทานแก้ไขสำนวนกลอน

7. เนื่องจากการแสดงละครในสมัยโบราณไม่มีการจัดฉากตามท้องเรื่อง คงมีแต่เพียงตั้งหน้าม่านให้ตัวละคร เข้าทางซ้ายออกทางขวา ผู้เขียนบทต้องเขียนให้ผู้ชมสร้างจินตนาการตามท้องเรื่องว่า เมื่อใดเพียงนั้นเป็นเมือง เป็นป่า เป็นห้องใด

8. กลอนบทละครขึ้นต้นวรรคแรกด้วยคำ 2 - 4 คำ วรรคต่อไปใช้ 6 - 7 คำ เพื่อสะดวกในการร้องและรำ เนื่องจากเพลงไทยเดิมมีการเอื้อนเสียง จึงต้องบรรจุคำให้น้อยกว่ากลอนทั่วไป

9. บทละครในต้องมุ่งให้เกิดสุนทรีย์ยะทางศิลปะทุกด้าน ถ้ากล่าวถึงศิลปะวิทยาการแขนงใด ต้องบรรยายสิ่งนั้นให้มองเห็นภาพของความงามอย่างเด่นชัด เช่น บรรยายการสร้างปราสาทราชมนเฑียร การจักพลับพลาพิธี

10. เนื่องจากบทละครในเป็นเรื่องราวของกษัตริย์ ผู้ที่เขียนบทละครในจึงควรมีความรู้ความรอบรู้คานชนมธรรมนิยมประเพณี คำราชาศัพท์พอสมควร

การเขียนบทละครในจึงต้องมีความประณีตละเอียดอ่อนได้รับการกลั่นกรองทางภาษาให้ไพเราะและถ้อยทอดออกมาเป็นท่าพ้อนรำได้ เนื่องจากละครในมีความเกี่ยวข้องกับการขับร้อง และการพ้อนรำโดยตรง

อนึ่ง บทละครในแต่เดิมเขียนไว้เป็นเรื่องยาว เมื่อจะเล่นครั้งใดต้องมีการตัดตอนมาแสดง ดังนั้นบทละครที่ดีจึงต้องเอื้ออำนวยให้การแสดงแต่ละครั้งมีสิ่งที่น่าสนใจ

บรรพบุรุษในเวลานั้น ๆ ค้วย คังที่ เสรี หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านการทำละคร
ของกรมศิลปากรแสดงความเห็นว่า บทโขนหรือละครในที่น่าไปแสดงแต่ละตอนควรต้อง
ให้รักษาทำรำแบบแผน และชนบของการละครได้แก่ บทชมธรรมชาติ บทชมโฉม บท
เกี่ยวพาราสี บทรำฟิ่งรำพัน บทนม และอาจแทรกบทกลกได้เล็กน้อย ตอนจบต้องจบคี่มี
คติสอนใจเปิดฉากต้องเริ่มด้วยบทของตัวพระหรือยักษ์ ห้ามเริ่มด้วยบทของลิงหรือนาง
ปิดฉากให้จบฝ่ายธรรมะชนะอธรรม ไม่นิยมให้ตัวละครตายกลางเวทีแล้วจบการแสดง¹

สำเร็จ รัตนเกตุ ผู้เคยเป็นละคร เล่นถวาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้ให้ความเห็นว่า โขนหรือละครใน ควรรักษาทำรำตามแบบครูและจะของ
ไม่รำทำซ้ำคำมากเกินไป บทกลอนวรรคหนึ่งอาจรำเพียง 2 ทำเท่านั้น เช่นคำว่า
"โอ้วาอนิจจาความรัก" ให้รำโดยใช้สองมือที่ขาของผู้รำในคำว่า "โอ้วา" และรำ
โดยใช้สองมือทาบประสานอกในคำว่า "ความรัก" ถ้ามรำทำมากกว่านี้จะไม่งาม²

อุดม ชีรานนท์ ซึ่งเคยเป็นละครในสำนักเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เจ้าจอม
มารดาในรัชกาลที่ 5 ได้กล่าวตามที่เคยเล่นว่า ละครในต้องเล่นตามเนื้อเรื่องเดิมจะ
เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ต้องรักษาทำรำตามแบบแผนที่ครูสอน ซึ่งครูจะประดิษฐ์ทำรำให้
สวยงามโดยระวังมิให้ซ้ำหรือซ้ำกัน ในตอนหนึ่ง ๆ ควรมีหลายอารมณ์ เช่น รัก
โศก รบ ตลกขบขัน แต่บทกลกให้แทรกไปในตัวประกอบ ห้ามมิให้ตัวเอกทำบทกลก
เปิดฉากควรเริ่มด้วยตัวพระหรือยักษ์ ตอนจบต้องจบคี่มีคติสอนใจให้คนทำความดีประสบ
ความสุข ห้ามเล่นตอนตัวพระเอกตายในฉากสุดท้าย³

¹ เสรี หวังในธรรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่กองการสังคีต กรมศิลปากร วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2527

² สำเร็จ รัตนเกตุ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่
บ้านเลขที่ 90/4 ซอย 8 ต.บางยี่ขัน อ.บางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร วันที่ 14
พฤษภาคม พ.ศ. 2527

³ อุดม ชีรานนท์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่
บ้านเลขที่ 240/30 ซอยร่วมจิต ถนนพิชัย อ.คูสิต กรุงเทพมหานคร วันที่ 15
พฤษภาคม พ.ศ. 2527

ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ กรมศิลปากร คือ สุวรรณี ชลานุเคราะห์ แสดงความคิดเห็นว่า การรำตามบทอาจเปลี่ยนท่าได้หลายรูปแบบเพื่อมิให้ซ้ำกันมากเกินไป แต่ทั้งนี้ต้องอยู่ในแบบแผนของละครในด้วย เช่นคำว่า "เรื่องศรี" จะรำท่าภาพหรือท่าเรียงหมอนก็ได้ ข้อสำคัญอย่าไรท่าที่จะซ้ำหรือขัดโดยไม่ประสานกลมกลืนกัน¹

สุนนมาลย์ นิมเนตพันธ์ ได้ศึกษาหลักของละครในแล้วมีความเห็นในหนังสือละครว่า การดำเนินเรื่องของละครในนิยมให้โชกบทบาทของเทวดาเป็นตัวดำเนินเรื่องท่องเที่ยวชมธรรมชาติ นิยมประเพณีไทย เช่น การเข้าเฝ้ารักษาแบบแผนของละครว่าคือ มีบทเกี่ยวพาราตี การรำฟิ่งรำพัน การเดินทางชมธรรมชาติ การอาบน้ำเครื่องแต่งกาย การจัดทัพไปรบ²

จากความคิดเห็นดังกล่าว จึงสรุปลักษณะของบทละครในที่จะคัดลอกมาแสดงแต่ละครั้งในส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องได้ดังนี้

1. การเปิดเรื่อง การแสดงตามท้องเรื่องต้องเริ่มด้วยบทของตัวพระหรือยักษ์ ไม่นิยมให้เริ่มด้วยบทของลิงหรือนาง
2. อารมณ์ที่ปรากฏในแต่ละตอน การแสดงละครที่ดีควรมีอารมณ์หลากหลายอารมณ์ เช่น รัก โศก รบ (ตื่นเต้น) ตลกขบขัน เพื่อให้ผู้ชมได้รับความบันเทิงและเปลี่ยนการรับรู้ทางอารมณ์ไปตามบทบาทของตัวละคร หนึ่งในแต่ละตอนอาจมีอารมณ์เหล่านี้ไม่ครบถ้วน เช่น ตอนนางลอยอาจมีบทรัก โศก ตลกขบขัน แต่ไม่มีบทรบ ตอนสามนักข่าหึงอาจมีบทรัก รบ ตลกขบขัน แต่ไม่มีบทโศก เพราะการแสดงละครเรื่อง

¹ สุวรรณี ชลานุเคราะห์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกลีกรักษ์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่กองการสังคีต กรมศิลปากร วันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2527

² สุนนมาลย์ นิมเนตพันธ์ ละครใน หน้า 116

รวมเกียรติยศตลอดทั้งเรื่อง โดยแบ่งเป็นตอน ๆ มาเล่นตั้งแต่ต้นจนจบ แล้วจะให้มีการมดต่าง ๆ ในแต่ละตอนครบถ้วนย่อมาทำได้ยาก

3. บทชมความงาม ละครในท้องมีบทชมความงามต่าง ๆ เช่น บทชมโฉมชมเครื่องแต่งกาย ชมชวบทพิ ทั้งนี้ต้องดูคแต่ว่าเนื้อเรื่องตอนนั้นจะเอื้ออำนวยให้มีบทชมความงามของสิ่งใด

4. คติสอนใจ การแสดงละครที่ดีควรให้ความคิดทางปัญญาแก่ผู้ชมได้แก่ คติสอนใจทางโลกหรือทางธรรม ถ้าในบทกลอนไม่ได้บรรยายความคิดเหล่านี้ ผู้ชมอาจพิจารณาจากเนื้อเรื่องที่ชมได้ว่าเนื้อเรื่องตอนนั้นได้แทรกคติสอนใจใบบ้าง เช่น ตอนลักสี่คา พระรามฆ่ามารีศตายยอมแสดงทัศนคติให้เห็นว่า มารีศเป็นฝ่ายอธรรมต้องพ่ายแพ้ฝ่ายธรรมะในที่สุด

5. การปิดเรื่อง เมื่อแสดงเนื้อเรื่องจนถึงจุดจบแล้วต้องให้จบดี คือ ฝ่ายธรรมะเป็นผู้ประสบความสำเร็จ

6. นาฏการต่อเนื่อง และความสั้นยาวของเนื้อเรื่อง บทละครแต่ละตอนอาจสั้นยาวไม่เท่ากัน แต่ทั้งนี้ต้องให้เหมาะสมแก่เวลาและความสนใจของผู้ชม โดยเกณฑ์มาตรฐานไม่ควรเกิน 2 ชั่วโมง 30 นาที ความสั้นยาวของเนื้อเรื่องจะขึ้นอยู่กับนาฏการต่อเนื่องที่ถูกเป็นเรื่องราวจากเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครและบทบาทเหล่านั้นต้องเกี่ยวโยงต่อกันตั้งแต่ต้นจนจบ เช่น ตอนนารายณ์ปราบนนทก อาจเริ่มด้วยนนทกถูกเทวดารังแกจึงขอพรพระอิศวรให้มีนิวเพชรจนถึงพระนารายณ์แปลงเป็นนางงามมาปราบ ส่วนเนื้อเรื่องตอนนางลอยอาจเริ่มด้วยทศกัณฐ์ใช้ให้นางเบญกายแปลงเป็นนางสีดาตายลอยน้ำไปถึงพลับพลาของพระรามจนพิสูจนไฟ นางเบญกายเหาะหนีหนีมานตามจับตัวได้แล้วพามาถวายพระราม จะเห็นว่าผู้แต่งผูกเรื่องให้ตัวละครดำเนินบทบาทสัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า ตอนนนทกเป็นตอนขนาดสั้นกว่าตอนนางลอย เพราะเหตุการณ์และบทบาทตัวละครตอนพระนารายณ์ปราบนนทกหมดเพียงแค่นั้น ฉะนั้นเวลาที่แสดงอาจจะสั้นหรือยาวกว่ากันบ้างก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ถ้านาฏการในตอนนั้นสั้นสุดก็ถือว่า จบตอนนั้น

จากหลักเกณฑ์การแบ่งตอด้กกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงนำหลักดังกล่าวไปใช้ในการจัดแบ่งตอด้กบทยลคร เรืองรามเกียรต์พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในบทยที่ 3

วิธีการแสดงละครใน

ละครในได้รวบรวมประณีตศิลป์เพื่อความรื่นรมย์ คือ ทักษานุกตริยะ (การดู) และสวนานุกตริยะ (การฟัง) ดังนี้

1. ผู้แสดงมีลักษณะรูปร่างและใบหน้าสวยงาม
2. ผู้แสดงมีความสามารถในการพ้อรำ
3. การขับร้องเพลงไพเราะ
4. การบรรเลงเพลงปี่พาทย์ไพเราะ
5. ค่าประพันธ์บทกลอนไพเราะ

ความมกงามทั้ง 5 นี้ต้องประสานกลมกลืนกันไค้สนิทดังรายละเอียค คือ

1. ผู้แสดงมีลักษณะรูปร่างและใบหน้าสวยงาม

ผู้แสดงละครในต้องคัดเลือกมาจากบุคคลที่มีรูปร่างใบหน้ามกงาม โดยเฉพาะตัวพระเอก นางเอก และตัวสำคัญควรจะงามเป็นพิเศษ แมแต่ตัวประกอบ เช่น สาวสนมกำนัล ถ้าไค้คอนมาทางงามค้วยก็จะเสริมให้การแสดงเด่นขึ้น บทบาทของตัวละครที่สูงอายุไม่จำเป็นต้องเลือกผู้สูงอายุมกตาม หากแต่เลือกคนที่มีวัยใกล้เคียงกับพระเอก นางเอกแล้วไค้ทำที่ภาคภูมิตามบทของคณวัยผู้ใหญ่แทน อากม สายาคม อธิบายถึงวิธีการคัดเลือกตัวละครสมัยพระบาทสมเด็จพะปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

... คณผู้ใหญ่จะตรวจดูใบหน้าโดยเลือกคนใบหน้ารูปไข่ คีวงมีขนคิ้วคกพอประมาณ จมูกไค้ง นัยน์ตาไม่พิการ ปากเป็นรูปกระจะมบ คางไม่บ้านมาก คือต้องมีคางยาวรับกับใบหน้า หูไม่กาง ลำคอยาวพอสมควร ไหล่ผึ่ง หลังไม่ไค้ง

อกไม่แอ่นจนเกินไป ลำตัวกลมสมส่วน แขนไม่สั้นหรือยาวเกินพอดี และไม่
พิการ นิ้วทั้งห้ายาวสั้นได้ระเบียบเมื่อจับตั้งดูจะเห็นนิ้วระหว่างข้อที่สองแอ่น
ออกมามากกว่าคนทั่วไป ขาทั้งสองต้องไม่พิการ เมื่อยืนแล้วขาชิดกันพอสมควร
ส่วนสัปดาห์ไป คือ ไม่สูง และไม่เตี้ยจนเกินพอดี รูปร่างสันตักฉิวเนื้อจะคำหรือ
ขาวไม่จ้ำจก ผู้มีรูปร่างสูงโปร่งจะได้รับเลือกให้เป็นตัวพระ ผู้มีรูปร่างสันตัก
ลำตัวกลมอาจบางหรือท้วมเล็กน้อย จะได้รับเลือกให้เป็นตัวนาง แต่ควรเตี้ย
กว่าตัวพระ ...¹

การคัดเลือกตัวละครที่มีลักษณะรูปร่างและใบหน้าสวยงามมาแสดงจะช่วยจูง
ความสนใจของผู้ชมได้เป็นลำดับต้น

2. ผู้แสดงมีความสามารถในการพ้องรำ

เนื่องจากการพ้องรำเป็นหัวใจของละครใน ตัวละครจึงต้องฝึกฝนการรำ
ตั้งแต่อายุไม่เกิน 12 ปี ถ้าอายุมากกว่านี้จะฝึกให้รำสวยไค่ยาก ผู้ชมจะเป็นผู้ตัดสินว่า
ผู้ใดรำไค่งามเพราะการรำสังเกตไค่ง่าย ในการแสดงละคร ผู้ที่รำไค่ดีจะได้รับคัดเลือก
ให้แสดงเป็นตัวเอก ส่วนผู้ที่มีฝีมือเชิงรำอ่อนจะได้รับเลือกให้เป็นตัวสมทบกำนัล
และทหารรับใช้

ปัญหาการคัดเลือกตัวละครมีว่า บางคนรำไค่สวยงามที่สุดในหมู่คณะ แต่ใบหน้า
ไม่งาม ส่วนผู้ที่รูปร่างใบหน้าน่ากลับรำไค่ไม่ดี การคัดเลือกตัวละครจึงอยู่ในดุลยพินิจของ
ครูผู้ฝึกสอนว่า จะเลือกผู้ใดให้รับบท ตามหลักการแล้วถ้าเลือกตัวเอกควรเลือกผู้มีฝีมือ
รำงามมากกว่าผู้ที่มีใบหน้าสวยงาม เพราะใบหน้าแต่งพร่างไค่ แต่หารำไค่บ่งไม่ได้
อีกประการหนึ่งผู้ที่มีใบหน้าสวยดูนานไปย่อมมีเวลาจืดจาง แต่ผู้ที่รำสวยยิ่งดูนานเท่าไร
ยิ่งเพิ่มความประทับใจเท่านั้น

¹ อาคม สายาคม อาคม สายาคม ที่ระลึกครบห้ารอบ 26 ตุลาคม 2520

อุดม ชีรานนท์ ได้อธิบายให้ผู้วิจัยฟังเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2527 ว่าละครของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ สมัยนั้นมีตัวพระเอกประจำอยู่ผู้เดียวคือ นางสาว สะอาด อัมฉลิน แม่โบหน้าจะสวยน้อยกว่าผู้อื่นแต่ได้รับเลือกให้เล่นเป็นอุณรุท อิเหนา พระราม ยืนโรงเพียงผู้เดียว เนื่องจากมีฝีมือเชิงรำไค้งามที่สุดในคณะ บิดาของนางสาว สะอาดหรือนายอ้น อัมฉลิน ทำงานเป็นนักดนตรีประจำคณะละครมีนิสัยชอบดื่มสุรา เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ต้องปล่อยให้เพราะเกรงว่านายอ้นจะพามุตรีออกจากวงไป สุวรรณี ชลานุเคราะห์ ผู้ซึ่งได้รับบทบาทพระเอกของกรมศิลป์ากรเมื่อ 30 ปีที่แล้วอธิบายให้ผู้วิจัยฟังเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2527 ว่าการคัดเลือกพระเอกครูจะเลือกผู้ที่มีฝีมือมารำเพลงหน้าพาทย์ประมาณ 10 คน จากนั้นครูจะคัดออกอีกครั้งหนึ่งที่ละคนจนได้พระเอกแท้จริง การฝึกหัดท่ารำสมัยนั้นมีความพิถีพิถันมาก เช่นการรำหมุดทองไข่มุกบรรทัดวัชรระดับของการเอียงศีรษะให้ไคร้ระยะพอดีกัน การคัดเลือกฝีมือของผู้แสดงของครูไปถึงบุคลิกนิสัยใจคอในชีวิตจริงของผู้นั้นด้วย เพื่อให้ถ่ายทอดความรู้สึกออกมาได้สอดคล้องกับบุคลิกของตัวละครในเรื่อง ผู้ละครรำสมัยนั้นมิไค้มุ่งเพียงฝีมือของผู้แสดงเท่านั้น แต่ครูไค้ถึงครูผู้ฝึกด้วยว่ามีความสามารถมากน้อยเพียงไร โดยดูจากฝีมือของศิษย์ที่ออกมาแสดง

3. การขับร้องเพลงไพเราะ

ดวงเนตร คุริยพันธ์ุ นักร้องต้นเสียงละครรำ กรมศิลป์ากร อธิบายให้ผู้วิจัยฟังว่า นักร้องที่ขับร้องเพลงสำหรับแสดงละคร เรื่อง ควรมีความสามารถตัดสินใจไค้ว่าเวลาไค้จะบรรจุคำเท่าไค้ให้ลงพอดีกับช่วงวรรคของคำ ซึ่งมีเสียงเอื้อนแทรกอยู่ และต้องให้จบทำนองในกลอนโดยไม่ขาดหายทั้งเสียงและคำ นอกจากนั้นการออกเสียงอักษรวิธีต้องให้ถูกต้องตามหลักภาษาไทย ที่สำคัญ คือ ต้องใสอารมณ์ตามบทบาทของตัวละครด้วย เช่น บทโกรธ ใช้น้ำเสียงดุคั้น บทเศร้า ใช้น้ำเสียงนุ่มนวล บทรัก ใช้น้ำเสียงอ่อนหวาน ประการนี้ผู้มีความสามารถขับร้องเพลงไทยเคิม เช่น เพลงขับเพลงเถา ยังมีใช้

ผู้ที่ร้องเพลงละครเวทีได้เสมอไป เพราะการร้องเพลงเหล่านั้นร้องได้ตามอารมณ์ของผู้ร้อง แต่การร้องเพลงละครเวทีต้องร้องตามอารมณ์ของผู้แสดง และนักร้องต้องช่วยให้อารมณ์ในถ้อยคำทำนองให้แก่นักร้องด้วย

อนึ่ง นักร้องต้องฝึกซ้อมควบคู่ไปกับนักแสดงด้วย เพราะนักร้องที่ดีต้องรู้จักเว้นระยะวรรคของคำเพื่อเอื้อนหรือทอดเสียงให้เหมาะกับทำนองคือ ถ้าคนร้องเว้นระยะเพื่อเอื้อนเสียงไม่ถี่จนรำก้อาจรำฉีกพาดได้ ถ้านักร้องร้องเพลงรวมคำมากเกินไปจะทำให้คนรำรำตามไม่ทัน สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นักร้องกับคนรำต้องอาศัยปฏิภาณแก้ปัญหาเฉพาะหน้าให้ได้ เพราะถ้าคำร้องกับทำนองไม่สัมพันธ์กัน ผู้ชมจะทราบได้ทันทีว่าการแสดงครั้งนี้ขาดการฝึกซ้อมที่ดี การร้องเพลงมีหลักในการแบ่งจังหวะดังนี้

1. จังหวะช้า แบ่งเป็น

1.1 ร้องช้าดูถูกรับ เรียกว่า ร้องช้าไม่ต้องทำปีพาทย์ช่วย เช่น อ่านสาร

ยานี ชมตลาด

1.2 ร้องช้ามีรับ เรียกว่า ช้ามี เช่น โอ้อ้อ โอ้อาตรี

1.3 ร้องช้าโทนรับ เรียกว่า โทน เช่น ลงสรอง ชมคง

2. จังหวะกลาง คือ การร้องอธิบายเนื้อเรื่องมีแต่ดูถูกรับ ต้องใช้ปีพาทย์ช่วยด้วย ได้แก่ เพลงร้องร้าย

3. จังหวะเร็ว คือ ร้องเฉพาะตอนละครท่ามทรุกร่นรวดเร็ว มีดูถูกรับแต่ไม่ต้องใช้ปีพาทย์ช่วย เรียกว่า ศัพท์ไท

4. การบรรเลงเพลงปีพาทย์ไพเราะ

วงปีพาทย์ที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงละครในต้องเป็นปีพาทย์เครื่องคู่หรือเครื่องใหญ่ ถ้าเครื่องใหญ่ต้องเพิ่มระนาดทุ้มเหล็กกับระนาดเอกเหล็กอย่างละ 1 ราง เพื่อให้เสียงเพลงนุ่มนวลไม่จำเป็นต้องประโคมคนตรีให้เสียงคึกก้อง เช่น ปีพาทย์ไม้แข็ง

¹ดวงเนตร คุริยพันธุ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรรม เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่กองการสังคีต กรมศิลปากร วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2527

แต่ควรบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์ไม้นวมประกอบด้วยขลุ่ย ขลุ่ยวง ฉิ่ง ตะโพน ปี่ที่มีเสียงทุ้มพอประมาณ ผู้บรรเลงมีส่วนสำคัญที่จะช่วยนำร่อง และนำนักแสดงได้ บางครั้งผู้แสดงรำไม่ทันจังหวะก็อาจช่วยผ่อนเพลงให้ช้าลงหรือเมื่อเห็นว่า ผู้แสดงจำท่ารำไม่แม่นก็อาจหอกเสียงให้จบลงได้ คำกล่าวที่ว่า "รำไม่คี่โทษปี่โทษกลอง" ย่อมชี้ให้เห็นว่า ผู้รำกับผู้บรรเลงต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

เพลงที่ใช้บรรเลงต้องเลือกให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องหรือบทบาทของตัวละคร เพลงที่ใช้ประกอบกิริยาอาการของตัวละครต่าง ๆ เรียกว่า เพลงหน้าพาทย์ ซึ่งมีที่ใช้ตามโอกาสดังนี้

<u>เพลง</u>	<u>กิริยาอาการไป - มา</u>
เสมอ	- ออกไปทำกิจธุระในระยะใกล้
ฉิ่ง	- เดินไปอย่างนวยนาด เช่น ไปชมสวน
เชิด	- ไปอย่างรีบร้อนรวดเร็ว
บาทสกุณี	- การไปมาของตัวละครในพิธีใหญ่
พระยาเดิน	- การไปมาของผู้สูงศักดิ์ เช่น กุเรปัน
เชิดฉาน	- การเดินตามสัตว์ป่า เช่น พระรามตามกวาง
ซุม	- การไปมาของนางตลาด เช่น นางคอม
โคมเวียน	- เมื่อตัวละคร เหาะไปทางอากาศ
กลม	- เหวดามีสักดิ์ หรือผู้มีบุญญาธิการออกเดินทาง เช่น พระนารายณ์, เจ้าเงาะ
แผละ	- การบินของพญานก เช่น คุรุฑ

<u>เพลง</u>	<u>ยกทัพ</u>
กราวนอก	- ท้ามนุชย์ ลิง
กราวใน	- ท้ายกัณ

<u>เพลง</u>	<u>ความรู้สึกเบิกบาน</u>
กราวรำ	- แสดงความรื่นเริงหรือเฝ้าย้ายศัตรู
สีนวล	- บรรยายถึงความรื่นรมย์ของสตรี
ฉุยฉาย	- เมื่อตัวละครแปลงกายหรือแต่งกายอย่างสวยงาม
แม่ศรี	- ตัวละครชื่นชมตัวเองว่างดงาม
ซ้ำ เร็ว	- แสดงกิริยาเบิกบานใจธรรมดา

<u>เพลง</u>	<u>สำแดงอิทธิฤทธิ์</u>
ตระนิมิต	- การแปลงกายของตนเอง
ตระสันนิบาต	- กระทำพิธีช่วยอิทธิฤทธิ์
ซ้ำ หนัก	- แปลงกายให้ผู้อื่น
กระบอกกัน	- รุมกันตายให้พ้น
ลูกพาทย์	- ผู้มีฤทธิ์เสด็จมา
รัว	- สำแดงเดชหันที่หันใจ

<u>เพลง</u>	<u>การต่อสู้</u>
เชิดกลอง	- ต่อสู้ทั่วไป
เชิดฉิ่ง	- ร้ายรำก่อนจับอาวุธ
เชิดคนอก	- ชัยไล หรือจับศัตรูได้

<u>เพลง</u>	<u>บทรัก</u>
กอดม, โลม	- ตัวละครแสดงความรัก
ตระนอน	- ตัวละครจะเข้านอน

เนื่องจากละครในมีระเบียบแบบแผนในการบรรเลงเพลงให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ ผู้เขียนบทละครในจึงต้องเขียนชื่อเพลงกำกับบทไว้ให้เพื่อสะดวกแก่การนำไปใช้ประกอบการแสดง และป้องกันการผิดพลาด

5. คำประพันธ์บทกลอนไพเราะ

บทกลอนไพเราะ หมายถึง การเลือกใช้คำได้เหมาะสมกับท่าร่าและขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เขียนบทว่า จะสามารถบรรยายเนื้อหา เรื่องราวได้เด่นชัดเพียงไร เนื่องจากการแสดงละครสมัยโบราณไม่มีฉากตามท้องเรื่อง ผู้ชมต้องฟังจากบทกลอนแล้วจินตนาการเอาเองว่าขณะนี้ตัวละครอยู่ที่ไหน ทำอะไร ผู้เขียนบทมิใช่เขียนเพื่อให้คนดูรู้เรื่องเท่านั้นแต่ต้องเขียนให้ดูร่า ร่าเริงด้วย ดังเช่น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เคยทรงพระนิพนธ์กลอนบทละคร เรื่องอิเหนาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า

น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว   ว่ายแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว¹

เมื่อนำมาใส่ท่าร่าตัวละครอาจร่าไม่ถูกกว่า "ตัว" อะไร แต่เมื่อสุนทรภู่ได้แก้ไขคำให้ใหม่ว่า

น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา   ว่ายแหวกปทุมมาอยู่ไหวไหว²

ตัวละครจึงร่าได้ถูกกว่า ท่าปลาจะต้องร่าด้วยการแบมือตะแคงแล้วสั่นปลายนิ้วพริ้ว ๆ กล้าย ๆ หางปลาคือ

การเลือกใช้คำในกลอนบทละครจึงต้องมีความละเอียดถี่ถ้วนสำหรับให้ผู้นำไปแสดงสามารถที่ท่าร่าออกมาได้ มิฉะนั้นจะขาดความสวยงาม เช่นคำกลอนว่า

¹ คุรุสภา นิราศสุนทรภู่ เล่ม 1 หน้า 24

² คุ.

ภูเขาใหญ่โตโอฬาร

มีวิหารตั้งอยู่ภูคนไทร

ถ้าอ่านเป็นคำกลอนอาจมองเห็นภาพและความไพเราะ แต่ถ้านำมาประชันรู้
 ท้าวอาจารย์ได้เพียงท่าเดียว คือ ท่ายกสองมือตั้ง ซึ่งถือว่าเป็นท่ารำช้า แม้จะ
 พลิกแพลงท่าอื่นมาใส่แทนก็ทำได้ยาก ดังนั้นจึงเห็นว่า การเขียนบทละครในนอกจาก
 ผู้เขียนจะมีความรอบรู้ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีของ พระมหากษัตริย์แล้ว ผู้เขียน
 ควรมีความรู้และความสนใจด้านนาฏศิลป์พอสมควร พระมหากษัตริย์ที่โปรดทรง
 พระราชนิพนธ์บทละครในจึงมีคณะละครอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ทุกพระองค์

นอกจากความงาม 5 ประการที่กล่าวมาแล้ว ยังมีรายละเอียดที่เป็นแบบแผน
 ของละครใน ดังนี้

1. ผู้เขียนบทละครในจะต้องยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีไทยอย่างเคร่งครัด
 ถ้าตัวละครปฏิบัติพิธีกรรมหรือขนบธรรมเนียมใด ๆ ก็ตาม ผู้เขียนจะต้องเขียนให้ถูกต้อง
 ทุกขั้นตอน แม้เนื้อเรื่องจะยาวออกไปก็จำเป็นต้องกระทำ

2. บทกลอนใช้ภาษาสุภาพไม่มีคำมั่วสวาทปะปน ถ้ามีการคำวาทันให้ใช้เพียง
 คำว่า จัญไร กาลี เท้าเห็น ห้ามใช้ภาษาสองแง่สองมุม แบบละครนอก

3. ไม่แสดงบทกลกขบขัน ถ้าจำเป็นต้องมีเพื่อเปลี่ยนอารมณ์ของผู้ชมต้องทำ
 ให้เกิดความรู้สึกตลกจากมุขลิกของตัวละครเอง เช่น ตอนนางสามนักร้องขอความรักจาก
 พระราม

4. เครื่องแต่งกายสวยงามเหมือนเครื่องทรงของกษัตริย์ ละครในสวมเสื้อ
 มาก่อนจึงเป็นแบบให้ละครนอกสวมเสื้อตามในสมัยต่อมา

5. ในการแสดงแต่ละตอนควรมีสงของความรื่นรมย์ให้ครบองค์ประกอบของ
 ละครใน ได้แก่ การเกี้ยวพาราสี การรำฟ้างรำพัน การชมธรรมชาติ การอาบน้ำแต่งตัว
 การจัดขบวนทัพ ผู้ที่อ่านบทละครในแล้วพบว่า มีบทพรรณนาเป็นจำนวนมาก เพราะเป็น
 จุดประสงค์ของกวีที่ต้องการให้การแสดงแต่ละตอนมีศิลปะของกระบวนการผ่อนรำครบถ้วน

ถ้าใครนำไปจัดแสดงย่อมมีสิทธิ์ติดต่อขอได้แต่ต้องอยู่ในแบบแผนของการละคร
ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ แสดงความเห็นเกี่ยวกับการติดต่อละคร ดังนี้

... ในการเล่นและดูละครว่า ทั้งฝ่ายผู้เสนอและคนดูก็ย่อมอยากดูการว่า
จึงต้องเลือกตอนที่อาจอวดการว่าให้หลายแบบ เช่นว่าที่งองามหรือสำแดง
อารมณ์ให้หลายอารมณ์ ตอนพันชู้รักตามพระสังข์ ซึ่งเป็นตอนที่จีบใจ แต่
ไม่มีใครนำมาแสดงละคร เพราะเป็นตอนที่แสดงท่าท่าต่าง ๆ ไม่ได้และ
อารมณ์ที่แสดงก็เป็นอารมณ์โศกอารมณ์เดียวตลอดทั้งตอน จะเห็นได้ว่าตอนที่
ดีในการอ่านหาใช่ตอนที่ดีในการเล่นละครเสมอไปไม่ แต่ตอนอิเหนาจาก
หมิ่นหยางจะตัดตอนอิเหนาลาจินตะหราย่อมทำไม่ได้ จะตัดบทของอิเหนากับ
จินตะหราก็ยากเพราะจะเสียความและเป็นตอนที่ติดใจคนอ่าน ...¹

การแสดงละครในจึงต้องใช้ความประณีตในการทำบทว่า ควรจะตัดหรือคง
ตอนใดไว้ เพราะผู้ชมส่วนมากรู้เนื้อเรื่องของละครแล้วแต่ต้องการชมความสวยงาม
ของตัวละคร, ท่าท่า และฟังความไพเราะของเพลงมากกว่า จึงเห็นได้ว่าทุกวันนี้
ยังมีผู้ไปชมละครว่าแม่จะรู้เนื้อเรื่องตอนนั้นแล้วก็ตาม

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย คีตกฤต ทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับละครว่าว่า

... โขนละครว่าเป็นของเล่นก็ยากก็ยาก แม้คนที่ทำได้แล้วก็ไม่ใช่ไปทุกคน
คนที่ทำได้บ้างนั้นต้องเกิดมาเป็นพิเศษ จึงจะทำได้งามถึงจับจิตจับใจคนดู
ได้ เมื่อเป็นของยากและสูงค่ายประณีตบรรจง เช่นนี้แล้ว คนที่ไม่มีความประณีต
บรรจงอยู่เป็นพื้นใจแล้วก็ดูไม่ออกไม่เข้าใจได้เป็นธรรมดา แม้ชาวต่างประเทศ
ที่ชอบดูเพราะ เป็นของแปลกก็ยังคงมีต่าง ๆ กันเหมือนกันผู้ใดดูเฉพาะว่า
แปลกก็ก็ดูได้ครู่เดียวแล้วมักจะลุดกกลับ แต่ก็มิหลาย ๆ คนที่แม่ไม่เข้าใจคำร้อง

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย
การสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย หน้า 160

เลยสักคำเดียวกันนั่งอยู่ใต้จนเล็ก และไม่เฉพาะแต่คุณเฉย ๆ กลับเข้าใจ
 ศิลปะของเราจนบอกได้ว่าเขารู้ว่าเช่นนั้น ๆ ... ส่วนเราคนไทยผู้เป็น
 เจ้าของเล่า เราดูเป็น เราชอบ เราภูมิใจว่า เรามีของพิเศษเช่นนั้น
 หรือเปล่า ข้าพเจ้าไม่เคียดแค้นผู้ที่ไม่เป็นเพราะที่ดูกันไม่เป็นก็เพราะไม่ได้
 ฝึกหัดที่จะดู ...¹

การใช้ภาษาท่าของละครใน

การดูละครในให้เข้าใจคือ การดูกิริยาอาการของตัวละครที่สื่อความหมาย
 ด้วยท่าที่ออกมาเพราะท่าเหล่านั้นล้วนเป็นท่าจากธรรมชาติของมนุษย์ เพียงแต่
 บรมครูทางนาฏศิลป์นำมาประดิษฐ์ตกแต่งให้วิจิตรขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่า

... กิริยาเป็นภาษาอันหนึ่งที่จะสื่อความหมายโดยไม่ต้องใช้คำพูด เรียกว่า
 ภาษาท่า ถ้าจะแสดงความเศร้าก็จะแสดงท่ายิ้มแย้มกริยารายกระมิดกระเมี้ยน
 ถ้าจะขู่มองผู้อื่นกลัวก็ทำหน้าตึงตึงและกระโดดโลดเต้นคุกคาม จึงเกิด
 แบบแผนท่าทางที่แสดงอารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นต้นของกระบวนพ็อนรำ ...²

หลวงวิจิตรวาทการได้ศึกษาทดลองจัดการแสดงละครในรูปแบบต่าง ๆ มาแล้ว
 เสนอความเห็นต่อการใช้ภาษาท่าของละครไทยว่า

... นาฏศิลป์ของไทยมีท่าที่สามารถแสดงอารมณ์ของมนุษย์ได้เกือบทุกอย่าง
 ข้าพเจ้าได้เคยนำออกแสดงให้ชาวต่างประเทศดูราว 30 - 40 ท่า เขา

¹ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย คีตกุล สารคดีที่ "นารู" หน้า 285

² ว.ศ. ประสานมิตร วันคนตรีและนาฏศิลป์ไทย หน้า 17

ยอมรับว่า นาฏศิลป์ของไทยเรามีหลักมีเกณฑ์จริง ๆ และความเคลื่อนไหว
ทุกประการล้วนแต่มีความหมายทั้งสิ้น ...¹

การศึกษาภาษาท่าของนาฏศิลป์จำเป็นต้องศึกษาลักษณะการใช้มือเพื่อให้
ทราบวิธีการรำขึ้นพื้นฐานก่อนซึ่ง ประเด็น พวงสำลี ไค้อธิบายให้ผู้วิจัยทราบดังนี้²

1. วง หมายถึง กิริยามืออันประกอบด้วย ลำแขน ข้อมือ ปลายนิ้ว แบ่งเป็น
วงบน คือ การใช้แขนตั้งโค้งเป็นรูปครึ่งวงกลม ปลายนิ้วหงายตั้งขึ้นให้
นิ้วหัวแม่มือหลบไว้หลังฝ่ามือหักข้อมือเข้าหาลำตัว สำหรับตัวพระให้ตั้งอยู่ระดับแง่ศีรษะ
สำหรับตัวนางให้ตั้งอยู่ระดับหางคิ้ว

วงกลาง คือ ให้ปลายนิ้วอยู่ต่ำกว่าไหล่เล็กน้อย

วงล่าง คือ ให้ปลายนิ้วอยู่ระดับชายพก

วงหน้า คือ ให้ปลายนิ้วอยู่ระดับปาก

วงพิเศษ คือ ปลายนิ้วอยู่ต่ำกว่าวงบน แต่อยู่สูงกว่าวงหน้า

วงบัวบาน คือ การยกลำแขนขึ้นตั้งฉาก ฝ่ามือหงายหันปลายนิ้วออกด้าน
ข้างลำตัว

2. จับ หมายถึง กิริยามือที่ใช้นิ้วหัวแม่มือจรดข้อสุดท้ายของปลายนิ้วชี้ นิ้วที่
เหลือทั้งสามกรีดทิ้งออกไป แบ่งเป็น

จับหงาย คือ มือจับหงายขึ้น

จับคว่ำ คือ มือจับคว่ำลง

¹ว.ศ. ประสานมิตร วันคนตรีและนาฏศิลป์ไทย หน้า 17

²ประหิน พวงสำลี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ์ เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่วิทยาลัยครูสวนสุนันทา วันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2527

ตัวอย่างภาพ
ลักษณะการไต่มือในการ
ฟ้อนรำ

มือหิ้งวงบน

มือจับ

จับปรกข้าง คือ ยกแขนขึ้นด้านข้างให้ตั้งฉากปลายจับหันมาทางแง่ศรีษะ

จับปรกหน้า คือ ยกแขนขึ้นตั้งด้านหน้าให้ตั้งฉากปลายจับหันมาทางด้านอก

จับหลัง คือ มือจับส่งไปข้างหลัง แขนตั้ง

จับนิ้วกลาง คือ งอนิ้วกลางเป็นวงกลมจรดไว้ที่ปลายนิ้วหัวแม่มือ ส่วนนิ้วที่เหลือทั้งสามกรีดออกไป เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จับแก้ว

การรำด้วยภาษาท่าจึงต้องใช้มือตั้งวงและจับเป็นหลักสำคัญเพื่อสื่อความหมายให้ผู้ชมเข้าใจ บรรณครูทางนาฏศิลป์ได้กำหนดแบบแผนของการใช้ภาษาท่าดังนี้

1. ท่าซึ่งใช้แทนคำพูด
2. ท่าซึ่งใช้เป็นกิริยาอาการ
3. ท่าซึ่งใช้แสดงอารมณ์ภายใน

แบบแผนภาษาท่าเหล่านี้พยายามเลียนแบบจากกิริยาของมนุษย์ซึ่ง เจลย

ศุขะวณิช ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ ได้อธิบายการใช้มือเพื่อสื่อความหมายให้ผู้วิจัยทราบดังนี้

1. ท่าซึ่งใช้แทนคำพูด (ใช้คำชื่อย่อว่า "คำพูด")

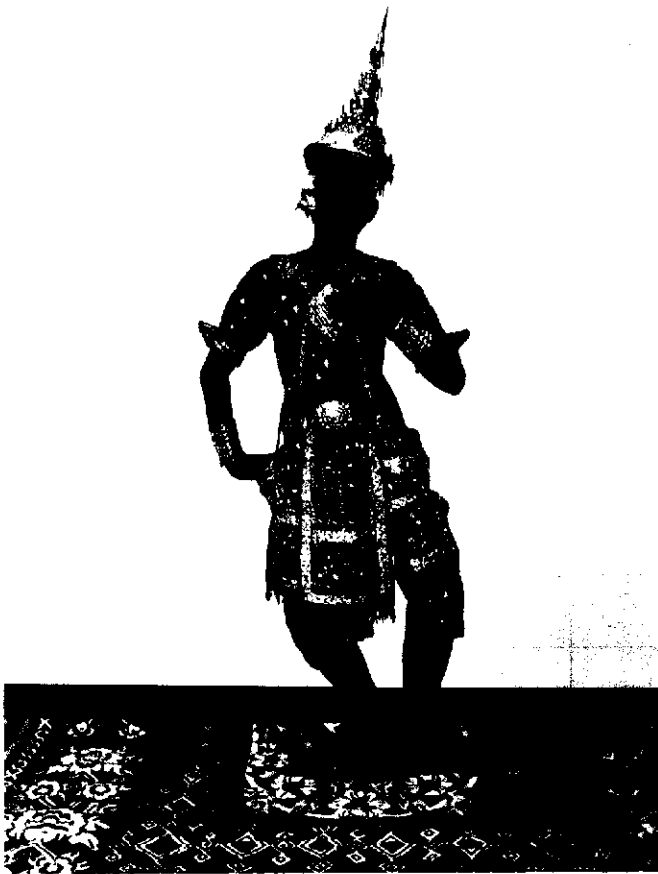
1.1 ท่าที่พูดถึงนามธรรม

<u>คำ</u>	<u>ท่านาฏศิลป์</u>
ฉัน	- มือซ้ายจับเข้าอก
ท่าน	- ซี่มืองอแขนไปที่ผู้นั้น
เขา	- ซี่มือไปทางอื่นด้านข้างลำตัว
นามพหูพจน์	- ซี่มือกวาดตั้งแต่ใกล้ตัวออกไป
รับ	- หงายฝ่ามือขึ้นขึ้น
ปฏิเสธ	- ค้างมือแล้วสั่นเบา ๆ

¹ เจลย ศุขะวณิช เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรรม เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร วันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2527

ตัวอย่างภาพ
ทำซึ่งใช้แทนคำพูด

อนิจจา

หมกสิน

<u>คำ</u>	<u>ทานาฏศิลป์</u>
ขอ	- ซ้อนฝ่ามือหงายขวา ๆ
ให้	- ยกฝ่ามือทั้งสองท่าท่าโกยส่งให้
เข้ามา	- จับมือคว่ำวาคเข้ามาหาตัวผู้พูดแล้วคลายจับออก
ออกไป	- จับมือหงายจากตัวผู้พูดแล้วมวนมือคลายจับออก
อยู่	- สองมือคว่ำทับกัน
ตาย	- ฝ่ามือทั้งสองแบหงายออก
ดี	- จับคว่ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อยหงายมือ
ชั่ว	- ตั้งนิ้วชี้แล้วฟาดลงมาแรง ๆ
ใหญ่, มาก	- ยกสองมือตั้งตะแคงกว้าง
น้อย	- นิ้วหัวแม่มือจรดลงที่ปลายนิ้วก้อย
ยกของ	- ยกฝ่ามือเทียบตั้งตะแคง
คำหราม	- คว่ำฝ่ามือคว่ำแล้วแผ่ออกคานข้าง
ช่วยเหลือ	- สองมือประคองส่งไปข้างหน้า
ฆ่าฟัน	- กำมือแล้วฟาดลงแรง ๆ

ท่าใดที่ต่างจากนี้ให้ยึดแบบจากคำใกล้เคียงหรือแปลความหมายให้ใกล้เคียงนั้น

ที่สุด

1.2 ท่าที่พูดถึงรูปธรรม

<u>คำ</u>	<u>ทานาฏศิลป์</u>
สนับสนุน	- มือทั้งสองจับหงายเหนือเข้า
ภูเขา	- มือขวาจับหงายที่ชายพก มือซ้ายตั้งวงล่าง
ชายไหวชายแครง	- มือจับคว่ำแล้วสอดปล่อยจับออกไปค้ำข้างระคับเอว
ฉลององค์	- จับคว่ำสองมือแล้วสอดปล่อยวาคลงมาตั้งวงล่าง

<u>คำ</u>	<u>ทานาฏศิลป์</u>
ทับทรวง	- มือซ้ายจับหงายเข้าทรวงอก
สังวาล	- มือซ้ายตั้งวงพิเศษ มือขวาจับระคับเอวคานขวา
คาบพิศ	- มือขวาตั้งวงพิเศษ มือซ้ายจับเข้าเอวคานขวา
เข็มขัด	- มือจับหงายทั้งสองมือแล้วทับไขว่กันเสมอหัวเข็มขัด
กำไลเท้า	- กระทบเท้าหลังเสี้ยว ซี่มือไปที่ข้อเท้า
ทองกร	- จับหงายมือขวาไว้ที่ข้อมือซ้ายทำสลบกัน
ชามรงค์	- ปลายนิ้วชี้แตะลงไปที่หลังนิ้วของอีกมือหนึ่ง
มงกุฏ	- จับคว่ำสองมือแล้วสอดขึ้นไปปล่อยหงายเป็น วงบัวบาน
กรรเจียกกร	- จับปรกข้างใกล้จอหนู
อุบะ	- จับมือสะบัดใกล้คอกไม้หัก
แหวนดา	- มือซ้ายจับสอดขึ้นไปปล่อยหงายเสมอศีรษะคานข้าง แขนขวาเหยียดคึงคานข้างเสมอไหล่ตั้งปลายมือ
ยักษ์	- จับนิ้วกลางทั้งสองมือตั้งเสมอวงล่าง
กินรี	- มือซ้ายจับปรกข้าง มือขวาจับหงายแขนคึงเสมอไหล่
ครุฑ	- มือทั้งสองตั้งวงบน
เงือก	- มือซ้ายตั้งวงพิเศษ มือขวาจับหงายแขนคึงเสมอไหล่
นาค	- มือขวาจับปรกข้าง มือซ้ายจับหงายคว่ำเสมอเอว
สัตว์ทั่วไป	- ทำมือเลียนแบบลักษณะอวัยวะบางส่วนของสัตว์ชนิดนั้น เช่น กวาง ข้าง เสือ นก ปลา
ภูเขาลูก	- สองมือตั้งตะแคงสูงกว้าง
แม่น้ำ	- สองมือตะแคงคว่ำแล้วเลื่อนห่างตัวออกไป

คำ

ท่านาฏศิขล

ทนม

- สองมือตะแคงค้ำแล้วเลื่อนสูงขึ้น

คอกไม้

- มือซ้ายจับหงาย งอแขนค้ำ หน้ามองดูปลายมือจับ

ท่าใดที่ต่างจากนี้ให้ใช้คำที่ใกล้เคียงกันหรืออาจชื่อมือไปยังสิ่งเหล่านั้นแทน เช่น

พูดถึงนก อาจไม่ต้องรว่าท่านกแต่ใช้วิธีชื่อมือไปที่ถึงไม้แทนได้

ในการอธิบายบทวิเคราะห์ท่าพ้อนรำ จะใช้คำย่อ เช่น "คำพูด - ภูเขา"

หมายถึง ท่าซึ่งใช้แทนคำพูดท่าภูเขา "คำพูด - เขามา" หมายถึง ท่าซึ่งใช้แทนคำพูดท่าเขามา

2. ท่าซึ่งใช้เป็นกิริยาอาการ (ใช้คำย่อว่า "อาการ")

คำ

ท่านาฏศิขล

ยื่น

- ยื่นกิ่งขาซ้าย มือซ้ายวางพักบนหน้าขา มือขวา
เท้าเอว

เคิน

- ก้าวเคิน จับมือกรีกปล่อยตามลักษณะการแกว่งแขน

นั่ง

- นั่งพับเพียบหันปลายเท้าไปทางขวามือวางบน
หน้าขา

นอน

- เอนตัววางศอกลงบนหมอนอิง

ไหว

- ยกฝ่ามือประกบกันระกำอก เหยียดปลายนิ้วแยกออก

เกี่ยวโลม

- พระจับมือนาง นางป้องบักสะบักมือ

คอนคม

- มองแล้วสะบักหน้าออกไปเร็ว ๆ

กระฉิบกระชาบ

- มือเกี่ยวป้องปากพูดใกล้ตัวผู้ฟัง ทำหน้าพยับเปิด

กระสับกระส่าย

- หิ้งแขนไปทางซ้ายขวากลับตัวไปมา

เยาะเย้ย

- ใช้นิ้วชี้ทั้งสองมือกวักขึ้นลงไปยังฝ่ายตรงข้าม

ภาควงม

- ปิดศอกตรง เข็ดใบหน้า

ตัวอย่างภาพ
ทำซึ่งใช้เป็นที่กริยาอาการ

แสดงศร

ไหว้

<u>คำ</u>	<u>ท่านาฏศิลป์</u>
อายน้ำท่าแบ่ง	- ฝ่ามือขวาอุบแขนซ้าย
คมกลืน	- ยกแขนขึ้นคม
กิน	- จับสามนิ้ว ทำกิริยาคลายหยิบอาหารใส่ปาก
ฟัง	- เท้าแขน เอียงศีรษะฟัง
พูด	- มือซ้ายจับหงายใกล้ปากแล้วม้วนลากออกไปปล่อยมือ
เขียน	- ยกฝ่ามือซ้ายตั้งหันมาทางตัวผู้รำ มือขวาจับท่าที่เขียนลงไปบนฝ่ามือซ้าย
แอบซ่อน	- มือทั้งสองตั้งวงหน้าให้ระดับเหลี่ยมกันเล็กน้อย

ท่ารำที่ต่างจากนี้ให้ใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน หรืออาจทำท่าจากธรรมชาติแล้วตกแต่งลีลาเป็นเชิงนาฏศิลป์เล็กน้อย เช่น ท่ากำมือ ใช้วิธีกำมือหลวม ๆ ให้นิ้วก้อยงอโค้งออกมา ท่าตบมือ ใช้มือขวาตบฝ่ามือซ้ายเบา ๆ

ในการอธิบายวิเคราะห์ท่าพร้อมรำจะใช้คำย่อว่า "อาการ - นิ่ง" หมายถึงท่าซึ่งใจเป็นกิริยาอาการท่านิ่ง

3. ท่าซึ่งใจแสดงอารมณ์ภายใน (ใช้คำย่อว่า "อารมณ์")

<u>คำ</u>	<u>ท่านาฏศิลป์</u>
รัก	- สองมือประสานทาบตรงอกใต้ฐานไหล่
เกลียด	- สะบัดหน้าไม่มอง
ยินดี	- มือซ้ายจับคว่ำเข้ามาใกล้ปาก
ทุกข์ใจ	- มือทั้งสองคว่ำทาบประสานระดับเอว
สะท้อนใจ	- มือซ้ายแตะอกเบา ๆ
รอนใจ	- สองมือตบอกเบา ๆ
โศกเศร้า	- ปลายนิ้วมือซ้ายแตะแตะเข้คหน้าตา ก้มหน้าเล็กน้อย

ตัวอย่างภาพ
ท่าซึ่งใช้แสดงอารมณ์ภายใน

กลัว

อาย

<u>คำ</u>	<u>ท่านาฏศิลป์</u>
กลัว	- สองมือประกบเบา ๆ เสมอทรงอก
กล้า	- มือซ้ายค้ำวงบน มือขวาค้ำวงล่าง ตีไหล่
โกรธ	- ซี่มือไปที่ปลายตรงข้ามพร้อมกับกระพือเท้า
เคืองใจ	- ยกฝ่ามืออุ้ตักกหูแล้วกระชากมือลงมาแรง ๆ
อกตัญญู	- จับคว้ามือซ้ายใกล้จมูกแล้วโสมมือออกแรง ๆ
ตกใจ	- มือซ้ายทาบอก สะกุงศิว
อาย	- ฝ่ามือซ้ายแตะแก้ม เบี่ยงหน้าหลบ

ท่าร่าที่ต่างจากนี้ให้ใช้คำใกล้เคียงกันหรืออาจทำท่าธรรมชาติของมนุษย์แล้วใส่ลีลาทางนาฏศิลป์เพื่อสื่อความเข้าใจกับผู้ชม

ในการอธิบายวิเคราะห์ท่าที่ร่าจะใช้คำย่อว่า "อารมณ์ - ร่า" หมายถึงท่าซึ่งใช้แสดงอารมณ์ภายในท่าร่า

ท่าร่าทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นท่าหลักซึ่งละครในต้องใช้อยู่เสมอ ท่าร่าใดที่เป็นท่าธรรมชาติ หรือขนบประเพณีไทยให้ทำท่าเหมือนจริงทุกประการ เพียงแต่กรีกกรายส่วนของมือให้สวยงามขึ้นเท่านั้น เช่น ท่าเห่าเอว ไขปลายนิ้วแตะที่เอวพองามไม่ต้องเห่าเอวหมกทั้งฝ่ามือ ท่าชี่นิ้ว ไขวิธีชี่นิ้วแล้วคันทิ้งนิ้วชี้ให้แฉกออก ส่วนนิ้วทั้งสี่ที่เหลือให้รวมกันหลวม ๆ จึงเห็นได้ว่า การที่ท่าร่าจากท่าทางธรรมชาติของมนุษย์สามารถกระทำให้เป็นลีลานาฏศิลป์ได้ทุกท่า

หลักการที่ท่าร่ากับคำกลอนบทละคร

เมื่ออ่านคำกลอนหรือร้องเพลงตามบท ตัวละครต้องรำตีบทด้วยท่าแบบแผนดังกล่าว แต่การอธิบายความหมายออกมาเป็นท่าร่านั้นไม่ต้องตีบทออกมาเป็นท่าร่าทุกคำพูด เพราะลีลาการรำของละครต้องรำด้วยลีลาเชิงชำนาญ เมื่อเสียงเพลงร้องส่งคำกลอนมาหนึ่งวรรคผู้รำอาจรำตีบทออกมาได้หนึ่งหรือสองท่าเท่านั้น

ศุกชัย จันทร์สุวรรณ์ อธิบายถึงหลักการตีบทละครทำให้ผู้วิจัยทราบดังนี้

1. ตัดท่าย่อยในกลอนวรรคนั้นออก ว่าแต่ทำที่สำคัญ เช่น

"โลว อนิจจา ความรัก"

ให้รำโดยใช้มือซ้ายตบพรวงอกเบา ๆ ในคำว่า "อนิจจา" แล้วทาบประสานสองมือบนพรวงอกในคำว่า "ความรัก" ท่าย่อยอื่น ๆ ไม่ต้องรำ

2. ท่ารำต้องไม่เหลื่อมล้ำกับคำพูด ควรรำให้พอดีกับความสำคัญในวรรค มิฉะนั้นความหมายจะคลาดเคลื่อน เช่น

"จะให้ไปค้ำของคพระนคค ยังพิชยหมนหยาชาน"

คำว่า "นคค" ให้ผู้รำชี้มือค้ำไปที่ตัวนคคแต่คำว่า "หมนทยา" ผู้รำต้องชี้สุดแขนห่างออกไปเพราะระยะทางของเมืองหมนทยาอยู่ไกล แต่ถ้าวผู้รำชี้มือค้ำว่า นคคผิดค้ำ คือ ชี้ไปถึงคำว่า หมนทยา จะทำให้คิดว่า หมนทยา อยู่ใกล้เพราะผู้รำชี้มือค้ำงอแขน

3. วรรคใกล้กันที่มีความหมายคล้ายกัน ผู้รำต้องรู้วิธีเฉียงมิให้ท่ารำซ้ำกัน

เช่น

"อีกหัง เสนาพฤชมาคย ราชกรฐีพราหมณนอยใหยู"

วรรคแรกผู้รำที่เป็นตัวกษัตริย์จะชี้นิ้วกวาดไปที่เหล่าเสนาซึ่งหมอบเฝ้าอยู่เมื่อถึงวรรคที่สอง ผู้รำควรเปลี่ยนมืออีกข้างหนึ่ง เพื่อมิให้ท่ารำซ้ำกัน

4. คำที่มีความหมายเดียวกัน ให้เฉียงไปรำทำลีเกื่อย่อยอื่น ๆ เช่น

"เพียงจะพินาศชาคใจ ฤทยกลกคุมรูมรอน"

ขนมของละครในเมื่อกล่าวคำว่า "ใจ" ต้องรีบช่วยการใช้มือซ้ายจับเข้าอกในวรรคแรกตัวละครรำทำใจแล้ว วรรคหลังคำว่า "ฤททย" จะรำซ้ำมือซ้ายอีกไม่ได้

---

¹ศุกชัย จันทร์สุวรรณ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรณ์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร วันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2527

ถ้าจะเสียงไปใช้มือขวาจับเข้าอกก็ผิดแบบแผนของการละคร ผู้ร่ำต้องใช้วิธีเปลี่ยนท่ารำโดยใช้มือขวาหรือทั้งสองมือคบบอกตัวเองแทน เพื่อให้เข้ากับคำว่า "กลัดกลุ้ม" เป็นการเสียงคำว่า ฤทัย

5. การตีบทตามคำกลอน ผู้ร่ำต้องทราบว่า ท่ารำใดใช้กับบุคคลระดับใด คำคำเดียวกันแต่มีวิธีใช้ไม่เหมือนกัน เช่น

5.1 "ครั้นแล้วจึงกล่าววาจ แกพระโหราผู้ใหญ่
ท้าวท่านคิอ่านฉันใด เพื่อให้พระนครรมเย็น"

5.2 "ข้าขอเป็นข้าของท่าน ไปน่านจนกว่าจะอาสัญ"

กลอนทั้งสองข้อมีคำว่า "ท่าน" เหมือนกันแต่ใช้ต่างบุคคล ข้อ 5.1 เป็นคำพูดของพระมหากษัตริย์เมื่อพูดกับผู้ที่ต่ำศักดิ์กว่าให้รำคำว่า "ท่าน" โดยการชี้ไปที่ผู้นั้น ส่วนข้อ 5.2 คนต่ำศักดิ์พูดกับผู้มีอำนาจกว่าจะรำในคำว่า "ท่าน" โดยการชี้ไปที่ผู้นั้นไม่ได้ไต่ยกฝ่ามือตั้งสูงไปที่ผู้นั้นแทน

6. การตีบทตามคำกลอนต้องเลือกท่ารำที่สวยงามที่สุดและกลมกลืนกับคำกลอนได้สนิท เช่น

"จงเชื่อในคำวาจา แต่แรกที่มาจากกรงใหญู"

การรำท่าซึ่งกล่าวถึงสถานที่ไกล ๆ ตัวละครสามารถชี้ได้สองท่า คือ ชี้แขนตั้งไปค้ำหน้าของผู้ร่ำกับชี้แขนตั้งไปค้ำข้างของผู้ร่ำ

ตามคำกลอนที่ยกมานี้คำว่า "วาจ" ตัวละครใช้มือซ้ายชี้ที่ปากของตนเองซึ่งถือว่าเป็นการชี้ค้ำหน้าแล้ว ฉะนั้นเมื่อจะรำคำว่า "กรุงใหญ่" ให้ตัวละครชี้ด้วยมือขวา แขนตั้งไปทางค้ำข้างลำตัวจะงามกว่าเพื่อมิให้ท่ารำไกลเคียงกัน

7. คำบางคำสามารถใช้ท่ารำสองท่า ผู้ร่ำต้องตัดสินใจว่าท่าใดควรจะเหมาะสมและสวยงามที่สุด เช่น

"ทั้งทางเนทรทางกรรณสำรทุยไจ พระจึงใหบำเทนจแกโหรา"

ท่า "กรรม" ให้ใช้มือใดมือหนึ่งซึ่งที่ตนเอง ส่วนท่า "สรวาญใจ" ไร่ได้สองท่า คือ ใช้มือซ้ายจับเข้าหาปาก หรือสองมือจับแล้วคลายออกปล่อยแขนตั้งทั้งสองข้าง ในกรณีนี้ควรใช้ท่าว่าประการหลัง เพราะถ้าใช้มือซ้ายจับเข้าหาปากจะคลายและใกล้ระดับเดียวกับท่ามือซึ่งทำให้วงไร่แคบทั้งสองท่า ควรกระจายท่าออกเป็นวงไร่กว้างบ้างสลับกัน

การที่ท่าไร่ใดอย่างกลมกลืนกันต้องอาศัยทั้งผู้เขียนบทและผู้ประคิษฐ์ท่าไร่ ถ้าค่ากลอนตอนใดที่ไม่ช่วยให้ท่าออกมาได้สวยงาม ผู้คิขบรจรูท่าไร่ต้องรู้วิธีหาท่าอื่นมาทดแทนโดยมิให้ผิดความหมายของการใช้ภาษาท่าและยังต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ในการใช้วิธีต่าง ๆ ที่แสดงออกเพื่อการพ้องไร่ด้วยคังที่ อากม สายาคม กล่าวถึงลักษณะการไร่ว่า

... ถ้าไร่ชคมือชคเท้า ทุกสิ่งทุกอย่างจะไม่ประสานสอดคล้องกัน จะแลดูไม่งาม ...¹

จากวิธีการพ้องไร่ที่มีแบบแผนคังกล่าวจึงสามารถจัดหลักเกณฑ์เพื่อนำไปวิเคราะห์ในส่วนที่เป็นท่าไร่กับบทกลอนได้คังนี้

1. บทที่ไร่ท่าไร่ใดกลมกลืน หมายถึง การใช้ถ้อยคำในบทกลอนแล้วสามารถไร่ท่าไร่ออกมาได้สอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างสวยงาม
2. บทที่ไร่ท่าไร่ไม่กลมกลืน หมายถึง การใช้ถ้อยคำในบทกลอนแล้วไม่สามารถไร่ท่าไร่ออกมาให้สอดคล้องสัมพันธ์กันทำให้ขาดความสวยงาม แบ่งเป็น
  - 2.1 ท่าไร่ซ้ำ หมายถึง คำบรรยายในบทกลอนกล่าวซ้ำคำที่มีความหมายเกี่ยวกับมามากคำ ทำให้ผู้ไร่ต้องไร่ท่าไร่ซ้ำไปค้วย

¹ อากม สายาคม อากม สายาคม ไร่ระลึกครบไร่รอบ 26 ตุลาคม 2520

2.2 ท้าวรัชต์ หมายถึง คำบรรยายในบทกลอนที่กล่าวแล้วไม่เชื่อ
อำนาจให้ผู้อื่นใช้มือร้ายรำสอประสานกันได้อย่างกลมกลืน

จากหลักการนี้ สามารถนำไปวิเคราะห์วรรณคดีบทละคร เพื่อให้ทราบว่า บท
กลอนเหล่านั้นเมื่อนำมาประพันธ์เป็นทำนองรำแล้วมีความสวยงามตามแบบแผนของ
นาฏศิลป์ไทยได้มากน้อยเพียงไร

วิเคราะห์การแบ่งตอนเพื่อการแสดงตามบทละคร เรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีเนื้อเรื่องและคำบรรยายละเอียด เมื่อจะนำออกแสดงละครในจำเป็นต้องแบ่งบทออกมาเป็นตอน ๆ โดยยึดหลักวิธีการแบ่งบทให้ในแต่ละตอนนั้นมีหลักเกณฑ์ของละครในครบถ้วนอันได้แก่การเปิดเรื่อง อารมณ์ที่ปรากฏ บทชมความงาม คติสอนใจ การปิดเรื่องและนาฏการของตัวละครต่อเนื่องสัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ เวลาที่ใช้ในการแสดงแต่ละครั้งตามเวลามาตรฐานไม่ควรเกิน 2 ชั่วโมง 30 นาที สำหรับการวิเคราะห์เวลาในการแสดงละครแต่ละตอนตั้งแต่ตอนที่ 1 ถึงตอนที่ 164 ผู้วิจัยได้รับความกรุณาจาก อุดม ชีรานนท์ ตัวละครในสำนักเจ้าคุณพระประยูรวงศ์และเป็นศิษย์ของเจ้าจอมมารดาเขียนเป็นผู้สำรวจบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยประมาณเวลาในการแสดงแต่ละตอนให้ใกล้เคียงกับเวลานำออกแสดงจริง

อนึ่ง บทละครบางตอนอาจมีตอนที่ยึดเนื้อหาให้การแสดงชักช้าตามไปด้วย ผู้จัดละครอาจตัดบทเหล่านั้นออกได้ ดังที่ เสรี หวังในธรรม อธิบายว่าบทละครพระราชนิพนธ์นั้นสามารถตัดบทที่บรรยายยาวนานออกได้ แต่ต้องตัดอย่างเคารพ คือให้รักษาเนื้อเรื่องเดิมและมีให้เสียความสำคัญ¹

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้แสดงความเห็นเรื่องการนำบทพระราชนิพนธ์มาตัดบทเพื่อการแสดง เช่นเดียวกันว่า

---

¹ เสรี หวังในธรรม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรรม เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่กองการสังคีต กรมศิลปากร เมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2527

...รัชกาลที่ 2 มีการแต่งบทละครโดยคำนึงถึงการแสดงมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แม้กระนั้นเนื้อหาของรัชกาลที่ 2 ก็ยังต้องตัดบทในการแสดงจริง ๆ เช่น บทเคเหินทางในป่า ซึ่งมีมากหลายตัวไปนั้น ก็คงไม่ตั้งใจให้สำหรับรำหรือแสดงทั้งหมด...¹

จากข้อคิดเห็นดังกล่าวสามารถทำให้เป็นเหตุผลในการตัดบทละครตามอุบายพินิจของผู้จัดการแสดงได้ แต่ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ถึงกลอนบทละคร เรื่องรามเกียรติ์เป็นตอน ๆ ตามบทพระราชนิพนธ์ทุกประการ ไม่ตัดบทตอนใดตอนหนึ่งออกเพื่อให้เห็นความสมบูรณ์ของบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อย่างชัดเจน

ในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยได้ใช้หนังสือฉบับพิมพ์ เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชของคุรุสภา พ.ศ. 2507 ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องรวมทั้งหมด 11 เล่ม โดยนำมาแบ่งตอนเพื่อการแสดงดังนี้

ตอนที่ 1 (เล่ม 1 หน้า 1 - 22) "สร้างกรุงศรีอยุธยา"

เรื่องย่อ

hirintyakyamuan... พระนารายณ์อวตาร เป็นหมูเผือกมาปราบแล้วเสด็จกลับไปทำพิธีเนรมิต พระกุมารนำไปถวายพระอิศวรเพื่อให้เป็นต้นราชวงศ์ของฝ่ายธรรมะผู้ปราบอสูร พระอิศวรมีรับสั่งให้พระอินทร์ลงมาสร้างมทานครในชมพูทวีป เฉลิมนามพระนครว่ากรุงศรีอยุธยาและประธานามพระกุมารว่า อโนมาตั้น โปรดให้ลงมาครองกรุงศรีอยุธยาสืบไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของhirintyakyamuan...ที่มีความอหังการเพราะถือตนว่าเป็นผู้มีฤทธิ์เนื่องจากได้รับพรจากพระผู้เป็นเจ้า จึงเที่ยวชมแห่งรังแกเทวดา

¹ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "ข้อสังเกตเกี่ยวกับความเป็นมาของการละครไทยและการปรับปรุง" หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย การสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย หน้า 148

นางฟ้าดาเมียโพร คังค้ำกลอนว่า

มาจะกล่าวบทไป
ท้าวหาญชาตุมรงคฤทษา

.....

ด้วยเพื่อนตั้งกิจพิธี
พระเป็นเจ้าให้พรอสุรา
อหังการอิมเอิบกำเรบใจ
สำแดงแสงฤทธิ์ฮักฮัก

ถึงhirnคัยกษณ์แกดวักล้า
ปรากฏเสียงชื่อสื่อขจร

.....

วินนทศิรีภูษา
รุ่งเรืองฤทธากล้านัก
จะผลาญให้บรรลัยทั้งไตรจักร
ขุนยักษโถม้วนแผ่นดิน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันในฉากhirnคัยกษณ์ชมเหงรังแกเทวดานางฟ้า
และบทตื่นเต้นระทึกใจในฉากสู้รบระหว่างหมูเผือกกับhirnคัยกษณ์
ตัวอย่างตอนhirnคัยกษณ์ม้วนแผ่นดินและชมเหงรังแกเทวดานางฟ้าอาจให้ตัวละคร
ประกอบเหล่านี้ทำท่าทางตลกโปกฮาให้ลกขบขันได้คังค้ำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ฝูงเทพเทวาทุกสถาน
ตระหนกตกใจลงลาน	พากันเหาะทะยานรีบมา
บทแสดงอารมณ์ตื่นเต้นตอนหมูเผือกต่อสู้กับhirnคัยกษณ์มีว่า	

ขวิดกัศหัวท้าวขุนมาร	ล้มลงไปทานกำดั่งไค้
เกียรติชาคตัวชาคชาคใจ	ด้วยฤทธิไกรพระจักรี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตราชมเครื่องทรง งามช่างทรงของ
พระอินทร์และชมมหาปราสาทมหานครอโยธยา
ตัวอย่างบทชมขบวนพยุหยาตราของพระอินทร์เมื่อจะลงมาสร้างกรุงอโยธยา
มีค้ำกลอนว่า

จึงจัดหมู่เทพบริวาร	ล้วนปรีชาหาญแก่วักคำ
หมู่หนึ่งถือหางมยุรา	นำหน้าเสด็จจบจร
หมู่หนึ่งถือธงสีม่วง	ผูกดวงเป็นรูปไกรสร
หมู่หนึ่งถือธงมังกร	สี่เขี้ยวอรรชรพรายพรณ

บทชมมหาปราสาทมหานครอุทรยามี่ดังนี้

อันมหาปราสาททั้งสาม	ทรงงามสูงเจียมพระเวหา
สีมุกข์ห่มมาศสะอาดตา	ใบระกานั่นแก้วประกอบกัน
ขอฟ้าช้อยเพื่อยเฉื่อยชด	บรรลือที่ลคมุขกระสัน
มุขเด็กทองคำกระหนกพัน	บุษบกสุวรรณสว่างงาม

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้กระทำความชั่วต้องพ่ายแพ้ผู้กระทำความดี ดังเช่น หิรันตย์ยักษ์ต้องพ่ายแพ้พระนารายณ์ การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระนารายณ์ปราบหิรันตย์ยักษ์ได้แล้วและไพร่ฟ้าประชาชนในพระนครหรืออุทรยามี่มีความสุขโดยถ้วนหน้าค้ำค้ำกลอนบทสุดท้ายว่า

ไพร่ฟ้าประชาชนพานิช	มีจิตโสมนัสสโมสร
ไปมาค้าขายนิรันดร	พระนครเกษมเปรมปรีดิ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้ มีตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายเทวดา แสดงความขัดแย้งกัน เริ่มตั้งแต่หิรันตย์ยักษ์สร้างความเคียดแค้นแก่โลกมนุษย์ ทำให้พระนารายณ์ต้องอวตารเป็นหมู่เดือกมาปราบ จากปัญหาข้อนี้ทำให้ฝ่ายเทวดาเกรงว่า อสูรจะมีอำนาจ พระอิศวรจึงประทานพระกุมารให้แก่โลกมนุษย์ เพื่อคอยปราบอสูรต่อไป เนื้อเรื่องในตอนนี้จะปิดฉากได้อย่างสมบูรณ์เมื่อปัญหาต่าง ๆ ได้รับการแก้ไขเสร็จสิ้น บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทพระราชนิพนธ์ตอนนี้ประกอบด้วยลักษณะของละครในครบถ้วน คือเปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยพระมະชนะฝ่ายอธรรม การแสดงอารมณ์ต่าง ๆ

ได้แก่ บทกลกขบขัน บทสั้นเต็น ช่วยให้เนื้อเรื่องมีจุดน่าสนใจ นอกจากนั้นบทชมความงามยังช่วยให้ตัวละครมีโอกาสแสดงความสามารถในการร่ายรำตามแบบแผนของละครใน จึงนับว่าเป็นตอนที่สามารทำให้แสดงละครได้อย่างสมบูรณ์

ตอนที่ 2 (เล่ม 1 หน้า 22 - 30) "สร้างกรุงพิชัยลงกา"

เรื่องย่อ

ท้าวสหศิปพรหมทรงมีพระประสงค์จะทรงดำริวงศ์ตระกูลของพระองค์ไว้สืบไป จึงเสด็จลงมาสร้างเมืองพิชัยลงกาที่เชิงเขานิลกาลาและทรงมีเทวโองการให้ท้าวชาดาพรหมเสด็จมาครองนครแห่งนี้พร้อมทั้งนำนางมลิคามาลีเมกสมรสให้จนนางประสูติพระโอรสองค์หนึ่งมีพระนามว่า ลัดเตียน

ฝ่ายท้าวอินมาศัน ผู้ครองกรุงศรีอยุธยา มีพระโอรสสืบสันตติวงศ์เช่นเดียวกัน ทรงพระนามว่าอักษบาล

การเปิดเรื่อง เริ่มด้วยบทของสหศิปพรหม ทรงคำนึงถึงพิภพร้างกาทวีปในภายหน้าว่าจะไม่มีผู้สืบตระกูลวงศ์พรหม ตั้งคำกลอนว่า

มาจะกลวาทไป	ถึงสหศิปพรหม เรื่องศรี
อยู่ในวิมานรัตนมณี	มีความผาสุกทุกเวลา
.....	.....
ฝ่ายพิภพร้างกาทวีปนี้	ไม่มีใครรักษาราชฐาน
เงียบเย็น เว้นว่างมาช้านาน	เสียสายวงศ์พรหมานจะสูญไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงความรักความเมตตาของพระอัยกาที่มีต่อพระนัดดา คือตอนท้าวสหศิปพรหมสร้างเมืองพิชัยลงกาให้ท้าวชาดาพรหมตั้งคำกลอนว่า

ให้นามชื่อท้าวจตุรพักตร์	ตามศักดิ์พงศ์พรหมนาถา
แล้วประธานศรีศูลอันศักดิ์กา	คทาธรรัตนา เรื่องฤทธิ์

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตราชมเครื่องทรง ชมหงส์พาหนะของ
ท้าวสหบดีพรหม และชมมหาปราสาทของมทานครลงกา

ตัวอย่างบทลงสรทรงเครื่องของท้าวสหบดีพรหมมีดังนี้

น้ำทิพย์โปรยปรายคั่งสายฝน	ทรงสุคนธ์ปนปรุ่งเกสร
สอศิไล์สนับเพลาเชิงงอน	ภูษาบุปทินนรกระหนกพัน
ชายแครงจำหลักเครื่องชค	ชายไหมมรกตทับทิมคั่น
คามทิศทับทรวงสังวาลวัลย์	ทองกรนาคพันพาหุรัศ

บทชมความงามของหงส์ใหม่มีดังนี้

เหมเอ๋ยเหมราช	นกยาคกระหยับผันนยอง
คั้งอกยกหางเป็นท่านอง	สองปีกกระพือบินบน
ปากงอนหงอนสะบัดชคช้อย	รจนาค้วยสร้อยสลับขน
งามระยับจับแสงสุริยน	คั้งสีแก้ววิมลชัชวาล

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
ถึงลักษณะของกษัตริย์ผู้ครองนครว่าต้องไม่พระทัยแสวงหาความรู้เพื่อประโยชน์ใน
การปกครองบ้านเมืองดังคำกลอนว่า

เรียนพระเวทพระมนต์ก็จำได้	ค้วยใจสิ้นสมสโมสร
รู้จบวิद्याสถาวร	ฤทธิรอนเลิศลบไตรคาล

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงด้วยคำบรรยายว่าท้าวอินมาตัน ทรง
มอบราชสมบัติให้พระโอรสแล้วสิ้นพระชนม์

พระมอบเวนไอศูรย์สมบัติ	เสวศคัทรให้โอรสา
ครั้นแล้วสมเด็จพระบิดา	ผ่านฟ้าสุดสิ้นชนมาน

นาฏการต่อเนื่อง บทบาทของตัวละครตอนนี้มีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ท้าวสหบดีพรหมเสด็จลงมาสร้างกรุงพิชัยลงกาให้ท้าวธาดาทรมจนถึงพระโอรสทรงพระนามว่า ลัสเตียน ส่วนท้าวโนมาคน ซึ่งกล่าวถึงในตอนที 1 ก็ทรงมีพระโอรสทรงพระนามว่า ท้าวอชบาล ทั้งสองพระองค์นี้เป็นต้นวงศ์ของทศกัณฐ์ และพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ เนื้อเรื่องตอนนี้ช่วยให้ผู้ชมทราบที่มาของตัวละครก่อนที่จะเริ่มนำเข้าสู่ปัญหาขัดแย้งของตัวละครเอกในตอนต่อ ๆ ไป บลละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

ลักษณะของบทพระราชนิพนธ์ตอนนี้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของละครในคือ เริ่มด้วยบทของตัวพระ และจบลงด้วยคำบรรยายเรื่องราวภายในกรุงอยุธยา กล่าวถึง ท้าวโนมาคนมอบราชสมบัติให้พระโอรสแล้วสิ้นพระชนม์ เห็นได้ว่าแม่ทอนจบจะคล้ายกับการจบด้วยความสำเร็จ แต่ความจริงเป็นการจบด้วยความสุขและการคลี่คลายปัญหาได้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ ท้าวโนมาคนทรงมอบราชสมบัติให้พระโอรสแล้วจึงสิ้นพระชนม์ไปด้วยความสงบ ไม่มีปัญหาค้างค้างในพระทัยอีก และท้าวอชบาลจะเป็นผู้ดำเนินนโยบายการปกครองจากพระบิดาให้ประชาชนได้รับความผาสุกต่อไป ส่วนลักษณะต่าง ๆ ของละครในได้แก่ บทชมความงาม คติสอนใจ มีอยู่อย่างครบถ้วน แม้เนื้อเรื่องค่อนข้างราบรื่น ขาดรสแห่งอารมณ์ไปบ้างก็ไม่น่าตำหนิเพราะเป็นเพียงการเริ่มต้นเรื่องเท่านั้น

ตอนที่ 3 (เล่ม 1 หน้า 31 - 44) "ศึกอสูรพรหม"

เรื่องย่อ

อสูรพรหมทูลขออาวุธวิเศษจากพระอิศวร พระอิศวรประทานคทาธรให้ อสูรพรหมจึงคิดกำเริบออกเบียดเบียนรังแกเทวดาฤาษี ท้าวมาลีวงศ์พรหมจึงเสด็จมาเฝ้าพระอิศวรทูลขอประทานอาวุธวิเศษแก่ท้าวอชบาลเพื่อไปปราบอสูรพรหม พระอิศวรประทานพระขรรค์และท้าวอชบาลนำพระขรรค์มารบกับอสูรพรหมจนได้ชัยชนะ

การเปิดเรื่อง เริ่มด้วยบทของอสูรพรหมปรารถนาจะเป็นใหญ่แก่เทพคา จึงทูลขอคทาธรต่อพระอิศวร

มาจะกล่าวบทไป	ถึงอสุรพรหมใจหาญ
สถิตยังไผชนคัสสุรกานต์	เนิ่นเขาจักรวาลคีรี
.....	.....
ตัวข้านี้ร้อง เบื้องบาท	พระศรีภูวนาถนาถา
เป็นนิจนิรันดรทุกเวลา	ผ่านฟ้าไม่ประทานสิ่งใด
บัดนี้จะขอคหาธร	กับพรอย่างให้ใครต่อได้
พระองค์ผู้ทรงภพไคร	ภูวไนยจงโปรดปรานี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันในฉากเวทคาถาผีหลบหนีอสุรพรหมและบท
 ตื่นเต้นระทึกใจก่อนท้าวอักษบาลรบกับอสุรพรหม
 ตัวอย่างคำบรรยายที่สามารถให้ตัวละครแสดงท่าทางตกใจกลัวให้ลก
 ขบขันได้คือ

บ้างหนีไปนอกขอบเขต	แสนเวทข่มข้ายเหวผา
กลางหมู่ภูผาเทเวคา	เหาะไปอยู่อยุธยาธานี

บทแสดงอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจบรรยายว่า

ป้อมบัคฟาคด้วยพระแสงเพชร	ถูกคทาซาคเค็คเป็นสองท่อน
โรมรันประจัญพันพอน	อสุราม้วยมรณค้วยฤทธิ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถของท้าวอักษบาล
 ตัวอย่างบทชมความวิจิตรของเครื่องทรงมีคำกลอนว่า

คาบทิศหับทรวงประดับบุษย์	ดั่งวาลชมพูทสามสาย
พานุรัตทองกรม้งกรกราย	ขำมรงค์เพชรพรายเรือนสุบรรณ
ทรงมหามงกุฎคอกไม้ทัด	กรรเจียกจรเนาวรัตน์ฉายฉัน
งามทรงคั่งองค์พระสุริยัน	จับพระขรรค์บทจรมาขึ้นรถ

บทชมความยิ่งใหญ่ตระการตาของราชรถมีค่ากลอนว่า

รถเอยรถทรง	คูมวงล้วนแล้วด้วยมรกต
แปรงงอนอนงามช้อยชด	บัลลังก์ลั่นชอตั้งกระจ่างราย
ฉลุแก้วเครือสุวรรณคันภาพ	บุษบกเก็จงามบัวหงาย
ท้ายออกสอดบันสุพรรณพราย	งามคล้ายวิมานพระสุริยัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแสดงให้เห็นผลของความชั่วว่าต้องพ่ายแพ้แก่ความดีดังที่อสุภรหมพ่ายแพ้แก่ท้าวอชบาล

การปิดเรื่อง ปิดฉากเมื่อท้าวอชบาลมีชัยในการศึกและตัดเศียรอสุภรหมมาเสียบไว้ในอุทยาน

ครึ่งสำเร็จเสร็จสถาปเคียรमार	พระผู้ผ่านพิภพนฤค:
เสด็จลงจากรถรัตน	ขึ้นมหาปราสาทลงกรม

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระเริ่มตั้งแต่อสุภรหมชมแหงรังแกท้าวคานางฟ้า จนพระอิศวรต้องประทานพระขรรค์ให้ท้าวอชบาลมารบกับอสุภรหมและท้าวอชบาลสามารถขจัดปัญหาขัดแย้งโดยสังหารอสุภรหมได้สำเร็จ นับว่าเป็นการปิดฉากนาฏการของตัวละครได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้มีลักษณะการวางโครงเรื่องอย่างเป็นระเบียบเริ่มตั้งแต่พระอิศวรประทานพรแก่อสุภรทำให้อสุภรกำเริบใจ ชมแหงรังแกท้าวคานางฟ้า พระอิศวรประทานอาวุธวิเศษให้ท้าวอชบาลมาปราบเนื้อเรื่องจึงจบลงเมื่ออสุภรถูกท้าวอชบาลสังหาร บทละครตอนนี้เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิงได้ทุกโอกาส นอกจากนี้บทพระราชนิพนธ์ตอนนี้ยังมีลักษณะต่าง ๆ ของละครในอันได้แก่ การเปิดเรื่องด้วยตัวยักษ์ และปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรมถูกต้องตามแบบแผนทุกประการ

ตอนที่ 4 (เล่ม 1 หน้า 44 - 57) "วงศ์พระนม"

เรื่องย่อ

ท้าวมาลีวงศ์พระนมทรงได้รับพรจากพระอิศวรให้มีวาจาสิทธิ์และทรงเปลี่ยนพระนามให้ใหม่ว่าท้าวมาลีวราช จากนั้นท้าวมาลีวราชเสด็จไปผนวชที่ภูเขายอกฟ้า ฝ่ายท้าวสหมลิวันทรงมอบบุษยกแก้วให้แก่ท้าวจตุรพักตร์ เมื่อท้าวจตุรพักตร์สิ้นพระชนม์ราชสมบัติจึงได้แก่ท้าวลัสเตียนพระโอรส เมื่อท้าวมาลีวราชเสด็จลงมาเยี่ยมพระอนุชาทรงทราบว่าสิ้นพระชนม์แล้ว จึงมีรับสั่งให้พระนัคคยาปกครองไพร่ฟ้าประชาชน ด้วยความเป็นธรรมก่อนที่จะเสด็จกลับไปยังยอกฟ้าศรี

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวมาลีวงศ์พระนม เข้าเฝ้าพระอิศวร เพื่อทูลขอให้ประทานพรวาจาสิทธิ์ก่อนที่จะออกผนวช

เมื่อวัน	ฝ่ายมาลีวงศ์พระนมชาตุมร
ร่วมวงศ์จตุรพักตร์ฤทธิรอน	เจ้านครดงกาสุธาธาร
.....	.....
คดีนเข้าไปใกล้พระทรงยศ	ยกกรประณตแล้วทูลไป
ข้ามาทจะถวายเป็นมงคลา	ไปอยู่ยอกฟ้าเนินไศล
จะขอวาจาสิทธิ์ฤทธิไกร	พระองค์จึงไ้ปราณี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โศกเศร้าของท้าวลัสเตียนเมื่อทูลแก่พระวิตุลาว่าพระบิดาสิ้นพระชนม์ดังคำกลอนว่า

อันพระบิดุรงค์ทรงฤทธิ	สุกสิ้นชีวิตสังขาร
ทูลพลางทางกอดพิตุลา	ชลดนนางพักตร์โศกี
เมื่อวัน	ท้าวมาลีวราช เรื่องศรี
ไ้ฟังตะลึงหึงอินทรีย์	ภูมิสังเวชสลกใจ

บทชมความงาม มีบทชมชบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมยานพาหนะของ
ท้าวสหมลิวันและท้าวมาลีวราช

ท้าวอย่างบทชมความเข้มแข็งของชบวนพยุหยาตรามีคำกลอนว่า

จึงจัดพยุหะทวยหาญ	เลือกถว้นรำนัญชาญสมร
สีหมู่พื้นมีฤทธิ์รอน	กรกุมเครื่องสรรพอาวุธ
ตั้งเป็นกระบวนหน้าหลัง	คับคั่งอ้ออิงอุตุลุด
ถว้นกล้าหาญในการรบยุทธ์	แหวกสมุทรก็ไคคั่งใจ

บทบรรยายความมหัศจรรย์ของบุษบกแก้วมีดังนี้

บุษเออยบุษบกแก้ว	เลิศแล้วนิกไหนก็ไปได้
ลอยเลื่อนเคลื่อนจากเวียงชัย	เร็วเรื่อยเฉื่อยไปคั่งลมพัด
ตรงมาสะเคียมหาสมุทร	ผูกพันวันเวียนเฉเวียนฉวัด
ขึ้นจากทะเลหลวงดวงลัด	แสงศรีสคั่งแก้วสุรกานต์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงนำหลัก
พุทธศาสนาเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาเตือนสติผู้อ่าน คือ

นิจจาเออยเกิดมาในสงสาร	ใครจะพ้นพระกาฬนั้นหาไม่
ทั้งสามภพจบฟ้าสุราลัย	ก็จะสิ้นสูญไปเหมือนกัน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงเมื่อท้าวมาลีวราชทรงสั่งสอนพระนัดดา ก่อน
เสด็จกลับยอดฟ้าศิริ

บ่ารุงไพร่ฟ้าอาณาจักร	ดูจงจะลาหลานรักไปก่อน
ว่าแล้วเลิกเทพนิกร	ไปสิงขรยอดฟ้าศิริ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นว่าตัวละครมีพฤติกรรมเกี่ยวโยง
สัมพันธ์กันเฉพาะตัวละครในวงศ์พระหมเพื่อปูพื้นให้เหตุการณ์ดำเนินสู่ตอนต่อไปได้อย่าง

เหมาะสม บางเหตุการณ์ขัดแย้งของตัวละครยังไม่มีจุดเด่นที่จะทำให้เรื่องราวน่าสนใจ
นอกจากบทสนทนา ระหว่างท้าวมาลีวราชกับท้าวสัสเตียน เพื่อแสดงความสัมพันธ์กันเท่านั้น
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ไม่ค่อยน่าสนใจนัก เพราะเป็นการกล่าวถึงการสืบสันตติวงศ์
ของฝ่ายกรุงลงกา จึงเหมาะสำหรับที่จะแสดงละคร เพื่อศึกษาที่มาของตัวละครมากกว่า
เพื่อความบันเทิง แต่อย่างไรก็ตามบทละครยังคงรักษาลักษณะต่าง ๆ ของชนบทละครใน
ไว้ครบถ้วนได้แก่ เบื้องฉาก व्यवบทยของมาลีวราชคพระหมมีบทชมความงามต่าง ๆ เป็นจำนวน
มากและแทรกคติสอนใจไว้ในบทสนทนาของตัวละคร

ตอนที่ 5 (เล่ม 1 หน้า 57 - 76) "ศึกศรีบุญริน"

เรื่องย่อ

ศรีบุญรินกระทำพิธีขอพรจากพระอิศวรมิให้ผู้ใดฆ่าได้ ครั้นได้รับพรจากพระองค์
แล้วกลับแสดงความเกเรข่มเหงรังแกเพชฌฆาตทั่วไป พระอิศวร เญยพระนารายณ์กับพระพรหม
มาช่วยปราบแต่ไม่สามารถปราบได้ พระอิศวรจึงเบิกพระเนตร เป็นไฟเผาร่างศรีบุญริน
สิ้นชีวิตแล้วประทานธนูโมลีไว้ที่เมืองมิลินดา ส่วนเกราะแก้วทรงฝากไว้ที่อัคตะคาบส เพื่อ
ไว้มอบแก่พระนารายณ์เมื่อเสด็จจวตารลงมาปราบอสูร

ท้าวสัสเตียนทรงมีพระโอรส 4 องค์ คืออุเรภิน เทพนาสูร อัครชาควา และมารัน
การเปิดเรื่อง เริ่มด้วยศรีบุญรินออกไปกระทำพิธีกาลาไฟขอพรพระอิศวรให้มี
กายเป็นอมตะ

มาจะกล่าวบทไป	ถึงศรีบุญรินยักษี
ครอบครองโสฬสธานี	มีอานุภาพเกรียงไกร
.....	.....
น้อมเศียรลงถวายอภิวาทน์	แทบบาทพระอิศวร เรื่องศรี
ทูลว่าข้าเพียรมาทั้งนี้	จะขอพร ให้มีฤทธิไกร

ถึงพระหริรักษ์จักริศ
พระองค์ผู้ทรงภพไตร

อย่าอ้างชีวิตข้าได้
ภูวนายจงได้โปรดปราน

อารมณที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนตรีบุรุษเข้มเหงะรังแกเทวดานางฟ้าและบทบ
ระหว่างทัพ เทวดากับทัพอสูรช่วยสร้างอารมณตื่นเต้นเร้าใจ
ตัวอย่างบทตอนตรีบุรุษรังแกเทวดานางฟ้าอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้
ทำหน้าที่ทางศกใจกลัวให้กลกขบขันได้จากคำกลอนว่า

ถึงชั้นจากุมหาราช
ไล่หมู่เทवासुरาลัย

ทำอำนาจสะท้านสะเทือนไหว
ตกใจอึ้งอึ้งทั้งเมืองฟ้า

.....

.....

อีกชั้นนิมานภิศ
คว่ำไขว่นางฟ้าอุพพาพาล

ทั้งปาระนิมิตไพศาล
ร้องหรีดร้องพ่นไม่ยอมประดี

บทตื่นเต้นระทึกใจในฉากรบมีคำบรรยายว่า

หัวหน้าคชชาคคชชา
คายนแตกแยกยับยับกัน

คว่ำก่าสังฤทธาแข็งขัน
ไล่พันหักโหมโจมตี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมยานพาหนะของพระอิศวร
ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงมีคำกลอนว่า

ชำระสระสนานสำราญองค์
สนับเพลาเชิงงอนอลงการ
ชายแครงชายไหวไหวระยับ
ฉลององค์เกราะแก้วอย่างน้อย

ทรงสุคนธาพิพม์หอมหวาน
ภูมิตทองประสานควงลอย
พลอยประดับจับแสงคั้งห้อย
สอดสร้อยทับทรวงสังวาลวัลย์

บทบรรยายลักษณะโคศุภราชมีค่ากลอนว่า

โคศุภราช	ร้ายกาจรณรงค์สูงใหญ่
สีเทาคางดวงของใบ	หางขาวอำไพโสภา
หน้าแค้นคังใบโพธิทอง	ซบคลองว่องไวใจกล้า
ผูกเครื่องอร่ามทั้งกายา	แต่ล้วนมหาเนาวิคัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแสดงให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะคือ พระอิศวรจะตองชนะฝ่ายอธรรมคือ ตรีบูรรมิ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อบรรยายถึงความสุขสำราญของพระมเหสีและ
รัชทายาทแห่งนครลงกา

เขาคำณคองบำรุงรัก	เขยพัศตรีซบกล่อมถนอมขวัญ
พี่เลี้ยงนางนมทั้งนั้น	จัดสรรเลือกให้ที่สคราญ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตรีบูรรมิกับ เทวดา
นางฟ้า กล่าวคือ ตรีบูรรมิชมเหงรังแกเทวดานางฟ้าจนพระอิศวรทรงมีเทวโองการให้
พระนารายณ์และพระพรหมมาปราบแต่ไม่สามารถปราบได้ พระอิศวรจึงเบิกพระเนตร
เฝาร่างตรีบูรรมิสิ้นชีวิตจากความขัดแย้งนี้ทำให้เหตุการณ์ดำเนินต่อไปจนถึงพระอิศวร
ประทานบุญโมลีให้ไว้แก่โลกมนุษย์เพื่อไว้ปราบอสูร และนาฏการได้เกี่ยวโยงมาถึงการ
กำเนิดอสูรในวงศ์ของท้าวสัสเตียน บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้เป็นตอนน่าสนใจตอนหนึ่ง เพราะเนื้อเรื่องสนุกเนื่องจากมีฉาก
ตลกขบขัน ฉากรบ เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิง ส่วนแบบแผนต่าง ๆ ของ
ละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของตรีบูรรมิ มีบทชมความงามเป็นจำนวน
มากและปิดฉากเมื่อฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม

ตอนที่ 6 (เล่ม 1 หน้า 76 - 87) "นันทก"

เรื่องย่อ

นันทกเป็นยักษ์รับใช้ท้ากล่าบล้างบาทเทวดาอยู่ที่เชิงเขาไกรลาส พระอิศวร
ประทานพรให้นิ้วเพชรสามารถชี้ไปที่ผู้ใดผู้นั้นจะสิ้นชีวิตทันที นันทกใช้นิ้วเพชรชี้เหล่า
เทวดาจนได้รับความเดือดร้อนทั่วไป พระนารายณ์ทรงแปลงกายเป็นนางงามมาลวงล่อ
ให้นันทกพ้อรำคาญแล้วให้นันทกใช้นิ้วเพชรชี้ถูกขาตัวเองจนล้มลงก่อนถูกพระนารายณ์
สังหารนันทกโศกแล้วคร่ำครวญพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงสาปให้นันทกไปเกิดเป็นทศกัณฐ์
มี 10 เศียร 20 กรและพระองค์จะติดตามลงไปปราบอีกครั้งหนึ่ง

นันทกถือกำเนิดเป็นทศกัณฐ์พระโอรสท้าวดัสเตียนแห่งนครลงกา

การเปิดเรื่อง เริ่มด้วยบทของนันทกถูกเทวดาหลอกล่อรังแกโดยการตบหัว
ลูบหน้า ถอนนม ทำให้ นันทกชัคเคื่องใจจึง เข้าเฝ้าพระอิศวรทูลถึงความอาภัพของตน
ครั้งกำลังถอนว่า

มาจะกล่าววาทไป	ถึงนันทกน้ำใจกล้าหาญ
ตั้งแต่พระสยามภูษาณ	ประทานให้ล้างเท้าเทวา
.....	.....
ผู้ใดทำชอบคอ เบื้องบาท	ก็ประสาททั้งพรแลยศศักดิ์
ตัวข้าก็มีชอบนัก	ล้างเท้าสุรารักษ์ถึงโกฏิปี
พระองค์ผู้ทรงศักดิ์กาเกษ	ไม่โปรดยศแก่ข้าบาทศรี
กรรมเวรสิ่งใดตั้งนี้	ทูลพลางโศกก็รำพัน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนเทวดาชมเพลงล้อเลียนนันทก บทระทึกใจ
ตอนนันทกใช้นิ้วสังหารเหล่าเทวดาและบทแสดงความรักตอนนันทกเกี่ยวนางนารายณ์แปลง
ตัวอย่างบทช่วยสร้างอารมณ์ขันให้ผู้ชมตอนนันทกถูกเทวดารังแกมีคำกลอนว่า

บ้างให้คักน้ำล้างบาทา	บ้างถอนเส้นเกศาขุ่นไป
จนนมโกรนโล้นเกลี้ยงถึงเพียงหู	กูเงาในน้ำแล้วร้องไห้

บทตื่นเต้นระทึกใจบรรยายว่า

ต้องสูบรณเทวานาคี
ดมฟาดกกลากเคลื่อนลงหน้ใจ

คังพิษอสูไม่ทนได้
บรรลัยไม่ทันพริบตา

บทแสดงความรักมีค่ากลอนว่า

สุดเอยสุดสวาท
ทั้งวาจาจริตก้งามงอน

โฉมประหลาดล้ำเทพอัปสร
ควรเป็นนางพ่อนวิไลลักษณ์

บทชมความงาม มีคำบรรยายชมโฉมนางนารายณ์แปลงและบทพ่อนรำแม่บทเล็ก
ซึ่งเป็นแม่ท่าของนาฏศิลป์ไทยที่ผู้ศึกษาวิชาการค่านนาฏศิลป์จะต้องฝึกหัดเป็นแบบแผน
เบื้องต้น ตัวอย่างบทชมโฉมมีดังนี้

เหลือบเห็นสตรีวิไลลักษณ์
งามโอษฐ์งามแก้มงามจุไร
งามถันงามกรรณงามขนง
งามจริตกิริยางามงอน

พิศพักตร์มองเพียงแซไซ
งามนัยนเนตรงามกร
งามองค์ยิ่งเทพอัปสร
งามเอวงามอ่อนทั้งกายา

บทพ่อนรำแม่บทเล็กมีค่ากลอนที่ใช้เป็นชื่อแม่ท่าของนาฏศิลป์ไทยมาจนทุกวันนี้คือ

เทพนมปฐมพรหมสีหน้า
ทั้งกว้างเคินคองหงส์บิน
อิกช้านางนอนภมรเกล้า
เมขลาโยนแก้วแว่วไว
ดมพิศยอดทองพรหมนิมิต
ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร

สอศร้อยมาลาเจดิกฉิน
กินรินเสียบถ้ำอำไพ
ทั้งแซกเต้ามาลาเพียงไหล่
มยุเรศพ่อนในอัมพร
ทั้งพิสมัยเรียงหมอน
พระสีกรขว้างจักรฤทธิรงค์

ตัวอย่างภาพ

ท่ารำแม่บท เล็กนางทาโนมละคร
เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช

เมฆาโยนแก้ว

พิศมัย เรียงหมอน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่าการ
ใช้สติปัญญาแก้ปัญหาต่าง ๆ เป็นการกระทำที่ดีดังเช่นการแก้ปัญหาของพระนารายณ์
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงเมื่อนนทกลงมาถือกำเนิดเป็นทศกัณฐ์พระโอรส
แห่งนครลงกา

คือวานนทมากำเนิด	เกิดเป็นพระโอรสา
ชื่อทศกัณฐ์กุมาร	สิบเศียรสิบหน้ายี่สิบกร
อันน้องซึ่งถักมานั้น	ชื่อกุมภกรรณชาญสมร
องค์พระบิดุเรศมารดร	มิให้อนาทรสักนาที

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีฉากขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายเทวดาเริ่มตั้งแต่ต้นทกถูกเทวดาข่มเหงรังแกจึงขอประทานพรจากพระอิศวร
ให้มีนิวเพชร จากนั้นนนทจึงสังหาร เทวดาจนได้รับความเดือดร้อนทั่วไปร้อนถึงพระนารายณ์
ต้องหาวิธีปราบนนทโดยทำอุบายเป็นหญิงมาลวงล่อ จนกระทั่งสังหารนนทได้ จาก
ปัญหาคงกล่าวช่วยส่งผลให้นนทไปถือกำเนิดเป็นทศกัณฐ์เพื่อดำเนินนาฏการในตอนต่อไป
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้มีนาฏการและลักษณะต่าง ๆ ของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิด
เรื่องด้วยบทของยักษ์และปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม บทละครตอนนี้เป็นตอนที่
น่าชมตอนหนึ่งเพราะเริ่มกำเนิดตัวละครสำคัญคือ ทศกัณฐ์ นอกจากนั้นยังมีบทกลอนตอน
พระนารายณ์พ้อนรำลวงล่อนนทซึ่งอธิบายตำราต่าง ๆ เช่น "เทพนม ปฐม พรหมสี่หน้า"
บทดังกล่าวนี้ใช้เป็นแบบแผนในการฝึกรำแม่ท่าในสมัยโบราณและยังคงใช้ฝึกรำกันอยู่ถึง
ปัจจุบัน

ตอนที่ 7 (เล่ม 1 หน้า 87 - 97) "ศึกอรชุน"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงเจริญวัยจนมีพระชนมายุได้สิบสี่ปีจึงเสด็จไปศึกษาศิลปวิทยาการที่
สำนักฤาษีโศภิต วันหนึ่งทศกัณฐ์เสด็จพระพาสบำจันแล้วเข้าไปในเขตอุทยานของพระอรชุน

และเกิดสู้รบกัน ทศกัณฐ์ถูกพระอรชุนจับตัวได้แต่ถามีโคบุตรมาขอชีวิตไว้ พระอรชุนยกโทษให้แล้วเหาะกลับไป

พระอิศวรทรงทราบว่าทศกัณฐ์เริ่มแสดงความเกรงใจมีรับสั่งให้เวสสุญาณลงมาถือกำเนิดเป็นพิเภกอนุชาร่วมพระชนนีเดียวกันกับทศกัณฐ์ เพื่อคอยช่วยเหลือพระนารายณ์เมื่ออวตารลงมาปราบยุคเข็ญ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ทูลลาพระบิดาและพระมารดาไปศึกษาศิลปวิทยาการทั้งค่างลอนว่า

เมื่อนั้น	ทศกัณฐ์กุมารยักษี
ครั้นจำเจริญวัยสิบสี่ปี	อสูรวิธวิลจินตา
.....	.....
ครั้นถึงนอมเคียรบังคมบาท	พระพิตุราชมารดาทั้งสองศรี
ทูลว่าอันตัวของลูกนี้	ไม่มีวิชาสิ่งใด
จะขอลาไปอยู่พนาวิน	กับพระนักรรรมผู้ใหญ่
ร่ำเรียนชนุศิลป์ชัย	พระองค์จงได้เมตตา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรบแสดงอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจระหว่างทศกัณฐ์กับพระอรชุนตัวอย่างค่างลอนว่า

ต่างหาญต่างกล้าองอาจ	ต่างฟาดต่างรบไม่ถอยหนี
ต่างหมายเข่นฆาตราวี	ต่างนำวศรศรียิงกัน

บทชมความงาม มีบทชมคงบรรยายให้เห็นความสดชื่นรื่นรมย์ของธรรมชาติตอนทศกัณฐ์ประพาสไพรค่างลอนว่า

ไม้ม่วงพวงผลสุกห่าม	ใบงามสดชื่นรื่นรม
กรรณิการ์การะเกดสุกรม	เที่ยวชมที่สระประทุมมาลัย
สินจงจงกลนี้แย้ม	อุบลแนมแกมผักชุก้าน
ประพาสเล่นเป็นสุขสำราญ	ที่ในอุทยานพนาลี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของการศึกษาว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ พระองค์จึงทรงกำหนดให้ตัวละครสำคัญคือ ทศกัณฐ์ทรงมีพระอุทสาหะศึกษาศิลปวิทยาการจนสำเร็จ

การบิคุเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงด้วยคำบรรยายตอนนางรัชคาให้กำเนิด พระโอรสพระธิดา ซึ่งเป็นน้องของทศกัณฐ์ตั้งค่างล่อนว่า

เมื่อนั้น	โฉมนางรัชคามเหสี
อยู่ด้วยสัตย์เตียนอสุรี	มีครรภ์ประสูติพระลูกรัก
ให้ชื่อพิเภกกุมารา	มีสติปัญญาแหลมหลัก
แต่ฤทธินั้นหย่อนอ่อนนักร	ไม่เหมือนทศกัณฐ์กุมภกรรณ
หุตขรตรีเศียรบรรพช	ล้วนมีฤทธิรุทรแข็งขัน
อันนางสามนักรชานัน	เป็นน้องสุดครรรภ์ลงมา
องค์พระมารคบริทุเรศ	รักยิ่งดวงเนตรชายชวา
ในโอรสราชธิดา	เป็นมหาพิศवासพันทวี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ทศกัณฐ์ขัดแย้งกับพระอรุณจนต่อสู้กัน แต่พระฤาษีมาระงับไว้ จึงต่างเลิกรากันไป จากปัญหานี้ทำให้พระอิศวรทรงทราบว่าทศกัณฐ์มีอุปนิสัยเกเรจึงมีรับสั่งให้เวสสุวรรณมาถือกำเนิดเป็นพิเภกเพื่อคอยสร้างความขัดแย้งกับทศกัณฐ์และคอยช่วยเหลือฝ่ายธรรมะ จึงเห็นได้ว่านาฏการของตัวละครอาศัยปัญหาขัดแย้งทำให้เรื่องสามารถดำเนินไปได้ตั้งแต่ต้นจนจบตอน บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้มีนาฏการและลักษณะของละครในครบถ้วน แม้จะเป็นเพียงการเริ่มชีวิตของทศกัณฐ์แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ทรงมีพระปรีชาสามารถท้าวบทให้หน้าไปจัดแสดงละครได้กล่าวคือ มีฉากที่สร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจ ทำให้น่าสนใจชวนติดตามชม

ตอนที่ 8 (เล่ม 1 หน้า 97 - 113) "ภาณีเลี้ยงลูก"

เรื่องย่อ

ท้าวโคทมแห่งกรุงสาเกตทรงเปื้อนหน้าในราชสมบัติจึงเสด็จออกผนวชเป็น
 ภาณี นกกระจามสองตัวตัวเมียมาอาศัยทำรังที่หนวดเคราของพระองค์ วันหนึ่งนกตัวผู้
 ติดอยู่ในคอกบัวจึงต้องกลับรังต่อเมื่อวันรุ่งขึ้น ฝ่ายนกตัวเมียไม่เชื่อเรื่องที่นกตัวผู้เล่า
 ให้ฟังจึงทะเลาะกัน นกตัวผู้สาบานว่าถ้าพูดไม่จริงขอให้มาขอพระภาณีที่ไม่มีบุตรตก
 อยู่แก่ตน ท้าวโคทมร้อนใจจึงเสกนางกาลอัจนาขึ้นจากกองไฟนำมาเป็นชายาของตน
 จนกระทั่งกำเนิดบุตรีนามว่า สวาหะ

วันหนึ่งพระภาณีออกป่าหาผลไม้ พระอินทร์กับพระอาทิตย์ทรงลอบมากระทำ
 กับนางกาลอัจนาจนกำเนิดบุตรชายทั้งสองคน ขณะที่พระภาณีพาบุตรทั้งสามไปอาบน้ำ
 นางสวาหะผูกกระหนาบิดาจนพระภาณีแคลงใจว่าบุตรชายทั้งสองคนจะมีโชษบุตรของตน
 จึงตั้งสัตย์อธิษฐานว่าถ้าผู้ใดเป็นลูกของตนเมื่อโยนลงไปในน้ำแล้วขอให้ว่ายกลับมาได้
 แต่ถ้าไม่ใช่ลูกของตนขอให้กลายเป็นลิง ในที่สุดบุตรชายทั้งสองจึงกลายเป็นวานรเข้าไป
 แยกทางไปตามคำอธิษฐาน ด้วยความโกรธพระภาณีได้สาปชญาให้ร่างกลายเป็นก้อนหิน
 ก้อนทองมนต์สาปนางกาลอัจนาได้สาปบุตรบ้างให้ไปยืนตีนเดียวปากกินลม ๗ เเชิง เขา
 จักรवाल หลังจากที่เขาษาและชิตาคองคำสาปหมกแล้วพระภาณีโคทมก็สละกิเลสบำเพ็ญ
 ตบะแต่นั้นมา

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของท้าวโคทมทรงเปื้อนหน้าในราชสมบัติ จึง
 ออกผนวชเป็นคานส

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวโคทมเรื่องศรี
ผ่านกรุงสาเกตธานี	ไม่มีธิดาแลโอรส
คิดเห็นน้อยหน้าใจในสมบัติ	สลัดไปบวชเป็นคานส
บำเพ็ญภาวนาจำเริญพรต	กำหนดสองพันปีมา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรักของพระอินทร์กับนางกาลอัจนาและพระอาทิตย์กับนางกาลอัจนา บทแสดงอารมณ์ริษยาเมื่อนางสวาทะเห็นบิดาอุ้มน้องชาย บทโศกเมื่อนางสวาทะถูกมารคาสาป

ตัวอย่างบทที่แสดงอารมณ์รักของพระอินทร์กล่าวว่า

เจ้าเอ๋ยเจ้าพี่	มารศรียอกสุศเสนาหา
ที่ตั้งใจเจาะจงจำนงมา	แก้วตาอย่าตัดไมตรี

บทแสดงอารมณ์อิจฉาริษยาของนางสวาทะ เมื่อกล่าวศักดิ์พ่อบิดามีค่ากลอนว่า

อนิจจาหลงรักลูกเขา	ช่างเอาอุ้มชูแล้วให้พี่
ดูกตน์ให้เดินบักผี	ไม่ปราณีบ้าง เลยพระบิดา

บทแสดงอารมณ์โศกของนางสวาทะมีดังนี้

เมื่อนั้น	นวลนางสวาทะเสนาหา
จึงบังคมลาพระบิดา	กันแสงโศกาแล้วเดินไป

บทชมความงาม มีบทชมโฉมนางกาลอัจนาดังนี้

งามล้ำนางเทพอัปสร	อรชรอ่อนแอ้นคิ่งเลขา
โฉมเฉลาเยาวลักษณ์จำเวิญตา	คล้ายพระอุมาเทวี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแสดงคติธรรมทางพุทธศาสนาให้เห็นโทษของความมักมากในกามคุณซึ่งมีแต่จะนำความเดือดร้อนมาให้ การปิดเรื่อง ปิดฉากอย่างสมบูรณ์เมื่อปัญหาต่าง ๆ ถึงจุดคลี่คลายและตัวละครทุกคนได้รับผลกระทบของตน คั้งคำกลอนบรรยายสภาพของนางสวาทะว่า

ถึงป่าอำมหินขึ้นตีนเดียว	มือเหนียวถึงพดกษาใหญ่
ตามความมารคาสาปไว้	อยู่ในจักรวาลศิริ

นาฏการท้อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงตัวละครที่เป็นเทวดา มนุษย์ และสัตว์ต่างมีความขัดแย้งต่อเนื่องกันอย่างเป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างนกตัวผู้กับนกตัวเมียถึงกับสาบานให้ขาดแก่พระฤาษี จากปัญหานี้ทำให้พระฤาษีต้องมีภรรยาและพระฤาษีต้องขัดแย้งกับภรรยาอีกเมื่อทราบว่านางกาลอัจนาเป็นชู้กับพระอินทร์และพระอาทิตย์ จากปมปัญหานี้เนื้อเรื่องได้เกี่ยวโยงไปถึงนางกาลอัจนาผู้เป็นแม่ให้เกิดความขัดแย้งกับนางสวาทะผู้เป็นลูกเพราะนำความลับไปเปิดเผยให้พระฤาษีรู้จึงได้สาปนางสวาทะเพื่อชดเชยความโกรธแค้นของตน เห็นได้ว่านาฏการของตัวละครมีความสัมพันธ์กันด้วยปัญหาขัดแย้งตลอดทั้งตอน บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที

การแสดงละครตอนนี้เป็นตอนที่น่าชมมากตอนหนึ่ง เพราะเรื่องราวแสดงปัญหาขัดแย้งรุนแรงทุกฉาก เห็นได้จากจุดเริ่มของปัญหาซึ่งไม่รุนแรงนักแล้วเนื้อเรื่องค่อย ๆทวีความเข้มข้นตามลำดับจนเรื่องคลี่คลายสู่จุดจบได้อย่างกระชับสมเหตุผล นอกจากนั้นหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่เปิดเรื่องด้วยบทของท้าวโคดม มีบทแสดงอารมณ์รัก อิจฉาวิริยาและบทชมความงามของสตรี

ตอนที่ 9 (เล่ม 1 หน้า 113 - 129) "กำเนิดความร"

เรื่องย่อ

พระอินทร์กับพระอาทิตย์เสด็จลงมาสร้างนครซีกซิ่นให้โอรสที่กำเนิดจากนางกาลอัจนาโดยประธานนามโอรสพระอินทร์ว่า กากาศ โอรสพระอาทิตย์ว่า สุครีพ

พระยากากาศมีมิตรสนิทชื่อมหาชมพู เป็นพระยาวานรครองนครชมพูแต่ไม่มีโอรสธิดา พระอิศวรจึงประธานนิลพิทให้มารบใช้เสมอเป็นหลาน

หลังจากนั้นพระอิศวรมีรับสั่งให้พระพายนำเทพอาวุธไปใส่ปากนางสวาทะ จึงได้กำเนิดบุตรเป็นวานรเผือกตั้งนามว่า หนุมาน

หนุมานในวัยเยาว์ได้เหาะขึ้นไปเที่ยวชมสวนของพระอูมา จึงถูกสาปให้กำลังลดลงจนกว่าจะได้พบพระนารายณ์อวตาร พระพายได้พาหนุมานไปถวายตัวแก่พระอิศวร

พระองค์จึงมีพระเมตตาเสกเหงื่อไคลของพระองค์บนขมพู่พานเพื่อไว้ให้เป็นเพื่อนกับ
หนุมานแล้วมีรับสั่งให้ไปอยู่ร่วมกันที่เมืองชίκินของพระยาอากาศเพื่อรอรบเสด็จพระนารายณ์
อวตารต่อไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระอินทร์กับพระอาทิตย์มีความสงสารโอรส
ที่ถูกสวามีให้เป็นลิงป่า

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสหสขันธ์เรื่องศรี
ทั้งองค์พระอาทิตย์ฤทธิ	เห็นพระมุนีสวามีโอรส
เป็นวานรอยู่ริมคงคา	ทนทุกข์เวทนาแสนสาหัส
เสียศักดิ์เสียศรีเสียยศ	ทศทิศจะเย้ยโยไฟ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โศกของนางสวาทะเมื่อหนุมานลาจากไป
ดำเนินชีวิตตามเทพลิขิตและบทกลกขบขันเมื่อหนุมานเที่ยวแก้คณลไม้อุทยานของพระอูมา
ตัวอย่างบทโศกของนางสวาทะ

กอดจูบลูบท้าวอินทรี	ดวงชีวิแม่สุกเสนาหา
สงสารที่เจ้าเกิดมา	อนาถาไร้ญาติเชยใจ

บทตอนหนุมานเที่ยวเล่นชุกชนในสวนผลไม้อาจให้ตัวละครทำท่าทางกลกขบขัน
ได้จากคำกลอนว่า

เที่ยวถอนพฤษายลาผล	โน้มต้นเก็บลูกเป็นภักษา
หักโค่นเกลื่อนกลาดคาศา	วานรทำเอินประสาใจ

บทชมความงาม มีบทชมความงดงามตระการตาของนครชีกินว่า

อันปราสาทแก้วทั้งสามองค์	สูงระหงยอดเยี่ยมพระเวหา
คั้งเวไชยันต์ในชั้นฟ้า	ลอยมาคั้งเหนือบัดพิ
วังหนึ่งนั้นมีปราสาท	พิพระยาอุปราชเรื่องศรี
ล้วนแก้วเจ็กประการูจี	คั้งบุษบกมณีโอฬาร

ลึกลับสนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นความ
สำคัญต่อผู้มีพระคุณจากคำพูดพระยาวานรทั้งสี่ ซึ่งทูลพระอิศวรวา

ซึ่งพระองค์ทรงพระเมตตา	แก่ข้าผู้พงศ์วานริน
จะพระรณนาคุณพระเป็นเจ้า	ตายแล้วเกิดเล่าก็ไม่สิ้น
จะปรากฏพระยศชั่วฟ้าดิน	ให้ชมพู่ชิดชินธานี

การปิดเรื่อง บิดนาคด้วยคำอธิบายถึงความสุขสำราญของพระยาวานรและ
ประชาชนในนครชิดชิน

ระวังราชกิจไม่เกียจคร้าน	ทั่วทุกพนักงานเอาใจใส่
เป็นสุขสนุกทั้งเวียงชัย	ไพร่ฟ้าเกษมเปรมปรีดิ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครเกี่ยวโยงกัน
โดยเริ่มจากเทพทั้งหลายลงมาเกิดเป็นวานรมีความสัมพันธ์เป็นญาติมิตรสหายกันเพื่อรอ
รับใช้พระนารายณ์ เมื่อเสด็จจวตารและความขัดแย้งของตัวละครคือความขัดแย้งระหว่าง
พระอูมาภักตพญานาถเนื่องจากพญานาถเข้าไปเล่นชุกชนในอุทยานของพระองค์ จึงทรงสาป
ให้กำลังของพญานาถลดลงกึ่งหนึ่ง เห็นได้ว่า แม้พฤติกรรมของพระอินทร์กับพระอาทิตย์
และพฤติกรรมของพระอูมาจะไม่เกี่ยวโยงกัน แต่ลักษณะการใช้ตัวละครวานรทั้งหลาย
เป็นตัวเชื่อมสถานการณ์ก็คือว่าพฤติกรรมของตัวละครมีความเกี่ยวโยงกันได้พอสมควร
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวได้ว่า เป็นการแสดงกำเนิดของวานรโดยเฉพาะ ถ้านำ
ไปจัดแสดงละครอาจขาดความน่าสนใจบ้างเพราะการแสดงอารมณ์ต่าง ๆ มีน้อย แต่
อย่างไรก็ตามลักษณะของละครในเช่นการเปิดเรื่อง การปิดเรื่อง การแทรกบทชม
ความงาม ยังคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่เปิดเรื่องด้วยบทของพระอินทร์และพระอาทิตย์ ปิดเรื่อง
ด้วยความสุขสำราญของประชาชนชาวนครชิดชิน

ตอนที่ 10 (เล่ม 1 หน้า 129 - 142) "เมขลา-รามสูร"

เรื่องย่อ

ในฤดูฝน เหล่าเทพบุตรนางฟ้าออกมาเล่นนักษัตรฤกษ์มีเทพอรชุนกับนางเมขลามาร่วมงานฉลองควย รามสูร เขาแย่งธนูแก้วจากนางเมขลาจึงสู้รบกับพระอรชุนและรามสูรสามารถรบชนะโดยจับพระอรชุนพาดกับเขาพระสุเมรุสิ้นชีวิต จากเหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้เขาพระสุเมรุเอนทรุดลง พระอิศวรจึงมีรับสั่งให้เทวดามนุษย์มาช่วยชะลอตั้งเขาพระสุเมรุโดยใช้พญานาคมคเป็นพวนแต่ก็ไม่สามารถชะลอขึ้นได้ สุกฤษ์แสดงปัญญาโดยใช้นิ้วจิ้งที่สะคือ นาคทำให้นาคสะกั้งชนคหางจึงสามารถตั้งเขาพระสุเมรุได้ ภายหลังเมื่อพระยาพาลีขึ้นเฝ้าพระอิศวร พระอิศวรทรงฝากผอมแก้วใส่นางคาราไปให้สุกรีพ โดยระหว่างทางพาลีถือสิทธิ์ใค่นางคาราเป็นชวยาโดยไม่มอบนางให้กับอนุชวาคามรับสั่งของพระอิศวร

การเปิดเรื่อง เปิดฉากควยเหล่าเทพบุตรนางฟ้าออกมาจับระบำเฉลิมฉลองวสันตฤดู

มาจะกล่าววทไป	ถึงฝูงเทวดาทูกราตี
ครั้นยามวสันต์ก็ยินดี	เป็นที่สนุกสำราญ
ชวนกันออกเล่นนักษัตรฤกษ์	เอิกเกริกทั่วเทวสถาน
ประชุมพร้อมกันทุกพิมาน	เล่นการมโหรีสพ เป็นโกลา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันเมื่อรามสูรชมเพลงริงแกเทวดานางฟ้า บทตื่นเต้นระทึกใจตอนรามสูรรบกับพระอรชุนและบทแสดงความรักระหว่างพาลีกับนางคารา ตัวอย่างคำบรรยายที่ตัวละครสามารถออกท่าทางแสดงบทกลกขบขันได้โดยให้เทวดานางฟ้าท่าทางตกใจกลัวรามสูรตั้งค่างลอนว่า

นางฟ้าอุ้มจุง เทวมุตร	อูตุลุดไปทั้งสรวงสวรรค์
อันถึงกรับหับโหนทั้งนั้น	สารพันแตกสิ้นไม่สมประดี

บทรบช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้น มีคำกลอนว่า

พระอรชุนก็พลัดจากบ่า	ยักขาจับบาททั้งสองไค้
ฟาดเข้ากับเหลี่ยมเมรุไกร	หงันไหวทั้งไตรโลกา

ฉากแสดงความรักมีคำกลอนว่า

ว่าพลางอิงแอบแนบน้อง	เชยมนทาทองทั้งซ้ายขวา
ชมเนตรชมปรางกัลยา	เสนหารุ่งเรืองฤทัย

บทชมความงาม มีบทบรรยายฉากระบำเทพบุตรและบทชมโฉมนางคารา
ท้าวอย่างบทระบำรำพ้อนของ เทพบุตรนางฟ้า

จึงจับระบำรำรำย	ทอดกรกรีกกรายทั้งซ้ายขวา
รำเรียงเคียงซิกเข้ามา	เลียมลอคสอดคคว่าทุกนาง
แล้วกลับรำรำท่าที่	แทรกเปลี่ยนเสียดสีมิให้ห่าง
ยั่วเข้าเคล้าคลอกันกาง	พลางแนมแกมกลบ نما

บทชมโฉมนางคารามีคำกลอนว่า

พิศไอนรุไอนรุเอี่ยมตั้งจะแย้ม	พิศนาสิกแสดล้มเจ็ดฉาย
พิศปรางคั่งปรางทองพราย	พิศกรรณกรรณคล้ายบุษบง
พิศถันคั่งควงประทุมมาศ	พิศศอวิลาสคั่งคองหงส์
พิศกรคั่งวงควาพงศ์	พิศทรงงามทรงจำเริญตา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงแง่คิดในเรื่องธรรมชาติของสรรพสัตว์ทั่วไปว่าย่อมหลงใหลในรูปรสกลิ่นเสียง ดังคำกล่าวของพระนารายณ์เมื่อเห็นพระอิศวรฝากผอบแก้วนางคาราให้พาสีนำไปให้สุครีพ พระนารายณ์ทูลพระอิศวรว่า

อันชรรมชาติแมลงภู
 ฤาจะไม่คสังรสมุขมา

อยู่ไกลเรณูบุปผา
 จะฝากไขแถกาก็ผิดไป

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อบรรยายถึงความสุขนางนางคารา

ลิมอายลิมองคังอร
 ลิมทั้งลูกพระสุริยัน

ลิมเพื่อนอัปสรสาวสวรรค์
 กัลยาเกษมเปรมปรีดิ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มี ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายเทวดา เริ่มตั้งแต่รามสูรแย่งลูกแก้วจากนางเมขลา เมื่อพระอรชุนมาช่วยนางเมขลา รามสูรโคตอสูรและจับพระอรชุนฝากเขาพระสุเมรุสิ้นชีวิต จากปมปัญหานี้ทำให้เขาพระสุเมรุเอนทรุด จึงเป็นเหตุให้นาฏการต่อไปเมื่อพระอิศวรมีรับสั่งให้ช่วยกันชะลอเขาพระสุเมรุและสุครีพ เป็นผู้ชะลอเขาพระสุเมรุได้ จากเหตุผลนี้ได้สร้างนาฏการต่อไปโดยพระอิศวรทรงฝากมอบนางคาราแก่พาลีนำไปมอบให้สุครีพและพาลีได้คิดคดค่ออนุชาโดยแย่งชิงนางคาราไว้เป็นกรรมสิทธิ์ของตน เนื้อเรื่องสิ้นสุดลงเมื่อพาลีครองรักกับนางคาราด้วยความสุข เป็นการจบนาฏการของตัวละครได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้อยู่เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้ต่างจากตอนอื่น คือ ในบทพระเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องในตอนต่อไปแล้วเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะส่งผลของเหตุการณ์ไปสู่เรื่องราวตอนใหม่ เนื่องจากเมื่อรามสูรจับพระอรชุนฝากกับเขาพระสุเมรุสิ้นชีวิตแล้วสุครีพได้มาช่วยชะลอทั้งเขาพระสุเมรุโคตอสูรจึงประทานรางวัลเป็นนางคาราแก่พาลีคิดคดค่ออนุชาเป็นกรรมสิทธิ์ของตน จากปัญหานี้จะช่วยสร้างเหตุการณ์ให้เข้มข้นในตอนต่อไป

การแสดงละครในไม่นิยมให้ตัวละครสำคัญแสดงบทบาทกลางเวที ฉะนั้นเมื่อรามสูรจับพระอรชุนฝากกับเขาพระสุเมรุแล้วให้ผลักตัวพระอรชุนวิ่งเข้าฉากไปโดยไม่ต้องแสดงท่านอนตาย

หลังจากจบบทเมื่อพาสีมีความสุขกับนางคาราแล้วมีคำอธิบายต่ออีก 12 คำกลอน กล่าวถึงเหตุการณ์ในกรุงอยุธยา หัวข้อขาดกับนาง เทพอัสตรีให้กำเนิดพระโอรส พระนามว่า ทศรถ การบรรยายเรื่องสั้น ๆ บทนี้ไม่สามารถนำต่อกับละครตอนที่ 10 ได้ เพราะนาฏการของตัวละครไม่เกี่ยวเนื่องกัน และจะนำไปรวมกับตอนที่ 11 ก็ไม่สามารถกระทำได้ เพราะเป็นประวัติของนางมณโฑซึ่งบทตอนนั้นมีนาฏการของตัวละคร เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเหมาะสมแล้ว ถ้าจัดแสดงละคร เป็นตอนเพื่อแสดงเป็นครั้งคราว ผู้จัดทำอาจจะตัดบทดังกล่าวออกได้ แต่ถ้าจะเล่นให้ครบถ้วนตามบทพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้ทำบทต้องตัดคำกลอนดังกล่าวนี้ไป ต่อเติมเข้ากับบทละครที่ว่าด้วยเรื่องราวของกรุงอยุธยาซึ่งจะมีกล่าวในตอนที่ 22

ตอนที่ 11 (เล่ม 1 หน้า 149 - 159) "กำเนิดมณโฑ"

เรื่องย่อ

ในสำนักอนันตภาณี มีนางโคปามาทยคน้านมใส่อ่างให้พระคายนทุกวันและพระคายนได้แบ่งนมเป็นทานแก่นางกบที่อาศัยใกล้ศาลาตลอดมา วันหนึ่งพระณามีหึงสี เห็นนางอนงค์นาคีขึ้นมาสมสู่กับงูคืน จึงไขไม้เท้าเคาะหลัง นางนาคตกใจรีบแหวกแผ่นดินหนีไปด้วยความอับอาย แล้วลอบกลับขึ้นมาคายนพิษใส่อ่างนมหวังจะฆ่าพระคายน ฝ่ายนางกบแอบดูอยู่จึงกระโดดลงในอ่างนมฆ่าตัวตายแทน พระคายนเสกนางกบให้ฟื้น แล้วถามความเป็นมาครั้นทราบว่า นางกบมีความกตัญญูจึงกระทำพิธีชุบนางกบให้เป็นหญิงงามตั้งนามให้ว่ามณโฑ แล้วพาขึ้นเฝ้าถวายพระอิศวร พระอิศวรประทานให้เป็นข้ารับใช้พระอุมา

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของอนันตภาณีกับคณะคายนั่งฉันน้ำนมโค

มาจะกล่าวบทไป
องค์พระวชิรามณี
ทั้งพระมหาโรมสิงค์

ถึงพระอนันตภาณี
พระวิสุตผู้มีพระบะญาณ
ล้วนยิ่งในพรหมวิหาร

แต่นวชนวชนมาช้านาน

ประมาณได้สามหมื่นปี

.....

.....

สิ่งหนึ่ง เป็นอันค้ำกัน

ฉันทมน เหนืออาสน์แผ่นผา

ให้ท่านนางกบ เป็นอัครา

ด้วยความ เมตตาปราณี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีทแสดงอารมณ์อัปอายและอารมณ์พยายาม เคียดแค้นของนาง
อนงค์นาคีที่มีต่อพระฤาณี ตัวอย่างคือ

ฤาณีทั้งสี่นี้ เจ้ากรรม

ทำให้ไค้อายหนักหนา

แมนแจ้งถึงองค์พระบิดา

จะม้วยด้วยอาญาภูวไนย

ถ้าว่าคาบสปีมีตาย

กูจะพันความอายก็หาไม่

จำจะมาเสียให้บรรลัย

คิดแล้วขึ้นไปยังภูฏี

บทชมความงาม มีบทชมโฉมนางมณฑิโต หลังจากพระฤาณีกระทำพิธีชุบขึ้นจาก
กองไฟดังนี้

งามพักตร์ยิ่งชั้นนพาราช

งามวิลาสล้ำนางในคิงสา

งามเนตรยิ่ง เนตรไฉนมาชา

งามนาสิกล้ำในคุษฎี

งามโอษฐ์งามกรรณงามปราง

ยิ่งนางในนิมารคี

งามเกศยิ่ง เกศกัลยาณี

อันมีในชั้นนิรมิต

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ใดมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณผู้นั้นย่อมได้รับผลดีตอบแทนดังนางกบในเรื่องตอนนี้
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนด้วยคำบรรยายว่า พระอุมาทรงมีพระเมตตา
ต่อนางมณฑิโตและถ่ายทอดคติลปวิทยาการพระเวทต่าง ๆ ให้

องค์พระอัครชายาเทวราช

พิศวาสในนางโฉมศรี

บอกพระเวทคบะกิจพิธี

ให้แก่เทวีทุกเวลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งของตัวละครฝ่ายพระกับตัวละครฝ่ายสัตว์ เริ่มตั้งแต่พระคาบสัทก์เตือนนางนาคที่ขึ้นมาสมสู่กับงูกินทำให้ นางนาคอับอายจนต้องลอบมาคายนพิษใส่อ่างน้ำนมหวังฆ่าพระคาบสเพื่อสนองอารมณ์ ขัดแย้งของนาง จากปมปัญหานี้ทำให้นางยกต้องกระโดดลงไปในบ้านมพิษเพื่อช่วยชีวิต พระคาบสและพระคาบสได้ตอบแทนความกตัญญูของนางยกโดยชุบชีวิตให้เป็นหญิงงาม และพาไปถวายเป็นขารับใช้พระอูมา เห็นไคววานาฏการของตัวละครได้อาศัยความขัดแย้ง ตั้งแต่ต้นเรื่องจนปิดฉากได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้อะม่จะมีกาแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มากนัก แต่ก็เป็นตอนที่น่า คิดตามชม เนื่องจากมีลักษณะแปลกกว่าตอนอื่น ๆ โดยเฉพาะได้แสดงให้เห็นความนึกคิด ของสัตว์ชั้นสูงคือนางอนงค์นาคีเป็นผู้มีความคิดค่า แต่สัตว์ชั้นต่ำคือนางยกกลับเป็นผู้มี ความคิดสูง เนื้อเรื่องแฝงไว้ด้วยปรัชญาชีวิตลึกลับซึ่งให้เห็นว่าอำนาจของอารมณ์ใครนั้น เป็นปรกตวิสัยของสรรพสัตว์ทั่วไป แม้เกียรติยศชื่อเสียงก็อาจถูกทำลายได้ด้วยอารมณ์ ใครชั่ววูบซึ่งอยู่เหนือความรู้สึกผิดชอบชั่วดี

ตอนที่ 12 (เล่ม 1 หน้า 159 - 181) "ศึกกาลนาค"

เรื่องย่อ

พระยากาลนาคยกทัพมารบกับสหมลิวัน ท้าวลัสเตียนผู้เป็นพระนัดดาได้มาช่วย สหมลิวันรบและได้ชัยชนะ พระยากาลนาคขอชีวิตไว้ก็ประทานให้ หลังจากนั้นพระยากาลนาค ได้ส่งพระธิดานามว่านางอัคคี ขึ้นมาถวายท้าวลัสเตียน ท้าวลัสเตียนประทานนางอัคคี ให้เป็นชายาของทศกัณฐ์ เมื่อท้าวลัสเตียนสิ้นพระชนม์ ทศกัณฐ์ได้สืบราชสมบัติเป็นกษัตริย์ แห่งนครลงกา

การเปิดเรื่อง เริ่มด้วยบทของพระยากาลนาคคิดเกรงว่า สหมลิวันจะมีอำนาจ จึงยกทัพขึ้นมาปราบ

มาจะกล่าวบทไป	ถึงพระยากาลนาคแก้วกล้า
อยู่ยังตำไต้พิสุธา	ในมหาพิภพบาดาล
คิดแค้นสหมลิวัน	มาตั้ง เขตชั้นตรีราชฐาน
กุมภนี้นี้เป็นพวกพาล	ไว้นานจะ เกิดชิงชัย
จำกูจะยกพลากร	ไปหักหาญร่ายรอนเสียดังได้
อย่าให้มันกำเริบใจ	คูหมื่นฤทธิไกรนาศิ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีพระช่วยสร้างอารมณ์ขึ้นเด่นระทึกใจ คือ ฉากรบระหว่าง
 ทิพนาคกับพิชสูรและบทแสดงอารมณ์โศกของพระยากาลนาคเมื่อแพ้สงคราม
 ตัวอย่างบทรบระหว่างทิพนาคกับพิชสูรมีดังนี้

บัดนั้น	ฝ่ายพลนาคาใจหาญ
เห็นยักษ์กระหนาบมารอนราญ	ก็ออกประจัญบานต่อสู้

ตัวอย่างบทโศกของพระยากาลนาคบรรยายว่า

เข้าในห้องทองไสยาสน์	เอนองค์เห็นอาสน์บรรจถรณ์
กรกายพักตราอาวรณ์	ภูธรสะท้อนถอนใจ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถของพระยากาลนาค
 ตัวอย่างบทบรรยายความยิ่งใหญ่พิสดารของกองทัพอันมีค่ากลอนว่า

เหล่าหนึ่งตัวเป็นเทรา	หน้านั้นเป็นหน้าไกรสร
เหล่าหนึ่งตัวเป็นวานร	หน้าเป็นมังกรขบฟัน

บทชมราชรถมีค่ากลอนว่า

รถเอยรถนิมิต	ขวลิตตั้งรถสุริย์ฉาน
กงกำลวนแล้วแก้วประพาฬ	กุมเพลาชัชวาลคว้ยเนาวรัตน์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่า การไม่จองเวรกันเป็นสิ่งที่ควรกระทำตั้ง เช่น ท้าวลีสเตียนอกภัยโหมให้พระยากาลนาค นอกจากนั้นยังมีบทบรมสั่งสอนสำหรับสตรีที่จะออกไปครอง เรือนดังนี้

เจ้าจะไปอยู่ควยภักศคา	แก้วตาจำค่าพอสอน
เสงี่ยมเจียมมองค้อย่าแงงอน	ฝากตัวภรรยาจริงดี

การบิครื่อง เนื้อเรื่องจบตอนด้วยคำบรรยายความสุขสำราญของกมัตริย์และญาติวงศ์ในมหานครลงกา

แต่ละองค์ดำรงราชฐาน	โอฬารคิ่งคาวคิ่งสา
ไปมาหากันอัครา	อสุราผาสุกสดาว

นาฏการต่อเนื่อง เนื้อเรื่องตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายนาคกับตัวละครฝ่ายอสูร เริ่มตั้งแต่พระยากาลนาคยกทัพมารบกับสหมลิวันและพระยากาลนาคเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เมื่อท้าวลีสเตียนมาช่วยฝ่ายอสูรทำสงคราม จากปัญหานี้ทำให้พระยากาลนาคต้องส่งพระธิดา ชื่อ นางอัคคีมาถวายท้าวลีสเตียนและท้าวลีสเตียนได้ประทานนางอัคคีให้เป็นชายาของทศกัณฐ์ เห็นได้ว่าพฤติกรรมของตัวละครมีความเกี่ยวโยงกันตั้งแต่ต้นจนจบและปิดฉากนาฏการได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

ตามหลักเกณฑ์ของละครในกำหนดให้เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์หรือพระ ไม่นิยมให้เปิดเรื่องด้วยบทของลิง นางหรือสัตว์ทั่วไป แต่สำหรับบทตอนนี้เปิดเรื่องด้วยบทของพระยากาลนาคซึ่งเป็นตัวละครมนุษย์หรือสัตว์ชั้นสูง เมื่อเปิดฉากแรกจะเห็นว่าพระยากาลนาคอยู่ในร่างของมนุษย์ครอบครองนครไศยาบาดาล จึงเท่ากับแสดงท่าร้ายรำไบบนทของตัวพระ ส่วนหลักเกณฑ์อื่น ๆ ของละครในสำหรับตอนนี้มีอยู่ครบถ้วน ได้แก่ บทแสดงอารมณ์ตื่นเต้น อารมณ์โศก คติสอนใจ และปิดเรื่องด้วยคำบรรยายถึงความสุขสำราญของตัวละครในนครลงกา

ตอนที่ 13 (เล่ม 1 หน้า 181 - 203) "จึงมณโฑ"

เรื่องย่อ

วิรุฬหกขึ้นเฝ้าพระอิศวร ขณะหมอบกราบที่ต้นบันไดถูกตุ๊กแกร้องเยาะเย้ย จึงถอดสังวาลขว้างตุ๊กแกเป็นผลให้เขาโกรธสาธเอนทรุดลง พระอิศวรมีรับสั่งให้เทพคาช่วยตั้งเขาโกรธสาธแต่ไม่มีผู้ใดสามารถตั้งได้ ทศกัณฐ์เข้ามารับอาสาตั้งเขาโกรธสาธได้สำเร็จจึงขอประทานพระอุม่าเป็นรางวัลขณะอัญเชิญพระอุม่าเสด็จไป พระนารายณ์ทรงจำแลงกายเป็นยักษ์ธรรมาแนะนำให้ทศกัณฐ์ไปขอนางมณโฑแทนพระอุม่า ทศกัณฐ์จึงนำพระอุม่าไปถวายคืนแล้วขอประทานนางมณโฑ ขณะพานางมณโฑเหาะผ่านกรุงขีดขิน พาลีขึ้นมาชิงนางมณโฑไปได้และได้นางเป็นชายา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของวิรุฬหกคำรที่ขึ้นเฝ้าพระอิศวรซึ่งเคยเข้าเฝ้าปิลละเจ็ดครั้งเสมอมา

มาจะกล่าวบทไป	ถึงวิรุฬหกชาญสมร
อยู่ในไคพื้นดินคร	หว่างสิงขรตรีภูมบรรพชา
.....	.....
ครั้นถึงกำหนดจะไปเฝ้า	พระเป็นเจ้าสามกษัตริย์
เสด็จจากแท่นแก้วแววฟ้า	มาเข้าที่สรวงชลธาร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนเหล่าเทวดาช่วยกันตั้งเขาโกรธสาธ บทบรรยายระหว่างทศกัณฐ์กับพาลีและบทกวีระหว่างพาลีกับนางมณโฑ

ตัวอย่างตอนเทวดาตั้งเขาโกรธสาธอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ช่วยสร้างอารมณ์กลกขบขันในบทบรรยายได้

บรรดาเทวดารักษ์	เข้ายกเข้ชดักภูเขาใหญ่
บ้างแบกบ้างร่นร่นไป	โห่สนั่นหวั่นไหวทั้งชาติ

บทช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจมีคำกลอนว่า

กรหนึ่งอุ้ม อง คมิงอร
ทิมแทงแยงยุทษ์ เป็นโกลา

ลิม เก้ากร คอสี เข่นฆ่า
เสียงสนั่นลั่นฟ้า โสฬส

บทแสดงความรักของนางมณฑาทิพย์มีคำกลอนว่า

ทรง เอยทรงฤทธิ์
ปราณีน้อง เดิกฎชร

พระองค์จงคิดให้ขอมก่อน
จะหักหาญราญรอนนั้นไม่ตี

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงของวิรูปหกและชมโฉมนางมณฑาทิพย์อย่างบทชมเครื่องทรงบรรยายว่า

ลิมนิ้วเอานาคเป็นชำมรงค์
กรชวากวัดแกว่งพระแสงกรี

แฉ้วทรงมงกุฎมณีศรี
อสุรีลงจากปราสาทชัย

บทพาสีชมโฉมนางมณฑาทิพย์มีคำกลอนว่า

งามทรงงามองค์งามอ่อน
งามพิศตรัสลักษณ์าวินัย

งามงอนเป็นที่เฉลิขัญ
สารพันพริ้งพร้อมทั้งอินทรีย์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงแง่คิดในเรื่องความมักใหญ่ใฝ่สูงของทศกัณฐ์ ซึ่งบังอาจขอประทานพระอูมาจากพระอิศวรและแสดงให้เห็นการใช้สติปัญญาของพระนารายณ์เพื่อแก้ไขสถานการณ์ได้สำเร็จ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนด้วยคำบรรยายถึงความสุขระหว่างพาลีกับนางมณฑาทิพย์

แรกรู้ในรสสังวาส
แสนเกษมแสนสุขทุกราตรี

แสนสวาทฤทท้าวโกสีย์
ในธานีคีคชินอันโอฬาร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายสัตว์คือ วิรุพหโกกรชนันต์กัณฑ์ที่มาร้องเยาะเย้ยจึงถกสังวาลขวาง จากบัญชาทำให้สถานการณ์ดำเนินต่อไปให้เขาไกรลาสเอนทรุดลง เป็นผลให้ทศกัณฐ์แสดงความสามารถช่วยชะลอตั้งเขาไกรลาสได้สำเร็จและทูลขอประทานพระอูมาเป็นรางวัลบัญชาของตัวละครยังเกิดขึ้นอีกเมื่อพระนารายณ์ทรงเห็นว่าพระอูมาไม่เหมาะสมกับทศกัณฐ์ พระนารายณ์จึงทำอุบายยุยงทศกัณฐ์ให้ไปขอนางมณฑิแทน เหตุการณ์ดำเนินต่อไปโดยมีความขัดแย้งเกิดขึ้นอีกเมื่อพาลีพอใจรูปโฉมของนางมณฑิและต่อสู้แย่งชิงไปจากทศกัณฐ์ได้สำเร็จ นาฏการของตัวละครสิ้นสุดลงเมื่อถึงบทบรรยายถึงความสุขสำราญของพาลีกับนางมณฑิ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีหลักเกณฑ์ของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ปิดเรื่องด้วยความสุขสำราญของพาลีกับนางมณฑิ ส่วนบทชมความงามเช่น บทลงสรวง บทชมโฉมคงมีอยู่ตามแบบแผนของละครใน นอกจากนั้นบทแสดงอารมณ์ต่าง ๆ คือ อารมณ์ตลกขบขัน อารมณ์ตื่นเต้น อารมณ์รักช่วยให้เนื้อเรื่องน่าสนใจยิ่งขึ้น

ตอนที่ 14 (เล่ม 1 หน้า 203 - 227) "กำเนิดองคต"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์คร่ำครวญถึงนางมณฑิ ฤาษีโคบุตรจึงแนะนำให้ทศกัณฐ์ไปขอความช่วยเหลือจากฤาษีอังกต ซึ่งเป็นอาจารย์ของพาลี อังคตมุนีได้ไปขอนางมณฑิจากพาลีเพื่อส่งคืนทศกัณฐ์แต่เป็นเวลาเดียวกับที่นางมณฑิกำลังทรงครรภ์ อังคตมุนีจึงฝ่าท้องของนางมณฑิแล้วนำทารกไปฝากท้องแพะไว้ เมื่อครบกำหนดคลอดได้ตั้งนามโอรสของพาลีว่า องคต มีนางคาราเป็นผู้เลี้ยงดูจนจำเริญวัยเข้าพิธีโสกันต์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์มีความโศกเศร้าเสียคายนางมณฑิที่ถูกพาลีแย่งชิงไป

เมื่อนั้น
ครั้นถึงปราสาทสุรگانต์

ฝ่ายทศเศียรใจหาญ
ขุนมาร เข้าที่ไสยา

ลคองคิ่งซิ่งตะลิ่งคิก
 อาสาสมเค็้จพระอิศรา
 จิ่งไค่นองอุมแอบแนบกาย
 เสียที่มีฤทธิ์ เกรียงไกร

เสียแรงภูมิฤทธิ์แก้วกล้า
 ยกมหาไกรลาสลำบากใจ
 ให้ลิ่งร้ายมาชิงเอาไปได้
 มาแพ้อไ้เคียรณอปริย

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โศกของทศกัณฐ์คร่ำครวญถึงนางมณฑิ
 บทดลกขมขื่นในกิริยาท่าทางของฤาษีโคบุตรและบทรักของทศกัณฐ์เมื่อไค่นางมณฑิคืนมา
 ตัวอย่างบทโศกของทศกัณฐ์มีดังนี้

โออนิจจามณฑิโอย
 กอຍประคองอุม่นองจรลี
 .....
 ลินทังสุราลัยไตรจักร
 ราวกลางสะอื้นอาลัย

ไม่เห็นเลยว่าจะจากอกที่
 ฌอมศรีมาในอัมพร
 .....
 จะหาเปรียบเขวาสกษณ์ก็ไม่ได้
 ถอนใจโศกาจาบัลย์

บทแสดงกิริยาท่าทางสูงลิ่วลูกกลนของฤาษีโคบุตรอาจให้ตัวละครท่าท่าดลกขมขื่น
 ได้จากคำบรรยายว่า

จวยคากรองนุงเข้ารุงรัง
 ยามตกหกพลานงุ่นงานใจ

จะหาหนังสือหมกก็ไม่ได้
 จับไม้เท้าจ้องรับจร

บทรักของทศกัณฐ์ที่กล่าวกับนางมณฑิมีคำกลอนว่า

สุดเอยสุดสวาท
 บุญที่กับองค์บังอร

นุชนาฏนิมเนื้อดวงสมร
 แดกอนเคยสร้างมาควยกัน

บทชมความงาม มีบทชมการตกแต่งมหาปราสาทของนครซีคชิน เพื่อจัดพิธี
โสกันต์ครั้งนี้

แล้วรายราชวัติสองข้าง	ทางจะลงยมนาทำสนาน
ตั้งมณฑปแก้วสุรกานต์	ชายทองโอฬารล้อมวง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแสดงให้เห็น
ว่าสตรีไทยสมัยโบราณไม่ควรมีสามีสองคนจากคำพูดของนางมณฑิมา

อกเอ๋ยเสียดาดีเป็นสตรี	จะมีคูครองถึงสองชาย
เสียดีก่าเน็ดเกิดมา	ชั่วชากว่าหญิงทั้งหลาย

การปิดเรื่อง ปิดฉากด้วยคำบรรยายงานพิธีโสกันต์ขององคค

ครั้นถึงจึ่งขึ้นบนปราสาท	นั่งอาสน์ตามหลังชั้นษา
ก็สวดไสยเวทวิทยา	เป็นนวมางคลสรสดี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นว่าตัวละครทั้งหมดมีความเกี่ยวโยง
สัมพันธ์กันตั้งแต่พระฤๅษีเห็นใจทศกัณฐ์ที่โสกเศร้าถึงนางมณฑิมาจึงไปขอนางมณฑิมา
มาจากพาลี บัญชาไปอีกเมื่อนางมณฑิมาลี้ภัยทรงครุฑพระฤๅษีจึงแก้บัญชาโดยผ่านทาง
มณฑิมาพาหรรค์ไปฝากไว้ในห้องแพะ เป็นการขจัดบัญชาขัดแย้งและช่วยให้เนื้อเรื่องปิดฉาก
ได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้อาจไม่น่าสนใจนักเพราะมีตัวละครยักยอกกับถึงแต่ไม่มีการต่อสู้
ที่จะช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้น คงมีเพียงการแสดงอารมณ์โศกซึ่งอาจไม่สมใจผู้ชม
อย่างไรก็ตามลักษณะต่าง ๆ ของละครในคงมีอยู่ครบถ้วน ได้แก่เปิดเรื่องด้วยบทของ
ยักษ์ มีบทแสดงอารมณ์โศก อารมณ์ตลกขบขัน อารมณ์รัก และบทชมความงามของ
มหาปราสาทราชพิธี

ตอนที่ 15 (เล่ม 1 หน้า 227 - 243) "ถอดดวงใจ"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงพระคำวริจะกำจัดองค์ศตด้วยเป็นบุตรของศัตรุ จึงทรงจำแลงกายเป็น
ปู่ไปซ่อนอยู่ในน้ำ หวังจะฆาตกรรมทศกัณฐ์กระทำพิธีลงดวง พาดิฐูขาวจึงลงมาพบกับทศกัณฐ์
ในน้ำและจับทศกัณฐ์ได้นำมาผูกไว้ริมฝั่งน้ำในห้องคตลาก เลนตางปู่ครบกำหนดเจ็ดวัน
จึงปล่อยตัวไป ทศกัณฐ์ได้รับความบอบช้ำและอับอายจึงเสด็จไปกระทำพิธีถอดดวงใจ
ที่นิลคีรี

การเปิดเรื่อง เริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ทรงพระคำวริจะฆาตกรรมเนื่องจากเป็น
บุตรของนางมณโฑกับพาดิฐูเป็นศัตรุ

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวทศพัทศรัยก็มี
แจ้งว่าพระยาพาลี	พรั่งนี้จะลงสรองคต
อายนี้มีนลูกศัตรุ	เกิดมาให้กูอภัยศ
น่านไปจะได้แก่ทรยศ	ทศทิศจะรับอภัยประมาณ
ว่าลูกมณโฑนุชนาญ	เกิดด้วยอายุชาติเคียดรณาน
จะฆามันเสียให้วายปราณ	จึงจะสิ้นราคาบุญสบายใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทต่อสู้ช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจระหว่างทศกัณฐ์กับ
พาลี บทตลกขบขันเมื่อท้าววานร เยาะ เย้ยทศกัณฐ์และบทโศกร่ำพันของทศกัณฐ์เมื่อถูก
พาลีจับได้

ตัวอย่างบทรบเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจ

ต่างพันต่างแทงต่างรบ	กลอดกลีบรวกเร็วคั่งจักรผัน
ถอยที่ถอยที่ถอยประจัญ	หนีไล่พัลวันในวาริ

บทตอนทหารวานรเยาะเย้ยทศกัณฐ์ อ่าจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทาง
ตลกขบขันได้จากคำกลอนว่า

ครันถึงจึงเข้าแย่งยุค
ลางสิงยกิ้วหัวลิวตา

กระชากจุดพวนใหญ่ลากคร่า
ชีหน้าเยาะเย้ยกุมภภัณฑ์

บทว่าพื้นของทศกัณฐ์มีคำกลอนว่า

โอ้อ่าเสียบแรงเรื่องฤทธิ
ออกนามขามเคชทั่วไป

ทศทิศไม่รอต่อไค้
ทั้งในไตรภพชาติรี

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงขององคต ดังนี้

จึงสั่งให้แต่งองค์พระโอรส
ทองกรสวมกรเป็นนาคา

อลงกตด้วยทิพย์ภูษา
พาทูร์คสามรงค์สังวาล

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงผลของ
ความวิริยอาชาธรรม และผลของการกระทำเช่นนี้ทำให้ทศกัณฐ์ต้องพ่ายแพ้แก่พาลี

การบิครเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงด้วยบทแสดงความยินดีของทศกัณฐ์เมื่อกระทำ
พิธีถอดจิตได้สำเร็จ ดังกลอนว่า

ตั้งไค้สมบัตินิพัสถาน
สำรวจสรรพวิมพิริมพักตร์

อันโอฬารเลิศในไตรจักร
ขุนยักษเสด็จกลับมา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้เริ่มด้วยความขัดแย้งของทศกัณฐ์เนื่องจาก
รังเกียจองคตซึ่งเป็นบุตรของพาลีกับนางมณฑิลา ปมของปัญหาได้นำไปสู่เหตุการณ์ต่อไป
เมื่อทศกัณฐ์ลอบมาหวังกำจัดองคต แต่ไม่สามารถกระทำสำเร็จเพราะพาลี
ขัดขวางไว้ จากการพ่ายแพ้ของทศกัณฐ์ครั้งนี้จึงเป็นเหตุให้ทศกัณฐ์ไปกระทำพิธีถอดดวงใจ
เพื่อไว้คอยต่อสู้กับศัตรู เห็นได้ว่านาฏการของตัวละครมีปัญหาขัดแย้งกันโดยตลอด บทละคร
ตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่สนุกเพราะมีบทแสดงอารมณ์ต่าง ๆ แม้จะมีบทชมความงามเพียงสั้น ๆ แต่ก็ไม่ใช่แบบแผนของละครใน

ตอนที่ 16 (เล่ม 1 หน้า 243 - 252) "บุษยกุเรบิน"

เรื่องย่อ

กุเรบินผู้เป็นพระเชษฐาของทศกัณฐ์ได้รับมอบบุษยกแก้วจากพระบิดาทำให้ทศกัณฐ์คิดริษยาจึงทำพระเชษฐาบุษยกุเรบินผู้ไม่ได้นี้ไปฝังบารมีพระอิศวร พระอิศวรจึงถองขาข้างขว้างไปปักทรวงอกของทศกัณฐ์แล้วทรงสาปว่าเมื่อใดสิ้นชีวิตกาจึงจะหลุดออกมา ทศกัณฐ์ต้องเลืองาส่วนนอกทิ้งแล้วทำเครื่องประดับที่ฝังในทรวงอกไว้

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของกุเรบินเดินทางขึ้นไปเฝ้าพระอิศวร โดยทรงบุษยกแก้วเป็นยานพาหนะ

เมื่อวัน	ฝ่ายกุเรบินยกมา
แต่มาอยู่กาลจักรพารา	เฝ้าเจ้าโลกาเป็นนิใจไป
.....	.....
เวลาอุทัยก็ทรงเครื่อง	อร่ามเรืองจำรัสศรี
ขึ้นบุษยกแก้วมณี	ไปสู่ที่เฝ้าเจ้าโลกา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างกุเรบินกับทศกัณฐ์เพื่อสร้างอารมณ์ที่ตื่นเต้นระทึกใจ ดังตัวอย่างดังนี้

เด่นโฉมโฉนจับรับรอง	จึงเอากระบองเพชรไค้
ที่ตองกุเรบินหนีไป	เลือกไหลลงโชมกายา

บทชมความงาม มีบทกุเรบินเที่ยวชมอุทยานแห่งเขาไกรลาส ดังนี้

เที่ยวชมพฤกษาธิชาชาติ	ล้วนงามสะอาดประหลาดนมค
โนรีจับไม้คันธรส	นกกคจับเกศเคียงกัน

กาลิงจับกิ่งกาหลง
กะลุ่มพญจับแสดงพัน

ฝูงหงส์จับไม้ทั้งหับ
เบญจวรรณจับต้นพวา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้มีจิตใจริษยาอาชรม์ต้องได้รับผลกรรมอย่างสาสมดัง เช่นทศกัณฐ์ได้รับโทษทัณฑ์จาก
พระอิศวร

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระวิฆณุกรรมมาช่วย เลื้อยงาช้างที่ปักทรวงอก
ของทศกัณฐ์

ไม้พันพริบตางากี่ขาด
แล้วนิมิตอาภรณ์รจนาร

ครั้นเสรีจกัณฐ์
เหาะขึ้นยังพื้นคัคณานต์

กัวยฤทธิ์เทวราชแกลวักล่า

ปิดซึ่งอุราพระยามาร

เทวัญออกจากราชฐาน
ตรงไปวิมานอลงกรณ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งของตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละคร
ฝ่ายยักษ์ เริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์ขัดแย้งกับกุเรบัน เนื่องจากทศกัณฐ์ต้องการบุษบกแก้วของ
พระเชษฐา อันเป็นผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระอิศวรกับทศกัณฐ์ ในตอนต่อมา
ทำให้พระอิศวรถลอกงาช้างขวางปักทรวงอกของทศกัณฐ์เป็นการขจัดปัญหาขัดแย้งลงได้
สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้ค่อนข้างสั้นแต่มีลักษณะต่าง ๆ ของละครในครบถ้วนได้แก่
เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ บทแสดงอารมณ์ตื่นเต้น และบทชมความงามของธรรมชาติ
จึงเหมาะสำหรับนำไปจัดแสดงละครเพื่อความบันเทิงได้

เนื้อเรื่องต่อจากตอนนี้มีคำกลอน 20 คำกลอน ขรรขยายเรื่องราวของหนุมาน
ออกบำเพ็ญพรตที่ป่ากัณฐ์วัน การแสดงละครเป็นครั้งคราวอาจตัดบทตอนนี้ออกได้เพราะ
เนื้อเรื่องและตัวละครไม่เกี่ยวโยงกันกับตอนบุษบกกุเรบัน อีกประการหนึ่งถ้าจะนำบท
ของหนุมานไปรวมกับตอนที่ 17 ก็ไม่สามารถกระทำได้เพราะตอนต่อไปกล่าวถึงกำเนิด
ของรณพิภคร์ ซึ่งไม่มีนาฏการของตัวละครสัมพันธ์กัน ถ้าจะแสดงละครให้ครบถ้วนตาม

มพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จำเป็นต้องอาศัย การคัดต่อมทโดยนำบทของหนุมานที่เหลือนี้ไปรวมกับบทที่ 9 ซึ่งกล่าวถึง กำเนิดความร และชีวิตของหนุมานโดยตรงก็จะได้นี้ความสัมพันธ์กันอย่างสมบูรณ์

ตอนที่ 17 (เล่ม 1 หน้า 252 - 265) "กำเนิดกรมพิทักษ์"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ประพาสาไปตามสถานที่ต่าง ๆ ทรงแปลงองค์เป็นปลาสมสู่กับนางปลาและ ให้กำเนิดนางสุพรรณมัจฉา ทรงแปลงพระองค์เป็นช่างสมสู่กับนางช่างให้กำเนิดกิริชกร กิริวัน ส่วนทางนครลงกานางสนมพันองค์ให้กำเนิดสหัสกุมาร นางมณโฑพระมเหสีเอก ให้กำเนิดกรมพิทักษ์

เมื่อกรมพิทักษ์จำเริญวัยได้เสด็จไปกระทำพิธี กาลาไฟบูชาเทพเจ้าทั้งสาม พระอิศวรประทานศรพหุศาสตร์และมนตร์แปลงกายเป็นพระอินทร์ พระพรหมประทาน สรนาคมาศและถ้ำศิระชาคลงคืนให้เกิดไฟกัลป์ พระนารายณ์ประทานศรวิฆณุปางนี้

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของทศกัณฐ์ไม่อิมในรสรักจึงแปลงพระองค์ ทองเที่ยวไปตามสถานที่ต่าง ๆ

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์ใจหาญ
เสวยสุขศวรรยาโอฬาร	ค้ำยฝูงบริวารนารี
มิได้อิมในรสรัก	พระยายักษ์จะใคร่ เกษมศรี
ค้ำยเทพธิดากัลยาณี	อสุรีเหาะไปเมืองฟ้า

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรักของทศกัณฐ์เมื่อแปลงพระองค์เป็นพระอินทร์เที่ยวชมเขย นางอัปสรและบทแสดงอารมณ์โศกของนางมณโฑเมื่อเฝ้าคอยพระสวามีด้วยความห่วงใย ตัวอย่างบทแสดงความรักของทศกัณฐ์แปลงกับนางอัปสร

ครั้นถึงนั่งแนบนางฟ้า	ไขว่คว้าค้ำยใจเกษมศรี
สัพพอกหยอกเข้าในที	ร่วมรสฤาดีภิรมย์ใจ

บทเศร้าของนางมณฑิตมีคำกลอนว่า

เจ้าวันแต่ตั้งใจคอย	รำพันเศร้าสร้อยละห้อยไห้
สิ้นทั้งสมภรณ์ใน	อาลัยรำรักกุ่มกั้น

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงคอนรณพัตร์กระทำพิธีกาลาไฟ ดังคำกลอนว่า

จึ่งลงชำระสระสนาน	ให้สำราญกายยักษา
ทรงขาวโชมพัชร์สะอาศตา	สไบขาวเจียงมาอสุรี
ผูกเกล้าชฎาหอเกศ	ถือเพศเป็นเพศดาษี
จตุรเจิมเฉลิมพัชร์สามที่	ทรงประคัมฉื่อลงกรณ

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงคติทางโลกให้เห็นว่า บุรุษผู้มากในกามคุณ ย่อมแสดงความรักต่อสตรีเพศใดโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ดังเช่น ทศกัณฐ์แสดงความรักต่อนางฟ้า ปลา ช้าง

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบคอนรณพัตร์ได้รับอาวูชวิเศษจากเทพเจ้าทั้งสาม แล้วเสด็จกลับกรุงลงกา

เมื่อนั้น	รณพัตร์กุมารชาญสมร
น้อมเศียรถวายขุสีกร	บทจรมาปราสาทรุจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้อาศัยบทของทศกัณฐ์ดำเนินนาฏการในช่วงแรก คือ ทศกัณฐ์ท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ และแปลงพระองค์สมสู่กับสัตว์ จนกำเนิดโอรสธิดา เพื่อให้ตัวละครเหล่านี้มีบทบาทแสดงนาฏการในตอนต่อ ๆ ไป และในที่สุดนางมณฑิตได้ให้กำเนิดรณพัตร์ ซึ่งจะเป็นผู้สร้างสถานการณ์ของเรื่องให้เข้มข้นขึ้นเช่นเดียวกัน หลังจากบทบาทของทศกัณฐ์หมดสิ้นในตอนี้แล้ว รณพัตร์ได้รับช่วงแสดงนาฏการต่อไป โดยเสด็จไปกระทำพิธีขออาวูชวิเศษจากเทพทั้งสามและบทละครได้จบตอนลงเมื่อ รณพัตร์ได้รับมอบอาวูชเหล่านั้นมา บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ ๑ ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้อาจไม่สู้จะสนุกนัก เพราะเป็นการแสดงประวัติกำเนิดของตัวละครที่จะมีบทบาทสำคัญในตอนต่อไป แม้นาฏการชกแย้งของตัวละครจะไม่มีแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงบัญญัติอุปนิสัยของทศกัณฐ์ให้ผู้อ่านเข้าใจก่อน คือ อุปนิสัยเจ้าชู้ และเพราะอุปนิสัยดังกล่าวจะเป็นคนเหตุทำให้เนื้อเรื่องรามเกียรติ์สนุกสนานเข้มข้นขึ้น อย่างไรก็ตาม บทละครตอนนี้มีแบบแผนของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของทศกัณฐ์และปิดเรื่องด้วยความสำเร็จในการกระทำพิธีของรณพัทธ

ตอนที่ 18 (เล่ม 1 หน้า 265 - 270) "กำเนิดไมยราพ"

เรื่องย่อ

สมเด็จพระนครบาลทรงทราบข่าวว่า ทศกัณฐ์แห่งนครลงกามีพระทัยอาชรมर्म จึงมีรับสั่งให้ทหารสร้างคานป้องกันพระนคร คือ คานประตูคานบัว คานช้าง คานภูเขาคานยุงและคานตราชูยบุตร หลังจากสมเด็จพระนครแล้วมหายมยักษ์ พระโอรสได้สืบราชสมบัติต่อมาทรงมีพระชิตานามว่า พिरากวนและพระโอรสนามว่า ไมยราพ ทรงปกครองบ้านเมืองเป็นสุขสืบมา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของสมเด็จพระนคร ทรงพระคำริหาทางสร้างคานป้องกันพระนคร เพื่อให้พ้นภัยพิบัติจากทศกัณฐ์

มาจะกล่าววาทไป
แจ้งมาว่าลัสเตียนอสุรี
ทศกัณฐ์ไค่ยานพารา
นานไปจะเกิดภัยพิบัติ
เมืองเราเป็นมหานคร
จะไปตั้งคานชนไหม้นไว้

ถึงสมเด็จพระนคร
สุดสิ้นชีวีวายปราน
เบียดเบียนเทวาทุกสถาน
รอนถึงบาตลกรุงไกร
ขอบเขตหาทางหาดีไม่
อย่าให้ไพร่มาบีฑา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์ทวาดระแวงภัยของสมเด็จพระนคร ดังคำร้องที่ว่า

ทศกัณฐ์ไค้ผ่านพารา
น่านไปจะเกิดภัยพาล

เบียดเบียนเทวาทุกสถาน
ร้อนถึงบาดาลกรุงไกร

บทชมความงาม มีบทชมชวนทั้ ชมเครื่องทรง ชมราชมรด ของสหมลิวัน
ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงมีคำกลอนว่า

สอดใส่ชายไหวชายแครง
ตามทิศทับทรวงชมพูท

ฉลององค์คาคแย่งรายบุษย์
สังวาลชุกมุกคางชิงควง

บทชมราชมรดมีคำกลอนว่า

ประดับรูปเทพนมประนมนิ้ว
บุษบกเรือนเก็จเพชรพราย

ครุฑจับนาคทิวแห่งหงาย
งามคล้ายรดทรงทีนกร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอดแทรก
ข้อคิดในเรื่องของการคบมิตรในคำสอนของสหมลิวัน ซึ่งกล่าวแก่มหาหมยยักษ์ว่า

บัดนี้บิดาจะบรรลัย
อย่าคบทศกัณฐ์อสุรา

เจ้าจะผ่านโกลโคโยไปภายหน้า
โงาบพยายชำระสาธาณ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อบรรยายถึงสภาพความสุขสำราญของผู้ครอง
นครและไพร่ฟ้าประชาชนในนครบาดาล

พระเสวยศวรรยาราชย์
แสนสนุกเป็นสุขสำราญ

ไพร่ฟ้ามีใจเกษมสำนค์
ที่ในบาดาลพารา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้ ตัวละครไม่มีความขัดแย้งก่อกัน คงมีแต่ความ
เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่าง เป็นกระบวนการเท่านั้น เรื่องราวตอนนี้จึงไม่สนุกและบทละคร
ค่อนข้างสั้น อาจใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที

บทละครตอนนี้ได้อำนาจจัดการจัดแสดงให้เนื้อเรื่องสนุกและเหมาะสมกับเวลา
มาตรฐานจะต้องนำบทตอนนี้ไปเล่นร่วมกับบทตอนที่ 21 ซึ่งจะแสดงประวัติของไมยราพ
ผู้เป็นทายาทของสหมลิวัน และนาฏการของตัวละครสามารถเชื่อมต่อเรื่องราวกันได้สนิท
อย่างไรก็ดี บทละครตอนนี้มีแบบแผนของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของ
สหมลิวัน ปิดเรื่องด้วยจากบรรยายความสุขสำราญของประชาชนในนครบาศกาล

ตอนที่ 19 (เล่ม 1 หน้า 270 - 286) "ตั้งนามอินทรีจิต"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงมีพระประสงค์ที่จะประกาศศักดานุภาพ จึงมีรับสั่งให้รณพักตร์ยกทัพ
ขึ้นไปหาศึกกับพระอินทร์และรณพักตร์สามารถรบได้ชัยชนะ ทศกัณฐ์ทรงเปลี่ยนนาม
พระโอรสให้ใหม่ว่า อินทรีจิต

การเปิดเรื่อง เริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ทรงพระดำริที่จะให้รณพักตร์ยกทัพขึ้นไป
ประกาศศักดานุภาพบนสวรรค์

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวทศพักตร์ยกษา
ราตรีเข้าที่ไสยา	อสุราให้คิดกำเริบใจ
.....	.....
อันรณพักตร์ฤทธิรอน	ก็ได้เวทกับศรสิทธิศักดิ์
จะไต่ยกพลพลยกัมภ์	ขึ้นไปโหมห้ำกยัง เมืองฟ้า

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทตื่นเต้นระทึกใจคอนรณพักตร์นำทัพอสูรรบกับทัพ เทวดาของ
พระอินทร์

ต่างพุ่งศรศรอาวูช	อุตุลอุโหร้องเสียงสนั่น
รุกโรมโจมจ้วงทะลวงพัน	กุมภัณฑ์ไม่เงือกคงกรร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมช้างพระที่นั่ง ชมราชรถหุ้ม
ของฝ่ายรณพิภคร์และของฝ่ายพระอินทร์
ตัวอย่างตอนจัดขบวนทัพของรณพิภคร์

ทัพหน้าจักเอาฤทธิกัน	เกี้ยกกายโฆศิวรณย์กษี
ปีกขวารถกาลอสุรี	ปีกซ้ายตรีเมฆมาลา
ยกกระบัตร์นั้นจัดนั้นทัญกัน	กองหลังโรมจักรยักษา
กองชั้นพิทกันอสุรา	กองหนุนอัษฎาภุมภันท์

บทชมลักษณะช้างทรงของอินทร์ซึ่งมีคำกลอนว่า

ร้ายกาจอาจอกบฏกัน	เรียมั่นครันครีกคังเสียงฝน
โกลัญนาทผาครองอิงอล	เคยฉงญชนชนะหลายคราว
วงกว้างาเงยเสยสอย	ไม่ทอดอยเข้าศึกแต่สักก้าว
เรื่องฤทธิ์คังจะปลิดเอาเดือนดาว	หัวหาญกล้าพองคะนองนัก

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
หลักธรรมในการคบมิตร ดังตอนที่พระอินทร์ตรัสกับรณพิภคร์ว่า

อันพอของเอ็งนั้นเป็นสาธารณย์	ทำการแต่อับมงคล
กูไม่คบหาสมาคมสักดี	กับอ้ายทรลักษณ์อักษุศล

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อบรรยายถึงความสุขสำราญใจของอินทร์
หลังจากทำศึกชนะพระอินทร์และพระบิดาเปลี่ยนนามให้ใหม่แล้ว

พิภคร์ผองคังดวงศศิธร	สโมสรค้ายโสมนัสสา
ยกอรคุมภูษุลีลา	ไปมหาปราสาทรุจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายเทวดาคือความขัดแย้งระหว่างรณพิภพกับพระอินทร์ และทำสงครามกันจนรณพิภพสามารถรบชนะพระอินทร์ได้ในที่สุด จากผลของความขัดแย้งได้เป็นที่มาของการเปลี่ยนนามจากรณพิภพมาเป็นอินทรชิต นาฏการของตัวละครจึงบิดงอได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นที่น่าสัง เกตว่าตอนจบ พระอินทร์เป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่รณพิภพ ซึ่งตามขนบของการแสดงละครในควรให้ฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม แต่ในกรณีเช่นนี้ยังไม่ถือว่าเป็นลักษณะของละครในเท่าใดนักเพราะการรบชนะของรณพิภพเป็นเพียงการเริ่มต้นประวัติของตัวละครเพื่อจะส่งต่อไปยังเหตุการณ์ในตอนต่อ ๆ ไป ซึ่งจะต้องดูผลในตอนสุดท้ายของชีวิตรณพิภพอีกครั้งหนึ่ง

ตอนที่ 20 (เล่ม 1 หน้า 286 - 294) "กำเนิดพรหิ"

เรื่องย่อ

นางมาลีมีหน้าที่เก็บดอกไม้บูชาพระเวท ณ ยอดเขาไกรลาส นนทกาลผู้มีหน้าที่เฝ้าทวารหลงรักนางจึงโยนดอกไม้ไปให้ นางมาลีนำความขึ้นทูลพระอิศวร พระอิศวรจึงสาปนนทกาลให้ลงไปเกิดเป็นควายป่าชื่อพรพาเมื่อใดที่ถูกลูกศรผู้ฆ่าตายจึงจะพ้นคำสาป ครั้นนนทกาลมาเกิดเป็นพรพาจำฝูงควายป่าก็คิดรักชีวิตจึงพยายามฆ่าลูกศรผู้อันเกิดจากควายตัวเมียบริวาร นางนิลาได้แอบไปคลอกลูกเป็นควายตัวผู้ในถ้ำสุรगานต์ และได้กล่าวฝากเทวดาผู้รักษาถ้ำไว้ เทวดาตั้งชื่อลูกนางนิลาว่า พรหิ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของนางมาลีออกเที่ยวเก็บดอกไม้ในสวนสวรรค์

มาจะกล่าวบทไป
 บำเรอบาทหงส์พระศุภี
 .....
 เที่ยวเก็บบุปผามาสา
 กุหลาบกาหลงมะลิวัลย์

ถึงนางมาลีสาวศรี
 ที่ในไกรลาสบรรพทา
 .....
 พุทธชาดสุกรมมสวรรค์
 พิกัน เกิดแก้วชบาบาน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงความรักของนนทกาลที่มีต่อนางมาลีและบทแสดง
อารมณ์โศกของนางนิลาที่จะต้องจากลูก
ตัวอย่างบทแสดงความรักของนนทกาล

เห็นนางนั่งกรอมมาลัย
ยิ่งพิศยิ่งพิศวาสกลุ้ม

งามคิ่งแซไซในราศรี
ให้เราร้อนรุ่มคิ่งเพลิงจี

บทแสดงความห่วงใยและความโศกเศร้าของนางนิลาที่มีต่อลูกน้อย มีคำกลอนว่า

ให้กินนมแล้วลอมลูกรัก
แม่พ่อของเจ้ารู้ไป
จึงเล่าให้ฟังถนัด
เจ้าจงระมัดภายา

แม่จะอยู่ช้านักก็ไม่ได้
จะพากันบรรลัยไม่พริบตา
แต่ข้าชีวิตรู้เสียหนักหนา
กำพร้าแม่อุยสดาวาร

บทชมความงาม มีบทบรรยายถึงความสวยสดงดงามและความสดชื่นรื่นรมย์ของ
อุทยานบนสวรรค์ขณะพีนางมาลีท่องเที่ยวเก็บดอกไม้

ประคูล้ำควนยมโดย
นางแย้มสายหยุกพุดตาน
ธอกระแบกฉัตรบุษย์พุดชอน
จำปิมะลูสีมะลีลา

ลมโชยกลิ่นชวยหอมหวาน
อังกาบชุก้านกระคังงา
กลิ่นขจรฟุ้งจับนาสา
พิฤลกรรณิการสารภี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
ความเชื่อในเรื่องกรรมตามคติพุทธศาสนา ดังคำบรรยายตอนนนทกาลถูกสาปว่า

แล้วคิดมานะขบพัน
ถึงตัวแล้วจะกลัวด้วยอันใด

กรรมมาตามทันไม่หนีได้
คิดพลางตรงไปอริฐวา

การปิดเรื่อง ปิณฑากด้วยคำบรรยายว่า เหล่าเทวดาท่างช่วยกันเลี้ยงคู่รักษา
ลูกของนางนิลาตอมา

จึงชวนกันเข้ารักษา
อยู่ทุกทิวาราตรี

สองเขามาหาทั้งสี่
ให้ชื่อทรีชาตุนกรรจ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายนาง คือ นางมาลีไม่พอใจนทกาลที่แสดงความเจ้าชู้จึงไปทูลพระอิศวร
นทกาลจึงถูกสาปให้ลงมาเกิดเป็นทรพนาฏการของตัวละครแสดงความขัดแย้งต่อไป
อีกเมื่อทรพารังเกียจถูกตัวผู้เพราะเกรงว่าจะมาตนมคามกำสาปของพระอิศวร นางนิลา
จึงแอมไปคลอคลุกไว้ในถ้ำเพื่อให้ตัวละครตัวใหม่แสดงนาฏการในตอนต่อไป เห็นได้ว่า
ความขัดแย้งของตัวละครช่วยทำให้เนื้อเรื่องน่าสนใจยิ่งขึ้น บทละครตอนนี้ใช้เวลาประมาณ
2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้ปิณฑากด้วยบทของนางมาลี ซึ่งคิดแบบแผนละครในที่ไม่นิยมให้
เริ่มด้วยบทของสิงห์หรือนางแต่อาจกล่าวได้ว่าเป็นความจำเป็นเพราะเนื้อเรื่องตอนนี้
แสดงให้เห็นต้นเหตุของปัญหาคือนางมาลีถูกนทกาลหยอกก้อ จึงนำเรื่องไปทูลพระอิศวร
และพระอิศวรทรงสาปนทกาลให้ลงมาเกิดเป็นทรพนาฏ จากนั้นเรื่องราวจึงเกี่ยวโยง
ไปยังตัวละครอื่น ๆ ใค้อย่างเป็นกระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบตอน อย่างไรก็ตามการ
เปิดเรื่องเช่นนี้ไม่นิยมว่าเป็นการเปิดเรื่องที่ดีของบทละครใน

ข้อที่น่าสังเกตในการใช้คำของกลอนบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือ การบรรยายถึงอารมณ์และความ
รู้สึกของตัวละคร พระองค์ไม่ทรงนิยมใช้คำกลอนที่มีสัมผัสในคัง เช่น บทโศกของนางนิลา
ก่อนจากลูกมีคำบรรยายว่า

ให้กินนมแล้วปลอบลูกรัก
แมนพ้อของเจ้ารู้ไป
จึงเล่าให้ฟังถวนถี

แม่จะอยู่ชานักก็ไม่ไค้
จะพากันบรรลัยไม่พริบตา
แต่ซาชีวิลูกเสียหนักหนา

เจ้าจระมัตกัทยา
 สingsพลางน้ำตาไหลพราก
 แล้วออกจากถ้ำอลงกรณ์

กำพร้าแม่อายุสถาวร
 ขอฝากเทพไททุกสิงขร
 บหจรคามผูกเหี่ยวไป

ลักษณะการใช้คำดังกล่าวคล้ายกับคำประพันธ์ร้อยแก้วแต่มีสัมผัสนอกบังคับ เพื่อให้เป็นกลอนบทละคร คำทุกคำในบทกลอนจึงมีความหมายเด่นชัดและมีน้ำหนักในการสร้างภาพพจน์แก่ผู้อ่านผู้ชม เช่น คำบรรยายว่า "สingsพลางน้ำตาไหลพราก ขอฝากเทพไททุกสิงขร แล้วออกจากถ้ำอลงกรณ์ บหจรคามผูกเหี่ยวไป" เป็นคำบรรยายสั้น ๆ แต่ให้ความรู้สึกสะเทือนอารมณ์สุดขยอก มองเห็นภาพแม่ควายน้ำตาไหลเพราะห่วงลูก แต่ต้องจำใจจากเมื่อพวกพ้องเดินไปข้างหน้าไกลมากแล้ว และนางนิลาต้องวิ่งตามฝูงไปขณะที่หัวใจกำลังสะอื้นไห้ การใช้คำที่ไม่มีสัมผัสในกลอนบทละคร เช่นนี้ให้ความหมายหนักแน่นเป็นธรรมชาติ เข้าถึงอารมณ์ได้ลึกซึ้งไม่แพ้กลอนบทละครที่นิยมเล่นคำสัมผัสใน

ตอนที่ 21 (เล่ม 1 หน้า 294 - 300) "ไมยราพเรียนมนตร์"

เรื่องย่อ

ท้าวยมยักษ์แห่งนครบาดาลมีรับสั่งกับพระมเหสีก่อนสิ้นพระชนม์ว่ามีให้คบหากับทศกัณฐ์ ไมยราพผู้เป็นพระโอรสได้สืบราชสมบัติต่อมา ไมยราพเสด็จไปศึกษาศิลปวิทยาการกับสุเมธฤาษีและได้เรียนรุ่มหามนตร์ต่าง ๆ ได้แก่ วิชาสะกดทัพ เป่ากลอง ล่องหน ลงหน ผูกจิต พร้อมทั้งกระทำพิธีถอดดวงใจฝากไว้ในตัวแมลงภู่ที่ภูเขาศรีภูกุลแล้วจึงเสด็จกลับไปครอบครองนครบาดาลดังเดิม

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวยมยักษ์มีรับสั่งกับพระมเหสีก่อนสิ้นพระชนม์ห้ามมิให้คบหาสมาคมกับทศกัณฐ์ตั้งค้ำกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น
 ซึ่งผ่านมาคาลพิภพนั้น
 .....

ฝ่ายท้าวยมยักษ์รังสรรค์
 มีมหันตยศเลิศไกร
 .....

จึงตรัสแก่องค์ครุชชา
 สิ่งที่มีให้คบศกัณฐ์
 จงบอกลูกหลานสืบไป
 สิ่งแล้วหลานท้าวสี่พักตร์

พระบิดาเมื่อมอบไอศวรรย์
 หยามช้ำอาชรรพ์ทรลักษณ์
 อย่าให้คบหาสมาคมศักดิ์
 พระยายักษ์ก็สิ้นชีวี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทบรรยายให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจตอนไมยราพ
 เวียนมนตร์สำเร็จ ดังนี้

จนครบกำหนดคลิบห้าวัน
 มีคัมภีร์ไปทั่วพนาลัย
 .....
 เมื่อจิตจะออกจากกายา
 เป็นแมลงภู์ทองบินทะยาน

อากาศครึ้นครึ้นหวั่นไหว
 ท้องไสยเวทพระมุนี
 .....
 ควบเคธาพระเวทกล่าหาญ
 จากโอบฐุนมารฤทธิรอน

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงของไมยราพตอนกระทำพิธีไสยเวท ดังนี้

ชำระสระสรงชลธาร
 จึงเอาจุมเจิมเฉลิมพักตร์
 กราบบาทพระมหาภูณี

ขุนมารหอเกล้าเป็นโยคี
 พระยายักษ์ถือประคำณิศรี
 อสุรีเข้านั่งภาวนา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
 ความสำคัญของการศึกษาว่า ผู้ที่จะมีอำนาจปกครองประชาชนต้องเรียนรู้ศิลปวิทยาการ
 เพื่อนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนไมยราพกระทำพิธีดีดดวงใจได้สำเร็จ

ครั้นเสร็จซึ่งรอนฤมเรศ
 ตรงไปบาดาลธานี

ก็ออกมาควบเคชยักมี
 ยังที่พิภพอสุรา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวละครฝ่าย
 ยักษ์คือ ท้าวสมศักดิ์ซึ่งพระทัยจะมอบราชสมบัติให้แก่ไมยราพพระโอรส ไมยราพจึงต้อง
 เสด็จออกไปศึกษาศิลปวิทยาการต่าง ๆ เพื่อป้องกันพระนครและพระองค์ทรงกระทำใ้
 สำเร็จสมพระประสงค์ทุกประการแม้กระทั่งวิชาดอกดวงใจ บทละครตอนนี้อาจใช้เวลา
 แสดงเพียง 1 ชั่วโมง 15 นาที แต่ถ้านำบทละครตอนที่ 18 คือตอนกำเนิดไมยราพ
 มาเล่นรวมกันก็จะใช้เวลาที่เหมาะสมสำหรับแสดงละคร 1 ครั้งพอดี

เนื้อเรื่องตอนนี้ไม่น่าสนใจเท่าที่ควรเพราะตัวละครไม่มีพฤติกรรมขัดแย้ง কেনชัค
 จึงเหมาะสำหรับแสดงละครเพื่อศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของไมยราพมากกว่า
 จัดแสดงเพื่อความบันเทิง

ตอนที่ 22 (เล่ม 1 หน้า 300 - 324) "อภิเมกท้าวทศรถ"

เรื่องย่อ

ท้าวไทยเกษแห่งกรุงไทยเกษทรงส่งพระธิดานามว่านางไทยเกษีมาถวายท้าวอชบาล
 ท้าวอชบาลทรงจัดพระราชพิธีราชาภิเษกท้าวทศรถขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงอุททยาน และ
 ทรงสถาปนานางเกาสุริยา นางไทยเกษี นางสมุทรรชา ให้เป็นพระมเหสีของท้าวทศรถ

การเปิดเรื่อง เริ่มต้นด้วยบทของท้าวไทยเกษทรงพระสุบินเห็นพระจันทร์ทรงกลด
 จึงมีรับสั่งให้ไพร่หลวงมาทำนายพระสุบินนิมิตนั้น คึงคำกลอนต่อไปนี้

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวไทยเกษนาถา
เสวยสมบัติศวรรยา	เป็นมหาจรรโลงเลิศไกร
.....	.....
จึงมีพระราชโองการ	แก่โหราจารย์คนชยัน
คีนี่เราณอัศจรรย์	พระทรงธรรม์ศรีสเลาแต่ตนมา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทว่าพันของนางไทยเกษีก่อนที่จะลาจากพระชนกพระชนนี
 และบทคลกขบขันของตัวละครประกอบในฉาก การตระเตรียมการจัดงานพระราชพิธี
 ราชาภิเษกท้าวทศรถ

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของนางไถยเกณี

เมื่อวัน	โฉมงามนางไถยเกณี
บังคมลาพระชนกชนนี	มีความโศกาอาลัย
ขอเนตรสอดคลองน้องพิศตร	เยาวลักษณ์เศร้าสร้อยละห้อยให้
โอ้อวตั้นี้จะจำไกล	ที่ไหนจะได้เห็นพระชนนี

จากชาวพนักงานช่วยกันจัดเตรียมสิ่งของในงานพระราชพิธีราชาภิเษกทั่วาศรด
อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้แสดงท่าทางเตรียมงานวุ่นวายโต้เถียงกันให้ตกลงกันได้
จากคำกลอนว่า

หมายบอกออกหัวทุกรม	สนมชาววังชาวที่
เจ้าแกะมะเข็มนี	ตรวจหากันมีเป็นโกลา

บทชมความงาม มีบทชมราชรถ ชมคง ชมโฉมงามไถยเกณีและชมมหาปราสาท
ของกรุงอยุธยา

ตัวอย่างบทชมคงผสมอารมณ์โศกของนางไถยเกณี

เห็นยุงทองทองหามารคา	เหมือนลูกจากมาในป่าใหญ่
เห็นนกกระเวนกระเวนไพร	อาลัยเหมือนเสียงกระเวนวัง
สาธิตาจับเรียงเคียงพลอก	เหมือนพระแม่ สวมกอดแล้วสอนสั่ง
รงานนพักฟองระวิ้งวิ้ง	เหมือนครั้งระวิ้งลูกแต่เยาว์มา

คอนท้าวอัครบาททอศพระเนตร เห็นนางไถยเกณีผู้จะมาเป็นพระสุณิสา มีบทชมโฉมว่า

งามพิศตร้งามองค์งามอ่อน	อรชรคิ่งอัปสรสวรรค์
งามกรงงามเนตรงามกรรม	งามจรีตมิวพรรณคิ่งทองทา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรง แทรกคติสอนใจ
แก่สตรีที่จะออกไปครองเรือนตั้งตัวอย่างทอนนางประไพที่ส่งสอนนางไถยเกษว่า

อุทิศทรัพย์ยามหาความชอบ
สิ่งชั่วอย่ากลัวให้มีภัย

รวมครอบครัวกิจเอาใจใส่
แม่จะได้เป็นศรีอยู่ทอथा

การปิดเรื่อง ปิดฉากตอนผู้รับเชิญมาร่วมงานพระราชพิธีราชาภิเษกของท้าวทศรถ
กล่าวคำถวายพระพรว่า

จงครองโลกโดยไอศูรย์
เสร็จแล้วพากันบทธจร

ให้สมบุญพูนสุขสโมสร
ออกจากนครอุททยา

นาฏการต่อเนื่อง นาฏการต่อเนื่องในตอนนี้คือ ท้าวไถยเกษ ทรงส่งพระธิดา
คือนางไถยเกษมาถวายท้าวอชฌบาล ท้าวอชฌบาลทรงตั้งพระทัยที่จะอภิเษกพระโอรสคือ
ท้าวทศรถขึ้นเป็นกษัตริย์ พระองค์จึงทรงจัดงานพระราชพิธีราชาภิเษกให้แก่พระโอรส
และทรงแต่งตั้งนางเกาสุริยา นางไถยเกษ นางสมุทรธา ให้เป็นพระมเหสีของท้าวทศรถ
นาฏการของตัวละครสิ้นสุดลงเมื่อเสร็จงานพระราชพิธีราชาภิเษกท้าวทศรถ บทธละคร
ตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เหมาะสำหรับจัดแสดงละครในงานสมโภชหรืองานมงคลมากกว่า
จัดแสดงเพื่อความบันเทิง เพราะบทละครตอนนี้กล่าวถึงราชประเพณีต่าง ๆ เช่นประเพณี
ลงสรงมูรธาภิเษก ประเพณีถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ถึงแม้ว่าบทละครตอนนี้จะมี
ลักษณะต่าง ๆ ของละครในอย่างครบถ้วน แต่เนื้อเรื่องของบทละครไม่สนุกสนานนักเพราะ
เนื้อเรื่องจะเน้นในด้านให้ความรู้แก่ผู้ชมมากกว่า

อนึ่งในตอนต่อไปคือตอนที่ 23 เป็นเรื่องราวในกรุงอุททยาเช่นเดียวกันแต่เป็น
เรื่องเกี่ยวกับอารมณ์โศกสงสาร ถ้าจะนำมารวมเป็นตอนเดียวกับบทตอนที่ 22 อาจ
ไม่เหมาะสมเพราะบทตอนที่ 22 นี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชพิธี ซึ่งสามารถนำไปจัดแสดง
ละครในงานสมโภชพิธีหลวงได้ ผู้วิจัยจึงแบ่งบทออกจากกันเสีย แต่ถ้าผู้จัดละครจะนำบท

ทั้งสองคงกล่าวมารวมกันแล้ว เล่นละคร เป็นตอนเดียวกันก็สามารถทำได้ เพราะบท
ตอนที่ 23 มีฉากสั้น และเรื่องราวเชื่อมต่อกับตอนที่ 22 ได้ แม้เนื้อหาจะเข้ากันได้
ไม่สู้จะสนิทนักแต่เมื่อนำมาแสดงละครก็อาจจะใช้ตัวละครชุดเดียวกันแสดงได้

ตอนที่ 23 (เล่ม 1 หน้า 324 - 333) "ท้าวอชบาลแลกเนื้อ"

เรื่องย่อ

ท้าวอชบาลเสด็จประพาสป่า ทอดพระเนตร เห็นพรานวันจรกจับเนื้อทรายได้
ท้าวอชบาลทรงมีพระเมตตาสงสาร เนื้อทรายจึงทรงขอแลกชีวิตเนื้อทรายกับพระมังสา
ของพระองค์ ท้าวอชบาลสิ้นพระชนม์และได้ไปจุติบนสวรรค์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวอชบาลมีรับสั่งให้จัดขบวนพยุหยาตรา
เสด็จประพาสป่า คังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	องค์ท้าวอชบาลนาถา
ครันมอบเศวตฉัตรแก้วแววฟ้า	แก้ออรสาธิบตี
.....	.....
ครันถึงสถิตเหนืออาสน์	สั่งเสนามาคยู้ใหญ่
จงเตรียมมรดกทานมัย	กูจะไปยังสวนมาลา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทของท้าวอชบาลแสดงอารมณ์เมตตาสงสารเนื้อทรายที่ถูก
พรานป่าจับได้ คังคำบรรยายว่า

ไค้พิงพรานไพรโจนกรรจ์	พระทรงธรรม์สังเวชเป็นสุคติ
คัวความกรุณาเมตตาสัตว์	จึงตรัสบัญชาประกาศิต
ตัวกูคิคืออยู่เป็นนิจ	จะให้ท่านชีวิตจิตใจ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรงและชมราชรถของ
ท้าวอชบาล

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของท้าวอชบาล

สังวาลทองกรมังกรพศ	พานุรัคิมรกตรุ่งร่วง
ขำมรงค์เก้ายอกชิงดวง	มงกุฎแก้วเพชรพวงกรรเจียกจร
ทรงมหากุณฑลคอกไม้ทัก	กุ่มพระชรรค์เพชรรัตนประภัสสร
งามตั้งองค์อำมรินทร์	กรายกรมาขึ้นรถทรง

บทชมความวิจิตรตระการตาของราชรถมีคำกลอนว่า

เก็จกายภาพทั้งกระจ่างราย	เครื่องกระหนกนกกลายชอห้อย
ห้ายอคแหววับประดับพลอย	ข้อฟ้าสุกย้อยชอยชค
เพ็ชมสินขพิศั่งสีสังข์	เร็วเพียงกำลังลมกรค
เครื่องสูงเรียงรับเป็นหลั่นลด	สง่างามตั้งรถสุริยัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้แนะให้
มनुญย์มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ผู้ยากตั้งเช่น ความเมตตากรุณาของท้าวอชบาลที่มีต่อ
เนื้อทราย

การปิดเรื่อง ปิคนากเมื่อพระอิศวรเสด็จลงมารับพระศพของท้าวอชบาลขึ้นสู่
สวรรค์ ตั้งคำกลอนว่า

ครั้นถึงรถทรงจอมภพ	จึงอุ้มศพพระบรมนาถา
เหาะทะยานผ่านขึ้นเมฆา	ไปมหาไกรลาสคีรี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีตัวละครเอก คือท้าวอชบาลกับตัวละครสำคัญ
เฉพาะตอนที่ 23 คือ พรานวันจรก นาฏการของตัวละครแสดงความขัดแย้งกัน คือ
ท้าวอชบาลทอศพระเนตรเห็นพรานวันจรกจับเนื้อทรายได้ พระองค์จึงบังเกิดความเมตตา
สงสารเนื้อทราย กล่าวคือทรงไม่เห็นด้วยที่พรานวันจรกจะฆ่าเนื้อทรายตัวนั้น พระองค์จึง

ทรงขอแลกชีวิตสัตว์กับพระมิ่งสาของพระองค์ นาฏการของตัวละครสิ้นสุดลงเมื่อท้าวอชบาล
ต้องสิ้นพระชนม์และปัญหาต่าง ๆ ได้คลี่คลายพร้อมทั้งปิดฉากละครลงได้สมบูรณ์ บทละคร
ตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที

บทละครตอนนี้ แม้จะจบตอนลงด้วยบทของท้าวอชบาลสิ้นพระชนม์ แต่มิใช่จบ
ลงด้วยความเคียดแค้นโศกเศร้า หากแต่จบลงด้วยการคลี่คลายปัญหาต่าง ๆ ได้หมดสิ้น
และพระอิศวรเสด็จลงมาอุ้มพระศพท้าวอชบาลไปสู่สุรวงสวรรค์ บทละครตอนนี้จึงไม่ผิด
แบบแผนของละครใน ซึ่งไม่นิยมให้ตัวละครฝ่ายธรรมะสิ้นชีวิตในตอนจบ แต่อย่างไรก็ตาม
การแสดงประวัติของตัวละครตั้งแต่เกิดจนตายย่อมต้องจบลงด้วยการพลัดพรากเป็นของ
ธรรมดา ผู้จัดละครอาจเลือกตอนที่ตัวละครฝ่ายธรรมะประสบความสำเร็จไปแสดง เป็นตอน ๆ
ได้ตามความพอใจ แต่ในงานวิจัยฉบับนี้จำเป็นต้องเสนอผลการแบ่งตอนไว้ให้กับทุกตอน
ตามบทพระราชนิพนธ์ทุกประการ

ตอนที่ 24 (เล่ม 1 หน้า 333 - 351) "ศึกปฐุตหันธ์"

เรื่องย่อ

ท้าวทศรถพาพระมเหสีทั้งสามเสด็จประพาสอุทยาน ฝ่ายอสูรปฐุตหันธ์ขึ้นไปข่มเหง
รังแกเทวดานางฟ้า พระอินทร์จึงัญเชิญท้าวทศรถไปช่วยปราบ ท้าวทศรถมีรับสั่งให้
พระมเหสีทั้งสามกลับเข้าพระนครแต่นางไทยเกษียขอโดยเสด็จด้วย ระหว่างท้าวทศรถ
รบอยู่กับอสูรปฐุตหันธ์ รถมพระที่นั่งของท้าวทศรถเพลลาขาคนางไทยเกษียจึงกระโดดลงไป
สอศพระพาหาแทนเพลารถไว้ เมื่อท้าวทศรถสามารถสังหารปฐุตหันธ์ได้แล้ว ท้าวทศรถ
จึงออกพระโอรสให้นางไทยเกษียขอสิ่งทีตนปรารถนาได้ตามใจชอบเพื่อตอบแทนความดี
ของนาง แต่นางไทยเกษียยังมีใ้ขอสิ่งใดในเวลานั้น ท้าวทศรถจึงพาพระมเหสีเสด็จกลับ
พระนคร

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวทศรถมีรับสั่งให้มหาเสนาเตรียมการ
ประพาสอุทยาน

เมื่อนั้น	องค์ท้าวทศรถ เรื่องศรี
ครั้นพระปิตุเรศทรงขรณี	ภูมิเสด็จสวรรคต
ก็ครองกรุงบารุงโลกา	ขอบชัฒติสีมาชนบท
ทรงเคชฤทธิรอนขจรยศ	ปรากฏคังควงสุริยัน
.....	.....
จึงมีพระราชบัญชา	สั่งมหาเสนาผู้ใหญ่
จงเตรียมรถแก้วแววไว	จะไปชมสวนอุทยาน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนอุสูรปทุคหันทิมเหงรังแกเทวดานางฟ้าและ
บทต่ออุสูรช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจระหว่างท้าวทศรถกับปทุคหันทิม
ตัวอย่างตอนเทวดานางฟ้าหลบหนีปทุคหันทิมอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้แสดง
ท่าทางตกใจกลัวให้ตกขบขันได้จากคำบรรยายว่า

วิ่งหนีอุสูรกุมภัณฑ์	ตัวสันไม่เป็นสมประดี
บ้างอุ้มจูงกันอลหม่าน	ล้มลุกคลุกคลานอิงมี
บ้างวิ่งวนไปชนอุสูร	บ้างหนีไปเฝ้าพระอินทรา

บทตื่นเต้นเร้าใจในฉากรมมีคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ปทุคหันทิมยักมี
เห็นคทาเหล็กลงเป็นดวงคลี	จับศรโมลีแผลงไป
เบรียงเบรียงคังเสียงสูน बात	ต้องรอดเพลลาขาดไม่ทนได้
ศรยักษ์สำแดงฤทธิไกร	เวียนไวรอบองค์ภูมิ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชมคอง
ของท้าวทศรถและบทจีบระบำของเหล่าเทพบุตรนางฟ้า
ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของท้าวทศรถกับมเหสีทั้งสาม

นางทรงภูษิตริ้วทอง	สไบกรองรองทาดเครือแย่ง
พระทรงทับทรวงลายแทง	เฟื้องเพชรลูกแดงสังวาลวิไล
นางทรงทองกรขำมรงค์	ตะอึ้งองค์สร้อยทับประดับัน
พระทรงทองกรมังกรพัน	ชฎาแก้วกุ่มกรร เจียกจร

บทชมคงบรรยายถึงความสดชื่นรื่นรมย์ดังนี้

สีองค์ลัดเลี้ยวเที่ยวประพาส	รุกชชาติช่อคอกออกไสว
ลมช่วยร่ายรสสุมาลัย	กลิ่นกระหลบอบในอุทยาน
เกศแก้วกรรณิการัศารภี	มะลูลีลาควนหอมหวาน
กุหลาบกาหลงชงโคบาน	ชาติมนุษย์พุกตานมะลิวิไล

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ทรงไว้ในทศพิธราชธรรม เช่นท้าวทศรถยอมประสพชัยชนะฝ่ายอธรรมคือ อสุรปทูทหนัก การเปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อท้าวทศรถทรงกล่าวอำลาพระอินทร์เสด็จ กลับกรุงอยุธยาหลังจากสังหารอสุรปทูทหนักแล้ว

พระองค์จงอยู่สุขา	ตัวข้าจะลาไปก่อน
ว่าแล้วน้อมเศียรชูลีกร	บทจรมาขึ้นรถชัย

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายเทวดาเริ่มตั้งแต่อสุรปทูทหนักเข้าชมแหงรังแกเทวดานางฟ้า จากปมปัญหานี้เป็นเหตุให้พระอินทร์มาเชิญท้าวทศรถไปปราบจึงเกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เหตุการณ์การรบมีผลให้นางไถโยกเกมีได้แสดงความกล้าหาญและความเสียสละของนางให้ท้าวทศรถเห็น และจากปัญหานี้ทำให้ท้าวทศรถได้ประทานวาจาให้พระมเหสีขอสิ่งซึ่งนางต้องประสงค์ แต่นางก็มิได้ทรงขอทันที นาฏการของตัวละครดำเนินเรื่องจากเหตุการณ์หนึ่งไปสู่อีกเหตุการณ์หนึ่งอย่าง เป็นกระบวนการและปิดฉากได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้เป็นตอนที่น่าชมอย่างยิ่งเพราะเนื้อเรื่องมีอารมณ์ต่าง ๆ และ บทชมความงามที่น่าแสดงฝีมือการร้ายรำของตัวละครได้ตามแบบแผนของละครใน ฉากรำลงทรงของท้าวทรภะกับมเหสีทั้งสามเป็นการรำที่งดงามเพราะใช้ตัวละครรำในฉากเดียวกันแต่สลับท่ารำระหว่างตัวพระกับตัวนาง ฝ่ายละ 1 คำกลอน นอกจากนั้น ผู้ชมจะได้ชมลีลาการแสดงของตัวละครหลายรูปแบบคือ ตัวพระ นางและยักษ์

ตอนที่ 25 (เล่ม 1 หน้า 351 - 367) "ฤๅษีโลกิโกฏ"

เรื่องย่อ

ฤๅษีโลกิโกฏ ผู้มีศรัทธาเป็นกวางทราย บำเพ็ญตบะจนฉานแก่กล้าทำให้เกิด อาเพศฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ท้าวโรมพัตสันจึงส่งพระธิดานามว่า นางอรุณวดีมา ทำลายตบะโดยนิมนต์ฤๅษีโลกิโกฏให้เข้าไปพำนักในนครโรมพัต และนางอรุณวดีได้ บำเรอความสุขทางโลกแก่ฤๅษีโลกิโกฏเป็นสุขสืบมา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของฤๅษีโลกิโกฏ บำเพ็ญตบะจนฉานแก่กล้า เป็นผลให้ฝนแล้งถึงสามปี ดังคำกลอนว่า

มาจะกล่าวบทไป	ถึงกโลกิโกฏฤๅษี
เป็นบุทรอสิสังฆมนี	มฤคินัน เป็นมารดา
.....	.....
ไต่พระสยมภูวญาณ	ตระบะกิจการณานกวดขัน
สร้างพรทอคจิตเป็นนิรันตร	ฝนนั้นแล้งไปถึงสามปี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนหมอดีทำพิธีเรียกฝนและบทรักของฤๅษี กโลกิโกฏกับนางอรุณวดี
ตัวอย่างตอนแม่หมอดีรับอาสาทำพิธีเรียกฝน สามารถแสดงท่าทางกเงิน ให้ตลกขบขันได้จากคำกลอนว่า

บัดนั้น	นางท้าวแสนกลคนขยัน
จุดเทียนประนมบังคมคิด	ตัวสิ้นเท่าเท่าหาวเรอ
ลุกขึ้นสายคนพ่นบุหรี	ทำที่ผูกจาย่าเหยอ
ร่างท่าทำที่ปลีเกลอ	เรียกลมุนแกเกอวุ่นไป

บทแสดงความรักระหว่างฤๅษีโลกิโกฏกับนางอรุณวดี บรรยายว่า

เซยแกมแนม เนตร เกศกรรณ	เกษมสันต์ในความพิสมัย
ภูรินบินเคล้าสุมาลัย	แทรกไซร์เกสรประทุมมาลัย

บทชมความงาม มีบทชมชวอนแห่ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชมคง ของนาง

อรุณวดี

ตัวอย่างบทชมชวอนแห่ของนางอรุณวดีมีดังนี้

จึงจักร ชวอนพระประเทียบ	ขอเฝ้าแหนเรียบงามไสว
อันหน้ารถแก้วแววไว	ล้วนใสเลือ่เขียวเครือวัลย์
ถัดไปใสเสื้อสีทับทิม	สีฟ้าขลิบวิมสลับคั่น
หมู่หนึ่งใสเสื้อสีจันทร์	ถัดนั้นเสื้อม่วงตึกกรอง

บทชมนกกามีค่ากลอนว่า

นกเขาจับชั้นบนแคป้า	สาธิตาจับกิ่งกาหลง
นกแก้วจับต้นคันทรง	ฝูงหงส์บินร่อนมาจับยาง
มยุราจับต้นบุษนาก	จากพราถบินตรงมาจับตร่าง
โพระคกเคียงคู่จับคาง	นกกกลางจับเครือแสงพัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นคุณธรรม
ในเรื่องความกตัญญูของนางอรุณวดีดังกล่าวว่า

ซึ่งพระองค์โปรดปรานประการใด จะรับใส่เคียวเกล้าเกล้า
 ลูกรักขอเอาชีวา สมอง เบื้องมาทาพระทรงธรรม์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนคำบรรยายให้เห็นความสุขทางโลกของฤาษี
 ฤโกลโกฏ

ดื่มทั้งคณะสานุศิษย์ สัมผัสใจกำเริบด้วยสงสาร
 แต่ภริยาสมสุขด้วยเขวามาลัย แสสนุกสำราญทุกเวลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครประกอบคือ
 ชาวเมืองโรมพัดกับตัวละครสำคัญคือฤาษีฤโกลโกฏ เพราะฤาษีฤโกลโกฏเป็นต้นเหตุให้
 ฝนแล้ง ภัยพิบัติได้เกี่ยวโยงไปถึงท้าวโรมพัดต้นตอต้องส่งนางอรุณวดีไปทำลายทบะของ
 พระฤาษีและนางอรุณวดีสามารถนำพระฤาษีเข้ามาในพระนครได้เป็นการขจัดปัญหา
 ขัดแย้งได้สำเร็จ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ นอกจากจะแสดงละครเพื่อความบันเทิงแล้วยังแสดงแง่คิด
 ทางพุทธศาสนาให้เห็นว่าโลภก็วิสัย เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งมนุษย์มิให้ประพฤติพรหมจรรย์

ตอนที่ 26 (เล่ม 1 หน้า 367 - เล่ม 2 หน้า 14) "นิมนต์ฤาษี"

เรื่องย่อ

ท้าวทศรถทรงมีพระประสงค์ที่จะมีพระโอรสไว้สืบสันตติวงศ์จึงเสด็จไปนิมนต์
 ฤาษีฤโกลโกฏ ที่นครโรมพัด เมื่อฤาษีฤโกลโกฏรับนิมนต์แล้วท้าวทศรถจึงเสด็จกลับกรุง
 อโยธยา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวทศรถทรงพระราชดำริที่จะมีพระโอรส
 ไว้สืบสันตติวงศ์ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
ครอบครองไอศูร์ยศวรรษา

.....
แมนกสุวรรณคตลง
อสุราจะชะลาชะเลยใจ

ฝ่ายท้าวทศรณนาถ
ในกรุงทวารวดี

.....
ใครจะสืบสุริยวงศ์ก็หาไม่
เบียดเบียนทั้งไตรโลกา

อารมณ์ที่ปรากฏมีบทแสดงอารมณ์กังวลของท้าวทศรณที่ไม่มีพระโอรสไว้สืบ
สันตติวงศ์ก็กล่าวกลอนว่า

แมนกสุวรรณคตลง
อสุราจะชะลาชะเลยใจ

ใครจะสืบสันตติวงศ์ก็หาไม่
เบียดเบียนทั้งไตรโลกา

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชมกง
ของท้าวทศรณ

ตัวอย่างบทบรรยายความสวยงามของราชรถ

รถเอयरถทรง
สามงอนอ่อนสลวยชวยชค
เรียงรูปสิงห์อักษัยคยัน
บุษบกหายอคสุพรรณพราย

คูมวงประดับมรกต
ชั้นลคชอตั้งกระจ่างราย
สุบรรณจับนาคแหงนหงาย
งามคล้ายวิมานทินกร

บทชมกงมีคำกลอนว่า

นกเขาจับช้อยสนั่นขาน
เค้าโมงจับโมกมองเมียง

กระเหว่าจับกระวานส่งเสียง
ประหิตจับเหียงเคียงนาง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงคติธรรม
ทางพุทธศาสนาขอที่ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังนี้

ตัวข้าครอบครองศวรรยา   อายุสังขารก็ล่วงไป
อันเกิดมาเป็นรูปกาย   ที่จะพ้นความตายก็หาไม่

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนท้าวทศรถเสด็จกลับกรุงอยุธยา

ถึง เกยจึงขึ้นรถทรง   ให้เลิกจตุรงค์ซ้ายขวา
ออกจากโรมพิศพารา   ไปโคยมรคาพนาลี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความสัมพันธ์ของตัวละครคือ ท้าวทศรถเสด็จไปนิมนต์ฤาษีโลกิโกฎและพระฤาษีตอบรับคำนิมนต์ของท้าวทศรถ พระองค์จึงเสด็จกลับกรุงอยุธยานาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ไม่เหมาะสำหรับแสดงละคร เพื่อความบันเทิงเพราะชาดการมต่าง ๆ ที่จะทำให้เรื่องราวน่าสนใจ นอกจากจัดแสดงเพื่อเชื่อมเรื่องไปสู่ประวัติของตัวละครเอกเท่านั้น

อนึ่งอาจเป็นที่สงสัยว่าบทละครตอนนี้เมื่อถึง เกตบพบาทของตัวละครแล้วคล้ายกับยังไม่จบนาฏการในตอน เหตุที่ผู้วิจัยต้องตัดแบ่งบทละครให้จบเพียงเท่านี้เพราะบทตอนต่อไปมีความยาวมากและไม่มีช่วงของคำกลอนที่จะจบตอนลงได้อย่างราบรื่น เนื่องจากเป็นบทสนทนาโต้ตอบกันโดยตลอดยากที่จะปิดฉากลงได้ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องตัดตอนให้จบเพียงเท่านี้เพื่อให้ตอนต่อไปเริ่มเปิดฉากในบทของฤาษีโลกิโกฎได้ถูกต้องตามแบบแผนของละครและให้เนื้อเรื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ตอนที่ 27 (เล่ม 2 หน้า 14 - 39) "กวนข้าวทิพย์"

เรื่องย่อ

ฤาษีโลกิโกฎขึ้นเฝ้าพระอิศวรทูลเรื่องท้าวทศรถทรงมีพระประสงค์จะได้พระโอรสไว้สืบสันตติวงศ์และเพื่อปราบปรามเหล่าอสูร พระอิศวรจึงทรงมีรับสั่งให้พระนารายณ์

อวตารไปถือกำเนิดในกรุงอุททยาส่วนทยเทพทั้งหลายให้ไปเกิดเป็นเหล่าวานรเพื่อ
เป็นกำลังทัพ

ฤาษีกลไกโกฏเดินทางไปกระทำพิธีกวณช้าวทิพย์ในกรุงอุททยา กลืนช้าวทิพย์
หอมหวานไปถึงกรุงลงกา นางมณฑิโตได้กลืนช้าวทิพย์จึงมีพระประสงค์จะเสวย ทศกัณฐ์
จึงมีรับสั่งให้นางกานาสูรบินไปขโมยช้าวทิพย์มาให้นางมณฑิโต นางกานาสูรบินโฉบ
แย่งช้าวทิพย์มาได้ครั้งนั้น ฝ่ายท้าวทศรถทรงให้พระมเหสีทั้งสามเสวยช้าวทิพย์
พระมเหสีทั้งสามจึงทรงพระครรภ์พร้อมกันรวมทั้งนางมณฑิโตก็ทรงพระครรภ์ด้วย

การ เปิด เรื่อง เปิดฉากด้วยบทของฤาษีกลไกโกฏขึ้นเฝ้าพระอิศวรทูลเรื่องราว
ที่จะประกอบพิธีให้กำเนิดพระโอรสแห่งกรุงอุททยาครั้งค่ากลอนว่า

เมื่อวัน	พระกไลโกฏฤาษี
แต่ท้าวทศรถยกโยธี	พระมุนีนับไว้ได้เจ็ดวัน
เห็นล่องมรคาพนาคร	เกือบไกลพระนคร เขตชั้นที่
จำกุกับสี่พระนักษัตร	จะพากันไปตามสัญญา
.....	.....
เลื่อนลอยมาในอากาศ	ถึงไศลไกรลาศภูษา
ห้าพระมุนีผู้ปรีชา	ก็พากันขึ้นเฝ้าพระสุลี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โศกเศร้ารำพันของนางมณฑิโตเมื่อมีพระประสงค์
จะเสวยช้าวทิพย์ บทสั้นเต้นระทึกใจเมื่อนางกานาสูรบินเข้าสู่โรงราชพิธีเพื่อขโมย
ช้าวทิพย์ และบทตลกขบขันตอนบรรดาฤาษีสี่ไพรแสดงความรักใจกลัวนางกานาสูร
ตัวอย่างบทคร่ำครวญของนางมณฑิโต

แม้นมาครมิได้ตั้งใจคิด	ชีวิตจะม้วยอาลัย
ทูลพลางโศกาจาบัลย์	กลัวว่าไม่เป็นสมประคี

บทที่เห็นเราใจคอนางกานาสูรทำลายโรงราชพิธีเพื่อขโมยข้าวทิพย์มี
คำกลอนว่า

บัดเดี้ยวเพศยักษ์ก็กลับกลาย	เป็นกายกานายักษา
ใหญ่หลวงกำลังมีมา	บินขึ้นเมฆาค้วยว่องไว
.....	.....
กลืนทิพย์โอชากระยารส	ปรากฏพุ่งขึ้นบนเวหา
คือใจบินตรงลงมา	โฉบโรงกาลาพิธี

บทสลกษบชั้นตอนเหล่าฤๅษีความสลดบนีนางกานาสูรในโรงราชพิธีบรรยายว่า

ลึมนेत्रขึ้นจากภาวนา	แลไปเห็นกาตัวใหญ่
สองตานั้นแคงคังแสงไฟ	บินวูมาในศคณาค
โฉบตรงลงค้วยกำลัง	โรงพิธีพังไปทั้งคาน
คายสลกขึ้นลนลาน	วิ่งพานไม่เป็นสมประค

บทชมความงาม มีบทชมโรงราชพิธีในมหานครอยุธยาและบทระบำเทพบุตร
นางฟ้าซึ่งลงมาพอร่าอ่านวยพรพระโอรส

ตัวอย่างบทชมโรงราชพิธี

เพศคานคักอจกลับพหอย	ระย่ายอยลวนพวงมุกคอาหาร
ราชวคคคตของโอพาร	งามคังวิมานเทวัญ
ทามกลางมีแท่นนพรคค	ปักเศวคคคตจายฉน
คังเครื่องบูชาเรียงรน	ครบครนตามราชวาค

บทระบำเทพบุตรนางฟ้ามีคำกลอนว่า

เทเวศคกร่ายท่า	มยุร่าพอนหางเจคคาย
นางร่าเรียงหมอนกรกราย	ทมายมายเมียงเคียงไป

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่า
 ที่ไคมีหมูปาลคือ ฝ่ายอสูร ที่นั้นย่อมมีผู้ทรงคุณธรรมมาถือกำเนิดคือ เทวดามาปราบปราม
 ทั้งค่างดอนว่า

แจ้ง เหตุแห่งองค์พระสิริ	ว่าโลกคือกร่อนคั่งอัคคี
ปางนี้เจ้าจงอวตาร	ไปปราบพวกพาลยักษิ

การปิกเรื่อง เนื้อเรื่องจบลงด้วยความสุขสำราญของพระมเหสีทั้งสามหลังจาก
 เสวยข้าวทิพย์

ให้คึกคึกอามขามขวางจิต	ลืมนึกเสพรสกระยาหาร
แสนสุขแสนเกษมสำราญ	พอรุ่งสุริยงานเวลา
ก็จำเวฬุสังศรีฉวีวร	ตั้งจันทร์ทรงกลดในเวหา
นวลละอองผ่องเพียงทองทา	ทั้งสามก็ลยาก็ทรงครมภ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 ทรงผูกปมปัญหาโดยอาศัยความขัดแย้งของตัวละคร เพื่อให้เรื่องดำเนินต่อไปอย่างน่าสนใจ
 เริ่มตั้งแต่พระอิศวรมีรับสั่งให้ทวยเทพทั้งหลายลงมาถือกำเนิดเป็นวานร ส่วนพระนารายณ์
 ทรงอวตารลงมาถือกำเนิดเป็นรัชทายาทแห่งกรุงอโยธยาเพื่อเป็นผู้จัดการปัญหาขัดแย้งนั้น
 โดยมีฤาษีโลกิณเป็นผู้เชื่อมโยงเรื่องให้ดำเนินต่อไปคือ ฤาษีโลกิณประกอบพิธี
 ถวายข้าวทิพย์ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เนื่องจาก
 นางมณฑิมาพระประสัจจะเสวยข้าวทิพย์จึงสร้างปมปัญหาต่อไปให้ทัศนร์มีรับสั่งให้นาง
 กากนาสูรไปขโมยข้าวทิพย์มาให้นางมณฑิมาเสวย นางกากนาสูรขโมยมาได้ครึ่งปั้น เมื่อ
 พระมเหสีทั้งสามฝ่ายนครลงกาและกรุงอโยธยาเสวยข้าวทิพย์แล้วจึงทรงครมภ์เพื่อรอเวลาดา
 แสดงนาฏการในตอนต่อไป บทละครตอนนี้ค่อนข้างยาวอาจต้องใช้เวลาแสดงประมาณ
 2 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นกรรรวมบทบาทของตัวละคร เป็นจำนวนมากได้แก่บทของเหวคา มนุษย์ ยักษ์ ซึ่งเป็นตอนที่นำชมตอนหนึ่ง โดยเฉพาะเป็นการเริ่มสร้างปมปัญหาของเรื่อง ชวนให้ดูชมติดตามชมตอนต่อ ๆ ไป ส่วนแบบแผนของละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของฤาษีกลไกกฎ ปิดเรื่องด้วยความสุขสำราญของมเหสีแห่งกรุงอยุธยา นอกจากนั้นบทระบำรำฟ้อนของเหวคานางฟ้าช่วยให้การแสดงสวยงามยิ่งขึ้น

ตอนที่ 28 (เล่ม 2 หน้า 39 - 53) "ศึกเหรันทุศ"

เรื่องย่อ

ท้าวทศรถทรงพาพระมเหสีทั้งสามเสด็จประพาสป่า อสูรเหรันทุศเข้ามาขวางทางจึงรบกัน ท้าวทศรถทรงได้รับชัยชนะ

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของท้าวทศรถ ทรงพาพระมเหสีทั้งสามเสด็จประพาสป่า

เมื่อนั้น	ท้าวทศรถรังสรรค์
เสวยสุขอยู่ทุกทิวาวัน	ด้วยสามนางแก้วกัลยาณี
.....	.....
มาจะไปเที่ยวเล่นด้วยกัน	ยังอรุณหิมเวศราวป่า
ดมไม่ชมหมู่สุกฤษา	ให้เป็นผาสูกสำราญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนทหารฝ่ายอยุธยาวิ่งหนียักษ์และบทที่เห็นเด่นระทึกใจในการรบระหว่างท้าวทศรถกับอสูรเหรันทุศ

ตัวอย่างบทตอนทหารวิ่งหนียักษ์อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทางตกใจกลัวให้ตกลงขบขันได้จากคำบรรยายว่า

ต่างคนตระหนกตกใจ	ด้วยกลัวฤทธิไกรยักษ์
สิ้นปิ่นปิ่นยี่งคนละที	ก็วิ่งหนีเข้าป่าพนาวัน

บทต้นเตนในฉากรระหว่างท้าวทศรถกับเหรัญคฑุทบรรยายว่า

พระองค์เงือกเงื่อพระแสงขรรค์	กุมภันทีโถมจับหัตถา
โคที่ตีควยคทา	ผานฟ้าปักกรรอนราญ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา บทชมเครื่องทรง บทชมราชรถ

และบทชมคง

ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของท้าวทศรถและพระมเหสี

นางทรงภูษิตพื้นทอง	สไบกรองสอดสีเขียวขำ
พระทรงสร้อยบุษราคัม	ประจำยามตามทิสสังวาลวัลย์
นางทรงทับทรวงสะอึ่งแก้ว	แล้วสอดสร้อยทับประดับัน
พระทรงรัดองค์กระหนกพัน	พาหุรัศุกุศินทองกร

บทชมนกมีคำกลอนว่า

นวลจันทร์จับจันจิกผลกิน	ขมิ้นจับขมิ้นแล้วมีนร่อน
นกเป่าจับกิ่งเป่าอันอน	ยุงจับยุงพ้อนชมกัน

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่า
ท้าวทศรถเป็นฝ่ายขมระย้อมชนะเหรัญคฑุท ซึ่งเป็นฝ่ายอธรรม

การปิดเรื่อง ปิดเรื่องควยท้าวทศรถทรงพาพระมเหสีทั้งสามเสด็จกลับพระนคร

ถึงวังตั้งประทับกับเกษแก้ว	แล้วพาอัคเรศมเหสี
ลงจากรถคันมณี	จรลีขึ้นปราสาทลงกรณ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างท้าวทศรถ
กับเหรัญคฑุท คือเหรัญคฑุทเห็นท้าวทศรถเสด็จประพาสป่าจึงไต่ออกมาขวางทาง ท้าวทศรถ
จึงสังหารเหรัญคฑุทเสีย เป็นการสิ้นสุดนาฏการของตัวละครและจบตอนได้อย่างสมบูรณ์
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

บทละครตอนนี้ได้รวมลักษณะของละครในไว้อย่างครบถ้วนโดยเฉพาะบทนมเครื่องทรงของท้าวทศรถกับพระมเหสีทั้งสามเป็นท้าวที่สวยงามยิ่งคือ กำหนดให้ตัวละครยืนกลางเวที ตัวนางทั้งสามยืนค้ำชาย ขวา และค้ำหลังของตัวพระ เมื่อเพลงร้องบรรยายเครื่องทรงของตัวพระให้ตัวพระรำผู้เดียวโดยฝ่ายตัวนางหยุดรำ เมื่อบรรยายเครื่องทรงของตัวนางให้ตัวนางรำพร้อมกันทั้งสามคน และฝ่ายตัวพระหยุดรำ ภาพที่ปรากฏจึงเป็นภาพที่สวยงามควยลีลาทางศิลปะโดยใญ่ผู้แสดงที่มีฝีมือในเชิงรำทักเทียมกัน

ตอนที่ 29 (เล่ม 2 หน้า 53 - 80) "กำเนิดพระราม - สีดา"

เรื่องย่อ

พระมเหสีทั้งสามของท้าวทศรถประสูติพระโอรส พระอินทร์มีรับสั่งให้ชายาทั้งสี่ลงมาช่วยรักษาพยาบาล นางเกาสุริยาให้กำเนิดพระราม นางไภยเกษิให้กำเนิดพระพรต นางสมุทราชาให้กำเนิดพระลักษมณ์และพระสัตรุก

นางมณฑิเทแห่งกรุงลงกาประสูติพระธิดา แต่พิเภกทำนายว่าเป็นกาลกิณี ทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้นำพระธิดาไป พระชนก ฤาษีผู้สละราชสมบัติออกมาบำเพ็ญพรตเก็บผลไม้จึงซุกคินฝังมอบไว้แล้วฝากเทพารักษ์ให้ช่วยดูแลรักษานาง

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระมเหสีทั้งสามในท้าวทศรถ ประชวรพระครรภ์

เมื่อนั้น	สามพระมเหสีเส่นหา
ตั้งแต่ทรงครรภ์พระลูกยา	พระวงศาบำรุงพยาบาล
จนถวนกำหนดทศมาส	จะคลอดคโอรสราชรังสรรค์
ลมกัมมัชวาทฤญจนครรภ์	กัลยาเจ็บทั่วทั้งอินทรีย์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันจากความวุ่นวายโกลาหลของนางสนมกำนัล ตอนพระมเหสีทั้งสามประชวรพระครรภ์และบทโศกเศร้าของนางมณฑิเท เมื่อทศกัณฐ์มีรับสั่งให้พรากพระธิดาไป

ตัวอย่างคอนพระมเหสีทั้งสามประจวบพระครรภ์อาเจี๋ยนางสนมกำนัลแสดง
ท่าทางตกลงขบขันได้จากคำบรรยายว่า

บ้าง เข้าเฝ้าห้องประคองหลัง
บ้าง เรียกหมอนั่งทั้งวังใน

นั่งล้อมแปรผันพระครรภ์ให้
บ้างวิ่งไปเฝ้าองค์เจ้าลังกา

บทแสดงอารมณ์โศกของนางมณฑิมาเมื่อทรงทราบว่าพระธิดาต้องถูกใส่ฉมบดรอยน้ำ
มีคำกลอนว่า

โอว่าลูกน้อยกลอยใจ
ถึงกระไรแต่พออาบน้ำ
รำพลาทางแสนโศกา

เจ้าจะไปเป็นเหยื่อแก่ฝูงปลา
ป้อนข้าวสักคำก็ไม่ว่า
กัลยาเนียงไม่สมประดี

บทชมความงาม มีบทชมการตกแต่งมหาปราสาทเพื่อจัดพิธีสมโภชพระกุมารใน
กรุงอยุธยา

ตั้งทั้งชายศรีนาคทอง
พานสุวรรณรองแว่นรัตนา
ท่ามกลางนั้นตั้งบัลลังก์รัตน์
เพดานห้อยพวงมาลี

เงินงามเรืองรองลายเลขา
สุคนธาเทียนชัยบุรี
บั๊กเศวตฉัตรเฉลิมศรี
ฉัตรฉัตรมณีฉลองการ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
ความรักของแม่ที่มีต่อลูกตั้งคำศัพท์ของนางมณฑิมาที่กล่าวแก่ทศกัณฐ์ว่า

แม่นลูกเป็นกาลกิณี
จงฆ่าเสียด้วยกันให้บรรลัย

ตัวแม่จะคืนมาแต่ไหน
จะต้องการอะไรแก่เมียรัก

การบิศเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงเมื่อเหวคา นางฟ้าช่วยกันดูแลรักษาพระธิดา
ในฉอบแก้ว

ครบถึงนั่งล้อมดมเสียง   ชับกลมสำเนียงเสียงหวาน
พิทักษ์รักษาพยาบาล   มิให้มีเภทพาลภัยนค

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงกำเนิดของตัวละครสำคัญและอาศัยความขัดแย้งของตัวละคร เป็นตัวเชื่อมโยงให้เรื่องราวดำเนินต่อไป กล่าวคือ พระมเหสีฝ่ายกรุงอยุธยาและพระมเหสีฝ่ายกรุงจันทบุรีมีพระประสูติกาลัญหามาเริ่มเกิดขึ้นเมื่อพิเภกทำนายว่า พระธิดาแห่งนครลงกาเป็นกาลกนิ จากเหตุผลข้อนี้ทำให้ทศกัณฐ์เกิดความขัดแย้งกับพระธิดา เนื่องจากทรงเกรงว่าพระธิดาจะนำความวิบัติมาสู่พระนครจึงมีรับสั่งให้ใส่ผอบลอยน้ำไป นาฏการของตัวละครได้ดำเนินต่อไปให้พระชนกญาติเก็บผอบได้และนำไปฝังคืนไว้เพื่อรอให้ตัวละครแสดงบทบาทและพฤติกรรมในตอนต่อไป ส่วนตัวละครทางฝ่ายกรุงอยุธยาที่รอเวลาที่จะแสดงนาฏการในตอนต่อไปเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามบทละครตอนนี้ได้ปิดเรื่องได้อย่างสมบูรณ์ เมื่อเทพารักษ์ช่วยกันปกปักรักษาพระธิดาในผอบแก้ว บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้ไม่เหมาะสำหรับแสดงเพื่อความบันเทิงเพราะเนื้อเรื่องเป็นเพียงการกล่าวนำตัวละครสำคัญของเรื่องรามเกียรติ์ จึงเหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อศึกษาที่มาของตัวละครหรือเพื่อให้เนื้อเรื่องสมบูรณ์มากกว่า บทละครตอนนี้ขาดแบบแผนของการเปิดเรื่องของละครใน เพราะเปิดฉากด้วยบทของตัวนาง แต่ก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากเพราะเนื้อหาต้องการแสดงการกำเนิดของตัวละคร เอกจึงต้องกล่าวถึงตัวละครผู้เป็นแม่ขึ้นมาก่อน ส่วนลักษณะอื่น ๆ ถูกต้องตามแบบแผนละครในทุกประการ

ตอนที่ 30 (เล่ม 2 หน้า 81 - 96) "ศิษยาภิทยาการ"

เรื่องย่อ

ท้าวทศรถมีรับสั่งให้พระโอรสทั้งสี่ฝึกหัดยิงพระแสงกระสุน ขณะที่พระกุมารกำลังประลองยิงกระสุนนางค่อมกุจจี ข้าราชการของนางไภยเกษิเดินผ่านมาพระรามยิงกระสุนล่อเสียนางทำให้นางกุจจีเก็บความแค้นไว้ ต่อมาท้าวทศรถมีรับสั่งให้พระโอรสทั้งสี่ไป

ศึกษาต่อที่สำนักพระวชิรศีลและสวามิตรฤาษีจนสำเร็จไตรปิฎกขัณฑ์โมลีของพระอิศวร 12

เล่ม จึงพากันเสด็จกลับพระนคร

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวทศรถมีรับสั่งให้พระกุมารทั้งสี่ฝึกหัดยิง
กระสุนให้แม่นยำ

เมื่อ	ฝ่ายท้าวทศรถรังสรรค์
พิศวาสไอรสทั้งสี่นั้น	คั่งดวงชีวันดวงใจ
.....	.....
จึงประทานกระสุนให้ทุกองค์	พอจงหัดยิงเล่นต่างศร
ให้แม่นยำชำนาญชาญกร	บิทรจะให้เรียนศิลป์ชัย

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันในกิริยาท่าทางของนางกุจจีและบทแสดงอารมณ์
โกรธแค้นของนางกุจจีเมื่อถูกพระรามทรงยิงกระสุนล่อเสียน

ตัวอย่างบทคอนนางกุจจีนี้คุณพระกุมารทรงฝึกยิงกระสุนอาจให้ตัวละครแสดง
ท่าทางกวีครกรายเพื่อสร้างอารมณ์ขบขันแก่ผู้ชมได้

เป็นที่เพลิกเพลิดวิญญาน์	จะไปสวนมาลากี้หาไม้
หยุกค้อยุกเล่นสำราญใจ	นั่งยิ้มละไมยิงฟัน
บทแค้นเคืองของนางค่อมกล่าวว่า	

ถึงมาศรภูเป็นค่อมเค้า	ก็ชู้เก่านางไทยเกษิ
พระรามมาทำคั้งนี้	ชีวีมีตายจะเห็นกัน
ยิงคดียิ่งแค้นแน่นใจ	น้ำตาหลังไหลตัวสั่น
ลุกจากที่ห้องสนามจันทร์	ก็เคืองงงันเข้ามา

บทชมความงาม มีบทคอนพระไอรสทั้งสี่ชมก

เดินทางพลงชมรุกขชาติ	งอกงาม เกลื่อนกลาดหลายหลั่น
โศกโทรสนสักเชิงชั้น	มุกมันประคองกุหาวง
กระสังรังรักเต็งแก้ว	เกศแก้วกันเตร้าไทรตรง
ตะเคียนแคช้อยชานาง	ชวักขวางปริงปรางประยงค์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสั่งสอนผู้ที่จะมีหน้าที่ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา ดังคำกล่าวของท้าวทศรถที่มีรับสั่งแก่พระโอรสว่า

จงไปอยู่ด้วยพระอาจารย์	เรียนวิชาการศรศรี
ทั้งไตรเพทไสยเวทฤทธิ	ตามประเวณีหนอกษัตรา

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนประชาชนชาวนครอุททยาแสดงความชื่นชมยินดีในความสำเร็จของพระกุมารทั้งสี่

ต่างทนค่างแลนโสมนัส	อวยสวัสดิ์คือวยพรอ้อมี
ให้สืบสุริยวงศ์ทรงชนดิ	จะได้เป็นที่พึ่งแก่โลกา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระกับตัวละครฝ่ายนาง คือความขัดแย้งระหว่างพระรามกับนางค่อมกุจจี เมื่อพระรามทรงไปถึงกระสุนไปล้อเลียนนางทำให้นางเกิดความอหังการแค้นไว้ในใจ แม้นาฏการของตัวละครจะยังไม่ปรากฏผลในตอนนี้นี้แต่ก็จะมีผลโยงไปสู่ตอนต่อไปได้ ส่วนบทละครตอนนี้ได้ปิดฉากเมื่อพระรามศึกษาศิลปวิทยาสำเร็จกลับมาและรอรับผลของความขัดแย้งในตอนต่อไป บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ยังไม่ถึงจุดจบสมบูรณ์เพราะนางกุจจียังมิได้ระบายความแค้นของนางออกมาให้ปรากฏจึงไม่เหมาะสมสำหรับแสดงละครเพื่อความบันเทิง นอกจากนี้จะจัดแสดงละครเพื่อศึกษาที่มาของเนื้อเรื่องและเหตุการณ์มากกว่า ส่วนแบบแผนของละครในคงมีอยู่ครบถ้วน

ตอนที่ 31 (เล่ม 2 หน้า 96 - 109) "รัชทายาทแห่งกรุงไทยเกษ"

เรื่องย่อ

ท้าวไทยเกษทรงมีพระราชสาธมาทูลท้าวทศรถขอประทานพระพรคัญเป็นพระนัคคาให้เสด็จไปดำรงตำแหน่งรัชทายาท ณ กรุงไทยเกษ ท้าวทศรถทรงอนุญาตและมีรับสั่งให้พระสัทรุคเสด็จไปกับพระพรคัญ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวไทยเกษ ทรงพระคำวโรวาทที่จะทูลขอพระนัคคาจากกรุงอุษุทยา

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวไทยเกษเรื่องศรี
แจ้งเหตุว่าพระบุตร	ซึ่งอยู่มุขหรืออุษุทยา
มีโอรสราชกุมาร	ศิลป์ศรชำนานูแกลวดล้ำ
จึงคิดถวิลจินดา	ตัวก็กระษาภพนัก
จะไปขอนัคคามาไว้	ให้ช่วยรักษาอาณาจักร
เกลือกมีศัทรุคหมุยักษ์	หลานรักจะได้รอนราญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกเศร้าพันของพระกุมารทั้งสี่ที่จะต้องจากกันไปอยู่ต่างเมือง และบทตลกขบขันตอนชาวเมืองไทยเกษมาเฝ้าชมพระบารมีขององค์รัชทายาท

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของพระกุมารทั้งสี่

พระสัทรุคก็ลาพระสัทรุค	ต่างรักต่างโหมบัสสา
ต่างองค์ต่างพายนาคา	อาลัยมิไกรจะจากกัน

บทตอนชาวไทยเกษนครมารับเสด็จพระพรคัญกับพระสัทรุคอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้แสดงท่าทาง เบียดเสียดขวิงไหวให้ตลกขบขันได้จากคำกลอนว่า

บางคนอุ้มลูกจูงหลาน	วิ่งพาดตามท้องถนนใหญ่
แกเข่าก็ถือไม้เท้าไป	ที่เดินไม่ได้ก็ถัดมา

ยัก เบียด เบียดเสียดกันสับสน   ตามแนวถนนซ้ายขวา
เห็นสองพระราชกุมาร   ทรงรรถันออกลงกรณ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมรถทรง ชมคอง
ของพระพรตและพระสัตรี

ตัวอย่างบทรำลงสร้งโทนระหว่างพระพรตกับพระสัตรี เป็นการรำคู่ที่ต้องใช้
ผู้แสดงมีฝีมือเชิงรำหักเทียมกัน

พาหุรัดทองกรม้งกรกลาย	ข้ามรงค์เพชรพรายโชติช่วง
ทรงมงกุฎแก้วดอกไม้พวง	ห้อยหางกุดเพชรเจียกจร
ชัตพระแสงขรรค์ถุขันธ์	แล้วทรงสะพักขลุ่ย
งามเพียงสุริยันจันทร์	กรายกรขึ้นรถสุพรรณพราย

บทชมสัตว์ป่ามีค่ากลอนว่า

เดินทางตามหว่างสี่เขตร	ข้ามเขตห้วยธารคีรีศรี
เห็นฝูงโคมฤคามาถึ	พระศรีสัชนีบอกองค์อนุชา
นั้นหมู่ละมั่งกวางทราย	ช่างพลายพาพวกออกจากป่า
ลูกนอยแนบข้างมารดา	บ้างกินหญ้าเยอชั๊กหักพง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้สืบสกุล ถ้ามีความประพฤติปฏิบัติดี มีการศึกษาก็ ย่อมได้รับความไว้วางใจให้เป็น
ผู้ครอบครองสมบัติแผ่นดินสืบไปดังเช่น หัวไทยเกษ ทรงแต่งตั้งพระพรตเป็นรัชทายาท
แห่งไทยเกษนคร

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อพระพรตทรงช่วยเหลือพระอัยกาตะนุบำรุง
อาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความสุขทั่วกัน

บำรุง เสนาพฤตพามาตย์
ปราศจากภยันนिरันคร

ประชาราษฎร์ เป็นสุขสโมสรร
พระนคร เกษมเปรมปรีดิ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวละครที่เกี่ยวข้อง เป็นญาติกัน เริ่มตั้งแต่ท้าวไทยเกษ ทรงเกรงว่าจะไม่มีรัชทายาทสืบราชสมบัติ จึงเป็นเหตุให้มีพระราชสาธมาทูลขอพระนัคคจากกรุงอยุธยาบทละครตอนนี้เป็นตัวอย่งให้เห็นว่าดำเนินเรื่องชานาฏการขัดแย้งภายนอกที่เด่นชัด เนื้อเรื่องจะไม่สนุกและไม่น่าติดตามชม แม้ความสัมพันธ์ของตัวละครจะช่วยให้เนื้อเรื่องดำเนินไปได้แต่ก็ไม่น่าสนใจนัก บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้มีจุดเด่นเพียงเปิดโอกาสให้ตัวละครแสดงฝีมือรำว่าในบทชมความงาม ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากเท่านั้น เหตุที่ผู้วิจัยแบ่งตอนให้จบเพียงเท่านี้เพราะพฤติกรรมของตัวละครไม่สามารถเชื่อมต่อกับบทละครตอนต่อไปได้ อีกประการหนึ่งบทละครตอนนี้มีการเปิดเรื่อง ปิดเรื่องสมบูรณ์ดีแล้ว คือเปิดเรื่องด้วยบทของตัวละครและปิดเรื่องด้วยความสุขสำราญของตัวละครฝ่ายธรรมะ

ตอนที่ 32 (เล่ม 2 หน้า 109 - 130) "ปราบกานาสูร"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้นางกานาสูรไปทำลายตบะกิจของฤาษีชีไพร พระวสิษฐ์มาแจ้งเหตุที่กรุงอยุธยา ขอฮัญเชิญพระราม พระลักษมณ์ ไปปราบอสูร พระรามกับพระลักษมณ์สามารถสังหารนางกานาสูรได้ สวาหุกับมารีศบุตรนางกานาสูรยกทัพมารบกับพระราม เพื่อแก้แค้นแทนมารดา สวาหุถูกพระรามฆ่าตายส่วนมารีศหนีไปได้

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์วันเกรงว่า ฤาษีชีไพรจะบำเพ็ญพรตแก่กล้าจนมีอำนาจ จึงมีรับสั่งให้นางกานาสูรไปทำลายกิจพิธี

เมื่อนั้น
ครอบครองไพร่ฟ้าประชาชี

ฝ่ายท้าวทศกัณฐ์ยก
เป็นปิ่นโมลีลงกา

.....

คิดแล้วผินพักตร์มาบัญชา
 ทานจงพาพวกบริวาร
 ให้เสียกิจกรรมจำเวรภูพรต
 เจ้าวันชวนกันไปโฉบตี

.....

สั่งนางกากนาใจหาญ
 ไปเที่ยวจัดศาลพระมุนี
 ทุกอาศรมบทพระธานี
 อย่าให้มีผู้สถาพร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลอนบทขึ้นตอนบรรดาภาณี่วังหน้านางกานาสูรและบทขึ้นต้น
 ระทึกใจตอนพระรามรบกับอสูร

ตัวอย่างฉากตอนนางกานาสูรทำลายกิจพิธีของบรรดาภาณี่อาจให้ตัวละคร
 ประกอบเหล่านี้แสดงท่าทางตกใจกลัวให้กลอนบทขึ้นได้

ต่างกลัวตัวสิ้นขวัญหาย
 บ้างจุกจุกถากกันวิ่งไป

วังกระจัดพลัดพรายไม่อยู่ได้
 บ้างหนีเข้าในพนารวัน

ฉากขึ้นต้นในการรบระหว่างพระรามกับสวาหุ พระลักษมณ์กับมารีศ มีคำอธิบายว่า

สวาหุคือตัวคหาวุช
 มารีศหวนคหาวุช

พระทรงภูษปักกันด้วยคันศร
 พระลักษมณ์ปักกรขุนมาร

บทชมความงาม มีบทชมรถทรงและชมชบวนทัพในคำกลอนบทเดียวกันตอนสวาหุ
 และมารีศนำทัพมารรบกับพระราม

รถเอยสองรถเพชร
 เข็มมลินธพลีพันมา
 เหล่ากากล้วนกองคะนองศึก
 โลกาสิ้นกองจักรวาล

สีเทริจแสงศรีสพระเวหา
 เมฆามีคังพลมาร
 แห่คูให้ศึกถาวถาน
 คินสะห่านคังสะเทือนจลาจล

ถกตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่า
 ฝ่ายธรรมะคือ พระรามต้องได้รับชัยชนะแก่ฝ่ายอธรรม คือกานาสูรและสวาหุ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเหล่าเทวดานางฟ้าไปรยปรายข้าวตอกคอกไม้
อ่านวยพรแก่พระรามและพระลักษมณ์ที่สามารถปราบอสูรได้สำเร็จ

ว่าแล้วอ่านวยอวยพร
อันศัตรูหมู่มาร

ให้ฤทธิรอนปราบไค้ทุกทิศ
จงพ่ายแพ้ศกัคคาทังธาตรี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่าย
ยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้นางกานาสูรมาชมเหงวังแก่ฤาษีชีไพร
เป็นผลให้พระราม พระลักษมณ์ต้องเสด็จมาปราบนางกานาสูร ลูกทั้งสองของนางกานาสูร
คือสวาหุและมารวิศยกทัพมาแก้แค้นแทนมารดาแต่พระรามก็สามารถจับปัญหาขัดแย้งได้
โดยรบชนะฝ่ายยักษ์ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้
ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้เป็นตอนที่สนุกเพราะมีบทแสดงอารมณ์ต่าง ๆ เช่นตลกขบขัน
คืบเตน ส่วนบทชมความงามยังคงมีบทชมรตทรงแทรกไว้ให้ถูกต้องตามแบบแผน โดยเฉพาะ
ตอนจบมีเหล่าเทวดานางฟ้ามาไปรยปรายข้าวตอกคอกไม้ช่วยให้การแสดงฉากสุดท้ายสวยงาม
ยิ่งขึ้น

ตอนที่ 33 (เล่ม 2 หน้า 130 - 160) "ยกมทาชญุโมลี"

เรื่องย่อ

ท้าวชนกดาเพศฤาษีเพื่อเสด็จกลับกรุงมิดิลา ก่อนเสด็จกลับทรงไถ่ดินนำพระชิตา
กลับไปด้วยและตั้งพระนามให้ว่า สีดา ทรงเลี้ยงไว้เป็นพระชิตาบุญธรรม ท้าวชนกมี
ประกาศให้กษัตริย์ต่างเมืองมากระทำพิธียกมทาชญุโมลีเพื่อทำการสุมพรกับพระชิตา
พระวสีห์ฤาษีนำพระรามมาร่วมในพิธีด้วย กษัตริย์ต่างเมืองยกมทาชญุโมลีได้แต่พระราม
สามารถยกได้ เป็นที่ชื่นชมของผู้มาร่วมงานในพิธีโดยทั่วกัน

การเปิดเรื่อง เบ็ดจากด้วยบทของพระชนกฤาษี ทรงเมื่อน่ายในการทำ ความ
เพียรประกอบกิจพิชิตจึงลาเพศนักบวช เพื่อเสด็จกลับคืนกรุงมิลิตลา

เมื่อนั้น	ฝ่ายพระชนกฤาษี
แต่ได้ธิดาในวารี	เสียงด้วยบารมีฝังไว้
กลับมามุ่งกรรมทำกิจ	จะให้สำเร็จฤทธิ์จึงได้
อันฉานสมาบัติสิ่งใด	จะบังเกิดให้ก็ไม่มี
จนเหนื่อยหน่ายคลายจากความเพียร	ที่จะเรียนโดยกิจพระฤาษี
จะใคร่ลาพรตจากโยคี	คืนเข้าบุรีมิลิตลา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของท้าวชนกเมื่อแรกชุกคินหาผอมแก้วไม่พบ บทแสดง
อารมณ์รักเมื่อนางสีดาแรกพบกับพระรามและบทตลกขบขันของกษัตริย์ต่างเมืองแข่งขัน
ยกยงหาธนูโมลี

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของท้าวชนก

ครั้นไม่พบองค์พระบุตรี	ทุกข์ตั้งชีวิที่จะบรรลัย
ธณินันท์ไหลตลอดคลอง เนตร	ที่กำหนดสัง เกตก็สงสัย
โอ้อวจะทำประการใด	จึงจะได้ดูกันน้อยคืนมา

บทแสดงอารมณ์รักเมื่อนางสีดาสม เนตรกับพระรามที่ของบัญชารมีคำกลอนว่า

แอบมองตามของบัญชารมย์	นัยน์เนตร สบ เนตรพระสีกร
ความรักกลักคลุมุ่มสวาท	ด้วย เคยรองบาทเท้าชาติก่อน
แสนสุข เสนหาอาวรณ์	บังอร เพียงสิ้นสมประคี

บทตลกของกษัตริย์ต่างเมืองแสดงความเห็นแก่ตัวชาคระเบียบวินัยอาจอให้ตัวละคร
ประกอบเหล่านี้ทำท่าทางให้ตลกขบขันได้จากคำบรรยายว่า

ครั้นไค้ยื่นมือของสำคัญดี
เบียดเสียดเบียดคยัคเข้ามา

ก็ถูกขึ้นทันทีพร้อมหน้า
จุกคร่าวคเหวียงเถียงกัน

บทชมความงาม มีบทชมโฉมนางสีดาและบทชมมหาปราสาทกรุงมิตีลา
ตัวอย่างบทตอนนางรัตมดีพระมเหสีท้าวชนกชมโฉมนางสีดา

พิศโฉมพระราชาชิตา
อรชรอ่อนแอ้นคมขำ
นวลละอองผ่องแผ้วไม่ราศี

ลักษณะพร้อมทั้งอินทรีย์
งามล้ำนางฟ้าในราศี
เหวีสวมสอดกอดไว้

บทยกแต่งมหาปราสาทกรุงมิตีลาบรรยายว่า

พื้นอาสน์ลาดพรหมสูงหนึ่
เพดานคาราระย่ายอย
ฉัตรจรจงชงชายหลายหลั่น
ใหญ่กว้างกลางกรุงจักรพรรดิ

พวงมณีอัจฉลัมประดับห้อย
แทนนุรายพลอยเนาวรัตน์
ราชวัติแก้วกันตามชนัด
ก็จัดสำเร็จตั้งมัญญา

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
พระรามเป็นผู้มีความดีงามจึงได้รับชัยชนะในการยกมมหาชนโมลี

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบลงเมื่อเสร็จสิ้นพระราชพิธียกมหาชนโมลี บรรดา
ผู้มาร่วมเป็นสักขีพยานต่างอำลากลับที่อยู่ของตน

ต่างลาท้าวชนกจอมกษัตริย์
บ้างเหาะบ้างเดินพสุธา

กับพระจักรรัตนนาถา
ตรงมาที่อยู่พร้อมกัน

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของตัวละครต่าง ๆ
แสดงพฤติกรรมต่อเนื่องกันอย่างดีคือ ตั้งแต่ท้าวชนกนำพระชิตาเสด็จขึ้นสู่พระนครและ
มีประกาศให้จัดพิธีสมุพรโดยแข่งขันยกมหาชนโมลี ความขัดแย้งของตัวละครเริ่มปรากฏ

ขึ้นเมื่อมีข้อมาว่าผู้จะเข้าสู่พิธีอภิเษกกับพระธิดาต้องมีความสามารถดั่งกล่าว ตัวละคร
ประกอบคือ กษัตริย์ต่างเมืองแสดงพฤติกรรมขัดแย้งกันเองอย่างเด่นชัด แต่กษัตริย์
ทั้งหมดก็พ่ายแพ้แก่พระรามบัญชาขัดแย้งจึงสิ้นสุดลง และจบนาฏการของตัวละครได้อย่าง
สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้ เหมาะสำหรับจัดแสดงในงานสมโภชพระนครหรืองานมงคลต่าง ๆ
เพราะมีบทของตัวละครเอกแสดงร่วมกันครั้งแรกคือ พระรามกับนางสีดา นอกจากนั้นยังมี
มีบทแสดงพิธีกรรมอันสวยงามเหมาะสมสำหรับเป็นบทละครใน

ตอนที่ 34 (เล่ม 2 หน้า 160 - 190) "อภิเษกพระราม - สีดา"

เรื่องย่อ

ท้าวชนกัญเชิญท้าวทศรถให้เสด็จมาร่วมพระราชพิธีอภิเษกระหว่างพระราม
กับนางสีดา พระอินทร์นำเทวดานางฟ้าลงมาร่วมเป็นสักขีพยานในงานราชพิธีด้วย

การเปิดเรื่อง เปิดฉากความมโหฬารของท้าวชนกมีพระราชสาวไปอัญเชิญท้าวทศรถ
แห่งกรุงอโยธยาเข้ามาในพระราชพิธีอภิเษกระหว่างพระรามกับนางสีดา

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวชนกรังสรรค์
เสด็จส่งนักสิทธิ์ เทวัญ	จึงมีบัญชาแก่สองพระมุนี
.....	.....
อันซึ่งพระรามสุริยวงศ์	กับองค์นางสีดาเส่นหา
ควรอยู่คู่สมภิรมยา	ไต่ฟ้าไม่มีใคร เทียมพัน
ข้าจะให้ราชสารศรี	ไปทวงจวคีเขตชนันท์
เชิญองค์พระผู้พงศ์ เทวัญ	ให้ทรงธรรมมาทำวิवादการ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทคลอชมชื่นตอนประชาชนในกรุงมิถิลาพากันมารอเฝ้ารับ
ขบวนเสด็จของท้าวทศรถและบทแสดงความรักของพระรามกับนางสีดา

ศัวอย่างฉากชาวเมืองมิดิตาวิบเสกจึงท้าวทรดอจให้ศัวละครประกอบเหล่านี้
แสดงท่าทาง เบียด เลียด เบียดยัดกันให้ตลกขบขันได้

บัดนั้น	หญิงชายชาวเมืองถ้วนหน้า
แกเขาสาวหนุ่มกลุ่มมา	แต่งตัวโออาประกวดกัน
เบียดยัดอ้ออึงแถวถนน	เพียงชนิดีกลจะหลมสนัน
เห็นกระบวทวนชฎูเกาหัตต์	หลายหลันเรียบรื้อหัวธง

บทแสดงความรักเมื่อพระรามกล่าวแก่นางสีคามีก่ากลอนว่า

ดวงเอยดวงสมร	เจ้างามอนจำเริญเสนาหา
แสนรักสุกรักวนิกา	สุคนธ์ญาที่จะรังรอใจ
ถึงเจ้าจะหยิกชวนควยเลียบ	ความเจ็บนั้นพี่พอนได้
ซึ่งจะทนประคิพท์กำหนดนิกใน	สุกใจที่แล้ววนิกา

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชมกง
ชมมหานครมิดิตา ของท้าวทรดและบทตอนพระรามชมโฉมนางสีคา
ศัวอย่างบทชม เครื่องทรง

ชำระสระสนานสำราญองค์	ทรงสูคนธ์กลิ่นกลบหอมหวาน
ปิติเรศเรือง เคะชัยชาญ	กับสองพระกุมารโอรส
ทรงสนับเพลาพลอยทับทิมพราย	ภูษาล้วนลายเครือชค
พระวรนาฏยกคองงค์ทรงยศ	ทรงหั้นทองหมคทั้งสามองค์
ปิติเรศโอรสทรงชายแครง	ชายไหวลายแทงกระทนหงส์
สามพระมเหสีสุริยวงศ์	ทรงสไบคาคทองกรองชาย

บทชมความสวยงามของนครมิดิลามีค่ากลอนว่า

เมื่อนั้น	พระพงศ์เทวราชเรื่องศรี
ขั้มรดเข้าราชธานี	ภูมิชมเมืองมิดิล่า
คูพื้นเขื่อนเพชรกำแหงมาศ	ถนนลาคศิลาลายคั่งเลขา
เชิงป้อมรายป็นจินดา	ทวารราหอรบอร่ามเรื่อง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ทรงคุณธรรมเช่นพระรามย่อมประสบความสำเร็จ

การปดเรื่อง เนื้อเรื่องปดฉากลงควยคำบรรยายความสุขของนางสีดาคงนี้

จงรักภักดีถึงชีวิต	ขอพระจักรีศนาถา
อิงแอบแนบของคพระภัสศกา	จนเวลารุ่งแสงทินกร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงพฤติกรรมของตัวละครต่าง ๆ คือตั้งแต่
ท้าวชนกสัญญาเชิญท้าวทศรถให้เสด็จมาร่วมพิธีอภิเษกระหว่างพระรามกับนางสีดา บทละครตอน
นี้ ไม่มีความขัดแย้งที่จะทำให้เรื่องสนุกน่าสนใจ แต่เนื้อเรื่องก็ปดฉากลงได้อย่าง
สมบูรณ์ เมื่อตัวละครต่างประสบความสำเร็จถ้วนหน้า บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดง
ประมาณ 2 ชั่วโมง 40 นาที

บทละครตอนนี้เต็มไปด้วยบทชมความงาม จึงเหมาะสำหรับจัดแสดงในงาน
สมโภชพระนครหรืองานมงคลมากกว่าจัดเพื่อความบันเทิง เพราะเนื้อเรื่องไม่มีจุดน่าสนใจ
ให้ติดตามชม เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้จะมีบทรำลงสรงอยู่หลายฉากแต่ลักษณะการรำไม่เหมือน
กัน เช่น รำลงสรง 2 คน รำลงสรง 6 คน ฉะนั้นท่ารำและการจัดภาพบนเวทีย่อม
แตกต่างกันอาจกล่าวได้ว่า บทละครตอนนี้มุ่งแสดงศิลปะการประพันธ์และความสวยงาม
ของนาฏศิลป์มากกว่าการดำเนินเรื่อง

ตอนที่ 35 (เล่ม 2 หน้า 190 - 217) "ศึกรามสูร"

เรื่องย่อ

ท้าวทศรถนำพระรามและนางสีดาเสด็จกลับกรุงอโยธยา ระหว่างทางรามสูรเข้ามาขัดขวางขบวนเสด็จพระรามจึงต่อสู้ป้องกัน รามสูรสู้ไม่ได้ขอยอมแพ้และมอบศรให้แก่พระราม พระรามทรงฝากศรไว้กับเทวดาแล้วเดินทางต่อไป เมื่อกลับถึงกรุงอโยธยาแล้ว ท้าวทศรถมีรับสั่งให้พระพรตและพระสัตรุกเดินทางกลับไปอยู่กับพระอัยกาที่กรุงไถยเกษคงเดิม

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวทศรถศรีสอळाท้าวชนกและขอนำพระรามกับนางสีดาเสด็จกลับกรุงอโยธยา

เมื่อนั้น	ฝ่ายบิดุรงค์นารายณ์ทรงศร
ครั้นเสร็จแต่งการสุมพร	ภูธรจะกลับไปเวียงชัย
.....	.....
ตัวข้าขอลาพระราเมศ	กับองค์ศศิเรศสุณิสา
ไปยังนครอโยธยา	ครอบครองไพร่ฟ้าประชารั้

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกราฟีนของนางสีดาที่จะต้องจากพระบิดา บทลกขบขันของโหรผู้เฒ่าเมื่อจะเข้าเฝ้าท้าวทศรถและบทตื่นเต้นระทึกใจตอนพระรามรบกับรามสูร ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของนางสีดา

ควรฤาไม่ไค้สนองบาท	พระบิดุรงค์ศิริราชเรืองศรี
รำพลางนางทรงโคก็	คั่งหนึ่งชีวีจะมรณา

บทตอนโหรผู้เฒ่าขึ้นเฝ้าท้าวทศรถอาจให้ตัวละครประกอบแสดงท่าทางลูกลี-ลูกกลนให้ตลกขบขันไค้คั่งค่างลอนว่า

ไต่ยื่นว่าพระองค์ทรงธรรม์	บัญชาให้หาก็คกใจ
มือคว้าหาสมุคัมภีร์	ภูไฉนย้ายเก็บไปเสียไหน
ค้นพลาตตกข้างลงไป	ผูกผูกขึ้นไต่ก็วิ่งมา

บทช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจคงค้างลอนต่อไปนี้

ต่างที่ต่างรับสับสน	ต่างคนไม่ทอดอหยหนี
ต่างหมายเช่นฆราวาฬ	ต่างมีฤทธิ์ไม่ละกัน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถและชมตง
ตัวอย่างบทชมขบวนพยุหยาตรา

ให้องค์สมเด็จพระอวการ	คุมทหารทนมั่นเดินหน้า
ใส่เสื้อกำมะหยี่สีฟ้า	ถือปืนคาบศิลา รวงแกง
โยธาห้าแสนในกองหลวง	เสื้อม่วงฉลุลายแย่ง
ถือทอกซัดคาบคมแวง	กวัดแกว่งโจมจ้วงทะเลวงพัน

บทชมสัตว์ป่ามีคำกลอนว่า

กระหิงเหี้ยวเหี้ยวเดินเกริ่นร้อง	โคคะนองตามคณาการ
กว้างทรายละมั่งฟุ้งพอน	วิ่งชอนตามเชิงบรรพต
เป็นหมู่หมู่คูเพลิงจำเริญตา	สับสนไปมาไม่รู้หมค
ชมพลางทางเหี้ยวเสี้ยวลค	บทจรไปตามพนาลี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอศแทรก
คำสอนในบทท้าวชนกสั่งสอนนางสีดาก่อนจะออกไปครองเรือนว่า

เป็นข้าวงษ์ไฉนว่าเรอบา	พระภักศาธิราชนาถา
สงวนกายฝากกายชีวา	ภักดีไปกว่าจะม้วยมิก

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงเมื่อตัวละครทั้งหมดต่างเดินทางกลับบ้านเมืองของตนโดยสวัสดิภาพได้แก่ ท้าวทศรถเสด็จกลับถึงกรุงอุทุมพรพะพระภคและพระสัทรถเสด็จกลับถึงกรุงไทยเกษ

แรมรอนมาในอริยเวศ	ก็ถึงไทยเกษบุรีศรี
ประทับกับเกษรัตนมณี	จรลีขึ้นปราสาทโอฬาร

นาฏการต่อเนื่อง บทพระราชนิพนธ์ตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือความขัดแย้งระหว่างรามสูรกับพระราม เนื่องจากรามสูรเข้ามาขัดขวางขบวนเสด็จและพระรามเป็นฝ่ายรบชนะรามสูรเป็นผลให้รามสูรถวายศรแก่พระราม เนื้อเรื่องจบลงเมื่อพระรามเสด็จกลับกรุงอุทุมพรโดยสวัสดิภาพ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้มีตัวละครหลายประเภท คือ พระ นางและยักษ์ ทำให้ผู้ชมได้ชมลีลาการแสดงและการออกท่าทางหลายรูปแบบ ลักษณะต่าง ๆ ของละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของตัวละคร ปิดเรื่องด้วยความสุขสำราญของตัวละคร และมีบทชมความงามตามแบบแผนของละครใน

ตอนที่ 36 (เล่ม 2 หน้า 217 - 243) "ศึกทพี่"

เรื่องย่อ

ทพี่จำเริญวัยเป็นควายหนุ่มจึงมาร้องทำให้ทพี่ซึ่งเป็นพ่อของตนออกมาสู้กัน และทพี่โคธาทพี่ตาย ทพี่มีความกำเริบใจจึงไปร้องท้า เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าสมุทหร ในที่สุดไปร้องท้าพระอิศวร พระอิศวรทรงแนะให้ไปสู้รบกับพาลี และทรงสาปว่า เมื่อทพี่ตายให้ไปเกิดเป็นมังกรกัมพู

ทพี่สู้รบกับพาลีไม่แพ้ชนะกัน พาลีจึงลวงทพี่ไปต่อสู้กันในถ้ำ และพาลีได้สังสุครีพไว้ว่า ถ้าเห็นเลือดสีไหลออกมาให้ปิดปากถ้ำเสีย พาลีรบชนะฆ่าทพี่ตายเหวคา

ไปรยณอวยพรให้ น้ำฝนจึงจะเลือกควายเป็นสัสดี สุครีพเข้าใจว่าพาสีแพ้งจึงบิคุปากถ้าเสีย
พาสีโกธรสุครีพจึง เนรเทศสุครีพออกจากนครชื่คชิน ส่วนทรพีได้ถือกำเนิดเป็นพระโอรส
ของพระยายมมุนีเป็นพระอนุชาของทศกัณฐ์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทรพีวีครอยเท้าของทรพาทวังแก่แก่น

มาจะกล่าววทไป	ถึงทรพีใจหาญ
เทวารักษ์มาช้านาน	ในถ้ำสุรگانต์พรายพรหม
เหมือนไค้กินนมมารคร	มีกำลังฤทธิรอนแข็งขัน
จำเวญว้ยใหญ่ขึ้นทุกวัน	ก็เที่ยวสัญจรออกมา
ลองเชิง เรืองรองคะนองไพร	ไล่เลี้ยวเลียขวิคหินผา
ตามสะกบทรพาท	วีครอยบาทาภิคาญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนทหารวานรตกใจกลัวควายป่าที่วิ่งเข้ามา
ในนครชื่คชิน บทที่เด่นระทึกใจในฉากต่อสู้ระหว่างพาสีกับทรพีและบทโศกของสุครีพ
เมื่อถูกพาสีเนรเทศออกจากนครชื่คชิน

ตัวอย่างตอนทรพีวิ่งเข้ามาในเมืองอาจให้พลวานรแสดงท่าทางตกใจกลัวให้
เป็นที่ขบขันได้

ต่างคนต่างก็กลัวตัวสั้น	เรียกร้องหากันกุลาหล
บ้างคลานบ้างล้มอลวน	วิ่งพะปะปนกันมา

บทต่อสู้ระหว่างพาสีกับทรพีช่วยสร้างอารมณ์ที่เด่นระทึกใจดังกล่าวกันว่า

สองหาญต่างหาญไม่ลดกัน	ยุทธ์แย่งแทงฟันเลียขวิค
หลบหลีกพัลวันกระชั้นชิด	ต่างคนไม่คิดชีวา

บทโศกของสุครีพ เมื่อถูกพาสีเนรเทศออกจากนครชื่คชินมีคำรำพันว่า

โอวาทักขณีสัจจวิต	จะมีความผิดก็หาไม่
รักที่ฝากตัวถนอมใจ	สิ่งใดมิให้ราศี
อนิจจาไม่คิดถึงความหลัง	ครั้งเมื่อต้องสาปพระฤๅษี
ไต่ขากล้าบากแสนทวี	จนได้ครองบุรีด้วยกัน

บทชมความงาม บทละครตอนนี้ไม่มีบทชมความงาม

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นความออกกัญญาของทรพีที่ล้มหลอกห่มินทเวทคาญเลี้ยงคุณมาจนเติบโตใหญ่ เทเวทคาจึงไม่พิทักษ์รักษา ทรพีจึงต้องพ่ายแพ้แก่ทาสี

การปิดเรื่อง บทละครตอนนี้ปิดฉากเมื่อทรพีไปถือกำเนิดเป็นพระโอรสของพระยารักษ์นางรัฐภาสูรนามว่า มังกรกัญธุ์ ตั้งค่ากลอนว่า

เมื่อนั้น	นางรัฐภาสูรมเหสี
สมสู่อยู่ควยอสุรี	เทวีทรงครรภ์จำเวธมา
คือทรพีมากำเนิก	เกิดเป็นพระโอรสา
ครั้นถวนทศมาสเวลา	กัลยาภักคลอกพระโอรส
จำเวธวิชัยให้นามมังกรกัญธุ์	ใจนั้นแกล้วกล้าสาหัส
สมศักดิ์สมศรีสมยศ	ทองพจนารถพระศุสี
.....	.....
องค์พระชนนีปิตุราช	แสนสวาทภิรมย์ชมขวัญ
ถนอมกล่อมเกลี้ยงเป็นนิรันทร	ตั้งดวงชีวันดวงตา

นาฏการต่อเนื่อง บทพระราชนิพนธ์ตอนนี้แสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายดีตัวด้วยกัน เริ่มตั้งแต่ทรพีแสดงความรักแก่กับทรพาและทรพีฆ่าทรพาตาย จากปัญหานี้เป็นต้นเหตุให้ทรพีกำเริบใจจึงไปทำสู้รบกับเทเวทคา อมุนุญย์ทั่วไป ในที่สุดทรพีไปทำสู้รบกับกับพาสีและถูกพาสีฆ่าตาย นาฏการของตัวละครแสดงความรักแก่ต่อไปอีกเมื่อพาสีโกรธ

เครื่องสุกรีที่ปิดปากดำเพราะเข้าใจผิด จึงเนรเทศสุกรีออกจากนครชิลชิน ส่วนทรที่
ไค่ถ้อกำเนิดเป็นมังกรกัมธู เพื่อแสดงบทบาทในตอนต่อไป บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดง
ประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้ซาดลักษณะของละครใน คือเปิดฉากด้วยบทของควายและไม่มี
บทชมความงามแต่ก็ได้เห็นความจำเป็นในการทำบทเพราะเนื้อเรื่อง เป็นประวัติของ
ควายโดยเฉพาะจึงยากที่จะทำบทให้ถูกต้องตามแบบแผนของละครในได้

ผู้วิจัยได้ขอทราบความคิดเห็นจากเสรี หวังในธรรม ผู้ทำบทโขนของกรม
ศิลปากรในเรื่องเกี่ยวกับบทชมความงาม เสรี หวังในธรรม อธิบายว่า บทละครตอนนี้
อาจแทรกระบำขึ้นเหิงกาสรในฉากทศพาเที่ยวเล่นหากินกับบริวารนางควายก็จะได้อาก
ระบำที่สวยงามชุดหนึ่ง

ตอนที่ 37 (เล่ม 2 หน้า 243 - 317) "ดีใจจะท้าวทศรถ"

เรื่องย่อ

ท้าวทศรถทรงเตรียมจัดงานราชาภิเษกให้พระรามขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุง
อโยธยา นางค่อมกัจจี้มีความอาฆาตแค้นพระรามที่เคยยิงกระสุนล่อเลียนตน จึงยุยง
นางไถยเกษให้ทวงสัญญาจากท้าวทศรถโดยขอให้อบรมราชสมบัติให้แก่พระพรตและให้
พระรามออกไปบำเพ็ญพรต 14 ปี พระรามจึงต้องเสด็จออกจากพระนคร โดยมีนางสีดา
กับพระลักษมณ์โดยเสด็จด้วย ท้าวทศรถทรงโศกเศร้าโทมัสถึงกับสิ้นพระชนม์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวทศรถทรงเตรียมจัดพระราชพิธีราชาภิเษก
พระรามขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงอโยธยา

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวทศรถนาถา
เสวยสมบัติศวรรยา	ในเทวารวดีพระนคร
.....	.....
คิดคะเนถึงองค์พระโอรส	จะให้บุญใหญ่ศทั้งสี่

อันพระพรตพระสัตรีทั้งสองนี้	จะได้ครองบุรีอัยกา
ยังแต่พระรามสุริยวงศ์	กับองค์พระสัทกษัตริย์
จะให้หนานนักเรศคอยทูลหา	เป็นมหาจรรโลงชาติ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงความรัก บทแสดงอารมณ์โกรธและบทแสดงอารมณ์ โศกของท้าวทศรถ

ตัวอย่างบทก่อนท้าวทศรถทรงพยายามจะให้นางไภยเกษิ์ทรง เปลี่ยนพระทัย จากการขอราชสมบัติให้พระพรต ท้าวทศรถทรง ใจถอยคำอ่อนหวานแสดงถึงความรัก ถึงคำกลอนว่า

สุดเอ๋ยสุดสวาท	บุชญาภูมิมิ่งมารศรี
รักเจ้าเท่าดวงชีวี	ไฉนว่าคั่งนินะทรามวัย
อันองค์พระพรตเป็นน้อง	จะครองเมืองก่อนพี่กระไรได้

ครั้นนางไภยเกษิ์ไม่ทรงยอม เปลี่ยนความคั่งพระทัยเดิม ท้าวทศรถทรงพระพิโรธ พร้อมทั้งทรงกล่าวคำบริภาษว่า

ไฉนหนักพื้นสุชาธาร	อิไฉนพาลนี้เสียดังไม่ได้
ว่าพลางกวักแกว่งพระขรรค์ชัย	ภูวไนยเงือกเงี้ยวจะราญรอน

บทโศกราฟีนของท้าวทศรถเมื่อพระรามต้องเสด็จออกธากพระนคร พระองค์ ครรว่า

โออันนิจจาพระลูกรัก	ดวงจักนุพอเจดิมขวัญ
แต่นี้จะไม่แลเห็นกัน	นับวันจะแลสืบไป
.....	.....
แมนมาตรจะหาแก้วมณี	ดวงเท่าคีรีก็พอหา

ถึงจะเอาเคื่อนควาในท้องฟ้า	เห็นว่าจะไค่ตั้งใจ
อันจะหาโอรสให้เหมือนเจ้า	ตายแล้วเกิดเล่าไม่ทำได้
คิดว่าจะฝากชีวาด้วย	ไปกว่าจะสิ้นชนมาน

บทชมความงาม มีบทชมมหาปราสาทของกรุงอยุธยา บทชมเครื่องทรง ชม
ขบวนเสด็จ ชมคงของพระราม ตัวอย่างบทชมการตกแต่งมหาปราสาทมีดังนี้

แล้วตั้งกลศสังข์บัลลังก์รัตน์	เศวตฉัตรบายศรีซ้าย ขวา
ทอดทั้งพระแสงอัษฎา	ครบเครื่องมหากุศภัณฑ์

บทตอนพระราม นางสีดา พระลักษมณ์ ชมคงบรรยายว่า

พระศรีสีหวัชรวนนิศา	ชมขอมกาเกษตร
พระลักษมณ์แก้ศดวงแก้วขจายจร	ถวายเป็นคัมภีร์วิไลวรรณ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชนิพนธ์
หลักธรรมแห่งความเมตตากรุณาในบทของท้าวทศรถสอนพระราม ดังนี้

เมื่อนั้น	พระนิทุรงคองค์พระจักริศ
จึงเรียกพระรามมานั่งชิด	ทรงฤทธิ์มีราชบัญชา
พอจะให้ครองสมบัติ	สืบวงศ์จักรพรรดิเนาธา
จงตั้งอยู่ในทศกรรมา	เป็นตราชูโลกทั้งไตรกาล
เจ้าจงเลี้ยงเสนาพลากร	ให้ถาวรตั้งร่มพดกษาศาล
เอาความสัตย์สุจริตเป็นประธาน	คือรากแก้วกิ่งก้านคอกใบ
อันผู้สัตว์จุฬาพหวิบาท	จะเกลื่อนกลาดมาพึ่งอาศัย
จงเอาเมตตานั้นแผ่ไป	ตั้งกลิ่นคอกไม้อันตระการ
จะหอมขจรทุกประเทศ	เป็นเกศไปทั่วทิศาศาล
ทานนั้นต่างผลโอฬาร	หวานให้บำเหน็จโดยตรา

แก้ห่มเสนีรีพล	ประชาชนนยาจกถ้วนหน้า
ตัดโลกเอาความกรุณา	เป็นบุญจมหานที
ไหลมาไม่รู้สุคติ	อาบกินเป็นสุข เกษมศรี
อย่าเบียดเบียนไพร่ฟ้าประชาชี	ให้มีความเคื้อกร่อน เวทนา
น้ำเย็นฝูงปลาก้ออาศัย	บักษาพึ่งไม้ไผ่หนา
ปากว่างยอมมีมฤคา	พากันมาอยู่สำนัก
จงแผ่เศวารายศ	ให้ปรากฏเกียรติไปทั้งไตรจักร
แกมบุญเทเวศุคนธรรพย์กัน	ลูกรักจงฟังพ่อสอนไว้

การปิดเรื่อง บทละครตอนนี้ปิดฉากลงด้วยคำบรรยายงานพระบรมศพของ
ท้าวทศรถ

นางสนมทกหมื่นสีพัน	โศกาจาบัลย์อึ้งมี
ชาวประโคมก็ประโคมทุกนาที	มิไค่ร้างเว้นเวลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระกับ
ตัวละครฝ่ายนางหลายตอนคือความขัดแย้งระหว่างท้าวทศรถกับนางไถยเกษิ ัญญาเริ่ม
จากนางคอมกัจจุฑลยุงนางไถยเกษิให้หูลขอราชสมบัติให้แก่พระพรต ท้าวทศรถไม่ทรง
เห็นด้วยแต่ไม่สามารถจัดปัญหาขัดแย้งได้ นอกจากนั้นนางไถยเกษิยังมีความขัดแย้ง
กับพระราม เพราะไม่ต้องการให้พระรามเป็นกษัตริย์ครองกรุงอยุธยา พระรามจึงต้อง
เสด็จออกมาเพ็ญพรตเป็นเวลา 14 ปี นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลง บทละครตอนนี้
ค่อนข้างยาวอาจต้องใช้เวลาในการแสดงประมาณ 3 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องและคำบรรยายตอนี้เต็มไปด้วยบทโศก บทพดพิพราท จึงทำให้บท
ละครตอนนี้ค่อนข้างยาว และใช้เวลาแสดงละครมากกว่าตอนอื่น จึงไม่เหมาะจะจัดแสดง
เพื่อความบันเทิง นอกจากจัดเพื่อให้ผู้ชมศึกษารายละเอียดในข้อคุณธรรมสำหรับผู้ปกครอง
หรือผู้มีอำนาจชมก็อาจจะจัดได้ตามโอกาส

ตอนที่ 38 (เล่ม 2 หน้า 317 - 322) "บำเพ็ญพรต"

เรื่องย่อ

พระราม นางสีดา พระลักษมณ์ เสด็จพระคําเนินถึงแม่น้ำสะโตง พรานกฤษณ์
เฝ้ารับเสด็จและได้พ่ายเรือส่งเสด็จข้ามแม่น้ำ พระรามนำพระชายาและพระอนุชา
เสด็จต่อไปพบพระฤาษี พระฤาษีชี้ทางไปเขาสัตกภูให้พระรามพร้อมด้วยพระชายาและ
พระอนุชาเสด็จถึง เขาสัตกภู ณ ที่นั้นมีศาลา ซึ่งเทวดาเนรมิตถวายไว้ พระราม นางสีดา
และพระลักษมณ์จึงบำเพ็ญพรต ณ ที่นั้น

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระราม นางสีดาและพระลักษมณ์ เสด็จ
พระคําเนินรอนแรมมาในป่าจนบรรลุถึงแม่น้ำสะโตง

เมื่อวัน	ฝ่ายพระหริรักษ์นาคา
กับโฉมนวนนางสีดา	พระลักษมณ์อนุชาวิลาวณย์
.....	.....
รอนแรมมาหลายราตรี	ถึงฝั่งที่กว้างใหญ่
ชื่อว่าสะโตงคงคาสัย	น้ำไหลลึกพันประมาณ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนบรรดาพรานป่าแย่งกันชมโฉมสามภษัตรีย์
ตัวอย่างคำกลอนว่า

โฉมนางคาบสนิ	งามล้ำไม่มีที่เปรียบได้
ยักเยียดเบียดเสียดกันเข้าไป	กูพระภูวไนยไม่วางตา

บทชมความงาม มีบทตอนสามภษัตรีย์ชมปลานในแม่น้ำสะโตง

เป็นหมู่หมู่คู่เคล้าคลึงว้าย	คล้ายคล้ายตามสายกระแสสินธุ์
ปลามาล่าเลี้ยวเล็มกิน	อินทรีสีเสียดสุมพอน
นวลจันทร์จะละเมืกลอยล่อง	เพียนทองเคล้าคู่สโมสร
ปลากร่ายว้ายแหวกสาคร	พระสีกรชี้ชวนในนางกู

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ทรงคุณธรรม เช่นพระรามย่อมได้รับความช่วยเหลือจากมนุษย์และเทวดา
การปิกเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อสามกษัตริย์กระทำพิธีบำเพ็ญพรต ณ เชิงเขา
ลี้คฤง

จึงตั้งกองกุ่มทัพซาไฟ   สวรรวมใจตามเพศชี่ป่า
สามกษัตริย์บำเพ็ญภาวนา   ทุกวันเวลารাত্রี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงพฤติกรรมของตัวละครคือ พระราม
นางสีดา พระลักษมณ์ พรานกฤษณะและพระฤาษีว่าได้เดินทางมาพบกันแต่ไม่มีความขัดแย้ง
ของตัวละครต่าง ๆ เหล่านี้ บทละครตอนนี้จึงเป็นตัวช่วยให้เห็นว่าบทละครตอนใดที่
ขาดนาฏการขัดแย้ง ขอมทำให้เนื้อเรื่องตอนนั้นขาดความสนุกสนานไปบ้าง การแสดง
ละครตอนนี้ก็เพียงให้ผู้ชมเห็นศิลปะการฟ้อนรำเท่านั้น คือบทรำชมคง บทละครตอนนี้
ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนที่ 38 นี้ ไม่เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิง ควรจัด
เฉพาะเพื่อเชื่อมโยงเรื่องในโอกาสที่มีการจัดแสดงละครหลาย ๆ ตอนติดต่อกันเพื่อ
ให้โครงเรื่องใหญ่สมบูรณ์เท่านั้น

ตอนที่ 39 (เล่ม 2 หน้า 332 - เล่ม 3 หน้า 38) "พระพรตรำพัน"

เรื่องย่อ

พระพรต พระสัตรุด เสด็จจากกรุงไทยเกษ เพื่อมาร่วมงานพระราชพิธี
ราชาภิเษกพระราม ครั้นเสด็จถึงกรุงอโยธยาทรงทราบความจริงว่า พระมารดาเป็น
ต้นเหตุให้พระรามต้องออกมาบำเพ็ญพรตและพระบิดาต้องสิ้นพระชนม์ พระพรตทรงเศร้าโศก
และซัดเคืองพระทัยในการกระทำของพระมารดา หลังจากทรงจัดงานถวายพระเพลิง
พระบรมศพ พระบิดาแล้ว พระพรตกับนางไทยเกษีเสด็จไปอยู่เชิญพระรามกลับพระนคร
แต่พระรามทรงปฏิเสธ พระพรตจึงอัญเชิญฉลองพระบาทของพระรามไปประดิษฐาน ณ
กรุงอโยธยา

การเปิดเรื่อง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ไว้เป็นเรื่องยาว จึงจำเป็นต้องทรงพระราชนิพนธ์คำกลอนเชื่อมโยงเรื่องตอนต่าง ๆ ให้กลมกลืนกันได้นิท คังเช่น ฉากเปิดเรื่องในตอนนี้เป็นบทของขุนทหารจากกรุงอยุธยาเดินทางมาอัญเชิญพระพรตไปร่วมงานพระราชพิธีราชาภิเษกของพระราม ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น	ฝ่ายขุนอัครทั้งสี่
ครั้นถึงไถยเกษบุรี	ก็เข้ายังที่พระโรงศาล
น้อมเกล้าทูลสองโอรส	พระพรตพระสัตรีวงศ์
ว่าพระปิตุรงค์ทรงธรรม	จะมอบศวรราชาณี
ให้องค์สมเด็จพระราเมศ	เป็นปิ่นนครเศศเฉลิมศรี
ไซ้ขามาเชิญไต่ขุดี	ไปยังบุรีอยุธยา

จากคำกลอนข้างต้นจะเห็นว่าเปิดฉากด้วยบทของขุนทหารก่อนแล้วจึงต่อด้วยคำกลอนบรรยายว่าขุนทหารเข้าเฝ้าพระพรต พระสัตรี ซึ่งถ้าอ่านคำกลอนดังกล่าว อาจเป็นที่สงสัยว่าเหตุใดจึงให้ขุนทหารซึ่งเป็นตัวละครประกอบออกมาแสดงบทบาทในฉากแรกก่อนตัวละครที่มียศศักดิ์ แต่ที่พิจารณาในลักษณะการแสดงละครจะเห็นได้ว่า บทบรรยายเช่นนี้ หมายถึง การเปิดฉากของตัวละครทั้งหมด พร้อมกันในฉากแรกนั่นเอง กล่าวคือ เปิดฉากด้วยบทบาทของพระพรต พระสัตรี ประทับนั่งบนพระแท่น แล้วให้ขุนทหาร เดินทางออกมาจากม่านเวทีโดยยื่นร่าหน้าเวทีค้ำชวาพร้อมกับเพลงร้องบรรยายว่า

บัดนั้น	ฝ่ายขุนอัครทั้งสี่
ครั้นถึงไถยเกษบุรี	ก็เข้ายังที่พระโรงศาล

จากนั้นขุนทหารจะคลานเข้าไปใกล้ที่ประทับของพระพรต พระสัตรีแล้ว เพลงร้องบรรยายคำกลอนต่อไปว่า

น้อมเกล้าทูลสองพระโอรส	พระพรตพระสัตรีวงศ์สรศักดิ์
ว่าพระบិតุรงค์ทรงธรรม	จะมอบศวรบรายาชาณี
ให้องค์สมเด็จพระรามศ	เป็นปิ่นนคเรศเฉลิมศรี
ไซ้ขามาเชิญไค้คู่ดี	ไปยังบุรีอยุธยา

จากลักษณะการเปิดเรื่องดังกล่าวข้างต้นไม่ผิดแบบแผนละครในเพราะยังคงเปิดเรื่องด้วยบทของตัวพระหรือตัวละครที่มียศศักดิ์เช่นเดิม แต่ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงอธิบายบทของขุนทหารก่อนก็เพื่อจะเชื่อมโยงเนื้อเรื่องให้ติดต่อกัน เพื่อให้ท่านได้เข้าใจ ผู้วิจัยอธิบายวิธีการแสดงละครไว้ในที่นี้เพื่อว่าในบทละครตอนต่อ ๆ ไป ถ้ามีการเปิดฉากด้วยตัวละครประกอบเช่นเดียวกับตอนที่ 39 นี้ จะได้ไม่ต้องอธิบายซ้ำอีก

อนึ่งผู้วิจัยได้ทดลองสำรวจบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบทละคร ที่สมบูรณ์แบบในการเล่นละครก็ใช้วิธีการเชื่อมโยงเรื่องในรูปแบบนี้เช่นเดียวกัน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โกรธของพระพรต เมื่อทรงทราบว่าพระมารดาเป็นต้นเหตุให้พระรามเสด็จออกจากพระนคร บทตลกขบขันตอนบรรดาญาติพี่น้องเห็นกองทัพของพระพรต ส่วนบทโศกมีอยู่ตลอดทั้งตอน

ตัวอย่างบทตอนพระพรตกริ้วพระมารดา

จะยกสมบัติให้น้อง	ครอบครองพระนครก่อนพี่
มีหน้าซ้ำขับพระจักรี	ให้เป็นซีไปเค็นอริญา
จนองค์สมเด็จพระบิตุเรศ	ทนทเวมสุคลิ้นสังขาร์
โพรฟ้าประชาชนทั้งพารา	โศกาเคือตรอนกั้งเพลิง กัลป์
เป็นคนทรลักษณ์อัปรีย	กูจะล้างชีวีให้อาสัญ
ว่าพลางนุคลูกขึ้นยืนยัน	ชักพระชรรค์กวัดแกวงจะพันพอน
เมื่อนั้น	พระสัตรีฤคฤทวิรงค์ทรงศร
ตกใจกลัวจะฆ่าพระมารดา	วิ่งเข้าอุณกรพระพี่ยา

บทตอนบรรดาญาติพี่น้อง เห็นกองทัพของพระพรตคิดว่า เป็นทัพอสูรมาข่มเหง
จึงแกล้งพากันวิ่งหนีเอาใจให้ตัวละครประกอบ เหล่านี้ทำท่าทางให้ตลกขบขันได้

เหลือบแถมมาเห็นพวกพล	เกื่อนกล่นเคียรคานกลางป่า
คิดว่าอสูรพาลา	จะมามีชาก็ตกใจ
บ้างฉวยไม้เท้าตาลบ้ทร	กระโดนเก็บยัดลงยามใหญ่
วิ่งชนคนป่าพนาลัย	ล้มลุกไม่เป็นสมประดี

บทแสดงอารมณ์โศกของพระรามเมื่อพระพรตเสด็จติดตามมา

จึงสวมสอคอกองค์พระพรต	พระทัยวันรันทละห้อยให้
พระลักษณะกอดพระสักรุควั	รำไรหึงสีกษัตรา

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถของพระพรต
ตัวอย่างบทชมขบวนพยุหยาตรา

ขุนช่างขึ้นขี่คชา	แต่ละตัวแกลวักลาชาญสมร
พลเท้าแดงกายอลงกรณ์	มือถือโตมรยืนยัน

บทชมความงามของราชรถ

เทียมสินธพชาติตัวกะนอง	สะบัดยางเบี่ยงยองเจ็ดฉาย
สารดีถือแซกรีกกราย	ขับรายรวคเร็วคังลมพัด
ประดับด้วยเครื่องสูงครบสิ่ง	ทวนตะวันกรรชิงมยุรฉัตร
โยธาเกณฑ์แท้เยี่ยคยัค	ชนค้มองกลองชานประสานกัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงแง่คิด
ว่าผู้ที่มีจิตใจอิฉนาริษยา เช่นนางไถยเกษียอมเป็นที่เกลียดชังของคนทั่วไป

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อพระพรตอัญเชิญฉลองพระบาทของพระราม กลับกรุงอยุธยา ดังคำกลอนว่า

มาขึ้นพิชัยรถทรง
ให้เลิกพลโยธี

พร้อมหม่อมองค์สาวศรี
คืนเข้าบุรีอยุธยา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระกับตัวละครฝ่ายนาง คือความขัดแย้งระหว่างพระพรตกับนางไถยเกษี เนื่องจากพระพรตไม่พอพระทัยที่พระมารดาเนรเทศพระรามออกไปฆ่าเพ็ญพรต จากปัญหาที่ส่งผลเชื่อมโยงให้พระพรตออกติดตามพระรามเพื่ออัญเชิญเสด็จกลับกรุงอยุธยา แต่พระรามมีความขัดแย้งกับพระพรตโดยเห็นว่าไม่สมควรจึงไม่สนองตอบ เห็นได้ว่านาฏการของตัวละครอาศัยความขัดแย้งเป็นเหตุสร้างสถานการณ์ตั้งแต่ตนจบตอน

อนึ่งบทละครตอนนี้มีขนาดยาวมากครั้งจะตัดแบ่งออกเป็นสองตอนก็ไม่สามารถแบ่งได้ เพราะนาฏการของตัวละครและลักษณะการบรรยายติดต่อกันตลอดหาจุดจบตอนลงไม่ได้ จึงจำเป็นต้องแสดงนาฏการติดต่อกันจนจบกระบวนความ แต่บทที่ยืดยาวนั้นจะเห็นว่าเป็นบทโศกเศร้าของพระพรตตลอดทั้งตอนเช่น โศกเมื่อทรงทราบว่าพระรามออกมาเพ็ญพรต โศกเมื่อจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ โศกเมื่อพระรามไม่ยอมเสด็จกลับพระนคร ถ้าแสดงละครตามบทโดยไม่ตัดตอนต้องใช้เวลาประมาณ 3 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้แม้จะเต็มไปด้วยอารมณ์โศก แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ยังทรงแทรกบทกลอนขบขันของเหล่าท้าวสีโพรไว้ ทั้งนี้เพื่อช่วยลดความเครียดของเนื้อเรื่องซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของละครไทย ส่วนแบบแผนของละครในยังคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่เปิดเรื่องด้วยบทของตัวพระ ปิดเรื่องเมื่อปัญหาต่าง ๆ ได้รับการแก้ไขไปในทางดี บทชมความงามคงมีแทรกไว้เพื่อให้ตัวละครมีโอกาสแสดงฝีมือรำ

ตอนที่ 4๑ (เล่ม 3 หน้า 38 - 67) "เขาสวนพินาศ"

เรื่องย่อ

ยักษ์พิราพเป็นเจ้าของสวนชมพูพวาทอง มีนิสัยร้ายชอบขึ้นไปชมเหงรังแก
 เทวดานางฟ้าอยู่เสมอ ฝ่ายพระราม นางสีดา พระลักษมณ์ เสด็จพระค่าเป็นหาสถานที่
 บำเพ็ญพรตใหม่เพื่อมีโชญาตีวงศ์ทางกรุงอยุธยาติดตามได้ สามกษัตริย์เสด็จถึงอุทยาน
 พวาทองจึงหยุดพัก ยักษ์พิราพเห็นนางสีดาเป็นที่ต้องใจจึงลักพาพระองค์ไปแต่พระราม
 สามารถช่วยเหลือนางสีดาไว้และสังหารพิราพได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพิราพมีคำสั่งให้บริวารปลุกต้นชมพูพวาทอง
 ในอุทยาน

มาจะกล่าวบทไป	ถึงพิราพขุนมารหาญกล้า
อยู่เชิงอัศกรรณบรรพตา	มีอานุภาพเป็นพันนัก
.....	.....
ครั้นถึงจึงเรียกกุมภัณฑ์	บรรดาซึ่งเฝ้าสวนศรี
กูไต่ต้นไม้ประหลาดดี	ผลนั้นมีรสโอชา
ชื่อว่าชมพูพวาทอง	เป็นของวิเศษหนักหนา
ตัวกูอูตสำเภา	หวังว่าจะปลุกลงไว้

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนเทวดา นางฟ้าหลบหนีพิราพและบรรพ
 สร้างความตื่นเต้นระทึกใจระหว่างพระรามกับพิราพ

ตัวอย่างบทตอนเทวดานางฟ้าถูกพิราพชมเหงรังแก อาจให้ตัวละครประกอบ
 เหล่านี้แสดงท่าทางตกใจกลัวให้คลกขบขันได้

บ้างอู่มบ้างอูคกักริ่ง	บ้างลมนอนถลิ่งไม่ลุกได้
ฝูงนางอัปสรสุราลัย	ตกใจวิ่งปะทะปะกัน

ฉากแสดงอารมณ์ตื่นเต้นในการรบระหว่างพระรามกับพิราพ พระบาทสมเด็จ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงบรรยายเป็นตำนานศิลปะอย่างสวยงาม คือตัวพระ
อินเฝียบบนเขาของตัวยักษ์และตัวยักษ์ช่วยจับเอวของตัวพระไว้มิให้เสียการทรงตัว
พร้อมทั้งเงื่อหอกในทำนอง

เมื่อนั้น	พระศรีภพลมโลกนาถา
โถมจ้วงทะเลวงจับอสุรา	บาทาเหยียบเข้ายืนยัน
อสุรีจับเอวแล้วเงื่อหอก	กลับกลอกรวดเร็วตั้งจักรผัน
พระโจนขึ้นเหยียบมากุมกัมภ์	พระหัตถ์นั้นเงื่อศิลปะจะราวี

บทชมความงาม มีบทสามกษัตริย์ชมสัตว์ป่าและชมอุทยาน
ตัวอย่างบทชมสัตว์ป่าของสามกษัตริย์

ฝูงโคไล่เลี้ยวคะนองสัตว์	แรกกักกินระนามหนามหนา
นางชะนีห้อยโหนโยนกายา	คามกิ่งพุดกษาทากัน

บทคอนสามกษัตริย์ชมอุทยานของพิราพมีคำกลอนว่า

ชาตมุขย์พิกุลแกมประยงค์	มลิคามหาหงส์ส่งกลิ่น
สารภีร่วงรสรวริน	กระถินนางแย้มมะลิวัลย์
สาวหุคพุทธชาตจ่าปี	มะลูลีสุกรนมนสวรงค์
ชมพู่พวาทองอินจีน	ผลนั้นเป็นพวงแกว่งไกว

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะคือ พระราม ย่อมชนะฝ่ายอธรรมคือ พิราพ

การบิการเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามสังหารพิราพแล้วสามกษัตริย์จึงเสด็จ
พระคำเนินต่อไปท่ามกลางความรื่นรมย์ของธรรมชาติ

คู่มือว่าวายุภักษ์สร้อยทอง
ชมปรัชญาชาติในคงคาน

การเวกเรือร้องเสียงหวาน
ผ่านฟ้าพลาจเสด็จจรลี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนที่มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายเทวดา คือยักษ์พิราพขึ้นไปชม heterogeneous เทวดานางฟ้าอยู่เสมอทำให้มีความกำเริบใจ ครั้นเห็นพระราม นางสีดา พระลักษมณ์เข้ามาในอุทยานจึงแสดงความหยาบช้ำโดยลักพานางสีดาไป ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เริ่มขึ้นเมื่อพระรามต่อสู้กับพิราพและสามารถสังหารพิราพได้ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีความสำคัญต่อวงการนาฏศิลป์ไทย เนื่องจากเชื่อกันว่า บทละครตอนเข้าสวนพิราพนี้เป็นตอนที่อาดรรพ์ที่สุด โดยปรกติกการแสดงละครในที่ใช้ผู้หญิงแสดงล้วนอาจแสดงตอนเข้าสวนพิราพไม่ได้ นอกจากโซนโรงในที่ใ้ผู้ชายแสดงเป็นตัวพิราพ ผู้ที่จะแสดงเป็นตัวพิราพได้ต้องมีคุณสมบัติพิเศษหลายประการ ผ่องศรีเด็กบ่ารุง อธิบายเรื่องการคัดเลือกผู้แสดงเป็นตัวพิราพและหลักเกณฑ์การฝึกซ้อมรำหน้า-พาทย์องค์พระพิราพ ดังนี้

1. เป็นผู้ชาย
2. อายุไม่ต่ำกว่า 30 ปีบริบูรณ์
3. เป็นศิลปินที่มีความสามารถในบทของตัวพระหรือยักษ์
4. ผ่านการบวชเรียนในพุทธศาสนามาแล้ว
5. ก่อนฝึกเรียนต้องรักษาศีล 8 อย่างน้อย 7 วันเพื่อรักษากาย วาจา ใจให้บริสุทธิ์
6. ในวันแรกที่ฝึกเรียนต้องตั้งเครื่องบูชาครูและกระทำตามระเบียบประเพณีของการไหว้ครูทางนาฏศิลป์อย่างเคร่งครัด
7. ต้องให้พระสงฆ์หรือครูเขียนรูปเป็นวงทักษิณาวรรตด้วยปูนเสกตามแขน ลำตัว และคาดด้วยคาถาอาคมก่อนฝึกเรียน

8. ระหว่างฝึกเรียนต้องตั้งใจร่าอย่าให้ฝึกพลาดมิฉะนั้นจะเป็นอับมงคล
9. สถานที่ฝึกเรียนต้องเป็นบริเวณโบสถ์ในพุทธศาสนาหรือเขตพระราชฐาน
10. ผู้ที่ร่าหน้าพาทย์องค์พระพิราพไค้แล้วจะต้องประพาศิตนเป็นผู้อยู่ใน

ศีลธรรมอันดีตลอดไป¹

ตอนที่ 41 (เล่ม 3 หน้า 67 - 79) "พระรามเดินดง"

เรื่องย่อ

พระรามเสด็จพระค้ำเนินในป่าใหญ่พบนางเสาวรีถูกพระอิศวรสาปให้มาอยู่ป่าสาละวัน พระรามทรงช่วยแผลงศรคัมเพลิงป่าให้นางพ้นคำสาปแล้วทรงพระค้ำเนินต่อไป อรรคความสไค้ถว้ายเกราะสุรگانค้แก่พระราม พระอินทร์ลงมาเนรมิตศาลาริมฝั่งแม่น้ำ โศทาวารีไว้เมื่อพระรามเสด็จมาถึงจึงประทับอาศัยบำเพ็ญพรตต่อไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของนางเสาวรี ถูกพระอิศวรสาปให้มาอยู่ป่าสาละวัน

มาจะกล่าวบทไป	ถึงนางเสาวรีโฉมศรี
แต่ต้องสาปสมเด็จพระศุสี	มาอยู่ที่สาละวันช้านาน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทช่วยสร้างอารมณ์ขึ้นต้นตอนพระรามแผลงศรคัมเพลิงป่าเพื่อให้นางเสาวรีพ้นคำสาป

เสียงสนั่นครันครันโลกา	มหาเมฆตกมาท่าใหญ่
เพลิงนั้นก็คัมหันไค้	ควยฤทธิไกรพระจักรี

บทชมความงาม มีบทตอนสามกษัตริย์ชมดง ตัวอย่างคำกลอนว่า

---

¹ ผองศรี เล็กบ่ารุง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉัตรชัย ว่องกสิกรรม เป็นผู้สัมภาษณ์
ที่วิทยาลัยครูสวนสุนันทา เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2527

มี <u>ว</u> ง <u>เว</u> ิง <u>เ</u> ิง <u>ณ</u> า <u>น</u> า <u>ช</u> ม	พ <u>ล</u> ก <u>ษ</u> าร <u>น</u> ร <u>ี</u> น <u>ง</u> าม <u>ไ</u> ส
น <u>ำ</u> พ <u>ุ</u> ค <u>ุ</u> ค <u>ึ</u> น <u>ท</u> ล <u>อ</u> ค <u>ไ</u> บ	ไ <u>ห</u> ล <u>มา</u> ค <u>า</u> ย <u>ค</u> ค <u>ิ</u> ร <u>ิ</u> น
อ <u>ัน</u> ค <u>ว</u> ง <u>บ</u> ร <u>ุ</u> ค <u>า</u> ช <u>ิ</u> ห <u>ิง</u> ห <u>ล</u> าย	บ <u>ำ</u> ง <u>ค</u> ล <u>ี</u> ค <u>ล</u> าย <u>เก</u> ส <u>ร</u> ช <u>ร</u> ก <u>ล</u> ิ
ภ <u>ุ</u> ม <u>เร</u> ศ <u>ร</u> อ <u>น</u> ค <u>เ</u> ล <u>า</u> บ <u>อ</u> ย <u>บ</u> ิ	พ <u>ร</u> ะ <u>ท</u> ร <u>ง</u> ค <u>ิ</u> ล <u>ป</u> ช <u>ม</u> พ <u>ล</u> าง <u>ท</u> าง <u>ล</u> ี <u>ลา</u>

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า พระราม เป็นผู้ทรงคุณธรรมและความเมตตาากรุณา เคยช่วยเหลือนางเสาวรีให้พ้นคำสาป พระอินทร์จึงลงมาเนรมิตศาลาให้เป็นที่พักพิงเพื่อตอบแทนคุณธรรมของพระราม

การปิกเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนสามกษัตริย์ประทับในบรรณศาลาแล้วลงสรชดชาร
ควยความเกษมสำราญ

สามกษัตริย์แหวกวายุชโลธร	ระงับร้อนสำราญพระทัยนัก
ครั้นเสด็จโสรจสรชดชาร	องค์พระอวตารทรงจักร
ชวนนางสีดาผูกพัน	กับพระลักษณะไปบรรณศาลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงพฤติกรรมของตัวละครประกอบได้แก่นางเสาวรี ฤาษี พระอินทร์ ตัวละครทั้งหลายต่างมิได้แสดงพฤติกรรมร่วมกันทำให้นเนื้อเรื่องขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ถ้าจะยึดบทของพระรามเป็นตัวยืนโรงและเนื้อเรื่องเน้นการเดินทางของพระรามก็ไม่มีลักษณะการวางโครงเรื่องของตัวละครเท่าใดนัก กล่าวคือระหว่างเสด็จพระดำเนินไปหาพระรามได้พบปะบุคคลต่าง ๆ กัน จนกระทั่งมาถึงที่ประทับถาวร บทละครจึงจบตอนบทละครตอนนี้จึงเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าเนื้อเรื่องที่ตัวละครขาดนาฏการขัดแย้ง কেনช้ทำให้เนื้อเรื่องไม่น่าสนใจ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้เปิดฉากด้วยบทของตัวนาง ซึ่งผิดแบบแผนของละครใน ส่วนลักษณะอื่น ๆ ของละครในคงมีอยู่ครบถ้วนคือ มีบทชมดงและปิดฉากลงเมื่อสามกษัตริย์ทรงเกษมสำราญในบรรณศาลา ผู้วิจัยแบ่งบทให้จบตอนเพียงเท่านี้เพราะตอนต่อไปเป็นเรื่องของกุมภกาศ ซึ่งมีนาฏการของตัวละครเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเหมาะสมแล้ว บท

ละครตอนนี้จึงไม่สามารถนำไปเล่นละครร่วมกับบทตอนต่อไปได้ เนื้อเรื่องในตอนนี้จึงแสดงให้เห็นเพียงลักษณะการเดินป่าของพระรามเท่านั้น

ตอนที่ 42 (เล่ม 3 หน้า 79 - 87) "พระชรรค์กุมภกาศ"

เรื่องย่อ

กุมภกาศบุตรนางสามนักษา ออกมากระทำกิจพิธีริมฝั่งแม่น้ำโคทาวารีเพื่อขอเทพอาวุธ พระพรหมทรงโยนพระชรรค์แก้วลงมาให้ กุมภกาศไม่พอใจจึงยังไม่เก็บ พระลักษมณ์เสด็จออกมาหาผลไม้ทรงพบพระชรรค์ตกอยู่จึงหยิบขึ้นทดลองกวัดแกว่งดู ทำให้กุมภกาศไม่พอใจตรง เข้ารบกับพระลักษมณ์ในที่สุดพระลักษมณ์สังหารกุมภกาศสิ้นชีวิต แล้วนำพระชรรค์ไปถวายพระราม พระรามประทานพระชรรค์ให้พระลักษมณ์เก็บไว้เป็นอาวุธประจำพระองค์

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของกุมภกาศลาพระบิดาและพระมารดาออกมากระทำกิจพิธีขอเทพอาวุธ ณ ริมฝั่งแม่น้ำโคทาวารี

มาจะกล่าวบทไป	ถึงกุมภกาศยักษา
อยู่ในพิชัยลงกา	นางสามนักษาเป็นชนนี้
.....	.....
ครั้นถึงจึงกราบกับบาท	พระชนนีปิตุราชนาถา
ทูลว่าอันตัวของลูกยา	ไม่มีศาตราสิ่งใด
แมน่เกิดเข้าศึกปัจจำมิตร	จะรบรอกอฤทธิ์เขาไม่ได้
จะขอลาข้ามมหาสมุทรไป	ตั้งใจทำกิจพิธี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทขึ้นต้นระทึกใจตอนกุมภกาศรบกับพระลักษมณ์ ตัวอย่างคำกลอนว่า

โลดโผนโจนจับพระลักษมณ์	โหมหนักเอาด้วยกำลังกล้า
กวัดแกว่งกระบองเป็นโกลา	ศิษย์ฆ่าฆ่าไม่งอกร

บทชมความงาม มีบทชม เครื่องทรงบวชของกุมภกาศตัวอย่างค่ากลอนว่า

ทรงผ้าไหมพัทรวาด	ระบายลาดพาดเหนืออังกา
จรูณเจิมเฉลิมพัทตรา	มุนชฎาห่อเกล้าเป็นโยคี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
พระลักษณะเป็นฝ่ายธรรมะบ่อมชนะกุมภกาศซึ่งเป็นฝ่ายอธรรม
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อบรรยายถึงความสุขสำราญของสามกษัตริย์
ในบรรณศาลา

จำเวิญภาวนารักษาจิต	กองกฐนทีละลาภิไศโยโดยไสย
เป็นนิจันันครทุกวันไป	ภูวไนยสำราญในวิญญาน์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายเทวดาคือ ความขัดแย้งระหว่างกุมภกาศกับพระพรหม เนื่องจากกุมภกาศ
ไม่พอใจที่พระพรหมโยนพระขรรค์มาให้ จากปัญหานี้มีผลโยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่าง
ตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เมื่อพระลักษณะเก็บพระขรรค์ได้และต่อสู้กับกุมภกาศ
จนได้รับชัยชนะ นาฏการของตัวละครจึงจบตอนลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลา
แสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

บทละครตอนนี้จัดแสดงเพื่อความบันเทิงได้เพราะเนื้อเรื่องสนุกและมีลักษณะ
ต่าง ๆ ของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยความสุข
สำราญของตัวละครฝ่ายธรรมะ เป็นที่น่าสังเกตว่าการแสดงโขนโรงในปัจจุบันตัวละคร
ที่แสดงเป็นพระลักษณะถืออาวุธพระขรรค์เป็นอาวุธประจำพระองค์ตั้งแต่ต้นเรื่องก่อนที่จะ
ถึงบทตอนนี้ ซึ่งน่าจะมีความคลาดเคลื่อนอยู่เพราะก่อนที่พระลักษณะจะเก็บพระขรรค์ของ
กุมภกาศได้พระลักษณะอาจถือคันศรหรืออาวุธชนิดอื่น หลังจากบทตอนนี้ไปแล้วจึงจะถือพระขรรค์
ได้อย่างสมบูรณ์

ตอนที่ 43 (เล่ม 3 หน้า 88 - 106) "ตัดลิ้นชีวหา"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์พานางมณฑิลาเสด็จประพาสป่าและมีรับสั่งให้ชีวหาผู้เป็นน้องเขยอยู่รักษาพระนคร ชิวหาหนีเข้ากรุงลงกาอยู่ 7 คืน บังเกิดความง่วงจึงนิมิตกายใหญ่แล้วแลบลิ้นปิดบังพระนครไว้ เมื่อทศกัณฐ์เสด็จกลับมามองไม่เห็นพระนครจึงทรงขว้างจักรไปถูกลิ้นชีวหาสิ้นชีวิต นางสามานักขาเศร้าโศกถึงสามี ทศกัณฐ์ต้องปลอบใจให้คลายทุกข์แล้วจัดพิธีศพชีวหาให้อย่างสมเกียรติ

การเปิดเรื่อง เปิดจากควมบของทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ชีวหาอยู่รักษาพระนครระหว่างทศกัณฐ์เสด็จประพาสป่า

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวทศเคียรยักษา
เสวยแสนสมบัติไอศวรร	ในทวีปลงกาธานี
.....	.....
จึงมีพระราชบรรหาร	แก่ชีวหามารยักษา
เราจะไปเล่นอรัญญา	โดยข้าสีกเจ็คราตรี
หัวเจ้าผู้มีฤทธิไกร	ต่างตาต่างใจของพี่
จงอยู่รักษาธานี	อย่าให้มีอันตรายภัยพาล

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทตื่นเต้นตอนทศกัณฐ์ขว้างจักรไปตัดลิ้นชีวหา บทลกขบขันตอนชาวเมืองตกใจเมื่อชีวหาตายและบทโศกร่ำพันของนางสามานักขาเมื่อทราบว่าสามีเสียชีวิต

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์ตื่นเต้นตอนทศกัณฐ์ขว้างจักรตัดลิ้นชีวหา

ไซคีช่วงสว่างทั้งแดนดิน	ถูกลิ้นชีวหายักมี
ขาดกระเด็นไปจากอินทรีย์	ก็สุกสิ้นชีวีพันใจ

ได้

ฉากโกลาหลของชาวเมืองอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทางตลกขบขัน

บรรดาหญิงชายในพารา

เห็นชีวหาม้วยอาสัญ

ตกใจเพียงสิ้นชีวิต

หน้าซีกศิวสันไม่สมประคี

ค่างคนอุ้มลูกจูงหลาน

บ้างวิ่งบ้างคลานอึ้งมี

คิดว่าข้าศึกมาราวี

วิ่งหนีไปหังพารา

บทโศกร่ำพันของนางสามนักศึกษาเมื่อชีวหาสิ้นชีวิต

โอวำป็นเกล้าของเมียเอ๋ย

กรรมสิ่งใดเลยมาซัดให้

เสียแรงตราครุฑรำลำบากใจ

เที่ยวไปตรวจตราพลากร

รอบราชันีเวศเขตขัณฑ์

เจ็ดคืนเจ็ดวันไม่หยุดหย่อน

ยามตรงไม่ตรงสาคร

ยามนอนไม่นอนสักเวลา

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตราชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชมคางของ

ทศกัณฐ์

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของทศกัณฐ์กับนางมณโฑมีดังนี้

นางทรงภูมิตั้งพื้นทอง

สไบกรองรองตาด เครือแยง

พระยามารทรงสอดชายแครง

ทับทรวงลายแทงสังวาลวัลย์

นางทรงพาหุรัดจำรัสพลอย

สะอึ่งสร้อยคาบทับประคับถัน

ท้าวทรงทองกรมังกรพัน

ตามทีศกุกันอำไพ

บทชมนกมีคำกลอนว่า

นางนวลจับคันอินทนิล

นกกระหาจับกระดินขันก้อง

เค้าโม่งจับโมกเมียงมอง

แก้วจับ แกคร้องริมทาง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า การขาคิววิจารณ์และเหตุผลของทศกัณฐ์ย่อมก่อให้เกิดความสูญเสีย ดังเช่น ชิวหา ต้องเสียชีวิตเพราะความเข้าใจผิดของทศกัณฐ์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อบรรยายภาพแขกมาร่วมงานเผาศพชิวหา

ต่างคนขอขมาลาโทษ	จุดเพลิง เรืองโรจน์ประภัสสร
โดยศรีสวัสดิ์สถาวร	เสร็จแล้วบทจรกลับมา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นความขัดแย้งของตัวละคร คือชิวหา มีหน้าที่ดูแลรักษาพระนครแต่บังเกิดความง่วงนอนจึงแอบลี้ลับคนครลงกาแล้วรีบหลับไป จากเหตุผลข้อนี้ได้สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายยักษ์เมื่อ ทศกัณฐ์ขวางจักร ไปตัดลิ้นชิวหาสิ้นชีวิต แมทศกัณฐ์จะมีได้ตั้งพระทัยสังหารแต่ปัญหาขัดแย้ง ก็คลี่คลายลงเมื่อความจริงปรากฏ เห็นได้วานาฏการของตัวละครอาศัยความขัดแย้ง เป็น ตัวดำเนินเรื่องและปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

บทละครตอนนี้ได้คลี่คลายปัญหาและจบตอนลงได้เหมาะสมกับนาฏการของตัวละคร แม้บทตอนต่อไปจะเน้นหนักบทบาทของนางสามนักษาก็ไม่อาจนำมารวมกับตอนนี้ได้เพราะ นาฏการของตัวละครที่นอกเหนือจากนางสามนักษาก็ไม่เกี่ยวข้องกับตัวละครในตอนนี้ และ บทละครจะยืดยาวมากเกินไป จึงจำเป็นต้องจบตอนตัดลิ้นชิวหาเพียงเท่านี้

ตอนที่ 44 (เล่ม 3 หน้า 106 - 121) "สามนักษาทิ้ง"

เรื่องย่อ

นางสามนักษาลาทศกัณฐ์ไปประพาสป่า เห็นพระรามลงสรงอยู่ริมฝั่งน้ำก็หลงรัก จึงหักอาศัย นอนในถ้ำเพื่อจะเฝ้ารอชมโฉมพระรามอีก รุ่งเช้าพระรามเสด็จมาลงสรง เช่นเคย นางสามนักษาแปลงกายเป็นหญิงงามเข้าไปขอความรัก แต่พระรามทรงปฏิเสธ

แล้วเสด็จกลับบรรณศาลา นางสามนักขาติดตามไปพบนางสีดา จึงตรงเข้าท่าร่ายเพราะ
ความหึง พระลักษมณ์ออกมาจับนางสามนักขาได้แล้วตีมือ เท้า จมูก หู นางสามนักขา
ก่อนที่จะปล่อยตัวไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของนางสามนักขาคิดใคร่จะออกไปหาคุณนอก
นครลงกาจึงเข้าไปลาทศกัณฐ์โดยแจ้งว่าจะออกไปติดตามหากุมภกาศบุทรชาย

เมื่อนั้น	ฝ่ายนวลนางสามนักขา
ตั้งแต่เป็นม่ายภัสดา	กัลยารัญจนบ่พอใจ
จะใคร่หาคุณผู้สม	มาภิรมย์ชมชิตพิสมัย
ระสรงทรงเครื่องอำไพ	ขึ้นไปเฝ้าองค์สุริ
.....	.....
ดูรักจากอกแล้วมีหน้า	ผิวซำลีนสีพสังขาร
อันกุมภกาศอสุรา	นั้นข้ามมหาสมุทรไป
ตั้งจำเรณูฤทธิ์พิชิตการ	ชำนานหากกลับมาไม่
ข้านี้หนักอกหนักใจ	จะลาไปเที่ยวหาในอารัญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์รักเมื่อนางสามนักขาเฝ้ารพระราม บทตก
ขบขันตอนนางสามนักขาติดตามง้องอนขอความรักจากพระรามและบทตื่นเต้นระทึกใจตอน
พระลักษมณ์ลงโทษนางสามนักขา

ตัวอย่างบทคร่ำครวญหาความรักของนางสามนักขา

โอพระรามรักของน้องเอ๋ย	โฉนเลยไม่เสด็จมาหา
ให้ช้ำทนต์ทุกซ์เวทนา	แค่ผู้เดียวโศกาอาลัย

บทแสดงท่าทางของนางสามนักขาเมื่อง้องอนพระรามอาจให้ตัวละครท่าทาง
ตลกขบขันได้ดังคำกลอนว่า

ทั้งพระค้ำว่าพาที
 ยิ่งแสนสวาทกลุ่มมรรัก
 ชะแง้แลตามเสด็จไป
 ให้มีคมนสุคหนการสวาท
 สติไม่เป็นสมประคี

ตั้งวารีทิพมาเจือใจ
 จะถือค้ำหนักก็หาไม่
 ฤทัยค้ำวคินพันทวี
 ตั้งใจจะชาคลงกับที่
 ก็รีบจรลีตามมา

บทที่ใน เต้นคอนพระลักษณะลงโทษนางสามนักชา

แล้วโจนขึ้นเหยียบอกไว้
 จึงมีสีหน้าทบัญญัติการ
 .....
 ว่าพลางตัดกรรอนบาท
 แล้วไล่ซี่ข้ากระหน้าไป

แกวงพระขรรค์ชัยฉายฉาน
 ว่าเหวยอิมารอัปรีย์
 .....
 หั่งจุมกหูชาคเลือกไหล
 จนไกลอรัญญ์

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงของนางสามนักชา บทนางสามนักชาชมโฉม

พระราม

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงในเพลงชมตลาด เป็นท้าวของนางยักษ์ ซึ่งสวยงาม
 ไปอีกแบบต่างจากท้าวของนางมนุษย์มีคำกลอนว่า

แล้วทรงไข่มพัตร์นลุลา
 ทรงสไบคาคทองกรองริม
 สะอึ้งแก้วแกมบุษราคัม

กระหนกกลายรูปกินรีว่า
 สอดสีทับทิมงามซ่า
 ประจำยามเนาวรัตน์จำรัสพลอย

บทนางสามนักชาชมโฉมชมโฉมพระรามมีคำกลอนว่า

พิณจพิศทั่วทั้งองค์
 จะว่าพระอิศวรเรื่องชัย
 จะว่าพระนารายณ์ฤทธิรอน

มีความพิศวงสงสัย
 ก็ไม่มีสังวาลนาคี
 ก็ไม่เห็นพระกรหึงสี

จะว่าท้าวชาดาธิบดี	เหตุใดไม่มีเป็นซีพักตร์
แม่นจะว่าท้าวหัตถ์นัยน์	โยจึงไม่ทรงวิเชียรจักร
จะว่าพระสุริยวารารักษ์	ก็สักรดอยู่ในเมฆา
ครั้นจะว่าองค์พระจันทร์	ก็ผิดที่จะจรจากเวหา
ชะรอยจักรพรรดิภักษัตรา	สละสมบัติมาเป็นโยคี

ท้าวของนางสามนักศึกษาตอนนี้ประดิษฐ์ท้าวที่แสดงอารมณ์ไค้ยาก เนื่องจากคำประพันธ์แฝงอารมณ์ขันไว้ด้วย ท้าวของนางสามนักศึกษาจึงต้องรำไ้ทั้งตามลักษณะของนางยักษ์ ผู้มีสกุล แต่มีความหลุกหลิกอยู่ในที่ตามลักษณะของผู้กระหายความรัก ผู้ที่จะแสดงเป็นตัวนางสามนักศึกษาไค้ตอศคิ์เลือกผู้มีบุคลิกและมีมือเชิงรำ เป็นพิเศษ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงชี้ให้เห็นว่าสตรีไม่ควรหลงใหลในรูปสมบัติของชายซึ่งอาจนำความอับอายมาสู่ตนไค้

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนนางสามนักศึกษาจำต้องหนีจากพระรามไปทั้งที่ยังอาศัยอาวรณ์อยู่

จะไปก็เสียดายสุครุ	จะอยู่ก็กลัวจะอาสัญ
วิ่งพลางเหลือวศุพระทรงธรรม	จนถึงโรมคัลพารา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีพฤติกรรมของตัวละครแสดงความสัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการโดยอาศัยความขัดแย้งเป็นตัวดำเนินเรื่อง เริ่มตั้งแต่นางสามนักขาบังเกิดความว่าเหวจนต้องออกหาคู่ เมื่อไค้พบพระรามก็มีความรักต่อพระรามแต่พระรามก็มีความขัดแย้งกับนางสามนักขาและไม่สามารถรับรักนางไค้ เมื่อนางสามนักขารู้ว่านางสีดาเป็นชายาของพระราม จึงแสดงความขัดแย้งออกมาอีกไค้โดยตรงเข้าตำรายนางสีดาและความขัดแย้งทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้นเมื่อพระลักษมณ์ออกมาช่วยตีตนนางสามนักขาจนต้องหนีไป นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้เริ่มเปิดฉากด้วยบทของนางสามนักศึกษาซึ่งนึกแบบแผนของละครในส่วนลักษณะอื่น ๆ เช่น บทชมเครื่องแต่งกาย บทชมโฉม การบิกรเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะเป็นผู้ชนะยังคงรักษาแบบแผนไว้ได้ครบถ้วน ถ้าวิเคราะห์จากความจำเป็นของการเขียนบทแล้ว ก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากเพราะเนื้อเรื่องตอนนี้มีนางสามนักศึกษาเป็นตัวเอกและดำเนินนาฏการตลอดทั้งตอน แต่อย่างไรก็ตามบทละครตอนนี้เป็นตอนที่น่าชมตอนหนึ่งโดยเฉพาะปัจจุบันได้มีการประดิษฐ์ทำราวฉูดฉาดสามนักศึกษาแทรกไว้ด้วย ช่วยให้การแสดงสวยงามยิ่งขึ้น

ตอนที่ 45 (เล่ม 3 หน้า 121 - 136) "ศึกพระยาขร"

เรื่องย่อ

นางสามนักศึกษานำเรื่องทูลพระยาขรผู้เป็นพระเชษฐาครองเมืองโรมคัลโคยกถาวรว่าพระรามปลุกปล้ำ พระยาขรยกทัพมารบกับพระรามและถูกพระรามฆ่าสิ้นชีวิต

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระยาขรเสด็จออกหน้าพระลานเป็นเวลาเดียวกับที่นางสามนักศึกษาเข้าเฝ้าทูลเหตุการณ์

เมื่อนั้น	ฝ่ายองค์พระยาขรยักษา
เสด็จออกหน้าพระลานรจนา	พร้อมหมู่มาทยาพลไกร
แลเห็นนางนอกรวมอุทร	เทากรควนชาคเลือกไหล
หุบปากจุมกษาคแหวงไป	ตกใจตะลึงหึงอินทรีย์
คั่งหนึ่งพระกาฬพาราช	มาพิฆาตคัคเกล้าเกศี
ก็โจนจากแท่นแก้วมณี	อสุรีไปรบเขาวมาลย์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรบระหว่างพระยาขรกับพระรามช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจ ตัวอย่างคำกลอนว่า

กุมภันท์ทวยชิงคันศร	พระสิกรีที่ตองยักษา
หันเหเซชวนไปมา	ควยกำลังศักดาชัยชาญ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ของพระยาขร
ตัวอย่างบทบรรยายความเข้มแข็งของกองทัพ

จัดหมู่จัดทรงช่วยหาญ	เลือกล้วนชำนาญแก้วกล้า
ขุนช้างขี่ช้างชนะงา	กุมของว่าง่าห้วยคัยน
ขุนม้าขี่ม้าสินธพ	ถือทวนแล่นตลบคังจักรผัน
ขุนรถขึ้นรถพร้อมกัน	กรกุม เกาทัณฑ์ลูกพิษ

บทชมความวิจิตรตระการตาของราชรถมีคำกลอนว่า

รถเอยราชรถศึก	กำกงแก้วผลึกสขบสี
แฉกงอนอนงามล้วนมณี	รัศมีแวววับจับตา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะคือ พระรามยอมชนะพระยาขรซึ่งเป็นฝ่ายอธรรม
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามรบชนะพระยาขรแล้ว เสด็จกลับอัญญา

เมื่อนั้น	พระศรีภพลบโลกนภดา
ครั้นเสร็จสังหารอสุรา	ก็กลับมาอัญญา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระ เริ่มตั้งแต่นางส่ามนักชาโกรธแค้นพระลักษมณ์ที่ทำร้ายนางจึงสร้างปมปัญหา
ขึ้นเพื่อสนองตอบความรู้สึกเจ็บแค้นโดยเข้าไปทูลพระยาขรว่าถูกมนุษย์ปลุกปล้ำ ปัญหา
เริ่มทวีความเข้มข้นขึ้นเมื่อพระยาขรแสดงความขัดแย้งกับพระรามโดยยกทัพมารบและ
ในที่สุดพระยาขรต้องพ่ายแพ้แก่พระราม เนื้อเรื่องจึงจบตอนลงอย่างสมบูรณ์ บทละคร
ตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีเรื่องราวและวิธีการแสดงถูกต้องตามแบบแผนละครในได้แก่
เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม จากลักษณะการเปิด

และปิดเรื่อง เช่นนี้ทำให้มองเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงจัดแบ่งตอนไว้ให้สำหรับนำไปเล่นละครได้สะดวก

ตอนที่ 46 (เล่ม 3 หน้า 136 - 145) "ศึกพระยาทุมมณี"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์ที่เหลือตายแตกทัพ เข้ามาทูลพระยาทุมมณีว่าพระยาขรรค์เป็นพระเชษฐา แพ่งสงคราม พระยาทุมมณีจัดทัพออกรบกับพระรามและถูกพระรามตัดเศียรด้วยศรพธมาศตร์

การเปิดเรื่อง มีคำบรรยาย 4 คำกลอนว่าทหารยักษ์แตกทัพ เข้ามาทูลพระยาทุมมณี ว่าพระยาขรรค์สิ้นชีวิตการแสดงละครตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงเริ่มเปิดฉากโดยให้พระยาทุมมณีประทับบนพระแท่นแล้วให้ทหารเดิน ออกมาพร้อมคำกลอนที่บรรยาย จากนั้นจึงให้ทหารหมอบคลานเข้าไปเฝ้าด้วย คำกลอนต่อไปนี้

ครั้นถึงจึงประณตบงสุ
ว่าบัดนี้สมเด็จพระพี่ยา
ไปต่อยุทธ์กับมนุษย์สีไพร
สิ้นรลสิ้นคชอัศกร
เมื่อนั้น
แจ้งว่าเชษฐาสิ้นชีวี

ทูลองค์พระยาทุมมณียกษา
ยกพลโยธาพาดกร
ผ่านฟ้าบรรลัยด้วยแสงศร
ทั้งพวกนิกรโยธี
ขุนทูลมณีสัทธาศกดิ์ยักมี
มีความตระหนกตกใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างพระยาทุมมณีกับพระราม เพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้น ระทึกใจ ตัวอย่างคำกลอนตอนพระรามแผลงศรพธมาศตร์สังหารพระยาทุมมณี

สำเนียงคังเสียงลมกรค
ดอกแก้วแหกลงด้วยฤทธิไกร

บรรพตจักรวาลสะท้านไหว
แล้วศรชยับไปดังอสุรา

ศักดิ์เคียวศักดิ์กรศักดิ์บาท   ซาคตกลงจากเวหา
 เรียบรายกับพื้นพิศุธา   ยักมาลินีชีพชีวัน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมม้าต้นของพระยาขุน
 ศิวอย่างบทชมเครื่องทรง

ทองกรพาทูร์ค้ำมรงค์   แลวทรงมทามงกุฏ
 กรร เจ็ยกจรมรกตไขครุฑ   สอดเครื่องพิชัยยุทธ์สำหรับองค์

บทชมความแข็งแรง เก่งกาจของม้าศึกบรรยายว่า

ม้าเอยม้าต้น   ผ่านคำฤทธิรงค์ไกรสร
 ใจกาจอาจหาญราญรอน   นมออนทางชาวหัวอีก
 ซาติเชื้อดินธพอาชา   กิริยาล่าพองคะนองศึก
 สองตาคั่งควาวประกายพริก   เผนสะอึกเพียงม้าพระสุรียน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
 ฝ่ายพระราม เป็นผู้รักษารมย์อมชนะฝ่ายพระยาขุนผู้ชรรรม
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามสังหารพระยาขุนแล้วเสด็จกลับอารัญญ์

เมื่อนั้น   พระศรีภพลมโลกนาถา
 ครั้นเสร็จสังหารอสุรา   ก็กลับมาอารัญญ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละคร
 ฝ่ายพระคือ ความขัดแย้งระหว่างพระยาขุนกับพระราม เนื่องจากพระยาขุนต้องการแก้แค้น
 แทนพระเชษฐาจึงสร้างมปัญหาโดยยกทัพมารบแต่ต้องถูกพระรามสังหารในที่สุดเป็นการ
 จบสิ้นนาฏการของตัวละครได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง
 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนทำศึกนี้เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิงและจัดได้ทุกโอกาสแบบแผนต่าง ๆ ของละครในคงมียุครบถ้วนได้แก่เปิดฉากด้วยบทของยักษ์ ปิดฉากด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม และบทชมความงามของกองทัพ เครื่องทรง ล้วนช่วยเสริมให้การแสดงสวยงามยิ่งขึ้น

ตอนที่ 47 (เล่ม 3 หน้า 145 - 156) "ศึกตรีเศียร"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์ของพระยาทูณฑ์แตกทัพเข้ามาที่เมืองมัญฉวารี เจ้าเผ่าตรีเศียรผู้เป็นพระอนุชาของพระยาทูณฑ์ทูลว่าพระยาทูณฑ์เสียชีวิต ตรีเศียรยกทัพไปรบกับพระรามและถูกพระรามฆาตกาย

การเปิดเรื่อง มีคำบรรยาย 4 คำกลอน กล่าวว่า ทหารยักษ์ของพระยาทูณฑ์แตกทัพเข้ามาที่เมืองมัญฉวารี ทูลตรีเศียรว่าพระยาทูณฑ์ถูกมุนษย์สังหาร การเปิดฉากจึงเริ่มด้วยบทของตรีเศียร แล้วให้ทหารยักษ์แตกทัพเดินออกมาพร้อมกับคำกลอนบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเผ่าตรีเศียรตามคำกลอนว่า

ครั้นถึงถวายอภิวาหน์	แทบบาทตรีเศียรยักษ์
ทูลว่าเกิดนครังคราวี	ซีไพรองอาจอหังการ
.....	.....
พระเซนร่ายกพลไปต่อยุทธ์	ด้วยมุนษย์ซึ่งเป็นญาติ
ก็ดูคลิ่นสีพิชีวี	ตัวซำหนึ่ได้จึงรอกมา
เมื่อนั้น	ตรีเศียรสุริยวงศ์ยกษา
พังข่าวเราร้อนในอุรา	ชลนาคลอลองนองพักตร์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างตรีเศียรกับพระรามเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจ ตัวอย่างคำกลอนว่า

หมายเข้มนั้เฒ่ะขานเข้า้จ้มจับ   กรกระห้บ้ทอ้กแก้ว เรื่งศรี
 ทั่วหาญทั่วกล่ารวี่   ทั่วรับทั่วตีไม่ละกัน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมช่างศึกของตรีเศียร
 ทั่วอย่างบทบรรยายความพิศการของกองทัพ

เหล่าหนึ่งทั่วเป็นผีไพร   หน้ันกลบ้ไปเป็นไกรสร
 เหล่าหนึ่งหน้าเป็นอัศคร   ทั่วเป็นมังกรยืนยืน

บทชมลักษณะห้าวหาญของช่างศึกมีคำกลอนว่า

ช่างเอยช่างศึก   เรื่งห้าวรวานอีคคะนองหาญ
 แกล้วจากกลางวงเท้ทะขาน   แล่นเพียงลมพานว่องไว
 เข้ยมหมายกระห้มมันครันครัน   กระห้บ้ยืนกริยาทะลวงได้
 โกงทางกางหูแก้วงไกว   แต่เงาไหวก็ถลันจะลงงา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
 ฝ้ายชั่วร้ายคือตรีเศียรต้องพ่ายแพ้ฝ้ายที่ทรงไว้ซึ่งความดีงาม คือพระราม

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อพระรามรบชนะตรีเศียรและเทวดานางฟ้า
 ไปรยปรายชาวทอกลอกไม่อำนวยพรแก่พระราม

กลันกระหลบอบอามเอาใจ   ภูวไนยปรีดีเปรมเกษมสันต์
 จึ่งเสด็จย่างเข้ศรจรล   มายังอรัญญ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
 ตัวละครฝ่ายพระคือ ความขัดแย้งระหว่างตรีเศียรกับพระราม เนื่องจากตรีเศียรต้องการ
 แก่แคนแทนพระเชษฐาจึงยกทัพมารบกับพระราม แต่พระรามสามารถแก้ไขปัญหาคัดแย้ง
 โดยสังหารตรีเศียรจึงปิดฉากนาฏการของตัวละครได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้
 เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิงได้ทุกโอกาสเพราะมี
บทช่วยสร้างอารมณ์ขึ้นต้นให้น่าติดตามชม ตอนปิดเรื่องมีบทเทวดานางฟ้าไปรยปราย
ข้าวตอกดอกไม้ ช่วยให้ละครฉากสุดท้ายสวยงามยิ่งขึ้น

ตอนที่ 48 (เล่ม 3 หน้า 157 - 176) "หลงรูปสีกา"

เรื่องย่อ

นางสาวนักขาเข้ามาทูลทศกัณฐ์ในนครลงกาว่า พระยาขร พระยาทุมมณฑ์และ
ตรีเศียร ถูกพระรามฆ่าตาย และนางโคไล่ถึงความงามของนางสีกาให้ทศกัณฐ์ฟัง
ทำให้ทศกัณฐ์หลงรูปนางสีกาถึงกับทรง เพ้อ จึงมีรับสั่งให้มารีศจัดทัพเพื่อเสด็จไปทำ
อุบายลวงลอนางสีกา มารีศรู้ว่าจะต้องตายแต่ต้องจำใจไปตามรับสั่ง

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของนางสาวนักขาเดินทางเข้ามาเฝ้าทศกัณฐ์
ในนครลงกา

เมื่อนั้น	ฝ่ายนางสาวนักขายกษี
ครั้นทูลพระตรีเศียรอรุรี	สิ้นชีพชีวิก็ตกใจ
ความกลัวพระลักษณะพระทรงศิลป์	ทั้งจะแทรกแผ่นดินลงไปไต่
ก็ออกจากโรมคัลกรุงไกร	ลุยสมุทรข้ามไปลงกา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนชาวเมืองลงกาทกใจเมื่อเห็นนางสาวนักขา
ในสภาพที่ทันทุกขเวทนา บทรักตอนทศกัณฐ์หลงเพื่อถึงนางสีกาและบทโศกราพันตอน
นางแก้วเจษฏากรู้อามารีศถูกทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ไปทำอุบายลวงพระราม

ตัวอย่างบทตอนชาวเมืองลงกาวิงหนีนางสาวนักขาอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้
ทำท่าทางให้ลกขบขันได้เมื่อเห็นลักษณะทุเรศของนางสาวนักขาจากคำกลอนว่า

สยายผมมมยจนถึงชายพก	ค้างคระหนกตกใจถันหน้า
บ้างว่าภูทพรายเข้ามา	บ้างว่าแม่หาผีไพร

ดูก็เล็กเล็กน้อยชายหญิง
รองกรีดหวีควานไป

บ้างล้มบ้างวิ่งไม่คู่โต
ค้ายไม่รู้จักนางเทวี

หลังจากที่นางสามนักษาหูลงมาถึงความงามของนางสีดาให้ทศกัณฐ์ฟัง ทศกัณฐ์
หลงเพื่อลืมนพระองค์ตรงเข้ากอดจูบนางสามนักษา การแสดงละครตามบทงั้นนี้เป็นกา
ทำกิริยาท่าทางให้ตกลงบั้นอย่างสุภาพตามลักษณะ เจ้าชู้ของพระยายักษ์ซึ่งมิได้คิดแบบแผน
ของละครใน เช่นเดียวกับโอเนนาหลงกอดสียะตราในบทละคร เรื่องโอเนนาพระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถือว่าเป็นศิลปะของการเขียนบทต้องใช้ผู้แสดง
ที่มีความสามารถพอสมควร เพราะจะต้องแสดงความรัก ความหลงใหลและความอาย
ในเวลาเดียวกัน

พระจึงสวมสอคอกคนางน้อง
จะอายเหนียมเรียมโยเทวี
กระโบมโลมดูจูบพัคตร์
ครั้นเพ่งพิศก็นิคนางสีดา
ให้คิดช่วยเขินสะเห็นจิต

ประคองขึ้นใส่ตักยักมี
บุญเจ้ากับพี่ไค้สร้างมา
ผล็กพี่เสียโยกนิษฐา
อนิจจาเจ้าพี่ที่หลงไป
จะพิศดูหน้าน้องก็ไม่ได้

บทคร่ำครวญของนางแก้วเจษฎาเมื่อรู้ว่ามารีศจะต้องไปตายด้วยศรพระราม
กล่าวว่า

ตั้งแต่วันนี้จะทนทุกข์
จะกินน้ำตาทุกรাত্রี

เสียดูชจากความเกษมศรี
มีแต่จะได้เค็้อคร้อน

บทชมความงาม มีบทนางสามนักษากล่าวชมโฉมนางสีดาให้ทศกัณฐ์ฟังว่า

เปรียบปรากฏสีดาก็น่าชม
เปรียบพัคตร์ผ่องแผ้วคังควงจันทร์
เปรียบนาธานางงามแลลัม
เปรียบทรงแพทรวงโคยชบวน

เปรียบเนตรเนตรคมคมสัน
เปรียบถันคังประทุมละอองนวล
เปรียบโอษฐ์เห็นแยมเป็นที่สรวล
เปรียบนวลแพ้นวลนางสีดา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามคติพุทธศาสนา ทั้งคำพูดของมารีศว่า

อันเกิดมาในภพสงสาร	ใครจะพ้นพระกาฬกัโฆที่
ถึง เขาพระสุเมรุคีรี	ก็มีที่บรรลัยด้วยไฟกัลป์
อันพรหมลิขิตคิดตัวมา	ฤาจะไม่มรณาอาสัญ
เจ้าอย่าโคกจาบัลย์	ขวัญเมืองคอยอยู่ถาวร

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงด้วยการจัดทัพของกรุงลงกาเตรียมเดินทางไปลักพานางสีดา มีคำกลอนบรรยายความเข้มแข็งของทหารในกองทัพว่า

เคียบโกล่าสนสามารถ	องอาจเร็วแรงแข็งขัน
หัวฮึกขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน	กรนั้นกรวัดแกว่งอาวุธ
ต่างตนต่างว่าเราเท่านี้	ถึงจะพบไฟรีนับสมุค
จะอาสาพระองค์ออกงยยุทธ์	ฆ่าให้ม้วยมุกด้วยศักดา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนที่มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระเริ่มปัญหาตั้งแต่นางสามนักษาเข้ามาทูลเล่าถึงความงามของนางสีดาให้ทศกัณฐ์ฟังจนทำให้ทศกัณฐ์หลงรักนางสีดา จากปัญหานี้มีผลส่งให้ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้มารีศเตรียมจัดทัพเพื่อเดินทางไปลักนางสีดา เป็นที่น่าสังเกตว่าตอนปิดเรื่องยังจบนาฏการของตัวละครไม่สนิทคือ จบเพียงทางฝ่ายลงกาจัดขบวนทัพเตรียมออกเดินทาง เหตุที่ผู้วิจัยแบ่งตอนให้จบเพียงเท่านี้เพราะบทละครตอนต่อไปมีขนาดยาวไม่สามารถนำมาเล่นละครร่วมกับบทตอนนี้ให้พอเหมาะแก่เวลาได้ อีกประการหนึ่ง บทตอนต่อไปมีนาฏการของตัวละครเฉพาะตอนสมบุรณ์ที่อยู่แล้ว มีลักษณะของละครในครบถ้วนคือ เปิดเรื่องด้วยบทของทศกัณฐ์ และมีบทชมความงามแทรกไว้ให้เหมาะสำหรับจัดแสดงได้พอดีกับเวลายามาตรฐาน ฉะนั้นเนื้อเรื่องตอนที่ 48 จึงจำเป็นต้องจบตอนเพียงเท่านี้ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้มีตัวละครเด่นคือ นางสาวนักรา ทศกัณฐ์และมารีศ แม้จะจบเรื่องไม่สมบูรณ์นัก แต่ก็แสดงให้เห็นจุดเริ่มของปัญหาใหญ่ที่จะชวนให้ผู้อ่านติดตามชมในตอนต่อไป อนึ่งบทละครตอนนี้เปิดฉากด้วยบทของนางสาวนักราซึ่งผิดแบบแผนของละครในแต่อาจเป็นความจำเป็นประการหนึ่ง เพราะนางสาวนักราเป็นตัวละครที่สร้างปัญหาในตอนแรก จึงต้องกล่าวถึงนางสาวนักราก่อนเพื่อเชื่อมเนื้อเรื่องและตัวละครในฉากต่อไปให้สัมพันธ์กัน

ตอนที่ 49 (เล่ม 3 หน้า 176 - 214) "ลักลือคา"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงนำมารีศไปที่ริมฝั่งแม่น้ำโคทาวารี แล้วมีรับสั่งให้มารีศแปลงกายเป็นกวางทองไปล่อนางสีดาที่หน้าภูฏี นางสีดาอ่อนวอนให้พระรามไปตามจับกวางทองมาให้ พระรามเสด็จออกติดตามไปเมื่อทรงรู้ว่าเป็นยักษ์แปลงจึงยิงด้วยธนู ก่อนมารีศจะตายได้แก่งร้องเป็นเสียงพระรามทำให้นางสีดาคงพระทัยมีรับสั่งให้พระลักษมณ์ออกไปช่วยเหลือ ทศกัณฐ์ได้โอกาสจึงทรงแปลงกายเป็นฤาษีเข้ามาดูคนางสีดาขึ้นราชรถเหาะหนีไป พญานกสคายุเข้ามาช่วยเหลือนางสีดาจึงถูกทศกัณฐ์ขวางด้วยพระขำมรงค์จนสคายุตกลงพื้นดิน ทศกัณฐ์ทรงพานางสีดาไปพำนักไว้ในอุทยานและรับสั่งให้สหัสกุมารทั้งพี่น้องเข้าคุกแลนางไว้

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์เสด็จลงสร้างทรงเครื่องก่อนเดินทางไปลักนางสีดา

เมื่อนั้น

ครั้นรุ่งสว่างสว่างเวลา

ท้าวทศกัณฐ์ยกษา

เสด็จมาเข้ที่สร้างชล

อารมณ์ที่ปรากฏ มีทราพณ์ของนางสีดาเมื่อทรงไต่ยีนเสียงมารยาของมารีศและบทสั้นแต่ระทึกใจตอนทศกัณฐ์รบกับสคายุ

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของนางสีดา

โอ้ว! ตัวกูเหมือนคนชั่ว
คั่งหญิงแพศยาอาชรรม์

ไข้วัวไปม้วยอาสัญ
ลีนกับลีนกับไม่ว่าดี

บทรบ เพื่อสร้างอารมณ์ขึ้น เค้นระหว่างทศกัณฐ์กับสาคูบุตรขยายว่า

เมื่อนั้น
หัตถ์หนึ่งอุ้มนางเหาะทะยาน
ควยกำดั่งศักดาวารุทร
ยังแต่มีมือเปล่าเข้าราวี

ทศเศียรฤทธิไกรใจหาญ
สืบเก้ากรรอนราญสุกฉี
จนสิ้นอาวุธยักมี
ต่างที่สืบประยุทธ์ไปมา

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรง ชมราชรถของทศกัณฐ์ ชมกวางทองและ
ชมโฉมนางสีดา

ตัวอย่างบทชมความวิจิตรตระการตาของราชรถ

รถเอยราชรถแก้ว
หมแหกท่ายอนนยรรยง
กายแก้วแวววามบัลลังก์รัตน์
เทียมสัตว์เทียมสิงห์สองพัน

กงเขริศกำแพรวองระหง
คุ่มวงควับจับกัน
สี่จำรภูงแสงจำรัสฉายฉัน
ศัวกลันตางกล้าเริงรณ

บทชมรูปลักษณะของกวางทองมีคำกลอนว่า

บัดเคี้ยวก็เป็นกวางทอง
สองเขาคั่งแก้วมุกดา
สองหูคั่งกลีบบุษบัน
เยื้องย่องทำนองคังหงส์บิน

นิวมองเพียงเทพเลขา
สองตาคั่งดวงมณีนิล
สี่เท้ายืนยันจับกลืน
งามสิ้นทิวสารพวงคักาย

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
การชาควิจารณญาณย่อมนำความเดือดร้อนมาสู่ตนคั่ง เช่นนางสีดา และผู้กระทำเล่ห์กล
ให้กับฝ่ายอธรรม เช่น มาริศจะต้องตายควยศรของพระราม

ตัวอย่างภาพ

บทพระนางงามในบทละคร
เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช

มัดเดี้ยวก็เป็นกวางทอง

นิพนธ์เพียงเทพเลขา

สองเขาคั้งแก้วมุกดา

สองเขาคั้งควงมณีเปล*

---

*พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 มหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 3 หน้า 180

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อทศกัณฐ์มีรับสั่งให้สหฤๅษณ์มารุและระวีรักษา
นางสีดาโดยทรงกำชับว่า

แม้ว่ามีเหตุเภทภัย
สิ่งแล้วสำแดงฤทธิ

กูจะไม่ไว้ชีวิตยักษ์
เหาะข้ามบุรีขุนมาร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีการแสดงพฤติกรรมของตัวละครปรากฏ
เด่นชัดทุกตัวนับตั้งแต่พระราม นางสีดา พระลักษมณ์ ทศกัณฐ์ มารीศ และสหาย ปัญหา
ขัดแย้งเริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้มารีศแปลงกายเป็นกวางทอง เมื่อนางสีดาปรารถนา
จะไล้กวางทองมาเลี้ยงไว้จึงสร้างปัญหาให้พระรามต้องทรงติดตามไปจับกวางทอง
นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปอย่างเข้มข้นเมื่อพระรามยิงมารีศแปลงและมารีศ
แสกรงเป็นเสียงร้องของพระรามจนพระลักษมณ์ต้องทรงติดตามไปช่วยเหลือ จากปม
ปัญหานี้ทำให้ทศกัณฐ์มีโอกาสมาลักนางสีดาขึ้นรถทรงเหาะหนีไป แม้สหายจะมาช่วยขจัด
ปัญหาขัดแย้งระหว่างทศกัณฐ์กับนางสีดาแต่ก็ไม่สามารถช่วยเหลือได้ ทศกัณฐ์จึงพานางสีดา
ไปไว้ยังอุทยานของนครลงกาได้สำเร็จเพื่อรอโอกาสให้ตัวละครอื่น ๆ มาแสดงนาฏการ
ในโครงเรื่องใหญ่ต่อไป เห็นได้ว่าเนื้อเรื่องอาศัยความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์
กับตัวละครฝ่ายพระและจบตอนลงได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ
2 ชั่วโมง 30 นาที

เนื้อเรื่องตอนลักสีดานี้มีผู้นิยมจัดแสดงมากตอนหนึ่ง เพราะเนื้อเรื่องน่าสนใจ คือ
เป็นการเริ่มเข้าสู่ปัญหาในโครงเรื่องใหญ่ ซึ่งจะนำไปสู่ความหายนะและความสำเร็จของ
ตัวละครต่าง ๆ ต่อไป นอกจากนี้บทละครตอนนี้ยังรวมบทบาทของตัวละครลักษณะต่าง ๆ
กันคือ บทของยักษ์ พระ นางและสัตว์ คือกวางทอง ช่วยให้การแสดงน่าชมยิ่งขึ้น

ตอนที่ 50. (เล่ม 3 หน้า 214 - 236) "ตามนาง"

เรื่องย่อ

หลังจากพระรามสังหารมารีศแล้วได้พบกับพระลักษมณ์ระหว่างทางจึงทรงทราบว่า เป็นกลลวงของอสูร พระอินทร์ลงมาแนะนำให้พระรามติดตามนางสีดาไปทางทิศเหนือ สองกษัตริย์จึงออกเดินทางไปพบสหายแล้วเสด็จต่อไปพบอสูรกุมพลซึ่งถูกพระอิศวรสาปให้ นาคอยธี่ทางให้พระราม สองกษัตริย์เสด็จต่อไป พระลักษมณ์ถูกนางยักษ์อศมุขีลักพาตัวแต่ก็ ทรงต่อสู้กลับมาได้ พระรามกับพระลักษมณ์เสด็จมาจนถึงปากทสี่วัน

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระราม หลังจากสังหารมารีศแล้ว ทรงพระ คำ เนินกดับบรรณศาลาและได้พบกับพระลักษมณ์ระหว่างทาง

เมื่อนั้น	พระจักรีผู้ปรีชาหาญ
แผลงศรตองกวางสาธารณ์	บรรลีย์ดาญสุดสิ้นชีวี
.....	.....
ข้ามธารผ่านทุ่งวังเว้ง	เลียบเชิงพนมแนวป่า
เหือบแลไปเห็นอนุชา	ผ่านฟ้าตระหนกตกใจ
จึงตรัสถามว่าเจ้าลักษมณ์	น้องรักของพี่เป็นไฉน
จึงละนางสีดาผู้เคียวไว้	เหตุใดมาเป็นดังนี้

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกกว่าพันของพระรามเมื่อทรงทราบว่านางสีดาถูกลักพาไป และบทสั้นแต่ระทึกใจตอนพระลักษมณ์ต่อสู้กับนางอศมุขี ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของพระราม

ใครโลกจะล่วงนินทา	ว่าไม่รู้กลอสูร
ครั้นจะกลับคืนนัคเรศ	ก็กายแก่เทเวศทูกราตี
ว่าพลางทางทรงโศก	คั้งหนึ่งชีวีจะบรรลีย์

บทสั้นเด่นตอนพระลักษณะศักดิ์แขนนางยักษ์อักษุณี บรรยายว่า

ชักพระขรรค์บันกรทั้งสองซาด	อสุรีไม่อาจต่อได้
โบยรันคว้ายศันชุนชัย	ยับไปหัวหิ้งอินทรีย์

บทชมความงาม มีบทชมคงผสมอารมณ์โลกของพระรามตัวอย่างค่ากลอนว่า

ชองนางนางคลี่สยายชอง	เหมือนน้องคลี่คลายสยายดม
สุกรมเหมือนอกพีเตรียมกรม	ระทมทุกข์ทุกข์ถึงไม่รู้วาย
กาหลงเหมือนพืหลงตามกว้าง	กสับมาทานางพระนงนงหาย
ศิกพลางกำสรตระทศกาย	พุ่มพวยชลเนตรถึงเทวี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ทรงคุณธรรม เช่นพระรามย่อมมีผู้คอยช่วยเหลือคือ พระอินทร์ และสคาบผู้ช่วยชี้ทางให้ เสด็จไปสู่จุดหมาย

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อสองกษัตริย์เสด็จมาถึงป่ากัถลีวัน

ปรับทุกข์กันพลางทางเดินมา	กับพระอนุชาเรื่องศรี
แตรอนแรมมาหลายราตรี	ถึงที่ป่ากัถลีวัน

นาฏการต่อเนื่อง เนื้อเรื่องตอนนี้แสดงให้เห็นการเดินทางของพระรามและพระลักษมณ์เพียงประการเดียว แต่มีตัวละครอื่น ๆ มาเสริมเรื่องให้จริงจังขึ้นคือ พระอินทร์ สคาบ อสุรกุมพล ตัวละครเหล่านี้มีส่วนช่วยชี้ทางให้แก่พระราม ส่วนตัวละครที่ขัดขวางการเดินทางของพระรามคือ นางยักษ์อักษุณี ซึ่งได้แสดงนาฏการชกแย้งกับสองกษัตริย์อย่างเกินขีดและพระลักษมณ์สามารถต่อสู้จนหนีไป อาจกล่าวได้ว่าตัวละครประกอบแต่ละคน มีบทบาทเพียงมาช่วยเสริมเหตุการณ์ตอนสองกษัตริย์เดินทางให้เนื้อเรื่องเข้มข้นเท่านั้น ฆตละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ไม่ชวนให้ติดตามชมเพราะตัวละครไม่มีความขัดแย้งเด่นชัด และเนื้อเรื่องส่วนใหญ่กล่าวถึงการเดินทางของพระรามเพียงอย่างเดียว จึงไม่มีจุดจบที่น่าสนใจ การชมละครที่มีโครงเรื่องเช่นนี้ต้องชมหลายวันมีตอนติดต่อกัน จึงจะได้เนื้อเรื่องที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม บทละครตอนนี้คงมีลักษณะต่าง ๆ ของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของตัวละคร ปิดเรื่องเมื่อตัวละครเดินทางไปสู่จุดหมายปลายทาง และมีบทชมคงแทรกไว้ตามแบบแผน

ตอนที่ 51 (เล่ม 3 หน้า 236 - 280) "พาลีสอนน้อง"

เรื่องย่อ

รุกข เทวคามันคาลให้พระรามทรงเหน็ดเหนื่อยเพื่อจะได้พบกับทหารวานร พระรามทรงหนุนพระเพลาของพระลักษมณ์ต่างพระเชษฐภคินีอยู่ใต้ต้นหว้า หนุมานแปลงกายเป็นลิงป่ามาหลอกล่อพระลักษมณ์จนพระรามตื่นจากบรรทมหนุมานจึงกลายร่างเค็มแล้วขอถวายตัวเป็นทหารของพระราม หนุมานนำพระรามเสด็จไปพบสุครีพ สุครีพทูลเรื่องพาลีขับไล่นอกจากนครขีดขินพระรามจึงมีรับสั่งให้สุครีพไปหาพาลีรบ ครั้นพาลีออกมารบกับสุครีพ พระรามทรงแฉ่งศรไปถูกพาลีหวังเพียงมิให้ตาย แต่เมื่อพาลีทราบว่าพระรามคือ พระนารายณ์อวตารก็พร้อมที่จะตายตามคำสาปของพระอิศวร พาลีเรียกสุครีพเข้ามาอบรมสั่งสอนแล้วเรียกกองศก ชมพูพาน เข้ามาสวามิภักดิ์พระรามก่อนจะสิ้นใจ พระรามทรงจัดพิธีปลงศพพาลี แล้วมีรับสั่งให้สุครีพเตรียมเกณฑ์โยธาทัพไว้ ส่วนพระองค์จะเสด็จพระคำเป็นล่วงหน้าไปก่อนโดยทรงนัดหมายให้ฝ่ายวานรตามไปพบกันภายใน 7 วัน

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของรุกข เทวคามันคาลให้พระรามทรงเหน็ดเหนื่อยหยุดพักที่ป่ากัถลีวัน เพื่อให้ได้พบกับทหารวานร

มาจะกล่าวบทไป
สถิตเหนือวิมานพรายพรต

ถึงพฤษภาเทวาในไพรสณฑ์
ครั้นเห็นทั้งสองกษัตริ

ก็รู้ว่านารายณ์อวตาร	มาปราบพวกพาลยักษา
บัดนี้ทศกัณฐ์สูรรา	มันสักลี้คาพาไป
.....	.....
คิดแล้วจึงสำแดงเดช	ด้วยฤทธิ์เทเวศเรืองศรี
บันดาลให้องค์พระจักรี	หิวโหยอินทรีย์ลำบากกาย

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนหนุมานหลอกล่อพระลักษมณ์ บทบระหว่างพาลีกับสุครีพช่วยสร้างอารมณ์ขึ้นต้นระทึกใจ และบทโคลกของสุครีพเมื่อพาลีถูกศรของพระรามสิ้นชีวิต

ตัวอย่างบทตอนหนุมานขโมยคันธนูพระลักษมณ์หนีขึ้นต้นไม้ อาจให้ตัวละครหนุมานแสดงท่าทางตลกขบขันได้

ฉวยชิงเอาคันธนูทรง	ขององค์พระลักษมณ์เรืองศรี
ไต่ควยกำลั้งก็ยินดี	หนีขึ้นต้นไม้ว่องไว
จึงเอาคันธนูนั้นนำวเลิน	โลกเต้นตามกึ่งน้อยใหญ่
กวัดแกว่งล่อหลอกกันไป	โยไฟยกก็หัวลิวตา

บทบระหว่างพาลีกับสุครีพบรรยายว่า

ต่างหาญต่างกล้าราววี	ต่างที่ต่างรับดับสิ้น
ถอยทีถอยมีฤทธิ์ธรม	ต่างตนรบชิตคิดพัน

บทโคลก่าพันของสุครีพ เมื่อพาลีสิ้นชีวิต เพราะศรของพระรามมีคำกลอนว่า

โอว่าพระองค์ผู้ทรงภพ	เลื่องชื่อลือลอบแผ่นดินไหว
รักน้องมิไค้ของเคืองใจ	ภูไนยบ่ารุงเลี้ยงมา
พระคุณนั้นเหมือนบิฑุเรศ	อันบังเกิดเกศเกศา
ไค้ยากลำบากเวทนา	เที่ยวอยู่ในป่าพนาคร

บทชมความงาม มีบทชมความยิ่งใหญ่ตระการตาของนครซีคินี ดังคำกลอนว่า

พิศขุมงามทรงสูงตระหง่าน

พิศทวารในทวีปไม่มีสอง

พิศป้อมงามเป็นประจำของ

ระยะของงามฉัตรจรงราย

พิศถนนงามแนวสีศิลาลาด

พิศปราสาทงามประเสริฐเจิดฉาย

พิศพรหมงามพริ้มคั้งยัมพราย

พิศป้อมงามคล้ายสุนทรภณิน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงอบรมสั่งสอนข้าราชการในเรื่องความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์โดยแทรกคำสอนไว้ในบทพาลีสอนน้อง ดังคำกลอนว่า

เจ้าจะอยู่เป็นข้าพระทรงจักร

จงพิทักษ์รักษาถิ่นอาทธาน

หมิ่นเฝ้าเข้าเข็นเป็นนิจกาด

อย่าเกียจคร้านแต่ตามอำเภอใจ

สิ่งใดพระองค์จะตรัสถาม

อย่าเบาความเพ็ดหลอแต่โดยได้

อย่าแทะแก้วโอ้อวดพระทรงชัย

ที่ในพระโรงรัตน

หมอบเฝ้าอย่าก้มอย่าเงยหงาย

อย่าเตร่ทรายเหลือบแลซ้ายขวา

พระที่นั่งบัลลังก์อลงการ

อย่าฝ่าฝืนขึ้นนั่งอิงองค์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามเสร็จสิ้นราชการกิจแล้วจึงเสด็จออกจากนครซีคินีโดยมีจุดหมายคือ นครลงกา

เสด็จจากปราสาทอลงการ

ตั้งสุริยฉานลอยเลื่อนเวหา

สององค์นวยนทยาตรา

ออกจากพาราวานร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระกับตัวละครฝ่ายลิง เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างพระลักษมณ์กับหนุมาน เมื่อหนุมานแปลงกายเป็นลิงป่าเข้ามาทูลถกถอพระลักษมณ์จนพระรามตื่นจากบรรทม หนุมานถึงถวายตัวแก่พระราม

นาฏการของตัวละครแสดงบทบาทต่อไป หนุมานนำพระรามไปหากำลังพลที่นครชิตจิน และเป็นช่วงที่ตัวละครฝ่ายลิงกำลังขัดแย้งกันคือ ความขัดแย้งระหว่างพาลีกับสุครีพ เมื่อครั้งศึกหริศ พระรามเป็นอุชจักษ์บัญชาขัดแย้งโดยสังหารพาลี เพราะมีคำสั่งสาบานที่ให้ไว้กับพระอิศวร เมื่อครั้งพาลีแย่งชิงนางคาราจากสุครีพ เมื่อปัญหาต่าง ๆ ล้นสุดลงแล้ว พระรามจึงไค้กองทัพวานรมาเป็นกำลังเพื่อเตรียมทำศึกในตอนต่อไป บทละครตอนนี้ค่อนข้างยาวอาจต้องใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่นำชมตอนหนึ่งเพราะรวมบทแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ไว้มาก ได้แก่ บทตลกขบขัน ตื่นเต้น เศร้าโศกและแฝงคติสอนใจที่มีค่าต่อการดำรงชีวิตในสังคม แบบแผนของละครในคงมีอยู่ครบถ้วนไค้แก่เปิดฉากด้วยบทของเทวดา ปิดฉากเมื่อปัญหาต่าง ๆ ใ้รับการแก้ไขแล้ว และมีบทชมประสาทราชวังตามลักษณะบทชมความงาม

ตอนที่ 52 (เล่ม 3 หน้า 281 - 347) "ประชุมพล"

เรื่องย่อ

พระราม พระลักษมณ์เสด็จถึงภูเขาคันธมาถน์ พระอินทร์เนรมิตศาลาให้เป็นที่ประทับ สองกษัตริย์ทรงลาเพศบรรพชิตเพื่อเตรียมทำสงครามต่อไป

สุครีพ หนุมาน เดินทางมาเฝ้าพระราม ระหว่างทางไค้รบกับฤทธิกัณนายคานของกรุงลงกาและสามารถฆ่าฤทธิกัณตาย จากนั้นสองพระยาวานรไค้ทูลต่อพระรามว่า เหตุที่ยัง เกณฑ์ไพร่พลไม่สำเร็จเพราะเกรงใจท้าวชมพูผู้เป็นสหายกับพาลี พระรามจึงมีรับสั่งให้สองพระยาวานรเป็นทูตไปเชิญท้าวชมพูผู้มีไมตรีกัน แต่ท้าวชมพูไม่ยอม ครั้นท้าวชมพูเข้าบรรทมสุครีพกับหนุมานช่วยกันยกแท่นบรรทมนำ เหาะมาเฝ้าพระราม

ฝ่ายนางแก้วอุครตกใจที่ท้าวชมพูหายไปจึงให้นิลพิทไปสืบข่าว นิลพิทแปลงกายเป็นแมลงวันเข้าไปในพิลาลัยของพระราม ท้าวชมพูจึงนำนิลพิทถวายตัวต่อพระราม ในที่สุดพระรามจึงไค้กำลังทัพจากเมืองชมพูร่วมกับทัพจากเมืองชิตจินเป็นทัพใหญ่เตรียมทำสงครามต่อไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระราม พระลักษมณ์เสด็จผ่านป่าใหญ่นกยูงร้องทูลว่า นางสีคามีรับสั่งฝากทูลข่าวแก่พระราม และถึงป่าถวายนางสีคาไปของนางสีคาที่ทรงฝากไว้

เดินทางมาหว่างบรรพต	เสี้ยวลดตามเชิงสิงขร
ข้ามห้วยเหวผาพนาคร	ภูธรเหลือบแลแปรไป
.....	.....
บัดนั้น	พระยามยุเรศบังนึ
เห็นองค์พระลักษมณ์พระจักรี	พี่น้องมาในพนาคร
จึงร้องทูลแจ้งยุมลเหตุ	ว่าฮักเรศสีคาควงสมร
ทศพิศตรมันลักบังอร	ไปยังนครลงกา
สั่งไว้ให้พระองค์ไปตาม	ทำการสงครามด้วยยักษา
.....	.....
บัดนั้น	จึงผูกคณะวานรป่า
เห็นสองกษัตริย์เสด็จมา	พิศตราเศร้าสร้อยละห้อยใจ
ต่างคนมีจิตพิศวง	ครั้นสองพระองค์เข้ามาใกล้
จึงชุกษาผ้าสไบ	ขึ้นไว้แล้วกล่าวสุนทร
ผ้านี้นางฝากไว้ถวาย	พระนารายณ์สุริยวงศ์ทรงสร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโคลงของพระรามทรงคร่ำครวญถึงนางสีคา บทบาทเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจระหว่างยักษ์กับวานรและบทคลกขบขันตอนหนุมานสะกอดพลวานรในเมืองชมพูให้นอนหลับ

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โคลงของพระราม

ซึ่งพิศติดตามเขาวมาลัย	ใครจะนำข่าวสารไปแจ้งได้
อกเอ๋ยจะทำประการใด	ภูวไนยทรุดองค์ลงโคก็

บทเห็นเด่นในฉากรระหว่างฤทธิกันกับหนุมาน บรรยายว่า

กรขวากวัดแกว่งคทาวุธ
หมายมาดจะพิฆาตชีวี

กรซ้ายยุคคอกกระบี่ศรี
ต่างแขงต่างตีไม่งคกัน

ตอนหนุมานสะกดพลวานรในเมืองชมพูให้นอนหลับ อาจให้ตัวละครประกอบ
เหล่านี้ให้ท่าทางง่วงนอนให้ตกลงขบขันได้

บ้างชักผ้าคลุมหัวไว้
มะเมอเพอมนกรนฟู
ผู้ใดมิได้ตรวจตรา

โง่กุนซุนไปไม่ลืมตา
หลับไหลลุดคู้ไม่เงยหน้า
ต้องมนต์นิทราทังธานี

บทชมความงาม มีบทชมความสวยงามของธรรมชาติและบทชมขบวนทัพวานร
หัวอย่างตอนพระรามและพระลักษมณ์ทรงขึ้นชมธรรมชาติในสระน้ำ

ฝูงปลาเต็มไคลว่ายคล่ำ
บ้างลอยล่องท่องเลนดินฐ
อันเกสรโกศุมประทุมาศ
แสนสนุกตั้งสระโนทยาน

บางพ่นน้ำเคียงแนบแอบคู้
เป็นหมู่หมู่กันมาในท้องธาร
หล่นกลาครวยกลิ่นหอมหวาน
สองสำเริงสร่งสำราญอินทรีย์

บทชมความเข้มแข็งของกองทัพวานร

ล้วนถืออาวุธกวัดแกว่ง
เหยี่ยมหาญชาญฉกรรจ์พันลึก

ล้วนแกร่งฤทธิรงค์ทะนงศึก
คังคึกอึกแอแจจัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ทรงคุณธรรมเช่น พระรามย่อมได้รับความช่วยเหลือจากเทพยดา วานร นอกจากนั้น
องค์ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ยังได้ทรงฝากข้อคิดที่แยบคายว่าบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองได้นั้น
ผู้บริหารประเทศควรมีความสามัคคีกลมเกลียวกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน บ้านเมืองนั้น
เปรียบดังอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายส่วนมีความสำคัญต่อกันดังค่างลอนว่า

อันพระนครทั้งหลาย	ก็เหมือนกับกายสังขาร
กษัตริย์คือจิตวิญญาณ	เป็นประธานแกร่งอินทรีย์
มือเบื้องซ้ายขวาคือสามนต์	บาทาคือพลทั้งสี่
อาการพร้อมสามสิบสองมี	ทั้งนี้จึงเรียกว่ารูปกาย
ฝ่ายผู้อาณาจักราษฎร์	คือศัตรารัฐทั้งหลาย
ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย	แน้นจิตจากกายก็บรลย์
อาวุธไม่มีผู้ถือ	ควรดาจะวิ่งเข้ารบได้
อันท้าวชมพูฤทธิไกร	จะสะกดเอาไปด้วยมนตรา

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อกองทัพวานรเตรียมพร้อมทุกหมู่เหล่า

กองร้อยคอยเหตุประจำของ	เป็นหมวดกองรายรอบพลับพลา
นั่งยามตามไฟกวดขัน	ผลัดกันพิทักษ์รักษา
กลางคืนกลางวันอัตรา	เสร็จโดยบัญชาพระสีกร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นความเกี่ยวโยงสัมพันธ์ของตัวละคร เริ่มตั้งแต่พระรามและพระลักษมณ์ทรงลาตนออกจากเพศบรรพชิตแล้วเสด็จพระคำเนินต่อไป พร้อมกับสุครีพและหนุมาน นาฏการของตัวละครเริ่มแสดงความขัดแย้งเมื่อท้าวชมพูไม่ยินยอมมาสวามีภักดีต่อพระราม แต่เมื่อรู้ว่าพระรามคือ พระนารายณ์อวตาร จึงยินยอม นำกองทัพของนครชมพูมาสมทบกับกองทัพนครซีคชิน เป็นทัพใหญ่ต่อไป นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ค่อนข้างยาวอาจใช้เวลาแสดงประมาณ 3 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้อาจมีข้อตอนที่นำติดตามชม เพราะเหตุการณ์ส่วนใหญ่เน้นการเกณฑ์ทัพของทหารวานร อาจกล่าวได้ว่าเริ่มมีการวางแผนการ นำตัวละครเข้าสู่ปัญหาในโครงเรื่องใหญ่ของเรื่องรามเกียรติ์ ส่วนแบบแผนต่าง ๆ ของละครในคงมีอยู่ครบถ้วน ได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของตัวพระ ปิดเรื่องเมื่อแผนการจัดกองทัพเรียบร้อยแล้ว ส่วนบทชมความงามคงแทรกไว้ให้ตัวละครมีโอกาสร่ำรำตามบทกลอน

ตอนที่ 53 (เล่ม 3 หน้า 347 - 358) "ประคนธรรพ"

เรื่องย่อ

ประคนธรรพเหาะท่องเที่ยวไปเห็นกองทัพวานรจึงลงมาแอบดู นิลขันจับประคนธรรพได้นำตัวมาถวายพระรามและประคนธรรพขอเป็นข้ารับใช้ในกองทัพ พระรามรับประคนธรรพไว้แล้วมีรับสั่งให้ชมพูพาน หนุมานและองคคณำพระชามรงค์กับผ้าสไบของนางสีดาไปสืบข่าวที่กรุงลงกา สามพระยาวานรออกเดินทางและหยุดพักหลับนอนริมสระน้ำ

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของประคนธรรพเหาะท่องเที่ยวไปจนพบกองทัพของพระราม

มาจะกล่าวบทไป	ถึงประคนธรรพชาญสมร
อยู่บังเชิง เขาขุคนธร	ฤทธิรอนองอาจอหังการ
.....	.....
เลื่อนลอยมากลางอากาศ	ก็ถึงคันทมาทนต์ศิริศรี
แลไปในพื้นปัดผี	เห็นหมู่กระบี่วีพล

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกเศร้าพันของพระรามถึงนางสีดาตัวอย่างคำกลอนว่า

อกเอ๋ยใจจะแจ้งเหตุ	ถึงองค์อัคเรศดวงสมร
ว่าที่ประชุมพลากร	ยังสิงขรคันทมาทนต์ศิริ
โอว่าปานนี้จะคอยหา	จะแสนโศกโศกาถึงพี่
ไม่รู้ข่าวก็จะเศร้าแสนทวี	จะมีแต่โหยไห้ไม่วายวัน

บทชมความงาม มีบทชมธรรมชาติของสระน้ำ ดังคำกลอนว่า

น้ำเปี่ยมเหลี่ยมขอบใสสะอาด	ประทุมมาศกุก้านบานไสว
สันตวาจอกกระจับสลับไป	ใบผักแกออกนแกมกัน

มีหม่อมจนาคราคล้า
ประกอบด้วยมิ่งไม้หลายพรรณ

ผูกค้ำวายเวียนเหียนหัน
ตั้งตระโชนชั้นคุณฐิ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ทรงคุณธรรม เช่นพระรามย่อมมีผู้มีความสามารถมาเป็นข้ารับใช้ดังเช่น ประคนธรรพ
ชมพูนุช หนุมาน องคต เป็นต้น

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อสามพระยาอานรรและกองทัพติดตามพักผ่อน
นอนหลับริมสระน้ำ

พระพายชายพิศมาอ่อนอ่อน
น้ำค้างตกทองแผ่นดิน

หอมรสเกสรขจรกลิ่น
ก็พากันหลับสิ้นทั้งโยธี

นาฏการต่อเนื่อง การดำเนินเรื่องตอนนี้อยู่ระหว่างการเชื่อมโยงเนื้อเรื่อง
เพื่อนำไปสู่เหตุการณ์ในโครงเรื่องใหญ่ บทบาทของตัวละครทั้งหลายจึงไม่สัมพันธ์กันนัก
แต่อย่างไรก็ตามถือได้ว่าพระรามเป็นตัวละครเอกยืนโรงเป็นหลักอยู่ ส่วนตัวละครอื่น ๆ
เช่น ประคนธรรพและพระยาอานรรทั้งหลาย เป็นผู้มาช่วยเสริมให้เรื่องราวดำเนินไปได้
และให้ผู้ชมคุ้นเคยกับชื่อของตัวละคร เพื่อรอแสดงนาฏการในตอนต่อไป บทละครตอนนี้
เป็นตัวอย่างชี้ให้เห็นว่าเนื้อเรื่องที่มีนาฏการชด้อยไม่เด่นชัดย่อมไม่ชวนให้ผู้ชมสนใจ
บทละครตอนนี้ค่อนข้างสั้นอาจใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 15 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้ขาดปัญหาที่จะคลี่คลายได้ภายในตอน ผู้ชมจึงต้องติดตาม
ชมในตอนต่อ ๆ ไป ด้วยจึงจะสนุก เหตุที่ผู้วิจัยแบ่งบทให้จบตอนเพียงเท่านี้เพราะใน
ตอนต่อไปมีเรื่องราวและความยาวของบทละคร เหมาะสมเฉพาะตอนนี้อยู่แล้ว

ตอนที่ 54 (เล่ม 3 หน้า 359 - เล่ม 4 หน้า 23) "พบลงท้าว"

เรื่องย่อ

ยักษ์ปักหลั่นเห็นทหารวานรจึงคิดจะจับกินเป็นอาหาร องคตเข้าต่อสู้และจับตัว
ปักหลั่นได้ ปักหลั่นขอชีวิตเมื่อรู้ว่าเป็นทหารพระนารายณ์อวตารจึงขอให้องคตดูบกายตน

เพื่อตนจะได้พ้นคำสาปกลับไปเทพยสถานตั้ง เคิม องค์ก็กระทำตามคำขอร้อง ชมพู่พาน
 หนุมานและองค์คนนำทัพ เดินทางต่อมา หนุมานพบนางบุษมาลีไคนาง เป็นภรรยาแล้วช่วย
 จับนางโยนขึ้นฟ้าพ้นคำสาป ต่อมาได้พบนางสุวรรณมาลี ซึ่งพระอิศวรมีรับสั่งให้มากอบ
 ขี้ทางไปกรุงลงกาให้ สามทหารเอก พบพญานกสัมพาที่ถูกสาปชนหลุคอยู่จึงช่วยกันโ
 ร้องให้พ้นคำสาป สัมพาที่พาชมพู่พาน หนุมานและองค์ขึ้นไปกรุงลงกาเห็น เป็นเกาะ
 อยู่กลางมหาสมุทร หนุมานรับอาสาไปสืบ เหตุการณ์ในกรุงลงกาแต่ผู้เดียวพบนางผีเสื้อยักษ์
 จึงต่อสู้กัน หนุมานได้ชัยชนะแล้วแปลงกายเป็นสิงป้าเข้าไปอาศัยพักนอนในอาศรม
 พระนารทฤาษี หนุมานลองฤทธิ์พระฤาษีจึงถูกพระฤาษีเสกไม้เท้าเป็นปดิง เกาะคางจน
 ต้องยอมแพ้ จากนั้นหนุมานจึง เดินทางต่อไปยังกรุงลงกา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของยักษ์บักหิ้นถูกสาปให้เฝ้าสะพานและได้พบ
 ทหารวานรนอนหลับอยู่จึงหวังจะจับกินเป็นอาหาร

มาจะกล่าวบทไป	ถึงบักหิ้นยักษ์
ต้องสาปหิ้นยั้งขบคี	อสุรีเฝ้าสะพานช้านาน
.....	.....
เที่ยวตามบริเวณสระศรี	พบพลกระป็น้อยใหญ่
นอนคาบพาคันเกลื่อนไป	หลับไหลไม่ฟื้นกายา
มีใจชื่นชมโลสมนัส	คมที่ตัดสำรวลสรรพว่า
วันนี้ลาภใหญ่ของกูมา	จะกินเป็นภักษาให้สำราญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทที่เด่นในฉากบระหว่างบักหิ้นกับองค์ บพรักระหว่าง
 หนุมานกับนางบุษมาลี บทโศกเมื่อนางบุษมาลีต้องลาจากหนุมานและบทตลกขบขันตอน
 พลทหารวานร วิ่งหนีพญานกสัมพาที่

ตัวอย่างบทรบเพื่อสร้างอารมณ์ที่ตื่นเต้นระทึกใจ

กลอกกลับจับกันสืบสน	ต่างออกต่างหนีไม่ถอยหนี
ถีบถูกบักหิ้นหลายที	ยักษ์ชวนไปควยฤทธา

บทนุমানแสดงความรักกับนางบุษมาลี บรรยายว่า

ว่าพลางก็เดินเข้าไปใกล้
เชิญองค์นิศาวิลาวัลย์
เมื่อนั้น
สลัดปีกกรด้วยความอาย
คุกเข่าว่ายิ่งลวนลาม
นี้ฤาหนุมานผู้ศกศา

คว่าไหวถวายกรสาวสวรรค์
ขวัญเมืองมานั่งกับพี่ชาย
นางบุษมาลีโฉมฉาย
ชายหนีแล้วตอบวาจา
เขยียบหยามไม่คิดเกรงหน้า
ทหารพระจักราดี้กร

หลังจากครองรักกันแล้ว หนุมานต้องอำลาจากนางบุษมาลี มีบทโศกของนาง
บุษมาลีบรรยายว่า

น้อมเศียรกราบกับบทเรศ
ให้อัคอันตันอกตันใจ

ชลเนตรแฉวงถึงหลังไหล
ค่อยจะไกลพระยาพานร

บทบรรยายตอนบรรดาทหารวานร เห็นพญานกสีมพาที่ขร้วง เดินเข้ามาใน
กองทัพต่างตกใจกลัวพากันวิ่งหนี อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำหน้าที่ทางตลกขบขันได้

ตระหนกตกใจไม่มีขวัญ
วิ่งแยกแตกกันเป็นโกลา
บ้างโลคบ้างโณนโจนคลาน
แอบชะง่อนหินผาวิ่งไป

ตัวสั้นเพียงสิ้นสังขาร
ไม่รู้วาทะตุณผลประการใด
บ้างปีนทะยานขึ้นไม้ใหญ่
ไม่เป็นอารมณ์สมประดี

บทชมความงาม มีบทตอนหนุมานชมโฉมนางบุษมาลี ตัวอย่างคำกลอนว่า

ขนงกั้มค้อมคั้งวาด
นัยน์เนตรเพียงเนตรมฤคิ
ลำก้องคั้งคอรราชหงส์
สองกรคั้งวงเอราวัณ

โอษฐ์เอี่ยมคั้งชากเฉลิมศรี
ปรางเปรียบมณีพรายพรรณ
เอวองค์คั้งกินรีสวรรค์
ดวงถันคั้งดวงประทุมทอง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแสดงแง่คิดตามคติพุทธศาสนาในข้อนี้จํ ทุกข์ อนัตตา ในคำพูดของหนุมานตอนปลอบใจพญานกสัหมพาทีมิให้เศร้าโศกถึงสหายผู้เป็นน้องชายว่า

กรรมคาเกิดมาในโลก็ย	ไม่มีใครพ้นความตาย
ถึงมาครพระเมรุภุณา	เป็นหลักโลกาทั้งหลาย
ก็ยอมรูวินาศวอควาย	อันตรายด้วยไฟบรรลัยกัลป์

การบิครเรื่อง เนื้อเรื่องบิครจากเมื่อหนุมานกล่าวอำลาพระนารทฤาษีเดินทางไปภูเขานิลกาลา

พระองค์ผู้ทรงพระบะณาน	ขอประทานโทษากระบิครี
คอบยอยู่จำเริญ สวัสตี	ตัวของชานี้จะลาไป
ว่าแล้วสำแดงอำนาจ	พสุธาอากาศหวาคไหว
เหาะทะยานผ่านขึ้นควยว่องไว	ตรงไปยังนิลกาลา

นาฏการต่อเนือง บทละครตอนนี้ น่าสังเกตว่าตัวละคร เช่น บั๊กหลัน นางบุษมาลี สัหมพาที ต่างไม่มีบทบาทสัมพันธ์กันจึงถือว่าตัวละครเอกคือ สามพระยาวานรเป็นผู้ทำหน้าที่เชื่อมประสานบทบาทและนาฏการของตัวละคร เหล่านี้ให้มาเกี่ยวข้องกับกลุ่มของการวางโครงเรื่อง เช่นนี้แม้จะไม่นับว่าคีนักเพราะเรื่องราวไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่ก็เป็นความจำเป็นเนื่องจากตัวละครเอกกำลังอยู่ระหว่างเดินทางไปยังกรุงลงกาย่อมจะประสบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ช่วยเสริมเรื่องให้เข้มข้นขึ้น ความขัดแย้งระหว่างตัวละครส่วนมากเป็นความขัดแย้งที่ได้รับการแก้ไขไปในทางดี เช่น บั๊กหลันจะจับทหารวานรกินเป็นอาหารแต่เมื่อรู้ว่า เป็นทหารของพระนารายณ์อวตารก็ขอร้องให้ดูบกายตนให้พ้นคำสาป บทละครตอนนี้ค่อนข้างยาวอาจต้องใช้เวลาแสดงประมาณ 3 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้มีตัวละครเข้ามาแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ กันและรวมอารมณ์ไว้หลากหลายอารมณ์ได้แก่ ตื่นเต้น รัก โศก ตลกขบขัน เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิง

ที่ไม่มุ่งเอาเนื้อเรื่องมากนัก แต่ถ้าจะคุละครเพื่อเข้าใจเรื่องควรดูตอนต่อ ๆ ไปด้วย
เพื่อให้เห็นผลสำเร็จในการทำงานของสามพระยาอานน

ตอนที่ 55 (เล่ม 4 หน้า 23 - 55) "ทศกัณฐ์ลงสวน"

เรื่องย่อ

อสูรเสื้อเมืองผู้รักษาเขตพระนครชั้นในเห็นหนุมานเหาะผ่านมาจึงเข้าชักขวาง
หนุมานสามารถฆ่าเสื้อเมืองได้แล้วสะกดทหารยักษ์ให้นอนหลับจากนั้น หนุมานจึงลอบ
เข้าไปในเขตพระราชฐานของกรุงลงกาและหลอมขอมตัวอยู่ในอุทยาน รุ่งเช้าทศกัณฐ์
เสด็จลงอุทยานมาขอความรักจากนางสีดา นางไม่ปลงพระทัยด้วยและตรัสวิภาษทศกัณฐ์
ต่าง ๆ นานา เมื่อทศกัณฐ์เสด็จกลับไปแล้วนางสีดาจึงผูกพระคอหวังปลงพระชนม์พระองค์
เอง หนุมานเข้ามาช่วยเหลือได้ทันเวลาแล้วทำลายต้นไม้ในสวนพร้อมกับสังหารทหารยักษ์
ตายเป็นจำนวนมาก

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของอสูรเสื้อเมืองเห็นหนุมานเหาะเข้ามาในกรุง
ลงกาจึงตรงเข้าชักขวางไว้

บัดนั้น	ฝ่ายอสูรเสื้อเมืองยักษา
แปดกรสีพักตร์มहिมา	อยู่กลางลงกาธานี
.....	.....
เห็นอานนเหาะมาเมืองมาร	โกรชปานตั้งฟ้าคะนองสาย
หมายเขม้นเข่นฆ่าให้ตาย	สำแดงกายเหาะขึ้นยังเมฆา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทที่เห็นใจทศกัณฐ์ที่รักของนางสีดา บทรักของทศกัณฐ์
ที่ทรงพยายามงอนง้อขอความรักจากนางสีดา บทโศกของนางสีดาเมื่อจะปลงพระชนม์
พระองค์เอง และบทตลกขบขันตอนหนุมานหลอกล่อทหารยักษ์
ตัวอย่างบทประหว่างเสื้อเมืองกับหนุมาน

จึงร้องว่าเหวยอายชาติถึง
 ศัวมึงกระจอยเท่าแมงวัน
 วาพลาถกวัดแกวงอาวช
 โดคโยนโจนทะยานเข้าราวี

มาเยอหยังอวคฤทธิคัวโยมหนัก
 ฤาจะครันมีออสุรี
 สำแดงฤทธิรุทรักษ์
 คอตีคัวชุนวานร

บททศกัณฐ์แสดงความรักต่อนางสีดา ทรงกล่าวด้วยถ้อยคำอ่อนหวานว่า

เจ้าคั่งควงมณฑาทิพย์
 รักนางพางเพียงดวงใจ
 เมื่อยาสลัดคักศิวาท
 เมศคาม้างเถิดนางเทวี

สิบหกห้องฟ้าไม่ทำไค้
 จะถนอมมิให้ราศี
 นุชนาฏช่วยชูชีวิชีพ
 ให้เป็นศรีสวัสดิ์ศิวาวร

ก่อนผูกศอพระองค์เอง นางสีดาทรงเสรำโศกรำพันถึงพระรามว่า

เมียบจะสุคสิ้นชีวี
 เสียทีครองศัวไว้ทำ
 ตั้งแต่วันนี้จะดับไป

ภูมิไม่ไค้เห็นใจ
 จะไค้บังคมลาภทำไไม้
 มิไค้ฉลองบทมาลัย

จากหนุมานท่าลายอุทยานของกรุงลงกาอาจแทรกบทสลกขบขันในกิริยาท่าทาง
 ของหนุมานไค้ขณะกำลังหลอกล่อทหารยักษ์

ครันเห็นพวกพลนิกร
 ท้ายักคิ้วหิ้วคาวลูนู
 โดคโยนโจนทะดวงลงมา

เขามารามูรอนกัปรีคา
 ตะคอกชูคอหลอกกลอกหน้า
 เข้าไล้เช่นฆาตุฆาต

บทชมความงาม มีบทชมชบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถของทศกัณฐ์
 ศัวอย่างบทชมเครื่องทรงของทศกัณฐ์

ข้ามรงค์เรือนเก็จเพชรเหลือง

ทรงมงกุฎแก้วดอกไม้ศักดิ์

บทชมราชรถมีคำกลอนว่า

ขุนรถขับรับราชสีห์

ชุมสายฉายแสงकाษา

แดงเทียบสองทางกระจ่างจับ

เสียงฆ้องซ้องขานอึงอล

อร่ามเรืองทุกนิ้วพระหัตถ์

คุณพลจำรัสกรรเจียกจร

คลีพวกเคลื่อนพลซ้ายขวา

หน้าหลังแนนล้อมอลวน

กงแวงแก้ววิบโพลมทน

กาหลกเทศแห่งแครงอน

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
ความซื่อตรงจงรักภักดีของนางสีดาที่มีต่อพระรามยอมเป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไปดัง
คำกลอนว่า

ชื่อตรงต่อองค์พระภัสศา

ควรเป็นมารดาเทวี

สู้เสียชีวาอาสัญ

หัวสรวรรคชั้นฟ้าชาติรี

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานทำลายสวนและสังหารทหารยักษ์ตายเป็น
จำนวนมาก

หวนซ้ายป่ายขวาอุตุลุด

อันพวกพลอสุรหมุมาร

ควยฤทธิรุกรกำลังหาญ

วายปราบย่อยยับทับกัน

นาฏการทอเนือง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายวานรปรากฏเด่นชัดเริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างอสูรเลือดเมืองกับหนุมาน
หลังจากหนุมานรบชนะแล้วจึงแสดงนาฏการทอไปโดยหนุมานสามารถเข้าไปในอุทยานกรุง
ลงกาได้เป็นช่วงพอดีที่นางสีดาแสดงความรักอย่างรุนแรงกับทศกัณฐ์ถึงกับผูกพระศอ
พระองค์เองและหนุมานช่วยแก้ไขได้ทันที่ จากปัญหานี้ช่วยสร้างเรื่องราวต่อไปอีก

เมื่อทหารยักษ์เข้ามาต่อสู้กับหนุมานและหนุมานได้สังหารทหารยักษ์เป็นการปิดฉาก
 นาฏการของตัวละครไศสมบูรณ บัณฑิตครั้งนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง
 เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่นำชมตอนหนึ่งเนื่องจากมีตัวละคร 3 ลักษณะคือ
 ยักษ์ สิง นาง เห็นได้ว่าตัวละครเอกในตอนนี้เป็น หนุมานเป็นผู้สร้างปมปัญหาและเป็น
 ผู้คลี่คลายปัญหาได้ในตอนจบ แบบแผนต่าง ๆ ของละครในมือยุครบถวนได้แก่ เปิดฉาก
 ควบบทของยักษ์ ปิดฉากด้วยฝ่ายหนุมานมีชัยชนะ โดยเฉพาะฉากบทชมความงาม
 ปัจจุบันโซนโรงในมีการรำชุด "นุชฉายทศกัณฐ์" แทรกในบทตอนทศกัณฐ์จะเสด็จลงสวน
 ค่าย จัดว่าเป็นการแสดงที่สวยงามชุดหนึ่ง เพราะเป็นตอนที่ทศกัณฐ์แสดงความภาคภูมิใจ
 ความหวัง ความเชื่อมั่น ทหารำของทศกัณฐ์จึงต้องรำโดยแสดงอารมณ์เหล่านี้ครบถวน
 ผู้ที่จะรำนุชฉายทศกัณฐ์ควร เป็นครูสอนท่ายักษ์ หรือมีความชำนาญด้านนาฏศิลป์พอสมควร

ตอนที่ 56 (เล่ม 4 หน้า 55 - 65) "ศึกสหฤๅษณ์"

เรื่องย่อ

สหฤๅษณ์นำทหารมาจับหนุมานแต่เสียที่ถูกหนุมานสังหารสิ้นชีวิตหมดทั้งพันองค์
การเปิดเรื่อง เริ่มแรกมีคำบรรยาย 2 คำกลอนว่า ทหารยักษ์หนีตายเข้ามา
 ทูลสหฤๅษณ์เพื่อเชื่อมเรื่องจากตอนที่แล้ว ฉะนั้นการเปิดฉากจึงต้องเริ่มด้วยบทของ
 สหฤๅษณ์ประทับบนพระแท่น เมื่อเพลงร้องบรรยายบท 2 คำกลอน จึงให้
 ทหารยักษ์วิ่งออกมาในฉากเกี่ยวกับสหฤๅษณ์ จากนั้นจึงคลานเข้าเฝ้าทูลเหตุการณ
 เรื่องหนุมานทำลายสวน คังคำกลอนบทต่อไปว่า

ครั้นถึงนิเวศวังสถาน
 งามเกล้ากรายลงกับบาทา
 เผื่อจะสามารถอาจนัก
 เข้าสวนหักโค่นต้นไม้

.....

สหฤๅษณ์ยักษา
 ทูลว่ามีวานรไพร
 ฮึกฮักมาทำหยาบใหญ่
 ยับไปไม่เป็นสมประดี

.....

เมื่อนั้น
ไต่พิงต่างโกรธคั่งไฟพอน

สหัสกุมารชาญสมร
เหม่ออายวานรหังการ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรมช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจระหว่างสหัสกุมารกับ
หนุมาน ตัวอย่างคำกลอนว่า

เหลืออกตาขบ เขี้ยวเคี้ยวฟัน
กวัดแกว่งอาวุธหึงฟันตน

สนั่นครืนครืนกู่ลาหล
วึ่งเข้าประจัญประจัญบาน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรด ของสหัสกุมาร
ตัวอย่างบทบรรยายลักษณะของทหารยักษ์ในกองทัพ

เขี้ยววงอนเขี้ยวโจ่งจากปาก
โพกหัวแต่งหัวหลายพรรณ

หน้าแสดะหน้ากากขบขัน
มีอนันต์ลั่นถืออาวุธ

บทรำดงสรงทรง เครื่องหมู่ของสหัสกุมาร เป็นชุดคร่ำที่สวยงามยิ่ง เพราะตัวละคร
ทั้งหมดต้องรำรำให้พร้อมเพรียงกัน

พันองค์ชำระสระสนาน
สนับเพลาฉนวนเชิงนาคิน
ต่างทรงเกราะแก้วดลององค์
หีบทรงตาบทิศสังวาลวัลย์

สุคนธาร เกสรขจรกลิ่น
ภูษาธงข้าวบิณฑ์ต่างกัน
รศอกเครื่องหงส์ลายกุดัน
ทองกรมังกรพันจำหลักลอย

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมคือ สหัสกุมารต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะคือ หนุมานทหารเอกของพระราม
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อพระกุมารทั้งพันองค์ถูกหนุมานสังหารสิ้น

ขุนกระบี่ตีล้ม เกลื่อนกลาด
หัวซาคหัวซาคคาบคา

แล้วชกศรีพิฆาตยักษา
อสุราหึงพันก็บรรลัย

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มี ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิงคือ ความขัดแย้งระหว่างสหัสกุมารกับหนุมาน เนื่องจากสหัสกุมารต้องการระงับปัญหาที่หนุมานทำลายสวนแต่ก็ถูกหนุมานสังหารสิ้นทั้งพี่น้อง นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงไคสมบูรณ์ บทละครตอนนี้มีใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที

บทละครตอนนี้มีเนื้อเรื่องและวิธีการแสดงถูกต้องตามแบบแผนของละครในคือ เปิดฉากด้วยบทของยักษ์และปิดฉากด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม แต่การแสดงบทสหัสกุมาร กุมารทั้งพี่น้องค่อนข้างทำได้ยากเพราะต้องใช้ผู้แสดงเป็นจำนวนมาก วิธีแก้ไขคือ ใช้ผู้แสดงเป็นสหัสกุมารเพียง 10 คนแทนเนื่องจากในภาษาท่าของละครการยกมือตั้งหันหลังมือออก 5 นิ้ว มีความหมายแทนเลข 5, 50 หรือ 500 ได้ ฉะนั้นถ้ายกสองมือตั้ง หมายถึง เลข 10 ก็สามารถใช้แทนเลข 1000 ได้เช่นเดียวกัน

ตอนที่ 57 (เล่ม 4 หน้า 65 - 96) "เผาลงกา"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์หนีตายเข้ามาทูลเหตุการณ์แก่ทศกัณฐ์ อินทรชิตรับอาสาพระบิดาไปจับวานรมาถวาย หนุมานแกล้งยอมให้จับตัวได้ ทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้นำตัวไปประหารโดยวิธีใส่ครกเหล็กคำ ช้างเหยียบ แต่ไม่ตาย หนุมานออกอุบายให้อาเภาไฟคนจึงจะตาย ครั้นทศกัณฐ์มีรับสั่งให้จุดไฟเผาหนุมานจึงจ่อไฟให้ตีคปราสาทราชวัง จนเกิดเพลิงลุกไหม้เผาฉลามห่านครลงกาพินาศสิ้น หลังจากนั้นหนุมานจึงเหาะกลับมาแจ้งข่าวแก่ชมพูพานและองคค

การเปิดเรื่อง มีคำบรรยาย 6 คำกลอน เพื่อเชื่อมเรื่องราวทหารยักษ์หนีตายจากทัพสหัสกุมารเข้ามาเพื่อทูลเรื่องราวแก่ทศกัณฐ์ว่า สหัสกุมารสิ้นชีวิต การแสดงละครจึงเปิดฉาก ด้วยบทของทศกัณฐ์ แล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาตามคำบรรยาย ในฉากเดียวกัน จากนั้นจึงกลานเข้าเผาทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนว่า

ครั้นถึงนอมเคียบบังคมทูล
ว่ามีสิ่งไพโรโจจนรรจ์
ทำลายพฤษาณลาผล
ลอมจับมันกลับริอนราญ
ฝ่ายพระโอรสพันองค์
สิ้นทั้งมารดกษา
เมื่อนั้น
ไต่หิ้งคั้งแค้นแสนทวี

นเรนทรสุริราชรังสรรค์
มันเข้ามาในอุทยาน
ฉอนชกหักโค่นกิ่งก้าน
ผลาญหมู่กุมภภัณฑ์มรณา
รณรงค์ก็ม้วยสังขาร
ควมมือสิ่งป่าพนาลี
ทศเศียรสุริยวงศ์ยักยี
คั้งหนึ่งอัคคีมาจ่อใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างอินทรีติดกับหนุมานช่วยสร้างอารมณ์ขึ้นต้น
ระทึกใจและบทตกขมขื่น ตอนนางสนมกำนัลวิ่งหนีไฟ
ตัวอย่างบทระหว่างอินทรีติดกับหนุมาน

บัดนั้น
หลีกหลบรบชิดคิดพัน

หนุมานฤทธิแรงแข็งขัน
ยืนยันเหยียบบเข่าอสุรี

บทตอนแฉามทานครลงกา อาจให้นางสนมกำนัลแสดงท่าทางตกใจกลัวให้
ตกขมขื่นได้ตั้งค่างลอนต่อไปนี้

อันนางนักสนมทั้งนั้น
ร้องกรีกหวีทหวาคไม่สมประดี
บ้างไต่กระຈกกับคั่นฉอง
ลางนางไต่แหบถอนไร

วิ่งพะปะกันอิงมี
ฉวยโน่นวางนี้วุ่นไป
เงินทองนั้นทานำพาไม่
ร้องไห้วิ่งวุ่นทั้งวังจันทร์

บทชมความงาม มีบทชมขมขวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ของอินทรีติด
ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของอินทรีติด

คาบทิศทับทรวงทับทิมพราย	สังวาลสามสายเพื่องห้อย
ทองกรพาดุรคประทับพลอย	ชามรงค์เพชรพร้อยเรือนสุบรรณ
ทรงมหามงกุฎนพรัตน์	กรรเจียกคอกไม้ตัดดวงกุดัน
จับศรนาคบาทตั้งไฟวัลย์	จรจรัดมาขึ้นรถทรง

บทบรรยายความงดงามของราชรถมีคำกลอนว่า

मुखบกลดงกลอยฟ้า	เทียมค้วพญาไกรสร
ธารถีมือถือโคมร	ชงบักปดางอนโอบกบน
มยุรฉัตรอภิมขุมสาย	ธงวิ้วทิวรายสับสน
โยชัยยกเยื้องอิงอล	กาตลฆองกลองโครมครึก

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
มหานครลงกาต้องพินาศเพราะการประพฤตินิคคีธรรมของเจ้าผู้ครองนครคือ ทศกัณฐ์
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานเหาะกลับมาเล่าเรื่องราวให้ชมพูพาน
และสุกรีฟังแล้วจึงพากันพักผ่อนนอนหลับ

แต่นิ่งสั่งสนทนากัน	จนสุรียันเลี้ยวลับเหลี่ยมไศล
สามนายผู้ปรีชาไว	ก็หลับไปทั้งหมู่โยธา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายลิงคำเป็นนาฏการอย่างเข้มข้นเมื่ออินทรีตจับตัวหนุมานไค้และหนุมาน
แสดงความขัดแย้งต่อไปโดยจ้อไฟเผ่าปราสาทราชวังกรุงลงกา นาฏการของตัวละคร
จึงปิดฉากลงไค้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่สนุกตอนหนึ่ง เพราะมีบทบาทของยักษ์กับลิงแสดง
อารมณ์ต่าง ๆ เช่น โกรธ ขบขัน ทั้งในบทสนทนาและคำบรรยาย เป็นที่น่าสังเกตว่า
ถ้าอ่านหนังสือตอนสหฤมารรบกับหนุมานและตอนอินทรีตรบกับหนุมานจะ เห็นบทลงสร

ทรงเครื่องคล้าย ๆ กัน อาจทำให้ผู้อ่านเบื่อบ่อย แต่ถ้านำมาเล่นละครจะเห็นว่า
ต้องจัดแสดงเป็นสองครั้ง บทลงสรจึงต้องแยกออกจากกันมีเพียงตอนละ 1 บทเท่านั้น
ซึ่งผู้ชมละครอาจไม่ทันเบื่อบ่อย อีกประการหนึ่งบทลงสรของสหสัมมาร เป็นการรำหมู่
ส่วนบทลงสรของอินทรีต เป็นการรำเดี่ยว การมองวรรณกรรมบทละครจึงต้องมอง
ให้ลึกซึ้งถึงลีลา นาฏศิลป์ที่แสดงออกด้วย

ตอนที่ 58 (เล่ม 4 หน้า 96 - 117) "สร้างลงกา"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์เสด็จหนีไฟไปพำนักอยู่ที่ภูเขาสัตนา แล้วมีรับสั่งให้พระอินทร์มาช่วย
สร้างนครลงกาให้ใหม่เสร็จแล้วมีงานฉลองสมโภชมหานครอย่างมโหฬาร
ฝ่ายหนุมานกลับไปทูลผลงานแก่พระรามแต่ถูกพระรามกริ้วที่เผลอรุ่งลงกา
เป็นการทำเกินกว่าเหตุ อย่างไรก็ตามก็พระรามได้ประทานรางวัลแก่หนุมานด้วยผ้าสร่งน้ำ
ที่กำดั่งสร่งอยู่ จากนั้นพระรามมีรับสั่งให้เคลื่อนขบวนทัพเดินทางต่อไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์เสด็จหนีไฟไปประทับที่ภูเขาสัตนา

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวทศพิศตรัยกษยา
อยู่ยังยอดเขาสัตนา	แลดูลงกาธานี
เห็นเพลิงรุ่งโรจน์สว่าง	เผาผลาญทั่วเมืองยักษี
ไหม้หมดสิ้นแสงอัคคี	อสุรีรำพึงคะเนนึก

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนชาวเมืองเที่ยวชมงานสมโภชนครลงกาและ
บทโศกรำพันตอนพระรามทวนระลึกถึงนางสีดา

ตัวอย่างฉากชาวเมืองเที่ยวชมงานฉลองพระนคร อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้
แสดงท่าทางวุ่นวายให้ลกขบขันได้

บ้างเดินบ้างยืนบ้างนั่ง
บ้างสรวลเราะฮาเฮสำราญใจ

คืบคั่งชกตีฉกไล่
เพลินไปทั่วทั้งหญิงชาย

บทแสดงอารมณ์โศกของพระรามมีคำกลอนว่า

โอ้อวปานนี้เจ้าดวงเนตร
ไม่เคยเห็นหมู่กุ่มกั้น
จะร้องกรีกหวิวหวิวคิ้วเดียว
คอยพี่ไม่เห็นตามไป

จะแสนทเวษมีมิชี่พอดู
ขวัญเมืองของพี่จะตกใจ
เปล่าเปลี่ยวเปลี่ยวจิตโหยให้
จะแสนโศกาลัยทุกเวลา

บทชมความงาม มีบทชมปราสาทราชวังของนครลงกา บทชมธรรมชาติ
ชมชมวนทัฬหี ชมเครื่องทรงของพระราม

ตัวอย่างบทชมความยิ่งใหญ่ตระการตาของมหานครลงกา

ทิศวังงามนิเวศชัชวาล
ที่หนึ่งเย็นคั่งจะข้อยควยพลอยพลาม
ล้อมงามแน่นพิมานมาศ
ห้ายอกแสงระยับจับตา

พื้นพระลานงามประลองห้องสนาม
ปราสาทสามทรงอลงการ
ครุฑผงาคนาคตระหง่านเวหา
ใบระกาบันแก้วแกมกาญจน์

ตอนพระรามกับพระลักษมณ์ลงสร้างในชลธาร มีบทชมความสดชื่นรื่นรมย์ของ
ธรรมชาติที่คำกลอนว่า

ประทุมมาลัยชูก้านอรชร
บ้างพืงผูกพันชลธาร
แมลงภูววนเวียนวัน

ผักแกผักอ่อนแกมกัน
บ้างเบ่งบานรับแสงสุริยฉน์
เซยซาบสุคนธ์มาลี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแนะนำว่า
ข้าราชการไม่บังคับงานนอกเหนือคำสั่งของผู้เป็นนาย คติที่พระรามคร่ำครวญ
นุมนานว่า

เหตุไฉนจึงทำอหังการ
ทั้งหม่อสูรโยธี

ข้าโคตรวงศ์ชายกษี
แลแผนภูรีกุมภัณฑ์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อกองทัพของพระรามเดินทางถึงภูเขาคันธกาลาและหยุดพักทัพ มีเวรยามตรวจดูความสงบเรียบร้อย

บัดนั้น
ต่างคนต่างพาโยธี

นิลเอกนิลชั้นกระบี่ศรี
ตระเวนไปตามที่พระบัญชา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทของตัวละครเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน ตั้งแต่ทศกัณฐ์เสด็จหนีไฟและมีรับสั่งให้พระอินทร์ลงมาสร้างพระนครขึ้นใหม่ จากการที่หนุมานเฝ้านครลงกาทำให้พระรามบังเกิดความชังแค้นกับหนุมาน ที่หนุมานกระทำการเกินรับสั่งแต่เรื่องราวก็ปิดฉากลงได้ เมื่อหนุมานได้รับรางวัลเป็นผ้าสรองน้ำผืนเขียวและกองทัพของพระรามเคลื่อนขบวนต่อไปยังภูเขาคันธกาลา บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้อาจขาดจุดน่าสนใจไปบ้าง เพราะยังคงเป็นการเดินทัพของฝ่ายพระรามอยู่ อย่างไรก็ตามก็เป็นที่น่าสนใจว่า แม้บทละครนี้จะห้ามมิให้ตัวละครเอกที่เป็นกบฏวิริยแสดงบทกลกขบขัน แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงแทรกอารมณ์ขันระหว่างบทของพระรามกับหนุมานได้อย่างกลมกลืนกัน คือตอนที่พระรามเคยตรัสให้สัญญาแก่หนุมานว่าเมื่อกลับจากสืบข่าวในกรุงลงกากลับมา จะประทานรางวัลเป็นสิ่งของที่ติดพระองค์อยู่ ในขณะที่หนุมานกลับมาเป็นเวลาทีที่พระรามกำลังทรงผ้าสรองน้ำผืนเขียวจึงประทานผ้าผืนนั้นแก่หนุมาน เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอดแทรกอารมณ์ขันได้สอดคล้องกลมกลืนกันโดยไม่ผิดแบบแผนของละครใบ

ตอนที่ 59 (เล่ม 4 หน้า 117 - 169) "โลพิเภก"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงพระสุบินนิมิตภัยจึงให้พิเภกผู้เป็นพระอนุชาท่านาย พิเภกทูลว่าให้ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม ทศกัณฐ์กริ้วจึงขับไลพิเภกออกจากพระนคร พิเภกเดินป่าถูกทหารวานรจับได้นำไปถวายพระราม

ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้สุกร ภารพลอม เป็นทหารวานรมาคุกกำลังข้าศึก พิเภกชี้แนะหนุมนานให้จับสุกร ภารได้แล้วสีกหน้าปล่อยตัวไป ทศกัณฐ์ทรงปลอมพระองค์เป็นโยคีเข้ามาสนทนาธรรมกับพระรามและสะกดปากพิเภกไว้มิให้พูดความจริง โยคีปลอมแนะนำให้พระราม เลิกทัพกลับไปแก่พระรามทรงปฏิเสธทศกัณฐ์จึงต้องเสด็จกลับพระนครด้วยความผิดหวัง

การ เปิด เรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ ทรงพระสุบินว่าพระองค์ทรงถือกะลำน้ำมันยางแล้วมีผู้หญิงมาจุดไฟจนไฟเผาพระหัตถ์ของพระองค์ จึงมีรับสั่งให้พิเภกท่านายพระสุบิน

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวทศพิศตรัยกับหา
เสวยสุขอยู่ทุกเวลา	ในทวีปลงกากรุงไกร
.....	.....
ครั้นเวลาล่วงปัจฉิมยาม	เรื่องอร่ามด้วยแสงไข
เหตุซึ่งจะสิ้นชีवालีย์	ให้เกิดนิมิตอัศจรรย์
.....	.....
แล้วว่าเอากะลำน้ำมันยาง	ใส่ใส่วางลงเหนือหัตถา
ยังมีหญิงหนึ่งพาลา	วิ่งเข้ามาจุดอักษิ
น้ำมันแห่งสิ้นไสขวลิต	กะลาใหม่ไฟคิมือพี
พิษเพลิงร้อนหัวอินทรีย์	ณนี้คือร้ายประการใด

อารมณฺ์ที่ปรากฏ มีบทลกขมขັນตอนพระญาตีวงศ์และเสนาายักษ์ตกใจกลัว เมื่อ
 ทศกัณฐ์กริ้วพิเภก บทโศกของพิเภกเมื่อถูกเนรเทศออกจากกรุงลงกา
 ตัวอย่างบทศกัณฐ์กริ้วพิเภกอาจให้ตัวละครที่แสดง เป็นพระญาตีวงศ์และ
 เสนาายักษ์แสดงท่าทางตกใจกลัวให้ลกขมขັນได้

อันหมู่สุริยวงศ์พงศา	เสนาโยชรายักษ์
วิงพะปะกันไม่สมประดี	อึ่งมีล้มลุกคลุกคลาน

บทแสดงอารมณฺ์โศกของพิเภกเมื่อกล่าววานางศรีขุณามีคำกลอนว่า

ครั้นถึงจึงกอดเมียรัก	สะพักไว้แล้วก็รับขวัญ
แสนโศกโศกาจาบัลย์	รำพันสะอื้นอาลัย
ไอ้เจ้าควงเนตรของพี่เอ๋ย	กรรมสิ่งใดเลยมาชดให้
จะจำจากพรากพลัดกันไป	จำเป็นจำไกลกันทั้งรัก

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงของทศกัณฐ์เมื่อปลอมพระองค์เป็นโยคี
 ตัวอย่างคำกลอนว่า

กลายองค์ทรงเพศเป็นโยคี	พร้อมเครื่องอาหุติบริวาร
เจิมจรมสอดใส่สังวาล	คั้งองค์พรหมานลงมา

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอดแทรก
 คติชีวิตในบทสนทนาของพิเภก เมื่อทูลทศกัณฐ์ว่า

อันจะผ่อนปรนให้พนักย	มิให้อันตรายชีวิต
จะได้ก็ควยสัคย์กรรม	ถ้อมในในความสุจริต
จงตั้งอยู่ในทศพิช	คับจิตโมหันธ์ฉันทา
อย่าโลภหลงงงววยควยรสรัก	คิดหักซึ่งความเสนาหา
จงส่งองค์นางสีดา	ไปให้สามือรไท

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนโยคีปลอมลากลับไปแล้วพิเภกจึงกราบทูลความจริงให้พระรามทรงทราบว่า ทศกัณฐ์ปลอมพระองค์มา พระรามตรัสว่า

ก็ไม่ทันพิจารณา	สำคัญว่าเป็นโยคี
หาไม้ที่ไหนจะลำบาก	ยากแก่ไพร่พลกระบี่ศรี
ตรัสแล้วก็เสด็จจรลี	เข้าที่พลับพลาอลงกรณ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละคร คือตัวละครฝ่ายยักษ์มีความขัดแย้งกัน เนื่องจากทศกัณฐ์ไม่พอพระทัยที่พิเภกทูลแนะนำให้ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม จึงขับไล่พิเภกออกจากพระนคร จากปัญหานี้ทำให้พิเภกเข้ามาสวมมิกข์คือพระราม เพื่อเป็นกำลังทัพต่อไป นาฏการของตัวละครแสดงความขัดแย้งต่อไประหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เมื่อทศกัณฐ์ปลอมพระองค์เป็นโยคีมาแนะนำให้พระรามเลิกทัพแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ทศกัณฐ์จึงต้องเป็นฝ่ายผิดหวัง นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้แสดงให้เห็นเหตุการณ์ต่างฝ่ายทศกัณฐ์และฝ่ายพระรามช่วยให้เนื้อเรื่องดำเนินไปได้อย่างเข้มข้น จัดว่าเป็นตอนที่สำคัญตอนหนึ่งเพราะกล่าวถึงตัวละครพิเภก ซึ่งจะเข้ามามีบทบาทช่วยพระรามทำสงครามในตอนต่อไป ส่วนแบบแผนต่าง ๆ ของละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะคลี่คลายปัญหาไปในทางดี ส่วนบทชมเครื่องทรงของทศกัณฐ์คงมีแทรกไว้ตามขนบของละครใน

ตอนที่ 60 (เล่ม 4 หน้า 169 - 207) "นางลอย"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์เสด็จกลับเข้ากรุงลงกาแล้วมีรับสั่งให้นางเบญกายผู้เป็นธิดาของพิเภกทำอุบาย แผลงกายเป็นนางสีดาคายลอยน้ำไปถึงพลับพลาของพระราม ครั้นรุ่งเช้าพระรามเสด็จมาสดับน้ำหอกระเนตรพบพระศพของนางสีดาก็ทรงโศกเศร้า

หนุมนกรามทูตขอนำพระศพเผาไฟพิสูจน์ ปรากฏว่า นางเบญกายแปลงทนความร้อนไม่ไหว
 ลูกขึ้นเหาะหนีไป หนุมนตามไปจับตัวมาได้ พระรามประทานอภัยให้เพราะเห็นแก่
 พิเภก หนุมนพานางเบญกายไปส่งแล้วไค้ นาง เป็นภรรยา ก่อนที่จะจากกัน
การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ทรงพระคำริให้นางเบญกายแปลง
 เป็นนางสีดาตายลอยน้ำเพื่อให้พระรามเลิกหัดกลับไป

เมื่อวัน	ฝ่ายท้าวสีมพัทธ์ศรีชาญสมร
ครั้นถึงลงกาพระนคร	บทรขึ้นปราสาทอันโอฬาร
เอนองค์ลงเหนือที่ไสยาสน์	กรกายนลาฏยักษา
ไทรอนจิตคิดคั่นแน่นอุรา	เสียดายอุทิศส่าห์แปลงไป
.....	.....
จึงคิดไว้ว่าศึกครั้งนี้	เป็นต้นด้วยที่เสนาหา
กูจะให้เบญกายกัลยา	แปลงเป็นสีดาเขาวมาลย์
ไปท่าตายลอยอยู่ที่ท่าสรง	อันพระรามเคยลงสระสนาน
แน้นเห็นว่านางววยปราม	การศึกก็จะเลิกกลับไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรักของทศกัณฐ์เมื่อแรกเห็นนางเบญกายแปลง บทโคลก
 ราพันของพระรามเมื่อทรงพบพระศพนางสีดาลอยน้ำมาและบทที่เห็นแก่นตอนหนุมนไล่จับ
 นางเบญกาย

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์รักของทศกัณฐ์เมื่อแรกเห็นนางเบญกายแปลง เป็น
 นางสีดา พระองค์ศรีสว่า

ที่คิดถึงเจ้าทุกเวลา	คั้งหนึ่งอุราจะแตกฉาน
แสนทุกข์แสนทเวษมาช้านาน	สงสารข้างเด็กคนะน้องรัก
ว่าพลางจงกรขึ้นแทนทรง	แล้วโอบอุ้มองค์ขึ้นใส่ตัก
ตระโหมโถมลุมจับพัทธ์	พระยาภิษัจจึงกล่าวสุนทร

บทแสดงอารมณ์โศกเศร้าของพระราม พระองค์ทรงรำพันว่า

นิจจาเอ๋ยเจ้าเคยเป็นเพื่อนยาก	ลำบากด้วยกันทั้งสาม
พี่กับอนุชาพยายาม	หวังจะทำสงครามด้วยไฟรี
ฆ่าเสียให้สิ้นพงศ์พันธุ์	พวกอ้ายทศกัณฐ์ยักษ์
เมื่อเจ้ามาม้วยชีวี	สุดที่จะทำศึกไป
ครั้นว่าจะคืนเข้าพารา	ทั้งไตรโลกาจะหมิ่นได้
พี่จะสูญเสียชีวาด้วย	รวมในกองกฐนที่ด้วยน้องรัก

บทตื่นเต้นคอนหนุมานเหาะไล้จับนางเบญกายบรรยายว่า

เหลือบแลเห็นนางอสูรี	เหาะหนีไปตามเปลวควัน
รวกเร็วคั่งวายุพาจร	วานกริ้ววโกรชตัวสิ้น
กวักแกว่งตรีเพชรคั่งไฟกัลป์	ระเห็จหันเหาะตามอสุรา
ครั้นทันก็โถมเข้ารวบรัด	หัตถ์หนึ่งฉวยจิกเกศา
ไต่แล้วก็กลับลงมา	ด้วยกำลังฤทธาวานร

บทชมความงาม มีบทชมโฉมคอนนางเบญกายแปลงเป็นนางสีดา ตัวอย่าง
คำกลอนว่า

ทรงโฉมประโลมวิไลลักษณ์	ฉิวพัศตร์เพียงเทพเลขา
อรชรอ่อนแอ้นจำเริญตา	เหมือนองค์สีดาวิลาวัณย์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้คิดร้ายจะไม่สามารถกระทำกิจอุบายให้เป็นผลสำเร็จ ดังเช่น ทศกัณฐ์กระทำอุบาย
ลวงพระราม

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบลงเมื่อหนุมานส่งนางเบญกายกลับคืนไปนครลงกา

" นางลอย "

จิตรศิลป์ ของศิลปิน - วาดภาพ

ครั้นนางเบญกายเทวี
เหลือบและชะเง้อตามไป
ถึบทยานผ่านชั้นเมฆา

คืนเข้าบุรีลงกา
จนสุดคณันน์เนตรชายชวา
กลับมาเฝ้าองค์พระอวตาร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ ปรากฏเด่นชัดเริ่มตั้งแต่ความรู้ลึกซึ้งขัดแย้งของนางเบญกายที่เกรงกลัวทศกัณฐ์จนต้องจำใจยอมแปลงกายเป็นนางสีดาทำตายลอยน้ำไป จากปัญหานี้ทำให้พระรามเข้าพระทัยผิดถึงกับโศกเศร้าคร่ำครวญถึงนางสีดาแทนหุมนานพยายามขจัดปัญหาโดยทดลองจุดไฟเผาร่างนางสีดาและไต่ความจริงว่าเป็นอุบายของทศกัณฐ์ นาฏการของตัวละครบิดาตกลงเมื่อหุมนานไต่นางเบญกายเป็นภรรยา บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้มีผู้นิยมนำมาจัดแสดงเนื่องจากเนื้อเรื่องสนุกน่าสนใจ การจัดแสดงควรต้องใช้ผู้แสดงที่มีฝีมือร่ำรวยงามเป็นพิเศษเพราะต้องแสดงลีลากระบวรรำยาวหลายตอน ปัจจุบันมีผู้ปรับปรุงเพิ่มเติมเพลงรำให้น่าชมยิ่งขึ้นดังนี้

1. บทพระราม พระลักษณะเด่นจะออกจากพลับพลาไปสงรงชลธารเป็นการแสดงฝีมือรำคว่ำท่าที่เอื้องกรายทิ้งกงมของศิวพระ
  2. บทนางเบญกายแปลงเป็นนางสีดา ผู้รำต้องรำเพลงอุบาย ซึ่งมีท่วงทีลีลาการรำที่แซมช้อยสวยงามเป็นการแสดงฝีมือรำของตัวนาง
  3. บทเกี่ยวพาราสีของทศกัณฐ์ตอนหลงรูปนางแปลงที่เรียกว่า เจ้าชู้ยักษ์ เป็นการแสดงฝีมือรำของตัวยักษ์
  4. บทหุมนานจับนางเบญกายเป็นการแสดงฝีมือเต้นและรำของตัวลิงและนาง
- จากเนื้อเรื่องและลีลาการแสดงดังกล่าว บทละครตอนนี้จึงรวมแบบแผนของนาฏศิลป์ไทยไว้ครบถ้วนคือ ลีลาการรำรำของตัวละครพระ นาง ยักษ์และลิง

ตอนที่ 61 (เล่ม 4 หน้า 207 - 228) "จองถนน"

เรื่องย่อ

พระรามาธิบดีสั่งให้พลวานรถมถนข้ามสมุทรไปนครลงกาโดยให้หนุมานคุมพลชীคชิน นิลพัทคุมพลชมพู ขณะคุมทหารปฏิบัติงาน หนุมานกับนิลพัทวิวาทกัน พระรามทรงชำระคดีลงโทษให้นิลพัทกลับไปเผ้านครชীคชินและคอยจัดหาเสบียงส่งกองทัพ ส่วนหนุมานให้คุมพลจองถนนต่อไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระราม ทรงได้รับคำทูลเสนอแนะจาก ขามพรวราช ให้ถมถนเดินทัพไปกรุงองกา

เมื่อ	พระจักรีผู้ปรีชาหาญ
แตกพักพลอยู่ริมชลธาร	ชานานหลายราชราตรี
.....	.....
บัดนั้น	ฝ่ายขามพรวราชกระบี่ศรี
ไค้พิงพจนารถพระจักรี	ชูลี้กรสนองพระโองการ
อันหมู่โยชวานร	ล้วนมีฤทธิรอนกล้าหาญ
ภักดีต่อเบื้องบพมาลัย	คิดการอาสาภูวไนย
ก็จะสำเร็จช่วยฤทธิ	แต่ว่าหาไม้พระเกียรติไม้
ขอให้รู้พลสถลไกร	ไปชนเอาศิลามา
ทุ่มทิ้งลงบนถน	ข้ามพลไปเมืองยักษา
พระเกียรติจะชัวกัลปา	ว่าองค์นารายณ์อวตาร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทต่อสู้ระหว่างหนุมานกับนิลพัท เพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจ บทโศกของนิลพัทเมื่อถูกพระรามรับสั่งลงอาญาให้กลับไปเผ้านครชীคชินและบทคลกขบขันตอนทหารวานรช่วยกันถมถน

ตัวอย่างบทตอนหนุมานต่อสู้กับนิลพัท ดังคำกลอนว่า

สองจับสัประยุทธ์สัสน
กอดพิคักักันคูลกคลี

ต่างคนไม่หอดอยหนี
ถอยที่เคล้าคล่องว่องไว

บทโคลงของนิลพิท เมื่อกล่าวคำอำตมิตร สหายก่อนกลับไปนครซีคชิน บรรยายว่า

จึงสั่งกระบิลนิลนท
ต่างคนต่างฝ่ายน้ำตา

พวกพลวานรพร้อมหน้า
โศกกรำกัณฑ์พันทวี

บทตอนทหารวานรณมนอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้แสดงท่าทางโต้เถียงกันให้ตกลงขบขันได้ จากคำกลอนว่า

บ้างทาบบ้างแบกทุกตัวลิง
โห่ร้องก้องกึกเป็นโกสีย์

ช่วงชิงถุ้งเถียงกันอึ้งมี
กระบี่เค้นโลดไปมา

บทชมความงาม บทละครตอนนี้ไม่มีบทชมความงาม

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอดแทรกข้อคิดเรื่องความสามัคคีไว้ในคำตรัสของพระรามว่า

เมื่อมันไม่อคคคกัน
จะทำให้เสียราชการ

ตั้งกันแต่โดยกำลังหาญ
เพราะอ้ายสาขารณทั้งสองนี้

นอกจากนั้นยังมีคำพูดของสุครีพกล่าวว่า

ตั้งข้างสารกถ้าน้ำมัน
เรื่องจะเคืองบาทพระภูวไนย

จะไว้โรงเสียวกันนั้นไม่ได้
คว่ำใจจงอาจอหังการ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนทหารวานรช่วยกันณมนจนเกือบจะสำเร็จ

ศิลาจมเรียบระเปียบกัน
อันหมุยชีกระบี่ไพโร

เป็นแถวแนวคันถนนใหญ่
ให้สนั่นหวั่นไหวเป็นโกสีย์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีฉากแอ่งระหว่างตัวละครฝ่ายสิง
 ซัดแอ่งกันเองคือ ฉากแอ่งระหว่างหนุมานกับนิลพัท ขณะคุมพลมถนขึ้นไปนครลงกา
 จากปัญหานี้พระรามได้เป็นผู้แก้ไขปัญหาโดยศักสินให้นิลพัทกลับไปรักษากรุงชิตินและ
 ให้นำหนุมานคุมพลมถนต่อไป ปัญหาต่าง ๆ จึงคลี่คลายลงได้ บทละครตอนนี้นำเวลา
 แสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

บทละครตอนที่ 61 ต้องแบ่งบทให้จบเพียงเท่านี้เพราะถ้ารวมกับบทตอนต่อไป
 จะยาวมากเกินไป อนึ่งบทละครตอนนี้ไม่มีบทชมความงามเพราะเนื้อเรื่องไม่เอื้อ
 อำนวยให้แทรกบทชมความงามเข้ามาได้ ถ้าจัดแสดงละครในให้ถูกต้องตามแบบแผน
 อาจทำได้โดยแทรกการรำเพลงหน้าพาทย์กราวนอกของทหารสิงแสดงท่าเต้นเป็น
 ขบวนหมู่แปรแถวให้สวยงาม

ตอนที่ 62 (เล่ม 4 หน้า 229 - 257) "กำเนิกมัจฉานุ"

เรื่องย่อ

เสนายักษ์เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่ามีพิฆานรจงถนมาสู่พระนคร ทศกัณฐ์มีรับสั่ง
 ให้นางสุพรรณมัจฉาพาบริวารปลาไปทำลายถน หนุมานสงสัยเนื่องจากถนไม่แล้วเสร็จ
 จึงค้ำน้ำลงไปดูพบนางสุพรรณมัจฉา จึงจับตัวไว้และได้นางเป็นภรรยา พร้อมกับขอร้อง
 ให้นางสั่งบริวารนำศีลามาถนถนตั้งเค็ม ต่อมานางสุพรรณมัจฉาให้กำเนิกบุตรตั้งนาม
 ว่า มัจฉานุ แล้วฝากเทพยดาให้ช่วยดูแลรักษาพร้อมกับบอกลักษณะของหนุมานให้มัจฉานุ
 ทราบก่อนที่นางจะจากไป

ไมยราพแห่งนครบาดาลเสด็จขึ้นมาประพาสบนโลกมนุษย์ได้พบมัจฉานุจึงนำ
 ไปเลี้ยงไว้เป็นพระโอรสบุญธรรม

การเปิดเรื่อง มีคำบรรยาย 6 คำกลอนอธิบายว่า เเสนายักษ์เดินทางเข้ามา
 ทูลทศกัณฐ์ว่า ข้าศึกถนถนมาสู่นครลงกา การแสดงละครจึงเปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์
 แล้วให้เสนายักษ์เดินออกมาจากม่าน จากนั้นเสนายักษ์จึงกลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วย
 คำกลอนต่อไปนี้

ครั้นถึงน้อมเศียรบังคมทูล
บัดนี้พระรามจักรี
ห่มทิ้งในสมุทรร เป็นถนน
ยังอีกสักแปดพันวา
เมื่อนั้น
ได้ฟังสารณแจ้งการ

ท้าวราพณาสุรยักษี
ให้กระบี่ชนเอาศีลามา
อิงอลเรงรักกันหนักหนา
จะถึงซึ่งท่าชดชาร
ทศเศียรสุรียวงศ์ใจหาญ
พระยามารนิ่งนึกตรึกครา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทขึ้นต้นเร้าใจตอนหนุมานไล้ข้ามริวารปลา บทรักของ
หนุมานกับนางสุพรรณมัจฉาและบทโศกของนางสุพรรณมัจฉาเมื่อหนุมานจะลา จาก
ตัวอย่างบทขึ้นต้นตอนหนุมานไล้ข้ามริวารปลา

จึงชักตรีเพชรออกกวัดแกว่ง
ถาโถมไปในชดชาร
ตายกลาดคามทองพระสมุทรร
อันฝูงปลาในท้องวารี

วาววามคังแสงพระสุรียฉาน
เข้าไล้รอนราษฎรารี
ควับถุทธิภูทรกระบี่ศรี
แตกกระเจายว่ายหนีเป็นโกลา

บทรักของหนุมานเมื่อจับนางสุพรรณมัจฉาได้ มีคำกลอนว่า

เราสองควรครองไมตรีจิต
ว่าพลางคว่ำไขว้ไปมา

ร่วมสนิทในความเสนาหา
แก้วตาอย่าตัดอาวรณ์

บทโศกรำพันของนางสุพรรณมัจฉาเมื่อตัดพ้อต่อว่าหนุมานมีคำกลอนว่า

อนิจจานี้ถ้าวารักจริง
อกเอ๋ยเป็นน้ำสงเวชใจ
จนเสียตัวแล้วมีหน้า
บรรคานฉึ่งโคที่ เกิดมา
ประมาทจิตหมายมิตรให้เกินพักตร์
เสียแรงที่เกิดเป็นสตรี

มาหอกทิ้งน้องไว้ก็เป็นได้
มาหลงไหลควรรสวาจา
มาซำได้อายไปภายหน้า
ไม่เหมือนอกซำครั้งนี้
มาหลงรักจนชายหน้ายหนี
เสียทีครองตัวมาช้านาน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชม
 ธรรมชาติของไมยราพ

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของไมยราพ

ชำระพระองค์ทรงสนาน	สุดคนชวาทอมฟุ้งจรุงกลิ่น
สนับเพลาเป็นรูปนาคิน	ภูษาทรงธงขาวมีฉัพพินคำ

บทไมยราพชมธรรมชาติชายฝั่งมหาสมุทรบรรยายว่า

กรวดแก้วแวววิบจับตา	รจนาคังสีมณีฉาย
ที่ขาวขาวเพียงเพชรพราย	ที่เขียวเขียวลายคังไข่ครุฑ
ที่แดงคังแสงบทมราช	ที่เหลืองเลื่อมผาคังน้ำบุษย์
กลางสี่คล้ายแสงชมพูนุท	ชมพลางเสียบสมุทรค้ำเนินมา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
 ฝ่ายอธรรมจะไม่สามารถปฏิบัติงานได้สำเร็จ คังเช่นทศกัณฐ์มีรับสั่งให้นางสุพรรณมัจฉา
 ทำลายถนนไปกรุงลงกาและไม่เป็นผลสำเร็จ

การปิดเรื่อง บทละครตอนนี้ปิดฉากเมื่อไมยราพพามัจฉาไปเลี้ยงไว้ที่
 นครบาดาลแล้วมอบหมายหน้าที่ให้รักษาค่าน้ำใน

ครันมัจฉานุกุมาร	อยู่รักษาค่าน้ำใน
เสร็จแล้วมีราชวาที	สั่งมหาเสนียดใหญ่
ให้เลิกพหลพลไกร	รีบไปบุรีภิรมยา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งของตัวละคร เกี่ยวโยงกัน
 เป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้นางสุพรรณมัจฉาไปทำลายถนนของฝ่าย
 พระราม ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายลิงกับตัวละครฝ่ายนางจึงเกิดขึ้น เมื่อ
 หนุมานค้ำน้ำลงไปจะสามารถจับตัวนางสุพรรณมัจฉา และได้นางเป็นภรรยา นาฏการ

ของตัวละครแสดงความขัดแย้งต่อไปเมื่อนางสุพรรณมัจฉาไม่สามารถเลี้ยงดูบุตรได้ เพราะกลัวทศกัณฐ์ลงโทษ จึงต้องฝากเทพยดาให้ช่วยดูแลรักษา จากสถานการณ์ดังกล่าว ได้เชื่อมโยงให้ไมยราพแห่งนครบาดาลมาพบมัจฉาและนำไปเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม เพื่อรอแสดงนาฏการในตอนต่อไป บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่น่าสนใจตอนหนึ่ง เพราะมีบทบาทของตัวละครต่าง ๆ กัน คือยักษ์ ลิงและนาง โดยเฉพาะฉากร้ายราตอนหนุมานจับนางสุพรรณมัจฉา เป็นชุดการแสดงที่มีชื่อเสียงชุดหนึ่ง เนื่องจากได้เห็นลีลาท่าเต้นของลิงและท่ารำของนางไปพร้อม ๆ กัน ส่วนลักษณะอื่น ๆ ของละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วย บทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยปัญหาต่าง ๆ ของตัวละครได้รับการแก้ไขไปในทางดี และมีบทชมเครื่องทรง ชมธรรมชาติช่วยให้ตัวละครมีโอกาสแสดงการร้ายรา

ตอนที่ 63 (เล่ม 4 หน้า 257 - 281) "ยาตราพิชิตกรุงลงกา"

เรื่องย่อ

พลวานรของถนนสำเร็จ พระอินทร์นำรถแก้วมาถวายพระรามเพื่อใช้เป็นยานพาหนะในการทำสงคราม จากนั้นขบวนทัพของพระรามได้เคลื่อนไปบนถนนกลางมหาสมุทรสู่เกาะลงกา

ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ภานุราช มาเนรมิตอุทยานเพื่อให้พระรามมาพักผ่อนแล้วจะพลิกแผ่นดินประคนธรรพพหลุณณะนำให้พระรามหยุดพักกองทัพแต่พิเภกทูลว่าภูมิภาคแถบนี้ไม่เคยมีอุทยานมาก่อน หนุมานแทรกแผ่นดินลงไปสืบคุพบภานุราชหนูนแผ่นดินอยู่จึงฆ่าภานุราชตาย พระรามลงอาญาแก่ประคนธรรพโดยปลดออกจากกองทัพให้กลับไปอยู่ถิ่นเดิมของตน

การเปิดเรื่อง มีคำบรรยาย 4 คำกลอน อธิบายว่า สุนทรพิคุมพลของถนนสำเร็จแล้วเข้ามาทูลแก่พระราม การแสดงละครจึงเปิดฉากด้วยบทของพระราม แล้วให้สุนทรพิเดินออกมาจากม่าน จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าพระรามด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงน้อมเกล้าบังคม
 ข้าบาทไปจอมรคา
 เมื่อนั้น
 หวังน้อมพระยาพาลี

ทูลองค์บรมนาถา
 เสรีจกั๋งบัญชาพระจักรี
 พระสุริยวงศ์องค์นายาณ์เรื่องศรี
 ยินดีตั้งไค้ไศพล

อารมณที่ปรากฏ มีบทต่อสู้ระหว่างหนุ่มาณกับภานุราช ช่วยสร้างอารมณที่น้เตน
 เราใจและบทโศกของประคนธรรพ เมื่อพระรามปลคออกจากกองทัพ
 ตัวอย่างบทรบเพื่อสร้างอารมณที่น้เตน

บัดนั้น
 เหวียงผันหันไปค้วยฤทธิ

ภานุราชสิทธิศักดิ์ยกนี้
 อสูริสลัดหนุ่มาณ

บทโศกของประคนธรรพ บรรยายว่า

ทูลพลางถวายบังคมลา
 กลานออกมานอกทัพชัย

น้ำตาแหวดถึงหลังไหล
 เหาะไปที่อยู่กั๋งก่อนกาล

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถและชมธรรมชาติ
 ของพระราม

ตัวอย่างบทชมความยิ่งใหญ่ตระการตาของราชรถ

รถเอยรถแก้ว
 แอกลงอนอ่อนสลวยชวยชค
 ราชรูปสิงห์อัครนัยค้ยัน
 คุมเพลาวารวัับประคั๋บพลอย

เพริศแพรวกำกอลงกต
 เกร็อชคช่อตั้งบัลลังก์ลอย
 สุปรรณจับนาคหัวเศียรห้อย
 แปรกแก้วกาบช้อยสะบัดบัง

บทชมปลาของพระราม ขณะเคลื่อนพลข้ามมหาสมุทร มีคำกลอนตั้งท้อไปนี้

มาถึงกึ่งทางกลางสมุทร	พระทรงครุฑชมหม่อมจันดา
เงือกงูราหูเหรา	โลมาอุคพนชลธาร
พืมหองทองทองสาคร	มังกร เล่นน้ำกระฉอกฉาน
สี่เสียดเสียดว้ายกับปลาวาฬ	ช่างนำหะยานหยอกกัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมยอมพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะ ดังเช่น ภาณุราชต้องพ่ายแพ้แก่หนุมาน

การบิศเรื่อง บทละครตอนนี้เปิดฉากเมื่อพระรามมีรับสั่งปลดประคนธรรพออก จากกองทัพ ประคนธรรพจึงต้องทูลลากลับไปที่อยู่ของตน

ทูลพลางถวายบังคมลา	น้ำตาแฉะถึงหลังไหล
คลานออกมานอกทัพชัย	เหาะไปที่อยู่ตั้งก่อนกาล

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ ตัวละครฝ่ายลิง เริ่มตั้งแต่ศกัณฐ์มีรับสั่งให้ภาณุราชแอบซ่อนตัวอยู่ที่อุทยานเนรมิต หนุมานแทรกพื้นดินลงมารู้ความจริงว่าเป็นกลลวง จึงต่อสู้กันและได้ฆาภาณุราชตาย จากปัญหานี้ทำให้พระรามกริ้วประคนธรรพที่แนะนำให้พักพลให้อุทยานเนรมิต พระราม จึงมีรับสั่งปลดประคนธรรพออกจากกองทัพ นาฏการของตัวละครจึงจบลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เริ่มเข้าสู่โครงเรื่องใหญ่คือทัพของพระรามยกประชิดกรุงลงกาทำให้ผู้ชมมีความสนใจใคร่รู้ตอนต่อไป บทเด่นคงเป็นบทบาทของหนุมาน

ตอนที่ 64 (เล่ม 4 หน้า 281 - 293) "ศึกกุมภสาคร"

เรื่องย่อ

พระรามมีรับสั่งให้หนุมานนำพลวานรที่ค้ำเขามรกตของกรุงลงกา หนุมานรบกับกุมภสาครไค้ชัยชนะหักค้ำเขามรกตได้

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยพระราชมทรงปรึกษาราชการสงครามกับพีเภก
พีเภกพูดแนะนำให้ตีคานเขามรกตเป็นแห่งแรก

เมื่อนั้น
ประทับอยู่ริมฝั่งชลธาร
แต่เข้าไปจนสายัณห์
จึงมีพระราชบัญชา

.....

บัดนั้น
ได้ฟังพจนารถอุธร
อันเขามรกตคีรี
ไม่ไกลไกลกับกรุงลงกา

พระทรงภพลงโลกทุกสถาน
กับพวกทหารโยธา
สุริยฉันทายคัลลยเวหา
ถามพระยาพีเภกอสุรี

.....

น้องท้าวทศกัณฐ์ชาญสมร
ดูลีกรสนองพระบัญชา
เป็นที่ประทุมยักษา
ภูมิจานน้ำท่าสำราญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีทรมระหว่างทัพยักษ์กับทัพวานรช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้น
เราใจและบทตลกขบขันคอนทหารวานรช่วยกันสร้างพลับพลา

ตัวอย่างบทพิพากษ์รบกับทัพวานร

บัดนั้น
รับรองป้องกันอสุรา

โยชวานรแกลวกกล้า
ที่ชายป่ายฆวอลวน

บทคอนทหารวานรสร้างพลับพลา อาจแทรกบทเจรจาให้ตลกขบขันได้

หน้าที่ของใครก็วางฉาก
ปราบดินชนไม่เป็นโกลา

ซึ่งเข็อกปักฉลากพร้อมหน้า
ทุ่มเถียงคำวาเรงกัน

บทชมความงาม มีบทชมพลับพลาและชมความสดชื่นรื่นรมย์ของธรรมชาติ
ตัวอย่างบทชมพลับพลาของพระราม

ทองพระโรมันตั้งบัลลังก์รัตน	ลับแลแกลมาศเรื่องอราม
ชालาเกยแก้วแวววาม	ทองสนามที่ประลองโยธา
หิมคามขาววังตำรวจเวียง	ศาลาลูกขุนเคียงซ้ายขวา
ถนนคาลาคควยศิลา	เสร็จตามบัญชาภูวไนย

บทชมธรรมชาติตอนพระรามและพระลักษมณ์ลงสระชดชาร มีคำกลอนว่า

มีกอโกสม เกสร	อรชรชุกานบานไสว
แมลงภูวอนเวียนไว	ชอกไชรชาบรสเรณู

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมย่อมพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะคั่ง เช่น กุมภาสูรของพ่ายแพ้กษัตริย์
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานฆ่ากุมภาสูรตาย สองกษัตริย์และพลวานร
ต่างลงเล่นน้ำสำราญใจก่อนกลับพลับพลา

ครันเสร็จซึ่งเล่นชดชาร	คู่ศรีพญานทหารใหญ่
ทั้งพวกพลพลไกร	ก็กลับไปกองทัพพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระคือ พระรามมีรับสั่งให้หนุมานนำพลวานรที่ค้ำชามรกต หนุมาน
สามารถห้ค้ำชามรกตและฆ่ากุมภาสูรนายค้ำชามรกตสำเร็จ นาฏการของตัวละครจึง
ปิดฉากลงได้ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้เริ่มด้วยฉากการทำสงครามระหว่างทศกัณฐ์กับพระราม
เป็นการเริ่มเรื่องที่เป็นโครงเรื่องใหญ่ของเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องจะทวีความเข้มข้น
ยิ่งขึ้นในตอนต่อไป แม้บทละครตอนนี้จะแสดงการรบตลอดทั้งตอน แต่ลักษณะต่าง ๆ ของ
ละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของตัวพระ ปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะ
ฝ่ายอธรรมและมีบทชมธรรมชาติอันสวยงาม

ตอนที่ 65 (เล่ม 4 หน้า 293 - 323) "องคตลือสาร"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่าข้าศึกที่คานเขามรกดได้ ทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้ทหารในพระนครรักษากำแพงเมืองอย่างแน่นหนา องคตนำพระราชสารจากพระรามมาแจ้งแก่ทศกัณฐ์ นางมณโฑพยายามจัดหานางกำนัลสาวสวยมายั่วยวนองคตแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ องคตพังกำแพงเมืองเข้าไปถึงห้องพระโรงชั้นในแล้ววางหางเป็นแท่นนั่งสูงเสมอทศกัณฐ์ การเจรจาไม่สามารถตกลงกันได้ ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ทหารจับองคตแต่ถูกองคตฆ่าตายแล้วเหาะกลับพลับพลา

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนว่า ทหารยักษ์หนีตายเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ การแสดงละคร เปิดฉากความของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรง เมื่อเพลงร้องอธิบาย จึงให้ทหารยักษ์วิ่งออกมา หลังจากนั้นจึงเข้าเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครันถึงจึงคลานเข้าไปเฝ้า	น้อมเกล้าบังคมประนมไหว้
ทูลว่าภานุราชฤทธิไกร	ออกไปนิมิตพนาวิน
มีวานรหนึ่งเผือกผู้	ลวงรู้มาลวงให้อาสัญ
ข้าศึกอีกหาญชาญกรรจ์	บุกบันไลลามตามตี
ทั้งกุมภาสूरก็วายปราบ	หมุมารแตกพ่ายกระจายหนี
อันเหล่าอริราชไพร่	มันมีกำลังอหังการ
.....	.....
เมื่อئัน	ทศเคียรสุริยวงศ์ใจหาญ
ได้ฟังสารแจ้งการ	ขุนมารนั่งนึกตรึกตรา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์เศร้าของพระรามเมื่อทรงคะนึ่งถึงนางสีดา บทคลกขมขันตอนองคตไล่ตีนางกำนัลและบทตื่นเต้นตอนองคตต่อสู้กับทหารยักษ์ ตัวอย่างบทเศร้าของพระราม

หวนคะนึงถึงองค์อัครเศศ
จนปัจฉิมยามล่วงไป

ทรงเคซหอคอดอนใจใหญ่
มิได้สนิทธิพรธา

ตอนนางสนมกำนัลตกใจกลัวองคค อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้แสดงท่าทาง
ให้ตลกขบขันได้ ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น
ตกใจไม่เป็นสมประคี
เครื่องอาณพานทองก็ตกกลาก
บ้างล้มปะทะปะกัน

ผู้งนางกำนัลสาวศรี
วิ่งหนีหลบหลีกพัลวัน
ร้องกรีกหวีดหวากตัวสั้น
สารพันระจัดพลัดพราย

บทต่อสูระหว่างองคคกับทหารยักษ์ช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจบรรยายว่า

ก็กกองพสุธาอากาศ
สองเท้าจับสองเสนี

องอาจจับสี่ยักษ์มี
กรกระบี้จับสองอสุรา

บทชมความงาม มีบทชมการตั้งเตรียมทัพของฝ่ายลงกาอย่างเป็นระเบียบและ
เข้มแข็ง ตัวอย่างคำกลอนว่า

ของป้อมทอรบหวารา
ทั้งมณฑกนกลับคาบชุก

เอาปืนใหญ่จังกาคอยจุก
อาวุธรายรอบเสมาเมือง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
หน้าที่ราชการสำคัญกว่าความผูกพันทางครอบครัว ดังที่องคคไม่ยอมรับการต้อนรับของ
นางมณฑโท ซึ่งส่งนางสนมกำนัลมาปรนนิบัติเอาใจ ดังคำพูดขององคคว่า

ตัวเราจำทูลสารา
อันรูปรสกลิ่นเสียงนี้ไซ้
ตั้งใจจะเอาราชการ
เอ็งจงไปทูลพระชนนี

มาเจรจาความเมืองเป็นข้อใหญ่
กูไม่มีความยินดี
องค์พระอวตารเรื่องศรี
ว่ากูนี้ถวายเป็นขมา

การปิดเรื่อง บทละครตอนนี้ปิดฉากตอนพระรามตรัสอำนวยพรแก่องคตเมื่อ
เสรีจราชมารกิจว่า

ให้ทรงศกคาวราถที่
ตรัสแล้วเสด็จจรลี

ปัจฉามิตรพ่ายแพ่กระปี่ศรี
เข้าที่สุวรรณหลัมพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายลิง เริ่มตั้งแต่องคตเป็นทูตสื่อสารเข้าไปเจรจากับทศกัณฐ์ ความขัดแย้ง
ปรากฏเด่นชัดเมื่อการเจรจาไม่เป็นผลสำเร็จและองคตไค้ฆาตหารยักษ์ตายเป็นจำนวน
มากก่อนปิดนาฏการของตัวละครได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ
2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ความเข้มข้นอยู่ที่บทสนทนาโต้ตอบกันระหว่างทศกัณฐ์กับองคต
เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจะต้องทรงจดจำ
เนื้อเรื่องที่ผ่านมาแล้วได้โดยไม่ผิดพลาด มิฉะนั้นจะไม่ทรงสามารถพระราชนิพนธ์ให้
ตัวละครนำภูมิหลังมากล่าวประจันกันได้ถูกต้องดังคำโต้เถียงของทศกัณฐ์กับองคต

ตอนที่ 66 (เล่ม 4 หน้า 323 - 339) "สุครีพหักฉัตร"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์กระทำพิธีตั้งฉัตรพรหมบิดบังกรุงลงกาให้มีคิมิกเพื่อมิให้ข้าศึกมองเห็น
พระนคร พิเภกพูดความจริงแก่พระราม พระรามจึงมีรับสั่งให้สุครีพไปทำลายพิธี
สุครีพเหาะถึงกรุงลงกาแล้วสู้รบกับทศกัณฐ์พร้อมกับหักฉัตรแก้วเสีย ก่อนกลับสุครีพใช้
บาทศึบมงกุฏของทศกัณฐ์นำไปถวายพระราม

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของทศกัณฐ์มีรับสั่งให้มโหทธิภพกระทำพิธียกฉัตร
พรหมเพื่อปิดบังแสงอาทิตย์มิให้ข้าศึกมองเห็นพระนคร

เมื่อ	ฝ่ายท้าวทศพัศตร์ยักษา
เห็นวานรจงอาจอหังการ	ฆ่าสีเสนาแล้วกลับไป
.....	.....
คิดแล้วมีราชาชาติ	ทรวัดสั่งเสนาียักษา
อันพิชัยฉัตรรักษา	ของท้าวธาดาเลิศไกร
ประสาทไว้ให้กูกรุงมาร	เมื่อเกิดการณรงค์ศึกใหญ่
บูชาแล้วเชิญขึ้นบัลลังก์	ไพร่มีคไปตั้งโลกันต์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลบทบชั้นตอนนางสนมกำนัลตกใจกลัวเมื่อสุกริพหักฉัตร
และบทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนทศกัณฐ์ต่อสู้กับสุกริพ

ตอนนางสนมกำนัลตกใจอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทางให้ตลกขบขัน
ได้ดังคำกลอนว่า

บ้างล้มลุกง่วนวายตะกายมา	หลับตาหน้าซีกตัวสั้น
บ้างตกบ้างกอดทศกัณฐ์	บ้างห้อยหันตามกรงฉัตรชัย
ร้องกรีกหวีดอึ้งคะนึ่งมี	จะเอาสมประศึกก็ไม่ได้
แขนหักขาหักง่วนไป	ร้องให้เรียกกันเป็นโกลา

บทระหว่างทศกัณฐ์กับสุกริพช่วยสร้างอารมณ์ที่เห็นเด่นเร้าใจ ดังคำกลอนว่า

บัดนั้น	ลูกพระอาทิตย์ฤทธิกล้า
เห็นทศกัณฐ์สูสูรา	เสียดินท่าชิงชัย
เท่าถีบถูกกายขุนมาร	แผนทะยานฉวยยอดฉัตรได้
นำดวงควยกำลั่งว่องไว	หักฉัตรพิชัยโมลี

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงของทศกัณฐ์ตัวอย่างคำกลอนว่า

สอคมหาชาวมงคลประทับเพชร   ร่วงรุ่ง เรื่อง เก็จกายสะบัด
ทรงมงกุฎแก้วกรร เจียกหัก   ยี่สิบห้าตุ้มเทศาตรา

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็น
ว่าฝ่ายอธรรมต้องพ่ายแพ้ฝ่ายธรรมะ ดังเช่น ทศกัณฐ์ต้องพ่ายแพ้แก่สุครีพ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบก่อนพระรามตรัสยกย่องความสามารถของสุครีพว่า

ควรที่เป็นวงศ์พระหิณกร   จะขจร เคยไปหังไทรจักร
ทรวิปลางชวนองค์พระลักษมณ์   ฝันพักตร์ย่าง เบื้อง เข้าพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายลิง เนื่องจากทศกัณฐ์มีรับสั่งให้กระทำพิธีตั้งฉัตรพรหมจึง เกิดความขัดแย้ง
ระหว่างทศกัณฐ์กับสุครีพและสุครีพสามารถนำฉัตรพรหมได้สำเร็จ นาฏการของ
ตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง
45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้มีลักษณะของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องเริ่มด้วยบทของ
ตัวยักษ์ และปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม เนื้อเรื่องตอนนี้สนุกสนานเพราะ
มีบทรบและบทกลกขบขันอยู่ในเหตุการณ์ในเวลาเดียวกัน

ตอนที่ 67 (เล่ม 4 หน้า 339 - เล่ม 5 หน้า 5) "ไมยราพเรียนมนตร์"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้หนวยวิกวายุเวกไปเชิญไมยราพที่เมืองบาดาลมาช่วยทำสงคราม
นางจันทประภาพระชนนีของไมยราพพยายามห้ามปรามพระโอรสแต่ไมยราพหาฟังไม่
กลับเสด็จไปประกอบพิธีศึกษาเวทย์มนตร์ดองหนหยายตัวจนเป็นผลสำเร็จ เมื่อเสด็จคืนสู่
พระนครไมยราพทรงพระสุบินเป็นลางร้าย โจรทำนายว่าไววิกผู้เป็นพระนัดดาจะได้
ครองนครบาดาล ไมยราพจึงจับไววิกกับนางพิรากวนกุมขังไว้

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ทรงอภัยแก่เสนาอำมาตย์ที่เสียที่
แก่สุครีพ ตั้งคำถามว่า

เมื่อนั้น
ตกลงยังพื้นหฤซชา
ไต่ความอภัยสอศดู
ทั้งเจ็บทั้งขำระกำใจ

ฝ่ายท้าวทศเศียรยักษา
วานรนั้นเอาจมูกฎไป
แก่มุมมาตยาน้อยใหญ่
ด้วยเสียเชิงเสียชัยแก่ไพร่

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์เศร้าของทศกัณฐ์ บทแสดงอารมณ์โกรธ
ของไมยราพ เมื่อถูกพระชนนีห้ามปรามมิให้ช่วยเหลือทศกัณฐ์ บทตลกขบขันตอนทศกัณฐ์
จัดงานเลี้ยงกองทัพของไมยราพที่มาช่วยรบ
ตัวอย่างบทรำพึงรำพันของทศกัณฐ์

โอว่าเสียคายฉัตรแก้ว
คิดพลางยอกรกายพิศกร
แต่ดูคุดคุดคั่งไม่มีสุข
จนปัจฉิมยามเวลา

หาไม่ได้แล้วทั้งไตรจักร
พระยายักษ์มิได้นิทร่า
แสนทุกข์เศร้าโศกมนัส
สุริยาเรือเรืออัมพร

บทโกรธของไมยราพเมื่อตรัสแก่พระมารดาว่า

นี่หากเป็นมารคาก็พอใจ
กระที่บบาทขบเขี้ยวเคี้ยวฟัน

หาไม่จะฆ่าให้อาตม
ลุกขึ้นหนุนหินออกมา

ตอนทศกัณฐ์จัดงานเลี้ยงกองทัพต่างเมืองอาจให้ตัวละครที่เป็นทหารยักษ์ทำท่าทาง
เมามายให้ตลกขบขันได้จากคำบรรยายว่า

ถ้วนทุกหม่อมหมวกไพร่นาย
บ้างเตนบ้างรำโจงเงง
สัพยอกหยอกนางอสุรี

กินเหล้าเมามายไม่สมประดี
ทบมือท่าเพลงอึงมี
ทุกหมู่โยธีก็ปรีดา

บทชมความงาม มีบทชมชบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมม้า ชมราชรถและชมนาง
ระบำรำฟ้อนในกรุงลงกา
ตัวอย่างบทบรรยายลักษณะม้าต้น

ม้าเอยม้าต้น	สองม้าอุทธรณคังไกรสร
เชื้อชาติดินรพัสสร	ดมอ่อนหางยาวเท้ารัก
ลองเชิงเริงฮักสะอึกโชน	แผนโจนทกหมุนตีกัก
ย่างใหญ่ไวว่องคังลมพัด	ลคิ้วมีรอบจักรวาล

บทชมระบำนางในราชสำนัก คังค่ากอดนตอไปนี้

ฝ่ายนางระบำรำฟ้อน	กรายกรกรีกนิ้วปลิวท่า
เวียนวงเป็นหงส์ลีลา	ชม้ายชាយตาไปในที่
ท่าจริตกรีกองนโดยกระบวน	ให้ช่วยวนพระยายกมี
ย้ายมาเป็นท่ากินรี	ลีลาเลียบถ้ำอำไพ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
ความรักของมารดาที่มีต่อบุตร
ตัวอย่างบทแสดงความรักของนางจันทระภาเมื่อไมยราพจะไปช่วย
ทศกัณฐ์รบ

ให้เราอ่อนคั่งนอนในเพลิงกาฬ	นงคราญก็ปิดพระกรณไว้
กลัวลูกจะม้วยมรณา	เป็นหน้าพอดตอนใจใหญ่
พระพักตร์ผาดเผือกค้วยหันไค	ตะลึงไปเพียงสิ้นสมประที

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนนางพิรากวนกับไวยวิกฤกษ์จงจำตามพระบัญชา
ของไมยราพ

จึงจำพิรากวัว
ใส่ครบไซ่ครวนชื่อคา

หังไววิกโอรสา
ตามราชบัญญัติสุริ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนีมีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์ด้วยกัน เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างไมยราพกับพระชนนี เมื่อไมยราพไม่ยอมเชื่อฟังนางจันทประภา ที่ห้ามมิให้ช่วยเหลือทศกัณฐ์ทำสงคราม หลังจากนั้นเมื่อโอรทานายว่า ไวยวิกจะได้ครอง เมืองบาดาลทำให้ไมยราพบัง เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับไววิกอีกจึงจับไววิกกับ นางพิรากวานคุมขังไว้ แม้ตอนจบขณะที่ไววิกถูกจองจำจะเห็นว่านาฏการของตัวละคร ยังจบไม่สมบูรณ์นัก แต่ต้องปิดฉากให้จบตอนเพียงเท่านี้ เพราะบทตอนต่อไปมีนาฏการ และลักษณะของละครในสมบูรณ์ดีแล้วและเวลาในการแสดงของบทละครตอนนีใช้เวลา ประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที ถ้าค้อมทให้ยาวกว่านี้จะหาจุดจบที่เหมาะสมกับเวลาไม่ได้ อนึ่งการนำบทละคร เรื่องยาวมาตัดแบ่ง เป็นตอน ๆ แล้วจะให้เรื่องราวของตัวละคร จบโดยสมบูรณ์ในทุกตอนย่อมทำไม่ได้เพราะตัวละครสำคัญจะมีนาฏการชีวิตยืนยาวกว่า ตัวละครที่ไม่สำคัญ ฉะนั้นดำเนินนาฏการและความขัดแย้งของตัวละครในตอนนั้นปรากฏผล หรือได้รับการแก้ไขอย่างใดอย่างหนึ่งก็ถือว่าเรื่องราวได้แสดงผลของความขัดแย้งออกมา แล้วก็น่าจะปิดฉากการแสดงตอนนั้นลงได้

เนื้อเรื่องตอนนี้มีบทลงตรงตรงเครื่อง 2 บทคือ บทลงตรงของนนยวิกวายุเวก ฉากหนึ่งกับบทลงตรงของไมยราพฉากหนึ่ง ถ้าผู้อ่านศึกษาโดยอ่านวรรณกรรมเพียง ประการเดียวอาจเข้าใจว่าบทละครตอนเดียวกันมีบทลงตรงสองครั้ง อาจเป็นที่น่าเบื่อหน่าย แต่ถ้ามองในแง่ของนาฏศิลป์จะเห็นว่าบทลงตรงทั้งสองบทนี้มีลีลาท่าทำไม่เหมือนกัน กล่าว คือ ฉากแรกเป็นการรำลงตรงคู่ ส่วนฉากหลังเป็นการรำลงตรงเดี่ยว ซึ่งมีความสวยงาม ไปคนละแบบ โดยเฉพาะกิริยาท่าทางของยักษ์ตัวเล็กก็กับยักษ์เจ้าเมืองนั้น ภาษานาฏศิลป์ เรียกว่า "ภูมิ" ระหว่างยักษ์น้อยกับยักษ์ใหญ่มีลีลาท่าทำที่แตกต่างกันชัดเจน ซึ่งไม่สามารถ มองเห็นได้จาก การอ่านหนังสือเพียงอย่างเดียว

ตอนที่ 68 (เล่ม 5 หน้า 6 - 49) "ไมยราพสะกดทัพ"

เรื่องย่อ

พระรามทรงพระสุบินนิมิตประหลาด พิเภกทำนายว่าจะมียักษ์มาลักพาพระองค์ไป หนุมานรับอาสาเนรมิตกายให้โตใหญ่แล้วอาปากอมพลับพลาที่ประทับของพระรามไว้ ไมยราพเสด็จลอบมาสะกดทัพฝ่ายพระรามให้นอนหลับแล้วเปิดป่าตหนุมานเข้าไปลักตัวพระรามอุ้มไปใส่กรงเหล็กไว้ในนครบาดาล

รุ่งเช้าหนุมานรีบติดตามพระรามโดยผ่านค่านครบาดาลมาจนถึงค้ำสุดท้าย พบมัจฉานุชัชชวางไว้จึงรบกัน การรบไม่แพ้ชนะ หนุมานจึงถามความจริงจนรู้ว่าเป็นพ่อลูกกัน หนุมานถามทางเข้าไปยังนครบาดาลแต่มัจฉานุไม่สามารถบอกได้เพราะไมยราพมีพระคุณอยู่ มัจฉานุจึงบอกเป็นปริศนาให้หนุมานตีความ หนุมานเดินทางลงปอดองกานบัวถึงสระน้ำพบนางพิรากวนถูกไขให้มาศักน่าไปใส่กะทะต้มไววิกับพระราม หนุมานรับอาสาช่วย บุตรของนางโดยแปลงกายเป็นไยบัวตีดสไบนางไปจนถึงที่ซ่อนกรงเหล็กในคงคาล หนุมานอุ้มพระรามหนีออกมาซ่อนไว้ในถ้ำแล้วกลับเข้าไปยังนครบาดาลอีกครั้งหนึ่ง เพื่อสังหารไมยราพ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระรามทรงพระสุบินว่าอสูรินทร์ราหูจับพระอาทิตย์ได้

เมื่อนั้น
เสด็จเหนือพิภพอาสาสูรจี
.....
พอลวงปัจฉิมราตรี
เทวัญบนคาลคลใจ
ว่าพระสุรียาทรงกลด
อสูรินทร์ราหูชาญกรรจ

ฝ่ายพระหริรักษ์เรื่องศรี
ในที่พลับพลาอลงกรณ์
.....
สฤณีเราร้องเสียงใส
ให้เกิดนิมิตอัศจรรย์
หมกเมฆมลทินฉายฉิน
จูจับคาบคั้นพาไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนทวารวานรอยุ่เวรยามรักษาพลับพลา บท
ที่เห็นเร้าใจตอนทนมานรบกับมัจฉานุ บทโศกราฟีนของนางพิรากวนเมื่อรู้ว่าไวยวิก
จะถูกประหาร

ตัวอย่างฉากทวารวานรอยุ่เวรยามอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทาง
หยอกเย้ากันให้ตลกขบขันได้จากคำกลอนว่า

บ้างนอนบ้างนั่ง เป็นเหล่าเหล่า	หยอกเย้ากันเล่นหัวเราะว่า
บ้างล้อมกันสูบกัญชา	บ้างหลับตาถึงอัคคี

บทตอนทนมานรบกับมัจฉานุช่วยสร้างอารมณ์ที่เห็นระทึกใจ บรรยายว่า

บัดนั้น	มัจฉานุฤทธิแรงแข็งขัน
ปล้ำปลุกคดลูกคลี่ที่ประจัญ	พัลวันหลบหลีกไปในที่
ถีบถักควักเหวี่ยงอุคคุด	ทะยานยุทโธไม่ทอดอยหนี
กอดรัดพัดกันเป็นโกลี	เปลี่ยนท่าเปลี่ยนทีรอนราญ

บทครวญคร่ำรำพันของนางพิรากวน มีคำกลอนว่า

คิดถึงคูกรักร่วมชีวี	ตีทรวงเข้ารำโศกา
โอว่าไวยวิกของแม่เอ๋ย	ทรมายศผู้ยอดเสนา
เสียแรงบำรุงเลี้ยงมา	จนชั้นษาจำเริญวีย

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงของไมยราพและบทชมโฉมพระราม

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของไมยราพ

ชำมรงค์เรือนแก้วเพชรรัตน์	มงกุฎแก้วจรัสประภัสสร
คอกไม้พวงร่วงรุ่งอรชร	กรรเจียกจรวิจิตรเจษฎา

เมื่อพระรามและพระลักษมณ์ต้องมนตร์สะกด แม้ไมยราพยังอคชมนใจไม่ได้
ตั้งคำกลอนว่า

พิศเพ่งเล็งดูพระลักษมณ์	ดวงพระพักตร์เพียงเทพเสชา
นิวเหลืองเรื่องรองคั่งทองทา	โสภาพร้อมพร้อมทั้งกาย
แล้วเหลือบแลดูพระราม	สง่างามพริ้งเพริศเจิดฉาย
สีเขี้ยวवलนิลพรรณราย	สองขายน้อยน้อยแต่เท่านี้

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณดั่งที่ มัจฉานุกตัญญูต่อไมยราพตั้งคำกลอนว่า

ควยพระยาไมยราพอสุรี	ไต่เลี้ยงลูกนี้จนใหญ่มา
พระคุณคั่งคุณบิฑุเรศ	ซึ่งบังเกิดเกศเกศา
อันซึ่งจะบอกมรคา	คั่งซาไม่มีกตัญญู

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบเมื่อหนุมานอุ้มพระรามหลบหนีจากเมืองบาดาลมาได้
และฝากเทพคาไว้ในถ้ำก่อนที่จะกลับไปนครบาดาลอีกครั้งหนึ่ง

ตัวข้าจะไปสังหาร	ไมยราพขุนมารให้อาณัติ
ฝากแล้วกรีบบรรจรัล	ผันพักตร์คืนเข้ายังธานี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระเริ่มตั้งแต่ไมยราพขัดแย้งกับพระรามจึงลักพาพระรามไปขังไว้ เมื่อ
หนุมานติดตามไปนครบาดาล จึงมีความขัดแย้งระหว่างมัจฉากับหนุมาน แต่เมื่อหนุมาน
รู้ว่ามัจฉาเป็นลูกทำให้หนุมานมีโอกาสดำเนินทางไปถึงนครบาดาลและช่วยเหลือนำพระราม
กลับคืนมาได้ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดง
ประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ ถ้าจัดแสดงในสมัยโบราณ ผู้ชมต้องใช้จินตนาการสูงในฉาก
 หนุมานอมพลับพลา ปัจจุบันโซนโรงในมีการจัดฉากตามท้องเรื่องจึงเรียกชื่อใหม่ว่า
 โซนฉาก แต่วิธีการแสดงของตัวละครยังคงเป็นแบบโซนโรงใน

ตอนที่ 69 (เล่ม 5 หน้า 49 - 65) "ศึกไมยราพ"

เรื่องย่อ

เทพคาชวยกันดูแลรักษาพระรามขณะบรรทมหลับอยู่ในถ้ำ ส่วนหนุมานต่อสู้
 กับไมยราพไม่แพ้ชนะกันจึงทำฟาดกันด้วยกระบองตาล แต่ไมยราพไม่เป็นอันตราย
 นางพิราภวนบอกความจริงแก่หนุมานว่าไมยราพฝากดวงใจไว้กับกุมาริน หนุมานเหยียบ
 ออกไมยราพไว้แล้วยื่นมือไปยัง เขาตรีภูฏจับกุมารินมาขยี้ไมยราพจึงสิ้นชีวิต หนุมานมอบ
 หน้าที่ให้ไววิกครองนครมาคาล มีจัญเป็นอุปราช แล้วหนุมานกลับไปอ้อมพระรามแทรก
 ฟันคินกสัมพลับพลา เมื่อพระรามตื่นจากนิมยาและทรงทราบความจริง พระองค์ตรัส
 ชมเชยความกล้าหาญของหนุมาน

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของเทพคาชวยกันพิทักษ์รักษาพระรามขณะ
 บรรทมอยู่ที่ถ้ำสุรगานต์

มาจะกล่าวบทไป	ถึงเทพไทเรื่องศรี
อันสถิตถ้ำซารคีรี	มีทิพยโสศนัยนา
.....	.....
ครั้นถึงจึงเข้าแวกล้อม	ซบกล่อมบ่าเรอดีคสี
จำเรียงเสียงทิพยดนตรี	ฉ่ำเฉื่อยเรื่อยรี่จับใจ
บ้างโหมกบัคพัควีระวังองค์	บ้างล้อมวงตามเชิงเขาใหญ่
พิทักษ์รักษาภูวไนย	มิให้ราศีปีศา

อารมณ์ที่ปรากฏมีบทระหว่างไมยราพกับหนุมานช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้น
ระทึกใจตัวอย่างค่ากลอนว่า

โผนเด่นขึ้นยืนเหยียบฆ่า	กรขวานวชิงพระขรรค์
กลอกกลับสปีระบุษพัลวัน	ฟาดฟันตองกายขุนมาร
พระขรรค์ก็หักเป็นสองท่อน	วานรตีด้วยกำสังหาญ
อสูรล้มลุกคลุกคลาน	ขุนกระบี่ที่ทะยานตามตี

บทชมความงาม บทละครตอนนี้ไม่มีบทชมความงาม

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมย่อมพ่ายแพ้ฝ่ายธรรมะ ดังเช่นไมยราพของพ่ายแพ้แก่หนุมาน

การบิศเรื่อง เนื้อเรื่องจบเมื่อพระรามตรัสชมเชยความสามารถของหนุมาน
และประทานชำมรงค์เป็นรางวัล

ตรัสพลางถอกแหวนนพรัตน์	จากนิ้วพระหัตถ์เบื้องขวา
ประทานให้กระบี่ผู้คักคาก	แล้วเข้าพลับพลาอลงกรณ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายดีคือความขัดแย้งระหว่างไมยราพกับหนุมาน โดยต่อสู้กันและทำพาดกันด้วย
กระบองคาล หนุมานสามารถยื่นมือไปจับกุมริน ซึ่งไมยราพฝากดวงใจไว้มาขยี้สังหาร
ไมยราพได้สำเร็จ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลา
แสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

บทละครตอนนี้ขาดบทชมความงาม แต่เนื้อเรื่องสนุกสนานดี ปัจจุบันมีผู้นำบท
ละครตอนที่ 68 รวมกับตอนที่ 69 แล้วตัดทอนบทให้สั้นลงเพื่อให้พอเหมาะกับเวลาที่
แสดง 1 ครั้ง แต่งานวิจัยฉบับนี้จะวิเคราะห์ตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยไม่ตัดทอนบทออกจึงจำเป็นต้องแบ่งบทเป็นสอง
ตอนเพื่อมิให้ใช้เวลาแสดงนานเกินไป แต่อย่างไรก็ดี ถ้ามองบทชมความงาม

ผู้จัดสามารถจัดกระทำ เป็นชุดแทรกเข้าไปในเนื้อเรื่องได้เช่น ตอนเหล่าเทวดานางฟ้า เหาะมาคุยแลร์ักษาพระรามอาจให้แสดงเป็นท่าระบำที่สวยงามได้ชุดหนึ่ง

ตอนที่ 70 (เล่ม 5 หน้า 65 - 97) "กุมภกรณผู้ทรงธรรม"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่าไมยราพเสียที่แก่ข้าศึก ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ กุมภกรณผู้เป็นพระอนุชาออกรบแต่กุมภกรณทรงหัดทานและขอให้ส่งนางสีดาคืน ทศกัณฐ์ ทรงตัดพ้อต่อว่ากุมภกรณต่าง ๆ นานา ในที่สุดกุมภกรณต้องออกรบและต่อสู้กับพระยา วานร กุมภกรณสามารถจับสุครีพหนีบรักแร้ไปได้แต่หนุมานเข้ามาช่วยเหลือแก้ไขนำ สุครีพกลับคืนมา กุมภกรณต้องเสด็จเข้ากรุงลงกาเพื่อหาวิธีรบกับฝ่ายพระรามต่อไป

การเปิดเรื่อง มีคำบรรยาย 6 คำกลอนอธิบายว่า ทหารยักษ์ของไมยราพ เข้ามายังกรุงลงกาเพื่อแจ้งข่าวไมยราพเสียชีวิต การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากให้ ทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านพร้อมกับเพลงร้อง บรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ต่างน้อมเศียรเกล้าบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษ์มา
ว่าคืนนี้องค์พระนาคคาว	ขึ้นมาสะกดทัพชัย
.....	.....
มีวานรหนึ่งสามารถ	ท้วงทีองอาจกล้าหาญ
ชื่อว่าค่าแห่งหนุมาน	หักคานเข้าไปถึงธานี
องค์พระนาคคาวออกชิงชัย	บรรลัยด้วยมือกระบี่ศรี
มันให้ไววกอสรี	เป็นปืนโมลี่ประชากร
.....	.....
เมื่อนั้น	ทศเศียรผู้ปรีชาหาญ
ฟังข่าวเราร้อนคั่งเพลิงกาฬ	พระยามารสลดระทศใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทเศร้าของทศกัณฐ์เมื่อทรงทราบว่าไมยราพเสียชีวิตและ
 บทที่เห็นเด่นตอนกุ่มภรรยาพบกับสุครีพ
 ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์เศร้าของทศกัณฐ์

ความรักความเสียคายนั้นหนักหนา	ชดนาคลอเนตรหลังไหล
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแสนอาลัย	ละอื้นให้ครวญคร่ำถึงหลานรัก
อนิจจาเสียแรงที่มีฤทธิ์	หึ่งความคิดปริษาแหลมหลัก
ถามมาแพ้อายสิงทรลักษณ์	เสียศักดิ์สุริยวงศ์พรหมาน

บทรบเพื่อสร้างอารมณ์ที่เห็นเราใจบรรยายว่า

ที่ด้วยคหาวราวุช	สุครีพชานทรुकเห็น
จับหนีรักแร้กุ่มภักดิ์	ก็เลิกพลชั้นเข้าลงกา

บทชมความงาม มีบทชมชบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถของกุ่มภรรยา
 ตัวอย่างบทชมความเป็นระเบียบของกองทัพ

ธงเขียวสำคัญไว้ชาย	ธงแดงสามชายอยู่เบื้องขวา
แถวกลางธงทองรจนา	ให้คู่ธงสัญญาพระยายักษ์

บทชมความงดงามของราชรถบรรยายว่า

รถเอยราชรถทรง	พิลิกดำกำกงอลงกต
เรือนแปรงแกลงอนอนชค	ชั้นลคชอตั้งบัลลังก์ทอง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอดแทรกแง่คิด
 ในบทละครตอนนี้อย่างลึกซึ้งหลายบท เช่นความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องซึ่งเป็นค่านิยม
 ที่ฝังแน่นในจิตใจของคนไทยมาช้านาน ดังคำกล่าวของกุ่มภรรยาที่ถือว่าพิเภกกลางสนาม
 รบว่า

จึงร้องว่าเหวยยายทรลัทธน์
 ธรรมดาพี่น้องนิคกัน
 ถึงมาครถ้องค้พระเชษฐา
 ญาติวงศ์พงศ์ศักดิ์ยังมี

ชั่วข้าอัปลัทธน์โมหันซ์
 ไม่น่าพด้นก็จะกลับคืนดี
 โกรธาขับไล่มิ่งหนี
 เหตุใดคอสุรีจึงไม่ไป

เมื่อพิเภกพูดว่าเสร็จศึกสงครามแล้วพระรามจะยกกรุงลงกาให้กุมภกรรณ
 สิบราชสมบัติต่อไป กุมภกรรณกล่าวด้วยคำคมซึ่งเป็นที่ศอกใจของนักอ่านมาจนทุกวันนี้คือ

ตัวมิ่งเป็นไส้สงคราม
 ฝ่ายกูผู้ออกมาชิงชัย
 ลงกาเป็นสองเมืองหรือ
 ลวงได้แต่มิ่งอ้ายอัปรีย

พระรามก็จะยกเมืองให้
 ก็จะทำให้ราชธานี
 ใหล่องแล้วจะรื้อให้พี่
 กูไม่มีใครเชื่อฟัง

จากนั้นกุมภกรรณได้ถามปริศนาให้ฝ่ายพระรามแก้ด้วยความว่า "คือชีโฉด
 หลิงโศคมารยา ช่างงารี่ชายทรชน" แต่ฝ่ายพระรามไม่มีใครตอบได้ ต้องให้องคคไปขอ
 คำตอบจากกุมภกรรณ กุมภกรรณจึงอธิบายให้ฟังก่อนเข้าทำสงครามว่า

ที่ไหนเจ้าเองจะล่วงรู้
 อันเจ้าลงกากรุงไกร
 มารษาอาชกรรมพันนัก
 ฝ่ายองค์พระรามสามี
 เมียรักของศัวยุ่เกี่ยว
 ครั้นหายเที่ยวหาไม่พบพาน
 หลิงโศคคือสามนักษา
 ไปเที่ยวเกี่ยวชายไม่อายใจ
 อันชายทรชนคนชั่ว
 ไปเข้าช่วยพวกไพร่

แต่ถามกูแล้วจะบอกให้
 นั้นใครแกขวางงารี่
 ไปลอบลักพาเมียเขาหนี
 คือชีโฉดชั่วสามานย์
 หึงไว้เปล่าเปลี่ยวในไพร่สามัค
 จนต้องรอนราญวุ่นไป
 ชั่วช้าไม่มีที่เปรียบได้
 จนต้องทุกข์ภัยพันทวี
 คือศัวยุ่พิเภกยักษ์
 มิใครรู้คุณญาติกา

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานรบกับกุมภกรรณและช่วยเหลือนำสุครีพ
กลับคืนมาได้ พระรามตรัสชมเชยความสามารถของหนุมาน

จึงตรัสชมคำแห่งหนุมาน
ว่าแล้วเสด็จคลาไคล

ควรทานที่เป็นทหารใหญ่
เข้าในสุวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างตัวละคร
ฝ่ายยักษ์ด้วยกันคือ ความขัดแย้งของกุมภกรรณเนื่องจากไม่เห็นด้วยกับทศกัณฐ์ที่ลักพา
นางสีดามา แต่เพื่อเห็นแก่ความเห็นพ้องกันจึงจำใจออกรบและได้คิดว่าพิเภกที่ไปเข้า
กับข้าศึก ต่อจากนั้นก็มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิงคือ
กุมภกรรณรบกับสุครีพและหนุมานสามารถช่วยเหลือสุครีพได้ นาฏการของตัวละครจึง
ปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่น่าชมเพราะมีทั้งบทรบ บทเศร้า บทตัดพ้อต่อว่า ฯลฯ
ทำให้เนื้อเรื่องสนุกตื่นเต้นเร้าใจผู้ชม แม้ตอนจบจะปิดฉากแล้วก็ตามแต่ยังสร้างความ
สนใจใคร่รู้แก่ผู้ชมต่อไป นอกจากนั้นบทละครตอนนี้ยังมีลักษณะต่าง ๆ ของละครในอยู่
อย่างครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องเมื่อฝ่ายพระรามเป็นผู้ชนะ

ตอนที่ 71 (เล่ม 5 หน้า 98 - 113) "กุมภกรรณลับหอ"

เรื่องย่อ

กุมภกรรณขึ้นไปขอประทานหอโมกษศักดิ์จากพระพรหมแล้วลงมากระทำพิธีลับหอ
ให้ศกัณฐ์ที่ริมฝั่งแม่น้ำสินธุ พิเภกแนะนำให้หนุมานกับองคตไปทำลายพิธีโดยหนุมาน
แปลงกายเป็นสุนัขเน่าลอยน้ำ องคตแปลงกายเป็นกาจิกกินซากสุนัข กุมภกรรณทนกลิ่น
เหม็นไม่ได้ ต้องเลิกกระทำพิธีเสด็จกลับกรุงลงกา

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของกุมภกรรณเสด็จกลับจากสังครามในสภาพ
มอมช้ำ จึงทูลลาทศกัณฐ์ขึ้นไปขอประทานหอโมกษศักดิ์จากพระพรหม

เมื่อนั้น
 หุชาคจุมุกชาคเวทนา
 .....
 จึงทูลว่ามนุษย์กับลิงป่า
 แควว่าจะลาพระองค์ไป
 ชื่อโมกษศักดิ์วราวุช
 แล้วจึงกลับไปรอนราญ
 เมื่อนั้น
 ได้ฟังน้องท้าวกล่าววาที

พระยาอุกมภกรรณยักษา
 กายาชอกช้าไม่สมประคี่
 .....
 น้องจะมล้างชีวาเสียให้ได้
 เอาดอกชัยในชั้นพรหมาน
 ฤทธิรุทรคังแสงสุริยฉาน
 สังหารหมูราชไพรี
 ท้าวยี่สิบกรยักษี
 ยินคี่คังโคโสฬส

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทตอนอุกมภกรรณแสดงอารมณ์ขยะแซงซากสุนัขเนา
 จนไม่สามารถกระทำพิธีสับหอกต่อไปได้ ตัวอย่างคำกลอนว่า

เห็นสุนัขเนาลอยมาวนอยู่
 กาจิกเหม็นตรลบอบขจร
 แต่เห็นก็ให้อาเจียน
 สับหอกไม่ไคคังจินคา

มีหมูแมลงวันตอมว่อน
 หมูหนอนคลาคล้ำทั้งกายา
 คลื่นเหียนเวียนพักรยักษา
 ก็ถูกมายังภณดี

บทชมความงาม มีบทชมพลับพลาพิธี ชมเครื่องทรง ชมราชรถและชมพิธีสับหอก
 ของอุกมภกรรณ

ตัวอย่างบทชมพลับพลาพิธี

จักรมุขงามแมนพิมานสวรรค
 เพดานแดงประดับด้วยคารา
 รายรั้วราชวิจิตรจริง
 ล้อมแผ่นศิลาอำไพ

หน้าบันคังเทพเลขา
 ห้อยพวงบุปผามาลัย
 ทิวธงเวียงรายปลายไสว
 ที่สับหอกชัยอสุรี

บทชมเครื่องทรงของกুমภกรรณ มีคำกลอนว่า

ทับทรวงสร้อยสนสะอึงแก้ว	ตามพิศเพชรแพรวฉานฉาย
พานุรค์ทองกรจำหลักลาย	ชำมรงค์พลอยรายกรรเจียรจร
หอยพวงมาลัยคอกไม้ทัด	ชด์พระขรรค์เพชรประภัสสร
จับพระแสงโมกษศักดิ์ฤทธิรอน	กรายกรไปขึ้นพิชัยรด

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายอธรรมยอมไม่ประสบผลสำเร็จในกิจการงาน ดังเช่นกুমภกรรณไม่ทรงสามารถ
กระทำพิธีสืบหอกโคได้สำเร็จ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามประทานพรแก่หนุมานและองค์ที่ปฏิบัติ
ราชกิจได้เสร็จสิ้น

จงทรงเคชาอนุภาพ	รามไปในทศทิศา
ครัสแล้วเสด็จยาศรา	เข้าห้องไสยาสงกรณ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงพฤติกรรมของตัวละคร เกี่ยวโยงสัมพันธ์
กันคือ เริ่มด้วยกুমภกรรณกระทำพิธีสืบหอกโมกษศักดิ์ หนุมานกับองค์จึงแปลงกายเป็น
กาจิกกินสุข เน่าทำให้กুমภกรรณทนสภาพการ เช่นนั้นไม่ได้จึงต้องล้มเลิกพิธีกรรมนั้นเสีย
นาฏการของตัวละครจึงจบตอนลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ
1 ชั่วโมง 30 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแทรกอารมณ์
ขันไว้ได้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ สามารถนำสิ่งปฏิบูลโคแก่ สุขเน่าเข้ามาดำเนินเรื่อง
ควบคู่กับการกระทำพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างกลมกลืน บทละครตอนนี้จึงเหมาะสำหรับจัดแสดง
เพื่อความบันเทิงได้ทุกโอกาส

ตอนที่ 72 (เล่ม 5 หน้า 113 - 149) "นอกโมกขคักคิ"

เรื่องย่อ

กุมภกรรณรับอาสาทศกัณฐ์ออกทำสงคราม พระรามมีรับสั่งให้พระลักษมณ์ออก
ชิงชัย กุมภกรรณฟังนอกโมกขคักคิถูกพระลักษมณ์สลบลง พิเภกแนะนำหนุมานให้ขึ้นไป
ชะลอรถพระอาทิตย์แล้วไปเก็บสรรพยาที่ภูเขายุคนธรมายครักษาแผลให้พระลักษมณ์
จนฟื้นคืนชีวิตได้

การเปิดเรื่อง แม้แต่ละครตอนนี้จะเริ่มด้วยบทของกุมภกรรณแต่การแสดงละคร
อาจให้ทศกัณฐ์ประทับนั่งในท้องพระโรงก่อนแล้วให้กุมภกรรณเดินออกมาในฉากเดียวกัน
ได้จากคำกลอนเปิดเรื่องว่า

เมื่อนั้น	ฝ่ายกุมภกรรณชาณุสมร
ครันถึงลงกาพระนคร	บทรเจ้าเฝ้าอสูรี
จึงน้อมเศียรเกล้าบังคมบาท	พระเชษฐาธิราชยกมี
ทูลความคามตั้งพิธี	ถวนดีเสรีจสิ้นแต่เคิมมา
เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรยักษา
ไต่ฟังพระราชาอนุชา	อสุราสลครระทศใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทตื่นเต้นเร้าใจตอนกุมภกรรณรบกับพระลักษมณ์และบทโศก
รำพันของพระรามเมื่อพระลักษมณ์ถูกนอกโมกขคักคิ
ตัวอย่างบทพระระหว่างกุมภกรรณกับพระลักษมณ์

เท่าหนึ่งเหยียบเข้าพระลักษมณ์	มือเงื้อโมกขคักคิคมกล้า
หมายเขม้นจะล้างชีวา	หันเวียนเปลี่ยนท่าพิลวัน

บทแสดงอารมณ์โศกของพระราม มีคำกลอนว่า

ถึงมีชัยได้เมียก็เสียน้อง	จะต้องการอะไรก็หาไม่
ครั้งจะกลับคืนเข้าเวียงชัย	ใครเลยจะนับว่าเป็นชาย
ทั้งสามสมเด็จพระชนนี	จะโศกาโกรซที่ไม่รู้หาย
ว่ารักเมียในช่องให้ไปตาย	ความอายจะชั่วกัลปาว

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรดทั้งของฝ่ายยักษ์ และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมขบวนทัพของกุมภกรรณ

เกียกกายลำพองตะนงศึก	หัวฮักถือธนูซัดแสง
กองหลวงลั่นซัดคาบแดง	มือถือทวนแทงถวนตน

บทชมรถทรงของพระลักษมณ์มีคำกลอนว่า

รถเอยรถทรง	กำกงวงเวียนวิเชียรฉาย
บุษบกบัลลังก์แก้วแพรพราย	งอนระหงชงชายปลายปลิว
เทียมเทพอาชาพลาหก	เพียงจะผกผันผยองส่องลิ่ว
เกณฑแห่ไตรสังข์ตั้งตาริว	ชงทิวทานตะวันกรรภิรมย์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ทรงคุณธรรมย่อมรอดพ้นจากภัยอันตรายได้ในที่สุดคัง เช่น พระลักษมณ์ทรงรอดพ้นจาก พิฆโศกโมกษศคคี

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อพระลักษมณ์ได้รับการแก้ไขให้ฟื้นคืนชีวิต พระรามมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลับพลา

ตรัสแล้วสั่งลูกพระหินกร	ให้เลิกพลวานรน้อยใหญ่
คืนเข้าสู่วรรณพลับพลาชัย	โทษนั้นหันเหวทั้งชาตรี

นาฏการท่อนี่ บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ความขัดแย้งระหว่างกุมภกรรณกับพระลักษณ์เมื่อพระลักษณ์ถูกหอกโมกขศักดิ์ของกุมภกรรณสลบ หนุมานจึงต้องเหาะขึ้นไปชะลอรถพระอาทิตย์และเก็บสรรพยามารักษาจนพระลักษณ์ฟื้นคืนชีวิตจึงปิดฉากการแสดงได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีบทความความงามทั้งฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระได้แก่ บทจัดชบวนทัพ บทลงสร้ง ถ้าผู้อ่านศึกษาบทละครโดยการอ่านเพียงอย่างเดียว อาจทำให้เข้าใจว่าบทความความงามมีมากเกินไปเกินความจำเป็น แต่ถ้ามองในแง่ของนาฏศิลป์จะเห็นว่าบทจัดชบวนทัพ บทลงสร้ง เหล่านี้เป็นประเพณีที่ผู้นำทัพออกทำสงครามต้องปฏิบัติและบทละครในจะตัดของฝ่ายใดทิ้งไม่ได้เพราะตัวละครมียศศักดิ์เสมอกัน ที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือแม้คำบรรยายบทความความงามจะคล้ายคลึงกัน แต่ลีลาท่าร่ายยอมไม่เหมือนกันเพราะบทของกุมภกรรณเป็นท่าร่ายแบบยักษ์ ส่วนบทของพระลักษณ์เป็นท่าร่ายแบบพระ ผู้ชมละครจะได้ดูท่าร่ายที่สวยงามไปคนละแบบ

เนื้อเรื่องตอนหอกโมกขศักดิ์ เป็นตอนที่ผู้นิยมจัดแสดงตอนหนึ่งจะเห็นได้ว่าบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คงรักษาแบบแผนของละครในอย่างเคร่งครัดคือ เปิดฉากด้วยบทของยักษ์ ปิดฉากด้วยฝ่ายพระระประสบความสุข ตอนจบแม้พระลักษณ์จะถูกหอกโมกขศักดิ์สลบแต่ก็แก้ไขให้ฟื้นขึ้น เนื้อเรื่องจึงปิดฉากได้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อธิบายเรื่องการปิดฉากของการแสดงโขนโรงในว่า

... โขนเขาไม่เล่นตอนพระล้ม พระลักษณ์ถูกหอกถล่มแล้วเลิกกลางคันเขา
ถือเป็นอันบงคตต้องรอให้พระรามมาแก้เสียก่อนจึงจะลาโรงได้...¹

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย
การสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย หน้า 222

ตอนที่ 73 (เล่ม 5 หน้า 149 - 169) "กุมภกรรณทศน้ำ"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่าพระลักษมณ์กลับฟื้นคืนชีวิต กุมภกรรณรับอาสาไปกระทำพิธีทศน้ำเหนือพลับพลาของพระราม เพื่อให้กองทัพของข้าศึกขาดน้ำ พิเภกทูลความจริงแก่พระราม หนุมานรับอาสาไปทำลายพิธีโดยแปลงกายเป็นนางกำนัลของนางคันธมาลีผู้มีหน้าที่เก็บดอกไม้ไปส่งเข้าพิธี ในที่สุดหนุมานสามารถทำลายพิธีทศน้ำได้ กุมภกรรณของ เสด็จกลับนครลงกาค้วยความฉิบหาย

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนว่า ทหารยักษ์เดินทางมาเฝ้าทศกัณฐ์ เพื่อทูลว่าพระลักษมณ์ฟื้นคืนชีวิต การแสดงละครในจึงเริ่มเปิดฉากให้ทศกัณฐ์ประทับอยู่ในห้องพระโรง มีคำบรรยาย ให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านแล้วคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนว่า

ครั้นถึงจึงประณตบทงูสุ
ทูลว่าไฟรีที่มรณา
บัดนี้คืนได้ชีวิตสิ้น
กลับไปยังทัพพลับพลามัน
เมื่อนั้น
ได้ฟังคั้งต้องอสุณี

องค์ท้าวทศเศียรยักษ์หา
ค้วยหอกพระยากุมภกรรณ
ให้เลิกกระบิลพลชั้น
แกล่ไม้ทันรุ่งวราตรี
ทศเศียรสุริยวงศ์ยักษ์
มีความฉนสนเท่ห์ใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนหนุมานชมขุนนางสนมกำนัลและบทตื่นเต้น
เราใจตอนกุมภกรรณต่อสู้กับหนุมาน
ตัวอย่างฉกนางสนมกำนัลตกใจกลัวหนุมานอาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้
ทำท่าทางให้ตลกขบขันได้

ตกประหม่าหน้าซึกไม่มีขวัญ
ร้องกรีดหวีดหวาดวิ่งไป

ตัวสันมิอาจจะคู่ได้
ล้มลุกไม่เป็นสมประดี

บทต่อสู้ระหว่างกุมภกรรณกับหนุมานบรรยายว่า

ค่างแทงข้างรับสับสน	สายชลเป็นระลอกกระฉอกฉาน
เสียงสนั่นครืนครืนถึงนาคาล	ชลธารก็ไหลลงไป

บทชมความงาม มีบทชมความสวยงามของอุทยานตอนนางคันทมาลีพาสนม
บริวารไปเก็บดอกไม้ ค้างค่างล่อนต่อไปนี้

เที่ยวเก็บบุปผามาสาธ	พุทธชาติสุกรมมสวรรค์
ชอนกลิ่นพิกุลมะลิวัลย์	กรรณิการการะเกศประยงค์
กุหลาบคัคเค้าสาวหยุด	ชาติบุษย์จำปามหาหงส์
ยีสุนบนนาคลินจง	กาหลงล้ำควนสารภี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะย่อมชนะฝ่ายอธรรม ดังเช่นหนุมานรบชนะกุมภกรรณ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องปิดฉากเมื่อพระรามตรัสอวยพรแก่หนุมานที่ทำลายพิธี
ทนต์น้ำของกุมภกรรณได้สำเร็จ

อันศัตรุหมพวักปัจจามิตร	ทั่วหิ้งทศทิศอย่าก่อไค้
ตรัสแล้ววางเบื่องคลาไคล	เข้าไปในสุวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายลิงคือ กุมภกรรณกระทำพิธีทนต์น้ำหวังจะให้กองทัพฝ่ายศัตรุชาติแคลนน้ำ
หนุมานต้องทำกลอุบายเป็นนางกำนัลเข้าไปทำลายพิธีกรรมของกุมภกรรณเป็นผลสำเร็จ
จึงสิ้นสุดนาฏการขัดแย้งลงได้ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้แม้จะเป็นเรื่องราวระหว่างยักษ์กับลิง แต่การที่มีบทของนาง
คันทมาลีและบทหนุมานแปลงกายเป็นนางกำนัลเข้ามาประกอบจะช่วยให้เนื้อเรื่องลด
ความตึงเครียดลงได้บ้าง เพราะการแสดงละครเมื่อมีตัวนางออกมารายรำจะทำให้
ผู้ชมสนใจยิ่งขึ้นและได้เห็นลีลาการแสดงในบทบาทของตัวละครต่าง ๆ กัน

ตอนที่ 74 (เล่ม 5 หน้า 169 - 191) "ศึกกุมภกรรณ"

เรื่องย่อ

กุมภกรรณอาสาให้นำทัพออกทำสงครามกับพระรามและถูกพระรามสังหารด้วยศรพรหมาศศร ก่อนสิ้นชีวิตกุมภกรรณสำนักฤคิครัสเรียกพิเภกเข้ามาสั่งสอนเรื่องการทำราชการและขออภัยโทษแก่พระราม

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของกุมภกรรณเข้าเฝ้าทศกัณฐ์ การแสดงละครอาจเริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรงแล้วให้กุมภกรรณเดินออกมาในฉากเดียวกัน

เมื่อนั้น	ฝ่ายกุมภกรรณยกษา
ครั้นถึงพิชัยลงกา	ก็ขึ้นมายังห้องพระโรงคัด
จึงน้อมเศียรถวายอภิวาท	พระเชษฐาธิราชรังสรรค์
สะท้อนตอนใจจาบัลย์	กุมภกัณฑ์มพิศตรไม่พาที

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทชื่นเต้นรำใจตอนกุมภกรรณรบกับพระราม และบทโศกตอนกุมภกรรณจะสิ้นชีวิต

ตัวอย่างบทตอนกุมภกรรณรบกับพระราม

ถอยที่ถอยรับสืบสน	อลวนรวคเร็วตั้งจักรผัน
ต่างหาญต่างกล้าไม่ละกัน	พลวันทอกรรอนราญ
เมื่อนั้น	พระจักริศลือฤทธิ์ทุกทิศาน
รับรองป้องกันประจัญบาน	ทะยานขึ้นเหยียบทันที่

บทโศกของกุมภกรรณขณะเรียกพิเภกเข้ามาสั่งลา

จึงเรียกพิเภกเข้ามา	อุสุราสั่งพลางแล้วร้องไห้
ตัวที่จะม้วยบรรลัย	ดวงใจคอยอยู่สดาวาร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถหิ้งของฝ่าย
กุมภกรรณและฝ่ายพระราม

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของกุมภกรรณ

ฉลององค์ทรงประไพสพระกรน้อย   เกราะพลอยมรกตเขียวขำ
รัศมีกรายบุษราคัม   ประจำยามตามทิศสังวาลวัลย์

บทชมความยิ่งใหญ่ตระการตาของราชรถบรรยายว่า

รถเอยราชรถทิพย์	แฉกงอนลอยดิงงามระหง
กำแก้วประกบประคอบกง	คুমวงแสงงามอร่ามพลอย
ภาพล้อมบัลลังก์ระจิงลวค	พนักอิงบังอวดกระหนกห้อย
จักรมุงงามแมนพิมานลอย	บันช้อยห้อยฉัตรอรชร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแทรกคำสอน
สำหรับผู้รับราชการไว้ตอนกุมภกรรณสอนพิเภกตั้งค้ำถอนว่า

ซึ่งเจ้าจะทำราชการ	ไต่เบื้องบพมาลัยพระทรงศร
สิ่งใดอย่าให้อาทร	ผ่อนตามกาทัยพระทรงฤทธิ์
จงอุทิศส่ำแสวงหาความชอบ	ให้รอบรู้หน้าหลังระรังฉึก
จึงจะว่าคี่มีความคิด	ญาตีมิตรจะไต่ฟุ้งอนุชา

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนกุมภกรรณสิ้นชีวิต พระรามมีรับสั่งให้เลิกทัพ
กลับพลับพลา

จึงได้เลิกโยธาพลากร	เสนาวานรหึ่งปวงหมด
ให้สนั่นครั่นครั่นถึงโสฬส	บทจรคืนเข้ายังพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ กุมภกรรณทำสงครามกับพระราม ในที่สุดพระรามสามารถสังหารกุมภกรรณด้วยศรพรหมาสตร์ เป็นการปิดฉากนาฏการของตัวละครลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีแบบแผนต่าง ๆ ของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรมและมีบทชมความงาม โดยเฉพาะบทรำลงตรงถึงแม้ว่าจะมีบทรำทั้งของยักษ์และพระแต่ลีลาท่ารำในบทนี้ยิ่งเพิ่มความสวยงามกว่าคอนทอนหมอกศักดิ์ เนื่องจากบทรำลงตรงของตัวพระเป็นบทรำลงตรงคู่คือพระรามรำคู่กับพระลักษมณ์ ส่วนบทรำของกุมภกรรณเป็นบทรำเดี่ยว ซึ่งมีความสวยงามไปอีกแบบหนึ่ง

ตอนที่ 75 (เล่ม 5 หน้า 191 - 220) "อินทรีชิตอาสา"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่ากุมภกรรณสิ้นชีวิต ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้อินทรีชิตนำทัพออกทำสงคราม พระรามมีรับสั่งให้พระลักษมณ์นำทัพออกรบ อินทรีชิตกับพระลักษมณ์รบไม่แพ้ชนะกันถึงเวลาพลบค่ำต่างฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอน บรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า กุมภกรรณสิ้นชีวิต การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านตามเพลงร้องบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงกม เกล้าบังคมทูล
ว่าพระอนุชาชัยชาญ
กับพระรามภูมิฤทธิรงค์
ทั้งหมดโยธาพวกร

ท้าวราพณาสูรใจหาญ
ยกพวกพลมารไปราญรอน
พระองค์สิ้นชีพด้วยแสงศร
บุญชรรีถาพาลี

เมื่อ <u>นั้น</u>	ทศเสียรสุริยวงศ์ยกนี้
แจ้งว่า <u>น</u> องรกร่วม <u>ชี</u> วี	ใน <u>ที่</u> สมรมุข <u>รับ</u>
ตก <u>ใจ</u> คังพระ <u>ษ</u> าม <u>จ</u> จุ <u>รา</u> ช	มา <u>พ</u> ็น <u>พ</u> าค <u>ศ</u> ค <u>เค</u> ียร <u>ไป</u> ใ <u>ค</u>
ลิ <u>บ</u> ป <u>าก</u> ท <u>ร</u> ง <u>โ</u> ศ <u>กา</u> ล <u>ย์</u>	ส <u>ะ</u> อ <u>ื่น</u> ใ <u>ห้</u> ค <u>ร</u> ว <u>ญ</u> ค <u>ร</u> ่า <u>ร</u> ่า <u>พ</u> ัน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบท เศร้าของทศกัณฐ์ เมื่อทรงทราบว่ากุมภกรรณสิ้นชีวิตและ
บทตื่นเต้นระทึกใจตอนอินทรชิตรบกับพระลักษมณ์
ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์ เศร้าของทศกัณฐ์

คว <u>ร</u> ถ <u>า</u> มา <u>พ</u> แ <u>ม</u> น <u>ุ</u> ช <u>น</u> อ <u>ย</u>	ก <u>ระ</u> จ <u>อ</u> ย <u>ร</u> อ <u>ย</u> เท <u>า</u> น <u>ี</u> ว <u>ห</u> ี <u>ต</u> ถ <u>า</u>
เส <u>ีย</u> เก <u>ีย</u> ร <u>ศ</u> ย <u>ศ</u> พ <u>ร</u> ห <u>มา</u>	อ <u>าย</u> แ <u>ก</u> เท <u>ว</u> า <u>น</u> า <u>ค</u> ี
ค <u>ั</u> ง <u>แ</u> ต <u>ว</u> ัน <u>น</u> ี <u>จ</u> ะ <u>แ</u> ล <u>ล</u> บ	ที่ <u>ไ</u> น <u>จ</u> ะ <u>ไ</u> ค <u>ก</u> ล <u>บ</u> มา <u>เ</u> เห็น <u>พ</u> ี
อัน <u>ห</u> ม <u>ู</u> ร <u>ิ</u> ร <u>า</u> ช <u>ไฟ</u> รี	จ <u>ะ</u> มี <u>ใ</u> จ <u>ก</u> ่า <u>เร</u> ิม <u>อ</u> ห <u>ัง</u> ก <u>าร</u>

บทสร้างอารมณ์ตื่นเต้นในฉากรบบรรยายว่า

เมื่อ <u>นั้น</u>	พระ <u>ล</u> ัก <u>ษ</u> มณ์ <u>สุ</u> ริ <u>ย</u> วง <u>ศ์</u> น <u>า</u> ถ <u>า</u>
เห็น <u>ศ</u> ร <u>อิน</u> ท <u>ร</u> ช <u>ิต</u> เป็น <u>ไ</u> พ <u>มา</u>	แ <u>ส</u> ง <u>ก</u> ล <u>า</u> ค <u>ัง</u> ห <u>น</u> ึ่ง <u>เพ</u> ล <u>ิง</u> ก <u>ล</u> บ
จ <u>ึ</u> ง <u>จ</u> ับ <u>พ</u> ล <u>าย</u> ว <u>า</u> ค <u>ช</u> ั้น <u>พ</u> าค <u>ส</u> าย	ห <u>มา</u> ย <u>ล</u> ้าง <u>อ</u> สุ <u>ร</u> า <u>ใ</u> ห <u>้อ</u> า <u>ณ</u> ู
พระ <u>ห</u> ัต <u>ถ</u> น <u>ำ</u> ว <u>น</u> ง <u>ย</u> ิน <u>ย</u> ัน	ท <u>ร</u> ง <u>ช</u> ร <u>ร</u> ม <u>เ</u> น <u>า</u> ด <u>แ</u> ล <u>ง</u> ไป <u>ค</u> ั <u>ย</u> ฤ <u>ท</u> ธี

บทชมความงาม มีบทชมชบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทบรรยายให้เห็นความเข้มแข็งของกองทัพยักษ์

ขุน <u>พ</u> ล <u>ก</u> เ <u>ร</u> ง <u>จ</u> ัก <u>พ</u> ล	แ <u>ต</u> ละ <u>ค</u> น <u>เ</u> ี้ย <u>ม</u> ห <u>า</u> ญ <u>ช</u> ำ <u>น</u> า <u>ญ</u> ศ <u>ึก</u>
ก <u>ว</u> ัด <u>แ</u> ก <u>ว</u> ง <u>อ</u> ว <u>ุ</u> ช <u>ค</u> ัง <u>ศ</u> ึก	ห <u>ำ</u> ว <u>อ</u> ี <u>ก</u> ทุก <u>ห</u> ม <u>ุ</u> โย <u>ช</u> า

บทชมความสวยงามตระการตาของราชรถ มีคำกลอนว่า

กุดอกคิ่งจะย่อยพลอยเพชร	แสง เตรีคส่องศรีสุริยฉวี
ลุ่มขลุ่ยแน่นวิมานจันทร์	ชั้นเหมซอห้อยอลงการ

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอดแทรกบทสนทนาให้เห็นความรักของแม่คือนางมณโฑที่กล่าวแก่อินทร์ชิตว่า

ซึ่งเจ้ารับราชโองการ	จะยกทวยหาญไปชิงชัย
ด้วยพระนารายณ์สุริยวงศ์	เร่งรักษาองค์ให้จงได้
แม่นี้มีใครจะให้ไป	จนใจควยกตัวพระบิดา

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระลักษมณ์ยกทัพกลับพลับพลาและพระรามได้ศรีช่วยพระวอ

จงทรงศึกดาวราถุทธิ์	ทศทิศอยู่รอตอไต้
กรัสแล้วพระปิ่นภพไตร	เข้าในสุวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระปรากฏเด่นชัดเมื่ออินทรชิตนำทัพออกรบกับพระลักษมณ์ แต่เนื่องจากอินทรชิตเป็นตัวละครสำคัญผู้หนึ่ง จึงต้องให้อินทรชิตได้แสดงนาฏการต่อไปอีก บทบาทของตัวละครในตอนนี้จึงปิดฉากลงเมื่อถึงเวลาพลบค่ำต่างฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไป แม้ตอนจบจะไม่มีฝ่ายใดรบแพ้ชนะกันแต่บทละครก็จบตอนลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นเพียงฉากเริ่มต้นของศึกอินทรชิต ความสนุกของเรื่องจึงยังไม่เข้มข้นเท่าที่ควร แต่อย่างไรก็ตามแบบแผนต่าง ๆ ของละครในยังคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์และมีบทชมขบวนทัพ ชมราชรถตามชนบของการแสดง

ตอนที่ 76 (เล่ม 5 หน้า 220 - 225) "อินทรีพิชัยชูศร"

เรื่องย่อ

อินทรีพิชัยชูศรนำพาไปตั้งกิจพิชัยชูศรนาคบาทที่เชิงเขาอากาศมีกำหนด 7 วัน และสามารถเรียกฝูงพญานาคมาคายนาคชูศรได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เบื้องต้นความพหุของอินทรีพิชัยชูศรนำพาไปกระทำพิชัยชูศร

เมื่อนั้น	ฝ่ายอินทรีพิชัยชูศร
ครั้นถึงพิชัยชูศร	ตรงมาพระโรงรูจี
จึงกลับมาลาพระบิดา	ไปชุมนุมคณาครศรี
ยังเขาอากาศศรี	ให้มีอาณาภาพเกรียงไกร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีพระหฤทัยใจก่อนฤกษ์พิชัยชูศรอินทรีพิชัยชูศรในป่าไม้ไร้นั้น

ตัวอย่างคำกลอนว่า

ฤกษ์พิชัยชูศร	บัดนี้ความโสมมก่อกอง
เขื่อนเป็นทุกเส้นขนพอง	จักขึ้นเรือร้อมวังเวงใจ
อสุราจึงทำอำนาจ	กระเทียมบาดสนั่นหัวในใจ
บรรดาฤกษ์ให้หนีไป	แล้วเขาในโพรงไม้ไร้นั้น

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถของ

อินทรีพิชัย

ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของอินทรีพิชัย

คาบทิศทับทรวงพานุรัต	ทองกรนาคระหวัดรายบุษย์
ธำมรงค์มรกตไขศรี	ทรงมงกุฎแก้วกรรเจียร
ห้องพวงมาลัยดอกไม้มาศ	พระหัตถ์จับนาคบาทชูศร
ซัดพระขรรค์เพชรฤทธิรอน	กรายกรขึ้นรถสุพรรณพราย

บทชมความยิ่งใหญ่สวยงามของราชรถ มีคำกลอนว่า

เสาศุ้มทรงบันสุวรรณแวว	ฉลุแก้วทุกชั้นบันแถลง
เทียมค้ำยสีหราชเรืองแรง	สารถักวักแกว่งขนูชัย

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ความอุทิศสละตนในการบำเพ็ญกิจยอมประสพผลสำเร็จ ดังเช่น อินทรีชิตกระทำให้ซึ่งตั้งสมาธิชุกคร สามารถเรียกฝูงพญานาคให้มาคายนิชชุกครได้

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพญานาคมาคายนิชชุกครให้อินทรีชิต

ครั้นถึงพระยาอสุรี	นาคีคายนิชลงให้
ที่ในนาคบาทศรชัย	ค้ำยเกรงฤทธิไกรกุมภันต์

นาฏการต่อเนื่อง เนื้อเรื่องตอนนี้มีอินทรีชิตแสดงบทบาทเป็นตัวละครเอก เพียงผู้เดียวและมีตัวละครประกอบได้แก่ ฤทธิพิราย พญานาค เนื่องจากอินทรีชิตต้องการรับโทษนะจักษุจึงออกมากระทำพิธีชุกครนาคบาท ความขัดแย้งระหว่างตัวละครจึงไม่มี บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 15 นาทีเท่านั้น

บทละครตอนนี้เป็นตอนขนาดสั้นและไม่สามารถเชื่อมบทกับตอนใกล้เคียงได้ เนื่องจากบทละครตอนที่ 75 นั้นได้ปิดฉากอย่างสมบูรณ์แล้ว ส่วนบทละครตอนที่ 77 จะเริ่มนาฏการของตัวละครใหม่คือ มังกรกัณฐ์ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องแบ่งตอนที่ 76 นี้ แยกออกมาไว้ต่างหาก ปัจจุบันมีผู้นำบทตอนอินทรีชิตชุกครไปรวมกับบทตอนที่ 78 "ศรนาคบาท" เมื่อเล่นละครจะเห็นว่าเนื้อเรื่องเชื่อมกันได้สนิท แต่ในงานวิจัยฉบับนี้จะไม่คัดต่อปรับปรุงบทเดิมจึงต้องแบ่งไว้ให้เห็นตามความเป็นจริงในบทพระราชนิพนธ์ แต่อย่างไรก็ตามแม้จะเป็นตอนขนาดสั้น แต่ลักษณะแบบแผนของละครในคงมียุครบถ้วน ได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องเมื่อปัญหาของเรื่องได้รับการคลี่คลาย ส่วนบทชมความงามยังคงมีแทรกไว้เพื่อให้ตัวละครมีโอกาสร่ายรำเพื่อความสวยงาม

ตอนที่ 77 (เล่ม 5 หน้า 225 - 253) "ศึกมังกกรกันฐ์"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้มังกกรกันฐ์แห่งเมืองโรมคัลมาช่วยทำสงคราม มังกกรกันฐ์นำทัพออกรบกับพระราม พระรามแผลงศรพรหมาสตร์ตักเคี้ยวมังกกรกันฐ์สิ้นชีวิต

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ไวยवासูรไปเชิญมังกกรกันฐ์มาช่วยรบ

เมื่อนั้น	ทศเคี้ยมรสुरิยวงศ์รังสรรค์
ครั้นแสงทองส่องฟ้าพรายพรต	สุริยันเยียมยอดคีรี
.....	.....
ครั้นถึงจึ่งนั่งเหนืออาสน์	พร้อมเสนามาตย์น้อยใหญ่
จึ่งมีบัญชาตรัสไป	เหวยไวยवासูรสุรี
จกรีบไปเมืองโรมคัล	หามังกกรกันฐ์ยกี
หลานกณูรามาชีวี	มายังธานีลงกา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนทศกัณฐ์จัดงานเลี้ยงทหารของมังกกรกันฐ์ในกรุงลงกา และบทตื่นเต้นเร้าใจตอนมังกกรกันฐ์รบกับพระราม

ตัวอย่างบทตอนจัดงานเลี้ยงทหารที่มาช่วยรบ อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้แสดงท่าทาง เมามายให้ลกขบขันได้

นั่งพร้อมล้อมกินเป็นโกลี	รินเหล้าทำที่วุ่นไป
เมามายพูดโป้งโง่งเจง	เต้นรำทำเพลงปรบไ้
หยอกนางวิเสทคนใต้	คว่ำไขว่ควยใจปรีดา

บทรบตอนมังกกรกันฐ์มีตกายให้มีรูปมารยาตวงพระรามบรรยายว่า

เห็นรูปอสุราในอากาศ
มีรูปร่างจะแสดงศรัทธา

เหมือนกัน เกล็ดนกลาคไม่นับได้
ว่าคนใดเป็นมิงกรกัณฐ์

บทชมความงาม มีบทชมระบำนางในราชสำนัก บทชมชบวณทัฬหะ ชมเครื่องทรง
ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทบรรยายฉากหน้าของนางในราชสำนัก

แล้วชัศสองกรอ่อนละไม

ย้ายมาพิสมัยเรียงหมอน

แก่งประคิษฐ์ปักทำกระบวนงอน

บ่าเรอเจ้านครลงกา

บทชมชบวณทัฬหะของฝ่ายพระรามบรรยายว่า

จัดเป็นเสนาพยุหบาทร

นิลราชเป็นปากบัญชา

นิลเอกนิลชั้นเป็นสองตา

วายุบุตรเป็นเคียวสฤณี

มาหัทวิกันเป็นลิ้น

นิลนนต์เป็นคอปากี

สองปีกกางป้องโยธี

วาหุโรมกระบี่ชมพูน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายอธรรมของพ่ายแพแก่ฝ่ายธรรมะดังเช่น มิงกรกัณฐ์ของพ่ายแพแก่พระราม

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบเมื่อพระรามสังหารมิงกรกัณฐ์แล้วและมีรับสั่งให้เลิก

ทัพกลับพลับพลา

แล้วให้เลิกทัพพลาก

วานรให้สนับพันไท

ออกจากสมรภูมิรบ

ไปยังสุวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระคือ มิงกรกัณฐ์นำทัพออกรบกับพระราม ในที่สุดพระรามสามารถสังหาร
มิงกรกัณฐ์ได้สำเร็จ นาฏการขัดแย้งต่าง ๆ จึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้
เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีแบบแผนต่าง ๆ ของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดฉากด้วยบทของยักษ์ ปิดฉากด้วยฝ่ายธรรมะชนะอธรรม เป็นที่น่าสังเกตว่า บทลงตรงทรงเครื่องของมังกรกัณฐ์มี 2 บท คือก่อนยกทัพมากรุงลงกาที่ยกก่อนยกทัพออกสู่สนามรบ ทั้งนี้เพราะเป็นแบบแผนของละครในซึ่งต้องลงตรงตามราชประเพณีก่อนเดินทัพทุกครั้ง แม้คำอธิบายบทชมความงามจะคล้ายคลึงกันแต่กลวิธีในการประดิษฐ์ท่ารำไม่เหมือนกัน เช่น คำอธิบายบทแรกว่า "ทรงสอดสนับเพลาเชิงงอนเป็นมังกร รัศมีระหวัดขงม" กับคำอธิบายบทหลังว่า "สนับเพลาเครื่องกันสุบรรณบิน ภูษารูปกินรีรำ" ท่ารำที่กล่าวถึงลายปักสนับเพลาบทแรกกล่าวว่ายักเป็นรูปมังกร บทหลังกล่าวว่ายักเป็นรูปพญาครุฑ ท่ารำทั้งสองทำนี้แตกต่างกันมากในลีลานาฏศิลป์ กล่าวคือ ท่ามังกรให้รำโดยมือทั้งสองตั้งวงล่าง ท่าพญาครุฑให้รำโดยมือทั้งสองตั้งวงบน

ตอนที่ 78 (เล่ม 5 หน้า 254 - 302) "ศรนาคยาศ"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพ เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่า มังกรกัณฐ์สิ้นชีวิต ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้วิรูปบุษยกทัพไปรื้ออินทรีตซึ่งกำลังกระทำพิธีชุบศรนาคยาศให้ เวทย์มนตรีคาคาแตกลาไปยังขึ้น

พิเภกทูลพระรามให้ไปทำลายพิธีชุบศรนาคยาศ ชามพูวราชรับอาสาแปลงกายเป็นหมีไปทำลายพิธีของอินทรีตในโพรงไม้ไผ่ทัน อินทรีตเสียดกิจพิธีจึงยกทัพมาสมทบกับทัพของวิรูปบุษยออกทำสงครามกับพระลักษมณ์ อินทรีตแผลงศรนาคยาศมีพระลักษมณ์สลบลง พิเภกทูลให้พระรามแผลงศรหลายวาทไปเรียกพญาครุฑมากินนาค ครั้นนาคเห็นครุฑก็แตกแค้นดินหนีไป พระลักษมณ์จึงฟื้นขึ้นมา

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอน บรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ ว่า มังกรกัณฐ์สิ้นชีวิต การเปิดเรื่องจึงเริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรง เมื่อเพลงร้องบรรยายด้วยคำกลอน จึงให้ทหารแตกทัพเดินออกมาจากม่านแล้วคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ควัจคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงนอมเกล้าบังคมทูล
ว่าพระนัคคาไปราวี
เมื่อนั้น
แจ้งข่าวเรารอนคังเพลิงกัลป์

ท้าวราพณาสูรยักษี
บึกนี้สูคสันชีวัน
ทศเคียรสุริยวงศ์รังสรรค์
กุมภันท์สลกระทศใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทประหวางอินทรชิตกับพระลักษมณ์เพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้น
เราใจ บทตกชบชั้นตอนทหารวานร เยาะเย้ยวิญญูฆและบทแสดงอารมณ์โศกของพระราม
เมื่อพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาท
ตัวอย่างบทบทตอนแสดงศรนาคบาท

เสียงสนั่นลั่นพื้นสุชาคล
พันพิงมีคคุ่มกั้วควนไฟ

เป็นนาคเกลื่อนกล่นไม่นับได้
โล่รัศพระศรีอนุชา

บทตอนทหารวานร เยาะเย้ยวิญญูฆที่ถูกหนุมานจับตัวได้ อาจแทรกบทตก
ชบชั้นในท่าทางของตัวละครประกอบไคตั้งค่างลอนว่า

อันหมู่วานรทั้งนั้น
โลดเล่นเต้นรำสำราญใจ

โหร้องสนั่นหวั่นไหว
เยาะเย้ยไยไพสุธา

บทโศกร่ำพันของพระรามเมื่อพระลักษมณ์ถูกศรนาคบาทมัดจนสลบ มีค่างลอนว่า

เมื่อเจ้ามาสันชีวัน
มาครแมนมีชัยก็ไม่ดี
ถึงจะไคเมียก็เสียน้อง
รำพลางแดนโศกาถัย

ที่จะรบโรมรันด้วยยักษี
จะรู้ที่ไวน้ำแห่งใด
จะต้องการสิ่งไคก็หาไม่
นิงไปไม่เป้นสมประดี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทความยิ่งใหญ่ของรถศึกอินทรีชิต

รถเอयरตึก	พันลึกควมูกอาหาร
บุษบกมัดลึงกรัตน์ธวัช	งามแมนวิมานในโศภส
เทียมควมราชสีห์สองพัน	โล่ห์นัชนั้จนถึงลมกรค
ลวง เขาสถักัดทัพรรพค	ชิงแขงแขงรถพระสุรียน

บทบรรยายให้เห็นความเข้มแข็งเกรียงไกรของกองทัพวานร มีคำกลอนว่า

กองหลังรั้งท้ายพลไกร	ตั้งให้กระบิดนิลชน
คุมพลสืบสมัคแนนนันต์	พร้อมกันคอยเสด็จจรลี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่าแม่ฝ่ายธรรมดาจะประสพภัยพิบัติแต่ผลสุดท้ายก็รอดพ้นจากภัยอันตรายได้ดังเช่นพระลักษณะทรงรอดพ้นภัยจากครนาคบาศ

อธิบายบทละครตอนนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแทรกบทที่เสียดแทงอารมณ์อย่างลึกซึ้งไว้ในบทสนทนาของอินทรีชิตขณะที่ขึ้นน้ำค่อว่าพิเภกกลางสนามรบด้วยข้อความว่า

อันลักษณะคึกอกักัญญ	ไม่รู้คุณญาตีวงศา
ไปเข้าควมลักษณะราม	มีความปรารถนาสิ่งใด
แมนพระบิคุเรศกุววยปราม	หมุมารทั้งหลายจะร้องไห้
วานรจะไห้เอาชย	หัวเราะโยโห่สุรา
ฝ่ายท่านจะให้ถาหัว	เป็นใจใจตัวให้เร่งว่า
กูนี้ยังคึกสงกา	จงบอกมาโดยสัจวาที

การบิคุเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระลักษณะกลับพื้นดินได้ พระรามจึงมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลับพลา

ให้เลิกพลโยธี

กระบี่ทวยหาญชาญสมร

ให้สนั่นครันครันคินคร

บทจรไปสู่วรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครหลายตอนคือ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิงโดยชามพูวราชแปลงกาย เป็นหนีไปทำลายพิธีชุบครนาคมาของอินทรีชิตได้สำเร็จ แต่อินทรีชิตก็ได้นำศรีที่ชุบคางจา อาคมแก่กล้าแล้วมาใช้ทำสงครามและความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละคร ฝ่ายพระคือ อินทรีชิตอลกรับกับพระลักษมณ์และ แผลงครนาคมาคมัดพระลักษมณ์ได้สำเร็จ แต่พระราม เป็นผู้แก้ไขปัญหานี้ โดยแผลงศรพลายวาทเรียกพญาครุฑมาขับไล่พญานาค หนีไป นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ พระลักษมณ์มีบทบาทเกินกว่าพระราม เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพยายามส่งตัวละครให้ออกมาแสดงบทบาทและความสามารถสลับกันไปเท่ากับเป็นการ เปลี่ยนบรรยากาศมิให้ผู้ชมเบื่อหน่าย เช่นตอน สื่อสารให้องคตแสดงบทบาท ตอนหักฉัตรให้สุครีพแสดงบทบาท ตอนศึกโมจรพาให้ หนุมานแสดงบทบาท ดังนี้ เป็นต้น

ตอนที่ 79 (เล่ม 5 หน้า 303 - 327) «ศึกกำปั่น»

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่าพระลักษมณ์เห็นคีนชีวิต อินทรีชิตจึงทูลลาพระบิคาเสด็จไปตั้งกิจพิธีชุบครพรมาศตรีที่หาคมนิมรกค ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้กำปั่นนำทัพออกรบกับฝ่ายพระรามเพื่อถ่วงเวลารออินทรีชิต พระลักษมณ์ยกทัพออกทำสงครามและหนุมานเป็นผู้สังหารกำปั่นสิ้นชีวิต

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์เดินทางเข้ามา
ในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า พระลักษณะฟื้นคืนชีวิต การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉาก
ด้วยบทของทศกัณฐ์แล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านตามคำบรรยาย จากนั้นจึงให้
ทหารยักษ์คลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงน้อมเศียรบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษ์
พระลักษณะต้องศรนาคิ	กับหมูโยชิวานร
พระรามผู้พี่มาพบกัน	โศกาแล้วสิ้นชนุสร
บัดเดียวเป็นครุฑกางกร	เข้าไฉราญรอนนาคา
อันหมู่อริราชโพรี	ไม่วัยชีวีสังขาร์
ข้าศึกกำ เรือหงักร	เพราะว่ามันไม่วายปราบ
เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริยวงศ์ใจหาญ
ฟังข่าวเรารอนคังเพลิงกาศ	พระยามารนิ่งซึ่งตะลึงไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทประหวังกำกับกับหนุมาน เพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้น
เร้าใจ ตัวอย่างคำกลอนว่า

ถึบคองคำแห่งหนุมาน	โถมทะยานเข้าจับตัวได้
ฟาดลงด้วยกำลังฤทธิไกร	หมายใจจะให้ม้วยชีวี

บทชมความงาม บทละครตอนนี้มีบทชมความงามหลายบท เนื่องจากเป็นตอน
อินทรชิตกระทำพิธีชุบศรพรหมศาสตร์ และบทยกทัพของทั้งฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ ใต้แก่
บทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชมโรงราชพิธี

ตัวอย่างบทลงสรทรงเครื่องเข้าสู่พิธีกรรมของอินทรชิต

ทรงสุคนธ์ลุ่มไล้ชโลมทา	ผ้าทิพย์พื้นเขียวรุจี
เกี้ยวกระหวัดครัดโกปินำ	สอดสายซุหว่าตั้งธานี
เจิมจรมุ่นเกล้าเมาลี	สอดประคำมณีอลงกรณ์

บทบรรยายภาพราชมรดแล่นนำขบวนทัพของฝ่ายพระราม ดังคำกลอนว่า

เทียมค่ายเทพอุตรัสคร	สารถึกรายกรกุมเขน
เครื่องสูงบังแสงสุริเยน	เกณฑ์แห่แตรสังข์อึงอล
เสียงฆ้องกลองประโคมโครมครึก	เสียงทหารโห่ฮึกโกลาหล
ไชยามพวานนำพล	ถือธงโบกบนเจดิมชัย

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมของฝ่ายแพแก่ฝ่ายธรรมะ ดังที่กำนันทองพ่ายแพแก่หนุมาน
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานสังหารกำนันได้สำเร็จ

ถึงถูกกำนันนายพล	ล้มลงไม่ทนกำลังหาญ
พาดด้วยตรีเพชรสุรگانต์	ขุนมารก็สิ้นชีวี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงบทบาทของอินทรีชิตเสด็จออกไปกระทำ
พิธีบูชาพรหมศาสตร์ บทบาทของอินทรีชิตไม่สัมพันธ์กับบทบาทของกำนันเท่าใดนัก ทศกัณฐ์
จึงเป็นผู้เชื่อมบทของตัวละครทั้งสองให้เกี่ยวโยงกันเพราะกำนันมาทำสงครามเพื่อถ่วง
เวลารออินทรีชิต แม้ก่อนจบอินทรีชิตจะมีไต่ทำหน้าที่ปิดฉากนาฏการของตัวละคร แต่
กำนันก็เป็นผู้ปิดฉาก บทบาทของตนเองได้อย่างสมบูรณ์โดยแสดงความขัดแย้งกับหนุมาน
และถูกหนุมานฆ่าตายในที่สุด บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีบทชมความงามเป็นจำนวนมาก แต่เป็นระเบียบแบบแผนของ
ละครในที่จะคัดออกมิได้ เช่นการประกอบพิธีกรรมของอินทรีชิตจำเป็นต้องมีบทยกแต่ง
พลับพลาพิธีและบทลงสร่ง เมื่อกองทัพของกำนันและของพระลักษมณ์จะยกทัพออกรบก็ต้อง
มีบทลงสร่งอีก เห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงรักษา
ระเบียบประเพณีในราชสำนักอย่างเคร่งครัด

ตอนที่ 80 (เล่ม 5 หน้า 327 - เล่ม 6 หน้า 25) "ศรพทมาศตร์"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่ากำปั่นสิ้นชีวิต ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้ไวยกาศูรไปเชิญอินทรีชิตมาทำสงคราม อินทรีชิตทรงแปลงพระองค์เป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระลักษณะยกทัพออกรบถูกอินทรีชิตยิงด้วยศรพทมาศตร์สลบ หนุมานขึ้นไปหักคอช้างเอราวัณถูกอินทรีชิตตีสลบเช่นเดียวกัน เมื่อพระรามเสด็จมาที่สนามรบทรงเคร่าโศกถึงพระอนุชาและหนุมานถึงกับสลบไปอีกพระองค์หนึ่ง ทศกัณฐ์ทรงทำอุบายให้นางสีดามาคูพระศพพระสวามี แค้นนางศรีชฎาแนะนำให้เสียดายโดยประทับบนมุขมุกแก้ว จึงทรงทราบว่าพระรามยังไม่สิ้นพระชนม์ ฝ่ายหนุมานครั้นมีลมพัดมาตองกายก็ฟื้นขึ้นและช่วยกันแก้ไขพระราม พิเภกแนะนำให้หนุมานไปนำสรพพยาที่เขาอาวูชมารักษาพระลักษณะและพระลักษณะทรงฟื้นคืนชีวิตอีกครั้งหนึ่ง

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอน บรรยายว่าทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่ากำปั่นสิ้นชีวิต การแสดงละครจึงเริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านพร้อมเพลงร้องบรรยาย จากนั้นจึงพากันคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงน้อมเกล้าบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษา
บัดนี้กำปั่นอสุรา	กับโยชาก็ยกออกไป
ไฟริ้วฟ้าเสียดวายชนม์	รีพลตายยับไม่นับได้
ข้าศึกอีกฮักทะนงใจ	ทูลไปเสรีจลันทุกประการ
เมื่อนั้น	ทศเศียรสูริยวงศ์ใจหาญ
แจ้งว่ากำปั่นขุนมาร	วายปราณด้วยมือไฟรี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทสั้นเตนเร้าใจตอนอินทรีชิตรบกับพระลักษณะและบทโศกเศร้าของพระราม เมื่อพระลักษณะถูกยิงด้วยศรพทมาศตร์

ตัวอย่างบทรบเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้น

จึงจับพรหมาศศรีขึ้นพาคสาย	หมายองค์พระลักษมณ์รังสรรค์
หน่วงนำวเหนือกอเอราวัณ	กุมภันท์ก็ผาคแดงไป
บีบคาลเป็นศรเกลื่อนกลาด	ทำอำนาจฟางพื้นแผ่นดินไหว
ต้องน้องพระศรีภูวไนย	กับหมู่พลไกรโยธี

บทแสดงอารมณ์โศกของพระราม ทั้งคำกลอนว่า

ลคองคั่งแอมแนบน้อง	คอยประคองซ่อนเกศขึ้นใส่ตัก
ชลนัยน์ไหลลงอาบพักตร์	พระทรงจักรราพินโคก

บทชมความงาม มีบทชมข้างเอราวัณ ชมเครื่องทรง ชมระบำเทพบุตรนางฟ้า
ชมระบำนางในราชสำนักและชมบุษบกแก้ว

ตัวอย่างบทชมความยิ่งใหญ่สง่างามของข้างเอราวัณ

ให้การุณราชกุมภันท์	เป็นเอราวัณตัวกล้า
สามสิบสามเศียรอลงการ	เศียรหนึ่งเจ็ดงามงอน
งาหนึ่งเจ็ดสระโกสุม	เศียรหนึ่งมีปทุมเกสร
เจ็ดกอกอชุกรนอรชร	กอหนึ่งบานสลอนเจ็ดผกา
ดวงหนึ่งเจ็ดกลีบสุมงกช	กลีบหนึ่งมีเทพธิดา
กลีบหนึ่งมีเทพธิดา	เจ็ดนางกัณธยาพาพาด
แต่ละองค์ทรงโฉมอรชร	รำพ้อนจำเรียงเสียงหวาน
นางหนึ่งล้วนมีบริวาร	เจ็ดองค์เวยามาลัยวิไลวรรณ
เผือกน่องฟุ้งพิศอำไพ	เหมือนช้างเจ้าศรียศรีสวรงค์
มีวิมานทุกเศียรคชกรรม	พรายพรรณล้วนแก้วมณี

บทพ็อนรำของนางในราชสำนักใช้ชื่อแม่ท้าวแม่หม่อมมรรยาช เช่น ท้าเมขลา โยนแก้ว ท้าพิสมัยเรียงหมอน ดังคำกลอนว่า

ฝ่ายนางระบำก็รำพ็อน	ทอดกรนาดชายกรายหัตถ์
เป็นเมขลาโยนดวงมณีรัตน์	งามทักเทียมเทพนิกร
แล้วสีวงเวียนเปลี่ยนไป	เป็นเพลงพิสมัยเรียงหมอน
ย่างเยื้องยกบาทนาคกร	งามงอนในที่กิริยา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายธรรมะย่อมรอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ดังที่ พระลักษณะทรงพ้นภัยจากศรพรหมาศตร์ การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระลักษณะทรงฟื้นคืนชีวิตและพระรามทรงพา พระอนุชาเสด็จกลับพลับพลา

จึงชวนพระอนุชาผู้ร่วมใจ	ขึ้นพิชัยรกรัตนา
พร้อมหมู่เสนาวานร	พวกพลนิกรชายชวา
ให้เลิกทัพกลับเข้าพลับพลา	โห่สนั่นลั่นฟ้าธรณี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์ กับตัวละครฝ่ายพระมากยิ่งขึ้นเมื่ออินทรีชิตทรงแปลงกายเป็นพระอินทร์ยกทัพออกรบกับ พระลักษณะและสามารถแฉลงศรพรหมาศตร์ถูกพระลักษณะสลบ จากปัญหาขัดแย้งนี้ช่วยสร้าง สถานการณ์ให้พระรามเสด็จมาที่สนามรบและทรง โศกเศร้าถึงกับสลบลง เช่นเดียวกัน นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปเมื่อพระยาวานรช่วยกันแก้ไขพระรามจนฟื้นแล้วพระองค์ จึงมีรับสั่งให้หนุมานไปนำสรรพยามารักษาพระลักษณะจนฟื้นคืนชีวิต นาฏการของตัวละคร ทั้งหมดจึงปิดฉากได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้อาจต้องใช้เวลาแสดงประมาณ 3 ชั่วโมง การแสดงละครในหรือโขนโรงในตอนนี้ นับว่าเป็นตอนที่ใช้ตัวละคร เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะฉากช้าง เอรารัณ เป็นจุดเด่นที่แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่มหัศจรรย์การทาสของ

กองทัพ ผู้ชมจะได้ชมตัวละครทุกรูปแบบคือ พระ นาง ยักษ์ ลิง นอกจากนั้นบรมครูทาง
นาฏศิลป์ยังได้ประดิษฐ์ท่าพ่นรำเพิ่มขึ้นอีกสองชุดคือ ราวอุบายอินทรีติดกับระบำหน้าซ่าง
ช่วยให้เชิดชูแบบแผนของละครในเด่นชัดยิ่งขึ้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นตอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดใน
บทละคร เรื่องรามเกียรติ์

ตอนที่ 81 (เล่ม 6 หน้า 25 - 57) "สุชาจารแปลง"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงพระเกษมสำราญไม่นานนัก ทหารยักษ์เข้ามาทูลว่า พระลักษมณ์กลับ
ฟื้นคืนชีวิต อินทรีรับอาสาทำอุบาย โดยนำตัวสุชาจารนักโทษหนีราชการครั้งศึกกุมภกรรณ
ให้แปลงกายเป็นนางสีดาแล้วพาตัวไปในสนามรบ พระลักษมณ์ยกทัพออกเผชิญหน้าอินทรีติด
อินทรีติดทรงศัสตราวุธสุชาจารแปลงให้พระลักษมณ์ทอดพระเนตร เมื่อพระลักษมณ์นำความไป
ทูลเรื่องราวแก่พระราม พระองค์ทรงเศร้าโศกเสียพระทัยแต่พิโรธทูลว่าเป็นอุบายของ
ฝ่ายลงกา พระรามจึงคลายความทุกข์โศกลง

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ทรงยินดีที่อินทรีติดมีชัยชนะแก่ข้าศึก
จึงทรงมีความหวังว่านางสีดาจะยินยอมเป็นชายาของพระองค์

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์ยักษ์
ครั้นเวลามัชฌิมราตรี	ก็เข้าที่เหนือแท่นอลงกรณ์
แสร้งซุกขวยอารมณ์สมถวิล	ฤาดีคืบถึงสีดาควางสมร
พຽງนี้ตัวกูจะบพจร	ไปรับองค์บังอรเข้ามา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์รักของทศกัณฐ์ เมื่อทรงพ้อถึงนางสีดา บท
ที่เด่นระที่ก่ใจตอนอินทรีติดศัสตราวุธสุชาจารแปลง และบทแสดงอารมณ์โศกของพระราม
เมื่อทรงทราบว่า นางสีดาถูกประหาร

ตัวอย่างบทพราเพื่อของทศกัณฐ์ที่มีคอนางสีดา

ตั้งให้เป็นปิ่นอนงค์นาง	แดนสาวสุรางค์ชายชวา
ร่วมเสวตฉัตรรองการ	ร่วมที่ไสยาพรายพรรณ
ร่วมสวาทร่วมเรียงเคียงเขนย	ร่วมเชยชิตโคมประโลมขวัญ
แต่ไหลหลงบันเพื่อรำพัน	ไม่เป็นอันสนิทนิตรา

บทพระทักใจทอนศักดิ์ศรีมะสุชาจารแปลง ตั้งคำกลอนว่า

กรชายจิกเคียบรอรูรา	กรชวากวักแกว่งพระแสงขรรค์
ฟ้าคลงควายกำลังกุมภภัณฑ์	เคียรนั้นก็ขาดจากกายา

บทแสดงอารมณ์โศกของพระราม ตั้งคำกลอนว่า

เมื่อเจ้ามาสิ้นชีวิต	จะคิดศึกไปโยด้วยยักษา
ถึงมีชัยก็ไม่ได้เจ้ามา	จะมีแต่โศกาอาลัย
เหมือนกันกับแพไฟริน	ใครโลกจะหมิ่นประมาทได้
เสียเมียตั้งเสียดวงใจ	ถึงอยู่ไปก็ไม่ต้องการ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ทั้งของฝ่ายยักษ์ และฝ่ายพระ นอกจากนั้นยังมีบทชมโฉมทอนอินทรชิตเห็นรูปสุชาจารแปลงเป็นนางสีดา

ตัวอย่างบททอนอินทรชิตชมโฉมสุชาจารแปลง

งามโอรุตั้งหนึ่ง จะยิ้มแย้ม	งามเกศงามแกมงามถัน
งามกรตั้งวงฉัพทนต์	งามพรรณฉิวเนื้อละออองค์
งามจรตถิริยามารยาท	งามวิลาสเป็นที่พิศวง
งามเอวงามอนงงามทรง	งามล้ำองค์ในชาติตรี
กระนี้ฤาสมเค็จพระบิดา	จะมีแสนเสนาหาโฉมศรี
ถึงใครใครได้เห็นนางเหวี	น้ำที่จะหลงละลานใจ

บทชมราชรถ คึงค่ากลอนว่า

รถเขยรถศึก
หีบหิม เป็นแอกงอนอ่อนชด
เทียมด้วยราชสีห์สองพัน
เครื่องสูงคู่เห่เยี่ยคยัค

กงกำแก้วสลีกลงกต
ชั้นดบัลลังก์กระจิงรัตน์
โลหินขับเร็วคึงจักรนัค
แถวฉัตรธงชายเฉลิมงอน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายขรรคมไม่สามารถทำอุบายดวง ฝ่ายธรรมะได้ คึงที่อินทรีชิตไม่สามารถทำอุบาย ดวงพระรามได้สำเร็จ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามทรงทราบความจริงในอุบายของฝ่ายลงกา จึงทรงปรึกษาราชกิจกับขุนทหาร เพื่อทำสงครามต่อไป

จึงปรึกษาราชกิจการณรงค์
เสร็จแล้วอย่างเยื้องจรลี

ที่จะล้างโคตรวงศ์ยักษ์นี้
เข้าที่พลับพลาอลงกรณ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งของตัวละครหลายตอน เริ่มตั้งแต่ ความขัดแย้งของสุชาจารกับอินทรีชิตซึ่งจะเอาโทษครั้งสุชาจาร เคยหนีทัพครั้งศึกกุมภกรณ สุชาจารจึงต้องยอมแปลงกายเป็นนางสีดาไปให้อินทรีชิตตัดศีรษะ เพื่อรักษาชีวิตลูกเมียไว้ จากนั้นความขัดแย้งของตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระปรากฏเด่นชัดขึ้นเมื่อพระลักษมณ์ ทรงนำเหตุการณ์ที่ได้ประสบมาไปทูลพระรามทำให้พระรามทรงโศกเศร้าเสียพระทัย แต่เมื่อพิเภกทูลว่าเป็นอุบายของอินทรีชิต ปัญหาขัดแย้งต่าง ๆ จึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละคร ตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ได้หยุดพักฉากทำสงครามไว้ชั่วคราวเพื่อให้ผู้ชมละครหลาย ๆ ตอน คิดต่อกันไต่ตอนคลายความเครียดลงและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงส่งตัวละครนางสีดา (แม้จะเป็นรูปแปลง) ให้เข้ามามีบทบาทเพื่อเตือนความจำแก่ ผู้ชมให้ระลึกถึงตัวละคร เอกอยู่เสมอ นอกจากนั้นการเสนอพฤติกรรมของตัวนางให้เป็น

จุดเด่นตลอดทั้งตอนจะช่วยให้ผู้ชมมีความกระตือรือร้นอยากชมในตอนต่อไป ซึ่งเป็นตอน
ทำสงครามที่ทวีความเข้มข้นถึงขีดสุด การวางโครงเรื่องและจัดวางตัวละครให้มีบทบาท
สลับกันไปเช่นนี้ถือว่าเป็นศิลปะของการประพันธ์บทละครสำหรับการแสดงเป็นตอน ๆ

โดยตรง

ตอนที่ 82 (เล่ม 6 หน้า 58 - 125) "ศึกอินทรีชิต"

เรื่องย่อ

อินทรีชิตมีรับสั่งให้กองทัพหยุดพักที่เชิงเขาจักรวาลแล้วทรงกระทำพิธีกรรมนิยาม
มหาเวทเพื่อให้ชีวิตเป็นอมตะ พระลักษมณ์เสด็จไปทำลายพิธีและต่อสู้กับอินทรีชิต อินทรีชิต
สู้ไม่ได้จึงทรงขว้างจักรบนคาลให้อากาศมีคัมภีร์แล้วเสด็จกลับนครลงกา อินทรีชิตทรงทราบ
จะถึงวาระสุดท้ายของชีวิตแล้ว จึงอำลาพระชนก พระชนนีและพระชายา แล้วยกทัพออก
รบอีกครั้งหนึ่ง พระลักษมณ์แฉลงศรพรหมาศร์ตัดเศียรอินทรีชิตได้ องค์กรต้องไปขอพานแก้ว
จากพระพรหมมารองรับเศียรของอินทรีชิตเพื่อมิให้ตกลงพื้นดิน พระพรหมได้ประทานให้
ตามความประสงค์ หลังจากนั้นพระรามต้องแฉลงศรพรหมาศร์ไปละลายเศียรของอินทรีชิต
ในพานแก้วเพื่อมิให้เป็นอันตรายต่อโลกมนุษย์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของอินทรีชิตมีรับสั่งให้ทหารปลูกโรงพิธีเพื่อบำเพ็ญ
พิธีกรรมนิยามมหาเวทให้กายเป็นอมตะ

เมื่อนั้น	ฝ่ายอินทรีชิตชาญสมร
ครั้นถึงฝั่งสมุทรสาคร	แหบเป็นสิงขรจักรวาล
ให้หยุดพิชัยรถทรง	พร้อมพวกจัตุรงค์ทวยหาญ
เสร็จแล้วจึงบัญชาการ	สั่งเสนามารผู้ปรีชา
ให้ตั้งโรงพิธีอำไพ	กลางคองไม้ไผ่ไบนานา
สามสิบเก้าห้องโอฟาร์	ทั้งเครื่องบูชาภัทรพลี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนทหารยักษ์ปลุกสร้างโรงราชพิธี บทแสดง
อารมณ์โศกของนางมณฑิและนางสุวรรณกันบูมาเมื่ออินทรีชิตจะออกไปรบเป็นครั้งสุดท้าย
และบทตื่นเต้นเร้าใจตอนพระลักษมณ์ตัดเศียรอินทรีชิต

ตัวอย่างฉากตอนทหารยักษ์ช่วยกันสร้างโรงราชพิธีอาจให้ตัวละครประกอบ
เหล่านี้แสดงท่าทางทำงานกันโกลาหลแล้วแทรกบทสนทนาให้ลกขบขันได้

บ้างพันบ้างลากอุตุตุค
บันรอนออกเป็นตัวไม้

บ้างจุกอ้ออึ้งทั้งป่าใหญ่
ได้พร้อมกันแล้วก็ขึ้นมา

บทโศกเศร้าของนางมณฑิเมื่ออินทรีชิตจะออกไปทำสงคราม ทั้งคำกลอนว่า

นิจจาเอ๋ยเจ้าดวงนัยเนตร
เวราสิ่งใดมาตามทัน
เสียแรงเป็นวงศ์พรหมินทร์
ไม้ไค้อยู่สืบสุริยวงศ์ยักษ์

จอมเกศของแม่เจดิมขวัญ
ให้พลัดพรากจากกันอนาถนัก
เสื่องชื่อลือฉฉินทั้งไตรจักร
มาตายด้วยปรบักษ์ปัจจำมิตร

บทตื่นเต้นตอนพระลักษมณ์ตัดเศียรอินทรีชิต ทั้งคำกลอนว่า

แล้วครพรรฆมาสรรไปสังหาร
กายตกลยังพื้นพสุธา

ตัดเศียรขุนมารยักษ์
ก็สุคลิ้นชีวาทันที

บทชมความงาม มีบทชมโรงราชพิธีและชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ
ทั้งของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทบรรยายความสวยงามของโรงราชพิธี

ท่ามกลางนั้นคั้งบัลลังก์อาสน์
ราชวัติฉัตรของลงกรณ์

โอภาสจรัสประภัสสร
กลวยออยอรชรจำเวญคา

บทชมเครื่องทรงของอินทรีชิต คังค้ำกลอนว่า

ภาษาไข่มพัสตร์พื้นแดง	เครื่องแยงทองประสานฉานฉาย
ชายไหวชายแครงสะบัดปลาย	ฉลององค์เป็นลายรูปสุบรรณ
เกราะแก้วสุรگانต์โชติช่วง	รัศมีออกเพชรพวงดวงกุดัน
คาบทิศทับทรวงสังวาลวัลย์	ทองกรมังกรพันพาวุรัด

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมของพ่ายแพ่งฝ่ายธรรมะ คังที่อินทรีชิตของพ่ายแพ่งพระลักษณ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหลังจากพระลักษณแผลงศรพธมาสตร์ตัดเศียรอินทรีชิตได้แล้วพระรามแผลงศรพธมาสตร์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อละลายเศียรของอินทรีชิตแล้วเสด็จกลับไปยังพลับพลาที่ประทับ

ครั้นครั้นสนั่นทั้งโสมภพ	บรรพตจักรวาลสะท้อนไหว
ต้องเศียรอินทรีชิตฤทธิไกร	บรรลัยเป็นภัสสมบุลีกลีบ
ครั้นเสร์จกัเสด็จยุรยาตร	งามวิลาสคังเทพวังสรรค
พลัดแสงสีรวีวัน	ทรงธรรมคืบเข้ายังพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระเข้มขันยิ่งขึ้น คือเมื่ออินทรีชิตทรงรู้พระองค์ว่าจะสู้รบกับพระลักษณต่อไปไม่ได้ แต่อินทรีชิตจำต้องรักษาเกียรติยศยิ่งกว่าชีวิต จึงยกทัพออกรบเป็นครั้งสุดท้าย พระลักษณแผลงศรพธมาสตร์ตัดเศียรอินทรีชิตได้เป็นการปิดฉากนาฏการขัดแย้งของตัวละครลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 3 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีแบบแผนละครในครบถ้วน โต้แ่งเปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม มีบทชมความงามและบทแสดงอารมณ์ต่าง ๆ แต่มีบทโศกเศร้าพันค่อนข้างมาก จึงเหมาะสำหรับจัดแสดงในงานอวมงคลมากกว่าจะจัด

เพื่อความบันเทิงในงานเฉลิมฉลองทั่ว ๆ ไป เป็นที่น่าสังเกตว่าคนไทยมีอุปนิสัย
ไม่ผูกพยาบาทต่อศัตรูครั้งที่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอคนแทรก
บทโศกของอินทรีตเป็นเครื่องชะโลมใจผู้ชมละครให้ประทับใจในฉากสุดท้ายและ
อโหสิกรรมต่อตัวละครที่หลงผิดตามหลักพุทธศาสนา

ตัวอย่างคำกถนตอนอินทรีตเสด็จออกรบ เป็นครั้งสุดท้าย

ครั้นออกนอกทวารพระนิเวศ	เหลือบแลแปร เนตรชายชวา
เห็นปราสาทแก้วแววฟ้า	ของพระปิตามารคร
งามเพียงไฟขยงค์พิมานมาศ	โอภาสจรัสประภัสสร
คิดถึงสองกษัตริย์แล้วอาวรณ์	จึงยกกรเหนื่อเกล้าเมาลี
โอว่าตั้งแต่จะแลลับ	มิได้กลับมารองบทศรี
พระองค์จงอยู่สวัสดิ์	ข้าบาทนี้ขอบังคมลา

ตอนที่ 83 (เล่ม 6 หน้า 125 - 165) "ทศกัณฐ์ออกศึก"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่า อินทรีตสิ้นพระชนม์ ทศกัณฐ์ทรงเศร้าโศก
และทรงเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระองค์ทรงคลายความเศร้าโศกลงแล้วจึงมีรับสั่ง
ให้ทหารจัดทัพเพื่อเสด็จออกทำสงครามด้วยพระองค์เอง พระอินทร์มีรับสั่งให้พระวิฆณุกรรม
นำมหาเวทย์ยันตราขรมาถวายพระราม พระรามเสด็จออกทำสงครามกับทศกัณฐ์ การรบ
ไม่แพ้ชนะกัน ครั้นพลบค่ำต่างฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอน บรรยายว่าทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาใน
กรุงดงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า อินทรีตสิ้นพระชนม์ การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบท
ของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรง เมื่อเพลงร้องบรรยาย จึงให้ทหารเดินออกมาจากม่าน
ตามคำร้อง จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงประณตบทหงส์
ว่าพระโอรสขิบัติ
อันหมัจจุรงค์ทวยหาญ
บักนี้พระองค์สิ้นชีวิต
เมื่อนั้น
แจ้งว่าสมเด็จพระลูกยา

ทูลองค์พระยายักษ์
ไปทอที่ควยพวกมัจจุรมิตร
ล้มตายวายปราณอกนิษฐ์
ควยสรสิทธิ์มนุญผู้ศักดิ์กา
ทศเคียรสุริยวงศ์ยักษา
สุดสิ้นชีวาที่ตกใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกราฟีนของญาติวงศ์ฝ่ายลงกาเมื่ออินทรีชิตสิ้นพระชนม์
และบทตื่นเต้นเร้าใจตอนทศกัณฐ์ร่วมกับพระราม

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของนางมณโฑเมื่อหอกพระเนตรเห็นพระศพอินทรีชิต

นิจจาเอ๋ยตั้งแต่จะแลลับ
จะคะเนถึงเจ้าทุกเวลา
ยามสรงจะสรงแคชลเนตร
รำพลาถแสนโศกาถลี่ย

เหมือนเคียนคืบเลื่อนเลี้ยวเหลี่ยมผา
กินแต่น้ำตาเป็นนิจไป
อาครพูนทเวษโทยให้
อรไทไม่เป็นสมประคี

บทรบเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจ คึงค่างลอนว่า

เมื่อนั้น
เห็นทศกัณฐ์แดงศรมาราวี
พาดสายหมายล้างอสุรา
นำวन्ह่วงควยกำลังฤทธิรงค์

พระนารายณ์ทรงสวัสดิ์ศรีศรีมี
ก็ชักอัคนีพระแสงทรง
งามสง่าคึงท้าวครรโลหงส์
พระภูษพงศ์ก็ผาดแดงไป

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ หิ้งของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมกองทัพฝ่ายลงกา

ขุนช้างขุนนางชงา	ร้ายกาจแกลวกลาชาญสมร
ขุนมาตุจฉาอัสคร	กำลังเท่าจรตั้งลมพัด
ขุนรดเทียมรดควยไกรศรี	สารถึถ้องว่ายื่นหยัก
พลหาญถึอกระบองหอกรัด	ตั้งคาบแกว่งกวัดกรีกกราย

บทชมความสวยงามของราชรถ ตั้งคำกลอนว่า

รดเอยราชรถอินทร์	กงกำโกมินอลงกต
แอกงอนอ่อนสววยชวยชด	บัลลังก์ลลภาพตั้งกระจิงราย

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายขจรกรรมไม่สามารถรบชนะฝ่ายขจรมะคังที่ทศกัณฐ์ไม่ทรงสามารถเอาชนะพระรามได้ การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลับพลา

พระเสด็จขึ้นยังพิชัยรถ	พร้อมทศโยชาน้อยใหญ่
ให้เลิกพลพลไกร	คืนไปพลับพลาอลงกรณ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งของตัวละคร ฝ่ายยักษ์กับตัวละคร ฝ่ายพระคือ ทศกัณฐ์ยกทัพมารบกับพระราม แม้ก่อนจบจะไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะกัน แต่บทละคร ปิดฉากลงได้สมบูรณ์เมื่อต่างฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไป บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ได้นำตัวละครเอกคือ ทศกัณฐ์กับพระรามให้มาพบกันในสนามรบ แม้จะรบไม่แพ้ชนะกันแต่เท่ากับ เป็นการเตือนความจำของผู้ชมให้มองเห็นบทบาทของตัวละครเอกบ้าง แทนที่จะเห็นพฤติกรรมของตัวละครประกอบเพียงด้านเดียว

อนึ่ง บทละครตอนนี้มีบทแสดงอารมณ์โศกของทศกัณฐ์ นางมณโฑ นางสุวรรณกันธมา และนางสนมกำนัลหลายบท การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรง พระราชนิพนธ์บทโศกไว้เป็นจำนวนมาก เนื่องจากการแสดงอารมณ์ของละครในท้องเป็น

อารมณ์อันละเอียดอ่อน ขณะที่เสียงเพลงร้องบรรยายความรู้สึกประกอบกับเสียงบรรเลง พิพาทย์กลองเบา ๆ จะชวนให้ผู้นิยมเกิดความเศร้าไปกับตัวละครด้วย แต่ถ้ามตัวละคร ไม่บรรยายบทโคลงกล่าวก้าว ผู้ชมจะไม่ได้รับสุนทรียรสอันใดเลย นอกจากดูละครให้ สนุกเท่านั้น

ตอนที่ 84 (เล่ม 6 หน้า 165 - 218) "ศึกมุลพลัม"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์มีพระราชสารไปเชิญพระสหายนามมุลพลัม แห่งนครปางตาลให้มาช่วย ทำสงคราม มุลพลัมรักชวนพระเชษฐาามสหัสเคชะมาช่วยรบด้วย ครั้นสหัสเคชะทอด พระเนตร เห็นกองทัพของพระรามมีจำนวนน้อยก็มีรับสั่งให้เลิกทัพกลับไปเพราะเกรงจะ เสื่อมเสียเกียรติยศที่มารบกับมนุษย์ แต่มุลพลัมทูลขอร้องพระเชษฐาให้หยุดทัพพร้อมอยู่ ก่อน พระองค์จะออกไปรบเอง พระลักษมณ์ยกทัพออกรบกับทัพของมุลพลัม และพระลักษมณ์ ทรงได้รับชัยชนะสังหารมุลพลัมได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของทศกัณฐ์ มีรับสั่งให้เสนาอำมาตย์ไปเชิญมุลพลัมมาช่วยรบ

เมื่อนั้น	ท้าวทศกัณฐ์ชาตุมร
ครั้นถึงลงกาพระนคร	บทรจขึ้นปราสาทรุจี
.....	.....
จนรุ่งสว่างสร้างแสงโอไหย	คิดไว้ว่าองค์สหายรัก
อยู่ยังปางตาลนคร	ฤทธิเดชปราบทั่วทั้งไตรจักร
ชื่อมุลพลัมขุนยักษ์	ร่วมรักร่วมชีพชีวัน
จะให้เชิญมาปรึกษา	จึงจะยกนิกรพลชั้น
ออกไปรณรงค์ด้วยกัน	ชำนาญให้ไค้คงจินดา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนทศกัณฐ์จัดงานเลี้ยงกองทัพกรุงปางตาลที่มาช่วยรบ บทแสดงอารมณ์เศร้าของทศกัณฐ์เมื่อทรงรำลึกถึงกุมภกรรณและอินทรีชิตและบทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนมูลพลัมรบกับพระลักษมณ์

ตัวอย่างคอนทวารกรุงปางตาลกินเลี้ยงอาจให้ตัวละคร เหล่านี้ทำท่าทาง เมามายให้คลกขบขันได้

เมามายผูกโป่งโคงเงง

เต้นรำทำเพลงกลอกหน้า

ฉวยฉุดยุคนางอสุรา

ไขว่คว้าอุตุลุดุนไป

บทโศกของทศกัณฐ์เมื่อทรงรำลึกถึงพระอนุชา พระโอรสและพระนัดดา คังคำกลอนว่า

เอนองค์ลง เหนือบัลลังก์อาสน์

กรกายนลาภุยกษี

แสนทุกข์แสน เหวมนแสนทวี

อสุรี เศร้าสร้อยฤทัยนัก

คิดถึงกุมภกรรณอนุชา

ดูภยาอินทรีชิตลิตลิตก็

หึงมึงกร กัณฐ์หลานรัก

สุริยวงศ์พงศ์ยักเที่วายปราณ

บทที่เห็นเด่นตอนทำสงครามระหว่างมูลพลัม กับพระลักษมณ์ คังคำกลอนว่า

คังหนึ่ง อสุรินทรานู

โจมจับคองแซไซ

ทางบัดคางป่องวองไว

หลบหลีกหนีได้ไม่ไกลกัน

บทชมความงาม มีบทชมมหานครลงกาและชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ หึงของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทบรรยายความสวยงามของกรุงลงกา

ขุ่มทวารบานบังทวารศ

เชื่อนเขตคูรอบเป็นขอบคั้น

บ้อมปิ่นทอรบ เรียงวัน

หึงสุวรรณแถวฉัตรอลงกรับ

ถนนแก้วแล้ววนศิลาลาด
ตึกกว่านร้านเรือนราษฎร

แสนสะอาดแลเลื่อมประภัสสร
ไม้ซัดซอนเรียงเรียบระเบียบงาม

บทชมเครื่องทรงของพระรามกับพระลักษมณ์เป็นบทว่าลงสรงคู่ที่สวยงามยิ่ง

พระเชษฐาผ้าทิพย์พื้นทอง

เครื่องทองรูปราชไกรสร

พระอนุชาภูษาอุทุมพร

รายรูปกนิษฐกรกราย

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมย่อมพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะ ดังที่มุลพลัมต้องพ่ายแพ้แก่พระลักษมณ์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบก่อนพระลักษมณ์สังหารมุลพลัมแล้ว เพศคาบคนสรวาง
สวรรค์ต่างชื่นชมยินดีถ้วนหน้ากัน

อันหมู่เทวัญแลอัปสร

ก็อวยพรแซ่ของควยหรรษา

คือสี่สีเป่าเป็นโกลา

เสียงสนั่นฉับฟ้าชาติรี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระ เริ่มตั้งแต่สหัสเดชะยกทัพมาช่วยทศกัณฐ์รบ ครั้นเห็นวาทกัณฐ์มี
มีจำนวนน้อยไม่สมควรกับเกียรติยศของตนจึงไม่ออกทำสงครามด้วย แต่มุลพลัมได้ออกรบ
กับพระลักษมณ์และในที่สุดพระลักษมณ์สังหารมุลพลัมได้ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลง
อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้คงคล้ายคลึงกับครั้งศึกษาทิววงศ์ของทศกัณฐ์ที่ผ่านมาคือ เมื่อ
ทำสงครามกับฝ่ายพระรามแล้วจะต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายพระรามในที่สุด เป็นที่น่าสังเกตุว่า
แม้บทลงสรงทรงเครื่องจะเป็นการรำของพระศุเหมือนกับตอนที่ผ่านมา แต่ลักษณะวิธีการ
รำไม่เหมือนกัน เช่น ตอนก่อนบางบทอธิบายให้พระศุรำพร้อมกันในบทเดียวกัน แต่สำหรับ
บทตอนนี้อธิบายให้พระศุรำสลับกัคนละ 1 คำกลอน กล่าวคือ เมื่อบรรยายถึงเครื่องทรง
ของพระรามให้พระรามออกทำรำและพระลักษมณ์หยุดรำ เมื่อคำกลอนบรรยายถึงเครื่องทรง

ของพระลักษมณ์ให้พระลักษมณ์ออกทำร้ายและพระรามหยุดคร่ำ จึงเห็นได้ว่า แม้มงคลสงระงจะมีกล่าวถึง เกือบทุกตอนแต่ลักษณะวิธีการร้ายแต่ละตอนไม่เหมือนกัน

ตอนที่ 85 (เล่ม 6 หน้า 218 - 247) "ศึกสหัสเคหะ"

เรื่องย่อ

พระลักษมณ์เสด็จกลับมาทูลเรื่องราวการรบแก่พระราม พิเภกทูลว่ายังมีสหัสเคหะตั้งทัพรออยู่อีกทัพหนึ่ง พระรามมีรับสั่งให้หนุมานไปขโมยคทาต้นซึ่งตายปลายซึ่งเป็นจากสหัสเคหะ หนุมานแปลงกายเป็นทหารลึงทำที่หนีทัพพระรามไปเข้ากับฝ่ายยักษ์ สหัสเคหะทรงพระเมตตาไ้หนึ่งท้ายรถไปด้วย หนุมานชิงคทาได้แล้วสาแดงเคชต่อสู้กับสหัสเคหะ ในที่สุดหนุมานใช้หางมีคร่าวงของสหัสเคหะได้พาเหาะมาถวายพระรามจากนั้นหนุมานใช้ตรีศัคเคศียรสหัสเคหะสิ้นพระชนม์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระลักษมณ์เสด็จกลับมาทูลเหตุการณ์สงครามแก่พระราม หลังจากสังหารมุลพลแล้ว

เมื่อวัน ครั้นเสร็จซึ่งล้างอสุรี ก็ไค้ครบด้วยกระบวณพล ให้เลิกพลสกลไกร	พระลักษมณ์สุริยวงศ์เรื่องศรี ภูมิให้ตรวจกระบี่ไพโร จะขาดสักตนก็หาไม่ กลับไปเฝ้าองค์พระสีกร
--	---

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทสั้นเด่นระทึกใจตอนสหัสเคหะรบกับหนุมาน บทโศกรำพันของสหัสเคหะ เมื่อพ่ายแพ้แก่หนุมานและบทตลกขบขันตอนทหารวานรชมเพลงริงแถนางสนมกำนัลของสหัสเคหะ

ตัวอย่างบทรบตอนหนุมานใช้หางมีคร่าวง สหัสเคหะ

เคหะวิทยาอันเชี่ยวชาญ รวบรัศมีค้อสุราไว้	หางนั้นบันคาลยาวใหญ่ ตลอดไปทั่วทั้งอินทรีย์
---	--

สหัสเคชะแล้วววยชิงคามาได้ จากนั้นหนุมานจึงไ้ทางมคัสหัสเคชะมาถวายพระราม และไ้ตรีศคเค็ยร สหัสเคชะสิ้นพระชนม์เป็นการบิคคากนาฏการของตัวละครไ้ค้อย่าง สมบูรณ์ บทละครค่อนนี้ไ้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครค่อนนี้ไม่มีบทชมความงาม เพราะการยกทัพของฝ่ายยักษ์ไ้ค้อยกมา พร้อมกันทั้งสองทัพ จึงบรรยายบทชมความงามไว้ค่อนคึกมูลพลัมทั้งหมด หนึ่งบทละคร ค่อนคึกสหัสเคชะนี้สามารถแสดงละครรวมค่อนกับค่อนคึกมูลพลัมได้ เพราะยกทัพมาใน คราวเดียวกัน แต่ที่ผู้วิจัยแบ่งบทเป็นสองค่อนเนื่องจากถาเล่นละครตามบทพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพะพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะไ้เวลามากเกินไปประมาณ 4 ชั่วโมง แต่ถามีผู้อ้างว่าในสมัยโบราณอาจเล่นละครได้โดยไม่จำกัดเวลาก็จะเห็น ความสมบูรณ์ในบทพระราชนิพนธ์ยิ่งขึ้น แต่ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยคำนึงถึงพฤติกรรมและ นาฏการของตัวละครให้อยู่ในเวลามาตรฐานค้วย หนึ่งถาบทละครค่อนใดไม่มีบทชม ความงาม ผู้จัดการแสดงสามารถเพิ่มบทระบำเข้าไปได้ เช่น ระบำเทพบุตรนางฟ้า ออกมารายรำไปรยปรายคอกไม้อำนวยพร เมื่อกองทัพฝ่ายพระรามประสพชัยชนะเป็นต้น

ค่อนที่ 86 (เล่ม 6 หน้า 247 - 282) "คึกแสงอาทิตย์"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่ามูลพลัมและสหัสเคชะสิ้นพระชนม์ ทศกัณฐ์ มีรับสั่งให้แสงอาทิตย์แห่งเมืองโรมคัลนำทัพออกรบ พิภกทูลพระรามว่า แสงอาทิตย์มี แวนแก้ววิเศษส่องใครแล้วจะตายทันที แต่ได้ฝากพระพรหมไว้ พระรามมีรับสั่งให้องคค แปลงตัวเป็นจิตรไฟรีไฟเลี้ยงแสงอาทิตย์ขึ้นไปขอแวนแก้วจากพระพรหมได้ ครั้นจิตรไฟรี ตัวจริงขึ้นไปขอแวนแก้วจึงต้องฉีกหัวงกลับมาก สงครามระหว่างฝ่ายลงกากับฝ่ายพระราม เริ่มขึ้นเมื่อพระรามรบกับแสงอาทิตย์ พระลักษมณ์รบกับจิตรไฟรี ในที่สุดฝ่ายพระรามชนะ สามารถสังหารแสงอาทิตย์กับจิตรไฟรีได้

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามา
ในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า มุลพลัมกับสหัสเคชะสิ้นพระชนม์ การแสดงละครจึงเริ่ม
ด้วยบทของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรง แล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านพร้อมกับ
คำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงน้อมเกล้าบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษี
ว่ามุลพลัมอสูรี	ไปต่อสู้กับพระลักษมณ์อนุชา
จนสิ้นโยธาพลากร	ภูธรมวยชี้ตสังขาร
ทั้งสหัสเคชะอสูรา	ก็หลงมายาหนุมาน
ผู้เคียวเคียวฆ่าจนสิ้นพล	พวกพหลโยธีทวยหาญ
แล้วมันจับตัวมัจฉา	ผลาญเสียให้สิ้นชีวี
เมื่อนั้น	ท้าวทศพัศกัณฐ์ยักษี
ไต่พังคังสาขอสุนี	มาพอนฟ้าคอินทรียักไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโคลงว่าพันของทศกัณฐ์ เมื่อทรงทราบว่ามุลพลัมและสหัสเคชะ
สิ้นพระชนม์ บทกลอนขบขันตอนทศกัณฐ์จัดงานเลี้ยงกองทัพของแสงอาทิตย์และบทรบระหว่าง
ฝ่ายยักษ์กับฝ่ายพระเพื่อสร้างอารมณ์รื่นเริงไว้

ตัวอย่างบทโคลงของทศกัณฐ์	
โอว่าเสียกายพระเชษฐา	เลี้ยงชื่อเสียงฮาทั้งไตรจักร
กับมุลพลัมสหายรัก	ก็ทรงศักดาเคชชยชาญ
ควรฤมาแพ่ฤทธิทร	มุนษย์กับอ้ายเคียรจันาน
คังชายชั่วชาสาธาณ	ไต่ความอ้ประมาณทั้งชาติรี

ฉากงานเลี้ยงทหารของแสงอาทิตย์ อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทาง
เมามายให้ตลกขบขันได้ จากคำกลอนว่า

โจงเจงทำเพลงไม่สมประดี
บ้างรำเต้นเล่นหน้าคว่าไขว่
ย้อยुकुकคร่ำพัลวัน

คำที่ทะเลาะเถียงกัน
ไลหยอกวิเสทสาวสวรรค์
กุมภันท์เป็นก็ปริคา

บทพระคู่ระหว่างพระรามกับแสงอาทิตย์และพระลักษมณ์กับจิตรไฟรี นอกจากจะเป็นฉากที่ตื่นเต้นระทึกใจแล้วยังเป็นท่ารบบที่สวยงามตามแบบของนาฏศิลป์อีกด้วย ดังคำกลอนต่อไปนี้

พระเชษฐาโจงจับแสงอาทิตย์
องค์พระอนุชาวิลาวัณย์

คว่ำกำลังฤทธิ์แข็งขัน
จับกันกับจิตรไฟรี

.....

.....

เมื่อนั้น
โลกโผนโจนไปคว่ำอุทธา
งามทั้งพระกาฬชาฎุฤทธิ์
เคล้าคล่องว่องไวไปในที่

สองกษัตริย์สุริยวงศ์นาถา
เหยียบบ่าทั้งสองอสุรี
จะมาเอาชีวิตรักก็มี
สี่ตองอสุรีหึงสองตน

บทชมความงาม มีบทชมระบำนางในราชสำนักและบทชมชบวนทัพ ชมเครื่องทรง
ชมราชมรดทั้งของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ
ตัวอย่างบทชมฉากระบำรำฟ้อน

แล้วซัดสองกรอ่อนเคล้า
ท่าที่ชม้ายชายตา
แล้วตีวงเวียนเปลี่ยนกร
อรชรอ่อนแอ่นกรีกกราย

เวียนเข้าไถลองค์ยักษา
ย้ายไปเป็นท่าพิศจากลาย
กลับฟ้อนสี่ขอสามสาย
รำถวายพระยากุมภันท์

บทชมความสวยงามตระการตาของราชมรด ดังคำกลอนว่า

ประคัรบรูปเทวัญชั้นครุฑ
งามระหงทรงดำวิมานดอย

กรยุคนาคหยัดสะบักห้อย
กระหนกช้อยช่อตั้งอลังการ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ทรงคุณธรรมยอมชนะผู้ไร้คุณธรรม ดังที่พระรามชนะแสงอาทิตย์
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนฝ่ายพระรามมีชัยชนะฝ่ายแสงอาทิตย์แล้วพระราม
เสด็จนำทัพกลับพลับพลา

จึงเสด็จขึ้นยังเวชยันต์
วานรให้เราเดาชัย

ให้เลิกพลชั้นน้อยใหญ่
กลับไปพลสัพลารุจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทของตัวละครเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันโดย
อาศัยความขัดแย้ง เป็นเครื่องช่วยในการดำเนินเรื่องคือความขัดแย้งระหว่างตัวละคร
ฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เริ่มตั้งแต่องค์ศกแบลงกายเป็นจิตรไฟรีขึ้นไปขอแว่นแก้วจาก
พระพรหม เมื่อจิตรไฟรีตัวจริงขึ้นไปขอแว่นแก้วจากพระพรหมจึงผิดหวังกลับมา นาฏการ
ของตัวละครดำเนินต่อไปคือ แสงอาทิตย์หมกโลกาไส้แว่นแก้วส่องศักรุ ครั้นออกทำ
สงครามกับพระรามจึงถูกพระรามสังหาร เป็นการปิดฉากนาฏการขัดแย้งลงได้สมบูรณ์
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คล้ายคลึงกับตอนอื่น ๆ ที่ผ่านมาเพียงแต่เปลี่ยนชื่อตัวละครฝ่าย
ลงกา เปลี่ยนวิธีการรบบ้าง เล็กน้อยและจบลงเมื่อฝ่ายพระรามเป็นผู้ชนะ มีข้อสังเกตว่า
แม้การรบจะดำเนินรูปแบบเดียวกันแต่วิธีนำเสนอบทบาทของตัวละครในการรบไม่เหมือนกัน
เช่น บางตอนเป็นการรบระหว่างยักษ์กับลิง บางตอนเป็นการรบระหว่างยักษ์เดียวกับพระ
เคียว สำหรับตอนนี้เป็นการรบระหว่างยักษ์คู่กับพระคู่ ซึ่งถ้ามองในแง่นาฏศิลป์แล้วการแสดง
แต่ละตอนมีความสวยงามไปคนละแบบ

ตอนที่ 87 (เล่ม 6 หน้า 282 - 298) "พิพทศกัณฐ์"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพ เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่า แสงอาทิตย์เสียดีแก่ข้าศึก ทศกัณฐ์จึงเสด็จออกรบด้วยพระองค์เอง พระรามกับพระลักษมณ์แยกทัพออกต่อสู้ ผลการรบไม่แพ้ชนะกันครั้นพลบค่ำต่างฝ่ายจึงเลิกทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์หนีตายเข้ามาในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า แสงอาทิตย์สิ้นพระชนม์ การเปิดฉากแสดงละครจึงเริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่าน จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงกัม เกล่าบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษ
ว่าองค์สมเด็จพระนาคา	ไปต่ออุทชาด้วยไฟรี
บัดนี้สิ้นชีพบรรลัยลาญ	ทั้งพวกทวยหาญยักษ
ข้าศึกนั้น เลิกโยธี	คืนไปยังที่ทัพมัน
เมื่อนั้น	ทศเคียวสุริยวงศ์รังสรรค์
ทั้งข่าวเราร้องทั้งเพลิงกัลป์	กุมภันท์นั่งชิงตะลิ่งไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างทศกัณฐ์กับพระรามเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจ ทั้งคำกลอนที่สามารถแสดงท่านาฏศิลป์ได้อย่างสวยงามคือ

พระรามเหยียบเข้าหาขุนยักษ	ฝ่ายองค์พระลักษมณ์รังสรรค์
โจนเหยียบเข้าซ้ายยืนยัน	กลอกกลับจับกันไปมา
เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรยักษ
ผู้เคียวรบ จับสองกษัตรา	อสุราป้องกันประจัญตี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรด ทั้งของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทบรรยายลักษณะทหารในกองทัพยักษ์

หมูหนึ่งหน้าากเสือดำ	ถือหอกกรายรำกวัดแกว่ง
หมูหนึ่งหน้าแสบเสือด่าง	ถือธนูคอยเล็งดูฤงาย

บทชมเครื่องทรงของทศกัณฐ์ครั้งคำกลอนว่า

ขำรงค์เรือนเก็จทับทิมทิพย์	ทรงฉนวนหั่งลิบนิ้วพระหัตถ์
มงกุฎแก้วกฤษณพลกอกไม้ตัด	กรรเจียกเพชรจำรัสอลงกรณ์

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ทรงคุณธรรมยอมรอดพ้นจากภยันตราย ดังเช่นพระรามเป็นผู้ทรงคุณธรรม ทศกัณฐ์จึงไม่สามารถหักหาญเอาชนะได้

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามเสด็จนำพิภพลับพลาก

จึงเสด็จขึ้นยังรถทรง	กับองค์พระลักษมณ์นิษฐา
ให้เคลื่อนพลโยธา	คืนเข้าพิภพลาองกรณ์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ทศกัณฐ์ยกทัพมารบกับพระรามด้วยพระองค์เอง แม้ผลการรบจะไม่แพ้ชนะกัน แต่นาฏการของตัวละครทั้งหมดก็จบลงได้อย่างสมบูรณ์เมื่อต่างฝ่ายหายทัพกลับไป บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ยังไม่มีเหตุการณ์ใหม่กว่าตอนที่ผ่านมา โดยเฉพาะเนื้อหาของบทละครคล้ายกับตอนที่ 83 "ทศกัณฐ์ออกศึก" เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงส่งตัวละครเอกคือ ทศกัณฐ์ให้ออกมาแสดงบทบาทบ้าง เพื่อมิให้ผู้ชมลืมพฤติกรรมว่า ทศกัณฐ์ก็เคยมีฝีมือในการรบมาก่อนนอกจากนั้นยังช่วยเตือนผู้ชมให้เห็นความสำคัญของตัวละคร เอกอยู่ เสมอแทนที่จะคอยแต่เรียกให้ผู้อื่นให้ออกมารบแทนตนฝ่ายเดียว นับว่าเป็นการวางโครงเรื่องที่ดีอย่างหนึ่ง

ตอนที่ 88 (เล่ม 6 หน้า 298 - 348) "ศึกสังขุทลุง ศรีเมฆ"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ เล็กก็กลับพระนครแล้วมีพระราชสาธไปเชิญพระสหายคือ ท้าวสังขุทลุง
พร้อมด้วยพระนาคานามศรีเมฆแห่งเมืองจักรวาลให้มาช่วยรบ พระรามยกทัพออกต่อสู้
และ แฉฉงศรพทมาศศรีสังหารท้าวสังขุทลุงสิ้นพระชนม์ ส่วนศรีเมฆหลบหนีลงไปใต้
บาดาลขออาศัยพระยากาลนาถ หนุมานตามลงไปบังคับให้พระยากาลนาถบอกที่ซ่อนจนพบ
ตัวศรีเมฆ จึงต่อสู้กันและหนุมานประสมชัยชนะสังหารศรีเมฆได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์เสด็จขึ้นปราสาท ทรงพระคำริเรื่อง
การทำสงครามโดยทรงปรึกษากับนางมณฑิ

เมื่อนั้น	องค์ท้าวทศเศียรชาณุสมร
ครั้นถึงลงกาพระนคร	บทจรขึ้นยังปราสาทชัย
.....	.....
จึงมีมยุรสมรหาร	แกมมณฑิเวยาวมาลัยเสนา
เจ้าผู้ควงใจนัยนา	ร่วมทุกขรอนมาด้วยกัน
.....	.....
ตัวเจ้าผู้มีปรีชา	จงคำริศริกราชช่วยพี่
ยังเห็นผู้ใดที่ไฉนมี	จึงจะด่างไฟรีให้แหลกลาญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนทศกัณฐ์จัดงานเลี้ยงกองทัพต่างเมืองที่มาช่วยรบ
และบทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนท้าวสังขุทลุงรบกับพระราม

ตัวอย่างจากจัดงานเลี้ยงในกรุงลงกา อาจให้ตัวละครประกอบที่แสดงเป็นทหาร
ยักษ์แสดงท่าทาง เมามายให้ตลกขบขันได้

โองเจงร้องเพลงสักระวา	รำเต้นเล่นหน้าไม่สมประดี
บางหมู่กินเมาเหลือขนาด	คำสีวิวาทกันอึงมี
บ้างหยอกนางวิเสทสุรี	เสียศีลไขว่คว้าพัลวัน

บทพบเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นคั่งค้ำกลอนว่า

ศรท้าวสหัสตฤทธิรงค์	เป็นอาวุธตกลงไม่ยับได้
ศรตรีเมฆมารชาญชัย	บังเกิดเป็นไฟบรรลัยกัลป์
ไหมลอมโยธาวานร	รอนแรงยิงแสงสุริยฉน์
บ้างหวนเปลวกลุ่มประชุมควีน	ควยฤทธิ์กุมภทัตคักคา

บทชมความงาม มีพระบ้านางในราชสำนักและบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง
ชมราชรถ ทั้งของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทบรรยายความสวยงามของระบำรำฟ้อน

แล้วซัดสองกรอ่อนชด	กลายเป็นพระรถโยนสาร
ร้ายเรียงเคียงคู่พาพาล	ซ้ำเลื่องลานแลเหลือบเป็นที่

บทบรรยายความสวยงามของราชรถ คั่งค้ำกลอนว่า

รถเอยรถเวชยันต์	กงกำกุกันดงกต
แปรงแอกอ่อนงอนชด	ชั้นดมิลสังกกระจิงรัตน
บุษบกล้วนแล้วควยแก้วลาย	รายรูปเทพนมประนมที่ดัด
ทั้งหกฟ้าราศีไม่มีหัด	ควรองค์จักรพรรดิทรงจร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะย่อมชนะฝ่ายอธรรม ดังที่พระรามทรงปีชยันตะต่อท้าวสหัสตฤทธิรงค์และตรีเมฆ
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามครุฑสมเชยหนุมานที่ตามสังหารตรีเมฆ
ได้สำเร็จ

อันจะหาทหารที่คู่ใจ	หาไม่ได้เหมือนหนุมาน
ทั้งสติปัญญาก็สามารถ	ฤทธิ์รงค์คงอาจกลาหาญ

ใช้ไหนก็ได้ราชการ	จะประมาณความชอบพันทวี
ศรีแล้วเสด็จขึ้นรถอินทร์	พานรินโห่ก็ยังมี
ให้เลิกพหลโยธิน	กินเขายังที่พลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงบทบาทของตัวละคร เกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน และแสดงความขัดแย้งของตัวละคร ได้เด่นชัด เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร ฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ท้าวสหัสขันธ์และศรีเมฆยกทัพออกรบกับพระราม ในที่สุดพระรามสามารถสังหารท้าวสหัสขันธ์ได้ ส่วนศรีเมฆหลบหนีไปยังนครบาดาล เหตุการณ์ดำเนินไปอย่างเข้มข้นขึ้นเมื่อหนุมานติดตามลงไปรบกับศรีเมฆและสามารถสังหารศรีเมฆได้สำเร็จ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง 15 นาที

จากการแบ่งบทละครออกเป็นตอน ๆ เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเสนอชีวิตของตัวละครแต่ละชื่อออกมาแสดงบทบาทอย่างเป็นระเบียบเฉพาะตอนของคนใดพอที่ กล่าวคือ ตัวละครนั้น ๆ เริ่มแสดงนาฏการขัดแย้งกับตัวละครฝ่ายตรงข้ามและจบลงด้วยตัวละครฝ่ายธรรมะชนะตัวละครฝ่ายอธรรม ผู้ที่ชมละครจะไม่เกิดความเบื่อหน่ายเหมือนผู้ที่อ่านหนังสือเพียงอย่างเดียว เพราะการชมละครสมัยโบราณหรือสมัยปัจจุบันจะมีโอกาสชมได้เป็นครั้งคราวเท่านั้นสุดแต่ที่ผู้จัดจะนำบทตอนใดมาแสดง แต่การอ่านหนังสือผู้อ่านจะอ่านติดต่อกันไปตลอดเล่ม จึงเกิดความรู้สึกว่าบทตอนทำสงครามมีมากเกินไปและเนื้อเรื่องคล้าย ๆ กันทำให้เบื่อหน่าย โดยเฉพาะถ้าผู้อ่านมิได้มองในแง่สัญลักษณ์แล้วจะไม่เข้าใจเลยว่าแต่ละตอนนั้นมีบทลงสรพระรำเดี่ยว พระรำคู่พร้อมกัน พระรำคู่สลับกันว่าแตกต่างกันอย่างไร

ตอนที่ 89 (เล่ม 6 หน้า 348 - 373) "พิชิตอมงค์"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่าท้าวสหัสขันธ์และศรีเมฆสิ้นพระชนม์ ทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้เสนาชุกอุมงค์ไต่เขานิลาเวลาแล้วเสด็จเข้ากระทำพิธีบูชาพระองค์ใหม่ภายใต้ศกัณฐ์

กำหนด 7 วัน ห้ามผู้ใดไปรบกวน พระรามมีรับสั่งให้สุกรีพ หนุมานและนิลนันทไปทำลาย พิธี หนุมานไปขอน้ำล้างบาทจากนางเบญกายมารดปากถ้ำแล้วเข้าไปทูลที่ทศกัณฐ์แต่ทศกัณฐ์ ออกพระทัยไว้ไม่โต้ตอบคงบำเพ็ญกิจต่อไป หนุมานจึงเข้าไปในกรุงลงกาสะกนางมณีไถ มาที่อุโมงค์แล้วสามพระยาวานรช่วยกันปลุกปล้ำนางมณีไถ ทศกัณฐ์ไม่สามารถถอดคลื่นความ โกรธได้จึงได้เข้าไล่ฟาดฟันศัตรู สามพระยาวานรจึงเหาะหนีกลับมาทูลพระรามว่า สามารถทำลายพิธีได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงลงกา เพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า ท้าวสหัสและตรีเมฆสิ้นพระชนม์ การเปิดฉากจึงเริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ ประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากมาน จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้า ทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนต่อไปนี้

ครั้นถึงน้อมเศียรบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษี
ว่าพระสหายร่วมชีวี	กับองค์ศรีเมฆนัคคา
สองกษัตริย์ออกไปต่อยุทธ์	สปีระยุทธ์เคียวเขินเขินฆ่า
จนถึงสิ้นชีพชีวา	ทั้งพลโยธาพลากร
เมื่อนั้น	ท่านท้าวทศกัณฐ์ชาญสมร
แจ้งว่าพระสหายฤทธิรอน	ผู้ฉานนครจักรวาล
ทั้งราชนัคคาสुरิยวงศ์	สององค์สิ้นชีพสังขาร
ไทรอนอกตั้งตกในเพลิงกาฬ	พระยามารสลดระทศใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกวีเมื่อหนุมาน ขอน้ำล้างบาทนางเบญกาย บทสะกนคลื่น อารมณ์โกรธของทศกัณฐ์ เมื่อถูกสามพระยาวานรทูลที่ บทกลกขบขันตอนสามพระยาวานร ไล่ปลุกปล้ำนางมณีไถ และบทต่อสู้ระหว่างทศกัณฐ์กับสามพระยาวานร เพื่อสร้างอารมณ์ ตื่นเต้นระทึกใจ

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์รักของหนุมานกับนางเบญกาย

สวมสอศอกคองคั่นคราญ
ว่าไยจะนินะนงลักษณะ
จนใจด้วยองค์พระสีกร

แล้วตอบพจมานด้วยสุนทร
ไซ้ที่ไม่รักดวงสมร
ไซ้ให้ราษฎรอนอสุรี

บทตอนสามพระยาวานรหุบที่ทศกัณฐ์แสดงให้เห็นว่าอารมณ์สะกอกกลับความโกรธ
ของทศกัณฐ์ดังนี้ ดังคำกลอนว่า

ดูพระอาทิตย์อุทัยไกร
นิลนทกัณฐ์ด้วยเท้าซ้าย
ลากลงจากแท่นมณี

เข้าใกล้โคมถึบอสุรี
ดูพระพายจิกเศียรบัณเฑาะ
กุ่มกัณฐ์ที่เป็นโกลา

ตอนสามพระยาวานรปลุกปล้ำนางมณฑาเป็นบทที่แทรกอารมณ์ตลกขบขันได้
ดังคำกลอนว่า

เขวี้ยงเขวี้ยงก่อนทศพัศตร์
ว่าพลางเข้าหยอกกรไท
เมื่อนั้น
ตกใจบีบชีพชีวาวาย
ร้องกรีดหวีดขึ้นทันใด
จงช่วยเมียด้วยพระภูมี

เมียรักของเอ็งฤามีไซ้
คว่ำไซ้วุดคร่าทั้งสามนาย
นวลนางมณฑาโฉมฉาย
ทั้งเจ็บทั้งอายแสนหวี
ทรามวัยกอดคองค์บัณเฑาะ
สามกระบี่ไปพาเอาเข้ามา

บทตอนทศกัณฐ์ไม่สามารถออกกลับความโกรธได้และได้เข้าต่อสู้กับสามพระยาวานร
ดังคำกลอนว่า

ความแค้นสุดที่จะออกกลับ
ฉวยหักเอาคันทันตรีชัย
บัดนั้น
รับรองป้องกันประจัญกร

ตัวสั้นกริ้วโกรธคั่งเพลิงไหม้
เข้าไล่สังหารราษฎรอน
ทั้งสามทหารราษฎรสมร
วานรเหาะเข้บอสุรี

บทชมความงาม มีบทชมโรงราชพิธี ชมเครื่องทรงของทศกัณฐ์
ตัวอย่างบทชมการตกแต่งโรงราชพิธี

เสร็จแล้วก็ตั้งบัลลังก์รัตน	ภายใต้เศวตฉัตรฉายฉัน
เพดานห้อยพู่พวงสุวรรณ	แขวนคั่นอักษกดับสลัมมา
มีห้องประทีปแก้วทอง	ส่องข้างผนังซ้ายขวา
สุจหนี่บุลาศสะอาศาศา	ตั้งเครื่องบูชาบัตรพลี

บทชม เครื่องทรงถือศีลของทศกัณฐ์ กิ่งกำกลอนว่า

สนานกายควยสายกระแสนินธุ์	หอมตรลบอบกลิ่นเกสร
ทรงสุคนษชาติพิยกำจร	อุทุมพรพินชวเครือวัลย์
บงเจียงโขมพิศศรัภษา	งามสง่ากึ่งพรหมรังสรรค์
สอดสายขุทราพรายพรรณ	ทรงประจำสุวรรณภูจี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแต่งกัจฉก
ในเรื่องทางโลกตามหลักพุทธศาสนาว่า

อันโลกีย์เป็นที่แหนหวง	คั่งบ่วงผูกพันหัวหน้า
อันวิสัยไตรโลกขรรณคา	เสนาหาโทษโกลักัน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามตรัสชมเชยความเก่งกล้าของสุครีพ
หนุมานและนิลนนท์ ซึ่งทำลายพิธีของทศกัณฐ์ได้สำเร็จ

ความชอบนั้นพันคนนา	หาทั้งไต่ฟ้าไม่เทียมทัน
ตรัสแล้วเสด็จบุรยาตร	จากอาสน์พรณรายฉายนัน
กรายกรอย่างเปื้องจรจรัล	เข้าสู่วรรณพลับพลาภูจี

นาฏการท้อเนื่อง บทละครตอนนี้มีฉากแอ่งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายสิง เริ่มตั้งแต่สุครีพ หนุมานและนิลนันทบุพสีทศกัณฐ์เพื่อให้เสียกิจพิชิต แต่ทศกัณฐ์พยายามระงับปัญหาฉากแอ่งในเวลานั้นด้วยการถือขันติ เพื่อให้พิธีการชูประองค์เป็นผลสำเร็จ จากปัญหานี้ทำให้สามพระยาวานรต้องเปลี่ยนแปลงการใหม่เพื่อสร้างนาฏการฉากแอ่งให้เข้มข้นขึ้นโดยไปสักพานางมณีโทม่าปลุกปล้ำห้าอนาจาร เฉพาะพระพักตร์ทศกัณฐ์ทำให้ทศกัณฐ์หมั่นความอดทนตรงเข้าต่อสู้กับสามพระยาวานร พิธีอุ้มก็จึงต้องล้มเลิกไปเป็นการปิดฉากนาฏการของตัวละครลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้นำเวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่นำชมมากตอนหนึ่ง เพราะเป็นการรวมบทบาทของตัวละคร 4 รูปแบบคือ พระ นาง ยักษ์ สิง จากเด่นที่สุดคือ ตอนสามพระยาวานรปลุกปล้ำนางมณีโฑ ซึ่งผู้แสดงในฉากนี้สามารถแสดงบทบาทให้สมใจผู้ชมได้อย่างเสรีเท่าที่ช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดจากการชมฉากทำสงครามมาหลายตอน เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพยายามนำบทบาทของตัวละครแปลกใหม่เสนอเข้ามาเป็นตอน ๆ เพื่อสะดวกในการนำไปเล่นละคร เช่น ตอนนี้มีบทบาทของนางมณีโฑและปิดฉากนาฏการของนางมณีโฑได้พอดี ทั้งยังเป็นการเตือนความจำแก่ผู้ชมให้นึกถึงตัวละครเอกที่ยังมีชีวิตอยู่อีกด้วย

ตอนที่ 90 (เล่ม 6 หน้า 373 - เล่ม 7 หน้า 48) "ศึกสังฆาสูร"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์มีพระราชสารไปเชิญพระสหายนามสังฆาสูร แห่งเมืองอัสดงค์และวิรุญจำบัง แห่งเมืองจารึกมาช่วยรบ ท้าพแรกสังฆาสูรออกรบก่อน พิเภกทูลพระรามว่าสังฆาสูรมีความสามารถเรียกเหวคาโยนอาวุธลงมาให้ได้ หนุมานกับองครักษ์อาสานำพลวานรห้าร้อยขึ้นไปซ่อนตัวในก้อนเมฆแล้วหนุมานแปลงกายเป็นลิงป่าไปขอร้องสังฆาสูรให้เรียกอาวุธลงมาให้ดู ครั้นสังฆาสูรเรียกอาวุธและเหวคาพร้อมใจกันโยนอาวุธมาให้

พวกองคตก็รับอาวุธไว้ไค้หมค หนุมานเวยะเยยสัทธาสูรแล้วทคสอง เรียกออาวุธลงมา
ให้คู้บ่าง พวกองคตจึงหึงอาวุธลงมาถูกทหารยักษอมคาย หนุมานเข้าค้อสูกับสัทธาสูร
และสามารถสังหารสัทธาสูรค้

การเบิดเรื่อ เบิดเรื่อค้วบพทของทศกัณฐ์ทรงพานางมณโฑเสค้จกลับนครลงกา
เพือหากลวิธีทำศึกค้อไป

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรยักษี
ครั้นเสียการกิจพิธี	อสูรี่สดกระทคใจ
ยั้งคิคยั้งคั่นแน้นจิต	คังบั้นพิษเสียบทรวงไมถอนค้
พระหัตถ์อ้อมมองค้อรไท	เหาะไปนิเวศอสูรา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของทศกัณฐ์เมื่อทรงระลึกถึงพิภกคู้บ้อกกลศึกแกค้ศัตรู
บทคดกขบขัน ทอนทศกัณฐ์จค้งงานเสียงกองทัพค่าง เมืองที่มาชว่ยรบและบทคั้นคั่นเร้าใจ
ทอนสัทธาสูรรบกับหนุมาน

ท้วอย่างบทแสดงอารมณ์เร้าคึกหวังของทศกัณฐ์ คังค่างลอนว้า

โธอินิจจาพิภกเอย	กระไรเลยไมคิคถึงวงศ
เสียงแรงร่วมห้องกันมา	ควรถานบ้ว่าคู้อื่นค้
แกคคคคคค้แสนสุคคคค	กลุมจิตรอนใจคังไฟจี้
ไมสนิทนิตราทรารี	จนรวีส่องฟ้าสุชาชาร

ฉากจค้งงานเสียงกองทัพสัทธาสูร อาจให้ค้วละครประกอบเหล่านีแสดงบทเมามาย
ให้คดกขบขันค้ คังค่างลอนว้า

เป็นหม่มหมู่เหล่าเหล่าเขาลอมกิน	เทรินสุร่าอึ้งมี
ขึ้นเสียงเถียงกันเป็นโกลี้	พาหือวคฮักทุกคน
บ่างลูกขึ้นโลดคั่นเลนหน้า	ไซวค้ววิเสทสับสน

ลางพวกกินมากก็รากทัน	นั่งบนพื้พื้เพื่อไป
บ้างร้องล่าน้ำรำซุย	กรายกรุยดูฉายสายไหล
ตบมือเฮฮาสำราญใจ	นายไพร เกษม เปรมปรีดิ์

บทท้อสูระหว่างสัตว์ชาสูรกับหนุมาน คังค้ำกลอนว่า

บัดนั้น	วายุบุตรวุดิไกรใจหาญ
เห็นยักษ์แผลงศรมารอนราญ	โถมทะยานรวบไค้ค้ายถหี
หักเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่	แล้วโยนไปให้ยักษ์
ชี้หน้าว่าเหวยอายอัปรีดิ์	วันนี้มึงจะม้วยชีวัน

บทชมความงาม มีบทชมระบำนางในราชสำนัก ชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง

ชมราชรถของสัตว์ชาสูร

ศัวย่างฉากระบำรำฟ้อนของนางในราชสำนัก

แล้วรำร่อนอ่อนแอ่นกรีกกราย	ย้ายเป็นนารายณ์ขวางจักร
ชมชายชายเนตรนงลักษณ์	ใส่จรีคคองควักเป็นที่
แล้วยกบาทนาคหักค้ำพร้อมกัน	ดินผืนเมียงมายชายหนี
งามเพียงนางเทพกนิรี	เป็นที่จำเริญนิยนา

บทชมความวิจิตรตระการตาของราชรถ คังค้ำกลอนว่า

บุษบกปลายบันสูบรรณบิน	ทวยแก้วรูปกนิรินห้อย
พันยอดแสงระยับประดับพลอย	สุกย้อยสูงเยี่ยมโพยมบิน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมของพายุแพแก่ฝ่ายธรรมะ คังค้ำสัตว์ชาสูรของพายุแพแก่หนุมานและองคค

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามตรีศยมเขยหนุมานและองคตที่สามารถสังหารศัตรุได้สำเร็จ

สรร เสริญองคตวายุบุตร
พร้อมทั้งศกคาปริชาชาญ

พี่น้องไวยวุฒิกถาหาญ
หาทั่วจักรวาลเห็นไม่มี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิงคือ ความขัดแย้งระหว่างสัทธาสูรกับหนุมานและองคตเมื่อองคตพาทหารวานรขึ้นไปชวนตัวบนก่อนเมฆ หนุมานลวงล่อสัทธาสูรให้เรียกอาวุธลงมาให้ดู ครั้นสัทธาสูรเรียกอาวุธลงมาฝ่ายองคตจึงรับอาวุธไว้แล้วโยนใส่ฝ่ายกองทัพยักษ์ล้มตายสิ้น เหตุการณ์ดำเนินต่อไปเมื่อหนุมานเข้าต่อสู้กับสัทธาสูรและสามารถสังหารสัทธาสูรได้ เป็นการปิดฉากนาฏการของตัวละครอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คงคล้ายคลึงกับตอนอื่น ๆ ที่ผ่านมา คือการทำสงครามระหว่างยักษ์กับวานรและจบลงด้วยฝ่ายยักษ์เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ อนึ่งมีตัวละครอีกผู้หนึ่งคือ วิรุญจำบังซึ่งมีกล่าวถึงในตอนนี่ว่าร่วมยกทัพมาขนาบด้วยและยังไม่ถึงฉากรบของวิรุญจำบังก็จำต้องปิดฉากจบลงเสียก่อน ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อสิ้นสุดศึกสัทธาสูรแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าขนาดของบทละครเหมาะสมกับเวลาในการแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง จึงจำเป็นต้องจบตอนที่ 90 เพียงเท่านี้

ตอนที่ 91 (เล่ม 7 หน้า 48 - 87) "ศึกวิรุญจำบัง"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลวิรุญจำบังว่า สัทธาสูรสิ้นพระชนม์ วิรุญจำบังจึงยกทัพออกทำศึกโดยความมานิสพาหุลงหนไล่แทงทหารวานร พระรามแผลงศรพรหมาศรฆ่าทหารยักษ์ทำให้วิรุญจำบังเกิดความกลัว จึงหลบหนีไปอยู่ในถ้ำเขาอากาศพบนางวานริน นาง

แนะนำให้ไปซ่อนตัวที่ทะเลสีทันดร โดยมีทศกัณฐ์พาตัวไปซ่อนอยู่ในพองน้ำ หนุมานออก
ติดตามพบนางวานรินในถ้ำจึงแปลงกายเป็นมาดามเจ้าไปเกี่ยวพาราสีนางและไคร้
ความจริงว่านางวานรินคือ นางฟ้าถูกสาปมา หนุมานจึงแสดงตนว่าเป็นทหารพระราม
แล้วได้นางเป็นภรรยา จากนั้นหนุมานลา นางไปตามหาวิรุญจำบังจนพบและต่อสู้กัน
หนุมานสามารถสังหารวิรุญจำบังได้แล้วกลับมาหานางวานริน ต่างฝ่ายต่างกล่าวคำอำลา
ต่อกันด้วยความเศร้าที่จะไม่ได้พบกันอีกชั่วชีวิตแล้วหนุมานช่วยจับนางวานรินโยนขึ้นฟ้า
ไปทำให้นางฟื้นคำสาป

การเปิดเรื่อง มีคำบรรยาย 10 คำกลอน อธิบายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้า
มาเพื่อทูลวิรุญจำบังว่า สัตว์ธรรมาสน์พระชนม์ การแสดงละครจึง เริ่ม เปิดฉากด้วยบท
ของวิรุญจำบังแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาหน้าเวทีตามคำบรรยาย จากนั้นจึงคลาน
เข้าไปเฝ้าวิรุญจำบังด้วยคำกลอนต่อไปนี้

ครั้นถึงจึงประณตบรวงสู่	ทูลองค์พระยายักษ์
ว่าท้าวสัทธาสูรอรุรา	กรีธาทัพไปในกลางคง
พบวานรหนึ่งกระจะจ้อยร่อย	โหนห้อยกิ่งไม้ไผ่ระหง
ทักถามถ้อยคำอาจง	พระยามารเคลิ้มหลงพาที่
บัดเดี๋ยวเป็นแม่ครูลีพัทตร์	เข้าไล้โหมหักยักษ์มี
พวกมันทรูกันมาราวี	ฆ่าองค์สูรীরณา
เมื่อนั้น	วิรุญจำบังยักษ์
ได้ฟังคั่งข้องสายฟ้า	อรุราชบเขี้ยวเคี้ยวฟัน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกระหว่างหนุมานกับนางวานริน บทรบเพื่อสร้างอารมณ์
ตื่นเต้นระทึกใจระหว่างวิรุญจำบังกับหนุมานและบทเศร้าเมื่อหนุมานลาจากนางวานริน
ตัวอย่างบทแสดงความรักเมื่อหนุมานกล่าวแก่นางวานรินว่า

ควรถาปึงไค้ไม่เมตตา	อุนิจจาเคียดแค้นสิ่งไค้พี่
ช่างฉินพัทตร์เสียไค้ไม่คูคี่	เคินหนีไปโยนระนองรัก

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายธรรมะยอมชนะฝ่ายอธรรม ดังที่หนุมานรบชนะวิรุญจำบัง

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามศรีธรรมเชยความสามารถของหนุมาน

ไขไหนก็ไคราชการ

ปานประหนึ่งจักรแก้วอันฤทธา

ศรีสแล้วให้กลับเวชยันต์

เลิกพวกพลชั้นชัชชัชชวา

ให้สนั่นลั่นเลื่อนโกลา

คืนเข้าพลับพลารูจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มี ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ ตัวละครฝ่ายลิงคือ ความขัดแย้งระหว่างวิรุญจำบังกับหนุมานเมื่อหนุมานรบกับวิรุญจำบัง แต่วิรุญจำบังสู้ไม่ได้จึงหลบหนีไป นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปให้วิรุญจำบังได้พบกับนางวานรินแล้วลงไปซ่อนตัวที่ทะเลสีหันทคร จากปัญหานี้ทำให้หนุมานต้องติดตามไป ค้นหาวิรุญจำบังและได้พบกับนางวานรินจนกระทั่งได้นางวานรินเป็นภรรยาแล้วจึงติดตามสังหารวิรุญจำบังเป็นผลสำเร็จ หลังจากนั้นหนุมานจึงกลับมาพบนางวานรินแล้วกล่าวคำอำลาถิ่นก่อนที่จะจับนางโยนขึ้นฟ้าไปนาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนศึกวิรุญจำบังนี้จัดว่าเป็นตอนที่ น่าชม เพราะได้รวมบทบาทของ ตัวละครครบทั้ง 4 ลักษณะ คือ พระ นาง ยักษ์ ลิง และยังรวมอารมณ์ต่าง ๆ คือ ตื่นเต้น รัก โศก ซึ่งหาไม่ได้ง่ายนักจากตอนอื่น

การแสดงบทบาทความงามตอนหนุมานแปลงกายเป็นมาณพ บรมครูทางนาฏศิลป์ ได้ประดิดประดอยขึ้นรูปหนึ่งคือ ราชูญฉายมาณพ ซึ่งเป็นลีลาที่สวยงามเพราะผู้แสดงเป็น มาณพต้องรำท่าตัวพระผสมท่าลิงอัน เป็นท่ารำที่ต้องใช้ผู้มีฝีมือรำเป็นพิเศษ

โดยความเห็นส่วนตัวแล้วผู้วิจัยมีความประทับใจบทพระราชนิพนธ์ตอนศึกวิรุญจำบัง นี้ยิ่งกว่าตอนใดทั้งหมดคิในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์

ตอนที่ 92 (เล่ม 7 หน้า 87 - 135) "ท้าวมาลีวราชว่าความ"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่า สัทธาสูรกับวิรุณจำบังสิ้นพระชนม์ ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้หนนยวิกรวายุเวกขึ้นไปอัญเชิญท้าวมาลีวราชให้เสด็จลงมาสาปแช่งพระราม แต่ท้าวมาลีวราชไม่ทรงเข้ากับฝ่ายใด และมีเทวโองการให้ทศกัณฐ์ พระรามและนางสีดามาชำระคดีกลางสนามรบ ผลการตัดสินคดีท้าวมาลีวราชมีรับสั่งให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนแก่พระราม แต่ทศกัณฐ์ทรงปฏิเสธ ท้าวมาลีวราชจึงทรงสาปทศกัณฐ์ให้ประสบความพ่ายแพ้แล้วต่างฝ่ายต่างแยกย้ายกันกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า สัทธาสูรและวิรุณจำบังสิ้นพระชนม์ การแสดงละครจึงเปิดฉากให้ทศกัณฐ์ประทับในท้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่าน จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ด้วยคำกลอนว่า

ครันถึงน้อมเศียรบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษา
ว่าพระสหายร่วมชีวา	กับพระนาคาคฤทธิรอน
ยกพลออกไปรบรงค์	ด้วยองค์พระรามทรงศร
สองกษัตริย์กับพวกพลากร	วานรฆ่าเสียแหลกลาญ
บัดนี้อริราชไฟรี	เลิกหมูโยชิตวยหาญ
ให้สนั่นครันครันสุชาธาร	คืนไปสถานทัพมัน
เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริยวงศ์รังสรรค์
แจ้งข่าวเราร้อนคั่งเพลิงกลับ	กุมภกัณฑ์นั่งชิงตะลึงไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโกรธของท้าวมาลีวราชและบทเศร้าของนางสีดา ตัวอย่างบทท่อนท้าวมาลีวราชกริ้วทศกัณฐ์

พระพิโรธโกรธกริ้วกร ะตีบบาท	เปล่งซึ่งสีหน้าทบรรหาร
เหว่ยอายทรชนคนพาล	มีงมาหน้าคานเจรจา

เสียแรงเป็นวงศ์พรหมเมศ
สมบัติพิสดานโอฬาร

ลือเคระทั่วทิศิตา
ควรฤายังว่าไม่รักยศ

บทแสดงอารมณ์ เสร้าของนางสีดาเมื่อทอศพระเนตรดูพระสวามีกลางสนามรบ
ตั้งคำกลอนว่า

เหลือบของศพระทรงเคช
พิศพิศตรพระลักษณะอนุชา
จึงน้อมเศียรเกล้าบังคมบาท
ลาทั้งพระศรีภูวไนย

อัคเรศเสร้าโทรมนัสสา
ชลนาคลอเนตรอรไท
พระอัยกาธิราชผู้ใหญ่
ทรามวัยสะอื้นไศกี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมม้า ชมบุษบกแก้ว
และชมโฉมนางสีดา

ตัวอย่างบทชมความสวยงามของบุษบกแก้ว

บุษเออยบุษบกแก้ว
เรือนเก็จเสากาบกระหนกอน
ประดับรูปเทพนมประนมนิ้ว
ลอยลิวปลิวไปคังลมพัด

แล้วควยประพาพรัตน์ประภัสสร
ห้ายอคอรชรควยเนาวิคัน
ครุทจับนาคหิวเป็นหยัก
งามทักเพ็ยมรดพระสุริยน

เมื่อท้าวมาลีวราชทอศพระเนตรเห็นนางสีดา ทรงรำพึงว่า

ท้าวสวรค์ชั้นฟ้าสุราลัย
กระนี้แลฤาทศกัณฐ์
พาโคตรวงศ์ในลงกา
แต่กู่ทรงทศธรรม์
หากมีอุเบกษานุภาพ

ไกลกั้นกับโฉมนางสีดา
จะไม่ผูกพันเสนหา
แสนสุโยธาวายปรมาณ
ยังหวาดหวั่นเคลิ้มไปควยสงสาร
จึงประหารเสียได้ไม่ไยดี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ไม่รักษาความสัตย์ยอมถูกเทพยดาสาปแช่งตั้งคำกลอนท้าวมาลีวราชทรงสาปแช่ง ทศกัณฐ์ว่า

เมื่อมีงพอใจทร สักกณ
ขอให้วิมต้อปรีดิ์

ไม่รักสุริยวงศ์ยักมี
อย่ามีสิ่งซึ่งสถาวร

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนท้าวมาลีวราช ทศกัณฐ์ นางสีดา และพระราม ต่างแยกย้ายกันเสด็จกลับที่อยู่ดั้งเดิม

เมื่อนั้น
ครั้นองค์สมเด็จพระอัยกา
จึงให้เลิกพวกพลากร
ออกจากสมรภูมิชัย

พระศรีภพลโลกนาถา
คืนไปยอกฟ้าตีวาลัย
เสนาวานรน้อยใหญ่
คืนไปพลับพลารูจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งของตัวละคร เมื่อท้าว มาลีวราชเสด็จลงมาตัดสินคดีระหว่างทศกัณฐ์กับพระราม พระองค์ทรงเกรงว่าจะเสีย ความยุติธรรมจึงไม่เสด็จเข้าไปในนครลงกา คงประทับอยู่กลางสนามรบเพื่อให้ตัวละคร ฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระมีโอกาสนำคดีกันอย่างบริสุทธิ์ สถานการณ์ของเรื่องดำเนิน ต่อไปโดยตัวละครทั้งหมดใช้บทสนทนาแสดงปัญหาขัดแย้งคือ ฝ่ายทศกัณฐ์และฝ่ายพระราม ต่างอ้างหลักฐานการ เป็นเจ้าของนางสีดา ในที่สุดนางสีดาเป็นผู้ชี้ปัญหาขัดแย้งโดย กล่าวความจริงว่านางเป็นพระมเหสีของพระราม นาฏการขัดแย้งของตัวละครทวีความ เข้มข้นยิ่งขึ้นเมื่อทศกัณฐ์ไม่ทรงยินยอมปฏิบัติตามคำตัดสินของท้าวมาลีวราชจึงถูกท้าว มาลีวราชตรัสสาปแช่ง เรื่องจึงจบลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

จากการศึกษาการแบ่งบทละครออกเป็นตอน ๆ เห็นได้ว่า หลังจากกองทัพ ฝ่ายยักษ์ต่าง เมืองที่มาช่วยทศกัณฐ์รบถูกกองทัพฝ่ายพระรามตีแตกยับเยินแล้วจะปิดฉาก

การแสดงสำหรับตอนนั้นได้พอดีคือ จบลงด้วยพระรามเสด็จกลับพลับพลา เมื่อจะเริ่มบทละครตอนใหม่จะมีคำกลอนประมาณ 4 - 6 คำกลอน บรรยายว่าทหารยักษแตกทัพเดินทางเข้ามาทูลเหตุการณ์แก่ทศกัณฐ์ การเปิดฉากใหม่ด้วยคำบรรยายบทของทหารยักษแตกทัพนี้เป็นการเชื่อมเรื่องให้ติดต่อกัน เพื่อเวลาอ่านหรือดูละครหลายตอนติดต่อกันจะได้เข้าใจเนื้อเรื่องได้สนิท แต่ปัจจุบันการแสดงโขนโรงในจะเล่นเพียงตอนเดียว จึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ในเพลงซ้ำโดยไม่ต้องมีทหารยักษแตกทัพเข้ามาทูลเรื่องราวเหมือนตามบทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้จัดการแสดงต้องอาศัยการตัดบทตอนทหารยักษเดินทางเข้ามาเผ่าทศกัณฐ์และปรับปรุงบทตอนทศกัณฐ์ประทับในห้องพระโรงขึ้นใหม่อีกเล็กน้อย แต่ถ้าผู้จัดการแสดงจะเล่นละครตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโดยไม่ตัดบททหารยักษแตกทัพเข้ามาเผ่าทศกัณฐ์ก็ยอมกระทำไฉนแต่จะเล่นละครเพียงตอนเดียวก็ตาม

บทละครตอนท้าวมาลีวราชว่าความถ้าไม่อาศัยการเชื่อมเรื่องตอนเปิดฉาก จะตัดบททหารยักษแตกทัพเข้ามาเผ่าทศกัณฐ์ก็ได้ อาจเริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์มีรับสั่งให้นนยวิกวายุเวกขึ้นไปทูลอัญเชิญท้าวมาลีวราชไถ่โทษที่ การทำงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยไม่ได้ตัดคำกลอนในบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชออกเลย จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงการเปิดฉากตามคำกลอนในบทละครที่มีบททหารยักษแตกทัพกลับมาทุกครั้ง อนึ่งผู้วิจัยได้ทดลองสำรวจจบละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยตอนท้าวมาลีวราชว่าความแล้ว มีการเชื่อมตอนเดิมมาสู่ตอนใหม่ด้วย บทของทหารยักษแตกทัพเข้ามาในกรุงลงกาเช่นเดียวกัน

บทละครตอนท้าวมาลีวราชว่าความนี้มีลักษณะเด่นคือ เนื้อเรื่องไม่ซ้ำแนวกับตอนอื่น ๆ และเป็นบทสนทนาโดยตลอด จึงเหมาะสำหรับผู้ชมละครเพื่อศึกษารายละเอียดของกระบวนการยุติธรรมมากกว่าชมละครเพื่อความบันเทิง

ตอนที่ 93 (เล่ม 7 หน้า 135 - 150) "ชุบหอกกบิลพัทธ์"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์เสด็จไปกระทำพิธีกาลาเพลิงชุบหอกกบิลพัทธ์ที่หาคทรายกรคโดยปั้นรูปเทพยดาทั้งหลายใส่ลงในกองเพลิงเมื่อชุบหอกสำเร็จจะสามารถฆ่าเทวดาได้ทั้งสรวงสวรรค์ พระอิศวรมีรับสั่งให้เทพบุตรพาลี ซึ่งเคยเป็นศัตรูกับทศกัณฐ์ครั้งมีชีวิตรอยู่ในโลกมนุษย์ไปทำลายพิธี เทพบุตรพาลีแปลงกายเป็นพระยาพาลีลงไปหักยอกภูเขาห่มลงกลางโรงราชพิธี ทศกัณฐ์ต่อสู้กับพาลีแต่ไม่สามารถเอาชนะพาลีได้จึงเสด็จกลับมฆานครลงกา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์เสด็จกลับมฆานครลงกาด้วยความนึกหวังหลังจากถูกท้าวม้าดีวราชตรีสร่ายแสงกลางสนามรบ

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์ยกมี
ครั้นถึงนิเวศสุรี	ก็เสด็จเข้าที่ไสยา
ลคองคัลงเห็นอรรจรณ	พระกรกายพักตร์ยักษา
ให้ตั้งแค้นแน่นในอุรา	กายาร้อนรมคั่งสุ่มไฟ
.....	.....
หมายองค์พระอัยกาเล่า	ก็กลับเข้าควมมนุษย์ทั้งสองศรี
แต่ผูกคูกูกิ่งไม่สมประดี	ในทีลิริไสยา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์ตื่นเต้นเร่าใจ ตอนทศกัณฐ์ต่อสู้กับพาลี ดังตัวอย่างคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พาลีเทัญเรื่องศรี
หลบหลีกอวงไว้ในที่	ทะยานเข้าต่อสู้กุมภันท์
เท้าซ้ายเหยียบเข่าอสุรา	เท้าขวานั้นแกว่งพระแสงขรรค์
บดกบิลพัทธ์หัววัน	พันถูกทศกัณฐ์ขุมมาร

บทชมความงาม มีบทชมโรงราชพิธี ชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรงและ
ชมราชรถของทศกัณฐ์

ตัวอย่างบทชมการตกแต่งโรงราชพิธี

คาค เพศานท้อยอจกดับ	สลัฟวงพุกลิ้นมยุปดา
ตั้งทั้งบัลลังก์อลงการ	ปักมหาเศวตฉัตรพรายพรรณ
ชั้นนอกนั้นรายราชวัติ	ทิวธงแถวฉัตรสลัฟคัน
ผูกทั้งม่านแดง เกรือสุวรรณ	พื้พื้ไน้ไ้ปรยปรายควัวยทรายทอง

บทชมเครื่องทรงปฏิบัติศีลของทศกัณฐ์ครั้งค่ากลอนว่า

เจิมจรมุนเกล้าเมาลี	งามตั้งโยคีอาจารย์ใหญ่
โปกสีหับทิมอำไพ	ทรงสไบบังเฉียงชมพูพราย
สอดใส่ประจำบทมราช	สวมอุทราโอภาสสามสาย
จับดอกกบิลพัทธกรกราย	บายหน้าเข้าโรงพิธี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะย่อมชนะฝ่ายอธรรม ดังที่เทพบุตรพาลีสามารถทำลายพิธีการของทศกัณฐ์ได้
สำเร็จ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเทพบุตรพาลีต่อสู้กับทศกัณฐ์ได้ชัยชนะแล้วเหาะ
กลับพิภพวิมาน

ครัน เสร็จซึ่งล้างพิธี	อสุรีทศกัณฐ์ชาญสมร
ก็กลับเพศจากวานร	เซจร ไปเฝ้าพระทรงญาณ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายเทวดาเริ่มตั้งแต่ทศกัณฐ์กระทำพิธีกาลาเพลิง พระอิศวรจึงมีรับสั่งให้เทพบุตร

พาดิแปลงกายเป็นพระยาพาดิลงไปทำลายพิธิ นาฏการของตัวละครแสดงความซัดแย้ง
รุนแรงขึ้นเมื่อตัวละครฝ่ายธรรมะคือ พระยาพาดิต่อสู้กับตัวละครฝ่ายอธรรมคือ ทศกัณฐ์
และนาฏการของตัวละคร จบตอนลง เมื่อพระยาพาดิทำลายพิธิการของทศกัณฐ์ เป็นผลสำเร็จ
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพยายาม
เปลี่ยนตัวละครฝ่ายธรรมะเข้ามาช่วยสร้างอารมณ์ของผู้ชมเพื่อมิให้เรื่องซ้ำมากเกินไป
คือแทนที่จะให้หนุมานหรือสุครีพมาทำลายพิธิก็เปลี่ยนเป็นเทพบุตรพาดิ และพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงวางบทของเทพบุตรพาดิให้จบนาฏการของ
ตัวละครภายในเวลาแสดง 1 ครั้งไคพอคิ

ตอนที่ 94 (เล่ม 7 หน้า 152 - 194) "ผูกมณางมณโฑ"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงพระคำริว่าถ้าพิเภกตายพระรามก็จะสิ้นที่ปรึกษา การออกรบครั้งนี้
ทศกัณฐ์มุ่งสังหารพิเภกจึงพุ่งหอกกบิลพัทไปยังพิเภก แต่บังเอิญหอกกบิลพัทพลาดไปถูก
พระลักษมณ์สลบลงแล้วทศกัณฐ์จึงเสด็จกลับนครลงกา พิเภกแนะนำให้หนุมานไปหาสรพยา
และหนีบคตามตำราแกพิษหอกกบิลพัท ลูกหินบคนั้นทศกัณฐ์ทรงเก็บไว้ไคพระเชนยหนุ
พระเศียร หนุมานลอบเข้าไปสะกดทศกัณฐ์แล้วขโมยลูกหินไค กอนกลับหนุมานผูกพระเกศา
ของทศกัณฐ์กับนางมณโฑเข้าด้วยกันแล้วเขียนอักษรแจ้งว่าถ้าจะให้มหลดต้องให้นางมณโฑ
ตีเศียรพระสวามีสามที แล้วหนุมานนำลูกหินบคยาไปให้พิเภกบคยารักษาพระลักษมณ์จนฟื้น
ฝ่ายทศกัณฐ์ทรงตื่นบรรทมและไม่สามารถจะแก้พระเกศาไคจึงทรงไขเสนาไปเชิญพระอาจารย์
มาช่วยแก้ไขก็ไม่สามารถกระทำไคสำเร็จ พระองค์จึงต้องทรงยินยอมให้นางมณโฑตีเศียร
สามทีตามมนต์สะกดของหนุมาน

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของทศกัณฐ์เสด็จกลับพระนครด้วยความฉิบหวัง
เมื่อถูกเทพบุตรพาดิทำลายพิธิชুবหอกกบิลพัท

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรใจหาญ
ครั้นถึงนิเวศอลงการ	พระยามารเข้าที่บรรทมใน
ลคองคังเหนือบรรจถรณ์	พระกรกายพัศตร์โหยให้
แค้นทุกขสะท้อนกอนใจ	ฤาหัยเวราร้อนพันทวี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีเหตุต้นต้นระทีกใจทอนทศกัณฐ์ฟุ้งหอกกบิลพัทธ์ถูกพระลักษมณ์
 บทโคลงของพระรามเมื่อพระลักษมณ์ถูกหอกกบิลพัทธ์และบทลกขบขันตอนฤาษีโคบุตรเข้าเฝ้า
 ทศกัณฐ์

ตัวอย่างบทรบทอนทศกัณฐ์ฟุ้งหอกกบิลพัทธ์

เมื่อนั้น	พระลักษมณ์ทรงสวัสดิ์ศรีศรี
กล้าวทองพิเภกอรุรี	ภูมิก็มักควยคิดปรีชีย
กบิลพัทธ์ลัดมาตององค์	จะคำรงกายาก็ไม่ได้
ตกจากรถรัตนามัย	ภูวไนยเพียงสิ้นชีวัน

บทแสดงอารมณ์โคลงของพระรามเมื่อพระลักษมณ์ถูกหอกกบิลพัทธ์ ทรงรำพึงถึง
 ความเกาว่า

ลมอยู่คุ่น่าอนาดนัก	ปรามยักษฤามาม้วยอาสัญ
เมื่อโมกษศกัก็กุมภกรรณ	ก็บีบเสียดชีวันในกลางพน
แล้วฆ่าตองศรนาคบาศ	พรหมาสตร์อินทรชิตเป็นสามหน
หอกมุลพลัมฤทธีรณ	ก็เจียนจักเสียดชนม์บรรลัยลาญ
แต่พิโสก็ถึงดีศรีวง	บีมจะม้วยชีวันสังขาร
หากได้พิเภกชมพูปาน	กับศรีหนุมานผู้ศักดา

บทตอนฤาษีโคบุตรรีบเข้าเฝ้าทศกัณฐ์ อาจให้ตัวละครทำท่าทางงเงินให้
 ตลกขบขันได้ จากคำกลอนว่า

ฉวยผ้าคากรองครองกายา

คว่ำหาไม้เท้าวุ่นวาย

สะดุดโอนน้ำโคนกระโดนหก

ตาลบไตรพลัดตกประคำหาย

วิ่งวนชนฝาภูทิหลาย

ตะกายหาประตูก็ผิดไป

บทชมความงาม มีบทชมชบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถหั่งของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ

ตัวอย่างคำบรรยายความพร้อมเพรียงของกองทัพวานร

จัดโดยกระบวณพยุหยาตร

ให้นิลราช เป็นกองหน้า

กองหนุนวานรปิงคลา

โยธาหักท้าวชาญจักรรจ์

บทชม เครื่องทรงของพระรามและพระลักษมณ์ ดังคำกลอนว่า

ชายไหวชายแครง เครื่องขค

ประดับดวงมรกต เขี้ยวขำ

ฉลององค์พินโหมคสีคอกคำ

สัง เวียนหยักประจำชิงดวง

รัดอกจำหลักลายแทง

สังวาลวัลย์เพชรแครงรุ่งร่วง

ทามทิศสร้อยสนทับทรวง

พาทุริศโชติช่วงทองกร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายรักษาธรรมย่อมรอดพ้นจากภยันตรายดังที่พระลักษมณ์ทรงพ้นภัยจากหอกกบิลพัท

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนดราม่าโคบุตรเผ่าคชทศกัณฐ์จนสามารถแก้แค้นพระเกศา
ได้แล้วจึงทูลลากลับ

เจ้าคอยอยู่เถิดให้สำราญ

ตาจะลาหลานทั้งสองศรี

ว่าแล้วจึงองค์พระมุนี

เหาะไปยังที่ศาลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทของตัวละคร เกี่ยวโยงสัมพันธ์กันอย่าง
เป็นกระบวนการและมีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์ด้วยกันเองคือ ทศกัณฐ์ทรง
พุ่งหอกกบิลพัทหวังสังหารพิเภกเพื่อให้หมคไส้ศึกแต่หอกกบิลพัทกลับพุ่งไปถูกพระลักษมณ์สลบ

จากปัญหานี้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิงต่อไป โดยหนุมานเข้าไปลักหินบดยาที่ทศกัณฐ์ใช้ทรมานพระเศียรในห้องบรรทมแล้วจอมลูกพระเกศาของทศกัณฐ์กับนางมณโฑไว้พร้อมทั้งเขียนบอกวิธีแก้ไขให้ ในที่สุดนางมณโฑต้องเป็นผู้จัดปัญหาขัดแย้งโดยตีเศียรพระสวามีเพื่อให้มพระเกศาหลุดออก นาฏการของตัวละครจึงบิดงอกลางใจสมบุรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่น่าชมตอนหนึ่ง เพราะรวบรวมบทบาทของตัวละครทุกประเภท คือ พระ นาง ยักษ์ ลิง และมีเหตุการณ์ช่วยสร้างอารมณ์ขันแก่ผู้ชม เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ตัวละครในจะไม่นิยมให้ตัวละครเอกเช่น ทศกัณฐ์ทำบทตลกขบขัน แต่ลักษณะการแสดงอารมณ์โกรธ ความอับอาย ความเจ็บใจของทศกัณฐ์อาจทำให้ผู้ชมรู้สึกขบขันได้ ทั้งที่ท่าทีของทศกัณฐ์ก็มีคำทำผิดแบบแผนของละครในเพราะสถานการณ์บังคับให้เป็นไปเองมิได้จงใจกระทำ

ตอนที่ 95 (เล่ม 7 หน้า 195 - 226) "ศึกพิพนาสูร"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์เชิญพิพนาสูรแห่งกรุงจักรวาลมาช่วยรบ พิศนาสูรมีศกกายใหญ่แลบลิ้น บดบังดวงอาทิตย์แล้วกวาดพลทหารวานรกลืนกินลงท้องสิ้นทั้งกองทัพ สุครีพรับอาสาเข้าไปตักแขนพิพนาสูรขาดแล้วกลับมาทูลพระราม พระรามแฉลงศรพธมาศตร์สังหารพิพนาสูรแล้วฝ่ายห้องยักษ์ให้ทหารวานรออกมา พระอินทร์เสด็จลงมาช่วยไปรบน้ำทิพย์ประพรมทหารวานรให้ฟื้นคืนชีวิตได้อีกครั้งหนึ่ง

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ หลังจากพระอาจารย์ลากลับไปแล้ว พระองค์ทรงรำพึงคิดถึงพิพนาสูร เจ้าเมืองจักรวาลเพื่อจะให้มาช่วยรบกับพระราม ดังกล่าวถอนว่า

เมื่อนั้น	ทศเศียรสุรียวงศ์ยักษา
ครั้นพระโคบุตรลีลา	สั่งสนทนาแล้วกลับไป
.....	.....

จึงคิดไคว่วงศ์พระเชษฐา	อันร่วมบิดาของยักษ์
ชื่อท้าวสุธาสตรี	ไคร่ครองธานีจักรวาล
พระองค์ทรงกำลังมีมา	เรื่อง เคชศักคากลาหาญ
จะให้ไปเชิญบพมาลัย	มาณลัญญมนุญ์วานร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนทหารยักษ์ต่างเมืองที่มาช่วยทศกัณฐ์รบกินเลี้ยง
ในกรุงลงกา บทนี้เห็นระทึกใจตอนที่พนาสูรนิมิตกายสูงใหญ่จะกินทหารวานร
ตัวอย่างบทตอนทหารยักษ์กินเลี้ยง อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทาง
เมามายให้ตลกขบขันได้

บ้างกินแกล้มกินเหล้าเมามาย	ไพร่นายท้าวเธออึ้งมี
เต้นรำทำเพลงไม่สมประดี	ซัดละครชาตรีวิ่งไป
บ้างหยอกนางวิเสทสาวสาว	โหนวาวุศร์ก่ดลัดไส
บ้างเข้ากันกางขวางไว้	สำราญใจทุกหมู่โยธา

บทนี้เห็นระทึกใจตอนที่พนาสูรจะกินทหารวานร ดังคำกลอนว่า

บัคเคี้ยวใหญ่เท่าพรหมาน	สูงตระหง่านเงื้อง่าเวหา
ตัวนั้นแทรกพื้นพิภพธา	เท่าเหยียบแผ่นดินยี่นยัน
ปากกลางอ้าจดแผ่นดิน	แลบดินบังดวงสุริยฉัน
สองมือพระยาคุมภักดิ์	วงกระบี่พลซันธุ์เข้าไป

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรดทั้งของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ นอกจากนั้นยังมีบทชมระบำนางในราชสำนัก

ตัวอย่างบทชมราชมรดของพนาสูร

รถเอยราชรถทรง	กำก่งประดับมรกต
เรือนแปรงแอกงอนอ่อนชค	ชั้นลภาพคันบัลลังก์ลอย

บุษบกเรือนเก็บจากบระมัด
หายอคแวมวิบประคิบัพลอย

พนักเสานาวรัตน์กระหนกห้อย
ขอฟ้าชคชอยปราลี

บทพระนางในราชสำนัก ตั้งค่างลอนว่า

ฝ่ายนางระบำก็รำรอน
กรายท่าเป็นไม้คีลี

ถวายนกรพระยายักษ์
ท่าที่เลี่ยมลอคลอกัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะย่อมชนะฝ่ายอธรรม ดังที่พระรามรบชนะทัพนาสูร

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามเสด็จกลับพลับพลาหลังจากสังหาร
ทัพนาสูรแล้ว

จึงให้เลิกพวกลพลากร
โห่สนั่นลั่นเลื่อนพสุธา

เสนาวานรชายชวา
คินเข้าพลับพลาธุจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระคือ ความขัดแย้งระหว่างทัพนาสูรกับพระราม ทัพนาสูรยกทัพมารบกับ
พระรามและได้กลิ่นกินทหารวานรสิ้นทั้งกองทัพ แต่พระรามสามารถแผลงศรพรหมาศ
สังหารทัพนาสูรและนำทองให้ทหารวานรออกมาจากท้องของทัพนาสูรได้ นาฏการของ
ตัวละครจึงปิดฉากลงไ้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คงคล้ายคลึงกับตอนอื่น ๆ ที่มีญาติวงศ์ของทศกัณฐ์มาช่วยทำ
สงครามและจบลงด้วยความพ่ายแพ้ แม้บทละครจะเป็นเรื่องยาวแต่พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแบ่งขนาดของตอนไว้ให้สำหรับนำไปเล่นละครได้
พอดีกับเวลา ส่วนลักษณะต่าง ๆ ของละครในไ้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของตัวพระ
ปิดเรื่องด้วยฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรมและบทชมเครื่องทรง ชมราชรถยังมีแทรกไว้
เกือบทุกตอน

ตอนที่ 96 (เล่ม 7 หน้า 226 - 275) "มณโฑหุงน้ำทิพย์"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลทศกัณฐ์ว่า ทพนาสูรสิ้นพระชนม์ ทศกัณฐ์มีรับสั่งให้นางมณโฑซึ่งเคยเรียนพระเวทมาจากพระอสูรมาให้กระทำพิธีหุงน้ำทิพย์เพื่อใช้รักษาทหารยักษ์ให้ฟื้นคืนชีวิต

ฝ่ายทศคีรีวันกับทศคีรีธร พระโอรสของทศกัณฐ์ อันเกิดแต่นางข้าง ซึ่งทำวอศกรรมขอไปเลี้ยงไว้ยังกรุงครุฑบุรี เสด็จมาเยี่ยมเยียนพระบิดา ทศกัณฐ์จึงนำโอรสทั้งสองออกทำสงครามชัศดาทัพไว้ พระลักษมณ์แดงศรีษะทศคีรีวัน ทศคีรีธรสิ้นพระชนม์ นางมณโฑให้ทหารยักษ์นำน้ำทิพย์มาส่งที่สนามรบ ครั้นทศกัณฐ์ประพรมน้ำทิพย์ลงไปปีศาจอสูร เช่น กุมภกรรณ อินทรชิต ต่างลุกจากพื้นดินขึ้นมาช่วยรบ พิเภกแนะนำให้หนุมานไปทำลายพิธีของนางมณโฑ หนุมานจึงแปลงกายเป็นทศกัณฐ์ นิลนันท์แปลงกายเป็นข้างชมพูพานแปลงกายเป็นควาญช้างเดินทางเข้ากรุงลงกา หนุมานแปลงเข้าไต่สายสนับกับนางมณโฑจนเสียพิธีกรรม พระรามจึงทรงสามารถแดงศรีษะปีศาจอสูรได้ราบคาบ เมื่อทศกัณฐ์ไม่มีน้ำทิพย์มาส่งจึงต้องเลิกทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 6 คำกลอนกล่าวว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงลงกาเพื่อทูลทศกัณฐ์ว่า ทพนาสูรสิ้นพระชนม์ การเปิดฉากละครจึงเริ่มด้วยบทของทศกัณฐ์ประทับในท้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่าน จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าทศกัณฐ์ ดังคำกลอนว่า

จึงน้อมเศียรเกล้าบังคมทูล	ท้าวราพณาสูรยักษี
ว่าพระเชษฐาไปต่อตี	บัดนี้สุกสิ้นชีวาด้วย
.....	.....
เมื่อนั้น	ท้าวยี่สิบกรยักษี
ฟังสารันท์ทศอสูรา	ทูลว่าพระเชษฐาบรรลัยลาญ

ตกใจคั่งไครมาพันฟาค
ร้อนใจคั่งพิษเพลิงกาฬ

ให้เคียดชากลืนชีพสังขาร
พระยามารนิ่งซึ่งตะลึงไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทขึ้นต้นระทึกใจตอนปีศาจจิ้งจอกผู้คลุกขึ้นมาทำสงครามและ
บทรักตอนหนุ่มนางแปลง เป็นทศกัณฐ์แสดงความรักกับนางมณโฑ

ตัวอย่างบทตอนปีศาจจิ้งจอกผู้คลุกขึ้นมาทำสงครามเพื่อสร้างอารมณ์ขึ้นต้นระทึกใจ

ตายเก่าตายใหม่ทั้งไพร่นาย

ก็เป็นอสูรกายขึ้นมาสิ้น

ผู้คลุกขึ้นจากพื้นดิน

คั้งหนึ่งว่ามีวิญญาณ

ทั้งกุมภกรรณสัทธาสูร

วิรุญจำบังยักษา

สัตตลุงศรีเมฆอสูรธา

พระยามุลพลัมภุมภันท์

สหัสเคชระอินทริชิต

แสงอาทิตย์อสูรกำปั่น

ทศคีรีชรรคีรีวัน

ทั้งมังกรกัณฐ์อสูร

บทรักระหว่างหนุ่มนางแปลงกับนางมณโฑ คั้งคำกลอนว่า

วาพลางอิงแอบแนบชิด

จุมพิตด้วยความเกษมสานต์

คอบประคองคองดวงประทุมมาลัย

ซาบซาบในรสกริธา

บทชมความงาม มีบทชมโรงราชพิธี ชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมพาหนะศึก
ทั้งของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของทศคีรีวัน ทศคีรีชรรและทศกัณฐ์ เป็นการรำลงสร

หมู่ในทัพพร้อมเพรียงกัน

สามกษัตริย์สระสวนอินทรี

วาริเป็นไสคังสายฝน

ทรงสุคนธาธารเสาวคนธ์

ปรุ้งปนทิพยมาศสุพรรณพราย

ต่างสอดสนับเพลาเชิงงอน

อลงกรณ์แก้วกาญจน์ฉานฉาย

ภูษาต่างสีฉูดฉาย

เครื่องกระหนกนกรายหงส์บิน

บทความความสง่างามของช่างทรง คังค่างลอนว่า

ผูกเครื่องกุ้กันซ้ายกรอง	ดาวทองของกระจกปทหน้า
ชนักศนรศคคตอลงการ	ห้อยพุงามสง่าในการบุท
ประดับค้วยเครื่องสูงสำหรับศึก	ของกลองก้องก็กิ่งอุค
โให้สนันถึงชั้นคนิรุทร	รียบเรงพลยุทหค่าเนินไป

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ใดคุณธรรมยอมไม่ประสบผลสำเร็จในการประกอบกิจการงาน คัง เช่นพฤติกรรมของ ทศกัณฐ์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนทศกัณฐ์ขอยุติการรบชั่วคราว พระรามตรัสตอบ ทศกัณฐ์ว่า

ซึ่งท่านจะกลับเข้าธานี	ทั้งนี้ก็ตามอัธยาศัย
ว่าแล้วให้เลิกพลไกร	ไปยังสุวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทของตัวละคร เกี่ยวโยงสัมพันธ์กันอย่าง เป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เมื่อทศกัณฐ์มีรับสั่งให้นางมณโฑกระทำพิธีหุงน้ำทิพย์เพื่อใช้รคคพเหล่าอสูรให้ฟื้นคืนชีวิต ระหว่างนั้นทศคีรีวัน และทศคีรีชร ได้ออกมาแสดงนาฏการขัดแย้งกับพระลักษณ โดยต่อสู้กัน แต่พระยายักษ์ทั้งสองก็ต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่พระลักษณ หลังจากทศกัณฐ์ได้รับหมอน้ำทิพย์ มาแล้วก็ใช้ประพรมศพยักษ์ให้ฟื้นขึ้นมา แสดงบทบาทอีกครั้งหนึ่ง นาฏการขัดแย้งระหว่าง ตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิงดำเนินการต่อไปอย่างเข้มข้นเมื่อสามพระยาวานร คือ หนุมาน นิลนนท์ รมพพาน แปลงกายเป็นตัวละครฝ่ายอสูร เข้าไปทำลายพิธีหุงน้ำทิพย์ ได้เป็นผลสำเร็จ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลา แสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีเนื้อเรื่องสนุกสนานเพราะบททวนรายนามอสูรที่สิ้นชีวิตไปแล้ว
ให้ยูซุมไคร่าลึกถึงอีกครั้งหนึ่งคือ ตอนทศกัณฐ์ประหม่นน้ำพิชัยดุกคพอสูรให้ฟื้นขึ้นมาช่วย
ทำสงคราม นอกจากนั้นยังมีพฤติกรรมของพระ นาง ยักษ์ ลิง เข้ามาประชันบทบาทกัน
อย่างพร้อมเพรียง เหมาะสำหรับจัดแสดงละครเพื่อความบันเทิงทุกโอกาส

ตอนที่ 97 (เล่ม 7 หน้า 275 - 297) "กระบ" "

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์เสด็จกลับเข้านครลงกาจึงทรงทราบว่า พระมเหสีเสียวรุตถ์แห่งพระราม
รุ่งเช้าทศกัณฐ์ยกทัพออกรบถูกพระรามแผลงศรพธมาศรศักกร เคียร แคทศกัณฐ์สามารถ
รายมนตร์ทอวียะไค้คงเคิมเพราะทรงถอดดวงพระทัยไว้นอกกาย เมื่อถึงเวลาใกล้ค่ำ
ทางฝ่ายข้างเล็กทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์เสด็จกลับนครลงกาด้วยความเศร้า
พระทัยเมื่อทรงคำนึงถึงทศคีรีวันและทศคีรีธรที่ตองสิ้นพระชนม์ในสนามรบ

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุรียวงศย์กษา
ครั้นพระรามเลิกพลโยธา	อสูราก็รีบเข้าธานี
เดินทางมาตามทิวทุ่ง	หวางวุ่นแวนเนนคีรีศรี
อกใจไม่เป็นสมประคี	อสูรค่านึงถึงดูกรัก
โอทศคีรีวันคีรีธร	ฤทธิรอนปรายไค้ทั้งไตรจักร
ควรฤมาตายด้วยรามดักฆ	คังไซวงศย์กษเลศไกร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของนางมณโฑเมื่อทรงทราบว่าเสียวรุตถ์นุมนและบท
ตื่นเต้นเร้าใจตอนทศกัณฐ์รบกับพระราม
ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของนางมณโฑ

เสียตัวชั่วช้าอุประมาล	เสียทั้งการกิจพิธีกรรม
เสียเกียรติพระจอมมงกุฎเกศ	เสียเศษสุริยวงศ์รังสรรค์
พระองค์อย่าไว้ชีวิต	ทรงธรรมฆ่าเสียให้มรณา
จึงจะสิ้นความอายขายบาท	พระหงส์พรหมธิดาชนาถา
ทูลพลางสะอื้นโศกา	จึงจะร่วมวชิระ

บทรบตอนพระรามแดงสรพธมาสงครามตัดเศียรพศกัญธุ์ คังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรยักมา
เคียวขาดออกจากกายา	อสุราไม่ม้วยชีวี
เพราะเหตุด้วยกายไม่มีจิต	กลับคิดกับตัวยักมี
พิโรธโกรธกริ้วพันทวี	อสูรขึ้นศรยื่นยัน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความเกรียงไกรของกองทัพวานร

เกณฑ์ทหารทั้งสองพระนคร	เลือกถันฤทธิรอนแก้วกล้า
สิบหมู่เพียงพันพิณสุธา	เริงรำชบเขี้ยวเคี้ยวฟัน
แต่ละตนล้วนมีศักดาเดช	อาจปล้นเทเวศในสวรรค์
บ้างประกะวอดวซึ่งกำลังกัน	ต่างชั้นจะกัดปัจจำมิตร

บทชมความสวยงามตระการตาของราชรถ คังคำกลอนว่า

แทนท่ายรายรูปเทพบุตร	นาคครุฑกินรีเคียงคั่น
เส้าแก้วกอบบังกระจ่างบัน	กระหนกชั้นขอห้อยอลงการ
เทียมควยสินธพเทเวศ	สำแดงเดชเริงร้องลำพองหาญ
มาตะลีสี่ขั้วแผ่นทะยาน	ผีเฝ้าเร็วปานลมพัด

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่าฝ่ายธรรมย่อมไม่สามารถเอาชนะฝ่ายธรรมะได้ ดังเช่นทศกัณฐ์รบไม่ชนะพระราม

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบลงเมื่อถึงเวลาใกล้ค่ำ ฝ่ายทศกัณฐ์และฝ่ายพระรามต่างแยกย้ายกันนำทัพกลับไป

พอพระสุริยาอัสดง	เสี้ยวดวงดับ เหลี่ยมภุมมา
พระจิ้งให้กลับโยธา	คืนไปพลับพลาสดาว

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ทศกัณฐ์ยกทัพออกทำสงครามกับพระราม แม้ผลของการรบจะไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะกันแต่นาฏการของตัวละครก็สามารถปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้คงเป็นการรบระหว่างทศกัณฐ์กับพระรามเหมือนกับบางตอนที่ผ่านมา คือ เริ่มด้วยทศกัณฐ์ยกทัพออกรบกับพระรามและเมื่อถึงเวลาใกล้ค่ำการรบไม่แพ้ชนะกันต่างฝ่ายจึงต่างเลิกทัพกลับไป

อีกหนึ่งบทละครตอนนี้บรมครูทางนาฏศิลป์ได้คัดตอนบทตอนพระรามแดงศรศักดิ์เคียดศักรทศกัณฐ์ไปย่อเป็นการแสดงวิพิธทัศนาซุคหนึ่งคือ โขนโรงในซุคยกรบโดยแสดงให้เห็นลีลาท่ารบตามแบบแผนนาฏศิลป์ของตัวละครสำคัญคือ พระ ยักษ์และลิง ใช้เวลาแสดงประมาณ 7 นาที

ตอนที่ 98 (เล่ม 7 หน้า 297 - 324) "ถวายเป็น"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์เสด็จกลับนครลงกาวัยความตรอมตรมพระทัยที่ไม่มีญาติวงศ์มิตรสหายมาช่วยทำสงคราม ขณะเดียวกันพระรามทรงสอบถามพิเภกเรื่องสังหารทศกัณฐ์แล้วไม่สิ้นพระชนม์ พิเภกพูดความจริงว่า ทศกัณฐ์อดจิกไว้ในศิลาประทับและฝากلاميโคบุตรไว้หนุมนานกับองครักษ์อาสาไปหาดวงชีวิตของทศกัณฐ์โดยหนุมนานทำอุบายเข้าไปหาلاميโคบุตร

ให้ช่วยพาไปถวายตัวแก่ทศกัณฐ์แล้วหนุมานลอบเปลี่ยนกลองดวงใจนำของจริงให้องค์
 ถิอไว้ เมื่อฤาษีโคบุตรนำหนุมานไปถวายตัวแก่ทศกัณฐ์ ครั้งแรกทศกัณฐ์ทอดพระเนตรเห็น
 หนุมานก็ทรงพระพิโรธจะเข้าทำร้ายแต่เมื่อฤาษีโคบุตรทูลความจริงก็ทรงยินดีรับหนุมานไว้
 เป็นพระโอรสบุญธรรม ส่วนองคคณากลองดวงใจไปฝังไว้ที่เชิงเขาอัญชัน

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์เสด็จกลับนครลงกาศด้วยความตรอม

พระทัย

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรชาญสมร
ครั้นถึงลงกาพระนคร	บทจรขึ้นปราสาทรุจี
ลองค์ลงเหนือที่ไผ่ยาสน์	กรกายนลาภุยกษ์
แสนทุกข์แสนทเวมแสนหวิ	อสุรีทอดคอนวิญญาณ์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทตกขบขันตอนประชาชนชาวลงกาตกใจกลัวหนุมานและ
 บทแสดงอารมณ์โกรธของทศกัณฐ์เมื่อทอดพระเนตรเห็นหนุมาน
 ตัวอย่างบทตอนชาวเมืองลงกาวิ่งหนีหนุมานอาจให้ตัวละครประกอบท่าทาง
 ตกใจกลัวให้ตกขบขันได้

บ้างก็อุ้มลูกจูงหลาน	อดหน้าทั้งเมืองยักษา
สาจนกัแบกภริยา	บ้างอุ้มพ้อคาริ่งไป
ร้องอึ่งคะนึ่งกุกาหล	จะเหลียวหลังสักคนก็หาไม่
จนเหนื่อยหอบอาปากหายใจ	ควยเห็นฤทธิไกรมาหลายที

บทแสดงอารมณ์โกรธของทศกัณฐ์เมื่อทอดพระเนตรเห็นหนุมานเข้ามาในท้องพระโรง
 กับฤาษีโคบุตร ดังคำกลอนว่า

ยี่สิบหัดคว่ำสรรพอาวูร	อุตุตุคไม่นั่งอยู่ได้
ลูกจากแท่นแก้วแววไว	แล้วรองตามไปด้วยโกรธา
พามันมาไยพระมุนี	อายนี้หยาบคายหนักหนา

ครึ่งหนึ่งมัน เผลอลงกา

ฆ่ายักษาคายมากนั้

.....

.....

อันหม้อสุรกุมภันท์

ตายเพราะเมื่อมันไม่นับได้

เจ็บจิตเป็นสุขคิดไป

จะฆ่าให้บรรลัยบัดนี้

บทชมความงาม มีบทชมธรรมชาติยามเช้าของพระราม ดังคำกลอนว่า

แซ่เสียงไก่แก้วสุกฉี

เราร้องอิงมีโยยบิน

เฟื่องฟุ้งสุดคนธนูผา

ลมช่วยรวบรวมมาครลบกลืน

กึ่งสุคนธาที่พโยในเมืองอินทร์

พระทรงศิลป์สำราญพระทัยนัก

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมคงพ่ายแพ้ปัญญาฝ่ายธรรมะ ดังเช่นทศกัณฐ์พ่ายแพ้ปัญญาของหนุมาน การบิศเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนองค์หน้ากลองควงพระทัยของทศกัณฐ์ไปฝังซ่อนไว้ที่เชิงเขาอัญชันเป็นผลสำเร็จ

มาถึงเชิงเขาอัญชัน

อันอยู่ริมเนินสมุทรใหญ่

รักษาควงจิกที่ฝังไว้

ตั้งใจคอยดูหนุมาน

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิง เริ่มตั้งแต่หนุมานและองคตเข้าไปทำอุบายลวงภาณีโคบุตรและเปลี่ยนเอากลองควงพระทัยของทศกัณฐ์มาได้ นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปเมื่อหนุมานขอร้องให้ภาณีโคบุตรพาตนเข้าไปสวามิภักดิ์ต่อทศกัณฐ์และทศกัณฐ์ทรงยินดีรับเลี้ยงหนุมานไว้โดยไม่ทรงสงสัยว่าเป็นอุบายของหนุมาน นาฏการของตัวละครจึงบิศจากกลองได้สมบูรณ์เมื่ออุบายขั้นแรกของหนุมานเป็นผลสำเร็จ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้ไม่มีฉากบิศจึงเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศไปอีกรูปแบบหนึ่ง การแสดงโขนโรงในตอนนี้นิยมแทรกบทกลกบขบขันโดยให้ตัวละครแสดงบทบาทกันได้อย่างเสรี

คือตอนทศกัณฐ์ทรงไล่ตีหนุมานแล้วถามโคบุตรคอยสกัดกั้นไว้ เป็นที่น่าสังเกตุว่า แม้จะเป็นฉากทดลองขบขันแก่ทศกัณฐ์ซึ่งเป็นตัวละครเอกไม่ได้แสดงบทบาทดังกล่าว เพียงแต่ใช้ไม้หวดลงไปถูกหนุมานบ้าง ถูกถามบ้าง ซึ่งต่างคอยหลบหนีกันพัลวัน บทบาททดลองขบขันจึงมีเพียงบทของหนุมานกับถามเท่านั้น

ตอนที่ 99 (เล่ม 7 หน้า 324 - เล่ม 8 หน้า 16) "สมโภชหนุมาน"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์ทรงจัดพิธีสมโภชหนุมานตามยศศักดิ์เสมอด้วยพระโอรส หนุมานรับอาสาออกทำสงครามกับพระลักษมณ์ พระลักษมณ์ไม่ทรงทราบความจริงว่าเป็นอุบายของหนุมาน จึงทรงคัดพ้อหนุมานต่าง ๆ นานา ทศกัณฐ์ทรงชื่นชมโสมนัสที่หนุมานไปทำสงครามกลับมาจึงประทานทรัพย์สินสมบัติของอินทรชิตพร้อมด้วยนางสุวรรณกัญญาให้แก่หนุมาน

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของทศกัณฐ์ตรัสเล่าเรื่องหนุมานเข้ามาสวามิภักดิ์
ให้นางมณฑิลาฟัง

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์ใจหาญ
เสด็จจากแท่นรัตนรัชิวาล	เข้าปราสาทสุรกานต์ภูจี
ลคองคัลงนั่งร่วมอาสน์	แทบไกลอัศราชมเหสี
แล้วมีมธุรสวาที	เจ้าที่จะเล่าให้ฟัง
อันซึ่งสงครามรามลักษมณ์	ไม่หนักใจเหมือนแต่หลัง
ด้วยหนุมานผู้มีกำลัง	บัดนี้เห็นซึ่งเข้ามา
บอกว่าฉีกกันกับพระราม	มีความแค้นเคืองหนักหนา
แต่ได้เห็นก็เป็นเมตตา	ตั้งว่าอินทรชิตถูกเรา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทตื่นเต้นเร้าใจตอนหนุมานรบกับทหารวานร เพื่อลงนามบันทึก
มิให้สงสัยและบทกระหว่างหนุมานกับนางสุวรรณกัญญา

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่าฝ่ายธรรมยอมพ่ายแพ้ปัญหาของฝ่ายธรรมะ ดังเช่นทศกัณฐ์เฝ้าถ้ำกลดวงของหนุมาน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานมีความสุขสำราญโดยมีนางสุวรรณกนิษฐมาคอยรับใช้ใกล้ชิด

แต่ถึงแอบแนบชิดไม่ห่างได้

ด้วยความพิสมัยไหลหลง

นวกพันกันเบื้องบาทหงส์

พิศวงในขุนวานร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระกับตัวละครฝ่ายลิงคือ หนุมานรับอาสาทศกัณฐ์ออกรบกับพระลักษมณ์และหนุมานแกล้งทำอุบายแสร้งความขัดแย้งกับพระลักษมณ์จนพระลักษมณ์ทรงเชื่อสนิทว่า หนุมานทรยศจริง จากปัญหานี้ทำให้ทศกัณฐ์ทรงเชื่อถือนุมานยิ่งขึ้นถึงกับประทานทรัพย์สินสมบัติของอินทรีชาติให้หนุมาน บทละครตอนนี้นำเวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้นำจะมีบทของตัวละครครบทั้ง 4 ลักษณะคือ พระ นาง บัณฑิต และบทของทศกัณฐ์มิได้แสดงพฤติกรรมที่สำคัญและบทของนางสุวรรณกนิษฐมาก็เป็นเพียงตัวละครเสริมเรื่องให้สมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น บทละครตอนนี้นำจึงมีเพียงพระลักษมณ์กับหนุมานที่ช่วยสร้างนาฏการไปสู่จุดจบของคน

ตอนที่ 100 (เล่ม 8 หน้า 16 - 38) "ชุกกลองดวงใจ"

เรื่องย่อ

พระลักษมณ์มีรับสั่งให้สุครีพกับนิลนันท์ไปทูลพระรามว่าหนุมานทรยศ พระรามทรงทราบดีว่าเป็นอุบายของหนุมานแต่ก็ยกทัพมาตั้งรับทัพฝ่ายลงกา หนุมานนำทัพออกรบโดยดวงทศกัณฐ์ให้เสด็จมาทูลพระเนตรการรบด้วย พอสมโอกาสหนุมานก็รับกลองดวงใจจากองค์มาชูล่อเยาะเย้ยทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ทรงเสียพระทัยที่ถูกหนุมานหลอก พระองค์ทรงพยายามอ่อนวอนชอกกลองพระหทัยคืน แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เมื่อทรงทราบว่าจะถึงวาระสุดท้ายของชีวิตทศกัณฐ์จึงเสด็จกลับเข้ามหานครเพื่อไปสั่งลาพระมเหสีและพระญาติวงศ์ในกรุงลงกาแล้วจะมาทำศึกเป็นครั้งสุดท้าย

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระลักษมณ์ กริ้วหนุมานที่ไปเข้ากับฝ่ายศัตรู
จึงทรงปรึกษากับสุครีพถึง เหตุที่หนุมานทรยศ

เมื่อ	ฝ่ายองค์พระลักษมณ์ชาตุมสร
ครั้นหนุมานเลิกพลาก	เข้านครลงกาธานี
ไม่ทันจะรู้ในอุบาย	แยบคายชั้นเชิงกระบี่ศรี
พิโรธโกรธกริ้วพันทวี	จึงมีพจนารถรัสไป
ดูก่อนลูกพระสุริยฉาน	หนุมานนี้มันเป็นไฉน
ไม่เกรงบาทพระศรีภูวไนย	กลับไปเข้าด้วยทศกัณฐ์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์ชื่นชมยินดีของหนุมานเมื่อเฝ้าเยาะเย้ยทศกัณฐ์
ที่ถูกหลอก และบทแสดงอารมณ์ผิดหวัง เสร้าพระทัยของทศกัณฐ์เมื่อรู้พระองค์ว่าถูกกล
ลวงของหนุมาน

ตัวอย่างบทชื่นชมยินดีของหนุมานเมื่อเฝ้าเยาะเย้ยทศกัณฐ์

ว่าพลางก็เปลื้องเครื่องประดับ	ทัมพรวงมงกุฎออกโยนไ้
แล้วจึงเยาะเย้ยโยไฟ	ซุกใจดวงใจกุมภันท์
กลอกไว้กับบนหัตถา	แยกเขี้ยวหลิวตาแล้วสรวลสันต์
คั้งหนึ่งจะโยนดวงใจนั้น	ให้ทศกัณฐ์ไปกับกร

บทแสดงอารมณ์เสร้าเมื่อทศกัณฐ์ทรงรู้พระองค์ว่าเสียรู้หนุมาน พระองค์ตรัสแก่
หนุมานเพื่อให้เกิดความเมตตาสงสาร คังค่างลอนว่า

จึงร้องว่าดูก่อนหนุมาน	ท่านนี้ก่อกรรมทำเข็ญ
พอได้เลี้ยงดูให้อยู่เย็น	เป็นบุตรบุญธรรมขอรัก
อันตัวของเจ้ายูศักดิ์กา	ทั้งสติปัญญาที่แหลมหลัก
บาปบุญคุณโทษทรลักษณ	ยอมประจักษ์อยู่แล้วทุกสิ่งไป
ควรความออกตัญญู	จะรู้คุณบ้างก็หาไม่

ตัวพ่อคนซื่อจึงไว้ใจ

ทั้งฝูงอนงค์ทรงโฉม

เอ็นดูพ่อเถิดคนะหนุมาน

จงส่งไฟพ่อเถิดเอาบุญ

อย่าให้ไต่ทุกซ์เวทนา

ให้แสนสมบัติโอฬาร

เป็นที่ประโลมสงสาร

ขอหวานดวงจิตของบิดา

คุณนั้นจะมีไปกายหน้า

สิ้นชีพชีวาในครั้งนี้

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรด ทั้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของพระราม

สลกใส่สนับเพลากระหนกหงส์

ชายแครงรายไหวอสงการ์

คาบทิศทับทรวงมุกดาหาร

ทองกรพาดูร์คานาคพัน

แล้วทรงไหมพัสตร์ภูษา

ฉล่ององค์อินทราเครือสุวรรณ

สังวาลมรกตทับทิมคั่น

ชำมรงค์เครือสุวรรณกางกร

บทชมความวิจิตรตระการตาของราชมรด ดังคำกลอนว่า

เวเอยเวไชยันต์

คุ่มกำแก้วสลับประกบกง

รายรูปเทพนมประนมหัตถ์

สิงห์อัครแอบเคียงเรียงริ้ว

เรือนสุวรรณแองกอนอระหง

ปักธงสามชายปลายปลิว

ครุฑจับนาคหยัดสะบัดหัว

กระหนกพริ้วนกกกลายรายกระจัง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแทรกความคิด
ตามคติทางพุทธศาสนาในเรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ซึ่งเป็นคำกล่าวของทศกัณฐ์ว่า

อันธรรมคาสัตว์เกิดมา

ถึงเข้าพระสุเมรุอันสูงสุด

ครั้งต้องไฟกัลป์อันตราย

ไซ้ว่าจะพ้นความตาย

เป็นมัจจุโลกทั้งหลายน

ย่อมรู้จิมหายไปเหมือนกัน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อทศกัณฐ์เสด็จกลับกรุงลงกาแล้ว พระรามจึงมีรับสั่งให้กองทัพวานรคืนกลับไปยังพลับพลาที่ประทับ

จึงให้กลับมหาไวษณค์

พลชั้นโทร้องอิงมี

เสียงสนั่นลั่นเลื่อนชาติศรี

ภูมิคืนเข้ายังพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง มหละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายดีอย่างรุนแรง เมื่อทศกัณฐ์ทรงพาหนุมานออกกรมกับทัพของพระราม หนุมานกลับแสดงให้ทศกัณฐ์ทรงทราบว่าพระองค์เสียรู้หนุมานแล้ว โดยหนุมานชุกช่องดวงพระทัยของทศกัณฐ์แล้วเยาะเย้ยต่าง ๆ นานา จากปมปัญหานี้ทำให้ทศกัณฐ์ทรงพยายามอ่อนวอนขอช่องดวงพระทัยคืนแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ทศกัณฐ์จึงต้องเสด็จกลับนครลงกาค้วยความฉิบหาย นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงไค้สมบูรณ์ มหละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่ทศกัณฐ์เริ่มรู้จักคุณค่าของชีวิตและสามารถสร้างอารมณ์สงสารแก่ผู้ชมได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงอุปนิสัยของตัวละครให้เหมือนธรรมชาติของมนุษย์คือ มีความดี ความชั่ว ความน่ารัง ความน่าเห็นนอกเห็นใจ ดังเช่น ลักษณะอุปนิสัยของทศกัณฐ์

ตอนที่ 101 (เล่ม 8 หน้า 38 - 84) "ทศกัณฐ์กลับ"

เรื่องย่อ

ทศกัณฐ์เสด็จกลับเข้าพระนครแล้วครีส์ตั้งเสียบพระมเหสี สนมกำนัลและสิ่งอ่าลามหานครลงกาที่เคยประทับด้วยความสุข รุ่งเช้าทศกัณฐ์ทรงแปลงกายเป็นพระอินทร์ทรงราชรถเสด็จสู่สนามรบ พระรามทอดพระเนตรเห็นรูปนิมิตทรงตะลึงในความสง่างามจนหนุมานต้องพูดเตือนพระสติให้แฉงครสังหาร พระรามแฉงครพราหมาสคร์ของทศกัณฐ์ ตกจากราชรถ งามข้างที่ปักทรวงอยู่เดิมหลุดออกตามคำสาปของพระอิศวรแล้วรูปนิมิตจึง

คืนร่างเป็นทศกัณฐ์ ก่อนสิ้นพระชนม์ทศกัณฐ์ครีตเรียกพิเภกเข้ามาสั่งเสียให้ครอบครอง
นครลงกาสืบไป จากนั้นหนุมานจึงขี้อภัยพระหทัยของทศกัณฐ์จนแหดกลาญ เป็นการปิดฉาก
ชีวิตของทศกัณฐ์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศกัณฐ์ทรงรำพึงถึงความผิดพลาดที่หลง
กลลวงของหนุมาน

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวทศกัณฐ์ครีต
เดินทางในหว่างมรคา	อสุราสลกกระทใจ
โอดนิจจาแก่ตัวกู	แต่จะรู้เท่าสิ่งก็หาไม่
เสียยศเสียเกียรติทุกสิ่งไป	ด้วยหลงกลแก่อายหนุมาน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของทศกัณฐ์เมื่อจะต้องพลัดพรากจากญาติวงศ์พงศา
และมหานครลงกาและบทชื่นเต้นคอนพระรามแดงศรีสังหารทศกัณฐ์
ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของทศกัณฐ์

เห็นปราสาทมณโฑเมียรัก	พระยายักษ์หอคดอนใจใหญ่
ยิ่งคิดยิ่งแสนอาลัย	จะจำไกลจริงแล้วในครั้งนี่
อกเอยสารพัดจะพลัดพราก	จะจำจากเมียมึงมารศรี
ตั้งหินกรดับเหลี่ยมศรี	ที่ไหนจะได้เห็นพักตรา

บทพระรามแดงศรีพรหมาสตร์สังหารทศกัณฐ์ในรูปนิมิทช่วยสร้างอารมณ์ชื่นเต้น
ระทึกใจ ดังคำกลอนว่า

เปรี๊ยะ เปรี๊ยะดังเสียงฟ้าร้อง	กีก้องทั่วทิศพิศา
ต้องอกทศกัณฐ์อสุรา	ตกจากรัถาลงกรณ
อันนางข้างซึ่งบักอยู่นั้น	หักสะบั้นกระเด็นเป็นสองท่อน
กลับเป็นทศกัณฐ์ยี่สิบกร	ลมนอนอยู่กับสุธาธาร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถหุ้มของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ นอกจากนี้ยังมีบทพระรามชมโฉมทศกัณฐ์แปลง
ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของทศกัณฐ์

คาบทิศทับทรวงมรกต	รัดอกเครื่องชกเฟื่องห้อย
ทองกรพาทูร์คประดับพลอย	ข้ามรงค์เพชรพร้อยพราวตา
ทรงมหามงกุฏเนาวรัตน์	กรรเจียกแก้วจรัสเวหา
ห้อยพวงสุวรรณมาลา	กรขวาจับพระขรรค์อันฤทธิ

เมื่อพระรามทอดพระเนตร เห็นรูปนิมิตของทศกัณฐ์ถึงกับทรงรำพึงว่า

ถึงรูปงามทั้งสามชาติรี	ก็ไม่เปรียบรูปนี้เสมอสอง
งามจริงยิ่งกว่ารูปทอง	นวลละอองผ่องแผ้วอำไพ
แต่เราชายเห็นยังเช่นนี้	ถ้าสตรีเห็นจะเป็นไฉน
นำแสนพิศวาสจะซาใจ	หลงไปด้วยรูปกุ่มกัณฑ์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะย่อมชนะฝ่ายอธรรม ดังที่พระรามชนะทศกัณฐ์
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามมีรับสั่งให้อัญเชิญพระบรมศพของทศกัณฐ์
ประดิษฐาน ณ มหานครลงกา

ให้ตั้งเหนือแท่นสุวรรณรัตน์	ประดับด้วยฉัตรแก้วจรัสศรี
ล้อมรอบพระโกศอสุรี	ในทิวไสยยนต์ชัชวาล

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระทวีความเข้มข้นถึงขีดสุด เมื่อทศกัณฐ์ทรงมีชัตติยานะนำทัพออกรบกับ
พระรามและพระรามแปลงศรพรหมาสตร์สังหารทศกัณฐ์ พร้อมกันนั้นหนุมานได้ขี้นควงพระทัย
ของทศกัณฐ์จนสิ้นพระชนม์ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้
ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์และการแสดงโขนโรงในที่แสดงปัจจุบันนี้ได้มีผู้เสนอ
ข้อคิดเห็นว่าทศกัณฐ์ผู้จัดการแสดงยังจัดได้ไม่สนองอารมณ์ของผู้ชม ดังเช่นหนังสือ
ประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย การสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ 2522 ได้รวบรวมข้อคิดเห็นของนักวิชาการที่ได้ชมโขนโรงในตอนนี้ของ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้วแสดงทัศนะดังนี้

นี่นี่ รัตนิน มีความเห็นว่าการแสดงโขนโรงในเรื่องรามเกียรติ์ควรเสนอ
แง่คิดของชีวิตบ้าง เพราะบทละครดั้งเดิมนั้นสอดแทรกความคิดที่น่าศึกษาไว้มาก แต่เมื่อ
นำมาแสดงกลับถูกตัดความคิดเหล่านี้ออก ดังกล่าวกันว่า

...โขนเรื่องรามเกียรติ์ที่เราอาจจะเลือกสรรตอนที่มีข้อคิดเกี่ยวกับชีวิตและ
สังคมได้มาก เช่น บทบาทของทศกัณฐ์... เราไม่เคยแสดงโขนให้เห็นว่า
ทศกัณฐ์รู้สึกคุณค่าของชีวิตและสิ่งที่กระทำให้ลงไป และเป็นตอนที่คนดูจะหลัง
น้ำตาให้กับทศกัณฐ์...

สมโรจน์ สวัสดิกุล กล่าววาทะของทศกัณฐ์ก่อนทรงพระองค์ว่า จะต้อง
ถึงแก่ชีวิตนั้นน่าสงสาร แต่ผู้จัดการแสดงแทรกบทกลเข้ามาจึงทำให้สะกูดอารมณ์ ดัง
ความเห็นว่

...ทศกัณฐ์นี้น่าชมเชยมาก ดิฉันน้ำตาไหลขอบอกตรง ๆ ว่าน้ำตาไหล แต่
พอแลเห็นหนุมนาล้อหลอกแล้วพวกสิงบริวารทั้งหลายทำท่าอรับกลองควงใจ
ทำสิ่งทำค่างมันก็เลยเกิดความรู้สึกที่ตรงกันข้ามก็เลยทนไม่ได้...²

¹มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย
การสัมมนานาฏศิลป์และดนตรีไทย หน้า 188

²ก. หน้า 215

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เป็นอีกผู้หนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการแสดงโขนโรงใน
ที่สอคนทรกบตลกขบขันเข้ามาในระหว่างตัวละครเอกกำลังแสดงบทโศก คงคำกลอนว่า

...ตอนทศกัณฐ์รู้ว่าจะแพ้อแล้ว จนกระทั่งพระรามซึ่งเป็นพระเอกไต่ขึ้น
ทศกัณฐ์รำพันแหมว่าศักรยังเกิดความสงสาร คนคู่ก็เริ่มเกิดความสงสารเข้า
บ้างแล้วเพราะว่าทศกัณฐ์เป็นยักษ์ยิ่งใหญ่แต่รู้ตัวว่ากำลังจะแพ้อแล้วด้วย
ความหลงของตัวเอง เป็นอารมณ์ที่ยิ่งใหญ่ที่เกิดขึ้นในใจ ขณะที่พิณพาทย์ทำ
เพลงสร้อยเพลงอย่างไซเราะและบรรเลงเพลงเบา ๆ ใจคนกำลังคิดว่า
คนมีอำนาจเมื่อหลงเมื่อไม่ได้สติจะแพ้อเขา จิตใจคนที่อยู่อย่างมีการศึกษาจะ
คิดอย่างนั้น หนุมานก็มาทำตลกอยู่ข้างบน แล้วยักษ์ซึ่งกำลังจะล้มใหญ่ก็กลายเป็น
ตลกเที่ยวไต่คว่ำควงชีวิต ซึ่งแท้ก่อนโบราณเล่นเพราะคนดูหลายชนิด
คนรุ่นใหม่เขาไม่สบายใจเพราะว่าไปกระทบอารมณ์ขัดแย้ง...

จากข้อคิดเห็นดังกล่าวอาจเป็นแนวทางให้ผู้จัดแสดงโขนโรงในเรื่องรามเกียรติ์
ได้ปรับปรุงวิธีการแสดงให้ถูกต้องตามบทละคร เคียมและสนองอารมณ์ของผู้ชมที่ต้องการดู
แง่คิดของชีวิตได้แก่ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ความไม่แน่นอนของชีวิตมากกว่าจะดูเพื่อความ
ตลกขบขัน โดยเฉพาะบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นอกจากจะแฝงความคิดดังกล่าวไว้ครบถ้วนแล้ว ยังมุ่งแสดง
อารมณ์สะเทือนใจอย่างลึกซึ้งซึ่งมากกว่าจะมุ่งแสดงเอาความรวดเร็วของเนื้อเรื่องซึ่ง
ตอนที่ทศกัณฐ์ถูกศรพรหมศาสตร์ของพระรามจนใกล้จะสิ้นพระชนม์นั้น ทศกัณฐ์ทรงรำพึงถึง
คำกลอนว่า

ปากหนึ่งว่าโอฬีเพกเอ้ย	โฉนเลขมาแกล้งฆ่าพี่
ตัวเราก็จะม้วยชีวี	ในเวลานี้ด้วยศรพิษ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์และดนตรีไทย
การสัมมนา นาฏศิลป์และดนตรีไทย หน้า 175

ปากสองว่าเจ้าผู้เป็นน้อง
 จะไค้ผ่านลงกาศมคิต
 ปากสามขอฝากมณโฑค้าย
 ทั้งอัครีก็ลยาบุพาพาล
 ปากสี่ว่าเจ้าจะครองยศ
 จงเห็นกุสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์
 ปากห้าจงคำรงค์พิช
 ศักโลกโอบอ้อมอารี
 ปากหกว่าเจ้าจงอดโทษ
 อย่าให้เป็นเวราอาวรณ์
 ปากเจ็ดขอฝากนัคเรศ
 สืบมาแต่องค์พระอัยกา
 ปากแปดว่าเราเลี้ยงท่าน
 ตัวเราชั่วเองจึงเสียชนม์
 ปากเก้าว่าที่จะลาตาย
 อย่าให้ค้างราตรีในที่รบ
 สิบปากสิ้นฝากสิ้นสั่ง
 พิษครร้อนรุ่มทั้งกายา

ร่วมท่องสืบสายโลหิต
 เป็นอิสรภาพแก่หมู่มาร
 ช่วยบำรุงให้เป็นแก่นสาร
 ฝูงสนมบริวารทั้งนั้น
 ปรากฏเป็นจอมไอศวรรย์
 โดยธรรม์สุจริตประเวณี
 อย่าทำทุจริตให้เหมือนผี
 แก่โยชิไพรฟ้าประชากร
 ซึ่งกริ้วโกรธคำวามาทักก่อน
 แก่เราผู้จะจรไปเมืองฟ้า
 อันทรงวงศ์พรหมเมศนาถา
 เมศตาอย่าให้จางจล
 ก็ประมาณหมายใจให้เป็นผล
 แล้วไค้รอนรนทั้งแผ่นดิน
 น้องชาย เมศตาช่วยปลงศพ
 ไทรภพจะหมิ่นนินทา
 สิ้นกำลังสิ้นคิดยักษา
 อสุรากลึง เกลือกเลือกไป

ตอนที่ 102 (เล่ม 8 หน้า 84 - 124) "สีดาลุยไฟ"

เรื่องย่อ

พิเภกพูดเชิญนางสีดามาถวายพระราม นางสีดาเข้าสู่พิชิตลุยไฟพิสูจน์ความบริสุทธิ์
 จากนั้นได้มีการจัดพิธีถวายพระเพลิงพระศพของทศกัณฐ์แล้วพระรามเสด็จไปประทับใน
 มหาลงกา

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า เสนาอำมาตย์หมอบเฝ้า
 พิเภกในท้องพระโรง พิเภกมีรับสั่งให้หมพรทูลเชิญเสด็จนางสีดาไปเฝ้าพระราม การ
 เปิดฉากละครจึงเริ่มด้วยการให้พิเภกประทับบนพระแท่นแล้วมีเสนาอำมาตย์หมอบเฝ้า
 ในฉากเดียวกัน เมื่อเพลงร้องบรรยายคำกลอนจึงให้ตัวละครประกอบเหล่านี้รำทำถวาย
 ความเคารพและเมื่อเพลงร้องบรรยายบทของพิเภกจึงให้พิเภกออกท่ารำในคำกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	พระยาพิเภกยกขา
จึงมีพระราชบัญชา	ศรีสสัง เสนามโหทร
จงเตรียมซึ่งบุษบกแก้ว	อิน เทรศแพรวจรัสประภัสสร
จะเชิญองค์สีดาบังอร	บทร ไปเฝ้าพระจักรี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์รักเมื่อพระรามทอศพระเนตรเห็นนางสีดาและ
 บทเศร้าโศกของญาติวงศ์สูรในงานพิธีถวายพระเพลิงพระศพทศกัณฐ์
 ตัวอย่างบทพระรามเมื่อทอศพระเนตรเห็นนางสีดา ทรงแสดงความรักไว้ใน
 พระทัย ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พระจอมภพลบโลกเรืองศรี
ครั้นเห็นอัครราชเทวี	มีความยินดีเป็นสุดคิด
จะใคร่ไปอุ้มองค์นั่งลักษณ์	มาชมเหนือตักพระจักรีศ
แล้วเกรงเทवासुरาถฐี	ทศทิศจะแยบไยไฟ

บทแสดงความโศกเศร้าของญาติวงศ์ทศกัณฐ์ในงานถวายพระเพลิงพระศพ
 ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	นางมณฑิตเยาวยอกสงสาร
ทั้งอัคคีภัยยาพิษพาด	เยาวมาลัยตีกเข้าร่ำไร
บรรดาสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	ฝูงสนมกำนัลน้อยใหญ่
ต่างคนโศกาอาลัย	กถึงเกลือกเสือกไปไม่สมประดี

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรง ชมบุษบกแก้ว ชมพระเมรุมาศ ชมราชรถ
และชมมหานครลงกา

คำอย่างบทชมความยิ่งใหญ่ วิจิตรพิสดารของพระเมรุมาศ

จึงให้ตั้งมหาเมรุมาศ	อันโอภาสพรรณรายฉายฉาน
ลุ่มช่้ายอคคังวิมาน	สูงตระหง่านเงื่องง้าอัมพร
ทั้ง เมรุทิศเมรุแทรกรายเรียง	คูเพียงสักกัณฑ์สิงขร
มีชั้นอินทร์พรหมประนมกร	รายรูปกนิษฐคนชรรพ์

เมื่อพระรามเสด็จเข้าสู่มหานครลงกา มีบทชมความยิ่งใหญ่ของพระนคร ดัง
คำกลอนต่อไปนี้

เที่ยวชมทุกชั้นเป็นหลั่นลด	โรงคชโรงรถเรื่องอร่าม
ที่นั่ง เย็นแกวย้อยพลอยวาม	ห้องสนามกุสุมถนนวน
นิเวศวังจังหวะคำหนักเนื่อง	โรงเครื่องโรงทิมเป็นทิวแถว
สามปราสาทงามประเสริฐเพริศแพรว	พื้นแก้วสุรگانต์ตระหง่านลอย

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นอำนาจ
แห่งความซื่อสัตย์ ย่อมสามารถฝ่าฟันอุปสรรคได้สำเร็จ ดังเช่นความซื่อสัตย์ของนางสีดา
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามและพระลักษมณ์ประทับในมหานครลงกา
เป็นางในราชสำนักบรรเลงดนตรีถวายและนางในราชสำนักต่างแอบชื่นชมความสง่างาม
ของสองกษัตริย์จนบรรเลงดนตรีผิดจังหวะ

อันนางคิสีที่กรับ	จะถูกต้องทำทัณฑ์หาไม่
งวองงควายสองภูวไนย	ฉาทัณฑ์ควาคินไม่สมประดี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทของตัวละครเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันเริ่มตั้งแต่
นางสีดาทรงเกรงว่า การที่นางถูกทศกัณฐ์ลักพาพระองค์มาอยู่ในกรุงลงกาเป็นเวลานาน

อาจมีบุคคลบางคนสงสัยในความบริสุทธิ์ของพระองค์ นางสีดาจึงทรงกระทำพิธีลุยไฟ พิสูจน์ความบริสุทธิ์ นาฏการของตัวละครจึงบิดนากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้ขาดบทแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ที่จะชวนให้น่าสนใจและมีบทความความงามค่อนข้างมาก ตอนนี้จึงเหมาะสำหรับแสดง เพื่อให้ผู้ชมศึกษารายละเอียดของราชประเพณีมากกว่าเพื่อความบันเทิง

ตอนที่ 103 (เล่ม 8 หน้า 124 - 161) "กัณฑ์ศกัณฐะ"

เรื่องย่อ

พระรามทรงจัดพิธีราชาภิเษกให้พิเภกเป็นกษัตริย์ครองกรุงลงกา และแต่งตั้งนางศรีชฎาเป็นพระมเหสีฝ่ายขวา นางมณฑิลาเป็นพระมเหสีฝ่ายซ้าย หลังจากเสร็จสิ้นพิธีการแล้วพิเภกไต่ทูลเชิญพระรามเสด็จประพาสอุทยานที่ทศกัณฐ์เคยกักขังนางสีดาไว้ ฝ่ายท้าวอศักรรณทรงทราบข่าวทศกัณฐ์วันกับทศกัณฐ์ พระโอรสบุญธรรมสิ้นพระชนม์ ทศกัณฐ์ถูกฆ่าศึกสังหารและพิเภกได้เป็นกษัตริย์ครองกรุงลงกา ท้าวอศักรรณจึงยกทัพมาทำศึกกับกรุงลงกา พระรามช่วยเหลือพิเภกโดยนำทัพออกรบและแฉลงศรฆ่าท้าวอศักรรณแต่ไม่สิ้นพระชนม์ กลับเพิ่มร่างเป็นสอง สี แปะตามลำดับ พิเภกทูลพระรามให้ฆ่าท้าวอศักรรณแล้วแฉลงศร เป็นลมทอมไปพึ่งน้ำจึงสิ้นพระชนม์

ฝ่ายพระมาตุลีผู้มาช่วยขับรศิกให้พระราม เมื่อหมดภาระหน้าที่แล้วจึงทูลลาพระรามกลับคืนไปเมืองสวสวรรค์ดั้งเดิม

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระราม นางสีดาและพระลักษมณ์ ทรงพระเกษมสำราญในปราสาทนครลงกา

เมื่อนั้น
กับองค์อัครราชเทวี

พระสุริยวงศ์ทรงสวัสดิ์ศรีศรี
พระศรีอนุชาวิลาวัณย์

เสด็จเหนือแท่นพิพิธอาสน์
ยังที่นี้เวศวังจันทน์

ในท้องปราสาทนายฉัน
ของทศกัณฐ์เจ้าลงกา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกษบชั้นตอนชาวเมืองหน้าคานกรุงลงกาอพยพลบหนี
กองทัพท้าวอศิศรรมและบทที่เห็นเด่นระทีกใจตอนพระรามรบกับท้าวอศิศรรม
ตัวอย่างตอนชาวเมืองหน้าคานกรุงลงกาหลบหนีเข้าศึก อาจให้ตัวละคร ประกอบ
ท่าทางทางตกใจกลัวให้ตลกขบขันได้

บ้างแบกกรรยาพาวิ่ง
บ้างซื่อพ้อคารราแม่ยาย

สิ่งของพลัดตกหกหาย
วิ่งว้ายรีบเข้าในลงกา

บทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนพระรามแฉลงศรรมกับท้าวอศิศรรม ดังคำกลอนว่า

ศรรมย์ไปต้องพลมาร
แล้วถูกอศิศรรมมารา
เมื่อนั้น
มิไค่ลื่นซื่อซื่อ

มรรดิยถาญหึ่งพิพยักษา
กายาชาคออกพันที่
ท้าวอศิศรรมยกมี
อสุรีกดับเป็นสองต น

บทชมความงาม มีบทชมมหาปราสาท ชมเครื่องทรง ชมขบวนพยุหยาตรา
ชมราชรถและชมอุทยาน

ตัวอย่างบทชมการตกแต่งมหาปราสาท

จึงกะ เณท์กันตามตำแหน่ง
บุลาศสะอาคโอฟาร
เพดานห้อยพวงพุกลิ้น
บายศรีแก้วทองพรายพรอม

ให้ตกแต่งปราสาทราชฐาน
กันจากผูกมานเครื่องสุวรรณ
หอมประทีนคังพิพยพิมานสุวรรณค์
เจ็ดชั้นประดับเนาวรัตน์

บทบรรยายความสดชื่นรื่นรมย์ภายในอุทยาน มีคำกลอนว่า

พระดีห์ศักดิ์ศรีชวนพระวรนาถ	ให้เขยชมรุกขชาติต่างต่าง
ม่วงปทุมประยงค์ปริงปราง	ผลย้อยห้อยสล่างสลอนไป
ชมสระโกสุมประทุมมาศ	น้ำसान์สะอาดเย็นใส
บ้างบานคุ่มดวงตั้งบังใบ	ภมรไชรค์ถึงชาวสุคนธ์ธาร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมของพ่ายแพ่งฝ่ายธรรมะ ดังที่ท้าวอัครภรณของพ่ายแพ่งพระราม

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงเมื่อเสร็จสิ้นศึกสงครามแล้ว พระมาตุลีซึ่ง มาช่วยขับรถศึกให้พระรามทูลลาพระรามกลับไปเมืองสวรรค

ขอลาพระองค์ทรงเคข	คืนไปนิเวศหลวงสวรรค
ว่าแล้วก็ขึ้นเวษยันต์	เทวัญขับเหาะไปวิมาน

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ ตัวละครฝ่ายพระเริ่มตั้งแต่ท้าวอัครภรณทรงทราบว่า พระโอรสบุญธรรมคือ ทศคีรีวัน ทศคีรีขรและทศกัณฐ์กษัตริย์แห่งกรุงลงกาถูกข้าศึกสังหาร ท้าวอัครภรณจึงยกทัพมารบกับ พระราม แต่ท้าวอัครภรณถูกพระรามแดงศรีสังหารสิ้นพระชนม์จึงจบนาฏการของตัวละคร ได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ช่วยขยายเรื่องของการทำสงครามให้ยาวต่อไปอีก เห็นได้ว่า แม่ทศกัณฐ์จะสิ้นพระชนม์ไปแล้วแต่ยังมีตัวละครฝ่ายยักษ์มาแสดงบทบาท เสริมเรื่องเพื่อให้ เห็นบารมีของพระรามยิ่งขึ้น อนึ่งบทละครตอนนี้มีบทความงามเป็นจำนวนมากส่วนใหญ่ เป็นบทบรรยายงานพระราชพิธีซึ่งตามหลักการแสดงละครในเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงมิได้ ส่วน บทความอุทยานก็จำเป็นต้องมีเช่นเดียวกัน เพราะเนื้อเรื่องเป็นตอนที่พระรามเสด็จประพาส อุทยาน จึงกล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปฏิบัติตาม หลักเกณฑ์ของละครในอย่างเคร่งครัด

ตอนที่ 104 (เล่ม 8 หน้า 161 - 201) "ศึกบรลย์กัลป์"

เรื่องย่อ

พระรามเสด็จกลับกรุงอโยธยาโดยมีพิเภกร่วมเดินทางส่งเสด็จด้วย ขณะพักแรมกลางป่า บรลย์กัลป์ พระโอรสของทศกัณฐ์อันเกิดแต่นางอัคคีแล้วไปประทับอยู่กับพระอัยกาในเมืองบาดาล ทรงทราบว่าพระบิดาสิ้นพระชนม์จึงออกติดตามชบวนทัพของพระรามหวังจะแก้แค้นแทนพระบิดา หนุมานแปลงกายเป็นควายป่าอนตกหล่มขวางทางบรลย์กัลป์ไว้แล้วเรียกให้บรลย์กัลป์มาช่วยอุ้มขึ้นโดยจะบอกทางติดตามกองทัพของพระรามให้เป็นการแลกเปลี่ยน ครั้นบรลย์กัลป์เข้ามาช่วยควายแปลงจึงต่อสู้กับบรลย์กัลป์ แต่หนุมานไม่สามารถเอาชนะได้เพราะกายของบรลย์กัลป์สิ้นเป็นเมือกถ่านที่ตีไฟแนะนำหนุมานให้ชักด้วยทราย หนุมานจึงเอาทรายชกกายของบรลย์กัลป์และสามารถสังหารบรลย์กัลป์ได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระรามทรงมีพระประสงค์จะเสด็จกลับ

กรุงอโยธยา

เมื่อ	พระจักรีศฤทธิ์ล่ำสุริยฉาน
ครั้นพระมาตุลีชัชชา	คืนไปสดานเมืองฟ้า
จึงมีปัญชาอันสุนทร	คู่ก่อนพิเภกยักษา
แต่เรายกพลโยธา	มาสงครามเช่นฆ่าไฟรี
เคี้ยวชับกันมากี่ช้านาน	จนสิ้นพวกพาลยักษี
ซึ่งเป็นหลักเสี้ยนชาติ	บัดนี้จะกลับคืนไป
ยังอโยธยานักเรศ	เป็นมหานครอันใหญ่
ด้วยเราโคให้สัญญาไว้	แกสองไทรราชอนุชา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของบรลย์กัลป์เมื่อทรงทราบว่าพระบิดาสิ้นพระชนม์ และบทตื่นเต้นเร้าใจตอนบรลย์กัลป์ต่อสู้กับควายแปลง

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของบรรลัยกัลป์

โอพระบិតุเรศของลูกเอ๋ย	ไม่แจ้งเลยว่าเกิดศึกใหญ่
คิดถึงพระคุณภูวไนย	ตั้งใจมาเข้าบหมาลัย
ควรดาพระจอมมงกุฎเกศ	ทรงเคสสิ้นชีพสังขาร
ด้วยมืออริราชภัยพาล	อันประมาณทั่วไตรโลกา

บทที่เห็นเด่นระทึกใจตอนบรรลัยกัลป์ต่อสู้กับความเปลี่ยนแปลง ทั้งคำกลอนว่า

ตกที่ขยี้ด้วยแพนเขา	เหวี่ยงเอาด้วยกำลังกล้าหาญ
ซวิกไขว่ไล่เลี้ยวประจัญบาน	เห่าทะฆานถีบอกอสุรา

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงทั้งของฝ่ายพระรามและฝ่ายบรรลัยกัลป์

นอกจากนั้นยังมีบทชมบุษบกแก้ว ขานพาหนะของพระราม

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของพระราม นางสีดาและพระลักษมณ์

ทองกรพาทูร์ครูปฤษงค์	ชำมรงค์พลอยมณีโลहित
มงกุฎแก้วกมลทลชวลิต	กรรเจียกจรชจิตด้วยมุกดา
งามทรงสมเค็จพระจักรี	งามพระลักษมณ์เสนาหา
งามองค์พระลักษมณ์อนุชา	ตั้งเทเวศหยาดฟ้าลงมาคิน

บทชมความวิจิตรตระการตาของบุษบกแก้วและรถทรงเคียงคู่กัน ทั้งคำกลอนว่า

บุษเอกบุษบกแก้ว	จำรูปุพรายจำรัสแพรวพระเวหา
ไฟโรจน์เพียงรถพระสุริยา	หยาดฟ้าหยดพั่งสุชาคล
รังสีรถทรงองค์พระลักษมณ์	จับพัศตร์แจ่มพื้นโพยมहन
ตั้งแขเคินเคียงพระสุริยน	แสงล้นส่องโลกทั้งสองควง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมของพ่ายแพ้กฝ่ายธรรมะดังเช่น บรรลัยกัลป์ของพ่ายแพ้กหนุมาน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามตรัสชมเชยความสามารถของหนุมาน

ถึงจะให้สมบัติทั้งแผ่นดิน	เป็นปืนไฟฟ้าอาณาจักร
ก็ไม่เท่าว่า เหน็จที่จงรัก	สงครามฆ่ายักษ์แต่ตนมา
ตรัสแล้วชวนองค์อัครราช	นุชนาฏญ์ยอดเสนาหา
ลงจากที่ประทับพลับพลา	มาขึ้นบุษบกอำไพ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้บทบาทของตัวละครมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน และแสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิง เมื่อบรรลัยกัลป์ออกติดตามพระรามหวังแก้แค้นแทนพระบิดา แต่หนุมานแปลงกายเป็นควายป่ามาทำอุบาย ลวงลอบบรรลัยกัลป์แล้วต่อสู้กัน ในที่สุดหนุมานสามารถสังหารบรรลัยกัลป์ได้สำเร็จเป็นการปิดฉากนาฏการของตัวละครลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

แม้บทละครตอนต่อไปจะเล่าถึงการเดินทางของพระราม แต่ผู้วิจัยแบ่งตอนให้จบเพียงเท่านี้เพราะสิ้นสุดนาฏการของบรรลัยกัลป์แล้วและสามารถปิดฉากจบตอนได้สนิท ส่วนลักษณะต่าง ๆ ของละครในคงรักษาไว้ได้ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของตัวละคร ปิดเรื่องด้วยการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้สำเร็จและมีบทชมความงามเพื่อให้ตัวละครมีโอกาสแสดงฝีมือการร้ายว่า

ตอนที่ 105 (เล่ม 8 หน้า 201 - 223) "ผ่านมรคา"

เรื่องย่อ

ขบวนเสด็จของพระรามมาถึงกรุงซีคิน พระรามมีรับสั่งให้นิสพัทธุแลร์รักษาพระนครต่อไปจนกว่าสุครีพซึ่งจะตามไปส่งเสด็จถึงกรุงอุททยาจะกลับมา ขบวนเสด็จเดินทางออกจากกรุงซีคินและได้พบคณะธานี พรานชูชัน เข้าสู่เขตแดนกรุงอุททยา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยขบวนเสด็จของพระรามเดินทางต่อไป

ให้เล็กโยธาพลากร	ยักษาวานรน้อยใหญ่
ให้อีกรีบเร่งกันไป	เข้าในพนมพนาสี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนเหล่าฤาษีตีโพรตกใจกลัวขบวนเสด็จของพระรามโดยคิดว่าเป็นทัพอสูรมาเบียดเบียน และบทแสดงความสุขของทหารยักษ์กับทหารวานร ซึ่งรวมเป็นทหารในกองทัพของพระรามแล้วลงเล่นน้ำสำราญใจ

ตัวอย่างบทตอนเหล่าฤาษีตีโพรตกใจกลัวกองทัพของพระราม อาจให้ตัวละครเหล่านี้ทำท่าทางให้ตลกขบขันได้

บ้างฉวยไคน้ำเต้าลูกประจำ	มีอกล่าวหาหาริชา
อาจองค์ได้พิศใบศาล	โจนทะยานลงจากภู
วิ่งพะปะกันล้มลุก	บุกเข้าป่าชฎัดคนี้
บ้างแอบขะงอนศิรี	เรียกหากันมีอิงไป

บทแสดงความสุขสำราญของเหล่าทหารยักษ์กับทหารวานรในฉากลงเล่นน้ำตั้งคำกลอนว่า

บ้างว้ายบ้างคำสับสน	วานร เล่นปนกับยักษา
สัพยอกหยอกกันไปมา	บันเทิงเริงรำโนนที่
อสุราเก็บผักบัวกิน	หมู่กระบิลฉวยชิงวีนนี้
ยักษาเอากันบัวตี	หยอกกันมีอิงคะนิงไป

บทชมความงาม มีบทชมความสวยงามของธรรมชาติระหว่างการเดินทางของพระราม

ตัวอย่างบทบรรยายชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ป่า

นำไปจัดแสดงเป็นตอนเพียงตอนเดียวเพราะเนื้อเรื่องไม่สนุก แต่การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงบรรยายฉากการ เดินทางของพระรามอย่างละเอียด อาจมีพระราชประสงค์ให้เห็นระยะทางจากกรุงลงกามากรุงอยุธยาว่ามีระยะทางไกลมาก เพราะครั้งที่พระรามเสด็จไปกรุงลงกาก็ใช้เวลาในการ เดินทางยาวนานเช่นเดียวกัน แต่ระหว่างนั้นมีเหตุการณ์ต่อสู้กับข้าศึกศัตรูไปตลอดทางจึงไม่เกิดความรู้สึกว่าน่าเบื่อหน่าย เมื่ออ่านบทละครหรือชมการแสดง หนึ่งบทละครตอนนี้เปิดฉากด้วยขบวนพยุหยาตราของพระราม เพื่อแสดงให้เห็นว่าเนื้อเรื่องมุ่งแสดงการเดินทางอย่างแท้จริง การวางลักษณะ เปิดเรื่องเช่นนี้คล้ายกับการ เปิดเรื่องของละครสากล ที่แสดงภาพนำก่อนแล้วค่อยดำเนินเรื่องไปตามเหตุการณ์ที่เปิดฉากครั้งแรกรับนั้น

ตอนที่ 106 (เล่ม 8 หน้า 223 - 269) "ราชาภิเษก"

เรื่องย่อ

พระพรต พระสัตรุก ทรงจัดพิธีเพื่อปลงพระชนม์ในกองเพลิง เพราะได้รอกอบพระรามมาครบ 14 ปีแล้ว พระองค์ก็ยังมิได้เสด็จกลับมา หนุมานกับพรานชุนขึ้นเข้ามาทูลเรื่องราวได้ทันเวลา พระพรตจึงนำสามพระชนนีเสด็จไปอัญเชิญพระรามกลับคืนสู่มหานคร จากนั้นได้จัดพิธีราชาภิเษกพระรามขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงอยุธยา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระพรตกับพระสัตรุก ทรงพระคำริจะปลงพระชนม์ในกองเพลิงตามสัญญา

มาจะกล่าวบทไป
ครั้นครบกำหนดสิบสี่ปี
เสด็จกลับคืนเข้ามา
ต่างแสนโศกาอาวรณ์
.....

ถึงพระพรตพระสัตรุกเรื่องศรี
ไม่เห็นพระจักรีสีกร
ให้เราร้อนอร่ามตั้งทองศร
กุชรแต่ปรับทุกข์กัน
.....

ตัวเราจะเข้ากองไฟ
อย่าให้ใครโลกล่วงนินทา

สิ้นชีวาเสียเสียดีกว่า
ว่าเสียซึ่งสัตย์ปฏิญาณ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกเมื่อพระพรตกับพระสัตบุรุษจะปลงพระชนม์ในกองเพลิง
และบทลกขบขันตอนพระรามมีรับสั่งให้จัดงานเลี้ยงทหารยกัมและทหารวานรที่ติดตาม
มาจากกรุงลงกา

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของสามพระชนนี เมื่อทรงทราบว่าพระพรตกับ
พระสัตบุรุษจะเสด็จเข้ากองเพลิง

เมื่อนั้น
ไต่หิ้งดูรักพาที่
ต่างอกต่างข้อนทรวงว่า
ต่างกอดคอรักทั้งสองรา

องค์พระมารดาทั้งสามศรี
คิ่งหนึ่งชีวีจะมรณา
ครวญคร่ำไคร้รำโทรมนัส
โศกาสลดลงพร้อมกัน

บททหารยกัมและทหารวานรกินเลี้ยง อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้ทำท่าทาง
เมามายให้ลกขบขันได้จากคำกลอนว่า

พวกลิงยิงกินก็ยิงเมา
ทั้งหมู่พรานป่าพนาลี
จึงแกล้มชิงกับกันสับสน
ฉวยผ้าคว้านางวิเสทไว้

เข้าทยอกหลอกเหล่ายกัม
เห็นรำอิ่งมีวุ่นไป
บ้างรากหนไม่สมประคิไค้
หลอกให้หัวรอกันเฮฮา

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชม
มหาปราสาท และบทระบำเทพบุตรนางฟ้า
ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของแปดกษัตริย์เป็นการรำหมู่ที่สวยงามตามแบบแผน
นาฏศิลป์

ฝ่ายพระโอรสสี่องค์	สอดทรงสนับเขลาเครือกำน
ภูษาต่างสีอลงการ	ชายไหวทองประสานชายแครง
สามพระชนนีกับเสีดา	ทรงพระภูษาเครือแย่ง
ตะอึ้งองค์เนาวรัตน์ลายแทง	สไบกรองทองแดงลอยดวง

บพระบำเพ็ญศรนางฟ้าอำนวยพรในงานพิธีราชาภิเษกพระรามีการนำชื่อ
ท้าวแม่หม่อมมาบรรยายแทรกไว้เช่น ท้าหญิงสีนิน หงส์ลินดา ฉาดลาเพียงไหล่ ดังคำกลอนว่า

ชวนกันจับระบำรำถววย	เยื้องกรายรำยรำท่าท่า
เป็นกระบวนหงส์นินลินดา	มาชวาทวนทบทลบไป
แล้วตีวงเวียนเบรียนหัตถ์	พลัดเป็นฉาดลาเพียงไหล่
เคียงข้างนางฟ้าสุราลัย	คว่ำไขว้เข้าชีกตึกพัน

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้เห็นว่า
พระรามีเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมจึงได้รับสถาปนาเป็นกษัตริย์ครองกรุงอยุธยา
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเพี้ยค่างทั้งหลายต่างอำลาพระรามีเสด็จกลับ
หลังจากเสร็จสิ้นงานราชาภิเษกแล้ว

ครั้นเสร็จจอกภิเษกพระหริวงศ์	ต่างองค์ชื่นชมเกษมสานต์
ก็ลาสมเด็จพะอวตาร	ไปสถานที่อยู่ควยฤทธิ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระด้วยกัน
คือ เมื่อพระพรตกับพระสัทรุคทรงเห็นว่าพระรามีไม่เสด็จกลับตามสัญญาจึงทรงจัดพิธีปลง
พระชนม์ในกองเพลิง แต่ปัญหาขัดแย้งได้รับการแก้ไขทันทีเมื่อหนุมนานเข้ามาทูลว่า
พระรามีเสด็จกลับมาแล้ว พระพรตจึงจัดพิธีราชาภิเษกอัญเชิญพระรามีขึ้นเป็นกษัตริย์
ครองกรุงอยุธยา นาฏการของตัวละครจึงจบลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดง
ประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้นี้เหมาะสำหรับจัดแสดงในงานสมโภชพระนครหรืองานฉลองราชพิธีเพราะบทละครเต็มไปด้วยระเบียบประเพณีในราชสำนัก ไม่เหมาะสำหรับจัดแสดงละครเพื่อความบันเทิงทั่วไป เนื่องจากเนื้อเรื่องมีเพียงนาฏการขัดแย้งในหมู่ญาติวงศ์ของพระรามและเป็นเหตุการณ์ที่ไม่น่าสนใจ

ตอนที่ 107 (เล่ม 8 หน้า 269 - 296) "หนุมานครองเมือง"

เรื่องย่อ

พระรามประทานบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ร่วมทำสงครามด้วยหน้าแล้วต่างแยกย้ายกันกลับบ้านเมืองของตน ส่วนหนุมานนั้นได้เป็นพระยาอนุชิตและพระรามทรงให้ครอบครองสมบัติกรุงอโยธยาทั้งหมด แต่หนุมานรู้สึกไม่มีความสุข พระรามจึงแฉลงศรไปเลือกภูมิประเทศแห่งใหม่แล้วเชิญเสด็จพระอินทร์ลงมาสร้างเมืองใหม่นามว่า นพบุรี จากนั้นพระรามทรงแบ่งสมบัติและประชาชนในกรุงอโยธยาให้มาอยู่ที่เมืองใหม่

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของพระรามทรงเตรียมการปูนบำเหน็จรางวัลแก่ทหารผู้ร่วมทำสงคราม

เมื่อนั้น	พระทิววงศ์องค์นายร้อยเรื่องศรี
ครอบครองไพร่ฟ้าประชาชนี	ในทวารวดีภิรมยา
.....	.....
ด้วยองค์พระลักษมณ์พิริอ	ท้าวพระยาवानรน้อยใหญ่
สุครีพหนุมานชาญชัย	พิเภกผู้ใจรักดี
กับหมู่กระบี่โยธา	ซึ่งได้เคี้ยวขม่ายกษี
ความชอบนั้นพันพันทวี	จะมีบำเหน็จให้ควรการ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์ร้อนรุ่มกุ่มใจของหนุมานเมื่อได้รับตำแหน่งพระยาภายใต้เศวตฉัตรกรุงอโยธยา และบทกลกขบขันตอนชาวเมืองอโยธยาทั้งหมดอพยพไปอยู่ที่เมืองนพบุรี

ตัวอย่างบทตอนทนมานรุ่มร้อนใจ

ขึ้นนั่งยังที่บัลลังก์รัตน์
ให้เราร้อนฤทัยคั่งไฟกัลป์
พางเพียงเคียวเกล้าจะทำลาย
เหลือบแลไปคูหมุ่เสนี้

ภายใต้เสวตฉัตรฉายฉัน
ตัวสั้นหน้าซีกลงทันที
เสโทซิมกายกระมีศรี
คั่งมีศรีแสงมาแทงตา

ฉากชาวเมืองอุทธรยาอพยพไปอยู่เมืองใหม่อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้
ทำท่าทางวุ่นวายให้ตกลงชนชั้นได้จาก คำกลอนว่า

บ้างทะเลาะถั่งเถียงกันไกลา
กลางคนดูก็เมียดลัดไป
บ้างยืนหายใจยิงฟัน

บ้างเริงว่าสัพพอกหยอกกัน
ร้องให้เที่ยวหาตัวสั้น
แม่ยายมาพันก็ยินดี

บทชมความงาม มีบทชมนครนพบุรี ชมเครื่องทรง ชมรถทรง และชมระบำนาง

ในราชสำนัก

ตัวอย่างบทบรรยายความสวยงามของเมืองนพบุรี

อันสามมหาปราสาท
ใบระกานันแก้วลงกรณ
 मुख เค็ดประดับมุกคาวาร
 บัญชร เป็นชั้นหลั่นลค

สีมุกหม่มมาศประภัสสร
ขอฟ้าอรชรชอยชค
บุษบกกานก้านอลงกต
บานเขียนเครือชคสุพรรณพราย

บทชมระบำนางในราชสำนัก คึงคำกลอนว่า

แล้วร้ายว่าท่าท่าม้าศึกสี
ใส่จริศบิตพลีวงเวียน
บำเรอพระยาวานร

เยื้องกรายจรลีประวคกร
ย้ายท่าแปลงเปลี่ยนเป็นหงส์ร้อน
ในที่บรรจกรณพรายพรพ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่าผู้ที่
รับราชการด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดียอมได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองคัง เช่น หนุมาน
ได้เป็นเจ้าเมืองนพบุรี

การบิกระเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงด้วยคำบรรยายถึงความสุขสำราญของหนุมาน
ในนครนพบุรี

หึ่งฟัง เสียงสำเนียงขับกล่อม	เพราะพร้อมเป็นที่พิสมัย
มีความ เพลิดเพลินจำเริญใจ	ก็หลับไปในราษราตรี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความรู้สึกของตัวละครคือ หลังจากหนุมาน
ได้ครอบครองสมบัติในกรุงอโยธยาที่ได้รับส่วนแบ่งกึ่งหนึ่งจากพระรามแล้ว หนุมานเกิด
ความรำรอนจนไม่สามารถประทับภายใต้เศวตฉัตรต่อไปได้ จากปมปัญหานี้ทำให้พระรามต้อง
แสดงศรไปเลือกชัยภูมิแห่งใหม่แล้วเชิญเสด็จพระอินทร์ให้มาสร้างเมืองนพบุรีให้
หนุมานจึงไปครอบครองเมืองนพบุรีด้วยความสุข นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้
สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ส่วนใหญ่เกี่ยวกับการปูนบำเหน็จรางวัลความดีความชอบแก่เหล่า
ทหารในกองทัพของพระราม เนื้อเรื่องตอนนี้จึงไม่สนุกเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามบทละคร
ตอนนี้ยังคงรักษาแบบแผนของละครในไว้ได้ครบถ้วนได้แก่ เปิดฉากด้วยบทของตัวละคร
ปิดฉากด้วยความสุขสำราญของตัวละคร ส่วนบทชมความงามยังคงปรากฏอยู่เพื่อให้ตัวละคร
แสดงฝีมือรำ

ตอนที่ 108 (เล่ม 8 หน้า 296 - 337) "ทศศิริวงศ์แห่งลงกา"

เรื่องย่อ

ท้าวมหาบาลแห่งกรุงจักรวาล พระสหายของทศกัณฐ์ทรงทราบข่าวว่าทศกัณฐ์
ถูกมนุษย์สังหารและแต่งตั้งพิเภกให้ครองกรุงลงกาแทนนามว่า ทศศิริวงศ์ ท้าวมหาบาล
จึงยกทัพมาประชิดกรุงลงกา ท้าวทศศิริวงศ์ทรงแจ้งเหตุไปถึงกรุงอโยธยา พระรามมีรับสั่ง

ให้หนุมานไปช่วยท้าวทศศิริวงศ์ หนุมานรบกับท้าวมหาบาลไม่แพ้ชนะกัน ท้าวทศศิริวงศ์
แนะนำให้หนุมานผ่าอกของท้าวมหาบาลแล้วควักหัวใจออกมาขี้ หนุมานจึงสามารถสังหาร
ท้าวมหาบาลได้สำเร็จ

นางมณโฑให้กำเนิดไพนาสุริยวงศ์ นางเบญกายให้กำเนิดอสูรผัด ทำให้ท้าวทศศิริวงศ์
สิ้นสมโสมนัสเพราะคิดว่าไพนาสุริยวงศ์คือ เชื้อสายของพระองค์ โดยไม่ทรงทราบว่า
นางมณโฑทรงครรภ์ก่อนที่ทศกัณฐ์จะสิ้นพระชนม์ ท้าวทศศิริวงศ์จึงทรงบำรุงรักษาพระโอรส
กับพระนัดคาควยความ เมตตาเสมอมา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวมหาบาล มีรับสั่งให้เสนาเตรียมจักษบวณ
พยุหยาตราเพื่อเสด็จไปเยี่ยมเยียนทศกัณฐ์

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวมหาบาลยักมี
เสวยแสนสวร วิทยาในธานี	มีนามชื่อว่าจักรวาล
.....	.....
ให้กะเนิงถึงองค์ศัพทศร	อันเป็นสหายรักของยักมี
จึงสั่งนทสูรอรสูรี	จงเตรียมโยชิตลไกร
พร้อมทั้งศขามารด	กำหนดคไคยกระบวนพยุหใหญ่
พรงนี้ตัวกูจะยกไป	ยังกรุงพิชัยลงกา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทชื่นเต้นเร้าใจคอนท้าวมหาบาลรบกับหนุมานและบทกล
ขบขันตอนทหารยักมีฝ่ายกรุงลงกากระทำทารุณทหารยักมีฝ่ายกรุงจักรวาล
ตัวอย่างบทรบเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจ

เมื่อนั้น	ลูกพระพายเทวัญ เรืองศรี
หลบหลีกว่องไวไปในที่	โจนจับอรสูรีช่วยฤทธิรอน
เท้าซ้ายนั้นเหยียบเข้าขวา	มีอคว้าวายชิงคันศร
ต่างหาญต่างกล้าไม่ลดกร	วานรตีบถุนุมาร

บททหารยักษ์ฝ่ายชนะกระทำกรทารุณทหารยักษ์ฝ่ายแพ้อาจให้ตัวละครทำ
ท่าทางให้คลอกขบขันได้ ดังคำกลอนว่า

จึงพาพลพลไกร	ฝ่ายพิชัยลงดาบวีศรี
ออกสกัดชายป่าพนาดี	จับพลโยธีจักรวาล
บ้างผูกคอผูกมืออ้อจาว	ฮักหัวสำหรับด้วยคำหาญ
กระชากคุดลมลูกคุดกลุกลาน	หมุมารต่อมารไม่เมตตา

บทชมความงาม มีบทชมชวนทัฬหี ชมเครื่องทรง ชมพาหนะศึกทั้งของฝ่ายกรุง
จักรวาลและฝ่ายกรุงลงกา นอกจากนั้นยังมีบทชมระบำนางในราชสำนัก
ตัวอย่างบทบรรยายความเข้มแข็งของกองทัพ

ขุนน้ำขึ้นมาหมู่แข่ง	มือถือทวนแทงกรีกกราย
ขุนรถขี่รถยี่นยี่น	กรกุมเกาทัณฑ์ประลองสาย
ขุนพลตรวจพลนิกาย	ไพร่นายพันทหารชำนานบุษย์

บทชมเครื่องประดับข้างศึกมีคำกลอนว่า

ข้างเอยข้างศึก	ท้าวฮึกเรียวแรงส่ำแดงหาญ
ประดับเครื่องกุดันอลงการ	งามเทียมคชาธารจักรพรรดิ
ชนักคนกระวี นแกวแพรวพราว	ณสิกรองทองสายลายชัค
ผูกเป็นจักรหลั่นรังริศ	สันหัดเขี่ยมหาญในการบุษย์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายอธรรมต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะ ดังเช่นท้าวมหาบาลต้องพ่ายแพ้แก่หนุมาน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนท้าวทศศิริวงศ์ทรงขึ้นชมพระโอรสและพระนัดดา
หลังจากนั้นพระกุมารทั้งสองจึงทูลลาเสด็จกลับที่ประทับ

จึงอุ้มไพนาสูริยวงศ์	หังองค์อรุณฉัตรขึ้นใส่คัก
ประคองอุบจูมเกศจูมพิภพศรี	รักคือดวงตาดวงใจ
.....	.....
เมื่อนั้น	สองกุมารสุริยวงศ์รังสรรค์
ต่างองค์อุ้มเกล้าอภิวินท์	ก็พากันไปปราสาทรุจี

นาฏการต่อเนื่อง บทบาทของตัวละครในตอนนี้มีท้าวทศศิริวงศ์ เป็นผู้ดำเนิน นาฏการตั้งแต่ต้นจนจบตอน ส่วนตัวละครอื่น ๆ เข้ามาช่วยเสริมบทบาทของท้าวทศศิริวงศ์ ให้เด่นชัดขึ้นแม้ท้าวทศศิริวงศ์จะมีไค้ออกทำสงครามแท้ก็เป็นผู้ประสานบทบาทของตัวละครต่าง ๆ ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ภายในตอน ความขัดแย้งของตัวละคร เริ่มตั้งแต่ ท้าวมหาบาลไม่พอพระทัยที่ทศกัณฐ์กมุนย์สังหารและพิเภกไปเข้ากับฝ่ายมุนย์จึงยกทัพ มาตีกรุงลงกา แต่หนุมานมาช่วยเหลือพิเภกและสังหารท้าวมหาบาลได้ เมื่อเหตุการณ์ ในกรุงลงกาสงบแล้วนางมณฑิทรังให้กำเนิกไพนาสูริยวงศ์และนางเบญกายให้กำเนิก อรุณฉัตรเพื่อรอเวลาให้ตัวละครใหม่นี้แสดงนาฏการในตอนต่อไป บทละครตอนนี้ใช้เวลา แสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้เป็นการจัดทัพระหว่างทัพยักษ์ฝ่ายกรุงจักรวาลกับทัพยักษ์ฝ่าย กรุงลงกา จึงมีบทว่าลงสร้างทรงเครื่องหังของท้าวมหาบาลและของท้าวทศศิริวงศ์ ซึ่ง ในการแสดงละครจะหลีกเลี่ยงหรือให้ว่าลงสร้างเพียงฝ่ายเดียวมิได้ เพราะตัวละครมีศ ักดิ์เสมอกัน ความสวยงามของการว่าลงสร้างจึงอยู่ที่ตัวละครทั้งสองจะต้องประชันฝีมือ ด้วยกันเอง โดยเฉพาะในสมัยโบราณตัวละครสำคัญจะแยกฝึกให้ครูแต่ละคนรับไปฝึกซ้อม ฉะนั้นจึงเท่ากับประชันฝีมือของครูผู้สอนด้วย

ตอนที่ 109 (เล่ม 8 หน้า 337 - 347) "หนุมานบวช"

เรื่องย่อ

พระยาอนุชิต (หนุมาน) ออกประพาสอุทยานครั้งเห็นผลไม้สุกเต็มต้นก็อดใจ
ไม่ได้ตามวิสัยวานร จึงปีนขึ้นต้นไม้ บรรดาสาวสนมกำนัลต่างชมชมนกิริยาของเจ้าเมือง
ทำให้หนุมานบังเกิดความอับอายจึงแปลงกายเป็นมนุษย์และขอบวชในสำนักพระหิตะไพฑูริ
การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของหนุมานมีรับสั่งให้อำมาตย์เตรียมการประพาส
อุทยาน

เมื่อนั้น	ฝ่ายพระยาอนุชิตเรื่องศรี
ครอบครองไพร่ฟ้าประชาชี	ในนพบุรีอันโอฬาร
.....	.....
จึงมีมธุรสพจนารถ	สั่งมหาอำมาตย์ผู้ใหญ่
จงเตรียมพลเตรียมราชรถชัย	จะไปเล่นสวนอุทยาน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกชมชมนทอนหนุมานปีนต้นไม้และบทแสดงอารมณ์
อับอายของหนุมานเมื่อสาวสนมกำนัลในหัวเราะในกิริยาท่าทางของตน
ตัวอย่างบททอนหนุมานปีนต้นไม้ อ่าจให้ตัวละครทำท่าทางกลกชมชมนได้

พอย่างมะม่วงนั้นตกตรง	ลงเหนือเคียงเกล้ากระบี่ศรี
เอาหัตถ์เข้าปักเป็นหลายที	มิไค่ถนัดคั่งใจ
ยกเท้าขึ้นเกาทั้งสองข้าง	ยางนั้นจะออกก็หาไม่
มือเข้คืบตีนแคะวุ่นไป	คามวิสัยวานรไม่สงกา

บททอนหนุมานรู้สึกอับอายนางสนมกำนัล คั่งค่างลอนว่า

เหลือบเห็นฝูงองงค์นางใน	อยู่ไค่คนไม้สะกิดกัน
ค่างแลมาคุแล้วแยมยิ้ม	พริ้มพัทตร์สำรวลสรवलสันต์
อับยศอดสูหนุมาน้ำ	จะอยู่คู้หนามันไม่เต็มตา

บทชมความงาม มีบทชมชวนพยุหยาตราชมเครื่องทรง ชมรถทรงและชมอุทยาน
ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของหนุมาน

ชายแครงชายไหวปลายสะบัด	หีบทรง เนาวรัตน์ดวงกุดัน
ตามทีศมรกตสังวาลวัลย์	พาหุรัตนาศพนทองกร
ทรงมหาขำรงค์เพชรแพรว	มงกุฎแก้วจรัสประภัสสร
ห้อยพวงมาลัยกรรเจียกจร	กรกมพระชรรค์อันศักดิ์กา

บทชมความสวยงามของอุทยาน ดังคำกลอนว่า

รักลาร้อยลั่นปริงปราง	ช่างโศกโไพรสนสาลี
ชอนกลิ่นสังข์จ้วจำปี	ลั่นจีดำเจียกมะลิวัลย์
ชอตะแบกชากบุษย์พุทรา	การะเกดกรรณิการัณมสวรรค์
มะลูลีมะลิลาแสดงพัน	ถัณฑ์อันแอบชอชบาบาน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
บุคคลผู้มีชาติกำเนิด เช่นไรย่อมอกที่แสดงสัญชาติเดิมออกมาไม่ได้ ดังที่หนุมานเปลือ
แสดงกิริยาตามชาติกำเนิดเดิม

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานแปลงกายเป็นมนุษย์ให้พระพิศุโศดาณี
กระทำพิธีบรรพชาให้แล้วขึ้นไปบำเพ็ญพรตบนยอดภูเขาอมรทป

เสร็จแล้วจึงถวายอภิวาท	ลาบาทพระมหาฤาณี
ขึ้นอยู่ยังยอดคีรี	กองกุณช้อคคีบุชา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทของตัวละครคือ หนุมานแสดงความรู้สึก
ขัดแย้งกับนางสนมกำนัลเพราะพลัง เมล็ดส้มตนปั้นขึ้นต้นไม้ตามวิสัยวานร จึงบังเกิดความ
อับอายนางสนมกำนัลและเห็นว่าตนไม่สมควรดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองต่อไป หนุมานจึงออก

บวชเป็นฤๅษีเป็นการปิดฉากนาฏการของตัวละครลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้อาจใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 20 นาที

บทละครตอนนี้เปิดฉากด้วยบทของหนุมานซึ่งผิดแบบแผนของการเปิดเรื่องละครในหรือโขนโรงใน แต่อาจเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งเพราะเนื้อเรื่องแสดงชีวิตของหนุมานแก่ผู้เคี้ยว และบทละครตอนนี้ไม่สามารถนำไปเชื่อมต่อกับบทตอนต่อไปได้ เพราะนาฏการของตัวละครไม่สัมพันธ์กัน เห็นได้ว่า แม้การเปิดเรื่องจะไม่ถูกต้องตามแบบแผนแต่ลักษณะอื่น ๆ ของละครในยังคงรักษาไว้ได้ครบถ้วน เช่น การปิดเรื่องสามารถจบฉากการแสดงเมื่อปัญหาต่าง ๆ ได้รับการแก้ไขไปในทางดีและมีบทชมความงามต่าง ๆ ได้แก่ บทชมเครื่องทรง ชมอุทยาน

ตอนที่ 110 (เล่ม 8 หน้า 347 - เล่ม 9 หน้า 8) "ไพนาสุริยวงศ์แค้น"

เรื่องย่อ

ไพนาสุริยวงศ์เสด็จประพาสอุทยาน ฝ่ายวรรณีสูรีที่เลี้ยงเห็นแทนแก้วที่ประทับของทศกัณฐ์ก็ร้องไห้แล้วเล่าให้ไพนาสุริยวงศ์ฟังว่า ไพนาสุริยวงศ์มิใช่พระโอรสของพิเภก หากเป็นพระโอรสของทศกัณฐ์และทศกัณฐ์ต้องสิ้นพระชนม์เพราะพิเภกไปเข้ากับฝ่ายศัตรู ไพนาสุริยวงศ์กลับไปทูลถามความจริงจากนางมณฑิลา จนทรงทราบแน่ชัดจึงคิดแก้แค้นพิเภกโดยสมคบกับวรรณีสูรีไปเรียนศิลป์ วิทยาการ เพื่อหาทางไปขอความช่วยเหลือจากท้าวจักรวรรดิแห่งเมืองมลิวัน ซึ่งเป็นพระสหายของทศกัณฐ์

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของไพนาสุริยวงศ์ทูลลาพิเภกเสด็จประพาสอุทยาน

เมื่อนั้น	ไพนาสุริยวงศ์ยกขา
จำเวณีสลับสามปีมา	ฉิวพัศตร์สักขณาอำไพ
.....	.....
ทูลว่าดูกรรักร่วมชีวี	ขอลาชูสีบทมาลย์

ไปเยี่ยมชมพรรณมิ่งไม้
ในสวนศรีอุทยาน

หวังให้เป็นสุขเกษมสานต์
สุริยฉานมาลัยคล้อยจะกลับมา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโคลงห้าพยางค์ของไพนาสุริยวงศ์ เมื่อทรงทราบความจริงว่า
ทศกัณฐ์คือ พระบิดา และบทแสดงอารมณ์ซัดเคื่องใจของไพนาสุริยวงศ์ เมื่อนางมณฑิ
ยอมรับว่าพิเภกทรยศต่อทศกัณฐ์

ตัวอย่างบทโคลงห้าพยางค์ของไพนาสุริยวงศ์

ไอ้เสี้ยมแรงเป็นวงศ์พรหมเมศ
ไตรโลกจะเข้ยไยไพ
จะอยู่ไปก็อ้ายเป็นสุดคิด
รำพรางชบพักตร์ลงโศกา

จะรู้จักมิตุเรศก็หาไม่
เจ็บใจเป็นพันพรรณนา
สู้สิ้นชีวิตเสียดีกว่า
ปมว่าจะสิ้นสมประดี

บทแสดงอารมณ์แค้นเคื่องของไพนาสุริยวงศ์เมื่อนางมณฑิได้ความจริงให้ฟัง
ดังคำกลอนว่า

อันพิเภกนี้ทรชนนัก
ลูกก็เป็นชาติชายอาชาไนย
ไปอยู่ด้วยพันธุมิตรพระบิดา
จึงจะกลับมาरणรอน

จะอยู่คู่พิภพใครจะไรได้
จะใครดูบาทพระมารดร
กว่าจะใหญ่กล้าขึ้นก่อน
ต่อกรพิเภกกุมภันท์

บทอมความงาม มีบทชมชบวนพยุหยาตราชมเครื่องทรง ชมมาทรงและชมอุทยาน
ตัวอย่างบทชมลักษณะมาทรง

มาเอยม่าสินธพ
ผมหาวผิวขำสำราญ
หางยาวหูกอกอ็ค
ที่ร้องทำนองทรงคังหงส์บิน

เลิศภพล่ำพองคะนองหาญ
น่านคำถองคังมณีนิล
เทารักหัดรูปไกรสรสิ้น
เหยียบดินย่างคูกรีกกราย

บทชมความสดชื่นรื่นรมย์ของอุทยาน ดังคำกลอนว่า

ลคเลี้ยวเที่ยวชมรุกขชาติ	เคลื่อนกลาตพื้นพรรณมยุพา
เพ็ดคควงพวงชอคาชคา	ทรงผกากลีบแยมแถมกัน
พุดจีบจำปามหาหงส์	กาหลงสุกรมนมสวรรค์
ลำควนยมโคขมะลิวัลย์	พิกันเกกแก้วชจายจร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า คำพูดของมนุษย์นั้นสามารถโน้มน้าวชักนำจิตใจผู้ฟังให้คล้อยตามได้ดังคำพูดของวรรณีสूर พูลบุณงไพนาสุริยวงศ์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนไพนาสุริยวงศ์เดินทางไปกรุงมลิวัน เพื่อพบ พระสหายของพระบิดาระหว่างทางได้ชมธรรมชาติสองข้างทางไปด้วย

คลอนฟางแฝงจับรกฟ้า	กาลิงจับกิ่งกาหลง
นกยางจับไม้ประยงค์	ฝูงหงส์จับเหียงเรียงนอน
ชมพูลางทางริบจรจรัล	มาในอรุณดิงขร
จนสุริยาสายัณห์หลงรอนรอน	ก็แรมร้อนนิทราในราตรี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งของตัวละครฝ่ายยักษ์ด้วยกัน เริ่มตั้งแต่ไพนาสุริยวงศ์ทรงทราบจากวรรณีสूरว่าพิเภกมิใช่พระบิดาที่แท้จริง และพิเภก ยังไปเข้ากับฝ่ายศัตรูทำให้ศัตรูสังหารทศกัณฐ์ผู้เป็นพระบิดาที่แท้จริงอีกด้วย จากปัญหานี้ ทำให้ไพนาสุริยวงศ์ต้องเดินทางไปเฝ้าท้าวจักรวรรดิเพื่อขอความช่วยเหลือในการ แก่แค้นพิเภกต่อไป บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เริ่มสร้างปัญหาใหม่เพื่อดำเนินโครงเรื่องย่อยให้เนื้อเรื่อง ราบเกียรดียาวออกไปอีก อนึ่งบทตอนไพนาสุริยวงศ์แค้นนี้ตอนจบคล้ายกับว่ายังไม่สนิท เพราะจะจบลงขณะที่ไพนาสุริยวงศ์กำลังเดินทางไปเฝ้าท้าวจักรวรรดิ เหตุที่ผู้วิจัยแบ่งบท ให้จบตอนเพียงเท่านี้เพราะบทต่อไปเป็นการ เริ่มเรื่องราวของท้าวจักรวรรดิมีบทสนทนา

และสถานการณ์ต่าง ๆ ยาวมาก จึงจำเป็นต้องจบตอนที่ 110 ไว้แค่นี้ เพื่อให้เหมาะสม
กับเวลาแสดง

ตอนที่ 111 (เล่ม 9 หน้า 9 - 50) "อภิเษกไพบนาสุริยวงศ์"

เรื่องย่อ

ไพบนาสุริยวงศ์เข้าเฝ้าทูลเรื่องราวแก่ท้าวจักรวรรดิ ท้าวจักรวรรดิจึงยกทัพ
มาประชิดกรุงลงกา พิเภกออกต่อสู้แต่เสียที่ถูกท้าวจักรวรรดิจับตัวได้และจะประหาร
ไพบนาสุริยวงศ์ทูลขอร้องไห้คุ้มซึ่งแทนเพราะพิเภกเคยเลี้ยงดูตนมาก่อน ท้าวจักรวรรดิ
จัดงานราชาภิเษกไพบนาสุริยวงศ์ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองกรุงลงกาและเปลี่ยนนามให้ใหม่
ว่า ทศพิน

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรรดิ แห่งกรุงมลิวัน

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวจักรวรรดิยกมี
เสวยแสนสมบัติสวัสดิ์	เป็นจรรโลงธานีมลิวัน
ประกอบด้วยศฤงคารบริวาร	โยธาทวยหาญก็แข็งขัน
เรื่องฤทธิไกรคังไฟถวัลย์	ใครโลกทั้งนั้นไม่ต่อกร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรบระหว่างท้าวจักรวรรดิกับพิเภกเพื่อสร้างอารมณ์
ตื่นเต้นระทึกใจ

ตัวอย่างบทรบตอนท้าวจักรวรรดิแผลงศร เป็นพญานาคมีคพิเภก

สำเนียงคังเสียงฟ้าฟาด	เป็นพญานาคราชตัวใหญ่
เจ็ดเศียรพันพิษเป็นควันไฟ	ไล่มีคพิเภกอสุรี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายท้าวจักรวรรดิ
และฝ่ายพิเภก นอกจากนั้นยังมีบทชมความงามของมหานครลงกา

ตัวอย่างบทชมขบวนทัพของกรุงมลิวัน

ขุนช้างชี้ข้างคั้งกัน	ถือขอหยกยื่นกรีกกราย
ขุนม้าขี่ม้าอัศิศร	กรกุมทวนทอง เจ็ดฉาย
ขุนรถขี่รถสุพรรณพราย	ถือธนูหน่วงสายยี่นทะยาน

บทชมเครื่องทรงของท้าวจักรวรรดิตั้งค้ำกลอนว่า

สี่เศียรทรงมงกุฎชวลิต	ดอกไม้ที่จวอนแก้วสุรگانต์
แปดทิศต์จับอัญญาวูช	ฤทธิ์ฤทธิ์กรวักแก้วแสงหาญ
งามคล้ายเวสสุวัณชัยชาญ	กุมกรกุมารมาขึ้นรถ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสอดแทรก
คำสอนสำหรับบุรุษจะมีอำนาจปกครองคนทั้งหลายทั้งปวงก่อนท้าวจักรวรรดิทรงสั่งสอน
ไพบูลย์วงศ์เมื่อเป็นกษัตริย์ครองนครลงกา

แล้วให้โอวาทด้วยคำหวาน	เจ้าผู้จะผ่านไศศวรรย์
จงตั้งอยู่ในทางทศธรรม	อย่ามีโมหันธ์ฉันทา
อันสุริยวงศ์พึงศาคนามิตร	ห่างสนิพปลุกเลี้ยงให้ถวนหน้า
ข้าเฝ้าเหล่าหมู่มาศยา	โยธาทวยหาญชาญชัย
ผู้ใดที่มีความชอบ	จงประกอบยศศักดิ์รางวัลให้
บำรุงไพร่พลสถลไกร	โคยในชนบบุราณกาล

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนท้าวจักรวรรดิทรงจัดพิธีราชาภิเษกไพบูลย์วงศ์
ครองกรุงลงกาแล้วจึงยกทัพกลับกรุงมลิวัน

ให้เคลื่อนจตุรงค์โยธี	แสนสุรเสป็น้อยใหญ่
ออกจากลงกากรุงไกร	ไปยังมลิวันพารา

นาฏการทอเนือง บทละครตอนนี้มีฉากขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์ด้วยกัน เริ่มตั้งแต่ไพนาสูริยวงศ์ไปขอความช่วยเหลือจากท้าวจักรวรรดิให้มาช่วยกำจัดพิเภก เพราะเป็นผู้ทรยศต่อพระบิดาของพระองค์ ท้าวจักรวรรดิยกทัพมารบกับพิเภกและสามารถจับตัวพิเภกได้ นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปเมื่อไพนาสูริยวงศ์ทูลขอท้าวจักรวรรดิ ให้ให้ประหารพิเภกเพียงแต่ให้คุมขังแทน จากนั้นท้าวจักรวรรดิจึงทรงแต่งตั้งไพนาสูริยวงศ์ ให้เป็นกษัตริย์ครองนครลงกา นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละคร ตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้มีตัวละครที่เป็นยักษ์ตลอดทั้งตอนอาจทำให้ไม่น่าสนใจติดตามชมมากนัก เพราะตัวละครมีลักษณะรูปร่างท่าทาง เข้มแข็งทั้งหมด แต่บทว่าลงสร้างอาจช่วยให้เห็นความสวยงามของท่ารำบ้าง เป็นการลดความตึงเครียดของเนื้อเรื่องได้พอสมควร หนึ่งในตอนจบพิเภกซึ่งเป็นฝ่ายธรรมะต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายอธรรมแต่ขอให้คิดว่าเนื้อเรื่องยังดำเนินไม่ถึงที่สุด และอีกประการหนึ่งท้าวจักรวรรดิยกทัพมาเพื่อแก้แค้นที่พิเภกไปเข้ากับฝ่ายศัตรูจนเป็นเหตุให้ทศกัณฐ์ต้องสิ้นพระชนม์มิใช่ยกทัพมาเพื่อเบียดเบียนพิเภกดังพฤติกรรมของยักษ์ฝ่ายอธรรมทั่วไป แต่อย่างไรก็ตามบทละครเรื่องนี้ก็สามารถปิดฉากตอนจบได้สนิทเมื่อท้าวจักรวรรดิสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ เป็นผลสำเร็จ ด้วยยกทัพกลับกรุงมลิวัน

ตอนที่ 112 (เล่ม 9 หน้า 50 - 71) "หนุมานลี้ก"

เรื่องย่อ

อสูรเผ่าทูลถามนางเบญจกายถึงพระบิดา นางเบญจกายแนะนำให้ไปสืบหาหนุมาน โดยบอกลักษณะรูปร่างของหนุมานให้อสูรเผ่าออกติดตามหาหนุมานจนพบแล้วเล่าเรื่องไพนาสูริยวงศ์ทรยศต่อพิเภกให้ฟัง หนุมานลาบวชแล้วพานุเคราะห์ไปกราบทูลเหตุการณ์ให้พระรามทรงทราบ พระรามมีรับสั่งให้พระพรตยกทัพจากเมืองโกยเกษมาช่วยเหลือพิเภก ฝ่ายท้าวชมพู สุครีพ ทราบข่าวว่าพระรามทรงจัดเตรียมทัพจึงพร้อมใจกันยกทัพมาสมทบที่กรุงอโยธยา

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของอสุรผัดทูลถามพระมารดาถึงพระบิดาว่า
อยู่แห่งหนใด

เมื่อ	อสุรผัดผู้ใจแกล้วกล้า
ครั้งจักรวรรดิเล็กโยธา	ออกจากดงกาบู้
จึงน้อมเคียรเกล้าอภิวาท	กราบลงแทบบาททศศรี
แห่งองค์สมเด็จพระชนนี	แล้วมีวาจาถามไป
อันพระบิดุเรศของข้า	สุริยวงศ์กษัตรากรุงไทร
รูปทรงสงสถานประการใด	ทรงนามชื่อไรพระมารดา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โกรธของอสุรผัดในตอนแรกเมื่อไม่เชื่อว่
ฤาษีแปลงคือ หนุมานและบทแสดงอารมณ์เสียใจของอสุรผัดเมื่อพิสูจน์แล้วว่าฤาษีแปลง
คือ พระบิดาจริง

ตัวอย่างบทโกรธของอสุรผัดเมื่อฤาษีแปลงบอกว่าตนคือ หนุมาน	
ขบเขี้ยวเคี้ยวฟันกระหึ่มบาท	สิงขรไหวหวาดเลื่อนล้ำ
สองตาค้างหนึ่งเพลิงกัลป์	กุมภันท์จึงร้องประกาศไป
เหวี่ยงเหวี่ยงฤาษีชีป่า	อหังการกล่าวคำหยาบใหญ่
มุขว่าเล่นไม่เกรงใจ	กูจะฆ่าให้ม้วยชีวี

หลังจากหนุมานแสดงตนแล้วหาวเป็นดาวเคื่อนให้ปรากฏอสุรผัดจึงแสดง
ความเสียใจที่ดูหมิ่นพระบิดา ดังคำกลอนว่า

จึงก้มเกล้าคารพอภิวันท์	กอดบาทรำพันทูลไป
พระองค์จงไต่ปราณี	ลูกนี้โทษผิดเป็นข้อใหญ่
ซึ่งว่าไต่ทำให้เคืองใจ	ขออภัยอย่า มีเวร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง และชมราชรถ
ตัวอย่างบทชมขบวนทัพของกรุงไทยเกษ

พลช้างไล่เสื่ออัคคี	ถือขอแกว่งกวัดคังจักรฉนิ
พลม้าไล่เสื่อสีจันทร์	ถือทวนสุวรรณกรีกกราย
พลรถไล่เสื่อชมพู	กรกุ่มธนูประลองสาย

บทชมความสวยงามของราชรถ คังค่างลอนว่า

แห่นท้ายรายเทพนมกร	นาคครุฑกินนร เคียงคั่น
เสาแกว่กบายบังกระจิงมัน	ห้ายอดเก้านั้น เป็นหลั่นลศ
เทียมอัครราชสินธพ	ฉีเท้าเลิศลคังลมกรค
สารดีชีชัยเคยพยศ	เร้งรถกวัดแกว่งแถวทวนทอง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ที่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายเช่นพี่เพ็กยอมได้รับความช่วยเหลือจากผู้เป็นนาย
คัง เช่นพระรามมีรับสั่งให้กองทัพต่างเมืองไปช่วยรบกับกรุงลงกาขึ้นมาให้พี่เพ็ก

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบลงตอนกองทัพต่างเมืองคือ ทัพของกรุงไทยเกษ
ทัพของนครชมพูและทัพของกรุงซิดชินมาพบกันระหว่างทางแล้วพากันมุ่งสู่กรุงอยุธยา
ไปเฝ้าพระราม คังค่างลอนว่า

เมื่อนั้น	พระพรตพระสัตบุคณาธา
เห็นท้าวพระยาวานรหึ่งปวงมา	พร้อมหน้าทั่วทุกพระนคร
จึงกล่าววธุรสปราศรัย	ด้วยใจโสมนัสสโมสร
เสร็จแล้วก็พากันบจร	ไปเฝ้าพระสีกรผู้ฤทธิ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนที่มีความขัดแย้งของตัวละคร เริ่มตั้งแต่สุรศักดิ์
ไม่พอใจทศทิน (ไพนาสุริยวงศ์) ที่ทรยศต่อพี่เพ็กจึงออกติดตามหาหนุมานตามคำแนะนำ
ของนางเมณูกาย แต่เมื่อพบหนุมานครั้งแรกสุรศักดิ์ไม่เชื่อว่าหนุมานเป็นผู้ให้กำเนิดต่อ

เมื่อหนุมานหาวเป็นดาวเดือนให้กูจึงเชื่อ จากนั้นหนุมานจึงพาอสูรผิดไปเฝ้าพระราม จากปัญหานี้ทำให้พระรามมีรับสั่งให้กองทัพต่าง เมืองเตรียมการไปช่วยรบกับกรุงลงกา คืน นาฏการของตัวละคร จึงบิดกลาง เมื่อกองทัพต่าง เมืองเดินทาง เข้ามาเฝ้าพระราม ในกรุงอยุธยา บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ไม่สนุกเพราะเป็นตอนเชื่อมเรื่องจากตอนหนึ่ง ไปสู่อีกตอนหนึ่ง ไม่เหมาะสำหรับแสดงละครเพียงตอนเดียว ควรแสดงเป็นเรื่องยาววันละ 1 ตอน หลาย ๆ ตอนติดกัน จะช่วยให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องราวได้ดีกว่า อนึ่งบทบาทของตัวละคร อาจจะขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันบ้าง เช่น พระพรต ท้าวชมพู ยังไม่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับอสูรผิดเท่าใดนัก แต่ที่จำเป็นต้องแบ่งบทให้จบเพียงเท่านี้เนื่องจากตอนต่อไป มีนาฏการที่ยืดเยื้อมากไม่สามารถนำมาเล่นละครภายในเวลามาตรฐาน แต่อย่างไรก็ตาม ตัวละครทั้งหมดก็ได้สร้างสถานการณ์ให้สัมพันธ์กันมาตั้งแต่ต้นอย่างเป็นกระบวนการ สืบเนื่องกันจนจบตอน

ตอนที่ 113 (เล่ม 9 หน้า 71 - 102) "ชมพูพานสื่อสาร"

เรื่องย่อ

พระรามมีรับสั่งให้พระพรต พระสัตรุกนำทัพวานรไปชิงชัยกรุงลงกา เมื่อขบวนทัพเดินทางมาถึงมหาสมุทร นิลพัทรับอาสาหนีตกายใหญ่ทอดข้ามสมุทรให้พลวานรเดินข้ามสู่เกาะลงกา ชมพูพานรับอาสาเป็นทูตไปเจรจากับทศพิน ต่างฝ่ายต่าง นำเรื่องความเก๋มาโต้เถียงกันและชมพูพานเข้าทำร้ายทศพินก่อนเหาะกลับพลับพลา

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 2 คำกลอน บรรยายว่า พระพรตนำพระยาวานรเข้าเฝ้าพระราม การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของพระรามประทับในท้องพระโรง แล้วให้ตัวละครอื่น ๆ เดินออกมาจากม่านตามเพลงร้องบรรยาย จากนั้นจึงเริ่มคำกลอนด้วยบทของพระรามต่อไปนี้

เมื่อนั้น
เห็นสองอนุชาวิลาวัณย์
พร้อมกันทั่วทุกพระนคร
จึงมีมธุรสวาจา

พระสุริยวงศ์องค์นายารายณ์รังสรรค์
ท้าวพระยาทั้งนั้นก็เข้ามา
ภูธรแสนโสมนัสสา
คุกอนอนุชาผู้ทรงลักษณ์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์ที่เห็นเด่นตอนชมพู่พานไขก่าลังคบทที่ทศพิน
คังคำกลอนว่า

ครั้นถึงจึงโจนขึ้นบนอาสน์
โถมตีบทศพินอสุรี
แล้วจึงจิกเคี้ยวรทบทย
เหยียบบกลงไว้กับบาทา

ทำอำนาจคังพญาราชสีห์
ตกจากแท่นที่อลงกรณ์
เสียดยอยโถมกายยักษา
ควยกำลังศักดาเกรียงไกร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถและชมธรรมชาติ
ตัวอย่างบทชม เครื่องทรงของพระพรตและพระสัสสุรค

สองกษัตริย์สระสนานสำราญกาย
ทรงสุคนธารสเสาวคนธ์
สนับเพลาเชิงงอนของกระจก
ชายแครงชายไหวอลงการ

ปทุมทองโปรยปรายคังสายฝน
ปรุงปนพมาศสุมาลย์
ภูษิตแยงยกกระหนก้าน
ฉลององค์ทองประสานดวงลอย

บทชมนกสองข้างทาง เสด็จคังคำกลอนว่า

พญาลอกะลิงล่างยางเจ้า
กระตัวแขกเต้าตระไน
กระสังรังนางนางวล
ชมเพลินจำเริญใจทั้งสององค์

นกหวาคู่เหว่าเสียงใส
นกไต้สรอยร่ากระเวนคง
นกหกบินหวานเข้าฝูงหงส์
พลางเร่งรถทรงยาตรา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้เข้ข้างฝ่ายธรรมนั้นไม่สามารถหาความสุขใดคั่งพฤติกรรมของทศพิน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบลงตอนชมพูพานกลับมาทูลรายงานผลของการไป
เจรจากับทศพินว่าไม่สำเร็จ พระพรตมีคำรัสก่อนเสด็จเข้าพลับพลาว่า

อันอายทศพินอสูรี

มันนี่ถึงพรหมลิขิต

ว่าแล้วจับพระชรรค์ชวลิต

ทรงฤทธิเสด็จเข้าพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มี ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายลิงคือ ความขัดแย้งระหว่างทศพินกับชมพูพานเมื่อชมพูพานถือสารไปเจรจา
ให้ทศพินออกมาสวามีภักดีต่อพระพรตทั้งสองฝ่ายไม่สามารถตกลงกันได้จึงเกิดความ
ขัดแย้งขึ้นโดย ชมพูพานคบตีสั่งสอนทศพินก่อนเหาะกลับพลับพลา นาฏการของตัวละคร
ปิดฉากลงได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้นำใช้เวลานแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนนี้มีบทชมความงามหลายตอนโดยเฉพาะบทชมนก ชมไม้ พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพรรณนาอย่างละเอียดเพราะเป็นพระราช
ประสงค์ของพระองค์เพื่อแสดงให้เห็นว่าการเดินทางระยะไกลมากต้องพบเห็นสิ่งต่าง ๆ
ในระหว่างทาง อีกประการหนึ่งการแสดงละครสมัยโบราณไม่มีการจัดฉากตามท้องเรื่อง
การพรรณนาธรรมชาติคือการอธิบายให้ผู้ชมนึกเห็นภาพโดยวิธีจินตนาการ

ตอนที่ 114 (เล่ม 9 หน้า 102 - 135) "ศึกทศพิน"

เรื่องย่อ

ทศพินยกทัพออกทำสงครามกับพระพรต ส่วนยามลี้วันกับกันยูเวกพระโอรสของ
อินทรีชิตติคตามอสูรตัดไปขอสวามีภักดีต่อพระพรตและช่วยต่อสู้กับทศพิน อสูรตัดจับทศพิน
ได้พระพรตมีรับสั่งให้นำตัวตระเวนประจานรอบพระนครก่อนนำไปประหาร

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของทศินทรงเจ็บแค้นชมพูพานที่ทำร้ายพระองค์
แล้วไม่มีทหารในกรุงลงกาผู้ใดจับตัวชมพูพานได้

เมื่อئัน	ฝ่ายทศินยักษา
ครั้นชมพูพานผู้ศักดิ์กา	ไปจากลงกาธานี
ทั้งเจ็บทั้งอายทั้งแค้น	แสนทเวสร้อนใจคั่งไฟ
อนิจจาเสียแรงมีโยธี	ล้วนตัวคืนนี้ด้วยสมุคไทย
แต่วานรตนเคียวมันเข้ามา	จะช่วยกันจับฆ่าก็ไม่ได้
ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นใจ	ชลเนี่ยนคลอคลองนองพักตร์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างทศินกับอสูรเผ็ดเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจ
และบทโศกของทศินเมื่อถูกนำตัวตระเวนประจานรอบเมือง
ตัวอย่างบทระหว่างทศินกับอสูรเผ็ด

ต่างที่ต่างจับกันสับสน	ต่างคนทาลศกรไม่
กสับกลอกเคล้าคล่องวงไว	ต่างหนีต่างไล่พัลวัน

บทแสดงอารมณ์โศกของทศินก่อนถูกประหาร ทรงรำพึงถึงพระมารดาว่า

โอวาสมเค็จพระแม่เจ้า	ผู้บังเกิดเกล้าเกศา
บ่ารุงเลี้ยงลูกแต่เยาว์มา	จนใหญ่กล้ามิให้อนาทร
พระคุณล้ำฟ้าสุชาธาร	ยิ่งสุเมรุจักรวาลสิงขร
ยังมีไต่แทนคุณพระมารดร	มาจากจรจากมาทอนาถนิก

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรงและชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทจึกขบวนทัพฝ่ายยักษ์

พวกมาลวันมาม โนมัย	ลำพองว่องไวตั้งไกรสร
ผู้สีลวนถือโคมร	กรายกรกวัดแกว่งสำแดงฤทธิ์
พวกช่างพื้นช่างชนะศึก	กระหึ่มฮึกวงกว้างาซวิก
ความอุหมอกุมขอลิลา	กวัดแกว่งแสงพิษโถมพราย

บทชมเครื่องทรงของทศพิน คึงคำกลอนว่า

ชำมรงค์เพชรวาวเก้ายอด	สอดลิลีนีวหัตถ์ประภัสสร
มงกุฎแก้วกฤษณทลกรรเจียกจร	คอกไม้หัตถ์คอรชรด้วยโกมิน
ห้อยพวงสุวรรณมาลัย	ซัดพระขรรค์ชัยแล้วทรงศิลมัย
งามคล้ายอินทรีทศสุรินทร์	ลินลามายาเกมมณี

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ทรยศคดโกงต่อราชบัลลังก์จะต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะในที่สุดคึง เช่น พฤติกรรมของ ทศพิน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงหลังจากทศพินถูกประหารแล้ว นางมณฑิโท ทรงคร่ำครวญอาลัยถึงพระโอรสแทบสิ้นพระชนม์

โอ้ว่าทศพินเจ้าแม่เอ๋ย	ทรามเซยยอครักเฉลิมขวัญ
เสียแรงอุ้มท้องประคองครรภ์	ถนอมเลี้ยงทุกวันจนใหญ่มา
.....	.....
คึงใจจะฝากผีเจ้า	ขวัญข้าวแม่ยอดสงสาร
รำพลาบซ่อนทรวงเขาวมาลัย	โศกอาบานสิ้นชีวัน

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ ตัวละครฝ่ายพระคือ ทศพินยกทัพออกทำสงครามกับพระพรตและในที่สุดค้อสุรคัต เป็นผู้จับตัว ทศพินได้ พระพรตมีรับสั่งให้นำตัวทศพินแก่ประจันรอบพระนครลงกาแล้วให้ประหาร เป็น การปิดฉากนาฏการของตัวละครได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิง เป็นอย่างยิ่ง จากศึก
ทศพินนี่จะเป็นต้นเหตุให้พระพรตทำสงครามกับตัวละครฝ่ายยักษ์ต่อไปอีก นับว่าบทบาท
ของทศพินนี่ทำให้เกิดนาฏการต่อเนื่อง เรื่องรามเกียรติ์ยืดยาวไปอีกหลายตอน

ตอนที่ 115 (เล่ม 9 หน้า 135 - 156) "หักคานจักรวรรดิ"

เรื่องย่อ

พระพรตยกทัพไปเมืองมลิวันเพื่อปราบท้าวจักรวรรดิผู้ให้ความช่วยเหลือทศพิน
หนทางเข้าเมืองมลิวันต้องผ่านคานไฟกลับและคานน้ำกรด หนุมานอาสาทำลายคานทั้งสอง
ได้สำเร็จแล้วเคลื่อนทัพไปตั้งพลับพลาที่เชิงเขามยุราใกล้กรุงมลิวัน

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระพรตมีรับสั่งให้พิเภกเตรียมหาฤกษ์ยาม
เพื่อจะยกทัพไปปราบท้าวจักรวรรดิ

เมื่อนั้น	พระพรตสุริยวงศ์รังสรรค์
ครั้นเสร็จสังหารกุมภัณฑ์	ทรงธรรมมีราชบัญชา
ตรัสสั่งท้าวทศศิริวงศ์	ผู้ดำรงพิภพรักษา
เราจะไปมลิวันพารา	เช่นข่าจักรวรรดิฤทธิรอน
อันเป็นเสี้ยนศึกค่อเปื้องบาท	พระนารายณ์ธีราทรทรงศร
จงหาศฤกษ์ฤกษ์ดาว	ที่จะยกนิกรโยธี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทกลกขบขันตอนฤาษีปรเมศจะรีบไปเฝ้าท้าวจักรวรรดิตาม
รับสั่งและบทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนหนุมานหักคานกรุงมลิวัน

ตัวอย่างบทตอนพระฤาษีจะขึ้นเฝ้าท้าวจักรวรรดิ อาจให้ตัวละครทำท่าทาง
ลูกลี้ลูกกลนให้ตลกขบขันได้

หมวมุ่นชฎาห่อเกล้า	คว่ำไค้ไม้เท้าประจำนาย
คนหาอุศลคุณว้าย	บริหารกระจายทั้งภูมิ

บทขึ้นต้นก่อนหนุมานรบกับกาสูร นายค่านกรุงมลิวิน คังค้ำกลอนว่า

บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
กวัดแกว่งตรีเพชรอันศักดิ์	โถมจับอสุราค้วยว่องไว
เหยียบเข้านาวเคียวเวียนพัน	มีอนั้นฉวยชิงเอาหอกได้
เท้าถีบอสุราล้มไป	เหยียบไว้กับพื้นสุธาธาร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรด ชมชารน้ำ
ตัวอย่างบทชมความยิ่งใหญ่ตระการตาของราชมรด

รถเอยรถแก้ว	แล้วค้วยเนาวิรัตน์จำรัสฉาย
คুমวงกงกำจำหลักลาย	แปรกเรือนทวยท่ายกระหนกบัง
ชั้นลคมคดเหลี่ยมบัลลังก์รัตน์	ครุฑแอบสิงห์อัครอสูร
บุษบกเพชรพรายรายกระจ่าง	เสาแก้วกามบังกระจ่างอน

บทชมธรรมชาติคอนพระพรตและพระสัตบุรุษลงตรงในชลธาร มีค้ำกลอนคัง

ต่อไปนี้

สองกษัตริย์ลงสระสรงสนาน	ในท่าดำธารกระแสนินธุ์
น้ำใสเห็นแสงมณีนิล	โกมินไข่มุกเพทุรย์พราย
แก้วแดงแกมดวงมุกคาคาม	บัทมราชเพชรรัตน์จำรัสฉาย
ทรายทองศรีเทียมมอโรพราย	ศีลาลัยแก้วฉลิกโมรา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะย่อมชนะฝ่ายอธรรม คังที่หนุมานรบชนะหังค่านกรุงมลิวินได้

การบิเค่เรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนทหารวานรและทหารกรุงลงกาพักผ่อนลงเล่นน้ำ
เป็นที่สำราญใจหลังจากเสร็จศึกตีค่านหน้ากรุงจักรวรรดิได้แล้ว

สระสนานสำราญกายา
ครั้นเสร็จซึ่งเล่นสาคร
กับพวกกอสูรหมุมาร

ที่ในมหาชถวาร
ท้าวพระยาวานรทวยหาญ
ก็มายังสถานพลับพลาชัย

นาฏการทอเนือง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระ เริ่มตั้งแต่พระพรตยกทัพไปปราบท้าวจักรวรรดิโดยหนุมานเป็นผู้ทำลาย
คานแรกหน้าเมืองได้สำเร็จและสามารถเดินทัพต่อไปใกล้กรุงมลิวัน บทละครตอนนี้ใช้
เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นการเริ่มทำสงครามใหญ่ระหว่างฝ่ายยักษ์กับฝ่ายพระใน
ตอนต่อ ๆ ไป ลักษณะต่าง ๆ ของละครในคงรักษาไว้ได้ครบถ้วน เช่น เปิดฉากด้วย
บทของตัวพระ ปิดฉากด้วยฝ่ายธรรมะรบชนะฝ่ายอธรรม บทชมความงามได้แก่ ชมราชรถ
ชมธรรมชาติคงมีไว้เพื่อให้ตัวละครแสดงฝีมือว่า

ตอนที่ 116 (เล่ม 9 หน้า 157 - 172) "นิลนทสี่อสาร"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพ เข้ามาทูลท้าวจักรวรรดิว่าข้าศึกที่คานแรกได้ ท้าวจักรวรรดิ
จึงเกณฑ์ทัพเตรียมรบศึกฝ่ายพระพรตมีรับสั่งให้นิลนทสี่อสารไปถึงท้าวจักรวรรดิ
ท้าวจักรวรรดิกับนิลนทสี่อสารไม่สามารถเจรจาทกลงกันได้ นิลนทสี่อสารจึงส่งแควง
เคชท์ยกออก
ปราสาทมมาถวายเป็นพรต

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 14 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพหน้าคาน
เข้ามาในกรุงมลิวันเพื่อทูลเหตุการณแก่ท้าวจักรวรรดิ การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉาก
ด้วยบทของท้าวจักรวรรดิประทับในท้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านตาม
คำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าท้าวจักรวรรดิด้วยคำกลอนว่า

ท่างตนน้อมเกล้าบังคมศีล
ทูลโดยมีศึกมารอนราญ

พระผู้เป็นมลิวันราชฐาน
ตามชาวคานแจ้งกิจจา

เมื่อนั้น
แจ้จ่าวเร้าร้อนในอุรา

ท้าวจักรวรรดิยักษา
พระยามารนึ่งนิกครีกคิด

อารมณที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนชาวเมืองมลิวันตกใจกลัวเมื่อนิลนนท์แกว่ง
อาวูชเป็นควันไฟและบทตื่นเต้นเร้าใจตอนนิลนนท์สำแดงฤทธิ์หักยอดปราสาท
ตัวอย่างบทตอนนิลนนท์แกว่งอาวูชเป็นควันไฟเหนือกรุงมลิวัน อาจให้ตัวละคร
ที่แสดงเป็นชาวเมืองท่าทางตกใจกลัวให้ลกขบขันได้

ตกใจหน้าซีกไม่มีขวัญ
สำคัญว่าเกิดอัคคี
คางคนต่างอุ้มลูกหลาน
บางจูงพอดาแมยาย

ตัวสั้นร้องอิงคะนึ่งมี
ชนของวังหนี่วุ่นวาย
ลมลูกคลุกคลานคว่าหงาย
กลัวว่าจะตายอยู่ในไฟ

บทตื่นเต้นตอนนิลนนท์หักยอดปราสาทกรุงมลิวัน ดังคำกลอนว่า

แล้วจึงเหาะทะยานขึ้นไป
สองมือฉวยง้างพรหมพักตร์
แหลดยับลงจนบัลลังก์
กวัดแกว่งเยาะเย้ยอสุรา

ควยกำดั่งว่องไวสิทธิศักดิ์
หักยอดปราสาทรันทนา
เสียงคังคังเสียงฟ้าผ่า
แล้วเหาะไปพลับพลาธุจี

บทชมความงาม มีบทชมธรรมชาติยามใกล้รุ่ง ตอนพระพรตทรงตื่นจากบรรทม
ดังคำกลอนว่า

น้ำค้างหยาดเย็นสุธาธาร
พิศพาเสาวคนธ์เกสร
เสนาะเสียงไก่อแก้วโกกิล
แสงทองรองเรืออากาศ
เสียงประโคมคนครี่นั้น

พระพายพานรำเพยรวริน
ขจายจรหอมฟุ้งจรุงกลิ่น
บักขาตื่นบินหากัน
โอกาสพรตฉายฉายฉัน
ทรงชมตื่นจากไสยา

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ที่ เป็นฝ่ายธรรมจะหาความสงบสุขมิได้ ดังเช่นท้าวจักรวรรดิมีข้าศึกมาประชิดพระนคร
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตครุสขมเชยความสามารถของนิลนัท

ควรแล้วที่ท่านเป็นทหาร
ใช้ไต่ต่างตาต่างกร

องค์พระอวตารทรงศร
ว่าแล้วมทจร เข้าพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายดี เริ่มตั้งแต่นิลนัทถือสารไปเจรจากับท้าวจักรวรรดิให้ออกมาสวามิภักดิ์
ต่อพระพรต นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปอย่างเข้มข้นด้วยบทสนทนาระหว่าง
ท้าวจักรวรรดิกับนิลนัทต่างยกเอาเรื่องราวหนหลังมาโต้เถียงกันและเมื่อไม่เป็นที่ตกลง
กันได้นิลนัทจึงสาแค้น เคชทัยกอดปราสาทนครมิวันนำกลไปถวายพระพรต นาฏการ
ของตัวละครในตอนนี้จึงจบอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง
เนื้อเรื่องตอนนี้ความสนุกอยู่ที่บทสนทนาโต้ตอบระหว่างท้าวจักรวรรดิกับนิลนัท
ซึ่งเท่ากับเป็นการทบทวนเนื้อเรื่องเดิมให้ผู้อ่านเข้าใจยิ่งขึ้น เป็นที่น่าสังเกตว่าบทโต้เถียง
กันโดยนำเรื่องราวในอดีตมากล่าวประจานกันเช่นนี้มีแทรกตอนอื่น ๆ อยู่เสมอ เช่น
ตอนองคคสี้อสาร ชมพูนานสี้อสาร นำเชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช ทรงมีพระราชประสงค์ให้ผู้อ่านละครไคร้รำลึกย้อนถึง เหตุการณ์ในอดีตหรือผู้ที่
มิไค้ดูละครตั้งแต่ต้นจะได้เข้าใจเนื้อเรื่องที่ผ่านมา ลักษณะการเขียนบทเช่นนี้เป็นกลวิธี
ที่เหมาะสมสำหรับบทละคร เรื่องยาวเช่น เรื่องรามเกียรติ์

ตอนที่ 117 (เล่ม 9 หน้า 172 - 208) "หอกเมฆพิท"

เรื่องย่อ

ท้าวจักรวรรดิมีรับสั่งให้พระโอรสนาม สุริยาภพ ยกทัพออกทำสงคราม พระสัตรุด
ยกทัพออกต่อสู้ สุริยาภพพุ่งหอกเมฆพิทถูกพระสัตรุดสลบ พระพรตมีรับสั่งให้นิลนัทไปหาสรรพยา
และนิมนต์ตามคำแนะนำของพิเภกมารักษาจนสามารถแก้ไขพระสัตรุดให้ฟื้นคืนชีวิตได้

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของท้าวจักรวรรดิมีพระคำให้สุริยาภพ

ยกทัพออกทำสงครามกับพระพรต

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวจักรวรรดิยกมา
ครั้งวานรมาทำอหังการ	หักยอดมหาปราสาทชัย
.....	.....
อันสุริยาภพลูกรัก	รณรงค์แหลมหลักแก่วงศ์
ทรงหอกเมฆพิทอันศักดิ์	เป็นเทพอาวุธสำหรับกร
จะให้เป็นจอมพลไปต่อสู้	สู้ประยุทธ์พิงคูกำลังก่อน
ถ้าหนักถูกจักไปราญรอน	ข้ามนุญขวานรให้แหลกลาญ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทตื่นแค้นระทึกใจคอนสุริยาภพรบกับพระสัตว์รุกและบท
แสดงอารมณ์โศกคอนพระพรตทอพระเนตรเห็นพระสัตว์รุกถูกหอกเมฆพิทสลบ
ตัวอย่างบทระหว่างสุริยาภพกับพระสัตว์รุก

รับหัตถ์บักป้องหิรมัน	รบชิตศึกพันกระชั้นมา
สองจับสู้ประยุทธ์กันสู้สน	ต่างคนต่างหาญต่างกล้า
ถอยที่ถอยมีฤทธา	หมายเขม่นเขนฆาไม่งคร

บทโศกรำพันของพระพรตเมื่อพระสัตว์รุกถูกหอกเมฆพิทมีคำกลอนว่า

อกเอ๋ยเป็นน้าวอดสู	แกหมูไทรโลกทุกทิศา
จะลวงประมาทหมิ่นนินทา	ว่าแพอสุราอาชรรม์
อยู่ไซ้ให้หนักแน่นคิน	จะสู้สิ้นชนมาอาสัญ
รำพลางโศกาจาบัลย์	ทรงธรรมกอน้องสลบไป

บทชมความงาม มีบทชมชนวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถหิ้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทบรรยายให้เห็นความเข้มแข็งของกองทัพกรุงมลิวัน

ขุนรณอินชีรตศึก	ถือธนูค้ำคิ่กประลองสาย
ขุนช้างชีชัยช้างพลาย	ถือขอคร่าลายหยักยั้น
ขุนพลจักษุพลยุทษ์	ฤทธิ์รุทร เขี้ยวแห่งแข็งขัน
ไล่เกราะ เลื่อนหมวกลายสุวรรณ	ถือสรรพาวุธครบกร

บทชมเครื่องทรงของสุริยาภพ ดังคำกลอนว่า

เข้าที่ชำระสระสนาน	สุคนธ์ธาร เกสรขจรกลิ่น
สนับเพลาวยพลอยโกมิน	ภูษาทรงข่าวมินต์กระหนกพัน
ชายไหวสุรگانต์กานชด	ชายแครงมรกตทับทิมคั้น
ฉลององค์พิ่นเขี้ยวเครือวัลย์	เกราะแก้วกุดันจำหลักลาย

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้รักษารมจะสามารผ่านพ้นภัยในตรายต่าง ๆ ไปได้ เช่นพระสัตรุกทรงพ้นภัยจากหอกเมฆพัต

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตทรงพาพระสัตรุกเสด็จกลับพลับพลา

ว่าแล้วขึ้นยังบัลลังก์รอด	ให้เลิกทศโยธาทัพใหญ่
โห่สนั่นลั่นเลื่อนภพไตร	กลับไปสุวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระเริ่มตั้งแต่ท้าวจักรวรรดิมีรับสั่งให้สุริยาภพยกทัพออกรบกับข้าศึก ตัวละครแสดงความขัดแย้งเด่นชัดเมื่อสุริยาภพพุ่งหอกเมฆพัตถูกพระสัตรุกสลับ จากปัญหานี้ทำให้บัลลังก์ต้องไปหาสรพยาและหिनบคตามคำแนะนำของพิเภกมารักษาพระสัตรุกจนพื้นนาฏการของตัวละครจึงปิดลงได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

บทละครตอนหอกเมฆพท์นี้คำเป็นเรื่องและวางตัวละคร เหมือนครั้งศึกพระราม พระลักษมณ์ ทศกัณฐ์ และหนุมานในครั้งศึกลงกา ศุกร บุนนาค ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการสร้างเรื่องในภาคท้ายของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและได้เปรียบเทียบกับเรื่องรามเกียรติ์ไว้ดังนี้

...ตอนสร้อยฟ้าท่าเสน่ห์ เกรซวาด ควรนับว่าเป็นภาคผนวกเพราะเป็นภาคที่ส่งตัวละครชุดเล็กออกไปมีบทบาทคล้ายกันกับเรื่องรามเกียรติ์มีภาคหลังที่ส่งพระพรต พระสัทรุค นิลพิท ออกไปแสดงบทบาทซ้ำกับบทพระราม พระลักษมณ์ หนุมานเคยออกไปแสดง...¹

...เรื่องรามเกียรติ์นั้นเมื่อพระรามครองเมืองเรียบร้อยแล้ว ยักษ์ใหญ่ ๆ ต่าง ๆ ก็ตายหมดแล้ว เรื่องก็ชักจะจืดจาง แต่จะจบลงเสียง่าย ๆ ก็ยังไม่ได้แสดงบทบาทกันทั่วทุกตัว เช่น พระพรต พระสัทรุค วานร ตัวเอกคือนิลพิทซึ่งมีฤทธิ์เป็นรองอยู่ก็แต่หนุมานเรื่องน่าจะต่อไปได้อีก คนที่อยากฟังโคลกในสมัยแรก ๆ ของรามณะก็คงไม่อยากจะให้จบง่าย ๆ เช่นเดียวกับที่คนฟังเรื่องพระอภัยไม่ยอมให้สุนทรภู่จบเรื่องง่าย ๆ เมื่อจำจะต้องต่อเรื่องเป็นภาคสองจะใช้ตัวละครชุดเดียวกับชุดเก่าก็เพื่อซ้ำซาก ผู้แต่งจึงหาทางส่งตัวละครที่ไม่มีบทบาทในภาคต้นออกไปเป็นตัวแสดงบทในชุดที่สอง เป็นเช่นนี้เหมือนกันทุกเรื่องที่เป็นวรรณคดีสำคัญ ๆ แต่อย่างไรก็ดีภาคสองนี้ถึงแม้จะแต่งดีเท่าไรก็มักไม่สนุกเท่าภาคต้นและบทบาทก็มักจะซ้ำกันจนเกือบเตาได้ เป็นแต่ว่าได้เปิดโอกาสให้ตัวละครที่เจียบอยู่ในภาคแรกออกไปได้แสดงบ้างเท่านั้น...²

¹ศุกร บุนนาค สมบัติกวีขุนช้างขุนแผน หน้า 134

²ค. หน้า 965

ตอนที่ 118 (เล่ม 9 หน้า 208 - 224) "ศึกสุริยาภพ"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลท้าวจักรวรวรดิว่าพระสัตรีคุกกลับฟื้นคืนชีวิต สุริยาภพยกทัพ
ออกรบอีกครั้งหนึ่ง พระพรตแดงศรพรมหาสตร์สังหารสุริยาภพลิ้นพระขนม

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์เดินทางเข้ามา
ในเมืองมลิวันเพื่อทูลท้าวจักรวรวรดิว่า พระสัตรีคุกกลับฟื้นขึ้นมาได้ การแสดงละครจึง
เริ่มเปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรวรดิประทับในท้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออก
มาจากม่านพร้อมกับคำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าท้าวจักรวรวรดิด้วยคำกลอน
ต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงจึงตรงเข้าไปเฝ้า

ทูลว่ามนุษย์ไม่บรรลัย

เมื่อนั้น

ไค้พังตะลึงทั้งกายา

นอมเกล้าบังคมประนมไหว้

เล็กทัพกลับไปดับพลา

ท้าวจักรวรวรดิยกษา

อสุราร่าฟุ้งคะนึ่งติด

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างพระพรต พระสัตรี กับสุริยาภพเพื่อสร้าง
อารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น

ผู้เคียวรับสองกษัตรา

ชี้ซ้ายป่ายขวาถูดาหล

หันเหียนเปลี่ยนท่าพัลวัน

จึงสุริยาภพยกษา

แกวงคทาธาโถมโรมรัน

จับกันสามตนตั้งจักรผัน

กุมภัณฑ์ไม่ละลศกร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรดทั้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของพระพรตและพระสัตรีศ

ทองกรรกร้อยพลอยเพชร	ขำมรงค์เรือนแก้วกอบสะบัด
มรกตคูทรงจักรพรรดิ	กรรเจียกจรเนาวรัตน์พรายพรรณ
ห้อยพวงมาลัยคอกไม้มาศ	ต่างจับศรสาตราพระแสงขรรค์
งามตั้งสุริยากับพระจันทร์	ตามกันมาขึ้นรถทรง

บทชมความสวยงามของราชรถ คึงคำกลอนว่า

ลคั่นคันภาพรายเรียง	เทพนมครุฑเคียงสิงห์อัค
งามแมนรถทรงจักรพรรดิ	บุษบกบันสะบัดปราณี
เทียมลอินทพสีคึงสี่สังข์	มีกำลังคึงพญาราชสีห์
ขุนรถกรายแซ่ประลองดี	ขบรีคึงรถพระหินกร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายรักษาราชการจะชนะฝ่ายอธรรม คึงเช่นพระพรตสามารถรบชนะสุริยาภพ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลับพลา

ให้เลิกโยธาพลากร	ยักขาวานรน้อยใหญ่
โห่สนั่นครันครันภพไตร	กลับไปสู่วรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระคือ สุริยาภพนำทัพออกรบกับพระพรตและถูกพระพรตสังหารด้วยศร
พรหมาศครีลินพระชนม์เป็นการปิดฉากนาฏการขัดแย้งของตัวละครลงได้สมบูรณ์ บท
ละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ไม่มีสิ่งใดแปลกไปกว่าการทำสงครามครั้งศึกลงกา เห็นได้ว่า
ลักษณะการบรรยายเรื่องตั้งแต่การเปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยฝ่ายพระมะ
ชนะฝ่ายอธรรมและบทชมความงามต่าง ๆ คล้ายสงครามครั้งศึกลงกาทุกประการ

ตอนที่ 119 (เล่ม 9 หน้า 225 - 241) "ทัพบรรลัยจักร"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลท้าวจักรวรรดิว่าสุริยาภพสิ้นพระชนม์ ท้าวจักรวรรดิมีรับสั่งให้บรรลัยจักรพระอนุชาของสุริยาภพออกทำศึกแก้แค้น พระพรตยกทัพออกต่อสู้แตกการรบไม่แพ้ชนะกันครั้นถึงเวลาเย็นต่างฝ่ายต่างแยกย้ายกันกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในเมืองมลิวันเพื่อทูลท้าวจักรวรรดิว่าพระโอรสสิ้นพระชนม์ การเปิดฉากจึงเริ่มด้วยบทของท้าวจักรวรรดิประทับอยู่ในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านพร้อมกับคำบรรยาย จากนั้นจึงกลานเข้าไปเฝ้าท้าวจักรวรรดิด้วยคำกลอนต่อไปนี้

ครั้นถึงประณตบทงสุ	ทูลองค์จักรวรรดิยกี้
ว่าพระโอรสธิบตี	ไปต่อที่ด้วยราชภักดาล
บัดนี้ตองศรสวรรคต	ม้วยหมคทั้งพลทวยหาญ
อันซึ่งซากศพขุนमार	แหลกลาญไม่เห็นประจักษ์ตา
เมื่อนั้น	ท้าวจักรวรรดิยกี้
แจ้งว่าโอรสผู้ศักดา	สุดสิ้นชีวาในที่รบ
ด้วยศรมนุษย์อันเพริศพราย	สิ้นสามสูญหายทั้งซากศพ
ตกใจคังมีมาณพ	มาพลีกราชพิภพให้คว่าไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของท้าวจักรวรรดิเมื่อทรงทราบว่าพระโอรสสิ้นพระชนม์และบทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนที่ยักษ์รบกับทัพวานร

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของท้าวจักรวรรดิ

ไอ้สุริยาภพของพ่อเลย	โฉนเลยมาม้วยอาสัญ
เจ้าก็เรื่องฤทธิไกรคังไฟกลบ	ปราบไค้ถึงสวรรคชันนาคาล

ตั้งใจบำรุงเลี้ยงมา
เป็นเจ้าอสูรหม่อมมาร

จะให้ครอบครัวอาราชาฐาน
ฤมาแพ้วพาลทรลัคน์

บทระหว่างทหารยักษ์กับทหารวานรช่วยสร้างอารมณต์ต้นเต็น้เราใจ คึง
คำกลอนว่า

ฝ่ายนิลพิทกัถาโถม
อสูรณัถะยานเข้าทอตี

โจมจับนนทสุรยักมี
จับอสูรืนนทการ

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถหึ่งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความกล้าหาญของทหารวานรในกองทัพฝ่ายพลับพลา

แต่ละคนเห็นมหาญชาญจกรรจ์
ถึงจะเอาเคื่อนควงพระอาทิตย์
กวัดแกว่งศาศราฤดาหล
ต่างคนต่างหาญต่างอีก

ชนปล้นช่อชั้นคุลิต
ก็จะปลิดมาไคคังใจนี้
ราชนลำพองคะนองศึก
คึงคึกคอยเสด็จมทจร

บทชมความสวยงามของรถทรง คึงคำกลอนว่า

เรือนเก็จเสากาบประดับพลอย
เห็นมค้วยลินธพอาชาชาติ
ประดับค้วยเนาวรัตน์ค่าเมือง

ห้ายอกศุกย้อยอร่ามเรือง
งามสะอาคหังสีสีเหลือง
ล้วนเครื่องสำหรับพิชัยยุทธ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายอธรรมไม่สามารถรบชนะฝ่ายธรรมะ คึงเช่นมรสัยจักรไม่สามารถรบชนะพระพรตได้
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลับพลา

จึงให้เลิกโยธาพลากร
ให้สนั่นครันครันภาดลย์

เสนาวานรน้อยใหญ่
คืนไปพลับพลากรูจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ บรรดัยจักรยกทัพออกรบกับพระพรตแต่ไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะกัน ครั้นเวลาเย็นต่างฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไปเป็นการปิดฉากนาฏการของตัวละครลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คงเป็นรูปแบบเดียวกับครั้งศึกลงกาคือ ฝ่ายยักษ์กับฝ่ายพระรบกันครันถึงเวลาเย็นต่างฝ่ายรบไม่แพ้ชนะกันจึงต่างแยกย้ายเลิกทัพกลับไปเป็นที่น่าสังเกตุว่าพระบาทสมเด็จพะพุทธชอกฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงท้าวละครไว้ให้เป็นตอน ๆ สำหรับนำไปเล่นละครโคสะดวก

ตอนที่ 120 (เล่ม 9 หน้า 241 - 258) "อุบศรเหรา"

เรื่องย่อ

บรรดัยจักรเสด็จไปกระทำพิธีอุบศรเหราที่เชิงเขาจักรวาล ท้าวจักรวรรดิมีรับสั่งให้มารกระบิลนำทัพออกไปรบกับพระพรตเพื่อช้คตาทัพไว้ก่อน พระพรตมีรับสั่งให้นิลพ้ทออกรบและนิลพ้ทสามารถฆ่ามารกระบิลได้ ส่วนองคคทกับอสูรผิดไปทำลายพิธีอุบศรของบรรดัยจักรได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของบรรดัยจักรขึ้นเฝ้าพระบิดาทูลลาไปกระทำพิธีอุบศรที่เชิงเขาจักรวาลและขอให้พระบิดาจัดผู้เฒ่าไปรบช้คตาทัพไว้ก่อน

เมื่อนั้น	ฝ่ายบรรดัยจักรยักษิ
ครันถึงพิชัยธานี	ก็ขึ้นไปยังที่พระโรงคัล
จึงน้อมเศียรเกล้าบังคมบาท	พระบิดุรงค์อิราชวังสรรค
ทามกลางสุริยวงศ์พงศพันธุ	พร้อมกันเกลื่อนกลาดคานคา
.....	.....

ลูกขอมังคมลาไป	ชูบศรในเนินจักรวาล
ขอให้ผู้ใดไปซัดทัพ	ตั้งรับต่อสู้กำลังหาญ
สามวันจะยกมารอนราญ	ผลาญเสียให้สิ้นชีวา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทช่วยสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจตอนองคคกับอสูรผัดท่าลาย

พิธีชูบศร เหนราชของบรรลัยจักร

เห็นบรรลัยจักรชูศร	ประนมกรร้ายเวทศาธา
อสูรผัดเข่นไฉนมา	ฉวยจิกเกศาสูรี
องคคหลานท้าวหัลันัน	พะยานไปตีบคองยักษี
ตกจากบัลลังก์กูจี	สองนายรุมตีขุนมาร

บทชมความงาม มีบทชมเครื่องทรงของบรรลัยจักรและบทชมม้าศึกของมาร

กระบิด

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงก่อนเข้าพิธีกรรมของบรรลัยจักร

ห่อขภูมุนเกล้าเมาลี	สวมประคำมณีอลงกรณ์
มงเจียงศรีเศวตกฤษา	จับแหรพทพระแสงศร
พอได้ศุภฤกษ์สถาวร	บทจรเข้าโรงพิธีกรรม

บทชมลักษณะเข้มแข็งของม้าศึก ตั้งคำกลอนว่า

ม้าเอยม้าศึก	ตัวคำพันลึกสูงใหญ่
ผีเท้าเคล้าคองว่องไว	หนีไค้ไล้ทนขยันดี
โจมนรงค์เกล้าหาญราญรบ	คืนคีคปากขบไม่ถอยหนี
เร้งร้องก้องกาจเป็นไกล	ชีรอบจักรวาลไม่ทันพิท

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมยอมพ่ายแพ้ฝ่ายธรรมะเสมอและยากที่จะกระทำการใด ๆ ได้สำเร็จ ดังเช่น มารกระบิลและบรรลัยจักรพ่ายแพ้แก่พระยาवानร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ ตัวละครฝ่ายดี เริ่มตั้งแต่บรรลัยจักร เสด็จไปกระทำพิธีชุบศร เหรา จากปัญหานี้ทำให้ มารกระบิล ต้องนำทัพออกรบกับฝ่ายพระพรตเพื่อขัดตาทัพไว้ก่อนเหตุการณ์ดำเนินต่อไปเมื่อนิลพัทสามารถฆ้ามารกระบิลได้ ส่วนองคตกับอสุรผัดก็ไปทำลายพิธีชุบศร เหรา ของบรรลัยจักร ได้สำเร็จนาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่สนุกสามารถจัดแสดงเพื่อความบันเทิงได้ทุกโอกาส เพราะมีนาฏการขัดแย้งระหว่างตัวละครถึงสองครั้งคือ การต่อสู้ในสนามรบระหว่าง มารกระบิลกับนิลพัท และการต่อสู้ในโรงพิธีระหว่างองคต อสุรผัดกับบรรลัยจักร ทำให้เนื้อเรื่องเข้มข้นน่าติดตามชม

ตอนที่ 121 (เล่ม 9 หน้า 258 - 281) "ศึกเหรา"

เรื่องย่อ

บรรลัยจักรยกทัพออกรบแล้วแผลงศร เหรรามัดพระสัตรรุกขึ้นไปซ่อนไว้ในกลีบเมฆโดยให้อสุรารากูเฝ้าไว้ จากนั้นบรรลัยจักรจึงเสกผ้าพยนต์เป็นร่างนิมิตแทนตนให้อยู่ท่าสงครามต่อไปแล้วเสด็จกลับพระนคร สุครีพ หนุมาน องคต นิลพัท ออกรบกับทหารยักษ์ ส่วนหนุมานแปลงกายเป็นนกอินทรีไลจิกเหราที่มัดพระสัตรรุก แล้วพระยาवानร ทั้งหลายช่วยกันต่อสู้กับฝ่ายอสุรซึ่งเอาพระสัตรรุกกลับคืนมาได้

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของบรรลัยจักรหลังจากถูกทำลายพิธีแล้วจึงรีบเสด็จกลับพระนคร เพื่อเตรียมยกทัพมาทำสงครามกับฝ่ายพระพรตต่อไป

เมื่อนั้น	ฝ่ายบรรลัษจักรยักษา
ครั้นเสียดชะกิจวิหยา	อสุราริ้วโกรขตั้งเพลิงกาฬ
.....	.....
ก็แล้วจะไค้เห็นกัน	กุงจะล้างชีวันเสียให้ไค้
ว่าพลางก็เชิกพลไกร	เหาะกลับไปราชาธานี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทขึ้นต้นระทึกใจตอนบรรลัษจักรแดงศร เหนรมัดพระสัตรุกค
และบทโศกรำพันของพระพรตเมื่อทรงทราบว่าพระสัตรุกคเสียที่แกชาศึก
ตัวอย่างบทตอนบรรลัษจักรแดงศร เหนรมัดพระสัตรุกค

แล้วชักศร เหนรออกพาดสาย	เขม่นหมายมากจะสังหาร
นำวทรวงควยกำลังชัยชาญ	ขุนมารผาดแดงไปทันที่
เป็น เหนรพันเคียรพันพิษ	แตกฉั่วฤทธิ์พรหมาสตร์ครศรี
รวบริคพระสัตรุกคภูมิ	ไค้แล้วพาหนีขึ้นเมฆา

บทแสดงอารมณ์โศกของพระพรตเมื่อทรงทราบว่าสัตรุกคถูกศร เหนรมัดไว้ คึง
คำกลอนว่า

โออันิจจาเจ้าพี่เอ๋ย	ทราบเขยร่วมชีพชีวาสัญ
พระนารายณ์ตรีสีไค้มาค้ำยัน	ให้ปราบอาชรรม์อันชพาด
หวังจะแผ่เกียรติประกาศยศ	ให้ปรากฏไปทั่วทุกสถาน
ทราบสิ้นคินฟ้าสุชาธาร	มาทำการให้ชายพระบาท

บทชมความงาม มีบทชมชบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชมรรตทั้งของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความเข้มแข็งของกองทัพกรุงมลิวัน

ขุนช้างชี้ข้างชนะงา

ถือของว่างาขยับฟัน

ขุนม้าขี่ม้าอาชาชาติ

กวัดแกว่งทวนมาศตั้งจักรณัน

ขุนรถขี่รถเรื่องสุบรรณ

กรกุม เกาพันทีประลองยุทธ์

บทชมเครื่องทรงของพระพรตและพระสัตบุรุษ ดังคำกลอนว่า

กรรเจียกจรกมลเนาวรัตน์

คอกไม้หักห้อยพวงมุกดาหาร

พระเชษฐางามคล้ายพระอวตาร

พระอนุชางามปานพระลักษณะ

ต่างชุดพระขรรค์แล้วจับศิลา

สง่างามเกรงสิ้นทั้งไตรจักร

พร้อมพลวานรนิกรยักษ

บายพิศตรตามกันมาขึ้นรถ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่อยู่ในธรรมะย่อมรอดพ้นภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ดังเช่น พระสัตบุรุษทรงรอดพ้นจากศรเหรา การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตศรีสมเด็จความสามารถของเหล่าพระยาวานรที่ช่วยแก้ไขหน้าพระสัตบุรุษกลับคืนมาได้ จากนั้นจึงมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลับพลา

แกนนองเรารอดจากมือยักษ์

คุณหนักยิ่งล้นพນประมาณ

ศรีสแล้วให้เลิกนิกร

โยธาวานรทวยหาญ

โทษะเพื่อนเลื่อนล้นสุชาธาร

กลับคืนยังสถานพลับพลาชัย

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระเริ่มตั้งแต่บรรลัยจักรยกทัพออกรบกับพระสัตบุรุษแล้วแผลงศรเหรามัดพระสัตบุรุษไว้ จากปัญหานี้ทำให้เกิดความขัดแย้งอื่นตามมาเมื่อหนุมานแปลงกายเป็นนกอินทรีไล่จิกเหราแล้วนำพระสัตบุรุษคืนมาได้ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คงเหมือนกับเหตุการณ์สงครามครั้งพระราม พระลักษมณ์ ทุกประการเพียงแต่เปลี่ยนชื่อตัวละครเป็นพระพรต พระสัตบุรุษและรายละเอียปลีกย่อย

ในการรบเล็กน้อย แต่อย่างไรก็ตามบทละครแต่ละตอนคงเหมาะสมสำหรับจัดแสดง
ในเวลา 1 ครั้งโดยจบฉากได้อย่างสมบูรณ์

ตอนที่ 122 (เล่ม 9 หน้า 281 - 297) "ศึกบรรลัยจักร"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์เข้ามาทูลบรรลัยจักรว่ามีนกอินทรีกับวานรมาชิงมนุษย์กลับไปได้
บรรลัยจักรจึงจัดทัพออกทำสงครามแต่ไม่สามารถรบชนะพระพรตได้ บรรลัยจักรหลบหนี
ไปซ่อนพระองค์อยู่ในถ้ำอนเมฆ พิเภกทูลให้พระพรตแฉงศรพรหมาศรบไปตัดเศียร
บรรลัยจักรสิ้นพระชนม์

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 2 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามา
ในกรุงมลิวันเข้าเฝ้าบรรลัยจักรเพื่อทูลว่ามนุษย์รอดพ้นไปได้ การแสดงละครจึงเริ่ม
เปิดฉากด้วยบทของบรรลัยจักรประทับบนพระแท่นแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่าน
ตามคำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าบรรลัยจักรด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงจึงประณตบพวงสุ

บัดนี้มีนกอินทรี

.....

พวกมัน เข้ากลุ่มรวมกัน

โทษถึงซึ่งสิ้นชีวาสัย

เมื่อนั้น

ไค้พังกริ้วโกรธคั่งอัคคี

ทูลองค์บรรลัยจักรยักษ์

กับกระบี่สามตนตามมา

.....

ชิงเอามนุษย์นั้นไปได้

ภูวนายจงทรงพระปราณี

บรรลัยจักรสุริยวงศ์ยักษ์

อสุรีกระบี่บาทา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทรบเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจตอนพระพรต พระสัตรุด
รบกับบรรลัยจักร ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	พระพรตสุริยวงศ์รังสรรค์
เหยียบเข้าน้าวเคียวกรมภัณฑ์	โรมรันควยกำลังศกคา
องค์พระสัทรุคนุชนาด	ชิงโคศรสาครยักษา
พระพรตถึบช้ำควยบาทา	อสุราหันเทเซไป

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความเกรียงไกรของทัพฝ่ายพระพรต

จัดเป็นกระบวนพยุหยาตรา	เลือกล้วนองอาจชาญสมร
เข้าไหนไม่มีใครทานกร	คิงพญาไกรสรชาญกรรจ์
ห้าวหาญชำนานูในการรบ	อาจปล้นพิภพเมืองสวรรค์
แต่ละคนสู้พลได้ถึงพัน	ล้วนชั้นจะเข้าค้อยุทธ์

บทชมเครื่องทรงของพระพรตและพระสัทรุค คึงคำกลอนว่า

พาหุรัดเป็นรูปร่างาคิน	ทองกรโกมินมุกคาคัน
ขำมรงค์พลอยเพชร เรือนสุบรรณ	มงกุฎแก้วกุดั่นกรรเจียกจร
ค่างทรงมาลัยคอกไม้หัก	พระหัตถ์นั้นจับพระแสงศร
งามคล้ายสุรียันจันทร	กรายกรขึ้นรถสุรگانต์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมะยอมชนะฝ่ายอธรรม คึงเช่นพระพรตรบชนะบรรลัยจักร

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหลังจากเสร็จศึกแล้ว พระพรตเสด็จนำทัพกลับ

พลับพลา

ทวยหาญชานโห่ครื้นครื้น	เสียงสะเทือนเลื่อนลั่นแผ่นดินไหว
รีบไคยมรคาพนาลัย	คืบไปสู่วรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีฉากแอ่งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ บรรลัยจักรทำทัพออกรบกับพระพรตแต่ก็สู้พระพรตไม่ใคร่ของหลบหนีไปซ่อนตัวในก้อนเมฆ พระพรตจึงแปลงศรพราหมณ์ไปตัดเศียรบรรลัยจักรสิ้นชีวิต นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้นำเวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้น่าคล้ายกับเรื่องราวสมัยศึกลงกาและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงวางบทละครออกเป็นตอน ๆ ซึ่งผู้จัดการแสดงสามารถนำบทแต่ละตอนไปแสดงได้ทันที ภายในเวลาที่เหมาะสมและแต่ละตอนส่วนมากจะจบฉากสุดท้ายได้สมบูรณ์คือ ฝ่ายธรรมะชนะฝ่ายอธรรม

ตอนที่ 123 (เล่ม 9 หน้า 298 - 317) "ทัฬหจักรวรรดิ"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลท้าวจักรวรรดิว่า พระโอรสสิ้นพระชนม์ ท้าวจักรวรรดิยกทัพออกรบกับพระพรตด้วยพระองค์เอง การรบไม่แพ้ชนะกันครั้งถึงเวลาเย็นต่างฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงมลิวันเข้าเฝ้าท้าวจักรวรรดิ การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรรดิประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านตามคำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปทูลเรื่องราวแก่ท้าวจักรวรรดิว่าพระโอรสสิ้นพระชนม์ตั้งคำกลอนท้อไปว่า

ครั้นถึงกัมเกลาบังคมทูล

ว่าพระโอรสไปราวี

.....

เมื่อนั้น

แจ้งว่าโอรสมรณา

นเรนทรสูรจักรวรรดิยักษ์

บัดนี้สวรரசาลัย

.....

องค์ท้าวสี่พักตร์ยักษ์

ทวยศศักดิ์คาไฟรี

ตกใจดังสายสุเนียด
พิชิตมรุมร้อนพันทวี

มาพอนพาดเคียวเกล้าเกศ
ซาบซาบถึงที่ดวงใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของท้าวจักรวรรดิกับพระมเหสีเมื่อไปรับพระศพ
บรรลัยจักรและบทตื่นเต้นเร้าใจตอนท้าวจักรวรรดิรบกับพระพรตและพระสัตรุด
ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของท้าวจักรวรรดิและพระมเหสีเมื่อทอดพระเนตร
เห็นพระศพบรรลัยจักร

พระบิดาว่าโอ้เจ้าดวงเนตร
ควรฤมาลินีชีวี
ชนนี้ว่าโอ้พ่อจอมสวาท
เคียดชากกลากกลิ้งกับคินคาน

ทรงเคชปราบไค้ทุกกราดี
กึ่งอยู่กับที่สุชาธร
มานอนตายอนาถน่าสงสาร
คู่กับสาขารณทรลักษณ์

บทระหว่างท้าวจักรวรรดิกับพระพรตและพระสัตรุด ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
รับรองป้องกันประจัญบาน
พระพรตนั้นเหยียบเข้าขวา
หันเวียนเปลี่ยนท่าราวี

สองกษัตริย์ฤทธิล้ำสุริยฉาน
โถมทะยานโถมจับอสุรี
พระอนุชาเหยียบเอวอั๊กซี่
คีตองอสุรีชวนไป

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถหิ้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความสวยงามตระการตาของราชรถ

รถเอยราชรถศึก
กำกงล้วนแก้วเจียรระโน
บัลลังก์แก้วลายรายภาพ
บุษบกข่มบันอสงกรณ์

พันลึงสามโลกไม่หาไค้
แอกประไพคองประพาฬตระหนางอน
เรือนเก็จเสากายพรหมนคร
ลอยผาคอัมพรอำไพตา

บทชม เครื่องทรงของพระพรตและพระลัทธิศุก กิ่งคำกลอนว่า

ต่างทรงมงกุฎสุรگانต์	กรรเจียกจรแก้วประพาฬานฉาย
ห้อยมาลัยสุวรรณพรพราย	พระเชษฐางามคล้ายพระสีกร
พระอนุชางามสง่าค้ำพระลักษณ์	ต่างองค์สะพักพระแสงศร
จับพระขรรค์ชาวลิตฤทธิรอน	บทจรขึ้นรถอลงการ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมไม่สามารถรบชนะฝ่ายธรรมะได้ดังเช่น ท้าวจักรวรรดิไม่สามารถรบชนะพระพรต

การบิกรเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตเสด็จนำทัพกลับพลับพลา

จึงเสด็จขึ้นยังรถทรง	กับองค์พระลัทธิศุกชาวมร
ให้เลิกโยธาพลากร	บทจรคืนกลับเข้าพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ท้าวจักรวรรดิยกทัพออกมารบกับพระพรตเพื่อแก้แค้นแทนพระโอรสแม้อลการรบจะไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะกันและต่างเลิกทัพกลับไป แต่บทละครก็ปิดฉากนาฏการให้ตัวละครได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คงคล้ายคลึงกับเรื่องราวสมัยทศกัณฐ์ยกทัพออกรบด้วยพระองค์เองเมื่อถึงเวลาเย็นต่างฝ่ายต่างรบไม่แพ้ชนะกันจึงเลิกทัพแยกย้ายกันกลับไป อาจเป็นไปได้ว่าการอ่านเนื้อเรื่องที่มีเหตุการณ์ซ้ำ ๆ กันเช่นนี้จะทำให้หน้าเบื่อหน่าย แต่ดำเนินไปแสดงละครจะแสดงได้เพียงตอนละ 1 ครั้ง ผู้ชมอาจไม่ทันเบื่อเพราะผู้จัดการแสดงจะเลือกเพียงตอนใดตอนหนึ่งไปแสดงเท่านั้น

ตอนที่ 124 (เล่ม 9 หน้า 317 - 337) "ศิกนณยูพัทตร์"

เรื่องย่อ

นณยูพัทตร์พระโอรสองค์เล็กของท้าวจักรวรรดิ ซึ่งเสด็จไปบำเพ็ญกิจพิธีที่
เชิงเขามารัน บังเกิดกลางสังข์ธรรมจึงละกิจพิธีเสด็จกลับพระนครและทรงทราบจาก
พระปิตาว่า พระเชษฐาทั้งสองสิ้นพระชนม์ นณยูพัทตร์รับอาสาออกรบ พระสัตบุค
สามารถแสดงศรพทมาตร์สังหารนณยูพัทตร์ได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของนณยูพัทตร์บังเกิดกลางสังข์ธรรมขณะบำเพ็ญ
ทบะพิธี

มาจะกล่าวบทไป	ถึงนณยูพัทตร์ยักขา
อันเป็นพระราชนุชา	บรรลีย์จักรอสุราฤทธิ
.....	.....
บังเกิดอัศจรรย์วิปริต	ร้อนรุ่มกลุ่มจิตไม่รู้หาย
พุ่งชานกาลเคื้อคว่นวาย	ระงับกายไม่ตั้งสติตรง

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของนณยูพัทตร์เมื่อทรงทราบจากพระชนนีว่าพระนคร
มีศึกมาตีค้ำและบทตื่นเต้นระทึกใจตอนนณยูพัทตร์รบกับพระสัตบุค
ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของนณยูพัทตร์ เมื่อทรงฟังข่าวร้ายจากนางวัชนีสูร

โอ้พระชนนีของลูกเอ๋ย	ไม่รู้เลยว่าศึกมาเคี้ยวฆ่า
กริ่งใจควายกลางประหลาดตา	ดูยกยาจึงละพิธีกรรม
เข้ามาเฝ้าเมืองบาทบงสุ	พระชนนีพิทุรงค์รังสรรค์
บัดนี้ไพร่มาโรมรัน	พระพี่ทั้งสองนั้นกับบรรลีย์

บทตื่นเต้นตอนนณยูพัทตร์รบกับพระสัตบุค ตั้งค่างลอนว่า

ถอยทีถอยทีถอยรับ	กลอกกลับรวคเร็วคังจักรณ
ต่างคนหมายชนะไม่ละกัน	พลวันหนีไล่ไปในที

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมรถศึกทั้งของฝ่ายยักษ์และ
ฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความ เก่งกล้าของกองทัพกรุงมลิวัน

หมหนึ่งหน้ากากไฉนกรรจ	ถือปืนยืนยันทั้งไพร่นาย
หมหนึ่งหน้าขบเขี้ยวอง	ถือธนูศรประลองสาย
หมหนึ่งหน้าสยงศิวลาย	มือถือทองปราชญ์ทุกคน

บทชมเครื่องทรงของนายพัทธร ดั่งคำกลอนว่า

คาบพิศทัพบร วงแก้วประพาฬ	ตั้งวาลวัลย์ค่าเมือง เพื่อภัย
ทองกรพาดุริศประดับพลอย	ขำรงค์เพชรพลอยพรายตา
ทรงมหามงกุฏ เนาวรัตน์	ทัดพวงสุวรรณบุปผา
พระหัตถ์จับศรสิทธิ์ฤทธา	เสด็จมาขึ้นทรงพิชัยรบ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายอธรรมยอมพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะดัง เช่นนายพัทธรพ่ายแพ้แก่พระสีศรุต

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตศรีธรรม เชนพระอนุชาที่สังหารศัตรูได้
สำเร็จ

มิเสียที่องค์พระอวตาร	บรรหารศรีไซ้ให้เรามา
ปราบหมอสูราอาชรรณ	ที่มั่นหุจริศริษยา
ว่าแล้วเสด็จยาตรา	เข้าไปในพลับพลาธุจี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระ เริ่มตั้งแต่แก่นนายพัทธรทรงบัง เกิดกลางสังหรณ์จึงต้องละกิจพิชิตเสด็จกลับ
กรุงมลิวัน นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปเมื่อนายพัทธรทรงทราบว่า มีศึกมาประชิด

พระนครนยุพัตกรจึงยกทัพออกรบกับพระสีทรุค แต่ในที่สุดคนนยุพัตกรก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ถูกพระสีทรุคสังหารด้วยศรพรหมศาสตร์ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

จากการวิเคราะห์บทละครเรื่องรวมเกียรติ์โดยการแบ่งบทออกเป็นตอน ๆ เห็นได้ชัดเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแบ่งบทไว้ให้สำหรับนำไปเล่นละครเป็นตอน ๆ ไล่สะดวก โดยเฉพาะบทตอนปิดฉากสุดท้ายมักจะจบด้วยบทของตัวพระเสด็จเข้าที่ประทับเช่น "ว่าแล้วเสด็จยาตรา เข้าในพลับพลาธุจี" ช่วยให้การแสดงปิดฉากได้อย่างราบรื่นเพราะบทกลอนชักนำให้ตัวละครเดินเข้าโรงไปโดยไม่ชักเขิน

ตอนที่ 125 (เล่ม 9 หน้า 337 - เล่ม 10 หน้า 1) "สงครามจักรวรรดิ"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลท้าวจักรวรรดิว่าพระโอรสสิ้นพระชนม์ ท้าวจักรวรรดิยกทัพออกรบกับพระพรตอีกครั้งหนึ่งแต่ไม่สามารถรบให้แตกหักได้ ครั้นเวลาเย็นต่างฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงมลิวันเพื่อทูลท้าวจักรวรรดิว่าพระโอรสสิ้นพระชนม์ การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรรดิประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านพร้อมกับคำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าท้าวจักรวรรดิด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงนบนี้วประนมหัตถ์
องค์พระโอรสผู้ศกคา
ตอกรมมนุษย์ปัจจามิตร
ทูลแถลงแจ้ง เหตุทุกประการ

ทูลท้าวจักรวรรดิยักษา
ยกพวกโยธาไปรอนราญ
สุคลินชีวิตสังขาร
โดยวิตถารตามซึ่งไค้ค่อตี

เมื่อนั้น
แจ้งว่าโอรสร่วมชีวี
ตกใจตั้งสายสนับทาศ
ไม่เป็นสตีวิญญูณ์

ท้าวจักรวรรดิยกนี้
ไพร่ฆ่าเสียมรณา
มาพอนฟาดเคียวเกล้ายักษา
ก็โศกาครวญคร่ำว่าไร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของท้าวจักรวรรดิเมื่อทรงทราบว่าพระโอรสสิ้นพระชนม์
และบทตื่นเต้นเร่าใจตอนทัพกรุงมลิวันรบกับทัพฝ่ายพลับพลา

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของท้าวจักรวรรดิทรงรำพึงถึงนนายพัทตร์

ถึงเขมรฐาทั้งสองหาบุญไม่
แต่ตัวเจ้าผู้เป็นอนุชา
มิได้ชมสมบัติพิสดาน
ว่าพลางทางทรงโคศีก

เขาก็ได้ความสุขมานักหนา
อนิจจาอาภัพพันทวี
อันโอฬารด้วยองค์สาวศรี
สิ่งหนึ่งชีวีจะบรรลัย

บทตื่นเต้นตอนกองทัพกรุงมลิวันรบกับกองทัพฝ่ายพระพรต ตั้งคำกลอนว่า

บัดนั้น
แยกกองออกรับชิงชัย
พลลิงพลยักษ์สับสน
คดุกคลีตีกันเป็นโกลา

โยธาวานรน้อยใหญ่
นายไพร่หนุนเฝ้าองค์เข้ามา
ต่างคนต่างหักที่กล้า
อสุราแตกตายไม่สมประดี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมขบวนทัพของกรุงมลิวัน

ขุนช้างชีช้างขับมัน
ขุนม้าขี่มาล่ำพองกาย

กุมขอหัยคัยันเจ็ดฉาย
ถือหอกชัศหมายปัจจามิตร

ขุนรตธีรถอลงกรณ์

กุมครลุทกิมโลหิต

ต่างคนประกวคอคฤทธิ

คั่งไปตามทีศยาตรา

บทชมเครื่องทรงของท้าวจักรวรรดิ คั่งค้ำกลอนว่า

ชำระสระสนานสำราญองค์

วารินกลิ่นสังหอมหวาน

ทรงสุคนธ์ปนปรุงสุมาลัย

เสาวรสชาบชานอินทรีย์

สนับเพลาเชิงงอนของกระจุก

ภูษายกแยงรูปราชสีห์

ชายไหวชายแครงเครือมณี

เกราะเกล็ดนาคีประดับพลอย

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมยอมไม่สามารถรบชนะฝ่ายธรรมะได้ดังเช่นท้าวจักรวรรดิไม่สามารถรบชนะพระพรต

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตมีรับสั่งให้ทหาร เลิกทัพกลับพลับพลา

จึงให้เลิกพลนิกร

เสนาวานรทัพขันธ

รีบเร่งมาค่ายแสงจันทร์

คืนเข้าสู่สวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ท้าวจักรวรรดิยกทัพออกทำสงครามกับพระพรต แม่นลการรบจะไม่แพ้ชนะกันแต่นาฏการของตัวละครก็ปิดฉากได้สมบูรณ์เมื่อตัวละครทั้งสองฝ่ายต่างเลิกทัพกลับไป บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ยังคงซ้ำกับเรื่องราวที่ผ่านมาคือ เมื่อตัวละครที่มาช่วยเจ้าเมืองฝ่ายยักษ์ออกรบและถูกตัวละครฝ่ายพระสังหารแล้วก็จะมียศของเจ้าเมืองออกทำสงครามด้วยพระองค์เองบ้างสลัดค้ำกับตัวละครที่มาช่วยรบ การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงวางโครงเรื่องเช่นนี้ก็เพื่อเป็นการส่งตัวละครสำคัญคือ เจ้าเมืองให้ออกมามีบทบาทบ้างและช่วยเตือนความจำแก่ผู้ชมว่ายังมีเจ้าเมืองเป็นหลักแกนของเรื่องอยู่มิใช่ให้ตัวละครประกอบแสดงบทบาทเพียงฝ่ายเดียว

ตอนที่ 126 (เล่ม 10 หน้า 2 - 29) "ทัพไวยताल"

เรื่องย่อ

ท้าวจักรวรรดิเชิญท้าวไวยतालแห่งกรุงกุรุราช ให้มาช่วยรบ ท้าวไวยताल ยกทัพออกต่อสู้กับกองทัพของพระพรตแต่ไม่สามารถรบชนะได้ ตกเวลาเป็นต่างฝ่าย ต่างเลิกทัพกลับไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรรดิทรงระลึกถึงพระสหาย นามว่า ท้าวไวยतालจะให้มาช่วยทำสงคราม

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวจักรวรรดิยักษา
ราตรีเข้าที่ไสยา	กรกายพักตราคะเนงคิด
.....	.....
จึงคิดได้ว่าองค์พระสหาย	เพื่อนตายร่วมชีพสังขาร
ทรงนามชื่อท้าวไวยताल	ผ่านกรุงกุรุราชพารา
มีเทพศัตราราช	ฤทธิทรปราบไคทุกทศ
มาตรแมนส์ใครก็มรณา	จะให้เชิญมายังธานี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนท้าวจักรวรรดิ ทรงจัดงานเลี้ยงทหารกรุงกุรุราชที่มาช่วยรบ และบทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนกองทัพของท้าวไวยतालรบกับกองทัพของพระพรต

ตัวอย่างบทตอนทหารกรุงกุรุราชกินเลี้ยงอาจให้ตัวละครทำท่าทางเมามายให้ลกขบขันได้ ดังคำบรรยายว่า

บ้างเต้นบ้างรำวุ่นไป	คว่ำไข่วิวีสทสาวศรี
บ้างว่าเสรีจศึกที่ราวี	อี่แม่หม้ายเหล่านี้ไม่พันกัน
ที่วิเสทปากร้ายกับนาค	ถือฝ่าชิงงาคั่วสั้น
เหล่าพลเขาล้อหัวร้องัน	หยิบนั้นจวดยนี้วุ่นไป

บทระหว่างกองทัพกรุงสุโขทัยกับกองทัพฝ่ายพระพรต จึงกล่าวกันว่า

บัดนั้น	โยชวานรแจ้งขึ้น
แยกทัพออกรบกุมภภัณฑ์	จับกันหนูนเนื่องเข้ามา
บ้างที่บ้างตีบ้างกัด	จับพิศฉีกแขนฉีกขา
พลมารตายกลาดคามคา	วานรไล่ฆ่าวุ่นไป

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์ และฝ่ายพระ นอกจากนั้นยังมีบทชมระบำนางในราชสำนัก ตัวอย่างบทชมนางระบำรำพ้อนในราชสำนัก

ฝ่ายนางระบำก็กรายกร	พ่ายพ้อนรำรำทำท่า
แทรกเบรียนวงเวียนไปมา	เคล้าคลอต่อหน้าพระยาภิรมย์
แล้วรำอ่อนแอ่นกรีกกราย	ย้ายเป็นนารายณ์ขวางจักร
ชม่ายชายเนตรนงลักษณ์	ใส่จริตค้อนควักเป็นที่

บทชมความสวยงามของราชรถ จึงกล่าวกันว่า

รถเอยราชรถทรง	กำกงล่วนดวงมุกดาหาร
บัลลังก์ทองรองเรื่องแก้วประพาฬ	บุษบกแมนวิมานอมรินทร์
ครุฑสิงห์พริ้วพรายรายเรียบ	สามชั้นหลังระเบียบด้วยภาพล้น
บันระบายเครื่องวงเป็นหงส์บิน	ทวยแก้วรูปกินรีเรียง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายอธรรมยอมไม่สามารถรบชนะฝ่ายธรรมะได้ดังเช่นท้าวไวยาศไม่สามารถรบชนะ

พระพรต

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลับพลา

พอพระสุริยาอัสดง
จึงให้เลิกพหลโยธา

ลกลงด้นเห็ลยมฤดา
คืนไปพลับพลารูจี

นารการค่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระเริ่มตั้งแต่ท้าวจักรวรรดิเชิญท้าวไวยศาลให้มาช่วยรบกับพระพรตแต่ผลการรบต่างฝ่ายไม่แพ้ชนะกัน ครั้นถึงเวลาเย็นต่างฝ่ายจึงเลิกทัพกลับไปเป็นการสิ้นสุดนารการของตัวละครได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คล้ายคลึงกับเรื่องราวครั้งพระสหายต่างเมืองยกทัพมาช่วยทศกัณฐ์รบกับพระราม นอกจากนั้นรายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ ก็คงเหมือนกันด้วย ได้แก่ เมื่อกองทัพต่างเมืองมาถึงพระนคร ฝ่ายเจ้าผู้ครองนครทรงจัดงานเลี้ยงกองทัพเป็นที่สนุกสำราญรุ่งเช้าจึงยกทัพออกรบแล้วปิดฉากการแสดงเมื่อฝ่ายยักษ์เป็นผู้แพ้หรือหย่าศึกชั่วคราว การท่ายทเช่นนี้แสดงว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงวางแผนผังของบทละครไว้อย่างเป็นระเบียบ เพื่อให้เป็นรูปแบบเดียวกันทั้งหมด ฉะนั้นถ้าอ่านหนังสือเพียงประการเดียว อาจทำให้ผู้อ่านเบื่อหน่ายได้ แต่ถ้านำไปเล่นละครจะเล่นเป็นตอนซึ่งผู้ชมสามารถดูได้ตอนละ 1 ครั้ง โดยไม่ทันเบื่อหน่ายก็ปิดฉากการแสดงได้พอดี

ตอนที่ 127 (เล่ม 10 หน้า 29 - 57) "ศึกกระบองคาล"

เรื่องย่อ

ท้าวไวยศาลลาท้าวจักรวรรดิเสด็จกลับไปกระทำพิธีชุบกระบองคาลเพื่อให้กระบองคาลมีฤทธิ์ยิ่งขึ้นแล้วมีรับสั่งให้เพศรานำทัพออกรบเพื่อขัดค้ำทัพไว้วก่อน องค์คานำทัพออกรบและสามารถสังหาร เพศราได้ ส่วนนิลพัทกับอสุรผัดไปทำลายพิธีชุบกระบองคาลได้ ท้าวไวยศาลจึงยกทัพออกรบอีกครั้งหนึ่ง นิลพัทแปลงกายเป็นพลยักษ์แกล้งทำอุบายหนีทัพพิเภกเข้ามาขออาศัยนั่งท้ายรถของท้าวไวยศาล ครั้นสบโอกาสนิลพัทกับอสุรผัดช่วยกันตีท้าวไวยศาลตกจากรถทรงแล้วสังหารท้าวไวยศาลได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรรดิคอยรับฟังข่าวศึกอยู่ในกรุง
มลิวัน จนกระทั่งท้าวไวยतालเสด็จกลับมาจากสนามรบ

เมื่อئัน	ท้าวจักรวรรดิยกี้
แต่พระสหายร่วมชีวิต	ยกพลโยธีออกชิงชัย
อยู่หลังคอยฟังเหตุการณั	จนสุริยฉานเลี้ยวลับเหลี่ยมไศล
ครันเหลือบแลเห็นก็ใจ	ภูไนยไปจงพระกรมา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทระหว่างท้าวไวยतालกับสองพระยาวานร เพื่อสร้าง
อารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจ ดังคำกลอนว่า

เมื่อئัน	ท้าวไวยतालยกี้
เห็นสองอริราชไฟรี	คีพลแตกตายกระจายไป
โกรธาเช่นเขี้ยวกระหีบบาท	บัดพิภมปนาทหวาคไหว
กวัดแกว่งกระบองตาลว่องไว	เข้าไล่หักโหมโรมรัน

บทชมความงาม มีบทชมโรงราชพิธี ชมชบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมพาหนะศึก
ทั้งของฝ่ายยักษ์และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมการตกแต่งโรงราชพิธี	
สามสิบสามห้องมีเนดิยง	ราชวัติฉัตรเรียงสลัปลัน
เพดานตาคขาวพรายพรรณ	หอยพวงสุวรรณมาลา
พื้นล่างลาดพรหมสุจหนั	ตั้งหั่งบายศรีซ้ายขวา
เทียนเงินเทียนทองรจนา	เสริ้จตามัญญาพระยายักษ์

บทชมลักษณะข้างศึก ดังคำกลอนว่า

สี่เท้าถึบฉักสำพอง	โกญจนาทผาดร้องแผ่นคินสัน
สองงางามงอนเสมอกัน	ปรบหูเรียมันกระหิมอิ๊ก

ใจกล้าแก้วหาญในการรบ
ไต่ยืนเสียงโห่สนั่นครันครึก

ผูกกรบล้วนเครื่องสำหรับศึก
แล่นสะอึกโถมจ้วงทะเลวาทง

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมของพ่ายแพ่งฝ่ายธรรมะ ดังเช่นท้าวไวยตาลของพ่ายแพ่งพระยาวานร
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตศรีสอ้านวยพรแก้ทหารเอกที่รวบรวม
จนโคธัชชนะก่อน เสด็จเข้าพลับพลา

จงเรื่องเคหาวาราดุทธิ์
ตรัสแล้วเสด็จกลาไคล

ทศทิศอย่าต้านต่อได้
เข้าในสุวรรณพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีตัวละครต่าง ๆ แสดงบทบาทเกี่ยวโยงกัน
อย่าง เป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่าย
พระคือ ท้าวไวยตาล เสด็จไปกระทำพิธีบูมกระบองคาลเพื่อให้มีอิทธิฤทธิ์กล้าแข็ง
จากบัญชาให้ทำให้เพชรคองนำทัพออกรบเพื่อขัดตาทัพไว้ก่อนแต่ต้องถูกองคคสังหารสิ้นชีวิต
นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปโดยนิลพัทกับมอสุรผัดไปทำลายพิธีของท้าวไวยตาลได้
สำเร็จแล้วนิลพัทแปลงกายเป็นพลยักษ์เข้าไปขออาศัยนั่งท้ายรถของท้าวไวยตาล จากนั้น
จึงช่วยกันสังหารท้าวไวยตาลสิ้นพระชนม์ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง 15 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้ยังคงซ้ำกับเรื่องราวครั้งศึกลงกา แม้แต่การที่นิลพัทแปลงกาย
เป็นพลยักษ์ไปขออาศัยนั่งท้ายรถของท้าวไวยตาลก็คล้ายกับตอนที่หนุมานแปลงกายเป็น
ลิงป่าไปขออาศัยนั่งท้ายรถของสหัสเดชะ บทละครที่มีเนื้อหาซ้ำกันเช่นนี้ถ้าอ่านหนังสือ
คิดคอกันไปอาจทำให้เบื่อหน่ายได้ แต่ถ้าเล่นเป็นละคร ผู้ชมจะไม่ทันเบื่อเพราะอาจ
ได้ชมเพียงตอนละ 1 ครั้ง หรือถ้าได้ชมหลายตอนคิดคอกันก็อาจได้ชมเพียงวันละตอน
ไม่เหมือนการอ่านหนังสือซึ่งผู้อ่านอาจอ่านคิดคอกันไปหลายตอนภายในวันเดียว

ตอนที่ 128 (เล่ม 10 หน้า 57 - 72) "ศึกจักรวรรดิ"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาทูลท้าวจักรวรรดิว่า ท้าวไวยतालสิ้นพระชนม์ ท้าวจักรวรรดิ จึงยกทัพออกรบกับพระพรตด้วยพระองค์เองแต่คงพ่ายแพ้ยับ เป็นจึงเลิกทัพเสด็จกลับพระนคร เพื่อไปตั้งเสียบพระญาติวงศ์เป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่จะยกทัพออกมารบใหม่ในวันรุ่งขึ้น

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเข้ามาในกรุงมลิวันเพื่อทูลท้าวจักรวรรดิว่าท้าวไวยतालสิ้นพระชนม์ การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรรดิประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านตามคำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าท้าวจักรวรรดิ ดังคำกลอนว่า

ต่างน้อมเศียรเกล้าบังคม

ทูลว่าพระสหายร่วมชีวิต

ยังไม่ทันล่วงราตรี

ติดตามลงไปรอนราญ

คอยอยู่แหบที่คันทาง

หากลลอลดวงควมมารยา

.....

เมื่อนั้น

แจ้งว่าเพชราวายปราม

ตกใจตั้งโศรมาพิฆาต

ยิ่งสลกระหคพระทัยนัก

พระบรมบิณฑโศสวรย์

ไปตั้งตบะกรรมในบากาล

มีสองกระบี่ตัวหาญ

ล้างพิชิตการแล้วขึ้นมา

หว่างช่องแคบ เขาชายป่า

ฆาพระสหายบรรลัย

.....

ท้าวจักรวรรดิใจหาญ

หึงท้าวไวยतालสหายรัก

ให้สี่เศียรนั้นชาคควมจักร

พระยายักษ์นั่งชิงตะลึงไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกรำพันของท้าวจักรวรรดิเมื่อหมกคลินหนทางเอาชนะข้าศึก และบทที่เห็นเด่นเร้าใจของท้าวจักรวรรดิรบกับพระพรตและพระสัครุค

ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของท้าวจักรวรรดิ

อกเอ๋ยคิดไปไม่เล็งเห็น	ใครเลยจะเป็นที่ปรึกษา
เหมือนว้ายสมุทรสุคสายคา	จะพึงหาผู้ใดก็ไม่มี

บทระหว่างท้าวจักรวรรดิกับพระพรตและพระสัตรุด คึงคำกลอนว่า

พระพรตนั้นเหยียบเข้าขวา	กรคว้างกางเศียรยักมี
พระอนุชานั้นไล่ตามตี	ต้องกายอสุรีชวนไป

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์ และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความเข้มแข็งของกองทัพกรุงมลิวัน

กองหนึ่งถือปืนคาบศิลา	เหน็บพราคาดลูกอกัดคัน
กองหนึ่งฉ้วนถือทองปราช	ไพโรนายนฉ้วนเหน็บกันหยัน
กองหนึ่งฉ้วนถือ เกาทัณฑ์	ลูกนั้นประกอบยาพิษ

บทชมราชรถของพระพรต คึงคำกลอนว่า

รถเอยรถสุวรรณ	แก้วช่วงเก้าชั้นอลงกต
สูงงามสามงอนออนชก	กงรถแก้วรายอลงกรณ์
บัลลังก์รอบพื้นเรียงภาพ	ทรงเก็จเสากาบพรมสร
บันสะบัคบุษบกกระหนกอน	หวยสอดทอคช้อนมณีรัตน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายอธรรมไม่สามารถรบชนะฝ่ายธรรมะคึงเช่น ท้าวจักรวรรดิไม่สามารถรบชนะพระพรต
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตมีรับสั่งให้เลิกทัพกลับพลลา

บัญชาให้เลิกทัพชั้น
ให้สนั่นครันครันถึงโศฬส

โปกงสำคัญเป็นกำหนด
บทจรคืนเข้ายังพลับพลา

นาฎการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระคือ ท้าวจักรวรวรคิยกทัพด้วยพระองค์เองออกรบกับพระพรตและท้าวจักรวรวรคิตรงฝ่ายแพ้ยับเป็นจึงเลิกทัพเสด็จกลับกรุงมลิวันด้วยความฉิวเฉียด การรบของตัวละครจะยังไม่มีการเสียชีวิต แต่นาฎการของตัวละครก็ปิดฉากได้สมบูรณ์บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้วางเนื้อหาดำเนินเรื่องเกี่ยวกับครั้งเสด็จกลางตอนหน้กัษัตริย์ทรงพระองค์ว่าจะต้องสิ้นพระชนม์จึงขอเลิกทัพกลับเข้าพระนครเพื่อไปสั่งลาพระญาติวงศ์เป็นครั้งสุดท้าย เนื้อเรื่องของท้าวจักรวรวรคิจึงเป็นโครงเรื่องย่อยที่เลียนแบบเนื้อหาจากโครงเรื่องใหญ่ นอกจากพฤติกรรมของตัวละครจะคล้ายคลึงกันแล้วการใช้สำนวนภาษาในบทละครยังคล้ายคลึงกันด้วย

ตอนที่ 129 (เล่ม 10 หน้า 72 - 98) "จักรวรวรคิล้ม"

เรื่องย่อ

ท้าวจักรวรวรคิเสด็จกลับมาสั่งลาพระญาติวงศ์และขอลาจากพระนครที่เคยประทับด้วยความสุข รุ่งเช้าพระองค์ยกทัพออกรบกับพระพรตและถูกพระพรตแผลงศรพรหมาสครัลมลง ก่อนสิ้นพระชนม์ท้าวจักรวรวรคิตรงขอสมาโทษต่อพระพรตแล้วถวายกรุงมลิวันให้เป็นเมืองขอบขันฑสีมาของกรุงอยุธยาสืบไป

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของท้าวจักรวรวรคิเสด็จกลับมมหานครด้วยความครอมครมพระทัย

เมื่อนั้น
เหาะพลาทางคิครีกตรา

ท้าวจักรวรวรคิยกษา
อสุราสลดระหคใจ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โศกของนางวิชนีสูร เมื่อท้าวจักรวรรดิจะ
ออกไปรบเป็นครั้งสุดท้าย และบทตื่นเต้นระทึกใจตอนพระพรตแดงศรพทมาสดศรีสังหาร
ท้าวจักรวรรดิ

ตัวอย่างบทโศกรำพันของนางวิชนีสูร

กราบลงแทบเบื้องบาทบงสุ์	แห่งองค์พระยายกษี
ซ่อนทรวงเข้าทรวงโศกี้	เทวีครวญคร่ำว่าไร
ไอ้พระปิ่นเกล้าของเมียเอ๋ย	จะเคยไกลเบื้องบาทก็หาไม่
ควรฤาจะทิ้งข้าไว้	ให้ไค้ทนทุกข์เวทนา

บทระทึกใจตอนพระพรตแดงศรพทมาสดศรีสังหารท้าวจักรวรรดิ ดังคำกลอนว่า

พทมาสดศรีผาดเสียงกึกก้อง	ต้องออกจักรวรรดิยกหนี
กรซาคออกจากอินทรีย์	ล้มลงกับที่พิศุชา

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถหั่งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมความเข้มแข็งของกองทัพฝ่ายพระพรต

แต่ละคนล้วนมีฤทธิ์ฤทธิ์	จะวิศว์ักศักสมุทรให้แห่งใด
เหาะเหินเคินฟ้าควยว่องไว	เข้าไหนแหลกลงเป็นผดคีลี
ผู้เคียวจะปล้นอุสุรภ	ก็ไค้ตั้งปรารภกระปีศรี
ถึงจะซ่อนพระเมรุคีรี	หั่ง เขาตรีภูษีขึ้นมา

บทชมเครื่องทรงของพระพรตและพระสัตรีผู้มีคำกลอนว่า

ประทุมทองโปรยปรายคั่งสายฝน	ทรงสุคนธ์วีนรสนอมหวาน
สนับเพลาพลอยแววแก้วประพาฬ	เชิงงอนโอฬารควยพลอยราย

พระเชษฐาภูษาพื้นคำ

ลายกินนรว่าเจ็ดฉาย

พระอนุชาพื้นทองทองพราย

ฉลุลายแยงยกกระหนกงอน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแสดงให้
เห็นว่า ฝ่ายอธรรมยอมพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะคั่ง เช่นท้าวจักรวรวรดิพายแพ้กษัตริย์
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระพรตมีรับสั่งให้พี่เภกส่งพระศพของ
ท้าวจักรวรวรดิไปยังกรุงมลิวัน ส่วนพระองค์เสด็จนำทัพกลับเข้าพลับพลา

แล้วสั่งพี่เภกขุนมาร

ตัวท่านเป็นคนผู้ใหญ่

จงอยู่สงบนิ่งเข้าไป

ยังในธานีมลิวัน

ตั้งพลางเสด็จบูรยาคร

งามคั่งเทวราชในสวรรค์

ขึ้นทรงรถแก้วแพรวพรรณ

เลิกพวงพลันซ์เข้าพลับพลา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงบทบาทของตัวละคร เกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน
อย่าง เป็นกระบวนกร เริ่มตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างตัวละคร ฝ่ายยักษ์กับตัวละคร
ฝ่ายพระ โดยท้าวจักรวรวรดิทรงรู้พระองค์ว่าจะถึงแก่ชีวิตแต่ก็ทรงมีขัตติยมานะยกทัพ
ออกทำสงครามเป็นครั้งสุดท้ายและถูกพระพรตแฉลงศรพรหมาศร์สังหารสิ้นพระชนม์
จึงปิดฉากนาฏการชีวิตของท้าวจักรวรวรดิได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ
2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนท้าวจักรวรวรดิล้มนี้คล้ายกับตอนทศกัณฐ์ล้มทั้ง เหตุการณ์และ
คำบรรยายได้แก่ บทราฟิงอาลัยในความผิดพลาดของชีวิต บทสังธา บทขอสมาโทษ
จนน่าเชื่อว่าการ เขียนบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ฉบับนี้ได้มีการวางแผนผังเพื่อเขียน
คำกลอนให้เป็นรูปแบบเดียวกันอย่างมีระเบียบตลอดทั้งฉบับ ข้อที่น่าสังเกตอีกประการ
หนึ่ง เมื่อตัวละครสำคัญฝ่ายอธรรมจะถึงแก่ชีวิต เพราะความหลงผิดจะมีคำกลอนเป็น
บทโศกราฟอันยาวจนทำให้ผู้อ่านหรือผู้ชมละครรู้สึกสะเทือนอารมณ์ตามไปด้วย อาจเป็น
ได้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงใช้บทโศกราฟนี้ช่วยโน้มน้าว

จิตใจผู้อ่านหรือผู้ชมละครให้ออนไลน์ลงลคความรู้สึกไม่ชอบตัวละครฝ่ายธรรมลงไคบ้าง
 ผู้วิจัยมีความเห็นส่วนตัวว่าพระอุปนิสัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 ทรงทรงเข้าถึงอารมณ์ศิลป์และอารมณ์ที่ก่อปรักภัยความเมตตากาฤณาอย่างเต็มเปี่ยมจึง
 สะท้อนออกมาในรูปของบทละครที่ละเมียดละไมเช่นนี้

ตัวอย่างบทโศกราพนของท้าวจักรวรรดิเมื่อทรงรู้พระองค์ว่าจะต้องสูญเสีย
 ทุกสิ่งแม่แต่ชีวิต

ครันออกมานอกราชนิเวศ	ทอดพระเนตร เหลือบแลซ้ายขวา
พิณพิศศุพารา	สนุกคั่ง เมืองฟ้าคุณภู่
เสียดายปราสาททั้งสาม	ฉวางามควยแก้วสลบลิ
เคยอยู่เป็นสุขทุกราตรี	กับตุงนารีองค์ใน
ที่นี่จะแลดับแล้ว	ปราสาทแก้วที่เคยอาศัย
เสียดายห้องทองอำไพ	หอมไปควยรสสุคนธา
เคยฟังเสียงขับนางจำเรียง	สำเนียงยั่ววนเล่นท่า
เคยภิรมย์สมสุขทุกเวลา	อนิจจาแต่นี้จะจากจร
เหลือวเห็นปราสาทม เหลือ	แสงมณีจรัสประกายสร
ยิ่งคิดโศกาอาวรณ์	ทอดถอนฤทัยอาลัยนัก
อกเอ่ยสารพัดจะพลัดพราก	จำจากครั้งนี้เพียงอกหัก
สงสารบุตรีผู้บอกรัก	จะไม่ได้เห็นพักตร์บิดา
เสียดายผูนางพระสนม	เคยเชยชมสมสนิทเล่นท่า
ตั้งแต่ไปจะลับตา	คิดมากก็น่าอนาถใจ
โอ้อวามลวันราชฐาน	โอฬารไม่มีที่เปรียบได้
ไพบุลย์พลุสุขควยโกโคย	ชายหญิงแน่นไปทั้งธานี
จะสูญเศร้าเปลี่ยวเปล่าเหงาเจียบ	เย็นเชยตั้งป่าช้าผี
เอ็นดูไพร่ฟ้าประชาชี	จะมีแต่กินน้ำตา

ยิ่งคิดยิ่งแสนอาลัยนัก
จนออกมานอกทวารว

พระยายักษ์เคร่าโทรมน้สา
ให้ทวารวันวิญญานกุมภภัท

ตอนที่ 130 (เล่ม 10 หน้า 98 - 120) "เจ้ากรุงมลิวัน

เรื่องย่อ

พิเภกมีรับสั่งให้ทหารยักษ์ของฝ่ายท้าวจักรวรรดิไปทูลเชิญนางวชิรสูรพระมเหสี
ท้าวจักรวรรดิมารับพระศพพระสวามีไปถวายพระเพลิง จากนั้นพระพรตเสด็จเข้ากรุง
มลิวันทรงมอบอำนาจให้นางวชิรสูรรักษาพระนครแล้วพระพรตจึงเสด็จกลับพลับพลา

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์ของกรุงมลิวัน
เข้ามาเพื่อสวามีภักดิ์คือพิเภก การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของพิเภกประทับ
บนพระแท่นแล้วมีบทบรรยายทหารยักษ์เดินมาเฝ้าพิเภกก่อนที่พิเภกจะมีรับสั่งให้เข้า
ไปแจ้งเหตุแก่นางวชิรสูร ดังคำกลอนว่า

ครั้นถึงจึงประณตบทงสุ
หมอบเฝ้าอยู่เป็นอันคืบกัน
เมื่อนั้น
จึงมีพจนารถวาจา
ตัวท่านจงเข้าไปแจ้งเหตุ
ว่าองค์พระราชสวามี

ท้าวทศศิริวงศ์รังสรรค
กุมภภัทคอยฟังพระบัญชา
น้องท้าวทศพิทศย์รักษา
กูราสุพินสันเสนี
แกองศ์อัครเศมเหสี
บัดนี้ลุคดลินชีวัน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โศกของนางวชิรสูรกับนางรัตนมาลีพระราชธิดา
ขณะเข้าไปบอกพระศพท้าวจักรวรรดิ ดังคำกลอนต่อไปนี้

อัครเศกอกขอพระบาทขวา
พระราชธิดานารี

ขององค์พระยายักษ์
เทวีกอกเบื่องพระบาทซ้าย

ให้รอนรุ่มกลุ่มไปค้ำความโศก
 คั้งหนึ่งชีวิตจะวอดวาย

แสนวิโยคอาลัยใจหาย
 โฉมฉายครวญคร่ำรำพัน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถและชม
 กรุงมลิวัน

ตัวอย่างบทชมขบวนพยุหยาตราของฝ่ายพระพรต

ถัดมานั้นเหล่าเตียวเพชร

ถือดอกแห่เสด็จตามตำแหน่ง

ถัดมาถือคียบคมแวง

เคียนแซงเหล่าพวกเกาทัณฑ์

ถัดมาแต่ลวนถือหวน

เข้ากระบวนเรียบเรียง เป็นหลั่นหลั่น

ถัดมาเหล่าสิงหะดวงพัน

ถือเชนเคียนคันทองปราย

บทชมความยิ่งใหญ่ตระการตาของนครมลิวัน คังค้ำกลอนว่า

ถนนพื้นล้วนแผ่นศิลาลาด

ตึกกลาดตั้งเกลื่อนแน่นหนา

บ้านเรือนร้านระเบียบจำเริญตา

โรงมาเรียงมาเป็นแถวกัน

โรงคชรถเคียงคันทอง

หน้าพระลานไว้ประดองพลชั้น

ที่นั่งเย็นสุขย่อยพรายพรรณ

แสงสุวรรณคูปราวาววาว

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงแทรกคติธรรม
 ทางพุทธศาสนาในความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง ไว้ในคำพูดตอนขุนทหารทูลปลอบพระทัย
 นางวิชนีสุวรรณว่า

เห็นนางไค้สตีวิญญาน์

อสุราบังคมทูลไป

ซึ่งจะรำรักองค์พระทรงฤทธิ

ไซ้จะคืนชีวิตนั้นหาไม่

บรรดาเกิดมาในภพไตร

ก็สิ้นชีवालีย์เหมือนกัน

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนเมื่อเสร็จศึกสงครามแล้วบรรดาทหารวานรและทหารยักษ์ฝ่ายพระพรตต่างเที่ยวหาความสำราญในกรุงมลิวัน

บัดนั้น	พวกพลวานรแลยักษ์
ครั้นเสร็จสงครามก็ยินดี	มีแต่รื่นเริงบันเทิงใจ
เข้าออกในเมืองมลิวัน	ชวนกันจับหมจับไก่
เที่ยวหยอกหญิงสาวฉาวไป	คว่าไขว่แม่หมายอยู่เฮฮา

นาฏการต่อเนื่อง บพละครตอนนี้มีตัวละครแสดงความสำเร็จคือ นางวิชนีสุรพระราชธิดาและสนมกำนัลเมื่อจัดงานถวายพระเพลิงท้าวจักรวรรดิ จากนั้นพระพรตทรงมอบอำนาจให้นางวิชนีสุรปกครองดูแลกรุงมลิวันต่อไป นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากได้สมบูรณ์ บพละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 1 ชั่วโมง 45 นาที

เนื้อเรื่องตอนนี้มีบทแสดงอารมณ์โศกเพียงอารมณ์เดียวจึงเชื่อว่าคงไม่มีผู้นำไปจัดแสดงละคร เพราะเหตุการณ์สำคัญคือ ฉากทำสงครามไค่ฉานพ้นไปแล้ว แต่ฉากนำไปจัดแสดงก็ย่อมทำได้ เพราะมีหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของละครในครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องเมื่อปัญหาต่าง ๆ คลี่คลายไปในทางดีและมีบทชมความงามอันเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ตัวละครมีโอกาสออกท้าวร่ายรำอันสวยงาม

ตอนที่ 131 (เล่ม 10 หน้า 120 - 145) "กลั้มอยู่อยุธยา"

เรื่องย่อ

พระพรตมีรับสั่งให้เคลื่อนพลเดินทางกลับกรุงอยุธยา ระหว่างทางนางมณีเมขลา อสูรวิโรคและรามสูรออกมาชิงดวงแก้วกันทำให้ฝนตกหนัก พระพรตทรงเตรียมศรจะสังหาร แต่พิเภกทูลทัดทานไว้ว่าเป็นเรื่องของธรรมดาโลก พระพรตจึงเพียงแต่แฉ่งศรไปให้จับได้ นางมณีเมขลา วิโรคและรามสูรให้หลบหนีไป ขบวนทัพเดินทางถึงนครลงกาเข้าพักแรมแล้วเดินทางเข้าสู่กรุงอยุธยา พระรามทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ไปราชการสงครามโดยถ้วนหน้า

การเปิดเรื่อง เปิดจากควมบพของพระพรตมีรับสั่งให้ทหารเตรียมเดินทาง
กลับกรุงอยุธยา

เมื่อئัน	พระพรตสุริยวงศ์นาถา
ครันรุ่งรางสร้างแสงพระสุริยา	เสด็จออกพลับพลาธุจี
.....	.....
จึงมีมีขุรสหจนาภ	ปรึกษาอำมาตย์ทวยหาญ
บัดนี้ก็เสร์จราชกา	ซึ่งล่างพวกพาลอาชรรมี
เราจะเลิกพยุหโยธา	กลับไปอยุธยาเขตซันต์
เฝ้าองค์พระผู้ทรงสุบรรณ	พร้อมกันจะเห็นประการใด

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบพแสดงอารมณ์โกรธของพระพรตเมื่อนางมณีเมขลา ปโรต
และรามสูรไลแ่งชิงดวงแก้วกัน เป็นเหตุให้ฝนตกหนักและบพตกลงบซันตอนทหารยักษ์
กับทหารสิงหยุคพักทัพในสวนผลไม้

ตัวอย่างบพโกรธของพระพรตถึงกับจะแดงศรีปิงนางมณีเมขลา ปโรตและ
รามสูร

ฝนตกน้ำนองพสุธา	ท่วมป่าท่าทางเสด็จจร
ไม่ได้ดูลมหักโค่น	พยุพัตอิงอดไม่หยุดหย่อน
พิโรธโกรธกริ้วคั่งไฟพอน	จับศรเงื้อง่าจะแดงไป

ตอนทหารยักษ์กับทหารสิงพักเอนในสวนผลไม้ของกรุงลงกา อาจให้ตัวละคร
ประกอบเหล่านี้แสดงท่าทางหยอกล้อสำราญใจให้ตกลงบซันได้ จากคำกลอนว่า

เหล่าสิงวิงวุ่นพัลวัน	ชิงกันกับหมุยักษา
สัพยอกหยอกล้อเฮฮา	เรีงราทุกพวกหมูมาร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถ และ
ชมคง

ตัวอย่างบทชมขบวนพยุหยาตรา

อสุรผัดนิลพิทสองนาย	เดินแซงโดยซ้ายฝ่ายขวา
โอรสอินทรชิตทั้งสองรา	กัณฑ์ทวารสงกาทั้งนั้น
เป็นกองหลังรั้งท้ายโดยเสด็จ	น้องพระจักร เพชรรังสรรค์
ตั้งระเบียบเรียบแถวทางอรุญ	แน่นนันต์เพียบพื้นปัดพี

บทชมคงคิงค่ากลอนว่า

พระพายพานพิคเป็นเฉื่อย	เรือยรินเกสรขจรกลิ่น
เสนาะเสียงฉกไฉ่คังเพลงพิน	หินกร่อนแสงสำราญใจ
จักจั่นเรไร เรือยร้อง	เพรียกพร้องคังจำเรียงเสียงใส
ร่อนแรมมาในพนาลัย	รีบไปอยู่ทชยาธานี

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ที่รับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและมีความสามารถกล้าหาญคัง เช่น เหล่าทหาร
ในกองทัพของพระพรตยอมได้รับบำเหน็จรางวัลตอบแทนความดีความชอบโดยถ้วนหน้า
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหลังจากเสร็จสิ้นการปูนบำเหน็จรางวัลแก่
ทหารแล้วพระรามจึงเสด็จเข้าปราสาทรัตน

เสด็จจากแท่นแก้วแกมมาศ	ส่งงามตั้งราชไกรสร
ย่างเยื้องยุรยาตราคกร	บหจรเข้าปราสาทรัตน

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละคร
ฝ่ายนาง เมื่อนางมีเมขลาออกมาล่อแก้วย้วยวนอสูรปโรตและรามสูร ทั้งสามต่างแย่งชิง
ดวงแก้วกันทำให้เกิดฝนตกพายุพัดคะนองหนัก เหตุการณ์นี้โยงไปสู่ความขัดแย้งระหว่างพระพรต

กับตัวละครทั้งสามนี้เนื่องจากไม่พอพระทัยที่เหล่าอสูรและนางฟ้าออกมาล่อหลอกกันทำให้กองทัพได้รับความยากลำบาก แต่เมื่อพิเภกทูลหัตถ์ทูลไฉนว่าพระพรตก็ไม่ถือโทษ นาฏการของตัวละครจึงบิดนวกได้สมบูรณ์เมื่อพระพรตเสด็จนำทัพถึงกรุงอุททยาโดยสวัสดิภาพ บละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องตอนนี้จะขาดความสนุกสนานเพราะนาฏการขัดแย้งไม่น่าสนใจ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงวางแบบแผนของละครในไว้ให้ครบถ้วน เช่น เปิดฉากด้วยบทของตัวละคร บิดนวกเมื่อมีเหตุต่าง ๆ คลื่นคลายลงด้วยที่ส่วนบทชมคงแม้จะมีแทรกไว้เป็นจำนวนมากตั้งแต่คืนที่ออกจากกรุงมลิวันถึงกรุงอุททยา ก็เพื่อแสดงให้เห็นวาระยะทางของเมืองทั้งสองอยู่ห่างไกลกันและบทชมคงเหล่านี้ช่วยให้ผู้ชมสร้างจินตนาการมองเห็นฉากอันสดชื่นรื่นรมย์ด้วยตนเอง เพราะสมัยโบราณไม่มีการจัดฉากละครตามท้องเรื่องนอกจากใช้ฉากผ้า幔ผืนเดียว

ตอนที่ 132 (เล่ม 10 หน้า 145 - 166) "ศึกทางมัจฉานู"

เรื่องย่อ

วันยุกแห่งนครบาดาลชวนมัจฉานูเดินทางมาเฝ้าพระราม ฝ่ายท้าวมหาชมพูแห่งนครชมพูก็มีจิตรำลึกถึงพระรามจึงเดินทางมาเฝ้าเช่นเดียวกัน ขบวนพยุบาตรของทั้งสองฝ่ายมาพบกันที่ชายแดนอุททยา ต่างเข้าใจผิดว่ามีกองทัพต่างเมืองมาประชิดกรุงอุททยาจึงรบกัน พระรามมีรับสั่งให้หนุมานออกมาดูการศึก หนุมานจึงห้ามทัพทั้งสองฝ่ายแล้วว่าต่างเป็นทหารของพระรามเหมือนกันจากนั้นจึงพากันเข้าไปเฝ้าพระรามในกรุงอุททยา พระรามโปรดให้กระทำพิธีตัดทางมัจฉานูแล้วมีรับสั่งให้มัจฉานูไปอภิเษกกับนางรัตนมาลีพระธิดาของท้าวจักรวรรดิที่กรุงมลิวัน ส่วนวันยุกโปรดให้กลับไปครองนครบาดาลดังเดิม

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของวันยุกกับมัจฉานูมีคำริจะขึ้นไปเฝ้าพระรามที่กรุงอุททยา

มาจะกล่าวบทไป	ถึงวันยุวศึกษาศา
ทั้งมีเจ้านุญต์กัศลา	ซึ่งช้านนัครายาคาล
คะนึ่งถึงองค์พระจักริศ	อันทรงฤทธิเลิศมจยสถาน
ทั้งพระยาคว่ำแห่งหนุมาน	อันมีคุณอุปการพันทวี
อย่าเลยจะขึ้นไปเฝ้าบาท	พระนารายณ์ธีราชเรืองศรี
จะได้ฟังเทศาจารย์	เป็นที่รมเกล้าสืบไป

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทบรรทัดต่างที่ต่าง เมืองที่เดินทางมาเฝ้าพระรามเพื่อ
สร้างอารมณ์ตื่นเต้นเร้าใจ ดังคำกลอนว่า

กระเป๋จับยักษ์เป็นกลุ่มกลุ่ม	ยักษ์กลุ่มจับลิงสำแดงทัญ
ต่างมีฤทธิรณหนทาน	ต่างพันต่างทะยานไม่ละกัน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายวันยุว
และฝ่ายท้าวหมาชมพู

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของวันยุวิกกับมีเจ้านุญต์ กังคำกลอนว่า

ทองกรพาศุภรัศรูปุชงค์	ธำมรงค์เพชรพรายรุ่งเรือง
วันยุวิกทรงมงกุฎคอกไม้พวง	มีเจ้านุญต์ห้อยห่วงกุณฑลพราย
ต่างตนต่างจับอาวุธ	ฤทธิรทรงามสง่าเจิดฉาย
ลงจากอาสน์แก้วแพรวพราย	กรายกรไปปราสาทพระมารคา

บทชมความเข้มแข็งของทหารในกองทัพท้าวหมาชมพู ดังคำกลอนว่า

แกมทัพลวานรลึบสมุค	เสือกล้วนฤทธิรทรแข็งขัน
คำแห่งเหย้ามหาชาญญกรรจ	ลำสันรื้อวแรงทุกคน
สามารถอาจพลิกแผ่นดิน	ง้างยอดคีรีนหักโค่น
เหาะเหินเดินได้ในอัมพน	วิดสมุทรวังวนก็แห่งไป

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม เช่น พระรามย่อมเป็นที่รักใคร่ของข้าราชการ ขุนทหาร ส่วนผู้ที่ซื่อสัตย์จงรักภักดีคือพระมหากษัตริย์ เช่น วันยุวิก มัจฉานุยอมประสพแต่ความสุขความเจริญ

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามทรงให้โอวาทแก่ผู้ที่มาถวายความจงรักภักดีแล้วต่างฝ่ายต่างแยกย้ายกันกลับบ้านเมืองของตน

ต่างขึ้นมารถคชสาร

ต่างยกทวยหาญน้อยใหญ่

ต่างแยกมรคาพนาลัย

ต่างไปยังราชธานี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายวานร เริ่มตั้งแต่วันยุวิกกับมัจฉานุ จัดขบวนพยุหยาตราเดินทางมาเฝ้าพระราม ขณะเดียวกันท้าวมหาชมพูก็จัดขบวนพยุหยาตรามาเฝ้าพระราม จากความเข้าใจผิดต่างฝ่ายต่างคิดว่ามีข้าศึกมาประชิดกรุงอยุธยาจึงทำให้ทั้งสองฝ่ายแสดงความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง โดยทำสงครามกันแต่เมื่อหนุมานออกมาห้ามทัพจึงเข้าใจกัน นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปเมื่อพระรามทรงบังเกิดความรำคาญแทนมัจฉานุที่มีหางเป็นปลา จึงโปรดให้ตัดออกแล้วมีรับสั่งให้มัจฉานุไปครองกรุงมลิวัน นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงใช้กลวิธีสร้างสถานการณ์ให้ตัวละครทั้งสองฝ่ายเข้าใจผิดกันจนถึงขั้นทำสงครามกันทำให้เรื่องราวสนุกสนานยิ่งขึ้น เพราะถ้าเพียงให้เจ้านครต่างเมืองเดินทางมาเฝ้าพระรามแล้วเข้าไปในกรุงอยุธยาเนื้อเรื่องจะไม่สนุก ส่วนการส่งตัวละครไม่สำคัญคือ วันยุวิกและมัจฉานุขึ้นมามีบทบาทก็เพื่อช่วยเตือนความจำผู้ชมเพราะจะต้องมีบทบาทช่วยทำสงครามในตอนต่อ ๆ ไป

ตอนที่ 133 (เล่ม 10 หน้า 166 - 196) "ประหารสีดา"

เรื่องย่อ

พระรามเสด็จประพาสป่า ส่วนนางสีดากำลังทรงครรภ์จึงประทับในพระราชวัง ขณะนี้นางสีดาและนางสนมกำนัลกำลังสร่งน้ำอยู่นั้นนางอกุลปีศาจยักษ์อาศัยอยู่ที่ซธรณี และเป็นญาติวงศ์กับทศกัณฐ์คิดแก้แค้นจึงแปลงกายเป็นนางกำนัลเดินตามนางสีดาเข้าไป ในปราสาทแล้วขอร้องให้นางสีดาศึกษาทศกัณฐ์ให้ดู ครั้นนางสีดาศึกษาทศกัณฐ์ใน กระดานชนวนแล้วนางอกุลจึงหายตัวเข้าไปสิงร่างอยู่ในภาพทำให้นางสีดาลบภาพไม่ออก จึงทรงซ่อนกระดานไว้ใต้แท่นบรรทม เมื่อพระรามเสด็จกลับมาบรรทมก็บังเกิด ความ รุ่มร้อนคลุมคลั่งไล่ต้อนางสนมกำนัล พระลักษมณ์เข้ามาช่วยห้ามแล้วคนห้องได้รูปมาถวาย พระรามทำให้นางสีดากริ้วคิดว่านางสีดาที่มีความอาลัยทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้พระลักษมณ์ นำนางสีดาไปประหาร พระลักษมณ์ทรงพานางสีดาไปประหารในป่า แต่ไม่สามารถ ประหารได้เพราะบุญบารมีของนางสีดา พระลักษมณ์จึงปล่อยนางไปแล้วเสด็จกลับพระนคร

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระรามมีพระประสงค์จะเสด็จประพาสป่า จึงมีรับสั่งให้สุมนันต์นครเตรียมโฆชาพลากร

เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์องค์นายารายณ์เรื่องศรี
เสวยสุขอยู่ทุกราตรี	กับพระลักษมีบังอร
ประคัมค้วยแสนสาวกำนัล	แปดหมื่นสี่พันคั่งอัปสร
เป็นฉัตรแก้วกันแดดประชาก	พระนครแสนสนุกคั่งเมืองอินทร์
.....	.....
คู่ก่อนสุมนันต์ เสนี	ตัวท่านผู้มียศดา
เราจะไปประพาสอริยวา	จงเตรียมโฆชาพลากร

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันตอนนางสนมกำนัลเล่นน้ำ บทโกรธตอน พระรามคลุมคลั่งไล่ต้อนางสนมกำนัลและบทโศกตอนพระลักษมณ์จะประหารนางสีดา

ตัวอย่างบทตอนนางสนมกำนัล เล่นน้ำอาจให้ตัวละครทำท่าหยอกล้อกันให้
ตลกขบขันได้ ดังคำกลอนว่า

สรวลระริกซิกแซกซึงมี	บ้างกระทุ้มชลชี่ฉานฉา
บ้าง เล่นช่วงสาคน้ำเข้าตา	บ้าง เล่นไลไขว่คว่าหากัน
บ้างคำบุคคุดควยตัวไค้	ตกใจร้องกรีกตัวสัน
บ้างหนีบ้างไล่พัลวัน	เสียงสนั่นหึ่งห้องชลธาร

บทแสดงอารมณ์โกรธของพระรามถึงกับไล่ฟันนางสนมกำนัล ดังคำกลอนว่า

ครั้นเอยครั้นเห็น	สาวศรีหนีเรนไม่รอหน้า
พระกริ้วโกรธา	ยิ่งกว่าไฟกัลป์
คลังคลุมกุ่มกลัด	กวัดแกว่งพระขรรค์
เลี้ยวไล่ฟาดฟัน	กำนัลวุ่นไป

บทแสดงอารมณ์โศกตอนพระลักษมณ์เสียพระทัยถึงสลบทำให้นางสีดาพลอยโศก
เศร้าไปด้วย ดังคำกลอนว่า

เห็นพระลักษมณ์นั้นสลบอยู่	จะรู้สมประตักก็หาไม่
คิดว่าสุดสิ้นชีวาสัย	ตกใจสวมกอดเข้าโศกี

บทชมความงาม มีบทชมชบวนพยุหยาตรา บทชมเครื่องทรง บทชมราชรถ

และบทชมคง

ตัวอย่างบทชมชบวนพยุหยาตรา

จัดพลตามทีโพนประพาส	ตั้ง เป็นพยุหยาตรากระบวนใหญ่
กองหน้าเกณหน้าพลไกร	สอดคี่ใส่เสื้อสีชมพู
ถือคายนี่ลาล่าพัน	เดินตามพวกกันเป็นคู่
กองหนึ่งใส่เสื้ออัศุ	มือถือธนูกรีกกราย

บทสนทนาคงค้างลอนว่า

เขาไฟพายุ้งจับมะไฟ	นกไผ่จับผากบินว่อน
นางนวลจับนางนวลนอน	โนรีบินร่อนลงจับรัก
ไก่อฟ้าจับตนรกฟ้า	กระสาพาคู่ลงจับสัก
วายุภักษ์จับจิกกลัมพัก	ปักหลักจับเสียบแล้วบินไป

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์อันเป็นคุณธรรมประการหนึ่งย่อมตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ ดังนางสีดาผู้มีความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีสามารถรอดพ้นจากการถูกประหาร ได้ด้วยอำนาจความซื่อสัตย์

การบิศเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระลักษมณ์ปล่อยนางสีดาแล้วทรงรำพึงว่า

แล้วทั้งพระองค์ก็ทรงครรภ์	จะเดินกันเินคงกระไรได้
ว่าพลางสอดกระตอใจ	ภูวไนยทรุดของคลังโคก

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีตัวละครแสดงบทบาทเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน อย่าง เป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่นางอกุลซึ่งเป็นญาติวงศ์ของทศกัณฐ์มีใจอาฆาตแค้นพระรามและนางสีดาจึงแปลงกายเป็นนางกำนัลเข้ามาทูลขอร้องไห้ให้นางสีดาว่าครุฑทศกัณฐ์ใหญ่ หลังจากนั้นนางอกุลจึงเข้าไปสิงอยู่ในรูปนั้นทำให้นางสีดาหลบไม่ออก ตัวละครฝ่ายพระแสดงความรักชังกับตัวละครฝ่ายนางเมื่อพระรามทรงคิดว่า นางสีดามีความอาลัยรักทศกัณฐ์จึงมีรับสั่งให้พระลักษมณ์นำนางสีดาไปประหารแต่พระลักษมณ์ก็ปล่อยนางสีดานาฏการของตัวละครจึงบิศจากไค้พอดี บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้น่าสนใจติดตามชม เพราะเนื้อหาของเรื่องไม่ซ้ำกับตอนอื่น ๆ

โดยเฉพาะพฤติกรรมของพระรามมีลักษณะเป็นมนุษย์มากขึ้นตอนที่พระองค์มีอารมณ์โกรธและอารมณ์ร้ายถึงกับรับสั่งให้ประหารพระเมเหสี การสร้างพฤติกรรมของพระรามเช่นนี้เป็นการสร้างตัวละครให้ดูสมจริงคือมีความดีและความร้ายกาจรวมอยู่ในตัวเหมือนมนุษย์ปุถุชนธรรมดาทั่วไป

บทละครตอนที่ 133 ผู้วิจัยแบ่งบทให้จบตอนเพียงเท่านี้เพราะบทต่อไปมี
นาฏการและบทสนทนาที่ยาวมาก ถ้าพ้นจากการปิดเรื่องในช่วงนี้จะไม่สามารถหา
ตอนจบให้พอดีกับเวลาแสดงได้ อย่างไรก็ตามเรื่องที่พระลักษมณ์ปล่อยนางสีดาไปให้รอดพ้น
จากการถูกประหารก็ถือว่าเป็นปัญหาต่าง ๆ ของตัวละครที่คลี่คลายไปในทางที่ดีแล้ว

ตอนที่ 134 (เล่ม 10 หน้า 196 - 216) "กำเนิดพระกุมาร"

เรื่องย่อ

พระอินทร์บันดาลให้มีเนื้อทรายนอนตายอยู่ริมป่า พระลักษมณ์ทรงผ่าเอาหัวใจ
เนื้อทรายไปให้พระรามทอกระเนตรโดยทูลว่าเป็นหัวใจนางสีดา พระอินทร์ทรง
แปลงกายเป็นควายป่าเดินนำทางนางสีดาเสด็จไปถึงอาศรมของพระวิชฌณฤณี นาง
จึงขอพำนักอาศัยอยู่จนประสูติพระโอรส

วันหนึ่งนางสีดาทรงฝากพระโอรสไว้กับพระฤณีแล้วเสด็จไปสงวนน้ำที่ลำธาร
ครั้นทอกระเนตรเห็นแม่เลี้ยงอุ้มลูกอยู่ทำให้ทรงนึกเป็นห่วงพระโอรสจึงเสด็จกลับมา
อุ้มพระโอรสไปที่ท่าน้ำควาย ฝ่ายพระฤณีไม่เห็นพระกุมารคิดว่าหายไปจึงเนรมิต
พระกุมารขึ้นมาใหม่ทดแทน ครั้นนางสีดาเสด็จกลับมาจึงทราบความจริง นางสีดาขอ
พระกุมารเนรมิตไว้ให้เป็นเพื่อนกับพระโอรส พระฤณีตั้งนามพระโอรสว่า มงกุฏ
และตั้งนามพระกุมารเนรมิตว่า ลม

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระอินทร์ทรงเล็งทิพยเนตรเห็นพระลักษมณ์
และนางสีดาประสบความยากลำบากจึงมีพระประสงค์จะช่วยเหลือให้พ้นภัย

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวหัสตินันท์เรื่องศรี
เสด็จในไวยยันตร์จุ	พร้อมเทพนารีกัลยา
.....	.....
ก็แลเห็นองค์พระลักษมณ์	บ่ายพักตร์จะคืนเขาราชฐาน
แม้มิได้ดวงใจเยวมาลย์	พระอวตารจะลงโทษทัณฑ์

ฝ่ายองค์สี่คาเทวี	ไศคีวิโยคโคกคัลย์
ไม่มีที่อาศัยในอารัญ	ทั้งทรงพระครรรภ์ลูกยา
จะแสนลำบากยากกาย	จะชุกลมซ่อนตายที่ในป่า
จำกูจะไปช่วยชีวา	อย่าให้สองกมิตรามีภัย

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกราฟพันของนางสี่คาเมื่อทรงเลี้ยงดูพระโอรสเพียง
ลำพัง ทั้งคำกลอนว่า

จึงอุ้มโอรสขึ้นใส่ตัก	กอดจูบอุ้มพัศตร์แล้วว่าให้
อนิจจาเกิดมาเมื่อแม่ไร	อยู่ในหิมเวศพนาวิน
เป็นกำพร้าบิดุเรศแล้วไร้ญาติ	ทั้งนิราศโภโคยไอศวรรย์
ถ้าเจ้าประสูติในวังจันทน์	สุริยวงศ์พงศ์พันธุจะหอมล้อม

บทชมความงาม มีบทชมลักษณะของพระโอรส ทั้งคำกลอนว่า

เป็นชายแฉ่มช้อยบริสุทธิ์	งามล้ำมนุษย์ทั้งไตรจักร
ทรงโฉมประเสริฐเลิศลักษณ์	สมศักดิ์สุริยวงศ์เทวัญ
คิ่งทองหึ่งแห่งแก่งหลอเหลา	พริ้มเพราเป็นที่เฉลิมขวัญ
เหมือนพระบิศุรงค์ทรงสุบรรณ	ทั่วทั้งผิวพรรณอินทรีย์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรม เหนื่อยมปกบักรักษาคังเช่น นางสี่คา ซึ่งพระอินทร์ทรงปกบักรักษา
คุณครองภัยให้

การบิศเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนนางสี่คาทรงเลี้ยงดูพระกุมารทั้งสองด้วยความรัก

เข้าคำบำรุงนุกถนอม	อุ้มอุ้มมิให้ครือมือหนัก
นางเฝ้าว่าเธอเชอพัศตร์	สงวนเลี้ยงดูรักทุกเวลา

นาฏการต่อเนื่อง บทบาทของตัวละคร เกี่ยวโยงสัมพันธ์กันตั้งแต่พระอินทร์บนศาล
ให้มีเนื้อทรายนอนตายอยู่เพื่อให้พระลักษมณ์เอาหัวใจไปให้พระรามทอพระเนตร
จากนั้นพระอินทร์ทรงแปลงกาย เป็นควายป่าเดินนำนางสีดาไปถึงอาศรมพระฤๅษีและ
นางสีดาได้ประสูติพระโอรสในคืนนั้น นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปเมื่อนางสีดา
ทรงฝากพระโอรสไว้กับพระฤๅษีแล้วมาอุ้มไปโดยที่พระฤๅษีไม่เห็น จากปัญหานี้ทำให้
พระฤๅษีคิดว่าพระกุมารหายไปจึง เนรมิตพระกุมารขึ้นใหม่ทดแทน แต่เมื่อความจริง
ปรากฏจึง เลี้ยงดูพระกุมารทั้งสองต่อมา บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง
เนื้อเรื่องตอนนี้แม้ตัวละครจะแสดงความขัดแย้งต่อกันไม่เด่นชัดทำให้เนื้อเรื่อง
ไม่สนุก แต่เนื้อเรื่องตอนนี้ก็จัดว่าเป็นตอนเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ใหม่ ๆ ช่วยให้ผู้ชม
ละครสนใจใคร่รู้ในตอนต่อไป

ตอนที่ 135 (เล่ม 10 หน้า 216 - 259) "ปล่อยม้าอุปการ"

เรื่องย่อ

พระมงกุฎและพระลบทรงจำเริญวัยขึ้นและศึกษาศิลา วิทยาการจากพระฤๅษี
จนมีความสามารถ วันหนึ่งพระกุมารทั้งสองทูลลาพระมารดาไปเที่ยวเล่นและทรง
ทดลองแผลงศรศักดิ์ค้นรังซาก เลี้ยงศรศักดิ์ค้นรังตั้งสนับไปถึงกรุงอยุธยา พระรามจึง
ทรงปริกษาไทรอาจารย์แล้วโปรดให้กระทำพิธีปล่อยม้าอุปการ โดยมีหนุมานเดินตามม้า
ไปและพระพรตทรงติดตาม เป็นกองหลัง พระกุมารทั้งสองจับม้าอุปการไว้แล้วต่อสู้กับ
หนุมาน ในที่สุดหนุมานพ่ายแพ้ถูกพระกุมารจับมัดควยเถาวัลย์พร้อมทั้งอธิษฐานว่าเมื่อ
เจ้านายแก่เถาวัลย์ให้จึงจะหลุด หนุมานต้องเดินกลับมาเฝ้าพระพรตด้วยความอับอาย
ก่อนลากลับกรุงอยุธยาเพื่อให้พระรามแก่เถาวัลย์ให้

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระมงกุฎและพระลบทรงจำเริญวัยและ
อยู่ร่วมกันด้วยความสุขในกุฎีของพระฤๅษี

เมื่อนั้น
ครั้นคอยจำเริญขึ้นมา

ทั้งสองพระโอรสา
ไม่มีโรคาพยาธิ

พี่น้องพากันเที่ยวเล่น
ที่ในบริเวณกุฎี

เข้าเป็นเป็นสุขเกษมศรี
องค์พระมุนีผู้ทรงญาณ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโคลกอนนางสีดาเล่าความหลังประทานพระโอรส บท
คลกขบขันตอนโหราจารย์ขึ้นเฝ้าพระราม และบทที่เห็นเห็นเราใจตอนพระมงกุฎต่อสู้กับ
หนุมาน

ตัวอย่างบทโคลกอนนางสีดาเล่าเรื่องราวความเก่าประทานพระโอรส

มารคานีหรงครรภ์เจ้า

ขวัญข้าวผู้ยกพิสมัย

วันหนึ่งจึงองค์พระภูวไนย

เสด็จไปประพาสพนาลี

มีนางปีศาจมารยา

แปลงมาเหมือนหนึ่งทาสี

ไล่ไคลลวอนว่าพาที

ให้แนนี้เขียนรูปทศกัณฐ์

พระบิดุรงค์เจ้าทรงพระโอรสหนัก

ให้พระลักษมณ์มาแม่ไม่อาสัญ

จึงได้มาพึ่งพระนักษัตร

รำพันแจ้งสิ้นแล้วโศกา

บทตอนโหราจารย์จะรีบขึ้นเฝ้าพระรามอาจให้ตัวละครแสดงท่าทางลูกลี้ลูกกลน
ให้คลกขบขันได้ จากคำบรรยายว่า

ฉวยได้สมบัติเข้านุ่ง

คว่ำฝ่าฟันพุงก็พลัดหาย

หยิบล่อมใส่พกตกเรียราย

ได้คำร่าทำนายแล้วรีบไป

บทที่เห็นเห็นเราใจตอนพระมงกุฎต่อสู้กับหนุมาน ดังคำกลอนว่า

พระหัตถ์กวัดแกว่งศรสิทธิ์

อันมีฤทธิ์ปราบไค้ทั้งสรวงสวรรค์

หวดต้องกายาวานรนั้น

ล้มคินยันยันด้วยฤทธิ์

บทชมความงาม มีบทชมคง ชมชบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรงและชมราชรถ
ตัวอย่างบทชมความสดชื่นรื่นรมย์ของธรรมชาติ

ลคเสี้ยวเหี่ยวขมพนมเวศ	ศิขเรศโศรกเทรินเนนไศล
มีน้ำพุคุดันชานเซ็นไป	เย็นไศคั่งสายสุหร่ายริน
จักจันเรไรเรวรอง	เพรียกพร้องควยเสียงปักฉิน
บ้างเต้นตายร้ายไม้โยยบิน	กินผลพฤษณานาคู

บทชมขบวนราชรถและกองทหารติดตามมาอุปการ คึงคำกลอนว่า

คึงสมุทรมพองนองคลื่น	เสียงโห่เพียงพื้นแผ่นดินลั่น
เสื่อป่าแวมองหึ่งนั้น	เสี้ยวลัคคักคั้นคามไป
ข้ามธารผ่านทุ่งวุงเขา	เคินโดยลำเนาป่าใหญ่
เรงหนุพหลทลไกร	ไปคามมรคาพนาลี

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้มีความเก่งกล้าเช่น หนุมานไม่พึงประมาท เพราะอาจถึงคราวพลาดพลั้ง เสียที่ได้
การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนหนุมานทูลลาพระพรตกลับอยุธยาเพื่อขอให้
พระรามช่วยแก้เดาวัลย์ที่มีคักายให้

คิดแล้วลาเบื่องบาทหงส์	องค์พระอนุชาสองศรี
เสี้ยวลัคคักป่าพนาลี	ไปยังบุรีอยุธยา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นความซัดแย้งของตัวละคร เริ่ม
ตั้งแต่พระมงกุฏและพระลบประลองศรจนเสียงสนั้นไปถึงกรุงอยุธยา จากปัญหานี้ทำให้
พระรามต้องกระทำพิธีปลอยน้ำอุปการ เพื่อประกาศเกชาบุภาพ โดยมีหนุมานกับพระพรต
ติดตามมาอุปการไป นาฏการของตัวละครแสดงความซัดแย้งเด่นชัดยิ่งขึ้นเมื่อพระมงกุฏ
และพระลบทรงจับมาอุปการแล้วต่อสู้กับหนุมาน ในที่สุดหนุมานเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ถูกพระมงกุฏ
จับมัดควยเดาวัลย์ต้องเดินทางกลับอยุธยา นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์
บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องตอนนี้แล้วน่าจะจบตอนหนุมานเข้าเฝ้าพระรามและพระรามทรงช่วยแก้แค้นวาลีให้หนุมานจะเหมาะสมกว่าจบตอนหนุมานเดินทางกลับกรุงอโยธยา เหตุที่ผู้วิจัยแบ่งบทให้จบตอนเพียงเท่านี้เพราะบทต่อไปมีบทสนทนาและคำบรรยายเหตุการณ์ต่อเนื่องอีกยืดยาวมาก อาจเล่นละครไม่จบภายในเวลามาตรฐาน อย่างไรก็ตามก็ถ้าพิจารณาในค่านพระมงกุฎรบนะหนุมานและปัญหาของเรื่องได้คลี่คลายลงแล้วก็นับว่าจบตอนได้ก็พอสมควร

ตอนที่ 136 (เล่ม 10 หน้า 259 - 296) "จับพระมงกุฎ"

เรื่องย่อ

พระรามทรงแก้แค้นวาลีให้หนุมานแล้วมีรับสั่งให้หนุมานกลับไปช่วยพระพรตรบพระพรตรบกับพระกุมารและสามารถจับพระมงกุฎได้ ส่วนพระลบหลบหนีไปทูลเหตุการณ์แก่นางสีดา นางสีดาทรงมอบพระขำรงค์ให้พระลบนำไปช่วยเหลือพระมงกุฎในกรุงอโยธยา พระรามมีรับสั่งให้นำตัวพระมงกุฎผู้กบฏประจานไว้สามวันก่อนนำไปประหาร พระอินทร์มีรับสั่งให้นางเทพราพาแปลงกายมาช่วยเหลือพระมงกุฎ นางเทพราพาได้พบกับพระลบและรับฝากพระขำรงค์ของนางสีดาเข้าไปในมือน้ำแอมส่งให้พระมงกุฎ ครั้นพระมงกุฎรับพระขำรงค์มาสวมนิ้วพระหัตถ์ เครื่องพันธนาการก็หลุดออก พระมงกุฎจึงหลบหนีออกจากกรุงอโยธยา

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 2 คำกลอนบรรยายว่า หนุมานเข้าเฝ้าพระราม การเปิดฉากจึงเริ่มด้วยบทของพระรามประทับในห้องพระโรงแล้วให้หนุมานเดินออกมาจากม่านตามคำกลอนบรรยาย จากนั้นจึงเป็นคำบรรยายบทของพระรามต่อไปเมื่อทอดพระเนตรเห็นหนุมานถูกมัดมือไขหลังมา ดังคำกลอนว่า

เมื่อئัน
เสด็จเห็นเนื้อแทนแก้ววาร
ทองมัดไขหลังเข้ามา

พระกฤษณ์รักรักรังคร
ภูธร เหลือบเห็นหนุมาน
แผนฟ้ากริ้วโกรธคังเพลิงผดาม

จึงมีสีหน้าท้อใจ

เหวี่ยงลูกพระพายชาตญกรรจ์

.....

.....

เชือกเล่าก็เถลาค้าวลย์

ให้ผูกมันมาไค้ไม่อายหน้า

เสียทีที่มีศักดา

ชั่วกว่าลึงป่าพนาสี

อารมณ์ที่ปรากฏมีบทขึ้นต้นตอนพระพรต พระสัตว์รุกรบกับพระมงกุฏ พระลบ
บทโคลกตอนพระมงกุฏถูกผูกมัดประจานและบทลกขบขันตอนเพชฌฆาตหยอกลอนาง
เทพรำพา

ตัวอย่างบทตอนพระพรตและพระสัตว์รุกรบกับพระกุมารทั้งสองเพื่อสร้างอารมณ์
ขึ้นต้นเร้าใจ

สี่องค์ทรงฤทธิ์ขับขาน

ต่างอาจต่างหาญแข็งขัน

ฝ่ายที่ต่อพี่เข้าจับกัน

น้องต่อน้องนั้นเขาราวี

เมื่อนั้น

สองกุมารทรงสวัสดิ์ศรีศรี

รับรองป้องกันประจัญตี

ค่างหนีค่างไล่กันไปมา

บทแสดงอารมณ์โคลกของพระมงกุฏเมื่อถูกจับมัดประจานในกรุงอุททยา ทรง
รำพึงถึงพระมารดา คังค่างลอนาง

โอว่าครั้งนี้จะปลดปลง

ไหนเลยพระองค์จะเห็นผี

ใครจักปรนนิบัติพระชนนี

ที่ในอารัญกันดาร

เสียแรงเลี้ยงดูจนจำเวรวิชัย

หวังใจจะให้เป็นแก่นสาร

พระคุณลึกล้นพันประมาณ

ใหญ่ยิ่งจักรวาลคินฟ้า

บทตอนนางเทพรำพาศึกนำไปส่งพระมงกุฏ อาจให้ตัวละครที่แสดงเป็นบรรดา
เพชฌฆาตหยอกลอนางเทพรำพาให้ตลกขบขันได้ จากคำกลอนว่า

ยืมพลางทางกล่าวเกี่ยวพาน	อ่อนหวานควยใจเสนาหา
อันเด็กน้อยซึ่งทองพันชณา	ญาติวังศัพทศาตราโร
จึงศักเอน้ำเข้ามาส่ง	พิศพิศวงสงสัย
ซึ่งแบ่งบุญให้ก็ชอบใจ	แต่ไม่เหมือนเจ้าปราณี
ว่าพลางก็ทางสัพยอก	เข้าหยอกสำรวลอึงมี
แมนเจ้าจะทำไมตรี	ถ้อยที่จะนอนหากัน

บทชมความงาม มีบทชมสัตว์ป่าสมอารมณ์โลกของพระลบ เมื่อทรงรำพึงถึง
พระมงกุฎตั้งค้ำกลอนว่า

รำพลางแว่วเสียงนกร้อง	เอะพีเรียกน่องกระมังหนา
พิศวงหลงยันทศนา	ไซ้เสียงเซษฐาแล้วเดินไป
เห็นทรายทองย่องผ่านชายคอง	คล้ายว่าองค์พี่ยาเข้ามาใกล้
รีบสาวมาทาคลาไคล	เข้าใกล้เห็นเป็นมฤติ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้มีความกตัญญู เทพดาจะช่วยปกปักรักษาให้รอดพ้นภัยอันตรายดังเช่น พระมงกุฎได้รับ
ความช่วยเหลือจากพระอินทร์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระมงกุฎหลบหนีโทษภัยออกมาได้และทรงพยายาม
ติดตามหาพระลบจนพบเขตกรุงอยุธยา

ตัวที่จึงไม่เห็นเจ้า	ไทร้อนเราฤทัยคั่งเพลิงไหม้
สุคติที่จะไต่ถามใคร	กูไปจนออกนอกหวาร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความซัดเซว่งระหว่างตัวละครฝ่ายพระ
ควยกันคือ พระพรต พระสัตุรค ต่อสู้กับ พระมงกุฎ พระลบ ในที่สุดพระมงกุฎถูกพระพรต
จับตัวได้และพระรามมีรับสั่งให้ลงโทษพระมงกุฎโดยจับมัดประจานก่อนให้นำไปประหาร

นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปเมื่อพระอินทร์ทรงส่งสารพระมงกุฎจึงมีรับสั่งให้นางเพร่าพาแปลงกายเป็นหญิงชาวบ้านมาช่วยเหลือพระมงกุฎจนหลบหนีออกจากกรุงอยุธยาได้ นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงอย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นเรื่องราวของตัวละครเด็กซึ่งช่วยให้ผู้ชมได้เปลี่ยนบรรยากาศจากการชมเรื่องราวของผู้ใหญ่มาตั้งแต่นั้นเรื่องบ้าง การใช้ตัวละครต่างรูปแบบเช่นนี้ช่วยให้ผู้จัดละครมีโอกาสเลือกตอนไปแสดงในโอกาสต่าง ๆ ได้เหมาะสม เช่น ถ้านำไปจัดให้ข้าราชการดูควรเล่นตอนพาลีสอนน้อง ถ้านำไปจัดให้ชาวบ้านดูควรเล่นตอนสามนักขาหึง และถ้านำไปจัดให้เยาวชนดูควรเล่นตอนจับพระมงกุฎ เป็นต้น

ตอนที่ 137 (เล่ม 10 หน้า 296 - เล่ม 11 หน้า 24) "พบสีกา"

เรื่องย่อ

พระมงกุฎได้พบกับพระลบจึงชวนกันเตรียมตัวรับกองทัพจากกรุงอยุธยาพระรามเสด็จนำทัพออกติดตามพระกุมารด้วยพระองค์เองและสู้รบกัน แต่อาวุธของทั้งสองฝ่ายไม่สามารถทำอันตรายกันได้ ครรของพระกุมารกลับกลายเป็นข้าวตอกคอกไม้ ส่วนครของพระรามกลับกลายเป็นขนมหวาน พระรามทรงสอบถามความจริงจากพระกุมารจึงทรงทราบว่า เป็นพระโอรสของนางสีกา พระรามเสด็จไปพบนางสีกาและทรงอ้อนวอนขอคืนดีแต่นางสีกาไม่ทรงยินยอม พระรามจึงขอพระโอรสทั้งสองไปประทับที่กรุงอยุธยาเพื่อไว้สืบสันตติวงศ์

การเปิดเรื่อง เปิดเรื่องด้วยบทของพระลบแอบอยู่ชายป่าจนพระมงกุฎเสด็จออกมานอกกรุงอยุธยาจึงทรงวิ่งเข้าไปกอดพระบาทพลางรำพึงถึงความทุกข์ที่ต้องพลัดพรากจากกัน

เมื่อ <u>นั้น</u>	พระ <u>ลพ</u> ผู้ <u>ใจ</u> กล้า <u>หาญ</u>
แอบ <u>อยู่</u> คว <u>ย</u> ป <u>รี</u> ชา <u>ชา</u> ญ	ค <u>อย</u> พ <u>ัง</u> <u>เห</u> ตุ <u>การ</u> ณ์ <u>พ</u> ี <u>ยา</u>
ค <u>ัง</u> พ <u>ัก</u> ศ <u>ร์</u> ส <u>อ</u> ค <u>ส</u> าย <u>น</u> ี <u>น</u> เ <u>น</u> ศ <u>ร</u>	พ <u>อ</u> เ <u>เห็น</u> <u>เ</u> ย <u>าว</u> <u>เร</u> ศ <u>เช</u> ษ <u>ฐ</u> ร <u>า</u>
ค <u>ำ</u> เ <u>น</u> น <u>อ</u> ก <u>จ</u> า <u>ก</u> พ <u>าร</u> า	ก <u>ี</u> ว <u>ิง</u> ม <u>า</u> ก <u>อ</u> ค <u>บ</u> า <u>ท</u> ร <u>ำ</u> ร <u>ไ</u>
โ <u>้อ</u> ว <u>า</u> พ <u>ระ</u> พ <u>ี</u> ผู้ <u>พ</u> เ <u>ื่อ</u> น <u>ย</u> า <u>ก</u>	ว <u>ิ</u> ย <u>า</u> ก <u>ล</u> ี <u>ง</u> ใ <u>ค</u> ม <u>า</u> ช <u>ัก</u> ใ <u>ห้</u>
น <u>้อง</u> ค <u>ิ</u> ด <u>ว</u> ่า <u>ล</u> ี <u>น</u> ช <u>ี</u> ว <u>า</u> ล <u>ี</u> ย	ค <u>ั</u> ย <u>ม</u> ือ <u>พ</u> ว <u>ก</u> ภ <u>ิ</u> ย <u>ร</u> า <u>ว</u> ี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทขึ้นต้นเร้าใจตอนพระรามพบกับสองพระกุมาร บทตก
ชมชั้นตอนพระฤๅษีช่วยนำคำพูดของนางสีดาไปแจ้งแก่พระราม บทแสดงอารมณ์รักตอน
พระรามงอนง้อขอคืนดีกับนางสีดา และบทแสดงอารมณ์โศกตอนนางสีดาต้องจากกับ
พระโอรส

ตัวอย่างบทระหว่างพระรามกับพระมงกุฎ

เมื่อ <u>นั้น</u>	พระ <u>มง</u> กุ <u>ฎ</u> ว <u>ุ</u> ฒ <u>ิ</u> ใ <u>ก</u> ร <u>ใ</u> จ <u>หา</u> ญ
เ <u>เห็น</u> ศ <u>ร</u> ก <u>ม</u> ศ <u>รี</u> ย <u>ี่</u> ม <u>าร</u> ร <u>อน</u> ร <u>า</u> ญ	ภ <u>ุ</u> ณ <u>า</u> น <u>ท</u> ล <u>ก</u> ล <u>า</u> ญ <u>เ</u> น <u>น</u> ผ <u>ง</u> ค <u>ล</u> ี
จ <u>ึ่ง</u> น <u>ำ</u> ว <u>น</u> ง <u>ส</u> าย <u>ธ</u> น <u>ุ</u> ท <u>ร</u> ง	น <u>ม</u> าย <u>ต</u> ร <u>ง</u> จ <u>ะ</u> ล <u>ำ</u> ง <u>ศ</u> ร <u>ศ</u> ร <u>ี</u>
ก <u>็</u> ย <u>า</u> ค <u>แ</u> ย <u>ล</u> ง <u>ไป</u> ท <u>ัน</u> ที่	เส <u>ีย</u> ง <u>มี</u> ส <u>ัน</u> น <u>ภ</u> พ <u>ไ</u> ศ <u>ร</u>

บทตอนพระฤๅษีช่วยนำคำพูดของนางสีดาไปแจ้งแก่พระรามว่านางไม่ขอออกมา
พบพระราม อาจให้ตัวละครที่แสดงเป็นพระฤๅษีทำท่าทางงกเงิ่นให้ตกลงชมชั้นได้ คง
คำกลอนต่อไปนี้

เมื่อ <u>นั้น</u>	พระ <u>ม</u> ห <u>า</u> ค <u>า</u> บ <u>ส</u> พ <u>ร</u> ท <u>ก</u> ล <u>ำ</u>
ใ <u>ค</u> ์ <u>พ</u> ัง <u>จ</u> ี <u>ง</u> ว <u>่า</u> เ <u>อ</u> อ <u>สี</u> ก <u>า</u>	ค <u>า</u> จ <u>ะ</u> ฉ <u>ัน</u> เ <u>ก</u> ล <u>ั</u> ช <u>เส</u> ีย <u>ส</u> ัก <u>ค</u> ำ
แ <u>ล</u> ว <u>ัย</u> ก <u>เ</u> อ <u>า</u> ศ <u>ร</u> ก <u>มา</u> ค <u>ำ</u> ห <u>มา</u> ก	ใ <u>ส</u> ่ <u>ป</u> าก <u>พ</u> ล <u>าง</u> เ <u>็</u> ย <u>ว</u> ย <u>ำ</u> ย <u>ำ</u>
ถ <u>ือ</u> ม <u>ั</u> เ <u>ท</u> ำ <u>ง</u> ำ <u>เ</u> น <u>ท</u> ำ <u>ร</u> ำ	พ <u>ื</u> ม <u>พ</u> ม <u>อ</u> ก <u>ไป</u> จ <u>า</u> ก <u>ภ</u> ุ <u>ฎ</u> ี

บทรักของพระรามเมื่อขอคืนดีกับนางสีดา คังคำกลอนว่า

สุดเอ๋ยสุดสวาสดี	นุชนาฏผู้ยกสงสาร
เจ้าควงนัยนายพาพาล	อย่าประหารควยถ้อยวาที
ถ้าเจ้าสิ้นเมตตาอาลัยแล้ว	จงเอาพระขรรค์แกว่นีชาพี
ให้หายแค้นหายโกรธของเทวี	ก็จะสามารถศรีบรรลัยไป

บทโศกของนางสีดาเมื่อจะต้องจากกับพระโอรส คังคำกลอนว่า

โอรสก่อนพ่อทรมารัก	ควงจักแม่ทั้งชายชวา
ครั้งนี้จะจากอกมารดา	พระบิดุรงค์จะพาเข้าธานี
ครั้นแม่มียอมถวายแล้ว	พระผานเกล้าจะเคืองบทศรี
พี่น้องเจ้าไปจงดี	อย่ามีโรคไขภัยพาล

บทชมความงาม มีบทชมขบวนพยุหยาตรา ชมเครื่องทรง ชมราชรถและชมกง
ศิวอย่างบทชมขบวนพยุหยาตรา

แล้วเกณฑ์พยุหจัตุรงค์	เลือกล้วนอาจองแข็งขัน
ขุนช้างชี้ข้างคังกัน	ถือขอหยัดขันธ์กรายกร
ขุนม้าผูกมาอาชาชาติ	ที่มีอำนาจคังไกรสร
ผู้มีมือถือโตมร	รับจรรวดเร็วคังลมพัด

บทก่อนพระโอรสทั้งสองเสด็จผ่านป่าเพื่อไปประทับในกรุงอยุธยา มีบทชมกง
ผสมอารมณ์โศกของพระมงกุฎ พระลบและพระราม เมื่อทรงหวนระลึกถึงนางสีดาคัง
คำกลอนต่อไปนี้

พระมงกุฎว่าไอน้องรัก	สาธิตาพัถุกอยู่ทั้งคู่
เหมือนพระมารดาโฉมทรุ	อุมชูเลี้ยงเราแต่เยาว์มา
พระบิดุเรศเห็นนงนางนวล	หวนถึงอัครเศเสนหา

อนิจจา ปานีนางสีดา
พระลบเห็นนกยูงทอง
ซึ่มอกพระเชษฐายาใจ

จะครวญถึงดูยกยาค้วยาลัย
พลัดแม่เฝ้าร้องไห้ให้
เหมือนเราไกลอกพระมารดา

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ที่มีความผูกพันกันทางสายเลือด มีอาจทำอันตรายกันได้ ดังเช่นพระรามผู้เป็นพระบิดา
และพระมงกุฎผู้เป็นพระโอรส

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนประชาชนชาวกรุงอยุธยาเฝ้ารับเสด็จพระราม
กลับคืนสู่พระนคร

ต่างคนอวยชัยถวายพร
ขอให้มีความสุขทุกนิรันดร์

ซูลีกรแซของเกษมสันต์
เป็นจัตวกรัณโลกาชาตรี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระด้วยกัน
เมื่อพระรามพบกับพระกุมารแต่อาวุธของทั้งสองฝ่ายไม่ทำอันตรายแก่กัน ครั้นพระราม
ทรงทราบความจริงว่าพระกุมารนั้นแท้จริงเป็นพระโอรสของพระองค์ พระรามจึงทรง
ติดตามไปของอสูรคืนกับนางสีดา นาฏการของตัวละครแสดงความขัดแย้งต่อไประหว่าง
ตัวละครฝ่ายพระกับตัวละครฝ่ายนาง เมื่อนางสีดาไม่ทรงยินยอมคืนคืนกับพระราม ในที่สุด
พระรามต้องขอพระโอรสไปสืบสันตติวงศ์ที่กรุงอยุธยา นาฏการของตัวละครจึงมีคณา
ได้อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่สนุกน่าติดตามชมเพราะรวมอารมณ์ต่าง ๆ ครบถ้วน
คือ อารมณ์ตื่นเต้น รัก โศกและตลกขบขัน เหมาะสำหรับจัดแสดงเพื่อความบันเทิงได้
ทุกโอกาส

ตอนที่ 138 (เล่ม 11 หน้า 24 - 72) "อุบายพระราม"

เรื่องย่อ

พระรามทรงพาพระโอรสทั้งสองประทับในกรุงอโยธยาแล้วทรงจัดพิธีสมโภชพระโอรสทั้งสองอย่างสมพระเกียรติ แต่พระมงกุฎและพระลบบังมีความอาลัยถึงนางสีดา พระรามมีรับสั่งให้พระโอรสทั้งสองไปทูลชวนนางสีดาให้กลับคืนมาสู่กรุงอโยธยา แต่นางสีดาไม่ทรงยินยอมและตรัสว่าคอกเมื่อพระรามสิ้นพระชนม์จึงจะเสด็จกลับ พระรามทำอุบายจักษงานพระเมรุแล้วมีรับสั่งให้หนุมานไปทูลเรื่องราวแก่นางสีดา นางสีดาเสด็จมาบังคมพระศพ พระรามจึงปรากฏพระองค์ทำให้นางสีดาช็อคเคืองพระทัยจึงอธิษฐานแทรกพื้นดินลงไปขออาศัยอยู่กับท้าววิรุณนาคา แห่งนครบาดาล

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระราม ทรงพาพระโอรสทั้งสองขึ้นเฝ้านางเกาสุริยา นางไภยเกษีและนางสมุทรรชา

เมื่อนั้น	พระสุริยวงศ์องค์นารายณ์เรืองศรี
ครั้นถึงซึ่งราชธานี	พร้อมหมู่โยชี่เสนา
จึงให้ประทับกับเกยแก้ว	แล้วจงกรสองโอรสา
ขึ้นเฝ้าสมเด็จพระมารดา	สามพระอนุชาก็ตามไป
นั่งลงแทบใกล้บาทงสุ์	ต่างองค์โอนเศษบังคมไหว้
พระชนนีหึงสามอรไท	ที่ในปราสาทสุรกานต์

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของพระรามเมื่อทรงรำลึกถึงนางสีดา บทตลกขบขันตอนโหราจารย์จะขึ้นเฝ้าพระราม และบทรักของพระรามเมื่อทรงพบนางสีดา ตัวอย่างบทแสดงอารมณ์โศกของพระราม

ชลนัยน์คลั่งคลอดวงเนตร	แสนทเวชถึงองค์มเหสี
อนิจจาสีดาเทวี	ปานนี้จะเป็นประการใด

จะนิทราฤาจะคิดถึงโอรส   ฤาจะทรงกำสรดละห้อยให้
 ฤาจะคิดแค้นพิทวิไป   ฤาจะคอยคลายใจที่โกรธา

บทตอนโหราจารย์รีบขึ้นเฝ้าพระรามอาจให้ตัวละครทำท่าทางลุกลุกสนให้
 ตลกขบขันได้จากคำบรรยายว่า

ค้นหาตำราอยู่ณลาน   เขยิบกระดานกร่องลมหงาย
 ครั้นได้เรียกบ่าวขุนวาย   ใจหายวังหอบเข้าไป

บทรักของพระรามเมื่อทรงพบนางสีดา   แค้นางสีดาทรงวังหนี พระรามทรง
 ได้คิดตาม   ถึงคำกลอนว่า

ดวงเอยดวงสมร   พังคำที่ก่อนนะโฉมศรี
 ความรักเทวี   คึงดวงชีวัน
 ว่าพลางภูวไฉย   ไฉนนางสาวสวรรค์
 กระชิตศิกพัน   เวียนวันไปมา

บทชมความงาม มีบทชมมหาปราสาท ชมเครื่องทรง ชมชบวนพยุหยาตรา
 ชมมาและชมเมรุมาศ

ตัวอย่างบทชมลักษณะมาทรง

มีกำลังตั้งพญาสีหราช   รัยกาจแกดวกล่าสาหัส
 สีชอกอกกลมเรียวรัด   ทางหุญหัดพริ้งพราย
 ย่างใหญ่ย่างน้อยเคล้าคลอง   เยื้องยอกร่างเวียงเฉิดฉาย
 เมาะอานพานหน้าคาวราย   พุทหอยจับสายบังเหียนทรง

บทชมความวิจิตรตระการตาของพระเมรุมาศ   ถึงคำกลอนว่า

บัคเคี้ยวก็เ็นพระเมรุมาศ	โสภาสูงเยี่ยมเวหน
ลุ่มขลวันแก้วแกมกล	จับแสงสุริยในเมฆา
มีรูปเทัญกนิร	วิชาธรเสี่ยวกางและยักษา
บัลลังก์โกศแก้วรจนา	ฉัตรธงคายนคพรายพรรณ

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่ตีค่าผู้อื่นผิด ๆ นั้น เมื่อทราบความจริงย่อมได้รับความทุกข์และการจะประสานความบาดหมางนั้นมีไขจะกระทำได้ง่าย ๆ ตั้งใจคิด ดังเช่นพระรามทรงได้รับความทุกข์จากพฤติกรรมของพระองค์

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนนางสีดาประทับอยู่ในนครบาดาลด้วยความสุขสำราญ มีนางสนมกำนัลปรนนิบัติรับใช้ แต่นางสีดาก็ยังคงทรงรำลึกถึงพระโอรส

เป็นสุขสำราญวิญญาน์	ด้วยฝูงนาคาสาวศรี
บำเรอโบกบัคพัควี	ไม่มีราศีเทายองโย
สรงเสวยโภชนาสารพัน	ตั้งเครื่องทิพย์เทวัญก็ว่าได้
คะนึ่งสองโอรสร่วมใจ	ฤาพิยเราร้อนอวาร์ณนัถ

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างตัวละคร ฝ่ายพระกับตัวละครฝ่ายนาง เริ่มตั้งแต่พระรามมีรับสั่งให้พระโอรสไปเชิญนางสีดาให้กลับคืนสู่กรุงอยุธยาแต่นางสีดาไม่ทรงยินยอม นาฏการดำเนินต่อไปอีกเมื่อพระรามทรงทำอุบายเป็นสินพระชนม์ ครั้นนางสีดาเสด็จมาถวายบังคมพระศพพระรามก็ปรากฏพระองค์ทำให้นางสีดาทรงชัคเคืองพระทัยจึงอธิษฐานแทรกพื้นดินลงไปอาศัยในนครบาดาล นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงไค้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้มีบทพระรามเสด็จออกจากมานมาพบนางสีดา ครั้นนางสีดาทรงทราบว่า เป็นอุบายของพระรามจึงทรงวิงหนี พระรามมีรับสั่งให้พระพรต พระลักษณ์ พระสัตรุกและหนุมาณช่วยกันสกัดกั้นนางสีดาไว้ ส่วนพระองค์เสด็จไปไล่จับองค์นางสีดา ตั้งค้ำกลอนว่า

เมื่อ	ฝ่ายสามพระองค์กนิษฐา
กับพระยาอนุชิตยัคคากา	เห็นกลานาหน้าพระจักรี
กางช่วยสกัดกั้นทาง	โฉมนางสีดามารศรี
บ้างเข้าขวางหน้าเทวี	มิให้ไปพันพระทรงธรรม

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงวางบทบาทของตัวละคร เช่นนี้ แสดงว่าทรงแฝงอารมณ์ขันเพื่อให้ผู้ชมรู้สึกขบขันจากพฤติกรรมของตัวละคร ฝ่ายพระราม ซึ่งช่วยกันวิ่งสกัดกั้นล้อมหน้าล้อมหลังนางสีดา การแสดงบทเช่นนี้ไม่ผิดแบบแผนของละครใน เพราะสถานการณ์บังคับให้ตัวละครต้องทำกิริยาท่าทางเช่นนั้นโดยมิได้ตั้งใจให้ผู้ชมขบขันตรง ๆ

ตอนที่ 139 (เล่ม 11 หน้า 72 - 105) "สะเดาะเคราะห์"

เรื่องย่อ

พระรามมีรับสั่งให้หนุมานลงไปสืบข่าวนางสีดาในเมืองบาดาล ครั้นทรงทราบว่านางยังไม่ยอมคืนดี พระรามจึงทรงปรึกษากับพิเภก พิศุภฤกษ์แนะนำให้พระรามเดินป่าเพื่อปราบมารร้ายอีก 1 ปีจึงจะสิ้นเคราะห์ พระราม พระลักษมณ์และหนุมานจึงออกจากร่มหานครอยู่หลายท่องเที่ยวไปจนพบอสูรตรีปักกันและรบกัน พระลักษมณ์สามารถสังหารตรีปักกันได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระรามมีรับสั่งให้หนุมานติดตามไปสืบข่าวนางสีดาในเมืองบาดาล

เมื่อ	ฝ่ายพระหริวงศ์ทรงจักร
ครั้นนางสีดาอุพาทักตร์	นางลักษมณ์หนีไปยังบาดาล
ให้เราร้อนพระหทัยตั้งไฟพิษ	ตั้งพระยาอนุชิตยัคคากา
เร่งลงไปตามนงคราญ	ให้แจ้งการวาวอยู่แห่งใด

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของพระรามและบทตื่นตื่นเร้าใจตอนอสูรตรีปักกันรบกับ
พระลักษมณ์

ตัวอย่างบทตอนพระรามแสดงอารมณ์โศกเมื่อทรงรำลึกถึงนางสีดา

โอว่าสีดาของพี่เอ๋ย	หรามเซยผู้ยอกเสนาหา
ไม่คิดถึงความยากด้วยกันมา	ควรฤาแก้วตามาคัดไป
ปางก่อนถึงมาครจากเจ้า	ก็หาแสนทุกข์เท่าครั้งนี้ไม่
อกเอ๋ยจะทำประการใด	จึงจะไต่องค์อัคร เทวี

บทระหว่างอสูรตรีปักกันกับพระลักษมณ์เพื่อสร้างอารมณ์ตื่นตื่น ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	ศรีปักกันฤทธิไกรใจหาญ
รับรองป้องกันประจัญบาน	รอนราญหนีไล่ไปมา
ค่างมาค่างหมายเอาชัย	ว่องไวกลัดกลอกซ้ายขวา
ดอยที่ถอยมีศักดา	ดีประยุทธ์เช่นฆ่าไม่ลดกร

บทชมความงาม มีบทชมคงของพระราม และบทชมชบวณพยุภวศรมเครื่องทรง
ชมมาทรงของศรีปักกัน

ตัวอย่างบทชมคงผลมอารมณ์โศกของพระราม

เห็นประคุดำควนยมโคย	อมโษยกลิ่นชื่นหอมหวาน
เหมือนกลิ่นวนิดายุพาพาล	ผ่านฟ้าแสนโศกกระสันทรวง
สาวหยุดนางแย้มกาหลง	ทะยอประยงค์โรยร่วง
เกดแก้วพิรุณ เป็นพุ่มพวง	คอกควงหล่นกลาดคาษดิน

บทชมลักษณะมาทรง ดังคำกลอนว่า

มาเอ๋ยมาทรง	สูงระหงงามสง่ากล้าหาญ
ผูกเครื่องเนาวรัตน์ชัชวาล	เบาเออานผ่านหน้าบัง เห็นทอง

สองหุ่หอยพุ่จามรี
หมูนหกณกรานรายรอง

ทวงซีใหญ่่นอยเคลาคล่อง
ล่ำพองรวคเร็วตั้งลมพัด

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็น
ว่า ฝ่ายธรรมะยอมชนะฝ่ายอธรรม ดังเช่นพระลักษณะบรมชนะตรีบักกัน

การบิเคเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามตรีสร้อ่านวยพรพระลักษณะและหนุมนาน
หลังจากบรมชนะตรีบักกัน

เมื่อนั้น
ครั้นเห็นพระศรีอนุชา
รณรงคมีชัยแก่พวกพาล
จึงตรีสร้อ่านวยอวยพร

พระหริวงค์องค์นารายณ์นาคา
กับพระยาอนุชิตฤทธิรอน
แสนสำราญชื่นชมสโมสรม
ถวายสุนทรนมสุรสวาที

นาฏการต่อเนื่อ บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระ
กับตัวละครฝ่ายนางรุนแรงยิ่งขึ้น เมื่อพระรามมีรับสั่งให้หนุมนานไปสืบข่าว นางสีดาใน
กรุงบาดาลและนางสีดาไม่ทรงยอมคืนดีทำให้พระรามทรงเสระ้าโศกเสียดพระทัย จาก
ปัญหาที่มีผลต่อไปอีกเมื่อพิเภกทูลแนะนำให้พระรามสะเคาะเคราะห์โดยเสด็จออก
ท่องเที่ยวไปเพื่อปราบมารร้ายอีก 1 ปี นาฏการของตัวละครดำเนินต่อไปโดยขอรตรีบักกัน
เข้ามาแสดงกิริยาพาลแก่กับพระรามและพระลักษณะทรงต่อสู้กับตรีบักกัน ในที่สุด
พระลักษณะเป็นผู้สังหารตรีบักกันได้สำเร็จ นาฏการของตัวละครจึงจบลงได้สมบูรณ์ บท
ละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เป็นตอนที่สนุกสนานน่าติดตามชมเพราะรวมบทบาทของตัวละคร
พระ นาง ยักษ์ ลิง ครบถ้วน ข้อที่น่าตั้งเกศคือ บทบาทของพระราม พระลักษณะ หนุมนาน
ควรจะหมดเรื่องราวจากการรบกับยักษ์แล้ว แต่เหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราชทรงสั่งตัวละครเหล่านี้ออกมามีบทบาทรบอีกก็เพื่อเชิดชูบารมีของพระราม
เป็นครั้งสุดท้ายให้ผู้ชมได้เห็นความสำคัญของตัวละครอีกครั้งหนึ่งก่อนบิเคจากเรื่อง
รามเกียรติ์อย่างสมบูรณ์

ตอนที่ 140 (เล่ม 11 หน้า 105 - 118) "ศึกภูเวร"

เรื่องย่อ

ทหารยักษ์แตกทัพเข้าไปทูลท้าวภูเวรว่าตรีภักกันสิ้นพระชนม์ ท้าวภูเวรยกทัพ
ออกรบกับพระรามและพระรามแดงศรพรหมาสตร์สังหารท้าวภูเวรได้สำเร็จ

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 4 คำกลอนบรรยายว่า ทหารยักษ์แตกทัพเดินทาง
เข้ากรุงกาลวухเพื่อทูลท้าวภูเวรว่า พระโอรสสิ้นพระชนม์ การเปิดฉากจึงเริ่มด้วย
บทของท้าวภูเวรประทับในห้องพระโรงแล้วให้ทหารยักษ์เดินออกมาจากม่านตามคำกลอน
บรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าท้าวภูเวรด้วยคำกลอนต่อไปนี้ว่า

ครั้นถึงจึงประณตบทงสุ
ว่าพระโอรสร่วมชีวา
พบสองมุนษย์ฤทธิรอน
รณรงค์สังหารพระลูกรัน
เมื่อนั้น
ฟังข่าวเราร้อนคั่งอัคคี

ทูลองค์พระยายักษ์
ไปประพาสป่าพนาวิน
กับวานรหนึ่งตัวขยัน
ตายสิ้นด้วยกันทั้งโยธี
ท้าวภูเวรนุราชยักษ์
อสุรีกริ้วโกรธโกรธา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทประหว่างพระราม พระลักษมณ์ หนุนานกับท้าวภูเวร
เพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้นระทึกใจ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
รับรองป้องปัดราญรอน
พระลักษมณ์ดาโถมโจมจ้วง
หนุนานก็วิ่งเข้ารวี

องค์พระอวตารชาญสมร
ภูธรเงื้อศัสตราวุธ
ทะลวงหวดศฤงกายยักษ์
ถอยที่ถอยจับพัลวัน

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถและชมคง

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของท้าวฤเวระ

สอดสนับเพลากรรองช่องกระจก	ภูษาภกลายรูปราชสีห์
ชายไหวชายแครงรุจี	เกราะเกล็ดนาคีประดับพลอย
ทาบทิศหีบทรงสังวาลศึก	รัดองค์แก้วลึกลีเืองห้อย
ทองกรพาทูร์คจำหลักลอย	ชำมรงค์เพชรพลอยพรายตา

บทตอนพระรามชมธรรมชาติสองข้างทาง คึงคำกลอนว่า

พระชมภูผาศีลาลาด	งามประหลาดหลากกว่าทุกสิ่งขร
สูงเยี่ยมเทียมเมฆในอัมพร	ชะง่อนงำเงื่อมเสียมพราย
บ้างเป็นรู้งเว้งเพิงผนัง	มีบัลลังก์กลดหลั่นเป็นชั้นฉาย
พวยห้อยขยระยาศีลาลาย	งามคล้ายพวงแก้วจงกลกาญจน์

คดีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแสดงให้เห็นว่า
ฝ่ายธรรมของพ่ายแพแก่ฝ่ายธรรมะคึง เช่นท้าวฤเวระของพ่ายแพแก่พระราม

การบิกระื่อง เนื้อเรื่องจบตอนพระรามเสด็จพระคำเป็นต่อไปและทรงหยุด
พำนักไคคนโคก

ลวงทางล้นหน้าโยชนกึ่ง	ก็ถึงซึ่งคนโคกใหญ่
ถิ่นฐานสะอาดสะอาดใจ	มีงไม่มรื้นเรียงริน
เปลือคอกออกผลคกคาช	เกลื่อนกลาดทุกต้นคึงแกล้งสร
ประกอบทั้งน้ำท่าครบครัน	ก็ชวนกันหยุดพักภิรมยา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์
กับตัวละครฝ่ายพระคือ ท้าวฤเวระยกทัพมารบกับพระรามเพื่อแก้แค้นแทนพระโอรสแต่
พระรามแฉงศรพรหมาสตร์สังหารท้าวฤเวระไค นาฏการของตัวละครจึงบิกระื่องอย่าง
สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้คงคล้ายคลึงกับ เหตุการณ์สมัยศึกลงกา และผู้ชมสามารถคาดการณ์
ตอนจบได้ว่าฝ่ายยักษ์ต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายพระ การวางโครงเรื่องให้พระรามออกมาทำ
สงครามกับอสูรอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเชิดชูบารมีของพระรามให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น

ตอนที่ 141 (เล่ม 11 หน้า 118 - 130) "กุ่มกัณฑ์นุราช"

เรื่องย่อ

กุ่มกัณฑ์นุราชเดิมเป็นเทวดาชื่อสุนนท์ แต่หยอกล้อนางรัชนีจึงถูกพระอิศวรสาป
ให้มาเป็นยักษ์ ต่อเมื่อได้พบพระนารายณ์อวตารจึงจะพ้นคำสาป ครั้นกุ่มกัณฑ์นุราชเห็น
มนุษย์กับวานร เดินป่าจึงเข้าไปหวังจะจับกินเป็นอาหาร หนุมานต่อสู้กับกุ่มกัณฑ์นุราช
ครั้นกุ่มกัณฑ์นุราชรู้ว่าหนุมานคือทหารพระนารายณ์อวตาร จึงขอร้องให้หนุมานพาตนไป
ขอสมานโทษพระราม พระรามตรัสยกโทษให้กุ่มกัณฑ์นุราชจึงพ้นคำสาปกลับคืนไปเมืองสวรรค์

ฝ่ายพระยาวานรทั้งหลายมีสุครีพเป็นผู้นำต่างทราบบ้างว่าพระรามเสด็จออก
เดินป่า จึงพากันออกติดตามพระรามและขออาสารับใช้คุ้มครองภัยให้พระรามตลอดไป
การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของกุ่มกัณฑ์นุราชผู้ต้องสาปจากพระอิศวร

มาจะกล่าวบทไป	ถึงกุ่มกัณฑ์นุราชยักษ์
ต้องสาปพระอิศวรเจ้าโลกา	มาอยู่ยังคูหาสุรگانต์
อันเขตแดนคงป่านั้น	พันโยชน์มณฑลไพศาล
องค์พระอิศวรผู้ทรงญาณ	ประทานให้เลี้ยงชีวี

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทบรรยายกุ่มกัณฑ์นุราชกับหนุมานเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้น
เร้าใจ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น	กุ่มกัณฑ์นุราชยักษ์
รับรองป้องกันประจัญตี	โจนจับกระบี่ควายอวโง

บทชมความงาม มีบทตอนพระรามชมณกณสมอารมณ์โลก ดังคำกลอนว่า

รงานานเหมือนน่านนินราศห้อง	จากน้องมาแรมในไพรสณฑ์
ระวังไพรเหมือนเราเดินในไพรวัน	ไค่ยากควยกันแสนทวี
นกหว้าพาฝูงบินว่อน	เหมือนที่ว้าวอนมารศรี
เบญจวรรณไคววัลย์มาลี	เหมือนวันเจ้าหนีพี่ไปบาคาล

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้เป็นเจ้านายที่มีคุณธรรม เช่น พระราม ย่อมมีข้าทาสบริวาร เช่น พระยาวานรทั้งหลาย
จงรักภักดีคอยติดตามรับใช้เสมอ

การบิศเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนคำบรรยายถึงความเกษมสำราญของพระราม
พระลักษมณ์ เมื่อมีทหารวานรเฝ้าแทนอยู่พร้อมหน้า

บำเรอบำรุงสองกษัตริย์	ช่วยกันปรนนิบัติรักษา
ช่วยเก็บผลไม้โอชา	นำทาสรงเสวยเป็นนิรันดร์

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้อาจแบ่งเหตุการณ์ได้เป็นสองตอนคือตอน
แรกแสดงความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายลิง เมื่อกุ่มภักข์นุราช
ผู้ถูกสาปจากสวรรค์ต่อสู้กับหนุมาน ครั้นรู้ว่าหนุมานคือ ทหารพระนารายณ์อวตาร
กุ่มภักข์นุราชจึงเข้าเฝ้าพระรามทูลขอให้พระรามยกโทษให้ กุ่มภักข์นุราชจึงพ้นคำสาป
กลับคืนไปเมืองสวรรค์ ส่วนเหตุการณ์ตอนที่สอง เป็นเรื่องราวกล่าวถึงพระยาวานร
ทั้งหลาย ครั้นทราบว่าพระราม พระลักษมณ์และหนุมานออกเดินป่าจึงพากันออกติดตาม
หวังรับใช้ใกล้ชิด เนื้อเรื่องตอนนี้จึงอาศัยบทของพระรามเป็นผู้เชื่อมโยงเรื่องต่าง ๆ
ให้มื่อนาฏการต่อเนื่องกันและบิศฉากได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ
2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เห็นได้ว่า บทบาทของตัวละครตั้งแต่กลุ่มภักดีนุราชถูกสถาปนาจน
 พันคำสาปไม่สัมพันธ์กับบทบาทของพระยาวานร ซึ่งมีสุคริพ เป็นผู้นำเส้นทางมาเฝ้า
 พระรามในตอนท้าย แต่ถ้ามองพิจารณาในค่านตัวละครหลักคือ พระรามเป็นตัวเอกของเรื่อง
 และมีตัวละครประกอบอื่น ๆ มาช่วยเสริมบทบาทของพระรามให้เด่นชัดยิ่งขึ้นก็ไม่ผิด
 หลักการวางโครงเรื่องให้มีนาฏการต่อเนื่องเท่าใดนัก โดยเฉพาะลักษณะต่าง ๆ ของ
 ละครในคงมีอยู่ครบถ้วนได้แก่ เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์ ปิดเรื่องด้วยความสุขของ
 ตัวละครฝ่ายธรรมะและมีบทชมความงามเพื่อให้เห็นตัวละครมีโอกาสแสดงฝีมือรายรำ

ตอนที่ 142 (เล่ม 11 หน้า 130 - 158) "ศรกก"

เรื่องย่อ

พระรามและพระลักษมณ์ถูกนกเวายุภักษ์ โจมไปหวังจะกินเป็นอาหาร นิลพัทกับ
 องคตเหาะตามขึ้นไปต่อสู้กับบริวารนกยักษ์และฆ่าเวายุภักษ์กับบริวารตาย พระรามทรง
 รังเกียจกลิ่นซากศพของบริวารเวายุภักษ์จึงเสด็จไปประทับยังสถานที่ร่มรื่นแห่งใหม่ แต่
 ที่นั่นเป็นเขตอุทยานของท้าวอุณาราชแห่งเมืองสิงขร ท้าวอุณาราชยกทัพมารบกับพระราม
 แต่ไม่แพ้ชนะกัน ถ้ามีโคศกเข้ามาแจ้งแก่พระรามว่า ท้าวอุณาราชเป็นเทพต้องสาป
 ต่อเมื่อถูกพระรามยิงด้วยศรกกครึ่งไว้กับศิลา แสนโกฏิปีจึงจะพ้นคำสาป พระรามทรงใช้
 ศรศรกกยิงครึ่งท้าวอุณาราชไว้แล้วให้เกิดมีไถ่แก้วกับนนทรีคือค้อนเหล็กคอยคอกย้ำ
 เมื่อไถ่แก้วขึ้นเขื่อนนนทรีก็จะคอยคอกศรศรกกให้ถึงเวลาแสนโกฏิปี

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของพระรามเสด็จไสยาสน์บนแผ่นดินศิลาท่ามกลาง
 ธรรมชาติงามยามค่ำ ทรงรำถึงถึงพระแม่เหล็กด้วยความห่วงใย

เมื่อนั้น	องค์พระหริวิกรมวังสรศักดิ์
ครั้นดินแสงสิริวิวรรพ	แสงจันทร์จำรัสอัมพร
จึงเอนพระองค์ลงไสยาสน์	เหนือศิลาลาดสิงขร
ทรงทอดพิศนาคารากร	ประภัสสรบองพื้นโพยมพราย

เรไร จักฉันสนั่นเสียง
 น้ำค้างพรอยพรมลละอองอาย
 เพื่อองฟุ้งอวลอบตรลบคง
 ให้คะนึ่งถึงองค์นงคราญ

คังจำ เรียงสังคีตประโคมถวาย
 พระพายพัดพากลิ่นสุมาลัย
 ทรงรสเสาวคนธ์หอมหวาน
 ป่านนี้จะเป็นประการใด

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทที่เห็นเด่นเร้าใจก่อนวายุภักย์ร่วมกับพระยาวานร บทคลก
 ขบขันตอนทหารวานรลงเล่นน้ำ และบทโศกของพระมเหสี พระธิดา สนมก้านัลของ
 ท้าวอุณาราช

ตัวอย่างบทระหว่างวายุภักย์กับพระยาวานร

บ้างฉวยปีกฉวยเท้าอุตุตุค
 บ้างแหงบ้างพันบ้างตี

ชิงคทาอุษย์ก็มี
 กระบี่รมชัคคิคัพัน

บทตอนทหารวานรลงเล่นน้ำ อาจให้ตัวละครทำท่าทางหยอกล้อกันให้คลก
 ขบขันได้ ดังคำกลอนว่า

ท้าวพระยาวานรทั้งหลาย
 บ้างถอนหิ้งจึงควงบุษบัน
 บ้างจุกชกหักก้านปทุมาศ
 ต่างคนขึ้นชมยินดี

เล่นโลคโคคว่ายเกษมสันต์
 บ้างสาคน้ำคำคั้นวารี
 ีฟ้าคหยอกกันอึ้งมี
 ในที่สระสวนมาลา

บทแสดงอารมณ์โศกของพระมเหสี พระธิดา และสนมก้านัลของท้าวอุณาราช
 ดังคำกลอนว่า

ธิดาว่าโอ้พระบิดุรงค์
 รักลูกคั่งหนึ่งดวงใจ
 แมนจะชมคาวเดือนดวงตะวัน
 ยังมีไค้ทดแทนเท่าฐดี

ทรงคุณไม่มีเปรียบได้
 ถนอมเลี้ยงมิให้ราศี
 พรชพาไปทุกชั้นราศี
 ที่นี้จะแลลับตา

บทชมความงาม มีบทชมคง ชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรงและชมราชรถ
ตัวอย่างบทชมศักดิ์ป่าของพระราม

ราชสีห์ฆ่าเสียงเป็องกราย	เมี่ยงม้าชนนางไกรสร
มึงสาเสียวชวักคินคร	ฟังพอนเล่นเสียวหยอกกัน
คชสารนำหมู่กิริณี	เที่ยวอยู่ที่ชายพนาสัต
บ้างตรวจแตรนแล่นไลพัลวัน	ลูกนั้นแถมข้างไปมา

บทชมลักษณะพิสดารของกองทัพยักษ์ ดังคำกลอนว่า

หมู่หนึ่งกายเป็นพยัคฆ์	ดวงพักตร์เป็นหน้ายักษ์
หมู่หนึ่งเป็นหน้าพาลี	มีกายนั้นเป็นกายมาร
หมู่หนึ่งนั้นตัวเป็นอาชา	หน้าเป็นอสุราเทียมหาญ
หมู่หนึ่งหน้าสิงห์เผ่นทะยาน	กายเป็นกายมารเกรียงไกร

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ฝ่ายอธรรมต้องพ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะ ดังเช่นวายุภักษ์พ่ายแพ้แก่พระราม

การปิกเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนนางไวยกาสูร พระมเหสีของท้าวอุณาราช
พระธิดาและสนมกำนัล โศกเศร้ารำพันถึงท้าวอุณาราช

ยศศักดิ์สูงการประทานให้	ไค้อยู่เป็นสุขสโมสร
ครั้งนี้มีแต่จะทุกข์ร้อน	รำพลางซ่อนทรวงเข้าโศก

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้แสดงความขัดแย้งของตัวละครสองตอนคือ
ตอนแรกเป็นความขัดแย้งระหว่างวายุภักษ์กับพระราม เนื่องจากวายุภักษ์โอบพระราม
และพระลักษณ์ไปหวังจะกินเป็นอาหาร แต่เฝ้าทัพบองคชช่วยต่อสู้กับวายุภักษ์และนำ
พระราม พระลักษณ์กลับคืนมาได้ ส่วนความขัดแย้งตอนที่สองคือ ความขัดแย้งระหว่าง

ท้าวอุณาราชกับพระราม เนื่องจากท้าวอุณาราชไม่พอพระทัยที่มีมนุษย์และวานร เข้ามาพักผ่อนในอุทยานจึงยกทัพมารบ ในที่สุดพระรามแผลงศรต่นกครึ่งท้าวอุณาราชทรمانไว้แสนโกฏิปี นาฏการของตัวละคร จึงจบลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ตัวละครคือ วายุกฤษณ์กับท้าวอุณาราชไม่มีความเกี่ยวข้องต่อเนื่องกันจึงทำให้เนื้อเรื่องขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไปบ้าง แต่ถ้าพิจารณาในค่านพระราม เป็นผู้เชื่อมเหตุการณ์ให้ตัวละครทั้งสองมีนาฏการต่อเนื่องกันด้วยปัญหาเล็กน้อยก็อาจไม่ผิดหลักการวางโครงเรื่องนัก กล่าวคือพระรามทรงรังเกียจกลิ่นซากศพบริวารของวายุกฤษณ์จึงเป็นปัญหานำให้พระรามเสด็จไปประทับในอุทยานของท้าวอุณาราชจนเป็นเหตุให้มีนาฏการต่อเนื่องกันได้พอสมควร เหตุที่ผู้วิจัยไม่แยกตอนวายุกฤษณ์ไว้ต่างหากเพราะบทละครตอนวายุกฤษณ์มีความยาวเพียง 7 หน้ากระดาษซึ่งไม่เพียงพอสำหรับแสดงละครใน 1 ครั้ง แต่เมื่อรวมกับตอนท้าวอุณาราชแล้วได้เวลาพอดีสำหรับจัดแสดงจึงรวมเรื่องราวของตัวละครทั้งสองไว้ด้วยกัน

ตอนที่ 143 (เล่ม 11 หน้า 158 - 196) "คีบคีบ"

เรื่องย่อ

พระรามเสด็จไปตามสถานที่ต่าง ๆ ครอบ 1 ปีจึงเสด็จกลับคืนสู่กรุงอยุธยา ฝ่ายพระอินทร์ทรงส่งสารพระรามจึงขึ้นเฝ้าพระอิศวรทูลเรื่องราวที่พระรามต้องพลัดพรากจากพระมเหสี พระอิศวรมีรับสั่งให้พระรามและนางสีดาเข้าเฝ้าแล้วได้ส่วนความจริง พระรามทรงยอมรับผิดทุกประการพระอิศวรจึงทรงจัดพิธีอภิเษกพระรามกับนางสีดาให้ใหม่ ณ ยอดเขาไกรลาส จากนั้นพระรามและนางสีดาจึงเสด็จกลับกรุงอยุธยา

การเปิดเรื่อง เปิดจากคดียบของพระรามหลังจากเสร็จสิ้นจากการปราบอสูรแล้วจึงตรัสแก่พระลักษณ์ และพระยาวานรเรื่อง การเสด็จกลับกรุงอยุธยาเพื่อคัมภีร์พระมารดา พระอนุชาและพระมเหสีที่ต้องพลัดพรากกัน

เมื่อนั้น
ครั้นเสร็จซึ่งล้างอสุรี

.....

ควรเราจะคืนนัคเรศ
ทรัสแล้วเสด็จจรลี

ฝ่ายพระหริภักษ์เรืองศรี

ภูมิสาราณูฤทัย

.....

ค้ำแหวนเจ็กษัตริย์เรืองศรี
จากที่อุทยานอสุรา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทโศกของพระรามและบทแสดงอารมณ์ซัดเคื่องพระทัย

ของนางสีดา

ตัวอย่างบทโศกของพระรามเมื่อทรงรำลึกถึงพระมเหสี

ความเจ้ารักที่รักเจ้า
ถอยที่มีให้ เคื่องวิญญาน์
โอ้อว่าเสียแรงมา รุงรัก
สุดคิคสุดทุกซ์แสนทวิ

สองเราร่วมชีพสังขาร

ควรตามาเป็นไคคังนี้

เสียคายนักแก้วตามาจากพี่

แสนแหวนที่เจ้าไม่อาวรณ์

บทตอนนางสีดาแสดงความซัดเคื่องพระทัยองค์พระสวามีต่อพระพักตร์พระอิศวร

ดังกำกลอนว่า

ซึ่งจะให้คืนไปสนองบาท

จนจิตสุดคิคสุดบัญญัติ

ควยคราวคีที่ร้ายไกลกัน

ขำบาทคิคกลันนี้เหลือกลัว

พระศรีภูวนาถนาถา

สุดที่จะไว้หน้าไว้ตัว

จะกรองพระทัยนั้นไม่รอดชั่ว

พระอยู่หัวสามโลกจงปราณี

บทชมความงาม มีบทชมดง ชมระบำเทพบุตรนางฟ้า ชมเครื่องทรง ชมวิมาน

ชมพิธีการและชมรถทิพย์

ตัวอย่างบทชมระบำเทพบุตรนางฟ้า

เทพบุตรรำเรียง เคียงมา
อันหมู่เทवासुरาฤทธิ

นางฟ้าเสี้ยวเลียง เบียงมิก
บันเทิงจิตด้วยฝูงนารี

บทชมขบวนแห่รตทิพย์สังเสศี้จพระรามและนางสีดาขึ้นสู่กรุงอโยธยา ดังคำกลอนว่า

รตเอयरตทิพย์
งามเทพอาชาว่องไว
งามพระหริวงศ์ทรงจักร
งามสามอนุชาชัยชาญ

สืบทกห้องฟ้าไว้หาได้
งามไทเทเวศชัยทะยาน
งามพระลักษมียอดสงสาร
งามท้าวมีชวานฤทธิรงค์

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
ผู้ทรงคุณธรรมย่อมประสบความสำเร็จสุขดังเช่นพระราม และนางสีดา

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนบรรยายถึงความสุขสำราญของพระรามและนาง
สีดา ครอบครองราชสมบัติในกรุงอโยธยา มีนางสนมกำนัลชัยล่ำมำเรอในที่ไสยา

ประกอบด้วยพระสนมกำนัล
ชัยล่ำมำเรอเป็นนิจไป
พระครอบครองไศศุรย์สมบัติ
ครั้นคำสนขยาราครี

แปดหมื่นสี่พันน้อยใหญ่
ที่ในห้องแก้วรุจี
เสวยสวัสดิศด้วยองค์พระลักษมี
ก็เข้าที่ศรีไสยา

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายพระกับ
ตัวละครฝ่ายนาง เนื่องจากพระอินทร์ทูลพระอิศวรถึงเรื่องราวของพระรามที่ต้อง
พลัดพรากจากนางสีดา พระอิศวรจึงมีรับสั่งให้พระรามและนางสีดาขึ้นไปสอบถาม
นางสีดาแสดงความขัดแย้งกับพระรามโดยไต่บทสนทนาเฉพาะพระพักตร์พระอิศวร
ในที่สุดพระอิศวรเป็นผู้ช้จัดปัญหาขัดแย้งโดยทรงไกล่เกลี่ยให้พระรามและนางสีดาคืนดี
กัน จากนั้นพระอิศวรทรงจัดพิธีอภิเษกระหว่างพระรามกับนางสีดาให้ใหม่แล้วจัดขบวน
แห่รตทิพย์ส่งพระรามและนางสีดาถึงกรุงอโยธยา นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลง
อย่างสมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้เหมาะสำหรับจัดแสดงละครในงานสมโภชหรืองานพิธีการ เพราะมีตัวละครสูงศักดิ์ได้แก่ พระอิศวร พระอินทร์ และจบลงด้วยความสุขของพระราม กับนางสีดา มีบทชมความงามต่าง ๆ เช่นบทระบำรำฟ้อนของเทพบุตรนางฟ้า บทชมพิธี อภิเษก บทชมวิมาน บทชมรถพิภพสมเป็นบทละครใน

ตอนที่ 144 (เล่ม 11 หน้า 196 - 233) "ศึกกรุงไถยเกษ"

เรื่องย่อ

อสูรคนซบพรรคกับพระโอรสนามวิรุณพิท แห่งเมืองคิตศรีสิน เสด็จประพาสป่า แล้วบุกทำลายอาศรมฤาษี จากนั้นจึงยกทัพมาตีเมืองไถยเกษ ท้าวไถยเกษจำต้องเสด็จหนีไปอาศัยกับฤาษีโควินท์ อสูรคนซบพรรคและวิรุณพิทประหึมในกรุงไถยเกษด้วยความเกษมสำราญ

การเปิดเรื่อง เปิดฉากด้วยบทของอสูรคนซบพรรคแห่งกรุงคิตศรีสิน ตรีศวน พระโอรสประพาสป่า

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวคนซบพรรค
ผ่านคิตศรีสินนักรา	เป็นมหาจรรโลงเลิศไกร
.....	.....
คิดจะใคร่ไปเที่ยวประพาส	ชมอริยวาสาศีรีศรี
จึงชวนโอรสร่วมชีวิต	ว่าพอนี้ไม่สมบายวิญญาน
มาเราจะพากันไป	ล่าได้นือเล่นที่ในป่า
ว่าแล้วตรีศสังเสนา	จงเตรียมโยธาให้พร้อมกัน

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทลกขบขันก่อนนางชาววังตกใจกลัวกองทัพอสูร บทที่เห็นเด่นเร้าใจตอนกองทัพอสูรตีกรุงไถยเกษและบทรักตอนวิรุณพิท เขยชมนางสนมกำนัลในกรุงไถยเกษ

ตัวอย่างบทคอนนางสนมกำนัลตกใจกลัวซ้ำศึก อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้
แสดงท่าทางวุ่นวายโกลาหลให้ตลกขบขันได้

ที่เฒ่าแก่ก็ถือไม้เท้ากราน	ล้มลุกคลุกคลานตะกายปา
ทุกคนหน้าคร่ำคายน้ำตา	เงินทองเสื่อฟ้าไม่โยคี
อันเครื่องแป้งแต่งตัวหวิกระจก	แตกหักตกกลาดอยู่กับที่
นางนางผ้าห่มไม่มี	ยักเยียดเสียดสีกันออกไป

บทขึ้นต้นระเิกใจตอนกองทัพอสูรบุกทำลายกรุงไทยเกษ ดังคำกลอนว่า

บ้างแกว่งสากเหล็กแกว่งขวาน	ทำลายประการ เชื้อนซันท์
ขุนช้างขับช้างคากัน	บุกบันเข้าแยงแทงประทุ

เมื่อตีกรุงไทยเกษได้แล้ว วิรุณพืทตรงแสดงความรักกับนางสนมกำนัล ดัง
คำกลอนว่า

เมื่อนั้น	วิรุณพืทสุริยวงศ์ยกมี
จึงกล่าวสุนทรพาทิ	ควรรดาแก้วพี่ไมเมศดา
อันความรักนั้นแสนสุดรัก	จึงอุทิศผ้าฟ้าพัศตร์เข้ามาหา
ซึ่งเจ้าจะบิดทวาร	ไซ้ว่าจะทนไปเมื่อไร

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถ ชมคงและชม

มหานคร

ตัวอย่างบทชมคงของอสูรคนธรรพ์และวิรุณพืท

นกกระสาจจับต้นกระสัง	โนรีจับรังแล้วบินรอน
สาธิตาจับแก้วแล้วเรียงนอน	บุงจับยางพอนชมกัน
นกแก้วจับ เกศพลางพลอก	กระหาจับยอดกระดินชัน
กระลุมพู่จับแสงผืน	เบญจวรรณจับหว่าเรียงราย

บทชมความงามของไถยเกษนคร ตั้งคำกลอนว่า

อันมหาปราสาทงามองค์	งามระหงล้วนแล้วด้วยแก้วมด
ใบระกาช่อฟ้าช้อยชด	มุขลคนำบันไดลงการ
ซาลาล้วนแก้วลี้กลาด	โอภาสเพียงทิวคิ่งง่า
ยิ่งพิศยิ่งเพลินจำเริญตา	สำราญวิญญูณ์เป็นพันคิด

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
เมืองใดที่มีกำลังทหารอ่อนและผูกครองไม่เข้มแข็งย่อมถูกรุกรานได้ง่ายดัง เช่น กรุง
ไถยเกษ

การบิศเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนที่เวศนรินทร์ประพาสชมอุทยานของกรุงไถยเกษ
ด้วยความเกษมสำราญก่อนเสด็จกลับมหาราชวัง

มีความรื่นเริงบันเทิงใจ	ด้วยฝูงนางในสาวศรี
สืบทิศศรีสินธานี	อันเป็นที่มาตุภูมิรมยา
สืมแสนสนมองค์นาฏ	สืมองค์อิศรราช เสนหา
แต่เล่นอยู่ในสวนมาลา	ไกลหลายทิวาราตรีกาล
แล้วเสด็จขึ้นยังบัลลังก์ถ	อลงกตด้วยดวงมุกดาหาร
ให้เลิกพลผลมาร	กั้นสถานไถยเกษพระนคร

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับ
ตัวละครฝ่ายพระ เริ่มตั้งแต่อุตรคนธรรพ์และพระโอรสชมแห่งวังแก้วามีสีไพรแล้วยกทัพ
มาตีกรุงไถยเกษได้ ท้าวไถยเกษต้องเสด็จหนีไปอาศัยอยู่กับฤาษีโควินท์ แต่ตอนบิศฉาก
ท้าวไถยเกษจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แต่บทละครก็บิศฉากได้สมบูรณด้วยการบรรยายความสุข
สำราญของอุตรคนธรรพ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้แม้ตัวละครฝ่ายธรรมะจะประสบความสำเร็จแพ้แต่เรื่องราวยังไม่ถึงที่สุดต้องรอคุณผลของสงครามในคอนต่อไป เหตุที่ผู้วิจัยแบ่งตอนให้จบเพียงเท่านี้ เพราะคำนึงถึงเวลาในการแสดงละครประมาณ 2 ชั่วโมง แม้ตอนจบจะไม่ถูกต้องตามแบบแผนของละครใน แต่ลักษณะอื่น ๆ นอกเหนือจากการบิดเรื่องคงถูกต้องตามแบบแผนละครใน ได้แก่เปิดเรื่องด้วยบทของยักษ์และมีบทชมความงามเป็นจำนวนมาก

ตอนที่ 145 (เล่ม 11 หน้า 233 - 274) "สงครามครั้งสุดท้าย"

เรื่องย่อ

พระรามทรงได้รับพระราชสารจากท้าวไทยเกษขุลาขอความช่วยเหลือ พระองค์จึงมีรับสั่งให้พระพรต พระสีตฤค พระมงกุฎ พระลบและพระยาวานรทุกคนยกทัพไปตีกรุงไทยเกษคืน วิรุณพิทรพบกับพระลบและถูกพระลบสังหารสิ้นพระชนม์ ส่วนท้าวคนธรรพ์พบกับพระมงกุฎและถูกพระมงกุฎสังหารสิ้นพระชนม์เช่นเดียวกัน

การเปิดเรื่อง มีคำอธิบาย 6 คำกลอนบรรยายว่า ทหารกรุงไทยเกษนำพระราชสารจากท้าวไทยเกษเดินทางมาถึงกรุงอยุธยาเพื่อถวายพระราชสารแก่พระราม การแสดงละครจึงเริ่มเปิดฉากด้วยบทของพระรามประทับในห้องพระโรงให้ทหารกรุงไทยเกษเดินออกมาจากม่านตามคำบรรยาย จากนั้นจึงคลานเข้าไปเฝ้าพระราม ดังคำกลอนว่า

ต่างตนน้อมเศียรอภิวาท	พระศรีภูวนาถรังสรรค์
ทูลว่าอสูรคนธรรพ์	มันจะยกพลพลมาร
ตั้งอยู่ปลายแดนนักเรศ	จะเข้าปล้นไทยเกษราชฐาน
พระอัยกาผู้ปรีชาชาญ	บรรหารให้ขุนอัสคร
นำเอาพระราชสารา	มาถวายบาทหงส์พระทรงคร
ทูลแล้วคลี่สารสุนทร	ขุสีกรอ่านไปหันที่
.....	.....

เมื่อนั้น
แจ้งสารสมเด็จพระอภัยกา

พระทริวงค์องค์นารายณ์นาถา
โกรธาตั้งหนึ่งเพลิงพิษ

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทพระหวางฝ่ายยักษ์กับฝ่ายพระเพื่อสร้างอารมณ์ตื่นเต้น
เราใจ คังค้ำกลอนคองกอนทัพยักษ์รบกับกองทัพวานร

บัดนั้น
กว้างขลุ่ยหมุนรับว่องไว
เป็นหมุ่หมุ่เหล่าเหล่าเข้าจับกัน
กุมภันท์คายกลาคคาศคา

โยธาวานรน้อยใหญ่
ชิงชัยคือคือสุธา
กว้างแห่งทางพันประจัญหน้า
แตกยับลงมาไม่สมประดี

บทชมความงาม มีบทชมขบวนทัพ ชมเครื่องทรง ชมราชรถทั้งของฝ่ายยักษ์
และฝ่ายพระ

ตัวอย่างบทชมเครื่องทรงของพระพรต พระสัตว์รุก พระมงกุฎและพระระลม

สีกษัตรียัสระสรงวาริน
สอดใส่สนับเพลาเจีงงอน
ภูษาค่างสีทั้งสีองค์
ชายไหวชายแครงกระหนกพัน

หอมครอลอบกลิ่นเกสร
เป็นรูปมังกรเกี่ยวกัน
เครื่องหงส์เกี่ยวกรองทองคั้น
เกราะแก้วกุดันทับทิมราย

บทชมความวิจิตรตระการตาของราชรถ คังค้ำกลอนว่า

เครื่องชคภาพ เคียงเรียงคั้น
กางกระจ่างของกระจกกระหนกกลาย
ห้ายอคสูง เยี่ยมโพนมพน
แสงมากสุดแก่นวิมานอินทร์

สามชั้นแสงขวางวิเชียรฉาย
บุษบกบันระบายสุบรรณบิน
ทวยกัญจน์จงดลล้วนแก้วสิ้น
เทียมฉินธพสีต่างกัน

คติสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า ฝ่ายธรรมะยอมชนะฝ่ายอธรรม ดังเช่นฝ่ายพระรามรบชนะฝ่ายอสูร

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนประชาชนชาวไทยเกษมมาเฝ้ารับเสด็จพระพรต พระสัตว์รุก พระมงกุฏและพระฉบ หลังจากเสร็จจกิจกรมชนะท้าวคนธรรพ์

ต่างคนน้อมเกล้าประนมกร

ถวายพรสี่กษัตริย์ถ้วนหน้า

ขอให้ทรงเกษมहिมา

เป็นจรรโลงโลกาธานี

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครฝ่ายยักษ์กับตัวละครฝ่ายพระ เมื่อพระรามมีรับสั่งให้พระพรต พระสัตว์รุก พระมงกุฏและพระฉบนำทัพพระยาวานรไปตีกรุงไถยเกษคืน พระฉบสามารถสังหารวิรุณพัทและพระมงกุฏสามารถสังหารท้าวคนธรรพ์ได้สำเร็จเช่นเดียวกัน นาฏการของตัวละครจึงปิดฉากลงได้สมบูรณ์ บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องตอนนี้ได้รวบรวมตัวละครฝ่ายพระทั้งมนุษย์และวานรให้มาร่วมทำสงครามเป็นครั้งสุดท้าย หลังจากตัวละครเอกคือ พระราม พระลักษมณ์และหนุมานทำสงครามในตอนสะเคาะเคาะระหัดแล้ว การวางโครงเรื่องเช่นนี้แสดงว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระราชประสงค์สังตัวละครฝ่ายอธรรมทุกตัวมาสรุปการรบเป็นการแสดงความสามารถและเกียรติยศครั้งสุดท้ายแล้วจึงปิดฉากการทำสงครามอย่างสมบูรณ์

ตอนที่ 146 (เล่ม 11 หน้า 274 - 308) "อวสานรามเกียรติ์"

เรื่องย่อ

พระพรตเสด็จออกติดตามพระอัยกาจนพบที่อาศรมฤาษีโควินท์ จึงทูลเชิญพระอัยกา กลับคืนสู่กรุงไถยเกษ จากนั้นพระพรตทูลลาพระอัยกากลับไปกราบทูลเรื่องราวแก่พระราม ที่กรุงอโยธยา พระรามตรัสชมเชยผู้ร่วมทำสงครามที่สามารถปราบอริราชไพรีได้ราบคาบ กรุงอโยธยาและเมืองขอบขัณฑสีมาจึงประสบความสำเร็จสงบร่มเย็นแต่นั้นมา

การเปิดเรื่อง เปิดจากด้วยบทของพระพรตเสด็จขึ้นปราสาทวังจันทน์แล้ว
ครัสตามเสนาถึงพระอัยกาที่เสด็จหนีเข้าศึกออกนอกพระนคร

เมื่อนั้น
เร่งพวกพลโยธี

.....

อันพระอัยกาของเรา
บรรดาข้าทหารช่วงไซ้

พระพรตสุริยวงศ์เรื่องศรี
เข้ามาถึงที่วังจันทน์

.....

ผ่านเกล้าเสด็จอยู่นั้น
ใครไปร้องเบื่องมาทา

อารมณ์ที่ปรากฏ มีบทแสดงอารมณ์โศกของพระพรตเมื่อทรงทราบว่านาง
สนมกำนัลต้องตกเป็นนางบำเรอแก่ฝ่ายอสูร และบทตลกขบขันตอนเหล่าเสนา นาง
กำนัลของท้าวไถยกเกษเข้าใจนึกคิดว่ากองทัพของพระพรตเป็นกองทัพยักษ์

ตัวอย่างบทตอนพระพรตทรงโศกเศร้าเมื่อทรงทราบว่านางสนมกำนัลต้อง
ตกเป็นนางบำเรอแก่ข้าศึก

ไอ้เสียกายผู้องงค์นาฏ
เคยบำเรอเป็นสุขทุกคืนวัน
ความแค้นความรักนี้สุดคิด
อกเอ๋ยจะทำประการใด

งามวิลาสเพียงอัปสรสวรรค์
กุ่มกัณฑ์เพิ่มทำให้เข้าใจ
น้อยจิตบิรมิเลือกตาไหล
อาลัยเป็นพันพันทวี

บทตอนเสนากำนัลที่ติดตามท้าวไถยกเกษมาอาศัยในสำนักฤาษีเห็นกองทัพพระพรต
ต่างคิดว่า เป็นกองทัพยักษ์ อาจให้ตัวละครประกอบเหล่านี้แสดงท่าทางตกใจกลัวให้ตลก
ขบขันได้ จากคำบรรยายว่า

ค่างร้องวุ่นวายทั้งชายหญิง
บ้างดูคร่ำไม่เป็นสมประดี
เมื่อนั้น
คืนร้องล้มลุกคดลูกกลาน

บ้างวิ่งเข้ากอดบาทพระฤาษี
เสียงมีคังเกิดเพลิงภาพ
พระมุนีผู้ปรีชาหาญ
ตกใจสนลานแล้วว่าไป

กตีสอนใจ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงชี้ให้เห็นว่า
พระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม เช่นพระรามาธิบดีสามารถนำความสงบสุขมาสู่
ไพร่ฟ้าประชาชนได้

การปิดเรื่อง เนื้อเรื่องจบตอนลงด้วยคำกลอนสรรเสริญบารมีของพระรามา
และความสมบูรณ์พูนสุขของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน คำประพันธ์ต่อไปนี้

ทราบถ้วนกำหนดไตรคาญค
พระเกียรติชั่วกาลฟ้าดิน
เป็นลักษณะอักษรรสรเสริญเดช
เสนาะจริงยิ่งเรื่องแต่ปางบรรพ์
อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์
ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด
ใครฟังอย่าได้ไหลหลง
ซึ่งอักษรกลอนกล่าวล้าคัมมา

อยู่เป็นเป็นสุขด้วยกันสิ้น
ตั้งสินลาจาร์กลายเป็นสุวรรณ
อยู่ทุกประเทศเขตต์
ตั้งจวงจันทน์คันทรสจรงใจ
ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย
ตั้งพระทัยสมโภชบูชา
จงปลงอนิจจังสังขาร
โดยราชปริศากัมบริบูรณ์

จบ เรื่องรามเมศล้าง
บ พิตรธรรมิกทรง
ริ ว่าพราปราสงค์
บุรณ์ บำเรอสมย์ให้

อสุรพงศ์
แดงไว
สมโภช พระนา
อานรื่องรำเกษม

เดือนอ้ายสองคำขึ้น
บพิตรผู้ทรงญาณ
แรกรินิพนธ์สาร
ศักราชพันร้อยห้า

จันทรวาร
ยิ่งห้า
รามราชนี่แฮ
สิบเก้าปีมะเส็ง

นาฏการต่อเนื่อง บทละครตอนนี้มีบทบาทของพระพรตเสด็จออกติดตามหา
พระอัยกาจนพบแล้วพูดเชิญกลับคืนสู่ไทยเกษนคร ส่วนนาฏการที่จะแสดงความซัดแย้ง

ระหว่างตัวละคร ไม่มีความขัดแย้งใด ๆ เนื้อเรื่องตอนนี้จึงขาดความสนุกสนาน แต่บทละครก็เปิดฉากได้อย่างสมบูรณ์เมื่อตัวละครฝ่ายพระประสบความสุข บทละครตอนนี้ใช้เวลาแสดงประมาณ 2 ชั่วโมง

เนื้อเรื่องรวมเกียรติ์จบลงตามแบบแผนของละครในคือ จบเรื่องด้วยคติธรรมทางพุทธศาสนาในข้อธรรมะยอมชนะอธรรม

การวิเคราะห์บทละคร เรื่องรวมเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ตามหลักการละครในคือ แต่ละตอนควรมีหลักการของละครในครบถ้วนได้แก่ การเปิดเรื่อง อารมณ์ที่ปรากฏ บทชมความงาม คติสอนใจ การปิดเรื่องและนาฏการต่อเนื่อง บทละครเรื่องรวมเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ผู้วิชัยแบ่งเป็นตอนได้ทั้งหมด 146 ตอน ผลของการวิเคราะห์โดยยึดตามแบบแผนของการแสดงละครใน ได้ดังนี้

1. การเปิดเรื่อง บทละครเรื่องรวมเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เปิดเรื่องถูกต้องตามแบบแผนของละครในคือ เริ่มด้วยบทของตัวพระหรือยักษ์ รวมทั้งหมก 139 ตอนและฉกแบบแผนของละครในคือ เปิดฉากด้วยตัวละครอื่น ๆ รวมทั้งหมก 7 ตอน ตอนที่เปิดเรื่องฉกแบบแผนของละครในมีดังนี้

- 1.1 ตอนที่ 20 "กำเนิดทรี" เปิดเรื่องด้วยบทของตัวนางคือนางมาลีผู้เป็นต้นเหตุให้ชนทกาลถูกพระอิศวรสาปให้ลงมาเป็นทรี
- 1.2 ตอนที่ 29 "กำเนิดพระราม-สีดา" เปิดเรื่องด้วยบทของตัวนางคือ สามพระมเหสีของท้าวทศรถมีประสูติกาล
- 1.3 ตอนที่ 36 "ตีทรี" เปิดเรื่องด้วยบทของควายคือ ทรีผู้ทำพาลีรบ
- 1.4 ตอนที่ 41 "พระรามเดินดง" เปิดเรื่องด้วยบทของตัวนางคือนางเสาวรีย์ผู้มาทูลขอให้พระรามช่วยเหลือให้พ้นคำสาป

1.5 ตอนที่ 44 "สามนักขาหึ่ง" เปิดเรื่องด้วยบทของตัวนางคือ นางสามนักขาผู้หลงรักพระราม

1.6 ตอนที่ 48 "หลงรูปสีกา" เปิดฉากด้วยบทของตัวนางคือ นางสามนักขาผู้ลุ่มหลงตกกัมธูให้หลงใหลความงามของนางสีกา

1.7 ตอนที่ 109 "หนุมานบวช" เปิดฉากด้วยบทของลิงคือ หนุมาน ผู้เปื้อนอายในทรัพย์สินสมบัติจึงออกบวช

2. อารมณ์ที่ปรากฏ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่ละตอนมีบทแสดงอารมณ์ต่าง ๆ คืออารมณ์รัก โศก รบ (ตื่นเต้น) และตลกขบขัน คละเคล้ากันไปครบทั้งหมด 146 ตอน

3. บทชมความงาม บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีบทชมความงามซึ่งช่วยให้ตัวละครมีโอกาส แสดงฝีมือร่ายรำแทรกอยู่ในตอนต่าง ๆ รวมทั้งหมด 142 ตอน ตอนที่ไม่มีบทชมความงาม มี 4 ตอน ดังนี้

3.1 ตอนที่ 36 "ศึกทรรพี"

3.2 ตอนที่ 61 "จองถนน"

3.3 ตอนที่ 69 "ศึกโมยราพ"

3.4 ตอนที่ 85 "ศึกสหัสเคษะ"

4. คติสอนใจ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้แสดงคำสอนและข้อคิดทั้งทางโลกและทางธรรม ครบทั้งหมด 146 ตอน

5. การปิดเรื่อง บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีการปิดเรื่องแต่ละตอนโดยให้ตัวละครฝ่ายธรรมะ ประสบความสุขหรือสามารถฝ่าฟันอุปสรรคไปได้ถูกต้องตามแบบแผนละครในรวมทั้งหมด 143 ตอนที่ผิดแบบแผนละครในรวมทั้งหมด 3 ตอนดังต่อไปนี้

5.1 ตอนที่ 19 "ตั้งนามอินทรีชิต" พระอินทร์เป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่กรมพิกตร์

5.2 ตอนที่ 111 "อภิเชกไพนาสูริยวงศ์" พิเภกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่

ท้าวจักรวรรดิ

5.3 ตอนที่ 114 "ศึกกรุงไทยเกษ" ท้าวไทยเกษเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่

อสูรคนขรรพ์

การพ่ายแพ้ของฝ่ายธรรมะนี้ ถ้าชมละครตอนต่อ ๆ ไปฝ่ายธรรมะจะสามารถรบชนะฝ่ายอธรรมได้ในที่สุด แต่ที่ผู้วิจัยบิดาจากการแสดงให้จบก่อนเพราะคำนึงถึงเวลาในการแสดงละครแต่ละครั้งว่าควรอยู่ในเวลาประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที

6. นาฏการต่อเนื่อง บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แสดงนาฏการของตัวละครให้มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันอย่าง เป็นกระบวนการและส่วนใหญ่ตัวละครแสดงความขัดแย้งกัน มีเพียงบางตอนที่ไม่มี ความขัดแย้งแต่ตัวละครก็แสดงพฤติกรรมต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบตอนครบทั้งหมด 146 ตอน โดยแต่ละตอนต้องคำนึงถึงเวลาในการจัดแสดงละครให้อยู่ใน เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที ซึ่งเวลาอาจมากกว่าหรือน้อยกว่านี้ได้บ้างตามบทบาท และพฤติกรรมของตัวละคร

จากการวิเคราะห์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องสำหรับแบ่งตอนมาจัดแสดงละครรวมทั้งหมด 146 ตอน แยกออกได้ดังนี้

ก. ส่วนที่สมบูรณ์ครบถ้วนตามหลักการละครในมี 132 ตอน

ข. ส่วนที่ไม่สมบูรณ์ครบถ้วนตามหลักการละครในมี 14 ตอน

บทที่ 4

ความสัมพันธ์ระหว่างบทละคร เรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
กับท่ารำ

การพ้องรำ หมายถึง การแสดงกิริยาท่าทางที่ได้ปรุงแต่งแล้วเพื่อความสวยงาม ซึ่งอาจรำตามเสียงดนตรีล้วนหรือรำตามบทบรวงโดยคำนึงถึงความถูกต้องด้านจังหวะ ด้านความประสานกลมกลืนระหว่างท่ารำกับเนื้อเพลง จนกลายเป็นการแสดงออกให้เป็นเรื่องราวที่เรียกว่า ละครรำ

พาดิ สีสวย แสดงความคิดเห็นว่าการดูละครรำนั้นต้องดูว่า ท่ารำที่เข้ากับ คำร้องหรือไม่ คำร้องควรมีความไพเราะถูกต้องตามหลักเกณฑ์การประพันธ์ แต่ขณะเดียวกันจะต้องรำได้สะดวกด้วย เนื้อความไม่ซับซ้อนหรือซ้ำความจนทำให้ตีบทไม่ได้

การวิเคราะห์ท่าพ้องรำตามบทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แบ่งหัวข้อ ดังนี้

1. บทที่ตีท่ารำได้กลมกลืน หมายถึง บทที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับท่ารำ โดยคำร้องนั้น เมื่อถอดออกมาเป็นกิริยาท่าทางของนาฏศิลป์แล้วมีความสวยงามประสานกลมกลืนกันได้สนิท เป็นที่สมายใจหึ่งผู้ประดิษฐ์ท่า ผู้พ้องรำ และผู้ชม

2. บทที่ตีท่ารำไม่กลมกลืน หมายถึง บทที่ไม่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับท่ารำ โดยคำร้องนั้นเมื่อถอดออกมาเป็นกิริยาท่าทางของนาฏศิลป์แล้วไม่มีความสวยงามเท่าที่ควร แบ่งได้ดังนี้

2.1 ท่ารำซ้ำ หมายถึง บทร้องนั้นใจคำหรือความที่ซ้ำกันมากจนทำให้ผู้รำต้องรำทำนองซ้ำๆ อาจทำให้ผู้ชมเบื่อหน่าย

2.2 ท่ารำชัด หมายถึง บทรำนั้นเมื่อนำมาตีท่ารำแล้วไม่สามารถรำได้สะดวกตามกิริยาท่าทางที่เป็นธรรมชาติหรืออาจรำได้สวยงามแต่ผิดแบบแผนของละครใน ก็ถือว่าชัดต่อชนบของการละคร

ในการวิเคราะห์นั้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์บทที่ไม่กลมกลืนกับท่ารำทุกบท ส่วนบทที่กลมกลืนกับท่ารำจะนำมาวิเคราะห์เป็นตัวอย่างเพียงบางบท เพราะบทที่เหลือนอกจากนี้สามารถวิเคราะห์ออกมาได้ด้อย่างเดียวกัน คือ มีความกลมกลืนกับท่ารำทุกประการ

อนึ่ง มีผู้แสดงความเห็นเกี่ยวกับบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในเชิงนาฏศิลป์ ดังที่ ชำนาญ รอดเหตุภัย แสดงความเห็น ว่า บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีหลายตอนที่นำไปแสดงละครไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ตอนอินทรชิตจะสิ้นชีพ เพราะครของพระลักษมณ์นั้น ทำให้มีปัญหาในการแสดงมากกว่ากลอนว่า

บัดนั้น	องคตหลานท้าวโกสีย์
เห็นเศียรอินทรชิตอสุรี	ขาดจากอินทรีย์กระเด็นไป
จึงเอापานแว่นฟ้าพรหมเมศ	เขารองรับเกศไว้ได้
ก็พาลงมาควยว่องไว	ยังในพางพื้นพิสุธา

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในการแสดงละครว่า บรมครูทางนาฏศิลป์สามารถจัดแสดงตามเนื้อเรื่องได้ทุกโอกาส เช่น บทตอนหนุมานหาวเป็นคาวเคื่อนหรือบทตอนพระราม แดงครไปสู้กับจักรไฟ บทเหล่านี้ใช้คำร้องอธิบายพร้อมทั้งให้ตัวละครทำท่าทางประกอบเป็นที่เข้าใจกันระหว่างผู้แสดงกับผู้ชมได้ ไม่จำเป็นต้องให้เห็นคาวเคื่อนออกจากปากหรือเห็นอาวุธไปต่อสู้กันกลางอากาศจริง ๆ ซึ่งผู้ชมก็สามารถสร้างจินตนาการได้โดยไม่เสียความรู้สึกแต่อย่างใด ดังนั้นบทศักดิ์เศียรอินทรชิต จึงมีไขปัญหายุ่งยากที่จะทำไม่ได้ กล่าวคือ เมื่อพระลักษมณ์แดงครไปศักดิ์เศียรอินทรชิตนั้น ให้ผู้แสดงเป็นตัวอินทรชิตวิ่งเข้าฉากไปแล้วตัวองคตวิ่งตามเข้าไปถอดศีรษะ (หัวโขน) ใส่พานออกมาแสดงหน้าเวทีต่ออีกเป็นอันเสร็จสิ้นการแสดงบทเพียงเท่านั้น

อีกบทหนึ่งที่ ชำนาญ รอคเหตูกัย นำมาอ้างอิง คือ บทตอนนางสีดา ผูกคอ
ตายโดยเปรียบเทียบ ดังนี้

บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
กล่าวว่า

เอาภูษาผูกคอให้มัน
หัดบิ เนตรจางงปลงใจ

บัดนั้น

ครั้นเห็นองค์อัครราชา

ตัวสิ้นเพียงสิ้นชีวิต

โลกโยนโจนลงตรงไป

ครั้นถึงจึงแกภูษาทรง

หย่อนลงกับพื้นปดที่

แล้วพันกับกิ่งโศกใหญ่

อรทัยก็โจนลงมา

วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า

ผูกคอ โจนมากก็ตกใจ

ร้อนจิตคั่งหนึ่งเพลิงไหม้

ควายกำส้งว่องไวทันที

ที่ผูกคอองค์พระสัทขมี

ขุนกระบี่ก็โจนลงมา

บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
กล่าวว่า

จึงเอาผ้าผูกพันกระสันรัก

ชายหนึ่งผูกคออรทัย

บัดนั้น

เถียวกระหวัดกับกิ่งโศกใหญ่

แล้วทอองค์ลงไปจะให้ตาย

วายุบุตรแก่ไค้ตั้งใจหมาย

ชำนาญ รอคเหตูกัย แสดงความเห็นว่ บทพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช บรรยายความยืดยาว เวลาตัวละครแสดงจริงต้องมี
การร่ายรำอีกเนิ่นนาน กว่าหนุมานจะเข้าไปแก้ไขไค้ต้องกินเวลามาก นางสีดาต้องตาย

เสียก่อน ซึ่งต่างกับบทพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ปรับปรุงให้เกิดความสมจริงเวลาแสดงละครโดยให้หนุมานแก้ไขไคร้รวดเร็วขึ้น¹

ผู้วิจัยกลับมีความเห็นว่า บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนั้น มีความถูกต้องสมจริงมากกว่า เนื่องจากสถานที่ที่หนุมานแอบดูนางสีดาอยู่นั้นมีระยะห่างจากกันพอสมควร ครั้นเห็นนางสีดา ผูกคอตาย โดยธรรมชาติผู้ที่เห็นจะตกใจจนตะลึงชั่วขณะแล้วจึงรีบกระโจนเข้าไปช่วยช่วงระยะเวลาที่กระโจนนั้นต้องใช้เวลาบ้าง และเพลงตอนนี้มีกำกับไว้ให้ใช้เพลงร้ายกับเพลงเชิด ซึ่งมีท่วงทำนองที่รวดเร็ว เชื่อว่านางสีดายังไม่ขาดใจตายเสียทีเดียว ส่วนบทพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น น่าจะเป็นการรวบรัดมากเกินไป กล่าวคือ เมื่อบรรยายคำว่า "บัดนั้น" หนุมานจะต้องรำท่าอยู่กับที่ก่อนตามขนบของละครไทย เมื่อถึงคำว่า "วาญบุตร" อาจจะต้องรำมือซ้ายเข่าออกหรือไม่รำก็กระโดดเข้าไปที่นางสีดาได้ แต่ระยะของการทำท่าจะไม่ทันกับคำว่า "แก้ไคร้ดังใจหมาย" เพราะระยะที่กระโดดจนถึงลงมือแก้ไคร้ต้องใช้เวลาบ้างพอสมควร ตัวละครจึงจะกระทำภารกิจสำเร็จ

บทอื่น ๆ ที่ ชำนาญ รอคเหตุภัย อ่างถึงอีกไคร้แก้ บทพรรณนาขบวนทัพ การทรงเครื่อง ฯลฯ ผู้วิจัยได้แจกแจงรายละเอียดไว้แล้วในบทที่ 3 ให้ความจำเป็นอย่าง เป็นธรรมเนียมราชประเพณีที่จะคัดออกมิได้ ซึ่งถ้ามองในแง่นาฏศิลป์จะไม่เห็นความน่าเบื่อหน่ายเหมือนการอ่านเพียงอย่างเดียว เช่น บทว่าลงสรง คำกลอนบรรยายคล้ายคลึงกันหมด แต่สีลาทำท่าไม่เหมือนกัน เพราะมีการรำระหว่างตัวพระกับตัวยักษ์ และยังแบ่งเป็นรำพระเดี่ยว รำพระคู่พระ รำพระคู่นาง รำยักษ์เดี่ยว รำยักษ์คู่ยักษ์ รำยักษ์คู่ลิง ฯลฯ จริงอยู่บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบทที่ไม่กลมกลืนกับท่ารำอยู่มาก

¹ชำนาญ รอคเหตุภัย รามเกียรติ์ ปริทัศน์ หน้า 114

ซึ่ง ผู้วิจัยจะยกมาอธิบายในหัวข้อต่อไป โดยใช้หลักการทางนาฏศิลป์ที่ถูกต้อง และผ่านกระบวนการทดลองเพื่อนำตามบทนั้น ๆ มาแล้วอย่างถี่ถ้วน

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กับทำรามีดังนี้

1. บทที่ทำรามีได้กลมกลืน

บทที่ทำรามีได้กลมกลืนตามหลักกว้าง ๆ และเป็นลักษณะเด่นของบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือ

1.1 บทบรรยายลักษณะการเดินของตัวละครใช้คำว่า "กรายกร" ซึ่งเหมาะสมต่อการให้ตัวละครออกทำเดินด้วยลีลานาฏศิลป์อย่างอ่อนช้อยสวยงาม (อาการ - เดิน) ตัวอย่าง เช่น

ตรัสแล้วเสด็จจากอาสน์

งามวิลาสคิ่งเทพเลขา

กรายกรนวยนาศบาตรา

เข้มาตาปราสาทพรายพรหม¹

แล้วจึงเสด็จบุรยาตร

งามคิ่งเทวราชหึงสองศรี

กรายกรย่างเปื้องจรลี

มาขึ้นรตมณีปราบพรหม²

1.2 บทชมทง ใช้ลักษณะการบรรยายคล้ายกับบทละคร เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในเมื่อบทละคร เรื่องอิเหนา ได้รับการยกย่องว่างดงาม ด้านกระบวนการทำ ฉะนั้นบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ต้องถือว่า ทำรามีได้งดงามเช่นเดียวกันจากคำกลอนว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 2

นางนวลจับนางนวลนอน   เหมือนนวลเนื้อดวงสมร เสน่หา
จากพรากจับจากแล้วรอนรา   เหมือนพี่กับแก้วตาจากกัน¹

1.3 บทชมราชรถ ตามชนบทของการละครกำหนดให้ผู้ประทับบนราชรถ เป็นฝ่ายรำชมความงาม โดยไม่ต้องตีบทตามคำกลอนมากนัก เพียงแต่ออกท่ารำช้า ๆ โดยเน้นจังหวะมากกว่าการรำตีบท นอกจากผู้รำจะสามารถรำรำได้เหมาะสมแล้ว บทละครตอนนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ยังได้นำไป ตัดแปลงเป็นบทเพลงระบำคาวคิงส์ที่มีชื่อเสียงจนถึงปัจจุบัน จึงเชื่อได้ว่าเป็นบทที่ กลมกลืนกับท่ารำได้จริงดังคำกลอนว่า

รถเขยรถแก้ว	เพริศแพรวกำกอลงกต
แฉกงอนอ่อนสลวยชวยชก	เครือชชอตั้งมัดสังกลอย
ราชรูปสิงห์คชหัยคัยัน	สุบรรณชันนาคนี้วเคียรห้อย
คุ่มเพลาวาววับประคัปลอย	แปรกแก้วกามชอยสะบัดบัง
เทียมค้วยสินธพเทพบุตร	หังลีบริสุทธิ์ตั้งดีสังข์
มาคู่ลีลัมโยนค้วยกำลัง	รีเรื่อยเร็วตั้งลมพัด ²

1.4 ฉากระบำนางในและระบำเทพบุตรนางฟ้า มีการนำชื่อท่ารำแม่บท ใหญ่และแม่บทเล็กมาบรรยายแทรกไว้ได้แก่ ท่าม้าคีลี ท่าชานางนอน ท่าฉลาเพียงไหล ซึ่งท่าเหล่านี้สามารถรำได้กลมกลืนกับคำร้องทุกคำ จึงเชื่อได้ว่าว่าบรรยายฉากระบำที่ อ่างถึงชื่อท่าในรำแม่บทนี้สามารถออกท่ารำได้ทุกท่า หลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบัน คือ เนื้อเพลงในชุดระบำของหงิกก็อ้างถึงชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ และสามารถออกท่ารำได้

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 3
หน้า 230

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4
หน้า 268

ตัวอย่างภาพ
ท้าวแม่ทมิฬอยู่ทางท่าในมณฑลนคร
เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราชใช้เป็นท้าวแม่แผนดิ้มมาถึง
ปัจจุบัน

ฉาตาเพียงไหล่

พระรถโยนสาร

สอดคล้องเช่นเดียวกัน ตัวอย่างคำกลอนในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กล่าวว่า

แล้วตีวงเวียนเปลี่ยนหัตถ์	ซัดแขนโดยจิ้งหะคีคสี
ย้ายท่าเป็น <u>ม้าศึก</u>	ท่าที่ใส่จรีทกรีกอง
ย่างเบื้องระหวายนวนาค	งามวิลาสคังเทพอัปสร
ย้ายท่าเป็น <u>ชานางนอน</u>	คมคอนโดยกระบวนให้ชวนใจ
แทรกเปลี่ยนเวียนชวามาซ้าย	ย้ายเป็น <u>ฉา</u> ลาเพียงไหล ¹

1.5 บทลงสรของกษัตริย์ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ให้เห็นถึงความ
ประณีตในการพ้อนรำ ซึ่งมีทั้งรำเดี่ยว รำคู่ รำหมู่ เท่ากับเป็นการอวดฝีมือของตัวละคร
โดยตรง ส่วนบทที่บรรยายการอาบน้ำแต่งตัวของเหล่าสนมกำนัลจะไม่ใช้คำกลอนให้รำ
ไค่นานเพราะท่าเหล่านี้ต้องรำคว้านางตลอด บทละครจึงบรรยายด้วยคำง่าย ๆ เพื่อ
ให้เหมาะสมกับบุคลิกของตัวละครดังกล่าว

บัดนั้น	ฝูงนางกำนัลน้อยใหญ่
ล้วนทรงศุภลักษณ์อำไพ	ต่างตนมีใจปรีดา
ก็อาบนำทาแป้งแต่งตัว	หัวหัวสองกระจงผัดหน้า
เสร็จแล้วก็พากันมา	บำเรอพระยาวานร ²

1.6 บทตอนที่พระพรตประทับบนราชรถแล้วมีรับสั่งให้ทหารสร้างพลับพลา
มีคำกลอนว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 8
หน้า 329

²ก. หน้า 328

ตรัสสั่ง ลุกพระอาทิตย์
จกตั้งกองทัพพลับพลา

ท่านผู้เรื่องฤทธิ์แก้แล้วกล้า
หิมหาชโยมิสถาวร

จากนั้นมีคำบรรยายอีก 14 คำกลอนว่า เหล่าทหารวานรช่วยกันตัดไม้สร้าง
พลับพลาจนแล้วเสร็จ พระพรตจึงเสด็จลงจากรถทรงตั้งคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
เสด็จจากรถแก้วแว้วฟ้า

ทั้งสองน้องนารายณ์นำถา
ขึ้นสู่พลับพลาอลงกรณ์¹

การบรรยายเช่นนี้มีส่วนช่วยให้ตัวละครแสดงบทบาทต่อเรื่องกันได้อย่าง เป็นกระบวน
การ กล่าวคือ เมื่อสั่งให้ทหารสร้างพลับพลาแล้วตัวละคร เอกจะนั่งบนรถทรงรออยู่ จน
กว่าพลับพลาจะแล้วเสร็จตัวละคร เอกจึงลงจากรถทรงเข้าสู่ที่ประทับ แม้จะผิดกับหลัก
ความจริงว่า การปลูกพลับพลาใช้เวลาเพียงช่วงนั่งรอ แต่ในการแสดงละครจำเป็น
ต้องรวบรัดให้พระพรตนั่งรอได้ เพื่อที่เมื่อเสด็จลงจากรถทรงเข้าสู่ที่ประทับจะได้เป็น
ภาพที่งดงามสอดคล้องกันอย่าง เป็นระเบียบดีกว่าการให้พระพรตลงมายืนรอข้างล่าง
เพราะขณะนั้นหน้าเวทีกำลังโกลาหลด้วยบทของทหารวานรสร้างพลับพลา อาจทำให้
ตัวละคร เอกกับตัวละครประกอบยื่นปะปนกันเป็นภาพที่ไม่งดงาม

1.7 ฉากรบที่ตัวพระเหียบเข่าหรือบายักษ์ ภาษานาฏศิลป์เรียกว่า
"ขึ้นลอย" เห็นได้ว่า บทละครใช้คำช่วยให้ตัวละครแสดงท่าทางได้อย่างงดงาม ตัวอย่าง
การแสดงท่าลอยสูง ซึ่งเป็นการรบนมูอธิบายว่า

พระเชษฐาขึ้นเหียบบ่าชาย
พระสัตรูคุกชิงคทา

น้องชายนั้นเหียบเข่าขวา
พระพรตคือสุรกระเด็นไป²

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 9
หน้า 90

²ก. หน้า 223

นอกจากนั้นยังมีการขึ้นลอยอื่น ๆ อีกได้แก่ การขึ้นลอยหนึ่ง คือ การเหยียบเข้ายักษ์แล้วเง้ออาวุธ จากคำกลอนว่า

เท้าซ้ายเหยียบเข้าอสุรา
สัประยุทธ์ถลอกกลับจับกัน

มือขวาแกว่งตรีฉายฉิน
ต่างพันต่างแหงต่างตี¹

การขึ้นลอยสอง คือ การเหยียบเข้ายักษ์แล้วจับอาวุธกันไว้ ดังคำบรรยายว่า

เท้าซ้ายนั้นเหยียบเข้าขวา
ถลอกกลับจับกันเป็นโกลี

มือขวาชิงหอกยักษ์
ถอยที่หักโหมโรมรัน²

การขึ้นลอยสาม คือ การเหยียบเข้ายักษ์แล้วบิดตัวไขเท้าอีกข้างหนึ่งพาดเข้ายักษ์ไว้แล้วยักษ์จะหมุนตัวอย่างสวยงามดังคำอธิบายว่า

โจนขึ้นเหยียบเข้าคว่ำเศียร
หวดลงตององค์อินทรีชิต

ถลอกกลับหันเหียนเบี่ยงบิด
โลहितหยดย้อยทั้งอินทรี³

การขึ้นลอยนี้เป็นลักษณะเด่นที่งดงามที่สุดของการแสดงโขนโรงใน ผู้จะตั้งท่าได้สง่าและมั่นคงต้องผ่านการฝึกซ้อมมาเป็นอย่างดี

1.8 เมื่อฝ่ายพระกับฝ่ายยักษ์รบกันบนราชรถ จะมีคำบรรยายกำหนดให้ตัวละครลงมาจากรถศึกด้วย เพื่อให้รบกันตัวต่อตัว เหมาะสำหรับเปลี่ยนภาพบนเวทีมิให้ผู้ชมเบื่อหน่าย ดังตัวอย่างคำกลอน เช่น

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4
หน้า 278

²ก. หน้า 285

³พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6
หน้า 110

ต่างเสด็จลงจากรถทรง
ซึ่งข้าด้วยกำลังฤทธิไกร

ต่างองค์องอาจรุกไล่
มิได้เงือกคองคอสุรา¹

โกรธากวักแกว่งศรตอร์
ลงจากรถแก้วแววไว

กระหึบพาสนั่นหวั่นไหว
เข้าไล่หักโหมโรมรัน²

1.9 คำบรรยายกิริยาท่าทางของตัวละครในบทเดียวกัน แสดงให้เห็น
การเปรียบเทียบของท้าวว่าประณีตหรือไม่ประณีตตามศักดิ์ของตัวละครดังเช่น บทของ
พระรามกับฤาษี ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงใช้คำบรรยายได้เหมาะสมกับสถานการณ์แสดง
ออกอย่างยิ่งดังคำกลอนว่า

บทของพระราม

ตั้งเสด็จเสด็จยุรยาตร
กรายกรยาง์เยื้องจรลี

งามวิลาสกึ่งท้าวโกสีย์
ตามพระมุณีเข้าไป

บทของฤาษี

แต่กลับเข้ากลับออกถึงสามหน
ว่าเท่านั้นแล้วก็คลาไคล

จะสวคมนตรีภาวนากัณฑ์หาไม่
สองกุมารตามไปยังภู³

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 9
หน้า 294

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 10
หน้า 267

³ก. หน้า 332

บทอีกตอนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นความประณีตในท่ารำของตัวพระกับความไม่ประณีต
ในท่าทางของตัวประกอบมีดังนี้

พระลักษณะ คัดฝักพทุเมศ

นิลุบลบัวผันสันตะวา

ท้าวพระยาวานรทั้งหลาย

บ้างถอนหิ้งชิงควงบุษบัน

บ้างฉุดชักหักก้านปทุมมาศ

ต่างตนขึ้นชมยินดี

ทูล เกศถวายพระเชษฐา

บุษบาบานแย้มแกมกัน

เล่นโลกโคดคว่าย เกมมสันต์

บ้างสาคน้ำคำคั้นวารี

สีพาคหยอกกันอึงมี

ในที่สระสวนมาลา¹

1.10 เมื่อจบบทสนทนาของตัวละครแล้ว ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ทรงเพิ่ม
คำกลอนต่อท้ายบทสนทนาเพื่อช่วยให้ตัวละครเดินเข้าฉากได้อย่างไม่ขัดเขิน เพราะสมัย
โบราณไม่มีการปิดม่านหน้าเวที ถ้าไม่มีคำกลอนต่อท้ายบทสนทนาดังกล่าวจะทำให้ตัวละคร
เดินเข้าโรงไม่ได้ จึงเห็นได้ว่าผู้ทรงพระราชนิพนธ์มีความละเอียดถี่ถ้วนในการช่วยเหลือ
ตัวละคร ดังตัวอย่างคำกลอนว่า

มิเสียที่ห้องคพระอวตาร

ปราบหม้อสุราอาชรรพ์

ว่าแล้วเสด็จยาตรา

บรรหารตรีสีให้เรามา

ที่มันทุจริตรีขยา

เข้าในพลับพลาธุลี²

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 11
หน้า 139

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 9
หน้า 337

กระนี้ถ้าจะไม่รักอุสุรา
ทั้งที่ทั้งแจก้หลงกล
ตรัสแล้วเสด็จจรจรวัล

อนิจจาเสียทีที่เลี้ยงมัน
ไม่แจ้งว่าทรชนโมหันธ์
เข้าห้องสุวรรณอำไพ¹

ลักษณะทั้ง 10 ข้อที่กล่าวมาเป็นลักษณะเด่นกว้าง ๆ ในการใช้คำกลอนได้
เหมาะสมกลมกลืนกับการที่ท้าวส่วนลักษณะเด่นเฉพาะตามหลักเกณฑ์ของละครในอัน
ได้แก่ การเปิดเรื่อง อารมณ์ที่ปรากฏ บทชมความงาม การปิดเรื่อง ซึ่งสามารถที่ท้าว
ตามคำกลอนได้ ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างคำกลอนมาแยกให้เห็นพร้อมกับประติมากรรมที่ท้าว
อธิบายไว้ เพื่อให้เห็นจริงว่าสามารถพรรณาทตามหลักเกณฑ์ของละครในได้

อนึ่งการที่ท้าว ผู้วิจัยจะอธิบายการใช้มือทั้งสองว่าเป็นสำคัญโดยไม่เน้น
รายละเอียดปลีกย่อยที่จะช่วยเสริมให้ท้าวที่นั่นคงงามขึ้นเช่น การยกเท้า การเอียง
ศีรษะ ฯลฯ ถ้าตอนใดที่อธิบายการใช้มือว่าเพียงมือเดียวขอให้เป็นที่เข้าใจว่ามีมือได้
กล่าวถึงนั้นเป็นมือที่เท้าเอวไว้หรือจับมือส่งไปข้างหลังตามขนบของการพรรณาท

การที่ท้าวตามหลักเกณฑ์ของละครในแบ่งได้ดังนี้

1. การเปิดเรื่อง ใช้หลักการเปิดฉากด้วยคำบรรยายสภาพของตัวละคร
ตัวอย่างคือ

(เพลงยานี่)

มาจะกล่าวบทไป
ตั้งแต่พระสย มฤฎญาณ

ถึงนทหน้าใจกล้าหาญ
ประทานไถ่ล้างเท้าเทวา²

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 10
หน้า 198

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1
หน้า 76

บท
มาจะกล่าวบทไป
ถึงนนทก

น้ำใจกล้าหาญ

ตั้งแต่พระสยามภูวนาม
ประทานให้

ล้างเท้าเหว

(เพลงยานี)

มาจะกล่าวบทไป
ถึงองค์พระอาทิตย์อุทัย

บท
มาจะกล่าวบทไป

ถึงท้าวหัสณีน

ท้าว

- นั่งคุกเข่า มือทั้งสองพักไว้บนขา
- มือซ้ายจับเข่าออก
(คำพูด - ฉันท)

- มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายตั้งวงล่าง
สีไหลขวา
(อารมณ์ - กล้า)

- สองมือไหว้สูง เสมอใบหูค้ำขวา
- สองมือแบรับ
(คำพูด - รับ)

- มือขวาสีตะแคงต่ำ

ถึงท้าวหัสณีน เรื่องศรี
เห็นพระมุนีสวปเณรส¹

ท้าว

- พระอินทร์กับพระอาทิตย์นั่งบนเตียง
มือทั้งสองพักบนขา

- พระอินทร์รำผู้เดียว มือขวาแกงมือตั้ง
วงบน มือซ้ายจับเข่าออก
(คำพูด - ฉันท)

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1

<u>บท</u>	<u>ท้าว</u>
เรื่องศรี	- มือซ้ายจับคว่าแล้วสอคขึ้นไปปล่อยหงาย มือระคับศิระคานข้าง มือขวาตั้งแขน ตั้งคานข้างเสมอไหล่
ตั้งองค์พระอาทิตย์	- พระอาทิตย์รำผู้เคียว มือขวาเท่าเอว มือซ้ายจับเข้าอก (คำพูด - ฉัน)
ฤทธิ	- มือขวาจับคว่าแล้วสอคขึ้นไปปล่อยหงาย มือระคับศิระคานข้าง มือซ้ายตั้งวงหน้า
เห็นพระมณี	- ท้าวพระอินทร์กับพระอาทิตย์รำพร้อมกัน โดยใช้มือซ้ายหักเหนื่อเข้าซ้าย เอียง ศิระคานขวาทำหามองดู
สถาปโอรส	- มือขวาชี้ตะแคงต่ำ

การที่ท้าวอาจคัดแปลงหรือคัดเพิ่มทำได้ตามลักษณะของเพลงโดยไม่ผิดท้าว
แบบแผนของละครใน

2. อารมณ์ที่ปรากฏ การแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ในบทละครต้องอาศัยการที่ท้าว
ออกมาคล้ายธรรมชาติของมนุษย์ เพียงแต่ประดิษฐ์เสริมแต่งด้วยลีลานาฏศิลป์ให้อ่อนช้อย
งดงามขึ้นเท่านั้น แม้การแสดงอารมณ์ใดดังนี้

2.1 อารมณ์รัก เป็นความรู้สึกอ่อนหวานที่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็น
ท้าวได้อย่างกลมกลืน ดังตัวอย่างบทรักของพระรามที่มีคือนางสีดากล่าวว่

(เพลงชาติ)

โอมเอโยโอมเฉลา
พระบิตูรงค์ขององค์อรไท

บุพเหวผู้ขอกพิสมัย
ภูโนยเลียงศิลป์พระคู่ดี

หวังหาผู้เจ้าเข่าวลักษณะ
ที่แจ่มขาวเร่าร้อนทั้งอินทรีย์

ให้สมศักดิ์สุริยวงศ์เฉลิมศรี
ตั้งชีวิตจะจากกายา¹

การแสดงบทเข้าพระเข้านางต้องให้ฝ่ายนางนั่งคานขวามือของฝ่ายพระซึ่งเป็น
ขนบของละครไทยจะเปลี่ยนแปลงมิได้ ท่ารำของตัวพระมีดังนี้

<u>บท</u>	<u>ท่ารำ</u>
โฉมเอิบโฉมเฉลา ยุพเยาว์	- มือซ้ายเชยคางนางเบา ๆ - จับมือขวาแล้วม้วนปล่อยไขปลายมือแตะ ที่ข้อศอกแขนซ้าย ขณะที่แขนซ้ายหงาย แขนเหยียดตั้งปลายมือซ้ายหงายตก
ผู้ยอดพิสมัย	- สองมือทาบประสานบนทรวงอก (อารมณ์ - รัก)
พระบิตูรงค์ ขององค์อรไท ภูวไนยเสียงศิลป์	- ไข่มือสูงคานซ้ายข้างลำตัวเสมอใบหู - สองมือโอบไหล่นางเบา ๆ - มือขวาจับขวาแล้วตั้งมือจับขึ้นไปตั้งคาน ข้างเสมอศีรษะให้ปลายมือจับหันเข้าหา ศีรษะ ส่วนมือซ้ายตั้งมือแขนซ้ายเหยียด ตั้งไปคานข้างลำตัวเสมอไหล่
พระศูลี	- มือขวากรีคนิ้วรวมแล้วปล่อยตั้งมือตะแคง สูงเสมอใบหน้า
หวังหาผู้เจ้า	- กำมือทั้งสองแต่เหยียดนิ้วชี้ตั้งทั้งสองนิ้ว มาคู่กัน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 2

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
เขาวลัษณ์	- มือขวาจับคว่ำแล้วสอดขึ้นไปปล่อยมือ หงายค้ำข้างระคับศีรษะ มือซ้ายตั้ง วงหน้า (คำพูด - งาม)
ให้สมกักก็สุริยวงศ์	- มือทั้งสองวางซ้อนกันโดยให้มือขวาทับ หลังมือซ้าย
เฉลิมศรี	- จับหงายทั้งสองมือแล้วม้วนออกปล่อยโดย ให้มือซ้ายตั้งวงพิเศษ มือขวาตั้งเหยียบค แขนขวาตั้งไปค้ำข้างเสมอไหล่
พี่แจ่มขาวเรารอน ทั้งอินทรีย์	- สองมือคบบอกตัวเองเบา ๆ - จับหงายทั้งสองมือตั้งแขนไปค้ำข้าง ลำตัว
ตั้งชีวี	- มือซ้ายจับเข้าอก
จะจากกายา	- หงายฝ่ามือทั้งสองผายออกไป (คำพูด - ตาย)

ตัวอย่างมทรกระหว่างทนมานกับนางเบญกาย มีบทของนางเบญกาย คือ
(เพลงราย)

เมื่อเนิ่น	นวลนางเบญกายเสนาหา
บศกรค่อนคมนัยนา	อนิจจาชมเหงไม่เกรงใจ
เหตุว่าเป็นหญิงมาผู้เคียว	ทางเบเลียวไม่ว่าอะไรได้
น้อยจิตเพียงชีวีตจะบรรลัย	ว่าพลางผลัดใส่ไม้ไผ่ ¹

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4

บทของลึงกับนางให้อยู่ในลักษณะนั่งร่า และให้นางนั่งค้ำขวามือของลึง ท่าร่า
ของตัวนางมีดังนี้

<u>บท</u>	<u>ท่าร่า</u>
เมื่อเห็น	- มือทั้งสองวางพักบนขา
นวดนาง เบญจกาย	- มือซ้ายจับเข้าอก มือขวาเท้าเอว
เส่นหา	- จับมือซ้ายเข้าหาใบหน้าแล้วม้วนจับ ปล่อยตั้งวงหน้า มือขวายกขึ้นปล่อย หงายค้ำข้างเสมอศีรษะ
บักกรคอนคม	- ขณะที่ลึงใช้สองมือโอบไหล่นาง นางใช้ สองมือจับคว่ำไถลไหล่นางเองแล้วบัก มือลึงออกไป
นัยนา	- สองมือพักบนขา หันไปมองลึงแล้ว สะบัดหน้าทำกิริยากอนควัก
อนิจจา	- สองมือค้ำบนขาตนเอง
ชมเหง	- กำมือขวาตั้งนิ้วชี้ นิ้วเดียวแล้วฟาดลง มาแรง ๆ
ไม่เกรงใจ	- มือซ้ายตั้งพร้อมกับสั่นปลายมือ
เหตุว่าเป็นหญิง	- มือซ้ายจับเข้าอก
แต่ผู้เดียว	- กำมือขวาตั้งเหยียดนิ้วชี้ นิ้วเดียว ยกมือ ตั้งเสมอใบหน้าให้หลังมือหันออก
หางเบลิ้ว	- สองมือตะแคงแล้วใส่มือออกไปคู่กัน
ไม่ว่าอะไรได้	- มือขวาชี้ที่ปากตนเอง
น้อยจิตเพียงชีวิต	- จับมือซ้ายเข้าอก

<u>บท</u>	<u>ท้าว</u>
จะบรรลัย	- หงายฝ่ามือทั้งสองผายออกไป (คำพูด - ตาย)
ว่าพลางผลึกใสไม้ไผ่	- ทำกิริยาผลึกอิงออกไปให้ไกลตัว

บทที่กล่าวมีหลายตอน คือ บทที่ระหว่างพระกัมบัง ลิงกับนาง ยักษ์กับนาง บทตัวอย่างที่ยกมาอธิบายการที่ท้าวนี้ใช้เป็นตัวแทนของบทที่อื่น ๆ ที่มีกล่าวถึงในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ว่า มีลีลาการรำส่วนใหญ่เป็นลักษณะคล้ายคลึงกัน

2.2 อารมณ์โศก เป็นความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจที่สามารถถ่ายทอดออกมาเป็นท้าวได้อย่างกลมกลืน ดังตัวอย่างตอนอินทรชิตโศกรำพันก่อนที่จะออกไปรบเป็นครั้งสุดท้ายว่า

(เพลงโอร่าย)

โอว่าสงสารพระแม่เจ้า	จะอาวรณร้อนเราโศกคล้าย
จะทุกข์ตรอมผอมเพียงสิ้นชีวัน	ค้ำยพระทัยกรุณาพระลูกรัก
ทั้งสุวรรณกันยุมาทะวี	จะโศกพิ pang เพียงอกหัก
ว่าพลางรีบเร่งพลยักษ	ผันพักตร์ไปตามมรรคา ¹

<u>บท</u>	<u>ท้าว</u>
โอว่าสงสาร	- สองแขนตกแต่ตั้งปลายมือทั้งสองไว้ ทำ กิริยาคล้ายชะง่าง

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
พระแม่เจ้า	- ยกมือไหว้สูงคานขวาเสมอใบหู
จะอวรณ์รอนเรา	- สองมือทบอกเบา ๆ
โศกศัลย์	- มือซ้ายปาดหน้าตา
จะทุกข์ตรอมผอมเพียง	- สองมือทาบประสานระหว่างเอว (อารมณ์ - เสียใจ)
สิ้นชีวิต	- หงายฝ่ามือทั้งสองผายออก (คำพูด - ตาย)
ควยพระทัยกรุณา	- มือขวาเหยียดคว่ำแล้วลากมือปาด ออกซ่า ๆ
พระลูกรัก	- มือซ้ายจับเข้าอก
หึงสุวรรณหันบุมาเทวี	- มือขวาชี้ตะแคงคว่ำ
จะโศก	- สองมือทาบประสานระหว่างเอว
พางเพียงอกหัก	- มือซ้ายทาบอก
ร่ำพลางรีบเร่งพลยักษ์	- สองมือโกยขึ้น
ผันพักตร์ไปตาม	- จับมือซ้ายปรกเสมอแง่ศีรษะแล้วม้วน มือปล่อยจับ (คำพูด - ออกไป)
มรคา	- มือขวาชี้ไปข้างหน้าแขนตั้ง

ถ้าผู้รำถืออาวุธควยให้เปลี่ยนมือถืออาวุธไปมาได้ เพื่อให้มีโอกาสใช้มือทั้งสอง
ออกท่าท่าเท่า ๆ กัน ท่าท่าใดที่ต้องรำทั้งสองมือแม้จะถืออาวุธอยู่ที่ไหนท่าท่าเหมือนกับ
กิริยามือที่ไม่ได้ถือ เช่น การจับคว่ำ มือที่ถืออาวุธก็ให้คว่ำมือควย การม้วนมือจับ มือที่
ถืออาวุธก็ม้วนมือเหมือนจับ เช่น เคียวกัน

บทโศกอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ บทโศกของนางสีดาเมื่อจะถูกพระลักษมณ์ประหารชีวิต
ตามคำสั่งของพระราม นางสีดาไถ่ถามว่าพึงรำพันว่า

(เพลงไอ้)

เมื่อนั้น
นั่งลงทรงโศกโศกี
วันนี้ตัวที่จะลาแล้ว
เคยยากเป็นเชิงใจด้วยกันมา

โณมนางสีคามารศรี
เหว็ดรสแก่พระอนุชา
น้องแก้วแสนสุขเสนา
จะไม่ได้เห็นหน้าสืบไป¹

บท

ทรา

เมื่อนั้น	- ทำยื่น มือขวาจับหงายที่ชายพก มือซ้าย วางบนขา
โณมนางสีดา มารศรี	- มือซ้ายจับเข้าอก มือขวาเท้าเอว - มือซ้ายจับเข้าเสมอใบหน้าแล้วม้วนมือ ออกปล่อยตั้งวงหน้า มือขวายกขึ้นปล่อย มือหงายเสมอศีรษะค้ำข้าง
นั่งลงทรงโศก โศกี	- หรุดกายลงนั่งพับเพียบกับพื้น - มือขวาจับหงายที่ชายพกมือซ้ายปากน้ำตา พร้อมกับทำกิริยาสะอื้นเบา ๆ
เหว็ดรสแก่	- มือซ้ายจับเข้าเสมอปากแล้วม้วนมือออก ไปปล่อย

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กรมเกียรติ เล่ม 10

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
พระอนุชา	- มือขวากวีกนี้รวบรวมแล้วปล่อยมือตะแคง หันปลายมือไปที่พระลักษณะ
วันนี้ตัวพี่ จะลาแล้ว	- มือซ้ายจับเข้าอก - มือทั้งสองจับหงายทับประสานกันแล้ว ม้วนมือคลายจับออก
น้องแก้วแสนสุข	- มือซ้ายกวีกนี้รวบรวมแล้วปล่อยมือตะแคง หันปลายมือไปที่พระลักษณะ
เสนาหา	- สองมือทาบประสานบนทรวงอก
เคยยากเย็นเข็ญใจ	- กำมือขวาเหยียดนิ้วชี้ออกนิ้วเดียวแล้ว ฟาดลงแรง ๆ
คว่ายกันมา	- สองมือทาบกันโดยให้ฝ่ามือขวาทับหลัง มือซ้าย
จะไม่ได้เห็นหน้า	- ตั้งมือซ้ายหันปลายมือเบา ๆ
สับไป	- มือขวาชี้นิ้วคว่ำยกมือเสมอใบหน้า

ลักษณะการที่ท่าราบทโศกนี้จะคล้ายกันทุกบททุกตอน ท่าหลักได้แก่ ท่าก้มหน้า สะอื้น ท่าเข้คหน้าตา ท่าสองมือทาบประสานแล้วม้วนมือคลายจับออก ท่าใบหน้ามองสูง พร้อมกับส่ายหน้าซ้าย ๆ บทโศกที่ยกตัวอย่างมานั้นสามารถนำไปตีท่าราบแทนบทโศกอื่น ๆ ที่มีกล่าวถึงในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เป็นส่วนใหญ่

2.3 อารมณ์ตื่นเต้น เป็นอารมณ์ที่ตัวละครแสดงบทตื่นเต้นระทึกใจได้แก่ บทรบต่าง ๆ การรบในละครในหรือโขนโรงในต้องรบตามชนบทที่มีแบบแผนกำหนดไว้และคำบรรยายในบทละครควรใช้คำที่ช่วยให้ตัวละครแสดงท่าทางได้อย่างสะทกไม่ซัดเซิน ตัวอย่างฉากรบระหว่างกุมภกรรณกับพระลักษมณ์อธิบายว่า

เมื่อนั้น	พระยาอุภกรรณยักษี
รับรองป้องกันประจัญตี	อสุรี เณรโณนโจนมา
เท้านิ่งเหยียบเข้าพระลักษณะ	มือเงื้อโมกษศักดิ์คมกล้า
หมายเขม่นจะล้างชีวา	หันเวียนเปลี่ยนท่าพลวัน ¹

บทกลอนบางตอนไม่มีชื่อเพลงกำกับไว้ โดยปกติจะใช้เพลงร่าย สำหรับการบรรยายเหตุการณ์ทั่ว ๆ ไป แต่ถ้ายุติการแสดงจะบรรจุเพลงเฉพาะเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งก็กระทำได้ สำหรับบทกลอนตอนนี้อาจใช้เพลงเบาหลดชั้นเดียว แบบแผนการรับต้องให้ตัวละครฝ่ายพระอยู่คานขวามือของฝ่ายยักษ์ใช้ท่ารำดังนี้

<u>บท</u>	<u>ท่ารำ</u>
เมื่อนั้น	- ฝ่ายยักษ์ยืนอยู่กับที่
พระยาอุภกรรณ	- มือซ้ายจับเข้าอก
ยักษี	- มือซ้ายจับเข้าเสมอใบหน้าแล้วม้วนมือ ออกไปปล่อยตั้งวง
รับรองป้องกันประจัญตี	- ยักษ์รบกับพระโดยที่ประอาวุธกับตามจังหวะ เพลงแล้วแยกจากกัน
อสุรี เณรโณนโจนมา	- ฝ่ายยักษ์หมุนตัวกลับเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง
เท้านิ่งเหยียบเข้าพระลักษณะ	- ขณะที่ฝ่ายพระยื่นมือขวา ฝ่ายยักษ์ใช้ เท้าซ้ายเหยียบวางบนเข้าพระ
มือเงื้อโมกษศักดิ์คมกล้า	- ฝ่ายยักษ์เงื้ออาวุธตั้งมือสูง
หมายเขม่นจะล้างชีวา	- คางฝ่ายรบตีประอาวุธกันไปมา
หันเวียนเปลี่ยนท่าพลวัน	- เปลี่ยนท่ารบโดยหมุนตัวบ้าง สับที่ยืนกัน บ้าง แต่ท่าสุดท้ายให้ที่อาวุธไม่บนแยกจากกัน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 5

ฉากประดับอีกตัวอย่างหนึ่งเป็นบทพระคُرระหว่างพระรามกับแสงอาทิตย์ และพระธกษณ์
กับจิตรไฟรี ซึ่งตัวละครสามารถแสดงท่าร่าได้อย่างงดงามดังค่ากลอนว่า

แสงอาทิตย์จับองค์พระจักรภูษ

ฝ่ายจิตรไฟรีอสุรา

ต่างตีต่างรับสับสน

ต่างถอยต่างไล่พัลวัน

เมื่อนั้น

โลกโชนโชนไปด้วยฤทธา

ทะยานบุษย์เขม่นเขม่น

กับพระอนุชาเข้าจับกัน

ต่างคนเร็วแรงแข็งขัน

คิดพันหลบหลีกไปมา

สองภษตรีย์สุริยวงศ่นาถา

เหยียบมาหึ่งสองอสุรี¹

บท

ท่าร่า

แสงอาทิตย์จับองค์พระจักรภูษ

ทะยานบุษย์เขม่นเขม่น

ฝ่ายจิตรไฟรีอสุรา

กับพระอนุชาเข้าจับกัน

ต่างตีต่างรับสับสน

ต่างคนเร็วแรงแข็งขัน

ต่างถอยต่างไล่พัลวัน

- ยักษ์ 1 ประจัญหน้ากับพระ 1 ต่างจับ
อาวุธของอีกฝ่ายไว้

- ต่างแยกจากกัน ยักษ์ 1 กระเทียมเท้าชี้
มือไปตีพระ 1

- ยักษ์ 2 วิ่งเข้ามาแทนที่ยักษ์ 1

- พระ 2 วิ่งเข้ามาแทนที่พระ 1 ต่างฝ่าย
จับอาวุธของอีกฝ่ายหนึ่งไว้

- ต่างแยกจากกันแล้วกลับมาจับคู่อีกครั้งโดย
ยักษ์ 1 รบกับพระ 1 ยักษ์ 2 รบกับพระ 2

- รบตีประอาวุธกัน เป็นคู่

- ต่างฝ่ายรบรุกไล่กันบ้างถอยหลังบ้าง

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6

<u>บท</u>	<u>ท่าว่า</u>
ติดพันหลบหลีกกันไปมา	- ท่างฝ่ายรบหลบหลีกกันไปมา ท่าสุดท้ายให้ที่อาวุธไม่ชนแยกจากกัน
เมื่อนั้น	- พระหั่งสองยื่นมองคู่มือทั้งสอง
สองกษัตริย์สุริยวงศ์นำดา	- พระหั่งสองมือขวาถืออาวุธเตรียมพร้อมมือซ้ายตั้งวงบน
โลกโผนโจนไปคว่ยฤทธา	- พระ 1 วิ่งเข้าประจัญหน้ากับยักษ์ 1 พระ 2 วิ่งเข้าประจัญหน้ากับยักษ์ 2
เหยียบบ่าหั่งสองอสูรี	- พระขึ้นลอยสองหั่งคู่ในท่านี้

การที่ท่าว่าในบทรบดังตัวอย่างนี้จะคล้ายคลึงกันทุกบทได้แก่ การจับอาวุธกัน การตีไม้ชน การขึ้นลอย จึงเห็นได้ว่า ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงพยายามใช้คำบรรยายที่สามารถนำมาที่ท่าว่าได้อย่างสวยงาม

2.4 อารมณ์ตลกขบขัน อารมณ์ขันมีความจำเป็นต่อการแสดงละครมิใช่น้อย แม้ละครในจะไม่นิยมให้ตัวละครเอกแสดงกิริยาท่าทางตลกขบขันแต่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครจะทรงพยายามแทรกอารมณ์ขันเข้าไปในตัวละครประกอบเพื่อช่วยเปลี่ยนบรรยากาศของเนื้อเรื่อง กิ่งแก้ว อัจฉกากร แสดงความเห็นถึงความสำคัญที่ต้องแทรกบทตลกขบขันในการแสดงละครว่า

... ในท่ามกลางบรรยากาศที่ขรึมอยู่นาน ๆ นั้นมักจะต้องระเบิดหัวเราะออกมาในที่สุก ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นได้ว่าแม้แต่ในบทละคร โดยเฉพาะใน โศกนาฏกรรม ผู้ประพันธ์ต้องแทรกบทตลกไว้เสมอเพื่อผ่อนคลายภาวะที่เครียด และขับช้อนบทแทรกเหล่านี้จะช่วยให้ความเข้มข้นของ เรื่องมีโอกาสพักตัวขึ้น

ใหม่ สามารถสร้างความตื่นเต้นประทับใจได้พิเศษขึ้นเรื่อย ๆ ไม่เชื่อย ไม่หมักหมมจืดจืด ...¹

สุภร มุขนาค ได้แสดงความเห็นในทำนองเดียวกันเกี่ยวกับวรรณกรรมบทละครของไทยที่แพร่บทละครขบขันไว้ คือ

... อารมณ์ขันเช่นนี้จะพบเสมอในหนังสือวรรณคดีเก่า ๆ เรื่องรามเกียรติ์ อีเหนา จะมีตอนที่เล่นตลกซึ่งแทรกไว้อย่างแนบเนียนเสมอ เมื่อเวลาเล่นเป็นละครจะเล่นตลกก็ได้จะไม่เล่นก็ได้ ถ้าจะชอบตลกก็จะมีแทรกไว้ตอนที่เกี่ยวกับพวกเสนาวานรหรือเสนากิคาหยัน ตอนที่เกี่ยวกับพระฤาษี ...²

การเล่นบทละครขบขันของละครในไม่จำเป็นต้องทำให้ประณีตตามคำพูดหรือคำบรรยายในบทกลอนทุกคำ เพียงแต่ให้ตัวละครแสดงกิริยาอาการเป็นไปอย่างธรรมชาติ โดยมุ่งให้เห็นความวุ่นวายความไม่มีระเบียบเป็นสำคัญ ดังเช่นฉากชาวเมืองเที่ยวชมงานฉลองพระนครบรรยายว่า

บัดนั้น	หญิงชายชาวเมืองถวนหน้า
หนุ่มสาวเขาแหกขรา	หายกทายิกาทังนั้น
รู้ว่าสมโภชธานี	ต่างคนยินดีเกษมสันต์
แต่งตัวฉีกหน้าใส่น้ำมัน	ชวนกันมาดูวุ่นไป
บ้างเดินบ้างยืนบ้างนั่ง	คัมคั่งชกตีฉลักไส
บ้างสรรวราฮาเสสาราญใจ	เพลินไปหัวหึ่งหญิงชาย ³

ใจจรจา

¹ กิ่งแก้ว อัครถาวร วรรณกรรมจากบ้านใน หน้า 37

² สุภร มุขนาค สมบัติกวีขุนช้างขุนแผน หน้า 436

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4

บท

บัดนั้น

หญิงชายชาวเมืองถันหน้า

หนุ่มสาวเขาแก่ชรา

ทายกทายิกาทั้งนั้น

รู้ว่าสมโภชน์ธานี

ต่างคนยินดีเกษมสันต์

แต่งตัวฉคหน้าใส่น้ำมัน

ชวนกันมาควุ่นไป

บ้างเดินบ้างยืนบ้างนั่ง

ค้ำคั่งชกตีฉลักไส

บ้างสรรวราธาเฮสำราญใจ

เพลินไปทั่วทั้งหญิงชาย

(เจริญ)

ท้าว- ตัวละครประกอบฉากหญิงชายเดิน
ออกมา

- ตัวละครประกอบฉากยังคงเดินออกมา

- ตัวละครประกอบฉากพูดคุยกัน เรื่อง
เที่ยวงานฉลองกรุง- บางคนแต่งตัว บางคนพูดจาชักชวน
กันไปเที่ยว- ต่างเดินเที่ยวชมการละเล่น บ้างนั่ง
บ้างยืน บ้างทะเลาะกัน- ต่างคนต่างเพลิดเพลินในการเที่ยว
ชมการละเล่น- ตัวละครประกอบฉากสามารถเจรจาทัก
บทได้โดยไม่ต้องเกี่ยวกับรายละเอียด
ของโครงเรื่อง

พระฤๅษีเป็นตัวละครอีกประเภทหนึ่งที่บทละครนิยมให้แสดงเป็นตัวตลก แม้
พระฤๅษีจะเป็นผู้มีเกียรติมีฤทธิ์เดชแต่ความรู้สึกของผู้ชมจะเห็นว่า พระฤๅษีเป็นผู้ไม่มี

พิษไม่มีภัย และมักจะถูกพวกยักษ์รังแกเสมอ ผู้ทรงพระราชนิพนธ์จึงทรงแทรกบทตลก
ขบขันให้กับพระฤาษีเพื่อช่วยลดความเข้มข้นของเรื่องลง เช่น เกี่ยวกับตัวละครประกอบ
อื่น ๆ ดังคำกลอนว่า

เมื่อนั้น
ไต่พังก็ลุกขึ้นลนลาน
ฉวยไต่คากรอนุ่งเข้ารุ่งรัง
ยามตกหกพล่านงุ่นงานใจ

พระโคบุตรผู้วิชาหาญ
คว่ำหาบริวารรุนไป
จะหาหนังเสือหมาก็ไม่ได้
จับไม้เท้าจ้องรีบจร¹

บท

ท้าว

เมื่อนั้น
พระโคบุตร
ผู้วิชาหาญ
ไต่พังก็ลุกขึ้นลนลาน
คว่ำหาบริวารรุนไป
ฉวยคากรอนุ่งเข้ารุ่งรัง
จะหาหนังเสือหมาก็ไม่ได้
ยามตกหกพล่านงุ่นงานใจ
จับไม้เท้าจ้องรีบจร

- มือทั้งสองวางบนขาขย่มตัวแรง ๆ
- ฝ่ามือซ้ายแตะอก
- จับมือซ้ายเข้าแล้วม้วนออกไปปล่อย
มือตั้งวางแต่ไม่ต้องให้งามนัก
- ลุกเดินด้วยท่าทางงกเงินลูกสี่ลูกกลน
- รื้อค้นหาสิ่งของเครื่องใช้ ไต่แก
ถุงยาม ไม้เท้า
- หยิบขวามาทุ่มหมควัยความรีบร้อน
- เดินกลับไปกลับมา รื้อค้นหาหนังเสือ
ขณะปีปากพูดบนฟืมพ่า
- ขณะรื้อของ ถุงยามหล่นจากบ่าอีก
- หยิบไม้เท้ารีบลนลานเดินทางไป

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม ๑

การแสดงละครในอนุญาติให้ตัวละครตกใช้คำพูดนอกบทได้บ้าง แต่ควรเป็นคำพูดที่ไม่ไกลจากโครงเรื่องของละครที่กำลังแสดงอยู่ และจะต้องใช้ภาษาที่สุภาพ ไม่มีความหมายสองแง่สองงุม

3. บทชมความงาม บทชมความงามมีความสำคัญต่อการแสดงละครใน เพราะละครในมุ่งแสดงให้เห็นความสวยงามของสีลาหาร่าที่มีลักษณะพิเศษมิใช่การรำตีบทด้วยคำบรรยายสั้น ๆ เพียงอย่างเดียว เช่น คำว่าดีใจ เสียใจ กิน นอน ฯลฯ คำเหล่านี้ถือว่าเป็นคำที่ประดิษฐ์ทำโดยเลียนแบบจากธรรมชาติไม่มีลักษณะพิเศษที่จะต้องตีความจากคำกลอนมากนักแต่คำที่ต้องใช้ความประณีตในการประดิษฐ์ทำก็คือ คำที่เกี่ยวข้องกับความมั่งคั่ง และท่ารำก็ควรจะงดงามกลมกลืนเสมอกัน เช่น คำว่าเรื่องอร่าม ฉลององค์ เสียงวิหค ฯลฯ คำเหล่านี้นอกจากเป็นคำประพันธ์ที่ไพเราะแล้วยังจะต้องถอดคำออกมาให้เป็นท่ารำที่สวยงามด้วย การแสดงละครในแต่ละตอนจึงนิยมแทรกบทชมความงามอย่างน้อย 1 บท เพื่อให้ตัวละครมีโอกาสดูดีมีออร่าอันงดงามตามแบบแผนนาฏศิลป์และคำประพันธ์

บทชมความงามที่มีกล่าวถึงในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีเป็นจำนวนมากแบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

3.1 บทชมขบวนทัพ

(เพลงยานี่)

จัดหมู่ทหารชำนานุศึก
กองหน้าใส่เสื้อสีจันทร์
ถัดมาใส่เสื้อพื้นทอง
ถัดมาถือปืนรางแดง

หกเหล่าหัวฮึกแข็งขัน
ถือทอกยื่นยันชัยบแห่ง
มือถือทวนทองกวักแกว่ง
ใส่เสื้อเกรือแย่งพื้นดำ

กองขวาใส่เสื้อเขียวขาว
กองซ้ายใส่เสื้อคอกดำ

บท

จัดหมู่ทหารข้านาญศึก
หกเหล่าหารศึกแข็งขัน

กองหน้าใส่เสื้อสีจันทร์

ถือหอกยืนยันชัยบ่แทง

ถัดมาใส่เสื้อพื้นทอง

มือถือทวนทองกวักแกว่ง

ถัดมาถือปืนรางแดง

ใส่เสื้อเขียวแย่งพื้นดำ

กองขวาใส่เสื้อเขียวขาว

สองมือถือคาบคำมคร่ำ
ถือง้าวกรายรำทุกคน¹

ท่ารำ

- ขบวนทหารถืออาวุธเดินแถวเด่นออกมา
- ทหารแปรแถวออกเป็น 6 แถวตามสี่
เครื่องแต่งกาย แถวละประมาณ 8 - 10
คน เรียงแถวตามความยาวของเวที
- ทหารแถวเสื้อสีเหลืองเดินแถวมาอยู่
หน้าขบวนโดยยืนตามขวางของเวที
- จับหอกสองมือในท่าเตรียมพร้อมที่จะ
แทง
- ทหารแถวเสื้อสีเขียวทองอ่อนเดินแถว
มาอยู่หน้าขบวนคู่กับแถวเสื้อสีเหลือง
ด้านขวาของเวที
- ควงทวนไปมาให้พร้อมเพรียงกัน
- ทหารแถวถือปืนเดินแถวมาอยู่
หน้าขบวนคู่กับแถวเสื้อสีทองอ่อน
ด้านซ้ายของเวที
- แถวถือปืนล้วนใส่เสื้อสีดำลายเครือออก
ท่าเด่นต่อไปตามจังหวะเพลง
- ทหารแถวเสื้อสีเขียวขาวเดินแถวมา
ยืนใกล้กับแถวเสื้อสีทองอ่อน ด้านขวา
ของเวที

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 7

<u>บท</u>	<u>ท้าว</u>
สองมือถือคาบค้ำคร่า กองซ้ายใส่เสื้อคอกดำ	- ถือคาบสองมือควงไปมา - ทหารแถวเสื้อคอกสีดำเดินแถวมาอยู่ ใกล้แถวเสื้อสีดำลายเครือค้ำซ้าย ของเวที
ถือง้าวกรายรำทุกคน	- ถือง้าวรำรำไปมาพร้อมเพรียงกัน

3.2 บทลงสร บทลงสรทรงเครื่อง ซึ่งนิยมเรียกว่า รำสรงโหม
จัดว่าเป็นการรำอวดฝีมือที่งดงามที่สุดในระบอบบทชมความงามทั้งหลาย เพราะยากทั้ง
เพลงร้องและท้าว ตัวอย่างบทลงสร คือ

(เพลงโหม - ลงสร)

ชำระสระสนานสำราญองค์	ทรงสุคนธ์ธารฟุ้งจรุงกลิ่น
สนับเพลาเครือรูปสุบรรณบิน	รายพลอยโกมินอรามเรือง
ภูษาพื้นทองเทวศรี	แย่งรูปกินรีทรงเครื่อง
ชายไหวชายแครงค้ำเมือง	ฉลององค์พื้นเหลืองดวงลอย
คามพิศกุดันชมพูนุท	สังวาลวัลย์รายบุษย์รุ่งรวง
เฟื้องหยอยพลอยประดับทับทรวง	ทองกรเพชรพวงพาหุรัด
สอดมหาชามรงค์สำหรับศึก	อลงกตพันลัดนิ้วพระหัตถ์
มงกุฎแก้วทูลดอกไม้หัด	กรรเจียกจรจำรัสทับทิมพราย
พระกรกุมศรฤทธิรงค์	ส่งางามคังองค์สุริยฉาย
เสด็จบุรยาตราคกราย	มาถวายนังคมพระพี่ยา ¹

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รวมเกียรติ เล่ม 9

ตัวอย่างภาพ

วิธีการแต่งกายเครื่องละครว่าตรงกับ
คำอธิบายในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

1. น้ำทิพย์ธารทิพย์บุบผา
สุคนธากัดดินฟุ้งหอมหวาน

2. สนับเพลาเครื่องหงษ์อลงการ
แก้วประพาฬรายพื้นเชิงงอน

3. ภาษากันกระหนกสุพรรณพราย
จดุคลายรูปราชโกรส

4. ชายแครงชายไหวดลงกรณ

5. ฉลององค์อัครพระประทับพลอย

6. ตามพิธีกับทรวงดวงกุดัน
สังวาลวรรณมรกตเฟื่องห้อย

7. ทองกรแก้วดีกจตุรอย
พาหุรัศรักรอยหับหิมพราย

8. ทรงมหาอำมรงค์เรือบเก็จ

9. มงกุฎเพชร ภาชนะถวาย

10. พระหัตถ์ขี้มดร์ แสงแกวงกราย

11. มาขึ้นรัตนพรายอลงกรณ์*

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงกรณ์ราช รามเกียรติ์ เล่ม 5
 หน้า 270

จักรวีย์ วงศ์สุวรรณ
 แสดงแบบ

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
ชำระสะพาน	- มือทั้งสองจับคว่ำแล้วสอดมือปล่อยตั้ง วงหน้าคอย ๆ วาดมือลงมากำ
สำรวจ	- มือซ้ายจับปรกข้าง มือขวาจับหงาย เหยียดแขนตั้งไปค้ำข้าง ประเท้าขวา
องค์	- ม้วนมือคล้ายจับทั้งสองออกโดยปล่อยมือ ซ้ายตั้งวงพิเศษมือขวาปล่อยหงายปลาย มือตก เหยียดแขนตั้งไปค้ำข้างพร้อม กับคอย ๆ ลงนั่งคุกเขา
ทรงสุคนธ์	- ทำกิริยาถูแป้งในฝ่ามือซ้าย ๆ
ธารพุ่ม	- ฝ่ามือขวาถูข้อมือเบา ๆ เหมือนการ ทาแป้ง
จรวง	- มือขวาถูแขนซ้าย
กลิน	- ยกแขนซ้ายขึ้นคม (อาการ - คมกลิน)
สนับเพลา	- ตั้งเข่าซ้าย มือทั้งสองจับหงายเหยียด แขนตั้งไปที่หัวเข่าซ้าย
เครื่องรูป	- คุกเข่าขึ้นยืนแล้วยกเท้าขวาพร้อมกับม้วนมือ ปล่อยจับตั้งมือไว้เหนือเข่าขวาที่ยก
สุบรรณ	- แตะเล่นเท้า แล้วมือทั้งสองจับหงาย เหยียดแขนที่เหนือเข่าขวาที่ยกขึ้น อีกครั้งหนึ่ง
ปิ่น	- ยกเท้าซ้าย แล้วม้วนมือปล่อยตั้งมือไว้ เหนือเข่าซ้าย

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
รายพลอย	- มือซ้ายจับส่งไปข้างหลังมือขวาจับคว้า เสมอใบหน้าตะเท้าวิ่งชอย
โกมิน	- ก้าวเท้าสองจังหวะแล้วกระทุ้ง สะบัดมือ ขวาพลอยจับตั้งวงพิเศษ มือซ้ายยังคง จับส่งไปข้างหลัง เช่น เดิม
อราม	- ตะเท้าชอย มือทั้งสองจับคว้าเสมอ ใบหน้าแล้วคอย ๆ แหวกสะบัดมือออก
เรื่อง	- เขยิบคเชนตึงไปค้ำข้างตั้งมือ เสมอไหล
ภาษา	- มือขวาจับหงาย เสมอหัวเข็มขัดแล้วม้วน ออกพลอยตั้งวงกลาง เปลี่ยนเป็นมือซ้าย จับหงายที่หัวเข็มขัดแทน ยกเท้าขวา
พื้นทอง	- ก้าวเท้าสองจังหวะแล้วกระทุ้งมือขวา จับหงายแล้วม้วนออกพลอยตั้งวงกลาง เสมอเอวค้ำข้าง มือซ้ายจับส่งไป ข้างหลัง
เท-	- มือซ้ายจับคว้าแล้วสอดขึ้นไปพลอยมือ หงายระดับศีรษะค้ำข้าง มือขวาตั้ง เขยิบคเชนตึงค้ำข้าง เสมอไหลพร้อม ทั้งตะเล่นเท้า
-วครี	- ท่าเหมือนท่า "เท-" แต่เปลี่ยนสลับข้าง
แย่งรูป	- แขนซ้ายเขยิบตึงเสมอไหลค้ำข้างพร้อม ทั้งจับมือคว้ามือขวาตั้งวงพิเศษ ตะเล่นเท้า

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
กินรี	- มือทั้งสองจับหงายโดยให้มือขวาเหยียด แขนทิ้งไปค้ำข้างระคับไหล มือซ้ายอยู่ ใกล้หัว เข็มขัด
ทรง เครื่อง	- มือทั้งสองจับคว่ำค้ำหน้าอก - สอดมือจับทั้งสองแล้วปล่อยมือ ลงมาตั้งวาง
ชายไหว	- ยกเท้าซ้าย มือซ้ายจับคว่ำแล้วปล่อย มือหงายปลายมือตกไปค้ำข้างระคับ เอว มือขวาทิ้งวาง
ชายแครง	- ท่าเหมือนท่า "ชายไหว" แต่เปลี่ยน มาทำค้ำขวาพร้อมกับเตะเล่นเท้า
คำ	- มือซ้ายจับสอดขึ้นไปปล่อยมือหงายเสมอ ศีรษะค้ำหน้า มือขวาจับส่งไปข้างหลัง
เมือง	- กำมือทั้งสองเหยียดนิ้วชี้ออกมานิ้วเดียว แล้วม้วนมือวาคนิ้วออกไปตั้งเป็น ครึ่งวงกลม
ฉลององค์ พื้นเหลือง	- ท่าเหมือนท่า "ทรงเครื่อง" - มือซ้ายเท้าเอว มือขวาจับคว่ำแล้วสะบัด ออกเหยียดแขนทิ้งค้ำข้างตั้งมือระคับไหล
ลอย	- ท่าเหมือนท่า "พื้นเหลือง" แต่เปลี่ยน มาทำค้ำซ้าย
กวง	- สองมือจับหงาย ส่งแขนเหยียดทิ้งไป ข้างหน้าระคับปาก

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
ตามทิศ	- ยกเท้าซ้าย มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจับ หงายเข้าที่เอวคานซ้าย
กุดัน	- หมุนตัวกลับมาทำอีกคานหนึ่งเหมือนท่า "ตามทิศ" แต่เปลี่ยนมือสลับข้างกัน
ชมพู่	- มือขวาเท้าเอว มือซ้ายกรีกไม้รวบ ระคับอกแล้วปากมือออก
นุท	- ทำเหมือนท่า "ชมพู่" แต่เปลี่ยนมือ สลับข้างกัน
สังวาลวัลย์	- มือขวาตั้งวงพิเศษ มือซ้ายจับหงาย ไกลเอว
รายมุขย์	- มือทั้งสองจับคว่ำแล้วทาบประสานบน ทรงอก
รุ่ง	- แตะเท้าวิ่งชอย มือซ้ายจับคว่ำระคับ ไบหน้า มือขวาจับส่งไปข้างหลัง
รวง	- ก้าวเท้าสองจังหวะแล้วกระดกเท้าซ้าย มือจับซ้ายนั้นให้สะบักออกปล่อยตั้งวง พิเศษ มือขวายังคงจับส่งไปข้างหลัง
เฟื่องห้อย	- มือซ้ายจับส่งไปข้างหลัง มือขวาจับปรก หน้าแล้วส่ายมือจับขวาพร้อมกับคอย ๆ เลื่อนลงมาต่ำ ก้าวเท้าวางคานหน้า หนักเท้าซ้าย
พลอยระคับ	- ทำเหมือนท่า "เฟื่องห้อย" แต่สลับข้าง กันแล้วแตะเล่นเท้า

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
ทับ	- มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับเข้ากลาง ออก ยกเท้าซ้าย
ทรวง	- มือขวาจับเข้ากลางออก มือซ้ายจับส่ง ไปข้างหลัง ยกเท้าขวา
ทองกร	- ตะเท้าชอย มือขวาจับหงายไว้ที่ ข้อมือซ้ายแล้วทำสลับข้างกัน
เพชรพวง	- มือทั้งสองจับคว่ำให้ข้อมือขวาทับข้อมือ ซ้ายตั้งมือสูงระดับใบหน้า กระดก เท้าซ้าย
พา-	- แขนซ้ายเหยียดตั้งไปค้ำข้าง ตั้งปลาย มือเสมอไหล่ มือขวาเท้าเอว ตะ เล่นเท้า
- หุรีค	- ทำท่าเหมือน "พา-" แต่สลับข้าง
สอคมหา	- ยกมือซ้ายตั้งปลายนิ้ว มือขวาตะไล ไปบนหลังโคนนิ้วมือซ้ายที่ยกตั้งไว้
ข้ามรงค์	- ทำท่าเหมือน "สอคมหา" แต่ทำสลับ ข้างกัน
สำหรับ	- สองมือโกยขึ้น
ศึก	- มือขวาหยิบจับคว่ำให้ปลายนิ้วหันเข้า หาศีรษะค้ำข้าง มือซ้ายตั้งเหยียดแขน ตั้งไปค้ำข้างเสมอไหล่ ใบหน้ามอง ไปทางมือซ้าย

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
อลงกต	- ตั้งมือวางล่างระดับเอวแต่ให้ข้อมือขวา วางทับข้อมือซ้ายแล้วทบเท้าตาม จังหวะเพลง
พันลึก	- มือขวาหยิบจับคว่ำยกเสมอศีรษะก้าน ข้าง มือซ้ายจับหงายข้างเอวคานซ้าย ยกเท้าซ้าย
ทุก	- ตะเท้าวิ่งชอย มือขวาก็ไปมือซ้าย ซึ่งตั้งวงล่างไว้
นิ้วหัตถ์	- ยกสองมือตั้งระดับใบหน้าให้หลังมือ หันออก
มงกุฎแก้ว	- สองมือจับคว่ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อย หงายคานข้างระดับศีรษะเป็นวง บัวบาน ยกเท้าซ้าย
กมล	- ตะเล่นเท้า มือขวาจับเข้าหาใต้ หูซ้าย มือซ้ายจับส่งไปข้างหลัง แล้ว ทำสลับข้างกันอีกครั้งหนึ่ง
คอกไม้	- มือขวาหยิบจับคว่ำเหนือใบหูขวาแล้ว สะบัดมือตามจังหวะเพลง มือซ้ายจับ ส่งไปข้างหลัง
คอกไม้	- มือขวาหยิบจับคว่ำเหนือใบหูขวาแล้ว สะบัดมือตามจังหวะเพลง มือซ้ายจับ ส่งไปข้างหลัง

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
หัด	- มือขวาจับเข้าหาใบหน้าแล้วม้วนออกไปปล่อยตั้งวงพิเศษมือซ้ายจับเข้าหาเหนือใบหูขวา
กรร เจียกจร	- มือซ้ายจับคว่ำหันเข้าหาใบหูซ้าย มือขวาตั้งวงล่างยกเท้าซ้าย
จำรัส	- สองมือจับหงายแล้วม้วนออกไปปล่อยให้มือซ้ายตั้งวงพิเศษ แขนขวาเหยียดตั้งคานข้างตั้งมือเสมอไหล่กระดูกเท้าซ้าย
ทับทิม	- มือขวาจับปรกข้างแล้วม้วนมือปล่อยตั้งวงบน มือซ้ายจับปรกข้างแทน ก้าวเท้าขวา
พราย	- สองมือกริคนิ้วรวบไขว้มือกันแล้วปากออกแยกจากกัน
พระกรกุม	- มือขวาหยิบอาวุธที่วางไว้บนพาน มือซ้ายเท้าเอว
ศรวิค - (ฤทธิ)	- ยืนนิ่ง มือถือศรในท่าเตรียมพร้อม
- ธิ	- แตะเล่นเท้า จับคันศรทั้งสองมือ
- รงค์	- มือขวายกศรตั้งเสมอวงบน มือซ้ายปล่อยหงายไปคานข้างงอแขนให้ปลายมือตกเสมอเอว ยกเท้าขวา
สง่างาม	- มือซ้ายจับคว่ำแล้วสอดขึ้นไปปล่อยมือหงายระคับศีรษะคานข้าง มือขวาตั้งวงล่าง ยกเท้าซ้าย โดยชักสั้นเท้า

<u>บท</u>	<u>ทรา</u>
คังองค์	<p>เข้ามาใกล้คนชาชว แล้วสะคุ้งตัว ตามจิ้งหะโทน พร้อมทั้งคอย ๆ หมุน ตัวควยเท่าชวาที่รับน้ำหนักอยู่เท่าเดียว</p> <p>- ยกเท่าชวา มือชวาที่จับอาวุธวางลง บนเชาชวา มือซ้ายเท่าเอว ยึดตัวนิ่ง</p>
พระ	<p>- ทำเหมือนท่า "คังองค์" แต่สลับ ข้างกัน ให้ปลายมือซ้ายแตะเชาซ้าย มือชวาที่ถืออาวุธปล่อยแขนห้อยลง</p>
สุริยฉาย	<p>- มือทั้งสองจับหงายแล้วม้วนมือไป ปล่อยตั้งวงบน ยกเท่าชวา (มือที่ถือ อาวุธแม้จะจับมือไม่ได้ก็ให้หักข้อมือ ม้วนมือ ตั้งมือ เหมือนกับการรำควย มือเปล่า)</p>
เสด็จ	<p>- แขนชวาเหยียดตั้งหงายพองแขนให้ ปลายมือตกเสมอไหล่คานข้าง มือซ้าย ตั้งวงพิเศษประเท่าซ้าย</p>
บุรยาทร	<p>- มือชวาจับหงายแล้วม้วนมือปล่อยตั้ง วงพิเศษ มือซ้ายจับส่งไปข้างหลัง ก้าวเท่าซ้าย</p>
นาค	<p>- แขนชวาเหยียดตั้งไปคานข้างเสมอไหล่ แล้วจับมือคว่ำ มือซ้ายตั้งวงพิเศษ พร้อมกับแตะเลนเท่า</p>

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
กราย	- ท่าเหมือนท่า "นาค" แต่ท่าสลับข้างกัน
มาถวาย	- กิริยาเดินของตัวละคร
บังคม	- ไหว้เสมอออก
พระ	- มือไหวยกเสมอหน้าฉาก
พี่ยา	- ลคมือไหวลงเสมอออกเช่นเดิม

3.3 บทชมราชรถ เป็นการรำอีกเพลงหนึ่งที่ตีท่ารำได้ยากเพราะคำบรรยายจะใช้คำที่เกี่ยวข้องกับความงามเป็นส่วนมาก แต่จังหวะร่างกายกว่า จังหวะรำลงตรง จากตัวอย่างคำกลอนว่า

(เพลงโขน - รถ)

รถเอยรถทรง	กำวงกงแวงควัยมรถค
ทรงงามตามงอนอนชค	ชั้นลคชอลอยล้วนพลอยเพชร
สีมุขแสงมาศสะอาคเอี่ยม	บัลลังก์มคเหลี่ยมเป็นเรือนเก็จ
ครุพักคเริอแอมพนักเม็ค	สีเทรีคแสงตรีสีโพยมพราย ^๑

ตัวละครผู้ยืนอยู่บนรถทรง เป็นผู้ออกท่ารำ ถ้ามีอชวาถืออาวุธก็ให้ทำกิริยามือ เช่น จีบคว่ำ ม้วนมือ ตั้งวงเหมือนวามือเปล่าเช่นนั้น

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
รถเอยรถทรง	- มือซ้ายจิบคว่ำแล้วสอดขึ้นไปปล่อยมือ หงายระคับศีรษะค้ำข้าง แขนขวา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
กำกงวงแวง	เหยียดตั้งไปค้ำข้าง ตั้งปลายมือ เสมอไหล
ควมมรกต	- กำมือทั้งสองเหยียดนิ้วชี้ออกเพียง นิ้วเดียวให้ปลายนิ้วตกแล้ววาคอก ไปตั้งมือคล้ายการตั้งวงพิเศษแต่ไม่ต้อง ปล่อยมือ
ทรงงามสามงอน	- มือซ้ายเท่าเอว มือขวากรีคนิ้วรวม แล้วปากออกค้ำหน้า - มือซ้ายจับเข้าหาใบหน้าแล้วม้วนมือ ปล่อยตั้งวงบน มือขวาปล่อยหงาย ปลายมือตกไปค้ำข้าง งอแขน ระคัมเอว
อ่อนชด	- มือขวาจับคว่ำแล้วสอดจับขึ้นไปปล่อยตั้ง วงพิเศษ มือซ้ายจับส่งไปข้างหลัง
ชั้นลคชอลอย	- มือซ้ายจับคว่ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อย หงายระคัมค้ำค้ำข้าง มือขวาตั้ง วงล่าง
ล้วนพลอยเพชร	- มือขวาเท่าเอว มือซ้ายกรีคนิ้วรวม แล้วปากออกค้ำหน้า
ดีมุขแสงมาศ	- สองมือจับคว่ำแล้วสอดขึ้นไปปล่อย มือหงายระคัมค้ำค้ำข้างทั้งสองมือ เรียกว่า วงบัวบาน

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
สะอากเอี่ยม บัลลังก์คเหลี่ยม เป็นเรือนเก็จ	- แมมือซ้ายผายมือออกไป - ยกสองมือตั้งตะแคงระทับใบหน้า - มือขวาจับปรกข้างแล้วม้วนมือปล่อย ตั้งวงบน มือซ้ายปล่อยหงายปลายมือ ตกคานข้างจอแขนระทับเอว
ครุฑอัคร์เครื่องแอบ	- มือทั้งสองจับหงายแล้วม้วนมือออก ไปปล่อยตั้งวงบน
พนักเมืก	- มือทั้งสองจับคว่ำแล้วสอดจับปล่อย มือตั้งวงล่าง
สี่เตีร็จแสงศรีษ	- แขนซ้ายเหยียดตั้งคานข้างตั้งมือ เสมอไหล่ มือขวาจับคว่ำระทับปาก แล้วลากมือจับค้อย ๆ สบคอกออกขึ้นไป ปล่อยหงายระทับศรีษะคานข้าง
โทยมพราย	- มือทั้งสองจับคว่ำระทับใบหน้า แล้ว คลายจับโดยลากมือปล่อยหงายออกไป

3.4 บทชมคอง เป็นบทชมความงามที่ช่วยแสดงระยะทาง และบรรยาย
ฉากให้ผู้ชมมองเห็นภาพพจน์ ตัวอย่างคำกลอนตอนพระราม นางสีดา พระลักษมณ์ เสด็จ
เข้าสวน พิกภาพ อธิบายว่า

(เพลงชมคอง)

เที่ยวชมมิ่งไม้ในสวน
การะเกดแก้วแกมกรรณิการ

หอมหวานทุกพรรณบุปผา
กุหลาบสร้อยฟ้าอินทนิล

ชาตมณุษย์พิภูลแกมประยงค์
 ดารภีร์วางรสรวยริน
 สาวหยุดพุทธชาดจำปี
 ชมพูทวารทองอินจีน
 ตกคามทุกกิ่งสาขา
 พระเค็ดดวงพวงผลที่ตองใจ

มลีลามาหาหงส์สังกลืน
 กระต๊อนนางแย้มมะลิวัลย์
 มะลูลีสู่กรมมสวรรค์
 ผลนั้นเป็นพวงแกว่งไกว
 ห้อยย้อยระย้าอยู่ไสว
 ยืนให้นางสีดาบังอร¹

การรำจะให้ตัวละครทั้งสามคนออกท่ารำเหมือนกัน หรือให้พระรามรำเดี่ยว
 แล้วยางสีดากับพระลักษมณ์คอยรำรับเป็นบางท่าก็ได้ คือ ระหว่างที่พระรามกำลังรำ
 ฝ่ายนางสีดากับพระลักษมณ์ ไขว้สีมองดูกันไม้คอกไม้ควยความชื่นชมแทนและคอยรำรับใน
 ช่วงสุดท้ายของคำกลอน

<u>บท</u>	<u>ท่ารำ</u>
เที่ยวชมมิ่งไม้ในสวน	- มือซ้ายป้องหน้า มือขวาปล่อยหงายปลาย มือคก งอแขนค้ำข้างระดับเอว ก้าว เคินคามจังหวะช้า ๆ
หอมหวาน	- มือซ้ายจีบปากเข้ามาใกล้จมูก
ดูพระรณบุปผา	- มือขวาชี้กวาด
การระเควด	- มือซ้ายจีบหงาย งอแขนต่ำ
แกว่งแกมกรรณิการ	- มือทั้งสองจีบหงายแล้วไขว้มือทับกัน ระดับอก
กุหลาบ	- มือซ้ายชี้คว่ำระดับเอว
สร้อยฟ้า	- มือซ้ายชี้สูง เสมอปาก

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 3

<u>บท</u>	<u>ท่ารำ</u>
อินทนิล	- มือซ้ายชี้สูง เสมอศีรษะ (กล่าวคือ ตั้งแต่ คำว่า กุหลาบถึงอินทนิล ให้อยู่ ๆ ซีมือ จากต่ำไปหาสูง)
ชาตบุษย์	- มือขวาจับคว่ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อยหงาย ระคับศีรษะคานข้าง มือซ้ายตั้งวงล่าง
พิรุณแกมประยงค์	- กำมือทั้งสองเหยียดนิ้วชี้ออกมานิ้วเดียว ตั้งไว้แล้วค่อย ๆ เลื่อนมือเข้ามาคู่กัน
มลิลาamahงส์ สังกลิ่น	- มือซ้ายชี้กวาดออกไป - สองมือจับคว่ำระคับใบหน้าแล้วแหวกมือ ปล่อยหงายออก
สารภี	- แขนขวางอหงายคานข้างระคับเอว ปลายมือตก มือซ้ายตั้งวงล่าง ชะเง้อ มองสูง
รวจรสรวยริน	- มือซ้ายจับปรกหน้าแล้วส่ายมือเลื่อนต่ำลงมา มือขวาจับส่งไปข้างหลัง
กระดินนางแย้ม มะลิวัลย์	- มือขวาแบหงายผายมือออก - ทำเหมือนท่า "กระดินนางแย้ม" แต่ทำ สลับข้างกัน
สาวหยุดพุทธชาด	- มือซ้ายจับหงายใกล้หัวเข็มขัด มือขวา จับส่งไปข้างหลัง
จำปี	- อยู่ในท่าเดิม ค่อย ๆ ก้าวเดินคุดอกไม้ ตามจังหวะเพลง

<u>บท</u>	<u>ท่าว่า</u>
มะดูสีสุกรม	- มือขวาจับคว่ำระคัมไบหน้าแล้วปล่อยมือ หงายออกไป มือซ้ายจับส่งไปข้างหลัง
นมสวรรค์	- ท่าท่าเหมือน "มะดูสีสุกรม" แต่ท่าสลับ ข้างกัน
ชมพู่พาทอง	- มือขวาชี้สูงไปทางซ้ายครึ่งหนึ่ง ทางขวา ครึ่งหนึ่ง
อินจัน	- มือซ้ายชี้สูง
ผลนั้นเป็นพวง	- ยกสองมือค้ำเสมอไบหน้า
แกว่งไกว	- มือขวาจับคว่ำระคัมไบหน้าแล้วสะบัดมือ ปล่อยจับไปมา
คกคาม	- สองมือจับปรกหน้าแล้วเลื่อนลงมาค้ำม้วน มือคล้ายจับออก
ทูกิ่งสาขา	- มือซ้ายชี้กวาด ขณะที่เค้นวนไปตามลักษณะ ของเวท
หอยย่อยระย้า	- มือขวาจับปรกหน้าแล้วเลื่อนลงมาค้ำม้วน มือคล้ายจับออก
อยู่ไสว	- มือซ้ายจับคว่ำระคัมไบหน้าแล้วสะบัดมือ ปล่อยจับไปมา
พระเค็กควงพวงผล ที่ทองใจ	- ตัวพระทำกิริยาเอื้อมเค็กผลไม้แล้วปลิดลง
ยื่นไหนางสีคามังอร	- จับมือซ้ายเข้าอก
	- ตัวพระทำกิริยาส่งผลไม้ให้ตัวนาง

3.5 บทชมมหาปราสาท บทชมความงามของปราสาท ราชมนเฑียรอาจไม่ต้อง
ที่ท่าว่าตามคำกลอนมากนัก เพียงแต่คำนึงถึงความสวยงามของการรำว่าผสมกับความ

สอดคล้องกับจังหวะเพลง เป็นสำคัญ เช่นเดียวกับระบำควาตึงซึ่งไม่เน้นท่ารำตามคำบรรยาย แต่เน้นการรำรำควยลีลาอันได้แก่ การขยับปลายนิ้วมือ การชอเข้าวัง การหมุนตัว กลับ การตบเท้า ฯลฯ บทชมมหาปราสาทก็ได้อาศัยการรำรำควยลีลาเช่นกัน กล่าวคือ ถ้าคำใดสามารถที่ท่ารำได้ เช่น คำว่า งาม สูง ใหญ่ ก็ให้ตีท่ารำตามคำนั้น แต่ถ้าคำใด ไม่สามารถตีท่ารำได้ เช่น คำว่า มุข เค็ด ขอ ฟ่า บราลี ก็ให้ถือเอาการประดิษฐ์ท่าใส่ตาม เนื้อเพลงให้เห็นงามได้โดยท่าเหล่านั้นต้องไม่ผิดแบบแผนของการใช้มือรำควย ตัวอย่าง บทชมมหาปราสาทมีดังนี้

(เพลงชมตลาด)

อันมหาปราสาททั้งสาม	ทรงงามสูงเงื่อมพระเวหา
สี่มุขหุ้มมาศสะอาคคา	ใบระกานันแก้วประกอบกัน
ขอฟ้าขยับเพื่อยเฉื่อยชด	บราลีที่ลคมุขกระสัน
มุขเค็ดของคาคกระหนกพัน	บุษบกสุวรรณสว่างงาม ¹

บท

ท่ารำ

อันมหาปราสาท	- มือทั้งสองจับควาแล้วสอคมือขึ้นไปปล่อย หงายคานข้างระคับสี่ริษะ เรียกว่าวางบัวบาน
ทั้งสาม	- มือขวาจับควาแล้วสอใบหน้า 3 ครั้ง คือ คานซ้าย ทรงหน้า คานขวา
ทรงงาม	- มือขวาจับควาแล้วสอขึ้นไปปล่อยหงาย คานข้างระคับสี่ริษะมือซ้ายตั้งวงหน้า
สูงเงื่อม	- มือซ้ายจับควาแล้วสอขึ้นไปปล่อยหงาย คานหน้าระคับสี่ริษะ มือขวาจับส่งไปข้างหลัง

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
พระเวหา	- มือขวาจับคว่ำแล้วสอดขึ้นไปปล่อยหงาย คานข้างระคับคีระมะ แขนซ้ายเหยียดตั้ง คานข้างตั้งมือเสมอไหล่
สี่มุข	- มือขวาจับปรกข้างแล้วม้วนมือปล่อยตั้ง วงบน เปลี่ยนให้มือซ้ายจับปรกข้างแทน
พุ่มมาศ	- ม้วนจับมือซ้ายออกเป็นตั้งวงบน มือขวา หงายปลายมือตัก งอแขนคานข้างระคับเอว
สะอากตา	- สองมือจับคว่ำเสมอไบน้าแล้วสะบัดมือ ออกเหยียดแขนตั้งทั้งสองข้างคานข้างตั้ง ปลายมือเสมอไหล่
ใบระกา	- มือขวาจับปรกหน้า มือซ้ายจับส่งไปข้างหลัง
นีนแก้ว	- ทำท่าเหมือน "ใบระกา" แต่ทำสลับข้างกัน
ประกอบกัน	- สองมือทาบประสานบนทรวงอก
ข้อฟ้า	- มือทั้งสองจับหงายแล้วม้วนมือออกไปปล่อย ตั้งวงบนทั้งสองมือ
ช้อยเพ็ญ	- มือขวาจับคว่ำแล้วสอดมือปล่อยหงายให้ ปลายมือตักคานข้างระคับเอว แขนซ้าย เหยียดตั้ง คานข้างตั้งมือระคับไหล่
เฉื่อยชก	- ทำท่าเหมือน "ช้อยเพ็ญ" แต่ทำสลับ ข้างกัน
บราลี	- มือขวาจับเข้าหาไบน้าแล้วม้วนมือปล่อย ตั้งวงพิเศษ มือซ้ายจับหงายระคับอกแล้ว ม้วนมือปล่อยตั้งวงหน้า

<u>บท</u>	<u>ท่าว่า</u>
ที่ลด	- มือซ้ายจับคว่ำแล้วคลายออกปล่อยหงาย คานข้างปลายมือตกระดับเอว มือขวาดัง วงล่าง
मुखกระสัน	- มือทั้งสองจับหงายแล้วเหยียดแขนตั้ง หงายท้องแขนไปข้างลำตัวเสมอไหล่โดย ไม่ต้องปล่อยมือจับ
मुखเค็ด	- มือซ้ายจับคว่ำแล้วสอดขึ้นไปปล่อยหงาย คานข้างระดับศีรษะ มือขวาดังวงล่าง
ทองคาด	- แม่มือขวาวางมือออกไป
กระหนกพัน	- มือขวาดังระดับหัวเข็มขัดแล้วหงายฝ่ามือ ซ้ายรองรับต้นมือขวาไว้
मुखยก	- มือทั้งสองจับคว่ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อย หงายคานข้างระดับศีรษะ เป็นวงบัวบาน
สุวรรณ	- จากท่า " मुखยก " ให้แกงปลายมือออก เปลี่ยนเป็นตั้งวงบนทั้งสองมือ
สว่างงาม	- มือทั้งสองจับคว่ำเสมอใบหน้าแล้วแหวกจับ คลายมือออกปล่อยหงายออกไป

3.6 บทชมโฉม บทชมความงามของสตรี เป็นบทชมอีกประเภทหนึ่งที่
แสดงให้เห็นความจริงว่าละครในใช้ตัวแสดงมีลักษณะรูปร่างสวยงาม ตัวอย่างบทตอน
นบทชมโฉมนางนารายณ์แปลงมีดังนี้

(เพลงขมโฉม)

เหลือบเห็นสตรีวิไลลักษณ์	พิศพิศตร์ผองเพียงไข
งามโอษฐ์งามแก้มงามจูไร	งามนัยนเนตรงามกร
งามถันงามกรรณงามขนง	งามองคี่งเทพอัษร
งามจริตกิริยางามงอน	งามเอวงามอ่อนทั้งกายา ¹

นนทกเป็นฝ่ายออกท้าวรำเมื่อเห็นนางนารายณ์แปลงดังนี้

<u>บท</u>	<u>ท้าวรำ</u>
เหลือบเห็นสตรี วิไลลักษณ์	- ทำกิริยามองดูนาง - มือขวาจับคว่ำแล้วสอดมือไปปล่อยหงาย คานข้างระคับศีรษะ มือซ้ายตั้งวงหน้า
พิศพิศตร์ผองเพียง ไข	- ทำกิริยาเข้าไปดูนางใกล้ ๆ อีกครั้งหนึ่ง - มือทั้งสองจับหงายแล้วม้วนมือขึ้นไปปล่อย ตั้งวงบน
งามโอษฐ์	- มือขวาชี้ไปที่ระคับปากของนาง
งามแก้ม	- มือซ้ายแตะแก้มตนเอง
งามจูไร	- มือขวาชี้สูงเสมอศีรษะของนาง
งามนัยนเนตร	- มือทั้งสองจับคว่ำเสมอคางตา
งามกร	- มือทั้งสองจับหงายแล้วม้วนมือปล่อยจับ เหยียดแขนตั้งไปคานข้างลำตัว ตั้งมือ เสมอไหล่

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
งามถัน	- มือซ้ายจับคว่ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อยหงาย คานข้างระดับศีรษะ มือขวาตั้งวงล่าง
งามกรรม	- มือขวาจับเข้าหาใบหน้าแล้วหมุนมือออกไป ปล่อยตั้งวงพิเศษ มือซ้ายจับเข้าใกล้ใบหน้า
งามขนง	- มือซ้ายหยิบจับแล้วลากเข้ามาใกล้หัวคิวท้าย น่านไปถึงหางคิว
งามองค์	- มือทั้งสองยกตะแคงฝ่ามือแล้วค่อย ๆ เลื่อน จากระดับเอวสูงขึ้นไป
ยิง เทพอัปสร	- มือขวาจับหงายแล้วหมุนมือปล่อยให้ปลายนิ้ว ไปคันไว้ใต้ข้อศอกแขนซ้ายขณะที่แขนซ้าย เหยียดตั้งหงายทองแขนไปคานข้าง ปลาย มือซ้ายหงายตก
งามจรีท	- มือทั้งสองกรีดนิ้วรวมแล้วปล่อยให้มือขวา ตั้งวงบน มือซ้ายตั้งวงล่าง
กิริยา	- ท่าเหมือนท่า "งามจรีท" แต่ทำสลับ ข้างกัน
งามงอน	- ท่าเหมือนท่า "วิไลลักษณ์"
งามเอว	- มือทั้งสองตะแคงฝ่ามือระดับเอว พลังเคลื่อน เข้าไปใกล้หาง
งามอ่อน	- มือซ้ายจับคว่ำเสมอ เอวแล้วสอดมือขึ้นไป ปล่อยเป็นวงพิเศษ มือขวาวาดลงมาคาน ข้าง จับคว่ำแล้วปล่อยจับทันที

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
ทั้งกายา	- มือทั้งสองจับคว่ำแล้ว เปลี่ยนเป็นจับหงาย พร้อมกับเหยียดแขนทิ้งไปค้ำข้างลำตัว โดยไม่ต้องปล่อยมือจับ

ท่าท่าดังกล่าวนี้ ถ้าท่าไม่ทันตามเนื้อความจะใช้วิธีรวบท่าสองท่าเป็นท่าเดียวก็ได้แต่ให้ที่ท่าท่าในคำหลัง เช่นคำว่า "งามกรรม งามชนง" ให้ออกท่าท่าในคำว่า "ชนง"

3.7 บทระบำ เป็นบทชมความงามอีกแบบหนึ่งซึ่งอาจเป็นระบำของนางในราชสำนักหรือระบำของเหล่าเทพบุตรนางฟ้า บทระบำเหล่านี้นอกจากแสดงเพื่อความสวยงามแล้วยังมีประโยชน์ช่วยสลับฉากหรือให้ตัวละคร เอกได้มีโอกาสพักผ่อนชั่วคราว นอกจากนั้นถ้าบทละครตอนใดขาดบทชมความงามไป ผู้จัดการแสดงอาจแทรกฉากระบำเหล่านี้เข้ามาช่วยให้การแสดงสมบูรณ์แบบขึ้นได้ เช่น เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จประทับในท้องพระโรงก็เพิ่มฉากระบำนางในพ้อนรำถวาย หรือเมื่อตัวละครฝ่ายธรรมะรบชนะตัวละครฝ่ายอธรรมก็เพิ่มฉากระบำเทพบุตรนางฟ้าออกมารำรำไปรยข้าวตอกดอกไม้ อำนวยพร ตัวอย่างบทระบำที่มีกล่าวถึงในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือ

(เพลงพระทอง)

ครั้นเห็นเทพบุตร เวียนซ้าย เทวัญก้นหน้าเข้ามา แล้วท่ากระบวนให้ชวนใจ ครั้นเหวาคว่าไซวเป็นที่	นางสวรรค์นัยเปลี่ยนขวา นางฟ้าหุคยั้งทุกนารี ใส่จรีศคอนให้แล้วชายหนี มารศรีสลักปักกร
--	--

แล้วว่าตกลงดอยหลัง
เทเวศเปลี่ยนหน้านางนอน

งามคิ่งกินรีราร่อน
เคียงคู่อุปสรด้วยปรีดา¹

ฉากระบำเทพบุตรนางฟ้าควรมีผู้ร่ายอย่างน้อย 3 คู่ คือ พระ 3 นาง 3 หรือ
ถ้ามากกว่านี้ก็ยิ่งงามเพราะจะได้เห็นความพร้อมในการแปรแถว เข้าวง จับคู่ ฯลฯ
บทที่คัดมาเป็นตัวอย่างมีท่าร่าคิ่งนี้

บท

ท่าร่า

ครั้นเห็นเทพบุตรเวียนซ้าย

- (พระ) ยืนหันหลังออกเวที มือขวาตั้งวงบน
มือซ้ายปลดอยหงายมือ งอแขนค้ำข้างให้
ปลายมือตกระดับเอวแล้วเดินวนซ้ายมายัง
ที่ของนาง

(นาง) ยืนหันหน้าออกเวที ทำท่าเช่นเดียวกับ
กับตัวพระแล้วเดินวนซ้ายไปยังที่ของตัวพระ
(กล่าวคือ ต่างฝ่ายต่างหมุนเวียนซ้ายเป็น
ครึ่งวงกลม)

นางสวรรค์ผันย้ายเปลี่ยนขวา

- (พระ) หมุนตัวกลับไปหันหลังออกเวทีอีก
ครึ่งหนึ่ง มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาปลดอยหงาย
งอแขนไปค้ำข้าง ปลายมือตกระดับเอว
เดินวนขวากลับไปที่เดิม

(นาง) หมุนตัวหันหน้าออกเวทีอีกครั้งหนึ่ง
ทำท่าเช่นเดียวกับตัวพระ เดินวนขวากลับไป
ที่เดิม (กล่าวคือ ต่างฝ่ายต่างหมุนเวียนขวา
เป็นครึ่งวงกลม)

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 11

<u>บท</u>	<u>ท้าว</u>
เทวัญกั้นหน้าเข้ามา	- (พระ) เดินเข้ามาใกล้และหันเข้าหานาง แขนซ้ายเหยียดคืบค้ำข้างตั้งมือ เสมอไหล่ มือขวาตั้งวงกลางแล้วยกขึ้นไปตั้งมือเหยียด แขนตั้ง เช่นเดียวกับแขนซ้าย (นาง) มือซ้ายจับหงายที่ชายพก มือขวา จับส่งไปข้างหลัง หันหน้ามองตัวพระ
นางฟ้าหยุดยั้งทุกนารี	- (พระ) เดินกลับไปอยู่ที่เดิม (นาง) มือขวาจับหงายที่ชายพก มือซ้าย จับส่งไปข้างหลังหันหน้ามองตัวพระ
แล้วท่ากระบวนให้ยวนใจ	- (พระ) สองมือทาบประสานบนทรวงอก (นาง) ฝ่ามือทั้งสองถูคลึงกัน เสมอออก
ใส่จริตคอนให้แล้วชายหนี	- (พระ) วางมือซ้ายพักบนขวา มือขวาเท้าเอว มองขุนนาง (นาง) แขนขวาเหยียดคืบหงายท้องแขนขึ้น ให้ปลายมือตักค้ำข้าง มือซ้ายตั้งวงกลางแล้ว ทำเปลี่ยนสลัข้างแขนซ้ายบ้างโดยเหวี่ยง แขนพร้อมกับไขสายตาชำเลื่องคอนตัวพระ
ครั้นเทวาคว่าไขว้เป็นที่	- (พระ) มือซ้ายเท้าเอว มือขวาแบหงาย ซ่อนขึ้นควานาง แล้วทำเปลี่ยนสลัข้าง เป็นมือซ้ายอีกครั้งหนึ่ง (นาง) เบี่ยงตัวหลบโดยจับมือขวาที่ชายพก มือซ้ายจับส่งไปข้างหลัง ทำสองครั้งสลั ข้างกัน

<u>บท</u>	<u>ท้าว</u>
มารศรีสลักบัคกร	- (พระ) พระยกสองมือเข้าโอบไหล่นาง (นาง) ยกสองมือจับคว่ำไกล่ไหล่ตนเอง แล้วสะบัดมือคั่นมือพระออกไป
แล้วรำทลบถอยหลัง	- (พระ) มือซ้ายวางพักบนขา มือขวา เทาเอวหันหน้ามองนาง (นาง) มือขวาจับคว่ำแล้วสอดมือปล่อย คานข้าง งอแขนให้ปลายมือตกระดับเอว แขนซ้ายเหยียดคึงคานข้างคั้งมือ เสมอไหล่ ทำสลับข้างกันไปมาขณะที่ตะเท้าก้าวหน้า และถอยหลัง
งามคั้งกินวีราร้อน	- (พระ) มือซ้ายยกคว่ำป้องกัน มือขวา ปล่อยหงายปลายมือตก งอแขนคานข้าง ระดับเอว (นาง) มือขวาจับคว่ำแล้วสอดขึ้นไปปล่อย หงายคานข้างระดับศีรษะ แขนซ้ายเหยียด คึงไปคานข้างคั้งมือ เสมอไหล่
เทเวศเปลี่ยนทานางนอน	- (พระ) มือขวาจับหงายระดับเอว แล้ว ม้วนมือปล่อยคั้งวงล่าง มือซ้ายหงาย ปลายมือตก งอแขนคานข้างระดับเอว เช่นเดียวกัน (นาง) มือซ้ายยกคว่ำป้องกันมองคูพระ มือขวาจับส่งไปข้างหลัง

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
เคียงคู่ปลสรด้วยปรีดา	- (พระ - นาง) จับหงายทั้งสองมือแล้ว ม้วนมือพร้อมกันปลดอยมือซ้ายตั้งวงล่าง มือขวาม้วนแล้วพลิกกับ เป็นปลดอยหงาย ปลายมือตกเหยียดแขนตั้งไปค้ำข้างให้ ทองแขนหงายขึ้น การร่าท่านี้ให้พระยืน ซ่อนคานหลังนาง

4. การปิดเรื่อง บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชส่วนใหญ่ใช้คำกลอนตอนปิดเรื่องได้เหมาะสมกับท่าร่าและช่วยให้ตัวละคร เดินกลับเข้าโรงไคอย่างกลมกลื่น ตัวอย่างคำบรรยายตอนปิดเรื่อง คือ

เมื่อนั้น ครั้นองค์สมเด็จพระมโหฬาร จึงให้เลิกพวกพลากร โหสถนั้นสิ้นเลื่อนพสุธา	พระจักรีผู้ปรีชาหาญ กลับไปสถานเมืองฟ้า เสนาวานรชายชวา สิ้นเข้าพลับพลาธุจี ¹
--	---

เชิด

ผู้ถือท่าร่า คือ พระราม ประทับยืนบนราชรถ มือขวาถือคันศรสามารถเปลี่ยนมือซ้ายถือบังก็ไคในกรณีที่ต้องการใช้มือขวาร่าเป็นบางท่า ถ้าใช้มือที่ถือคันศรร่าก็คงใช้ลักษณะการคว่ำมือ หงายมือ ม้วนมือเหมือนว่า ร่าด้วยมือเปล่าเช่นนั้น

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
เมื่อนั้น พระจักรี	- มือซ้ายวางพักบนขา - มือซ้ายจับเข้าอก

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 7

<u>บท</u>	<u>ท่าท่า</u>
ผู้ปรีชาหาญ	- มือทั้งสองจับนิ้วกลาง (จับแก้ว) ให้มือขวา ยกสูงเหมือนตั้งวงบน มือซ้ายตั้งอยู่ระดับเอว เหมือนวงล่าง
ครั้งองค์สมเด็จพระมโหฬาร กลับไปสถาน	- มือขวายกตั้งสูงเสมอใบหน้า - มือซ้ายจับเข้าหาแง่ศีรษะแล้วม้วนมือออกไป ปล่อยจับ (คำพูด - ออกไป)
เมืองฟ้า	- มือขวาชี้ฟ้า
จึงให้เลิกพวกพลากร	- มือทั้งสองโกยขึ้น (คำพูด - ให้)
เสนาวานร	- มือซ้ายชี้กวาด
ชายขวา	- มือขวาชี้กวาด
โห่สนั่นลั่นเลื่อนพสุธา	- มือทั้งสองจับคว่ำยกมือสูงระดับใบหน้า แล้วปล่อยคลายมือออกไป
คืนเข้าพลับพลา	- มือซ้ายจับเข้าหาแง่ศีรษะ แล้วม้วนมือ ออกไปปล่อยจับ
รัฐี	- มือซ้ายชี้นิ้วไปข้างหน้าเหยียดแขนตั้ง
ปีพาทย์ทำเพลงเชิด	- เข้าโรง

บทปิดเรื่อง ที่ช่วยให้ตัวละครเดินเข้าโรงได้อย่างสวยงามในบทละครเรื่อง
รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะมีบทปิดเรื่อง
ในลักษณะเช่นนี้อยู่ตลอดทั้งฉบับ ตัวอย่างอีกบทหนึ่ง คือ

อันพระยาสุครีพฤทธิรงค์
ทำลายความคึกอสุรี

อาจงหักฉัตรยักนี้
ท่าขอมครั้งนี้มากนัก

ควรที่เป็นวงศ์พระหินกร
ศรีสพกลางชวนองค์พระสักขณ์

จะขจร เคยไปทั้งไครจักร
ผันพักตร์ข้างเบื้องเข้าพลับพลา¹

เสมอ

คังนี้
ผู้ออกท้าว¹ คือ พระรามประทับนั่งบนแท่นท่ามกลางท้าวพระยาวานร มีท้าว

บท

ท้าว

อันพระยาสุครีพฤทธิรงค์

- มือซ้ายยกตะแคงไปทางที่ตัวสุครีพนั่งอยู่

อาของหัตถ์จักร

- มือทั้งสองจับค้ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อยหงาย

คานข้างระคับศิระ เป็นวงบัวบาน

ยักมี

- มือขวาขึ้นไปคานข้างเหยียดแขนตั้ง

ทำลายความคิด

- มือทั้งสองประกอบกัน ฝ่ามือไปมาแล้ว

ไสมือออกไปแรง ๆ

อสุรี

- มือขวาชี้ตะแคงไปคานข้าง

ท่าขอขมาครั้งนี้

- มือซ้ายจับค้ำแล้วสอดมือขึ้นไปปล่อยหงาย

คานหน้าระคับโบหน้า

มากนัก

- มือทั้งสองตั้งตะแคงสูงเสมอโบหน้า

(คำพูด - มาก)

ควรที่เป็นวงศ์พระหินกร

- กำมือทั้งสองให้นิ้วชี้เหยียดออกมานิ้วเดียว

หงายไว้แล้วม้วนมือทั้งสองออกไปตั้งคล้าย

วงบนแต่ไม่ต้องปล่อยมือ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4

<u>บท</u>	<u>ท่า</u>
จะขจร เกชไป	- มือขวาจับคว่ำเสมอใบหน้าแล้วลากจับ ปล่อยมือสะบัดออกไป
หึ่ง ไตรจักร	- มือซ้ายชี้คว่ำออกไป
ศรีศพลางชวนองค์พระลักษมณ์	- หันไปที่พระลักษมณ์นั่งอยู่ กรีดนิ้วรวมแล้ว ปล่อยมือตั้งท่า ๆ (ขณะเดียวกัน พระลักษมณ์ พนมมือ เสมอออกไหวพระราม)
ต้นพักตร์ย่าง เบื้อง	- ดูกจากเฉียง โดยมือขวาจับคว่ำแล้วสอดมือ ขึ้นไปปล่อยตั้งวงพิเศษ มือซ้ายจับส่งไป ข้างหลัง
เข้าพลับพลา	- ทำกิริยาเดิน (กิริยา - เดิน)
ปีพาทย์ทำเพลงเสมอ	- เข้าโรง

การตีท่าจากบทต่าง ๆ คือ การเปิดเรื่อง อารมณ์ที่ปรากฏ บทชมความงาม การปิดเรื่อง เป็นการตีท่าอย่างง่าย ๆ เพื่อให้มองเห็นว่า บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สามารถตีท่าตามหลักเกณฑ์ละครในได้จริง และตัวอย่างที่ยกมาถนัดนั้นใช้เป็นหลักสำหรับศึกษาบทประเภทเดียวกันได้ตลอดทั้งเล่ม (นอกจากบทที่ตีท่าไม่กลมกลืนซึ่งจะได้หยิบยกมาอธิบายในหัวข้อต่อไป)

อนึ่งการตีท่าตามค่างลอนในบทละครนี้อาจเปลี่ยนแปลงท่า เพิ่มท่า หรือตัดท่าได้ตามความเหมาะสม เพราะการประดิษฐ์ท่าตามลีลาเชิงนาฏศิลป์ของแต่ละคนย่อมไม่เหมือนกัน แต่อย่างไรก็ตามเมื่อมีผู้ประดิษฐ์คิดทำได้สวยงามกว่าที่ผู้วิจัยเสนอไว้ก็ถือว่า บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ใช้ตีท่าได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกันนั่นเอง

2. บทที่ตีท้าวไม่กลมกลืน

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบางตอนที่ไม่สามารถตีท้าวได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกัน ทำให้ขาดความสวยงามในเชิงของลีลาท่ารำได้ดังนี้

2.1 ท้าวธำ บทละครที่ใช้คำซึ่งมีความหมายเดียวกันในที่ใกล้เคียงย่อมมีผลให้ตัวละครต้องรำออกมาเป็นท่าซ้ำกันตามไปด้วย ถือว่าบทละครตอนนั้นไม่เหมาะสมแก่การนำไปใช้พ่นรำ เพราะทำให้ผู้ชมต้องดูท้าวธำ ๆ กันบ่อยครั้ง อาจเป็นที่น่าเบื่อหน่ายได้ อย่างไรก็ตามถ้ามีการใช้คำที่มีความซ้ำกันมาก ผู้ประพันธ์ท้าวต้องพยายามเปลี่ยนท่าเป็นอย่างอื่นที่ไม่ฉีกกับข้อความมากนักหรือ เสียงที่จะตีท่าจากข้อความที่ต้องการไปตีท่าจากคำใกล้เคียงแทน ซึ่งสามารถเปลี่ยนท่าได้ ถึงกระนั้นก็ยังคงถือว่า บทละครตอนนั้นไม่ช่วยให้อ่านวยใหญ่พ่นรำออกลีลาท่าทางได้อย่างสะดวก ทำให้ต้องยุ่งยากคิดค้นคิดแปลงท่า และอาจจะทำให้การพ่นรำขาดความสวยงาม อันเป็นการผิดวัตถุประสงค์ของการแสดงละครใน

จากเหตุผลดังกล่าวทำให้เชื่อว่า บทละครในที่มีวิธีการใช้กลวิธีการประพันธ์ด้วยคำสละสลวยเพียงประการเดียว เพราะคำประพันธ์ที่มีการเล่นคำไพเราะ สัมผัสในแพรวพราว อาจมีใช้คำกลอนที่เหมาะสมต่อการออกท้าวเสมอไป เช่น

ไม่ถึงที่ตาย วายชีวาคม์

ถ้าถึงที่ตาย วายชีวัน

ใครพิฆาตเช่นฆ่าไม่อาสัญ

ไม่มีใครฆ่าพันกับบรรลัย

คำกลอนดังกล่าวมีความไพเราะทั้งการเล่นคำและสัมผัสใน แต่เมื่อประพันธ์ออกมาเป็นท้าวจะรำได้เพียงท่าเดียว คือ ท่ามือทั้งสองจับคว่ำแล้วคลายมือปล่อยหงายออกไป จักว่าเป็นท้าวธำซึ่งต้องรำอยู่ท่าเดียวถึง 6 ครั้ง จึงจะจบคำกลอน ทำให้ขาดความสวยงาม และทำให้ผู้ชมเบื่อหน่ายได้

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราช มีบทตอนที่ใช้คำซ้ำทำให้ผู้ร่ำต้องออกท่าร่ำซ้ำไปด้วย ดังนี้

2.1.1 บทของพระอิศวร

เมื่อนั้น
ชินชม โสมนัส ยินดี

พระสยามภูวนาถ เรื่องศรี
จึงมี วาจา สุนทร¹

ท้าวคำ่ว่า "ชินชม - โสมนัส - ยินดี" ล้วนเป็นท้าวที่ต้องใช้มือซ้ายจับปาก
เข้ามาใกล้ปาก (อาการ - ยิ้ม) นอกจากนั้นคำว่า "วาจา - สุนทร" ต้องใช้มือซ้าย
ชี้ที่ปากอีก ทำให้ต้องร่ำซ้ำท่าและใช้ท่าใกล้เคียงกันมากเกินควร วิธีแก้ไข คือ เมื่อร่ำ
คำว่า "ชินชม โสมนัส" ให้ใช้มือซ้ายจับเข้าอก และคำว่า "ยินดี" ให้ใช้มือซ้ายจับปาก
เข้ามาใกล้ปากเช่นเดิม คำว่า "วาจา" ให้ใช้มือซ้ายจับหางใกล้ปากแล้วม้วนมือ
ออกไปปล่อยจับ ส่วนคำว่า "สุนทร" คงร่ำโดยใช้มือซ้ายชี้ที่ปากเช่นเดิม เห็นได้ว่า
แม้จะแก้ไขอย่างไรก็ไม่สามารถช่วยให้ท้าวคำนี้สวยงามขึ้นได้มากนัก

2.1.2 บทของสหมตีพรหม

ซึ่งจะให้ไปอยู่ เกาะรังกา
ฝ่ายพิภพ รังกาทวีปนี้

หนีพระจักราไป บาดาล
ไม่มีใครรักษาราชฐาน²

ท้าวคำ่ว่า "ไปอยู่ - รักษา" ร่ำโดยใช้ฝ่ามือขวาวางทับหลังมือซ้าย (คำพูด -
อยู่) ส่วนคำว่า "เกาะรังกา - พระจักรา - บาดาล - รังกา - ทวีปนี้" ล้วนเป็น
ท้าวที่ใช้มือชี้ออกไปใกล้ตัวทั้งสิ้น เห็นได้ว่าเป็นท่าที่ซ้ำกันมาก วิธีแก้ไข คือ คำว่า
"ไปอยู่" ให้ออกท้าวโดยใช้มือซ้ายจับใกล้แก้มศีรษะแล้วม้วนมือออกไปปล่อยเป็นวงมน
คำว่า "เกาะรังกา - รังกา" ให้ใช้มือขวาชี้นิ้วไปค้ำข้างเหยียดแขนตั้ง คำว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1

"พระจักรา" ให้ใช้มือซ้ายงอแขนชี้ตะแคงไปด้านหลัง คำว่า "ขาดาล" ให้ใช้มือขวา
งอแขนชี้คำว่าคำตรงหน้าผู้รำ คำว่า "ทวีปนี" ให้ใช้มือซ้ายชี้กวาดจากด้านหลังออกไป
เห็นได้ว่า แม้จะแก้ไขให้ออกท่าชี้โศหลายแบบแต่ก็เป็นท่าที่ไม่งามนัก

2.1.3 บทของท้าวอชบาล

จึงกล่าวมธุรสพจนารถ

ว่าจอมไกรลาสเขาใหญ่

คำรัส ตรัสสั่ง ประการใด

ขอเชิญเทพไทลงมา¹

ท้าวรำคำว่า "กล่าว - พจนารถ - คำรัส - ตรัสสั่ง" ล้วนเป็นท้าวรำที่ต้อง
ใช้มือซ้ายจับเข้าใกล้ปากแล้วมือปล่อยออกไป วิธีแก้ไข คือ คำว่า "พจนารถ" ให้
เปลี่ยนเป็นใช้มือขวาชี้ที่ปากแทน ส่วนคำว่า "คำรัส - ตรัสสั่ง" ให้รำรวมคำเป็น
ท่าเดียวกันเหมือนกับท่าในคำว่า "กล่าว" ก็จะพอช่วยให้ท้าวรำช้าไม่อยู่ใกล้เคียงกัน
มากนัก

2.1.4 บทของนางกาลอัจนา

เกิดความกระสัน รณฺจวน

ยั่ววนรสรักแล้วหักจิต

ควยความละอาย นั้น พันคิด

ทำปิต เปื้อน พัศตร์ ไม่ เจรจา²

ท้าวรำคำว่า "กระสัน - รณฺจวน" ใช้ฝ่ามือทั้งสองถูกันไปมาระดับอก คำว่า
"รสรัก" ใช้มือทั้งสองทาบประสานบนทรวงอก (อารมณ์ → รัก) ท่า "หักจิต - พันคิด"
ใช้มือซ้ายจับเข้าอก ท่า "ละอาย - เปื้อนพัศตร์" ใช้ฝ่ามือซ้ายแตะแก้มซ้ายเห็นได้ว่า
ล้วนเป็นท้าวรำที่มือเข้าอกและหนักในการใช้มือซ้ายรำทั้งสิ้น ถ้าจะเปลี่ยนเป็นมือขวา
ก็ผิดแบบแผนของนาฏศิลป์จึงจำเป็นต้องรำอยู่ในท่าเดิม

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1

2.1.5 บทของพาลี

ให้พิโรชโกรชกริ้วกระทืบบาท
เหมอ้ายทศกัณฐ์จัญไร

ทำอำนาจเพียงพื้นแผ่นดินไหว
หมิ่นกูไม่กลัววายปราน¹

ทราบว่าคำว่า "พิโรช - โกรชกริ้ว - กระทืบบาท - เหมอ้ายทศกัณฐ์" ล้วนเป็นท่าที่ใ้มือขวาก็แล้วกระทืบเท้าทั้งสี่ คำว่า "จัญไร" ใ้มือขวากำมือเหยียดนิ้วชี้ ออกมานิ้วเดียวแล้วพาคิ้วลงมาแรง ๆ (คำพูด - ชั่ว) เห็นได้ว่าท่าท่าทั้งหมดออกท่าซ้ำและคล้ายกัน วิธีแก้ไข คือ ท่า "พิโรช - โกรชกริ้ว" ให้รวบรวมคำโดยใช้ฝ่ามือซ้ายดูออกก็จะช่วยลดการซ้ำตาลงไปได้บาง

2.1.6 บทของทศกัณฐ์

เมื่อนั้น
รับเอาก่อนเนื้อข้าวควยยินดี
หอมประทีนกลิ่นรสอามอบ

ทศเศียรสุริยวงศ์ยักษี
คังไคมีถีนจินดา
พุ่งทรลบชาบนานาสา²

เมื่อตัวละครรับก่อนข้าวควยมือขวามาถือไว้ จึงใ้มือซ้ายรำมือเดียว โดยออกท่าว่าคำว่า "จินดา" ใ้มือซ้ายจับเข้าอก คำว่า "หอมประทีน - กลิ่นรส" ใ้มือซ้ายจับปากเข้ามาใกล้จมูก คำว่า "อามอบ - พุ่งทรลบ" ใ้มือซ้ายจับคว่ำแล้วสอคมือปล่อย หายออกไป และเมื่อถึงคำว่า "ชาบนานาสา" ต้องรำซ้ำกับท่า "หอมประทีน" อีก และไม่สามารถรวบรวมคำโดยใช้ท่าเดียวได้เพราะคำกลอนอยู่ต่างวรรคกัน จึงเห็นได้ว่าท่าท่าทั้งหมดล้วนใ้มือซ้ายรำอยู่คานหน้าในระคับใกล้เคียงกัน โดยไม่มีท่าขยายออกไป รำคานข้างลำตัวบ้างจนทำให้ดูซ้ำทำเป็นเวลานาน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1
หน้า 196

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 2
หน้า 33

2.1.7 บทของพระราม

ปึงพิศยั้งคิดสวาทกลุ่ม
แสนรักสุดรักวนิศา

ให้รุ่มริงในความเส่นหา
จึงมีปัญชาตรัสไป¹

ท้าวคำ่ว่า "ปึงคิด" ไข่มื้อซ้ายจับเข้าอก คำว่า "สวาทกลุ่ม - เส่นหา - แสนรักสุดรัก" ไข่มื้อทั้งสองทาบประสานบนทรวงอก คำว่า "รุ่มริง" ไข่มื้อทั้งสองถูกันไปมาไกลอก จึงเห็นได้ว่าท้าวทั้งหมดล้วนร่ำอยู่เพียงระคับอกทั้งสิ้นโดยเฉพาะ ท้าวที่มีความหมายว่า "รัก" (อารมณ์ - รัก) ต้องร่ำซ้ำทากันถึง 3 ครั้ง และยากที่จะเปลี่ยนแปลงไปร่ำทำอื่นได้ เพราะคำว่า "รัก" มีท้าวเพียงห้าเดียวในแบบแผนของ นาฏศิลป์ไทย

2.1.8 บทของท้าวทศรถ

มาแกล้งกำจักให้พลัดพราก
มันนี่อาชรรรมณกรรจันัก

จากไอศวรรรยาอาณาจักร
ทรลัถกษณ์หยาบช่าสาชารณ²

ท้าวคำ่ว่า "อาชรรรม - ณกรรจ - ทรลัถกษณ์ - หยาบช่า" ล้วนเป็นท้าวที่มีความหมายว่า "ชั่ว" ซึ่งต้องร่ำโดยกำมือแล้วเหยียดนิ้วชี้ออกมานิ้วเดียวฟาดลงมาแรง ๆ (คำพูด - ชั่ว) จึงเห็นได้ว่าเป็นท้าวที่ซ้ำกันทั้งหมด วิธีแก้ไข คือ ร่ำด้วยท่าฟาดนิ้วมือ ค้างกลาวบ้าง มือทั้งสองที่เข้าตนเองบางก็จะช่วยลดท้าวบ้าง

2.1.9 บทของพระลักษมณ์

เมื่อนั้น
แสนทเวษแสนโศกแสนทวี

พระลักษมณ์ทรงสวัสคีร์คีมี
โศกี้ครวญคร่ำร่ำพัน³

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 2
หน้า 187

²ก. หน้า 263

³ก. หน้า 283

คำว่า "แสนทเวษ - แสนทวี" ออกท่ารำโดยใช้มือทั้งสองทาบประสานระหว่าง
 เหว (อารมณ์ - เศร้า) คำว่า "แสนโศก - โศกี - ครวญคร่ำ" ใช้มือซ้ายเข้ค้ำท่า
 วิธีแก้ไข คือ ต้องรวมคำสองคำให้รำเพียงท่าเดียวแต่ทำไต่ยากเพราะคำวางสลับที่
 ต่างวรรคกันและถ้าเสียงไม่ซ้ำท่าหนึ่งก็จะไปซ้ำกับอีกท่าหนึ่งเพราะคำบังคับอยู่

2.1.10 บทของพิราพ

เห็นเครื่องประดับแห้ว
ยิ่งพิศยิ่งเพ่งเล็งไป

พรายพรรณล้วนแล้วแก้วมณี
ยิ่งศิกตองใจยักมี¹

คำว่า "ยิ่งพิศยิ่งเพ่ง - เล็งไป" ต้องทำท่ามองดูสองครั้ง คำว่า "ตองใจ -
 ยักมี" ต้องรำโดยใช้มือซ้ายจับเข้ค้ำท่าสองครั้ง เช่นเดียวกัน การใช้คำกลอนเช่นนี้ทำให้
 ผู้ประพันธ์ท่ารำมีความลำบากใจพอสมควร

2.1.11 บทของมารีศ

ศุกคิพีแล่นะโนมทรุ
 ครั้งก่อนบิรมัวยชีวัน
 ครั้งนี้เนาที่พีจะตาย

จะสูญเสียนมาอาสัญ
 หากว่าหนีทันจึงรอดมา
 กล้วยศรพระนารายณ์เนา²

คำว่า "เสียนมา - อาสัญ - มัวยชีวัน - ตาย" ต้องรำโดยมือทั้งสองจับค้ำ
 แล้วปล่อยมือหงายคล้ายจับออก (คำพูด - ตาย) ซึ่งเป็นท่ารำซ้ำในคำใกล้เคียงกัน
 วิธีแก้ไขมีเพียงท่า "เสียนมา" กับท่า "มัวยชีวัน" ให้ใช้มือซ้ายจับเข้ค้ำท่าเพื่อมิให้
 ซ้ำกับท่า "อาสัญ" และท่า "ตาย" แต่ก็ไม่ถูกต้องตามแบบแผนของการรำที่ท่านี้

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 3

²ก. หน้า 173

2.1.12 บทของพีเภา

แต่ความโกรธความแค้นเหลือคน
จึงพูดสนองพระบัญชา

ให้แน่อนอกศันใจยักษา
ถึงเป็นบุตรข้าอสุรี¹

คำว่า "ความโกรธ - ความแค้น - เหลือคน - แน่อนอก - ศันใจ" ล้วนเป็นท่ารำที่ใช้ฝ่ามือซ้ายถูกทั้งสี่นิ้ว คำว่า "ยักษา - บุตรข้า - อสุรี" ใช้มือซ้ายจับเข้าอก ซึ่งเป็นท่าที่คล้ายคลึงกับท่าแรก วิธีแก้ไขในท่าที่แสดงอารมณ์โกรธอาจเปลี่ยนจากท่าถูกออกเป็นถูโต้กนหุ้ข้างสลับกัน ส่วนคำว่า "ยักษา - บุตรข้า - อสุรี" ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้เพราะเป็นท่ารำที่กล่าวถึงตัวผู้รำเอง (คำพูด - ฉันท) ซึ่งต้องรำตามแบบแผนของละครใน

จากการวิเคราะห์ท่ารำซ้ำในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทำให้เห็นว่าการใช้คำซ้ำหรือมีความหมายซ้ำในที่ใกล้เคียงกันย่อมมีผลทำให้ตัวละครจำเป็นต้องออกท่ารำซ้ำตามไปด้วย คำบางคำสามารถดัดแปลงท่าเป็นอย่างอื่นได้แต่คำบางคำไม่สามารถดัดแปลงหรือหลีกเลี่ยงท่ารำซ้ำได้เลย ซึ่งเป็นจุดที่ทำให้การออกท่ารำขาดความสวยงามลงไปมาก อย่างไรก็ตามท่ารำซ้ำในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ นับว่ามีเป็นส่วนน้อย

2.2 ท่ารำซ้ำ หมายถึง กลอนบทละครที่เมื่อที่ท่ารำออกมาแล้วซ้ำกับท่าทางที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์, ซ้ำกับวิธีพ้องท่าตามแบบแผนของนาฏศิลป์, ซ้ำกับลักษณะการแสดงบนเวทีหรือไม่ช่วยให้อ่านวยให้ตัวละครแสดงท่าทางใดด้วยความสบายใจ กลอนบทละครประเภทนี้ส่วนมากมักจะเป็นตอนที่เป็นการอธิบายเหตุการณ์

ผู้วิจัยได้ทดลองสำรวจบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งถือว่าเป็นยอดของบทละครรำก็ยังเห็นว่ามีคำกลอนที่ซ้ำกับการตีท่ารำอยู่ไม่น้อยดังเช่น บทตอนพระลักษมณ์รบกับมุลพลม้อธิบายว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4

เมื่อนั้น
 กริ้วโกรธโกรธาพาที่
 วาพลางทางขยับจับศร
เหินยวน้าวก้าวชำเลื่องเยื้องกราย

พระลักษมณ์พินัยนเขม้นเห็นยักมี
 ครั้งนี้ตัวมึงจะถึงตาย
ทอดกรเอี้ยวองค์กงสาย
 มุ่งหมายกุมกณฑ์แล้วลั่นไป¹

ลักษณะการบรรยายภาพตัวละครกำลังต่อสู้กันเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงใช้คำไพเราะอ่อนหวานจนดูเหมือนว่าตัวละครไม่เข้มแข็ง แม้จะร้ายรำคาญแต่ก็อย่างสวยงามแต่ขัดกับความเป็นจริง เพราะตัวพระลักษมณ์จะต้องทำกิริยาทอดแขน เอี้ยวตัว แล้วจึงนำศร หลังจากนั้นจะต้องก้าวเท้า ชำเลื่องมอง แล้วจึงเยื้องตัวอีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะแผลงศรออกไป

อนึ่งการรวมคำกลอนให้สั้นกะทัดรัดในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอาจทำให้ผู้แสดงลำบากใจและอาจทำให้การออกท่ารำขัดได้ดังตัวอย่างบทตอนพระรามสั่งให้พระยาวานรแปลงกายเป็นยักษ์เข้าไปในกรุงลงกา มีคำอธิบายว่า

แล้วมีพระราชาบัญชาการ
 จงแปลงปลอมเจ้าลงกาไปธานี
 ชมพู่พานกระบินทร์นิลนันท
ต่างจำแลงแปลงกายกายา

ตั้งตำแหน่งหนุมานชาณุชัยศรี
 ล้างพิฆัมณโทโสภา
จงแปลงเป็นช้างต้นพลยักษา
 แล้วยกทัพเข้าลงกาธานี

ครั้นถึงจึงประทับข้างทรง
 ยุรยาทรนาครจรรลี

เชิด
 เสด็จลงเอยแก้วมณีศรี
 เข้าในโรงพิฆัมณโค²

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

รามเกียรติ์ เล่ม 2 หน้า 19

²ก. หน้า 148

คำบรรยายที่ขีดเส้นใต้ตอนบนในคำว่า "จงแปลงเป็นช้างตนพลยักษ์" เป็นบทรำของพระรามและเป็นคำสุดท้ายสำหรับพระรามด้วย ส่วนคำบรรยายที่ขีดเส้นใต้ตอนล่างในคำว่า "ต่างจำแลงแปลงกายกายา" เป็นบทรำของพระยาวานร ซึ่งรับท่ารำของพระรามต่อไปดังความที่ปรากฏแล้วนั้น

โดยวิสัยของผู้แสดงมักจะเคยชินกับการรำบทของตนเองให้จบคำกลอนในวรรคส่ง บทกลอนจึงกล่าว เมื่อพระรามรำรำมาถึงวรรครับในคำว่า "จงแปลงเป็นช้างตนพลยักษ์" พระรามจะต้องรับวางมือลงทันที แล้วฝ่ายพระยาวานรก็ต้องรับรำรับวรรครองต่อไปในคำว่า "ต่างจำแลงแปลงกายกายา" โดยพื้นที่เช่นเดียวกัน ลักษณะการบรรยายเช่นนี้อาจทำให้พระรามหลังเฉลออกท่ารำรำล้ำเข้ามาในบทของพระยาวานรได้ และพระยาวานรต้องคอยเล็งให้คิดว่าจะจบคำบรรยายของพระรามเมื่อใด โดยปรกติแล้วผู้แสดงละครมักจะท่องจำเฉพาะบทของตนเอง ส่วนบทของผู้อื่นไม่จำเป็นต้องจดจำ แต่ที่ทราบว่าหมคมบทของผู้อื่นแล้วและถึงบทของตนเองนั้นเพราะเพลงร้องขึ้นต้นในคำว่า "บักนั้น" ให้ฝ่ายที่จะรับบทต่อไปรู้ตัว แต่เมื่อบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ใช้คำบรรยายอยู่ในคำกลอนบทเดียวกันเช่นนี้ อาจทำให้ลีลาการแสดงของตัวละครขัดกัน นอกจากนั้นคำกลอนยังไม่ช่วยเอื้อให้พระรามเดินเข้าโรงไปได้ อย่างสง่างามอีกด้วย เพราะหลังจากบรรยายบทของพระยาวานรแล้ว ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงบรรยายต่อไปเรื่อย ๆ โดยไม่หันกลับมากล่าวถึงบทของพระรามอีก ฉะนั้นเมื่อถึงบทของพระยาวานรออกมาโลดเต้นกลางเวทีแล้ว พระรามต้องคอย ๆ เดินเข้าโรงไปเองอย่างเก้อ ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ตัวละครอื่นแสดงนาฏการของตนต่อไป

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบทที่ขัดกับท่ารำ และการแสดงอยู่หลายตอนซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ตามหลักการนาฏศิลป์จากบทต่อไปนี้

2.2.1 ฉากตอนเทวดานางฟ้าหนีภัยจากรามสู่อธิบายว่า

นางฟ้าจอมจุฑาเทวบุตร
ถึงณัฏฐกรับโทษทั้งนั้น

อุตุลลคไปทั้งสรวางสวรรค
สารพันแตกสิ้นไม่สมประที¹

บทบรรยายว่า นางฟ้าเป็นฝ่ายจอมเทวคา อาจไม่เหมาะสมเพราะโดยธรรมชาติ
ผู้หญิงอาจอุ้มผู้ชายไม่ไหวหรือถ้าอุ้มไหวก็เป็นภาพที่ไม่งาม แม้การแสดงละครในถ้ามีท่อม
ตัวละครจะใช้วิธีพุงหลังพาเดินไปก็ดูขัดกับความ เป็นจริง

2.2.2 ฉากรามสูรกับอรชุนบรรยายว่า

เมื่อนั้น
ประจัญการรอนราญเทวา

จึงรามสูรยักษา
โจนขึ้นเหยียบบ่าควยฤทธิ์²

การแสดงทำขึ้นลอยไม่นิยมให้ยักษ์ขึ้นเหยียบบ่าพระ บทรามสูรขึ้นเหยียบบ่าอรชุน
จึงขัดกับขนบของการแสดงละครใน

2.2.3 ตอนพาลีโกรธทศกัณฐ์ที่อุ้มนางมณฑิลาเหาะข้ามปราสาท

อธิบายว่า

เหมาอายทศกัณฐ์จัญไร
ว่าแล้วฉวยชักพระขรรค์
หมายมาทรพิฆาตขุนมาร

หมิ่นกูไม่กลัววายุปราณ
ขบพันกวัดแกว่งสำแดงหาญ
เหาะทะยานขึ้นยังอัมพร

หลังจากพาลีโต้เถียงกับทศกัณฐ์แล้วมีคำบรรยายบทของพาลีต่อไปว่า

นางนี้จะเป็นเมียกู
ว่าแล้วแกว่งกรี่อันศกกา

อายสูรจะม้วยสังขาร
เข้าไลเช่นฆ่ากุมภัน³

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1

²ค. หน้า 137

³ค. หน้า 197

บทตอนต้นอธิบายว่า พาลีถือพระชรรค์ แต่บทตอนท้ายอธิบายว่า พาลีถือกริช โดยปรกติการแสดงละครตัวละครจะถืออาวุธออกมาเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้น ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงในคำอธิบายตัวละครจะต้องรีบเปลี่ยนอาวุธในมือไปด้วย ทำให้เกิดความยุ่งยากต่อผู้แสดงอย่างยิ่ง

2.2.4 ตอนพระพรตกับพระสัตรุกเข้าเฝ้าท้าวไถยเกษ มีบทกลอนว่า

เมื่อนั้น	ท้าวไถยเกษรังสรรค์
เห็นสองนาคาวิลาลัย	นิพพรมเลิศล้ำอำไพ
พิศพิศครุสัตรุกอนุชา	พิศตราตั้งดวงแซไข
จำเริญรักในราชฤทัย	กอดไว้แล้วมีโองการ ¹

ถ้าแสดงท่าว่าตามบท ท้าวไถยเกษ จะหันไปเขยคางขึ้นชมพระสัตรุกเพียงผู้เดียว ทำให้พระพรตซึ่งเข้ามาจากด้านข้างนั้นนั่ง เกอ เพราะไม่ได้รับความสนใจจากผู้เป็นอัยกา ถ้าคำบรรยายแบบบทให้ท้าวไถยเกษ ขึ้นชมกับพระสัตรุกแล้วหันไปขึ้นชมกับพระพรตด้วย จะช่วยให้เกิดความสมดุลระหว่างตัวละครและการสร้างภาพบนเวที

2.2.5 ตอนนางสามนักษาเล่าถึงความงามของนางสีดาให้ศกกันฐังฟังมีคำกลอนว่า

ซึ่งจะเอาพื่อนางมณฑโตเปรียบ	เทียมเทียบไถลกันสักพันเท่า
เปรียบขนงแพขนงนางเยาว์	เปรียบทรงคอ เล่าก็ไถลกัน
เปรียบปรางสีดาก็น่าชม	เปรียบเนตร เนตรคมคมสัน
เปรียบพักตร์ผ่องแผ้วตั้งดวงจันทร์	เปรียบถันตั้งประทุมละอองนวล

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 2

เปรียบนาสนามงามสลัม	เปรียบโอมรุ้เห็นแยม เป็นที่สรวล
เปรียบทรงแพทรวงโดยกระบวน	เปรียบนวนแพ้นวนางสีดา
เปรียบหังมารบาทก็แพทวย	ทรวคสวยเป็นที่เสนาหา
เลิศลักษณ์ทรง เบญจกัศยา	หังโลกาจะเปรียบก็ไม่มี ¹

บทชมโฉมตอนนี้บรรยายอย่างละเอียดซึ่งผู้ที่จะต้องใช้เวลาในการรำนานพอสมควร อนึ่ง เมื่อนางสาวนักษัตรถูกตัดมือแล้วนั้นตัวละครจะต้องกำมือทั้งสองตั้งไว้เพื่อให้ดูสมจริงว่าไม่มีนิ้วมือ การใช้มือกรีดนิ้วร้ายรำจึงไม่สามารถกระทำได้ แต่เมื่อบทละครตอนชมโฉมใช้คำบรรยายยาวมากเกินไปนางสาวนักษัตรต้องกำมือทั้งสองยกไปมาเป็นเวลานานทำให้ดูขัดตา และอาจเป็นที่เบื่อก่อนหน้าแก่ผู้ชมได้

2.2.6 ตอนพระลักษณ์จะออกไปตามหาพระราม เมื่อได้ยินเสียงมาษาของมารีศ ไก่กล้าวฝากฝั่งนางสีดาแก่เทพไทว่า

หังองค์พระชวลี	ข้านี้ขอฝากนางกัศยา
อันเป็นมเหสีทรงลักษณ์	ของพระหริรักษณาถา
<u>ฝากแล้วจัมศรอันศักดิ์</u>	บายหน้าอย่างเยื้องจรจร ²

ตามแบบแผนของละครในนิยมให้พระลักษณ์ถืออาวุธพระชวลี โดยเฉพาะบทละครตอนนี้เป็นตอนที่พระลักษณ์ได้พระชวลีจากกุมภกาศมาเป็นกรรมสิทธิ์แล้วจึงถือเป็นอาวุธประจำพระองค์ได้ ปัจจุบันการแสดงโขนโรงในตอนพระรามตามกวางก็ยังคงกำหนดให้พระลักษณ์ถือพระชวลีอยู่ ฉะนั้นเมื่อกำกลอนบังคับว่า ให้พระลักษณ์จัมศร เป็นอาวุธจึงขัดกับแบบแผนที่เคยปฏิบัติกันมา แต่ก็มิใช่เรื่องร้ายแรงนักเพราะพระลักษณ์ก็มีความสามารถทางยิงธนูอยู่ ถ้าจะเล่นละครตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชต้องให้พระลักษณ์เห็นพระชวลีไว้ที่เอวแล้วจัมศรขึ้นมาแทน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 3

2.2.7 ฉากทัศนธูไอไขว้คว้าจับตัวนางสีดาได้มีคำกล่าวว่

จะตั้งเจ้าไว้เป็นเอก	ร่วมเศวตฉัตรนายฉาน
ใหญ่กว่าสมบรีวาร	ในปราสาทสุรگانต์คองกรณ
<u>ว่าพลางก็เข้าประคององค์</u>	<u>ค้อยคำรงโอบอุ้มควงสมร</u>
รับขวัญแล้วพาบังอร	บทจรไปรณณ ¹

ขณะที่นางสีดาเห็นทัศนธูนั้นจะแสดงท่าทักใจแล้ววิ่งหนี ทัศนธูของสก็ดักกันไขว้คว้าจึงจับตัวได้ แต่ลักษณะการใช้คำบรรยายในบทละครข้างต้นเห็นได้ว่า ใช้คำไม่หนักแน่นจนดูเหมือนว่านางสีดาอยู่นิ่งเฉย ๆ แล้วทัศนธูค้อย ๆ ประคองนางสีดาอุ้มไป ควรใช้คำบรรยายที่แสดงให้เห็นการจุกกระชากให้ตัวละครแสดงท่าทางได้สมบทบาทยิ่งขึ้น

2.2.8 ตอนพระรามคร่ำครวญถึงนางสีดา เมื่อแรกหายกล่าวว่

ครันจะกลับคืนนัคเรศ	ก็กายแก่เทเวศทุกราศี
ว่าพลางทางทรงโคก	<u>คั้งโง้งชีวีจะบรลย</u>
	โอด
เมื่อนั้น	พระลักษณผู้มีอชฌาสัย
คิดว่าพระองค์ทรงฤทธิไกร	<u>ภูวไนยสิ้นชีพชีวัน²</u>

คำกลอนตอนแรกเป็นบทของพระรามที่ได้ตีท้าวในอารมณโศกแต่ไม่ถึงกับสลบเน่ียง เพราะคำกลอนบรรยายว่า พระรามรำไห้แทบสิ้นชีวิตเท่านั้น โดยเฉพาะเมื่อบรลย เลงค้วยเพลงโอดพระรามยังคร่ำท้าวเช็ดน้ำตาสะอึกสะอื้นอยู่ แต่เมื่อถึงบทของพระลักษณในคำบรรยายตอนหลังกลับกลายว่ พระลักษณมองเห็นว่า พระรามสลบ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 3
หน้า 202

²ค. หน้า 218

ลงแล้วทั้งที่ค่างลอนมิได้กำหนดให้พระรามสลับ จึงทำให้พฤติกรรมของตัวละครขัดกัน
วิธีแก้ไข คือ เมื่อพระรามรำเพลงโศกแล้วควรทำท่าสลับลงพื้นที่ เพื่อให้พฤติกรรมต่อเนื่อง
กับบทของพระลักษมณ์

2.2.9 ฉากหนุมานเหาะข้ามสมุทรไถ่กุนางผีเสื้อยักษ์ ผู้รักษา
คานชั๊กขวางไว้บรรยายว่า

มือหนึ่งกรัดแกว่งคทาวุช

โลกโผนโจนจากชลธาร

บัดนั้น

เห็นนางผีเสื้อฤทธิรอน

สาแดงฤทธิรุทรกำลังหาญ

เข้าไลรอนราญวานร

คำแหงหนุมานชาญสมร

ขึ้นจากสาครมาราวี

จากคำบรรยายว่า "โลกโผนโจนจากชลธาร" และ "ขึ้นจากสาครมาราวี"
ย่อมแสดงว่า นางผีเสื้อยักษ์ต้องรำทำขึ้นจากน้ำมารบกับหนุมาน แต่หลังจากบรรยาย
การรบผ่านไปชั่วครู่จะมีค่างลอนต่อท้ายบทของนางผีเสื้อยักษ์อีกว่า

หมายใจจะคามพานริน

ก็เผนโผนโจนจากชลธาร

กลืนกินเป็นภักษาหาร

ขึ้นไลรุกรานูชิงชัย¹

จากลักษณะการบรรยายเห็นได้ว่า ค่างลอนในตอนแรกนางผีเสื้อยักษ์รำทำขึ้น
จากน้ำมาแล้ว เมื่อบรรยายในตอนหลังว่านางผีเสื้อยักษ์ขึ้นจากน้ำมาอีกจึงขัดกับบทตอน
แรก ทำให้ตัวละครไม่สามารถแสดงท่ารำซ้ำได้ เพราะถ้าจะรำตามบทนางผีเสื้อยักษ์ต้อง
กลับลงไปอยู่ในน้ำอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีโอกาสกระทำไต่ยาก เพราะกำลังรบติดพันกับหนุมานอยู่

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4

2.2.10 บทนางสีดากล่าวคำมธุรสวาทกึ่งไม้ประชิดประชัน

ทศกัณฐ์รู้ว่า

เมื่อนั้น	นางนางสีดาควงสมร
เจ็บช้ำคำท้าวยี่สิบกร	บังอรฉินพิศกรไม่แลมา
<u>แล้วลมเซพะลงไป</u>	ว่าเหวยอายไม่มารษา
ตัวมิ่งอย่าพักเจรจา	ไหววอนแตงว่าพาที่ ¹

บทตอนนี้นางสีดาต้องรำทำแสดงความโกรธโดยใช้มือป้องปากแล้วทำกิริยา
ถ่มน้ำลายลงไป ซึ่งอาจจะขัดกับขนบของการแสดงละครในที่ไม่นิยมให้นางกษัตริย์แสดง
กิริยาต่ำทราม และลักษณะการทำบทเช่นนี้เหมาะสมแก่ตัวละครประกอบที่เรียกกันในภาษา
ละครว่า "นางตลาด" เท่านั้น แม้นางสีดาจะพยายามรำทำถ่มน้ำลายให้อ่อนช้อยสวย
งามเพียงไรก็เชื่อว่ามันน่าชม โดยเฉพาะนางสีดากำสั่งอยู่ในอารมณ์โกรธด้วยจำเป็น
ต้องมีทศกัณฐ์หน้าค้อนควัก (อาการ - กอนคม) ผสมด้วยเป็นธรรมชาติ

2.2.11 คอมนโหดลงไปตามนางสุพรรณมัจฉาให้ขึ้นมาเข้า

ทศกัณฐ์ อธิบายว่า

ครั้นถึงที่อยู่เขาวมาลัย	<u>ในกลางชลธารสมุทรใหญ่</u>
บอกว่ามิตุรงค์ทรงชัย	ให้ชามาเชิญนางเทวี
เมื่อนั้น	นางสุพรรณมัจฉาโฉมศรี
ไต่แจ่งแห่งคำเสนี้	<u>ก็รีบจรลีขึ้นมา</u>
ครั้นถึงน้อมเศียรอภิวาหน์	พระบิดุรงค์ศิราชนาถา ²

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4

การร่ำบทนางสุพรรณมัจฉาว่ายน้ำขึ้นมาอาจต้องรำท่าปลายสมในลีลาของนางมณเฑียร แต่เมื่อบทบรรยายว่า นางสุพรรณมัจฉาขึ้นเฝ้าทศกัณฐ์ซึ่งจะต้องเป็นฉากบนพื้นดิน อาจมีปัญหาในการออกท่ารำ เพราะจะให้รำในท่าเดินแบบตัวนางมณเฑียรก็ขัดกับธรรมชาติของผู้มีสัญชาติเป็นมัจฉา วิธีแก้ไขจึงควรจัดฉากที่ประทับของทศกัณฐ์อยู่ริมน้ำ และนางสุพรรณมัจฉารับฟังโองการของพระมโหรีที่ชายฝั่งก็จะคุณสมบัติขึ้น

2.2.12 ฉากรบทระหว่งกุ่มภกรรณกับหนุมานอธิบายว่า

เมื่อนั้น	กุ่มภกรรณสิทธิศักดิ์ศึกษา
กระที่บาทผาดโผนโจนมา	เข้าไฉ่เข่นฆราวารี
<u>เฒ่นซึ่นเหยียบบ่าวานร</u>	กรชิงตรีเพชกรกระบี่ศรี
กลอกกลับจับกันเป็นที่	อสุรีที่ท่องหนุมาน ¹

การแสดงท่าขึ้นลอยนิมให้สิ่งเหยียบขึ้นบ่ายักษ์มากกว่าที่จะให้ยักษ์เหยียบขึ้นบ่าสิ่ง บทละครตอนนี้จึงขัดกับชนบของการแสดงที่นิยมปฏิบัติกันมา

2.2.13 ฉากหนุมานหักคอช้างเอราวัณมีคำบรรยายดังนี้

<u>กรซ่ายหักคอเอราวัณ</u>	<u>กรชวณวยคั่นขนุศร</u>
กระซากนุกด้วยกำลังฤทธิรอน	วานรบรรรुकคลูกคสี ²

ถ้ารำตามบทหนุมานจะต้องเห็นบอวูฐไว้ที่เอวก่อนแล้วจึงใช้มือซ้ายหักคอช้าง ส่วนมือขวาจับคั่นศรของอินทรีไว้ แต่เมื่ออินทรีตีตั้งคั่นศรกลับคืนมาได้แล้วหวนคองกายหนุมานตกลงมาสลบลงนั้น พระรามได้เข้ามาดูร่างของหนุมานมีคำบรรยายว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 5 หน้า 167

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 5 หน้า 339 - เล่ม 6 หน้า 11

นั่งลงพิศพิศกัณฑ์หมาน
ตาแดงคั่งแสงรวิรว

กิริยาห่าวหาญชาญสมร
กรกุ่มตรี เพชรอันคักตา¹

บทตอนหลังนี้ซ้ำกับบทตอนแรกเพราะตัวหมานต้องไข่มื้อซ้ายหักคอข้างและมือขวาจับคันศรของอินทรีชิตไว้ ตามแบบแผนของละครในถ้าตัวละครจำเป็นต้องไข่มื้อทำงานอย่างอื่นแล้วต้องเห็นอาวุธไว้ที่เอวการแสดงตามบทดังกล่าวเห็นได้ว่า เมื่อพระรามมาดูร่างหมานเห็นว่า ในมือถืออาวุธอยู่ก่อนแล้ว วิธีแก้ไขท่าต้องอยู่ที่ตัวหมาน คือ เมื่อถูกอินทรีชิตกระชากคันศรคืนไปได้ หมานต้องรีบหยิบอาวุธขึ้นมาถือไว้ทันทีให้พอดีกับที่อินทรีชิตหวาด เพื่อที่เมื่อร่างล้มสลบลงจะได้มีอาวุธถือไว้ในมือตามบทบรรยายของพระราม

2.2.14 ทอนนางสุวรรณกันยมาแสดงอาการ เศร้าโศกเมื่อรู้ว่าอินทรีชิตจะออกไปรบเป็นครั้งสุดท้ายมีคำอธิบายว่า

เมื่อนั้น
กับฝูงอนงค์นิกร
งามคั่งฝูงนางราชหงส์
ต่างคนเข้ากอดพระบาทไว้

นางสุวรรณกันยมาดวงสมร
อวรณ์วิงตาม เสด็จไป
อันลงจากจิตรกุฎ เขารใหญ่
ร้องไห้วาววนอสูรี²

บทตอนนี้นางสุวรรณกันยมาจะต้องแสดงท่ารำในบทอารมณ์โศกแล้วออกวิงตามอินทรีชิตไป ท่ารำไข่มื้อซ้ายจับเข้าชายพกมือขวาจับส่งไปข้างหลัง ขณะวิงพร้อมด้วยนางสนมกำนัล เมื่อคำกลอนบรรยายว่า "งามคั่งฝูงนางราชหงส์" จึงมองไม่เห็นวามางสุวรรณกันยมาจะรำท่าให้คงงามคั่งนางหงส์ได้อย่างไร เพราะกำลังวิงไปด้วยความโศกเศร้า ถ้าจะให้นางสุวรรณกันยมาหยุดวิงแล้วเดินช้า ๆ บางก็อาจทำได้แต่ลักษณะ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 5 หน้า 339 - เล่ม 6 หน้า 11

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6

การเดินของตัวนางในบทเศร้าตามแบบแผนของนาฏศิลป์ต้องเดินกรีดนิ้วแล้วปล่อยมือ
ผสมกับนำมือทั้งสองมาทาบประสานระหว่างเอวพร้อมกับทำท่าสะอึกสะอื้นเดินถอยหลัง
เล็กน้อย แต่ถึงกระนั้นก็อาจไม่งามเหมือนนางหงส์เท่าใดนัก

2.2.15 ก่อนทนมานรบนะสหัสเคชะแล้วไซ้หางมัสหัสเคชะไว้
ได้มีคำอธิบายบทของสหัสเคชะว่า

ยิ่งไหวที่ไรก็มกเข้า	เจ็บปวดควรว้าวเป็นหนักหนา
สุดฤทธิ์สุดคิอสุรา	<u>ก็ลงนั่งโคกรำพัน</u>
ไออนิจจาตัวกู	เสียแรงรู้พระเวทวังสรรค
เสียแรงเรื่องฤทธิไกรตั้งไฟกัลป์	อาวูชครบครันสองพันกร
เชื้อชาติบุรุษอาชาชาญ	แกวกล่าชำนานูในการศร
เลื่องชื่อลือเคชะขจร	ฤทธิรอนปราบไค้ทั้งแดนไตร
ควรถาหลงลมแกลิ่งป่า	มาลวงเอาศทาไปไค้
จนเสียคนเสียชีวาสัย	ไครเลยจะนับว่าดี
เป็นที่อภัยศอศดู	แกหมูเหวาทูกราดี
ทั้งมณษย์ครุฑานาคี	รำพลางอสุรีก็โคกา ¹

บทโคกรำพันของสหัสเคชะค่อนข้างยาวทำให้ตัวละครต้องรำช้า ๆ กว่าจะจบ
บทต้องใช้เวลานาน แต่บทของสหัสเคชะจะชั้ดกับบทของหนุมานเพราะระหว่างแสดง
ความโศกเศร้ารำพันอยู่นั้นตัวหนุมานไม่มีบทแสดง อย่างอื่นนอกจากยืนรอให้สหัสเคชะ
รำพังกำพันเสร็จภาษาละครเรียกว่า "เก้อ" ครั้นจะให้หนุมานออกท่าทางตีใจระหว่าง
สหัสเคชะกรำครุฑก็จะชั้ดกับการสร้างภาพบนเวทีที่สร้างจุดสนใจสองจุดในเวลา

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6

เดียวกัน ซึ่งเป็นการไม่สมควร บทเรื่องนี้จึงไม่สามารถแก้ไขได้นอกจากปรับปรุงโดยตัดบทโศกให้สั้นลง แต่ก็ก็เป็นเหตุผลที่อยู่นอกเหนืองานวิจัยฉบับนี้เพราะจะวิเคราะห์โดยไม่ตัดทอนบทใด ๆ ออก

2.2.16 ทอนหนุมานแปลง เป็นมาดแพแล้วแอบคุนางวานรินนั่งอยู่ในถ้ำมีบทสมใจว่า

พิศโอรุโอรุเยี่ยมกั้งจะแย้ม

พิศแกมเป็นที่พิศมัย

พิศกรรมคั่งกลีบสมาลัย

พิศพันต์แววไวคั้งแสงนิล¹

ตามชนบของการแสดงละครใน บทตัวนางจะนั่งยิ้มเห็นไรพันอยู่ผู้เดียวมิได้เมื่อหนุมานแอบชมความงามของนางวานรินจึงไม่น่าจะมีโอกาสได้เห็นพันของนาง บทตอนนี้จึงขัดกับความ เป็นจริงและการออกท่าทางของหนุมาน วิธีแก้ไขอาจให้นางวานรินนั่งร้อมมาลัยแล้วแย้มยิ้มชื่นชมพวงมาลัยอยู่เพื่อให้หนุมานได้มีโอกาสแลเห็นพันของนางได้ แต่การเสนอความคิดเช่นนี้อยู่กนเหนืองานวิจัยฉบับนี้เช่นเดียวกัน

2.2.17 บทลงสรทรวงเครื่องของทศกัณฐ์ก่อนจะออกไปตั้งพิธิกลาเพลิง บรรยายว่า

ชำระสระสนานสำราญองค์

ทรงสุคนธ์หอมฟุ้งจรงกลิ่น

ภูษาลายรูปนาคิน

สนับเพลาโกมินเชิงงอน

ชายแครงชายไหวปลายสะบัด

ฉลององค์เกราะรัตนประภัสสร²

บทรำลงสรทรวงเครื่องในบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบทลงสรตลอดทั้งฉบับไม่ต่ำกว่า 100 บท แต่ละบทล้วนบรรยายลักษณะการใส่เครื่องที่ละชิ้นถูกต้องตามลำดับการแต่งกายของเครื่องทรงหรือเครื่องละครว่า คงมีแค่บทที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นเพียงบทเดียวที่

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 7

²ค. หน้า 141

อธิบายนิคสัญญะการแต่งกาย เพราะคำกลอนกล่าวว่ ตัวละครนั่งภูษาก่อนสวมสนับเพลา นอกจากนั้นยังทำให้ตัวละครออกท่ารำชักกันด้วยเพราะคำว่า "สนับเพลา" รำโดยนั้งตั้ง เขาใช้มือทั้งสองจับหางเย็บคแซนตั้งไปที่หัว เขาแต่คำว่า "ภูษา" รำเมื่อตัวละครลุกขึ้นยืนแล้วโดยใช้มือทั้งสองจับม้วนมือสลัดกันระดับหัวเข็มขัด บทตอนนี้จึงไม่สามารถแก้ไขท่ารำได้นอกจากให้ตัวละครยืนรำตั้งแต่ท่าแรกจนกระทั่งจบคำกลอนเพื่อมิให้เป็นที่ตั้งเกศของผู้ชม

2.2.18 ตอนท้าวทพนาสูรนำทัพออกประจัญหน้ากับทัพของพระรามมีคำอธิบายว่า

เมื่อนั้น	ท้าวทพนาสูร ยักมี
ยืนรถอยู่กลางโยคี	เห็นพลกระเปี้ยกมา
อันมนุษย์ซึ่งเป็นจอมพล	ยืนอยู่ที่บนรถา
<u>กรชายกุมคร ศักดา</u>	ฉิวพักตร์ลักษณะาวีลาวันย์ ¹

ตามขนบของการถืออาวุธของละครในนิยมให้ตัวละครถืออาวุธด้วยมือขวา แต่เมื่อพบบรรยายว่าพระรามถืออาวุธด้วยมือซ้ายจึงชักกับแบบแผนที่เคยปฏิบัติกันมา วิธีแก้ไข คือ เมื่อพระรามถืออาวุธในมือขวานั้นพอบบรรยายใกล้จะถึงตอนที่ท้องให้พระรามรีบเปลี่ยนมือถืออาวุธเสียใหม่ด้วยมือซ้ายเพื่อให้ตรงกันกับบท แต่สิ่งเล็กน้อยเช่นนี้ไม่น่าเชื่อว่าตัวละครจะได้ใส่ใจถึงขนาดคอยจดจำว่าต้องเปลี่ยนมือถืออาวุธ เพราะมิใช่เหตุสำคัญของการดำเนินเรื่องแต่ประการใด

2.2.19 จากท้าวทพนาสูรสิ้นกินพลทหารวานร มีคำอธิบายว่า

เมื่อนั้น	ท้าวทพนาสูร ยักมี
ครันวานร เข้าปากก็ยินคี	อสุรก็กล้ากสิ้นกิน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รวมเกียรติ เล่ม 7

มากนักอย่าใดก็ไม่เหลือ
บรรดาโยชานริน

เป็นเหยื่อพระยาภิรมย์
คืนตายในทองกุมภัณฑ์

พระรามได้แฉงศรสังหารทัพนาสุรและนำทองให้พลทหารวานรออกมาตั้งคำ
อธิบายต่อไปว่า

ครั้นความเข้าดับไต
วานรที่ม้วยมรณา
บัดนั้น
ก็วานรโยชานริน

ไสน้อยได้ใหญ่ยักษ์
ก็ออกมาจากทองกุมภัณฑ์
สืบแปดมงกุฎตัวขยัน
ก็โลโรมันพลมาร

จากคำอธิบายนี้คล้ายกับว่าพลทหารวานรได้ฟื้นขึ้นอีกครั้งหนึ่งแล้วพากันเดินออก
มาจากท้องที่พินาศมาสู้รบกับกองทัพยักษ์ต่อไป แต่คำอธิบายในตอนหลังอธิบายว่า พล
ทหารวานรยังไม่ฟื้นพระอินทร์ต้องส่งน้ำทิพย์มาประพรมให้ตั้งคำกลอนว่า

บัดนั้น
ครั้นตองน้ำทิพย์วาริ

ฝ่ายพวกโยชานระปีศรี
ก็คืนได้ชีวีพร้อมกัน¹

ลักษณะการใช้คำอธิบายตอนนำทองที่พินาศนั้น ยังอธิบายไม่กระจ่างอาจทำให้
ตัวละครออกท่าทางโดยพากันเดินออกมาจากทองยักษ์ได้ และโดยเฉพาะคำกลอนบรรยาย
ต่อไปว่า พลทหารวานรสู้รบกับกองทัพยักษ์ต่อไปอีกก็ยิ่งเพิ่มความมั่นใจว่าต่างฟื้นคืนชีวิตร
แล้วทั้งสิ้น แต่คำอธิบายในตอนหลังกล่าวว่า พลทหารวานรยังไม่ฟื้นจนกว่าจะได้น้ำทิพย์
ของพระอินทร์มาประพรมจึงกลับฟื้นคืนชีวิตรใหม่ ฉะนั้นผู้กำกับการแสดงละครต้องศึกษา
บทให้ถ่องแท้ก่อนว่าจะดำเนินการอย่างไรเพื่อมิให้ลักษณะการแสดงขัดกัน

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 7

2.2.20 คอนพระยาอนุชิต (หนุมาน) ที่เที่ยวชมสวนแล้วเผอิญ
เป็นป้ายต้นไม้ตามประสาวานร อธิบายว่า

โอบันดาลคลจกคคคคะนอง	โดยเทศลำพองไม้หนึ่งได้
<u>ถอดมงกุฎแก้วแววไว</u>	ส่งให้แก่ชวามาลา
แล้วโลกโผนโจนด้วยกำลัง	เป็นป้ายขึ้นยังพดกษา ¹

โดยปรกติเครื่องแต่งกายของผู้แสดงเป็นพระยาอนุชิตต้องสวมมงกุฎตามตำแหน่ง
ของเจ้าเมืองการทำหัวโขนเพื่อใช้แสดงจะใช้วิธีปั้นรูปหุ่นศิระหนุมานสวมมงกุฎไว้ติดกัน
ถาวร เมื่อบทรบร่ายให้พระยาอนุชิตถอดมงกุฎอาจจะขัดกับวิธีการแสดง เพราะถ้า
ตัวละครถอดมงกุฎออกก็หมายถึงว่าต้องถอดศิระหนุมานออกทั้งหัว วิธีแก้ไขอาจให้พระยา
อนุชิตวิ่งเข้าโรงแล้วเปลี่ยนศิระใหม่เป็นศิระหนุมานไม่มียอดแล้วถอยออกมงกุฎค้างหาก
ที่ใช้เสียบกับหัวอื่น ๆ ก็ได้นำมาส่งให้พนักงานหรือมีฉนั้นจะเพียงแค่ออกท่าว่าท่าท่าถอด
มงกุฎ โดยไม่ต้องถอดจริงก็พอแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าไปได้

2.2.21 บทของท้าวจักรวรรดิมีคำกลอนว่า

อันสุริยวงศ์พงศาคณามิตร	<u>ทางสนิท</u> ปลุกเลี้ยงให้ถวนหน้า
ข้าเฝ้าเหล่าหมู่มากยา	โยธาห้วยหาญชาญชัย ²

ลักษณะการรำตีบท ถ้าข้อความใดไม่สามารถรำสองท่าได้หัน ให้ใช้วิธีรวบคำ
แล้วรำเพียงท่าเดียวในคำสุดท้ายของข้อความนั้น เช่นคำว่า "จะไปเข้านอน" ถ้ารำ
คำว่า "จะไป" ไม่หันให้รำคำว่า "เข้านอน" เพียงท่าเดียวและข้อความดังกล่าวมี
ความหมายไปในทางเดียวกัน แต่ในบทที่ยกมานี้ไม่สามารถรำรวบคำได้เพราะคำว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 8
หน้า 342

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 9
หน้า 42

"ห่าง" กับคำว่า "สนิท" ความหมายมิได้ไปแนวทางเดียวกัน จำเป็นต้องว่าทั้งสองคำ
แต่ก็อาจจะทำให้เกิดการขัดแย้งกันเพราะว่าไม่ทันเนื่องจากยังมีคำอื่น ๆ ในวรรคที่จะ
ต้องที่หารำอีกหรือถ้าว่านั้นก็ดูตามภาษาละคร เรียกว่า "ลอน" วิธีแก้ไข คือ ไม่ออก
ท่ารำในคำทั้งสองเสีย แล้วไปว่าในคำว่า "ปลุกเสี้ยง" แทนก็จะช่วยรวมคำทั้งหมด
ไปได้

2.2.22 บทโกรธของพระรามอธิบายว่า

เมื่อนั้น	พระจักริศฤทธิล้ำสุริยงาน
ไค้พิงเสนปรีชาชาญ	ผ่านฟ้ากริ้วโกรธคั่งเพลิงกลบ
<u>กระทืบบาทผาคแมศสร เสี่ยง</u>	<u>สำเนียงคั่งหนึ่งฟ้าลั่น</u>
เหม่อายเพชฌฆาตราชมัด	โชนันถึงสิ้นชีवालีย์ ¹

บทตอนนี้ใช้ถ้อยคำรุนแรงซึ่งตัวละครต้องออกท่ารำรุนแรงไปค้ำย ทำให้ขัดกับ
แบบแผนของละครในที่ไม่นิยมให้ตัวละครมีศรัทธาแสดงท่าทางดูร้าย โดยเฉพาะตัวพระราม
ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ในทศพิชราชธรรมย่อมไม่สมควรอย่างยิ่ง โดยปรกิติผู้แสดงเป็น
ตัวพระรามอาจเคยชินกับบทบาทที่สุภาพอ่อนโยนแต่เมื่อให้ออกท่าทางดูร้ายอาจจะเล่นบท
ได้ไม่สะดวก หรือถ้าเล่นได้ก็อาจขัดกับความรู้อีกของผู้ชม เพราะเคยชินกับความมี
เมตตาธรรมของพระรามมาก่อน

2.2.23 บทท้าวไถยเกษตกใจกลัวเมื่อมีทัพยักษ์มาประชิด

พระนครอธิบายว่า

เมื่อนั้น	องค์ท้าวไถยเกษเรื่องศรี
แจ้งว่าพวกพาลอสูรี	ตีเข้ามาไค้โนพารา
ตกใจหน้าซีดตัวลั่น	งกนเหลียวซ้ายแลขวา

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 10

ให้พะว้าพะวังวิญญูณ์
ฉวยคุณคือเตี้ยว่าเมียรัก
แต่วิ่งวนชนฝูงนางใน

เรียกหาก่านลุ่มไป
 จะรู้จักสมประดึกก็หาไม่
 ตกใจว่าหนุมกุ่มกุ่ม^๑

ตามชนบของการแสดงละครในไม่นิยมให้ตัวละครที่เป็นกษัตริย์แสดงกิริยา
 ท่าทางลูกดีลูกจนตลกขบขันบนละครตอนหัวโดยเกะกะใจจึงชดกกับหลักการแสดงละครใน
 เพราะโดยปรกติจะนิยมให้ตัวละครประกอบ เช่น เสนากำนัฒในเท่านั้นที่เล่นบทตลกขบขัน
 ได้ ถ้ากษัตริย์แสดงบท เช่นนี้ถือว่าผิดระเบียบแบบแผนและชดกกับบุคลิกของตัวละคร.

จากการวิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ ในพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเห็นได้ว่า มีบทพระราชนิพนธ์บางตอนที่ชดกกับ
 ท่าทางไ้ก่กล่าวมาข้างต้น ส่วนบทอื่น ๆ ที่มีไ้ก่กล่าวไว้ถือได้ว่าเป็นบทที่สามารถตี
 ท่าทางไ้ก่ทั้งหมดโดยไม่ชดกกับแบบแผนของการผ่อนรำตามลีลานาฏศิลป์

ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์
 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับท่ารำมีดังนี้

1. บทที่ตีท่ารำไ้ก่กลมกลืน บทพระราชนิพนธ์ตั้งแต่ต้นจนจบส่วนมากจะตีท่ารำ
 ไ้ก่สอดคล้องกลมกลืนกันไม่ว่าจะเป็นบทตอนการเปิดเรื่อง อารมณ์ที่ปรากฏ บทชมความ
 งานและการปิดเรื่อง ตามหลักเกณฑ์ทางนาฏศิลป์

2. บทที่ตีท่ารำไม่กลมกลืน บทพระราชนิพนธ์ตั้งแต่ต้นจนจบมีบางส่วนที่ไม่
 สามารถตีท่ารำให้สัมพันธ์กับบทได้ กล่าวคือ มีท่ารำซ้ำรวมทั้งหมด 12 แห่ง มีท่ารำ
 ซ้ำครวมทั้งหมด 23 แห่ง

^๑พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 11

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง "วิเคราะห์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชตามหลักการละครใน" ทำให้ทราบดังนี้

1. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นหนังสือที่ใช้แสดงละครในได้ดังที่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงแจ้งไว้ ตอนท้ายเรื่องเป็นโคลงกระทู้ว่า

ริ ราชำประสงค์
บูรณ บำเรอรมย์ให้

สมโภช พระนา
อ่านร้องรำเกษม

ในอักษบทละครเรื่องนี้ได้เคยนำไปใช้เล่นละครในหรือโขนโรงในมาแล้วตั้งแต่เช่นคณะนาฏศิลป์กับพู่ชาซึ่งเคยรับบทละครฉบับนี้ไปตั้งแต่ครั้งสมัยในรัชกาลที่ 3 ให้นำไปฝึกหัดเล่นในราชสำนักและใช้เล่นสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ หลักฐานที่ปรากฏคือ เมื่อครั้งที่คณะนาฏศิลป์กับพู่ชาไปเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมที่ประเทศสิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. 2506 ได้ใช้บทละครเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นบทสำหรับแสดงละคร จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่าบทละครฉบับนี้ใช้แสดงละครในได้จริง

ปัจจุบันกรมศิลปากรยังคงนำบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มาใช้แสดงเป็นบางตอนและใช้เป็นแบบแผนของนาฏศิลป์ไทยชุดอื่น ๆ ด้วย เช่น

1.1 บทตอนเมขลา - รามสูร กรมศิลป์นำมามีทั้งบทและ
คัดแปลงเพียงเล็กน้อย

1.2 บทตอนนารายณ์ปราบนนทก กรมศิลป์นำมาเป็นชุดแสดงว่า
"แม่บทเล็ก" สำหรับฝึกหัดนาฏศิลป์ขั้นพื้นฐานและใช้เป็นหลักสูตรในวิทยาลัยนาฏศิลป์
ที่มักเรียนทุกคนจะต้องฝึกหัด มีค่าเพียง 2 คำ ในบทละครที่พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงคือคำว่า อัมพร - นภาพร, ลมพัดยอกคอง - ยอกคอง
คองลม

1.3 ชื่อท่ารำต่าง ๆ ในฉากระบำรำพ้อนของนางในและเทพบุตร
นางฟ้าล้วนเป็นชื่อแม่ท่าแบบแผนของการพ้อนรำซึ่งนำมาจากเพลงรำชุดแม่บทใหญ่
และแม่บทเล็กและใช้เรียกกันมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ท่าซำนางนอน พระรถโยนสาร
หงส์ลินลา ชีมาตีคี่ ฯลฯ

1.4 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรง
นำบทกลอนชมมหาปราสาทราชรถตอนหนึ่งมาปรับปรุงเล็กน้อยแล้วใส่ทำนองตะเจี๊ยง
เจ้าเซ็น เป็นระบำชุด "ดาวคิงส์" ที่มีชื่อเสียงมาจนทุกวันนี้

1.5 การแสดงโขนโรงในของกรมศิลป์ผู้เขียนบทใหม่จะใช้บทละคร
เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
เป็นแนวทางในการเขียนบท เพราะมีเนื้อเรื่องละเอียดพิสดารยิ่งกว่าบทละครเรื่อง
รามเกียรติ์ฉบับอื่น

2. บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราช เป็นกลอนบทละครที่มีความยาวที่สุดในบรรดาวรรณกรรมร้อยกรองของ
ไทย เมื่อจะนำมาเล่นละครจึงต้องแบ่งมทมาเล่นเป็นตอน ๆ โดยให้แต่ละตอนมีหลักเกณฑ์
ตามแบบแผนของละครในดังนี้

2.1 การเปิดเรื่อง ต้องเปิดฉากด้วยบทของตัวพระหรือยักษ์ ไม่นิยม
เปิดฉากด้วยบทของลิงหรือนาง

2.2 อารมณ์ที่ปรากฏ บทละครในแต่ละตอนควรมีอารมณ์ที่ปรากฏได้แก่ รัก โศก รบ (ตื่นเต้น) ตลกขบขัน เพื่อให้ผู้ชมสนใจติดตามชม อนึ่งบทบางตอนอาจมีอารมณ์ต่าง ๆ ไม่ครบถ้วนเพราะการแบ่งบทตลอดทั้งเล่มมาเล่นละครติดต่อกันจะให้ มีอารมณ์ต่าง ๆ ครบทุกบททุกตอนย่อมทำได้ยาก เช่น ตอนศึกกุ่มภกรรณ อาจมีบทรบ บทตลกขบขัน บทโศก แต่ไม่มีบทรัก **ตอนศึกวิรุญจำบัง** อาจมีบทรบ บทโศก บทรัก แต่ไม่มีบทตลกขบขันอย่างไรก็ตามแม้จะมีอารมณ์ต่าง ๆ ปรากฏไม่ครบถ้วนก็ถือว่า สามารถเล่นละครได้เพราะเป็นนาฏการที่สร้างเรื่องราวของชีวิตเช่นเดียวกัน

2.3 บทชมความงาม ตามเกณฑ์กำหนดของการแสดงละครในนั้น การแสดงแต่ละครั้งจะต้องมีบทชมความงามอย่างน้อย 1 บท ได้แก่บทชมคง ชมราชรถ ฯลฯ เพื่อเปิดโอกาสให้ตัวละครออกฉวีมีอราอย่างเต็มที่

2.4 คติสอนใจ บทละครแต่ละตอนควรมีคติสอนใจแทรกไว้เพื่อให้ ผู้ชมได้เกิดสติปัญญาชักนำจิตใจให้สูงขึ้น อันแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองและความเป็น ผู้มีศาสนา วัฒนธรรมประเพณีของชนชาติไทย

2.5 การปิดเรื่อง ต้องปิดฉากในการแสดงแต่ละตอนให้ตัวละครฝ่าย ธรรมะชนะฝ่ายอธรรมหรือตัวละครฝ่ายธรรมะประสบความสำเร็จ

2.6 นาฏการต่อเนื่อง บทละครแต่ละตอนต้องมีนาฏการคือลักษณะ ชัดแย้งระหว่างตัวละครสองฝ่ายอย่างเป็นกระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบตอน เช่น เริ่ม ภัยของนนทก์ได้รับพรจากพระอิศวรให้มีนิ้วเพชร นนทก์จึงชมแห่งวังแก้วหวานางฟ้า จนพระนารายณ์ต้องแปลงเป็นหญิงงามมาปราบได้สำเร็จ ถือว่าจบนาฏการของนนทก์ แต่เพียงเท่านี้นับได้เป็น 1 ตอน การแสดงละครควรกำหนดเวลาแสดงให้เหมาะสม ในแต่ละตอน โดยปรกติถือว่าการแสดงแต่ละครั้งควรใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง 30 นาที

จากการแบ่งบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาแสดงละครเป็นตอน ๆ สามารถแบ่งได้ทั้งหมด 146 ตอน ทราบผลการแบ่งบทได้ดังนี้

บทที่มีลักษณะตรงตามหลักเกณฑ์ของละครในครบถ้วนมี 132 ตอน

บทที่มีลักษณะไม่ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ของละครในมี 14 ตอน

3. บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อนำบทมาตีเป็นทำนองและวิธีการแสดงแล้ว สามารถรำทึบและแสดงได้ทีละออกทั้งหมดนับยกเว้นบางบทที่ขาดความเหมาะสมกลมกลืนในเชิงนาฏศิลป์แม้ได้ดังนี้

3.1 บทที่ใช้คำซ้ำหรือความหมายซ้ำใกล้เคียงกันจนตัวละครต้องออกทำซ้ำซ้ำตามไปด้วย อาจทำให้ขาดความสวยงามและเป็นที่น่าเบื่อหน่ายแก่ผู้ชมมีทั้งหมด 12 แห่ง

3.2 บทที่ใช้คำบรรยายชกกับลีลานาฏศิลป์หรือวิธีการแสดง ทำให้ตัวละครต้องออกทำซ้ำชกกับความเป็นจริง และไม่สามารถผ่อนรำได้อย่างราบรื่น ทำให้ขาดความสวยงามมีทั้งหมด 23 แห่ง

ผลการศึกษาวิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แสดงให้เห็นว่าบทละครฉบับนี้สามารถนำไปใช้แสดงละครในหรือโขนโรงในได้ทีละออกทั้งหมด อาจมีบางบทที่มีข้อบกพร่องบ้างดังที่กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตามก็ตีบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบทที่จะนำไปใช้แสดงละครในหรือโขนโรงในได้มากกว่าบทที่จะต้องนำไปดัดแปลงเพื่อใช้แสดงละครในหรือโขนโรงใน

ข้อเสนอแนะ

เมื่อผู้วิจัยศึกษามบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชแล้ว ได้พบข้อที่นำศึกษาอีกมาก ดังนี้

1. วิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในค่านผู้แต่งว่าน่าจะเป็นงานเขียนของบุคคลเพียงผู้เดียว เพราะจากการศึกษามบทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นงานเขียนของบุคคลเพียงผู้เดียวเท่านั้น

2. วิเคราะห์เปรียบเทียบบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กับบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในด้านลักษณะการบรรยายเพื่อการแสดงละครในและการให้ตัวละครออกท่าทางในส่วนที่เหมือนกันและส่วนที่แตกต่างกันเพื่อเปรียบเทียบดูว่าลักษณะการบรรยายของพระองค์ใดจะออกท่าทางได้ดีกว่ากัน
3. วิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์หรือบทละคร เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในด้านวิธีการแสดงละครในและวิธีการพ้องรำโดยใช้หลักเกณฑ์ทางนาฏศิลป์
4. วิเคราะห์บทละคร เรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ตามหลักการละครใน
5. วิเคราะห์การใช้เพลงหน้าพาทย์และเพลงร้องในกลอนบทละคร เรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา อุณรุท ว่าเพลงเหล่านั้นเหมาะสมกับเหตุการณ์ ตัวละครและช่วยให้คำกลอนตอนนั้นออกท่าทางได้สวยงามเพียงไร

ประเทศไทย

บรรณานุกรม

กิ่งแก้ว อัทธจักร วรรณกรรมจากบ้านใน กรมการฝึกหัดครู 2513, 444 หน้า
โกชัย สาริกบุตร ข้อมูลบางประการเกี่ยวกับละครนอก วิทยาลัยครูเชียงใหม่
2522, 102 หน้า

✓ ดุริสฎา บทละครรวมเกียรติ พระราชินีพันธุสมบัติพระเจ้าอรรชชนบุรีและเล่าเรื่อง
หนังสือรวมเกียรติของนายกี อยู่โพธิ์ ดุริสฎา 2506, 178 หน้า

_____ นิราศสุนทรภู่ เล่ม 1 ดุริสฎา 2513, 327 หน้า

เฉลิม เสวตพันธ์ "ตำนานการละคร" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐาน
อารยธรรมไทย หน้า 39 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2515, 189 หน้า

ชำนาญ รอดเหตุภัย รวมเกียรติประวัติ กรุงเทพมหานคร 2522, 164 หน้า

ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล การละครไทย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2526, 149 หน้า
ชนิด อยู่โพธิ์ โขน กรมศิลปากร 2511, 205 หน้า

_____ ศิลปะคอนราหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย ศิลพร 2516, 362 หน้า

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย สถาบันไทยคดีศึกษา หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์
และดนตรีไทย การสัมมนาวิชาศิลปะและดนตรีไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
2522, 267 หน้า

นาฏศิลป์, วิทยาลัย ลมูล ยมะคุปต์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร 2526,
187 หน้า

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. "ข้อสังเกตเกี่ยวกับการละครในประเทศไทยปัจจุบัน"
หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 119 - 129
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2515, 189 หน้า

เบญจมาศ พลอินทร์ วรรณคดีการละคร โอเคียนส์ไตร์ 2521, 311 หน้า

ประนิน พวงสำลี หลักนาฏศิลป์ ทวีพิศุต์จำกัด 2506, 107 หน้า

- ประสานมิตร, ว.ศ. วันคนตรีและนาฏศิลป์ไทย 2516, 88 หน้า
- เปลื้อง วนนกร ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา ไทยวัฒนาพานิช 2498,
572 หน้า
- พาลี สีสวย สุนทรียของนาฏศิลป์ไทย ธนาคารพิมพ์ 2526, 222 หน้า
- ✓ พงษ์ที ศุภเศรษฐศิริ ลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละครนอก
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523, 273 หน้า
- ✓ พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ รามเกียรติ์ เล่ม 2 ไทยวัฒนาพานิช
2498, 282 หน้า
- ✓ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ รามเกียรติ์ เล่ม 1 - 11
คุรุสภา 2507, 3926 หน้า
- พูนพิศมัย กิษกุศล, หม่อมเจ้า สารคดีที่น่ารู้ อมรการพิมพ์ 2518, 420 หน้า
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ บ่อเกิดรามเกียรติ์ ศิลปাবรรณาการ
2513, 212 หน้า
- มนตรี ตราโมท "คนตรีไทย" นิทรรศการหัวโขน กรมศิลปากร 2514,
86 หน้า
- เรณู โภคินานนท์ ไร่ไทย คุรุสภา 2521, 66 หน้า
- วิจิตรวาทการ, หลวง "นาฏศิลป์ไทย" วันคนตรีและนาฏศิลป์ไทย ว.ศ.ประสานมิตร
2516, 88 หน้า
- วิมลศรี อุปรมัย นาฏกรรมการละคร วิทยาลัยครูสวนสุนันทา 2524, 406 หน้า
- ศิลปากร, กรม รวมงานนิพนธ์ของนายถาคม สายาคม ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
กรมศิลปากร 2525, 405 หน้า
- ✓ ศรีสุรางค์ พูนทรัพย์ ตัวละครในรามเกียรติ์ ธนาคารพิมพ์ 2525, 165 หน้า
- ศุภร มุนนาค สมบัติกวีขุนช่างขุนแผน แพร่พิทยา 2516, 1200 หน้า

- เสฐียรโกเศศ อุปลกรณัมเกียรติ บรรณาการ 2515, 231 หน้า
- สาส์ ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา นาฏศิลป์ไทย พลศึกษา 2521, 231 หน้า
- สุนันทา โสรัจจ์ วรรณคดีการละคร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2526, 205 หน้า
- สุนนมาลย์ นิมเนตทิพันธ์ ละครว่า พลศึกษา 2524, 309 หน้า
- สมพร สิงห์โต ความสัมพันธ์ระหว่างรามณะของวาลมีกีและรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กรมการฝึกหัดครู 2520, 302 หน้า
- สมภพ จันทร์ประภา "ละครมิใช่ของเล่น" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย หน้า 151 - 161 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2515, 189 หน้า
- โสมสวัสดิ์ จันทร์ประภา "ละครใน" วัฒนธรรมไทยและตะวันออก ครูสภา 2515, 144 หน้า
- อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ์ "ตำนานการเล่นละคร" วัฒนธรรมไทยและตะวันออก ครูสภา 2515, 144 หน้า
- อาคม สายาคม อาคม สายาคม ที่ระลึกครบห้ารอบ 26 ตุลาคม 2520 ไทยสังฆภัณฑ์ การพิมพ์ 2520, 136 หน้า
- อมรา กล่าวเจริญ สุนทรียนาฏศิลป์ไทย โอเคียนสโตร์ 2526, 124 หน้า

ภาคผนวก

ความเห็นนอกเหนืองานวิจัย

จากการที่ผู้วิจัยต้องศึกษาค้นคว้าทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทำให้ผู้วิจัยได้ความคิดใหม่นอกเหนือ งานวิจัยฉบับนี้ กล่าวคือ ผู้วิจัยได้มองเห็นว่า ส่วนवलลอนในบทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งแต่เดิมเชื่อกันว่า พระองค์ทรงโปรดให้กวีในราชสำนักช่วยกันแต่งถวายนั้นน่าจะไม่ได้ถูกแต่ง ผู้วิจัยเชื่อว่า บทละครเรื่องนี้เป็นสำนวนเขียนของคนเพียงคนเดียว เนื่องจากมีที่สังเกต ดังนี้

1. ตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์มีเป็นจำนวนมาก แต่ละชื่อล้วนมีประวัติที่มา และแสดงวิถีชีวิตสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง เป็นที่น่าประหลาดใจว่า เหตุใดผู้แต่งจึงไม่ สืบสนในประวัติของตัวละคร แม้เหตุการณ์และเวลาจะผ่านมาเนิ่นนานแต่เมื่อมีเรื่องราว ที่จะย้อนกลับไปอ้างอิงถึงหรือตัวละคร สนนหากันถึงเรื่องในอดีตก็สามารถเล่าประวัติของ ชื่อตัวละครนั้น ๆ ได้ถูกต้องทั้งหมด

2. วิธีการอธิบายเหตุการณ์ก่อนทำสงครามในแต่ละตอนได้วางรูปแบบเหมือนกัน ทุกตอนอย่างเป็นระเบียบถ้ามีผู้แต่งหลายท่านเชื่อว่า ลักษณะการประพันธ์ของฝึกเขียน กันบ้าง วิธีการอธิบายมีรูปแบบดังนี้

- 2.1 เจ้าเมืองได้รับสาร จากทศกัณฐ์ให้ไปช่วยรบ
- 2.2 เจ้าเมืองสั่งเกณฑ์ทัพ ทรงเครื่องขมราชรถ
- 2.3 ทัพเจ้าเมืองเดินทางมาถึงกรุงลงกา
- 2.4 ทศกัณฐ์จัดงานเลี้ยงกองทัพอันช่วยรบ
- 2.5 ระหว่างงานเลี้ยงมีนางระบารำพ้อน
- 2.6 ทหารยักษ์เมามาย เกี่ยวพาราสีนางกำนัล
- 2.7 รุงเช้าเจ้าเมืองนำทัพออกสู้สนามรบ
- 2.8 พระรามตื่นจากบรรทม

2.9 พระรามครุฑตามพิเภกว่าเป็นพี่ของใคร

2.10 พระรามจับพิเภกเครื่องขมราชรถ

2.11 พระรามนำพิเภกออกสู่สนามรบ

2.12 พระรามรบกับยักษ์และพระราม เป็นฝ่ายชนะ

ฉากทำสงครามของพระรามกับเจ้าเมืองยักษ์จะวางรูปแบบเช่นนี้เหมือนกันตลอดทั้งฉบับ นอกจากนั้นยังมีพิพลวงของทศกัณฐ์ออกมารบกับทัพของเมืองอื่น ๆ โดยสลับคอนกันเป็นระยะ ๆ และใช้วิธีการเขียนตอนปิดเรื่องเป็นรูปแบบเดียวกัน คือ เมื่อพิพลวงรบไม่แพ้ไม่ชนะกันครั้งหนึ่งแล้วแยกต่างฝ่ายต่างเลิกทัพแยกย้ายกลับที่อยู่ของตน จากนั้นทางฝ่ายทศกัณฐ์ได้มีพระราชสาธไปขอแรงเจ้าเมืองอื่นมาทำเนินนาฏการในรูปแบบเดิมอีกต่อไป หลังจากจบศึกทศกัณฐ์กับพระรามแล้วจะมีโครงเรื่องย่อยต่อไปอีกเป็นศึกท้าวจักรวรรดิกับพระพรต บทละครก็จะเริ่มวางรูปแบบเหมือนครั้งศึกลงกาอีก และดำเนินเนื้อความคล้ายคลึงกันทุกบททุกตอนจนน่าเชื่อว่า น่าจะเป็นการเขียนด้วยกวีเพียงท่านเดียว

3. ตามที่เชื่อกันว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ได้มีส่วนช่วยพระนิพนธ์กลอนบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชด้วยนั้น ผู้วิจัยไม่เชื่อว่า เป็นไปได้เพราะเมื่อทดลองสำรวจบทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้วเห็นว่า ส่วนกลอนต่างกับรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาก จึงเหตุผลต่อไปนี้

3.1 บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชนิยมใช้คำบรรยายด้วยถ้อยคำหนักแน่น ไม่นิยมสัมผัสใน เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำสงคราม ตัวอย่างคำบรรยายฉากรบ คือ

เมื่อนั้น
เห็นยักษิ์แดงครมาโรมรัน
จึงชักพระแสงศรสาคร
พาดสายแล้วผาดแดงไป

น้องพระหริวงศ์รังสรรค์
ต้องพวงพลชั้นกระบี่ไพโร
มีอำนาจพากฟ้าแผ่นดินไหว
ควยฤทธิไกรมहिมา¹

3.2 บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นิยมใช้คำบรรยายด้วยถ้อยคำอ่อนหวานมีสัมผัสในแพรวพราว จนบางครั้งดูเหมือนว่า เร่เข้าหาสัมผัสอย่างจงใจ ตัวอย่างคำบรรยายฉากรบ คือ

บัดนั้น
เช่นเขี้ยวเรียวแรงแกว่งสาครา
แผ่นโผนโจนจับลี้ประยुทช
แกว่งพระขรรค์พันฟอนรอนราญ

องคคหุมนานทาญธลา
หมายเขม่นเช่นฆ่าขุนमार
ยงยुทชเหียบยักษิ์หักหาญ
ถูกตองสองमारมรณา²

จากกลอนข้างต้นเห็นได้ว่า บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ไม่มีสัมผัสใน แต่บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีสัมผัสในแทบทุกคำ จึงน่าจะเชื่อว่า กรมหลวงอิศรสุนทรมิได้มีส่วนร่วมในการทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ด้วย แต่ที่มิใช่ผู้กล่าวว่าเป็นชกของบางตอนในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีลักษณะการบรรยายคล้ายคลึงกับบทชมกในอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยปะปนอยู่ด้วยนั้น น่าเชื่อว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงนำแบบอย่างจากสำนวนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาดัดแปลงได้ไว้มากกว่า เพราะโดยปกติพระอุปนิสัยในพระบาทสมเด็จพระ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 7 หน้า

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รามเกียรติ์ เล่ม 2 หน้า 145

พระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดการนำบทกลอนของ เก้ามาปรับปรุงสอดแทรกไว้ในบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ เห็นได้จากบทกลอนครั้งกรุงศรีอยุธยาได้แก่สำนวนว่า "เมื่อนั้น ท้าวสามนต์ได้ฟังซังน้ำหน้า" หรือ "เข้าไปในทับเห็นลูกเขย เจ้าพอกูเอียงงามเหลือใจ" พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ได้ทรงนำบทกลอนของ เก้ามาสอดแทรกไว้ในบทพระราชนิพนธ์ละครนอกของพระองค์ด้วย ส่วนที่มีผู้กล่าวว่า บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบางตอนที่เล่นคำสัมผัสในเช่นเดียวกันได้แก่ บทชมความงามต่าง ๆ นั้น ผู้วิจัยเชื่อว่า น่าจะเป็นกลวิธีใช้ถ้อยคำให้อ่อนหวานเหมาะสมกับสถานการณ์มากกว่า

4. การใช้สำนวนภาษาโดยทั่วไป ในบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีข้อความที่คาดไม่ถึงว่าจะเหมือนกันได้ตลอดทั้งฉบับ แต่ก็มีปรากฏให้เห็นจนเชื่อว่า บทกลอนเหล่านี้จะต้องเขียนขึ้นด้วยคนเพียงคนเดียวจริงดังตัวอย่างต่อไปนี้

4.1 บทชมโฉม

บทชมโฉมนางคาราวินิยายว่า

พิศพักตร์น้องพักตร์คังควงจันทร์

พิศขนงคังคันขนุศิลป์

พิศเนตรคังเนตรมถลิน

พิศทนต์คังนิล เรียบราย

พิศไอบนุ้ โอบนุ้ เข้มคังจะแบ้ม

พิศนาสิกแสดม เจ็ดฉาย¹

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1

บทหมโฉมนางลี้คาคอชบายว่า

งำมยักกรตั้งควงศศิธร	งำมขนงกงงอนคังเลขา
งำมเนตรคังเนตรมฤคา	งำมนาลิกแสดม้งำมกรรณ
งำมโอบุ้ โอบุ้เอี่ยมคังจะแยม	งำมเกศงำมแกม้งำมถัน ¹

บทหมโฉมนางวานรินอชบายว่า

พิศพิศกรถองเพียงคศิธร	พิศขนงกงงอนคังเลขา
พิศเนตรคังเนตรมฤคา	พิศนาสาแสดม้งำมไพ
พิศโอบุ้ โอบุ้เอี่ยมคังจะแยม	พิศแกมเป็นที่พิศมัย ²

4.2 บทรัก

บทรักระหว่างนางมณฑโทกับพาลี

เมื่อนั้น	โฉมนางมณฑโทควงสมร
สมสู่ควยพระยาวานร	สโมสรขึ้นชมปริกา
ลิมองค์พระสยมภูวาน	ลิมทศกัณฐ์มารยักษา
ลิมหังสมเค็จพระอุมา	ลิมมหาไกรลาสคีรี ³

¹พระบาทสมเด็จพะพุทธชอกฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 2
หน้า 186

²พระบาทสมเด็จพะพุทธชอกฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 7
หน้า 62

³พระบาทสมเด็จพะพุทธชอกฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 1
หน้า 203

บทรักระหว่างนางบุษมาลีกับหนุมาน

เมื่อ	นางบุษมาลีโฉมศรี
ครั้งไครร่วมรสฤๅติ	กับขุนกระบี่ผู้ศักดิ์กา
แสนสนิทยุติสมัยไหลหลง	จวงงควัยความเสนาหา
ลืมหุขที่ทนเวทนา	ซึ่งอยู่เอกาในมายิน
ลืมหิตยสถานพิมานแมน	ลืมหสนสมบัติเมืองสวรรค
ลืมาลัยลืมความรังเกียจกัน	เกษมสันต์อิงแอมวานร ¹

บทรักระหว่างนางสุพรรณมัจฉากับหนุมาน

เมื่อ	นวลนางสุพรรณมัจฉา
ไครร่วมรสรักภิรมยา	กับวายุบุตร วุฒิไกร
อิงแอบแนบชิดพิศวง	จวงงควัยความพิสมัย
แสนรักแสนสวาทจะซาใจ	อรไทลืมกล้าวพระปิกา
ลืมเล่นในทองชลธาร	ลืมฝูงบริวารมัจฉา
ลืมาลัยลืมองค์กัลยา	เสนาหาเพิ่มพันพันทวี ²

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 3
หน้า 372

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 4
หน้า 240

บทรักระหว่างนางสุวรรณกันยุมา กับ ทนุมาน

เมื่อนั้น	นางสุวรรณกันยุมา โฉมศรี
ไต่รวมในรตฤาตี	ควยขุนกระบี่ผู้ปรีชา
สืมโศกสืมทุกข์สืมเทวษ	เขาวเรศแสนโสมนัสสา
สืมทั้งอินทรชิตภัสศา	กัลยาสืมกายสืมองค์ ¹

4.3 บทรบ

บทรบตอนศึกกำปั่น

ตีนถีบปากกัมือตบ	หลีกหลบกลางพลยักฉี
ถอครัดพัดกันเป็นโกลี	ถ้อยที่หนีไล่กันวุ่นไป ²

บทรบตอนศึกอินทรชิต

ปากกัตีนถีบมือตบ	หลีกหลบเขม่นเขม่นฆ่า
หมุมารไม้ทวนฤทธา	แตกตายพ่ายมาไม่สมประที ³

บทรบตอนศึกสิริวันศิริธร

มือตบตีนถีบปากกั	รวมรึกพัดกันไกลาหล
พาดลงกับพื้นสุธาคล	ก็วายชนม์ทั้งสี่สุธา ⁴

-
- หน้า 322
- ¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6 หน้า 16
- ²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 5
- ³พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 6
- ⁴พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รามเกียรติ์ เล่ม 7
- หน้า 248

4.4 คำบรรยายที่เป็นลักษณะพิเศษของกวีท่านผู้นี้ ซึ่งไม่มีใคร คือ การมองภาพสตรีที่กำลังโศกเศร้าว่า มีความงามแฝงอยู่ในความเศร้านั้น ผู้วิจัยเชื่อว่า จะต้องเป็นส่วนานเขียนของกวีเพียงคนเดียวแน่นอน ดังตัวอย่าง บทเสภาของนางสีดา ตอนออกบวช อธิบายว่า

คิดแล้วจึง เปลื้องเครื่องประดับ	สำหรับฮักรศเสนาหา
ออกจากพระกายกัลยา	ทรงเพศเป็นคามสินี
<u>เสด็จจากแท่นแก้วสุรภานต์</u>	<u>งามปานนางฟ้าในราศี</u>
<u>ชลนัยน์นอง เนตร เทวี</u>	<u>จรลีจากห้องอลงกรณ์¹</u>

บทเสภาของนางสุวรรณกันยุมา เมื่อรู้ว่าอินทรีจิตจะไปรบ อธิบายว่า

เมื่อนั้น	นางสุวรรณกันยุมาดวงสมร
กับฝูงอนงค์นิกร	<u>อาวรรณวิงตามเสด็จไป</u>
<u>งามคิ่งฝูงนางราชหงส์</u>	อันลงจากจิตรกฐเขาใหญ่
ต่างตนเข้าออกพระบาทไว้	ร้องไห้ว่าอนนอสรี ²

บทเสภาของนางสีดา เมื่อคำเนนอยู่ในป่าเพียงลำพัง บรรยายว่า

---

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รวมเกียรติ เล่ม 2
หน้า 286

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รวมเกียรติ เล่ม 6
หน้า 98

แล้วขึ้นใจระงับกับเทวม
 จึงคำปริทรีไปค้วยปริชา
 เป็นหญิงผู้เดียวเปลี่ยวก้นคาร
 จำจะอุทส่าทจรัส
คิดแล้วย่างเยื้องยุรยาคร
 ยอกรไหวผู้งสุรารักษ์

เช็ดชลเนตรทั้งชายชวา
 แม่นว่าจะอยู่ในที่นี้
 จะเป็นภักษาหารแก่เสื่อสีห์
 ไปให้พบที่ฟังพัก
งามวิลาสล่านางทั้งไทรจักร
 นงลักษณ์เสด็จด้วยแสงจันทร์^๑

นอกจากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น บทอื่น ๆ ใดแก่ บทกลกขบขัน บทระบำ บท
 ชมราชมรด ฯลฯ ล้วนใช้สำนวนภาษาคลายคลึงกันตลอดทั้งฉบับจนน่าสังเกตว่า ผู้แต่งน่า
 จะเป็นคนเดียวกัน

บทละคร เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงกรณ์ราช ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะมีการศึกษาในค่านผู้แต่งว่ามีเพียงคนเดียวเท่านั้น
 ผู้แต่งอาจจะเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ราช หรือกวีผู้ใดผู้หนึ่งใน
 ราชสำนักก็ได้ การวิเคราะห์ทำโดยเปรียบเทียบสำนวนกลอนจากวรรณกรรมร่วมสมัย
 ซึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ราชมีกวีไม่มากนัก และกวีแต่ละ
 ท่านมีลักษณะเฉพาะในการเขียนทำให้ผู้ต้องการศึกษาศึกษาสามารถศึกษาได้ง่าย แต่ถ่า
 พิสูจน์ได้ว่ามีกวีหลายท่านช่วยกันแต่งบทละคร เรื่องรามเกียรติ์จริงก็น่าจะหาข้อยุติให้ได้
 ว่ากวีท่านใดแต่งตอนใด แต่งมากน้อยเพียงไร เพราะจากตัวอย่างที่ยกมานั้นเห็นได้ว่า
 บทชมโฉมนางสีดาอยู่ในหนังสือเล่ม 2 บทชมโฉมนางวานรินอยู่ในหนังสือเล่ม 7 ส่วน
 บทที่คล้ายคลึงกันอื่น ๆ ก็มีอยู่กระจัดกระจายตลอดทั้งเล่มจนไม่น่าเชื่อว่ากวีแต่ละท่าน
 จะใช้สำนวนภาษาและวิธีการเขียนเหมือนกันทั้งฉบับ

^๑พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาลงกรณ์ราช รามเกียรติ์ เล่ม 10

วิเคราะห์บทละคร เรื่องรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ตามหลักการละครใน

บทคัดย่อ
ของ
ฉัตรชัย ว่องกลีกรณ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
มกราคม 2529

ปริญญาบัณฑิตฉบับนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์หาข้อเท็จจริงตามที่มีผู้กล่าวกันว่าบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นั้น มีคำบรรยายยืดยาวชักช้า ไม่สามารถนำไปใช้เล่นละครได้สะดวกเหมือนบทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การวิเคราะห์ได้ใช้หลักเกณฑ์ในการแบ่งเรื่องออกเป็นตอน ๆ เพื่อการนำไปแสดงละครแต่ละครั้ง และใช้แบบแผนของการผ่อนรำเข้ามาศึกษาโดยใช้วิธีนำเสนอผลแบบพรรณสนธิวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า บทละคร เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีบทกลอนที่บรรยายยืดยาวชักช้าจริง โดยเฉพาะบทชมความงามมีแทรกไว้เป็นจำนวนมาก ถ้าผู้อ่านเปิดหนังสืออ่านคิดต่อกันไปโดยไม่รู้จุดหมายว่าจะหยุดอ่านเมื่อไรก็อาจจะเกิดความรู้สึกว่าบทเหล่านั้นกล่าวซ้ำ ๆ กันเป็นที่น่าเบื่อหน่าย แต่ถาอ่านโดยแบ่งบทเป็นตอน ๆ ดังที่จะนำไปเล่นละครตอนละ 1 ครั้ง จะไม่เกิดความรู้สึกว่ามีบทชมความงามมากนัก เพราะในแต่ละตอนจะมีบทชมความงามเพียง 1 - 2 บทเท่านั้น หรือถ้ามีมากกว่านี้ก็ให้เป็นที่เข้าใจว่าเป็นแบบแผนของละครในจะตัดบทที่เป็นราชประเพณีออกไปไม่ได้ เช่น ถ้าตอนนั้นมีการยกทัพถึง 3 ทัพก็จำเป็นต้องบรรยายจากลงสรจนถึง 3 ครั้ง เช่นเดียวกัน อีกประการหนึ่งบทชมความงามเป็นแบบแผนสำคัญของการแสดงละครในที่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์จำเป็นต้องแทรกไว้เพื่อให้ตัวละครได้มีโอกาสแสดงฝีมืออย่างเต็มที่อันเป็นวัตถุประสงค์สำคัญของการแสดงละครในด้วย

จากการแบ่งตอนเพื่อการนำไปใช้เล่นละครสามารถแบ่งได้ทั้งหมด 146 ตอน มีตอนที่ให้นำไปใช้แสดงละครในได้ครบถ้วนตามหลักเกณฑ์ 132 ตอน และตอนที่ไม่มีหลักเกณฑ์ละครในไม่ครบถ้วน 14 ตอน ส่วนการที่หารำตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทยในบทละครปรากฏว่าสามารถที่หารำได้สอดคล้องกลมกลืนกับบทตลอดทั้งเล่ม มีบางแห่งเท่านั้นที่ไม่สามารถผ่อนรำได้คงงามหรือขัดกับขนบของนาฏศิลป์ไทย มีคำกลอนที่ต้องรำ

ข้าวอยู่ 12 แห่ง และค้ำกลอนที่ราชคฤ์อยู่ 23 แห่ง

สรุปผลการวิเคราะห์หีบละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สามารถนำไปใช้แสดงละครในได้ทั้งฉบับ อาจมีบางตอนที่
ที่มีขอบพร้อมบ้างแต่ก็เป็นส่วนน้อย

THE THEATRICAL ANALYSIS OF RAMAKIAN BY KING RAMA I

AN ABSTRACT

BY

CHATCHAI VONGKASIKORN

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University

January 1986

This thesis is aimed at examining the truth in allegations that his Majesty the late Rama I's version of the epic play, the Ramakien, is excessively tedious, making it difficult to apply in an actual production of the play as rendered under Rama II. The method employed was to divide the epic into major acts for individual performances, and the choreography presented therein was then based on descriptive analysis of the story.

Results of the study show that the Rama I version of the Ramakien script is excessively tedious, especially with regard to the numerous verses devoted to highly descriptive praise loaged within it. Af a reader randomly chose some point in the epic to begin reading and did not know where that episode should end, he might by reading on be struck with an impression of boring repetitiveness. However, if the epic is read as clearly delineated acts, wherein each episode would constitute a single performance, there remains no impression that the otherwise tedious praise is so arduous, because in each act there remains only 1-2 stanzas devoted to such extolation. Or, where there is more than this, it is understood to be a function of Lakon Nai to not cut out portions which involve Royal customs. For instance, if an act involved the movement of three armies, then a scene depicting the customary Royal bath is required for each of the three military exercizes.

Another condition for the inclusion of such extollatory verse would be because it was thought by Royal playwrights, to be an integral of the Lakon Nai, serving as a vehicle to exhibit choreography to its fullest, as originally intended.

Separation of the epic into individual performances results in a total of 146 acts, including 132 theatrically complete Lakon Nai acts, and another 14 acts which are abridged. As for musical accompaniment, the klawng klom khleun' is utilized thruout. There are only a few sections where the fine choreography cannot be included or the substance of which is contradictory to Thai dramatic style. There are 12 verses of the epic where the choreography is repeated and another 23 sections of verse where the dance is mixed.

To summarize the findings of this analysis of Rama I's theatrical version of the Ramakien epic, it is in its entirety usable for Lakon Nai Productions, and while there are some sections with defects, they are few.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ นายฉัตรชัย วงศ์กลีกรณ์

อายุ 38 ปี

อาชีพ รับราชการ

ที่อยู่ 471 ซอยร่วมจิต 4 ถนนพิศัย อ. กุสิต กรุงเทพมหานคร โทรศัพท์ 2431503

การศึกษา ป.4 โรงเรียนสหราษฎร์พิทยา กรุงเทพมหานคร

ม.ศ.5 โรงเรียนวิมุขยารามพิทยากร กรุงเทพมหานคร

พ.ศศ. กระทรวงศึกษาธิการ

พ.ม. กระทรวงศึกษาธิการ

กศ.ม. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ศ.ม. (นาฏศิลป์) วิทยาลัยครูสวนสุนันทา

กศ.ม. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร